

LINGUISTICA LETTICA

LINGUISTICA LETTICA

LU LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

[32]
2023

LINGUISTICA LETTICA

LINGUISTICA LETTICA
LU LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

[32]
2023

Dibinātājs / Founded by

LU Latviešu valodas institūts

Iznāk kopš 1997. gada / In print since 1997

Atbildīgā redaktore / Editor-in-chief

Solvita BERRA (*Solvita Burr*)

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Laimute BALODE (Latvija/Somija), Ina DRUVIETE (Latvija), Trevors Gārts FENNELS (*Trevor Garth Fennell*, Austrālija), Juris GRIGORJEVS (Latvija), Ilga JANSONE (Latvija), Daiva SINKEVIČŪTE-VILLANUEVA-SVENSONE (*Daiva Sinkevičiūtē-Villanueva-Svensson*, Lietuva), Sanda RAPA (Latvija), Anna STAFECKA (Latvija), Agris TIMUŠKA (Latvija), Lembits VABA (*Lembit Vaba*, Igaunija), Bernhards VELHLI (*Bernhard Wälchli*, Zviedrija), Andrejs VEISBERGS (Latvija)

Mājaslapa / Website

<https://lavi.lu.lv/linguistica-lettica/>

Pilnteksta datnes LU repozitorijā / Full-text files in the UL repository

<https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/52767>

Literārie redaktori / Proof-readers

Kristīne MEŽAPUĶE, Viljams Patriks BERRS (*William Patrick Burr*),

Daiva SINKEVIČŪTE-VILLANUEVA-SVENSONE (*Daiva Sinkevičiūtē-Villanueva-Svensson*)

Redakcijas adrese / Address of the Editorial Office

Kalpaka bulvāris 4, 308. ist., Rīga, LV-1050

Tālr. / phone +371 67034016,

E-pasts / e-mail: linguisticalettica@gmail.com

Žurnāls ir iekļauts SCOPUS un ERIH PLUS datubāzē /

Journal is included in the SCOPUS and ERIH PLUS database

Māksliniece / Design

Vanda VOICIŠA

Maketētāja / Layout designer

Gunita ARNAVA

ISSN 1407-1932

<https://doi.org/10.22364/lingualet.32>

© LU Latviešu valodas institūts, 2023

© Vanda Voiciša

SATURS / CONTENTS

- Solvita Berra (*Solvita Burr*)
Ievads jeb Minot Jāņa Endzelīna pēdās 7
Introduction: In the Footsteps of Jānis Endzelīns 17
- Dite LIEPA, Kristīne MEŽAPUĶE 24
**Jāņa Endzelīna izstrādātās valodas kultūras normas
 Latvijā 20. un 21. gadsimta skatījumā**
**The Norms of Language Culture Developed by Jānis Endzelīns
 in Latvia: 20th- and 21st-Century Perspectives**
- Māris BALTIŅŠ 54
**Jāņa Endzelīna terminoloģiskais mantojums
 un tā apzināšanas iespējas**
**The Terminological Heritage of Jānis Endzelīns
 and Possibilities for Its Recognition**
- Anna STAFECKA 88
Jānis Endzelīns un latviešu dialektoloģija
Jānis Endzelīns and Latvian Dialectology
- Regīna KVAŠĪTE 108
Par Jāņa Endzelīna kontaktiem ar lietuviešu valodniekiem
Jānis Endzelīns and His Connections with Lithuanian Linguists
- Ina DRUVIETE, Dite LIEPA, Velga POLINSKA 150
**Vieglā valoda Latvijā: daži klasifikācijas
 un terminoloģijas jautājumi**
**Easy Language in Latvia: Some Classification
 and Terminological Issues**
- Agnese DUBOVA, Diāna LAIVENIECE, Baiba EGLE,
 Dzintra LELE-ROZENTĀLE 170
**Metadiskursa analīzes teorija latviešu zinātnisko
 tekstu pētniecībai**
Metadiscourse Analysis Theory in Latvian Scientific Text Research
- Solvita BERRA (*Solvita Burr*), Karīna KRIEVIŅA, Sarmīte VORZA 196
**„Lai ietu uz kapiem, ir jābūt jēgpilnam mērķim”:
 kapsētu lingvistiskā ainava un tās pedagoģiskais
 potenciāls valodas apguvē**
**“There Must Be a Meaningful Purpose for Going to a
 Cemetery”: The Linguistic Landscape of Cemeteries and
 Its Pedagogical Potential in Language Learning**

- Antra KĻAVINSKA.....238
Lauka pētījums Aglonā: socioonomastisks ieskats
A Field Study in Aglona: Socio-onomastic Insight
- Pauls BALODIS.....262
Ieskats dubultuzvārdos Latvijā un Eiropā
Insight into Double Surnames in Latvia and Europe
- Rasuolē VLADARSKIENĒ.....288
Jonas Jablonskis ir lietuvių kalbos rašybos norminimas
Jonas Jablonskis and the Standardization of Lithuanian Orthography
- Ilze LOKMANE, Baiba SAULĪTE.....308
Infinitīva paligteikumi un teikuma tipu robežgadījumi
„Nacionālajā korpusu kolekcijā”
Infinitival Subordinate Clauses and Borderline Cases of Types
of Sentences in “Latvian National Corpus Collection”
- Axel HOLVOET.....332
Some Aspects of the History of the Baltic Imperative
Daži baltu valodu imperatīva vēstures aspekti
- Jānis VECKRĀCIS.....354
Leksikas vēstures liecības periodiskajos izdevumos
„Darbs” un „Baltijas Zemkopis” (1875–1876)
Insights into the History of Lexis Through the Periodicals
“Darbs” and “Baltijas Zemkopis” (1875–1876)
- Anta TRUMPA.....396
Latvijas mājvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa formas
Singular and Plural Forms of Latvian House-Names
- Dace MARKUS, Anna VULĀNE.....426
Kā loka darbības vārdus ēst un gulēt dažās
dziļajās latgaliskajās izloksnēs
How to Conjugate the Verbs to Eat and to Sleep in
Some of the Deep Latgalian Sub-dialects
- Martin KRÄMER, Björn LUNDQUIST.....446
The Phonetics and Phonology of Secondary Stress in Latvian
Palīguzsvara fonētika un fonoloģija latviešu valodā

HRONIKA / CHRONICLE

Sintija Ķauķīte 478

Jāņa Endzelīna 150. dzimšanas dienai veltīta starptautiska zinātniska konference „Endzelīns. Valoda. Laiks”**“Endzelīns. Language. Time.” International Scientific Conference to Commemorate the 150th Anniversary of Academician Jānis Endzelīns****GRĀMATU APSKATS / BOOK REVIEW**

Ilga Jansone 488

**Ina Druviete. *Pārliecība. Valoda, sabiedrība, politika.*
Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 280 lpp.****2022. GADĀ IZDOTĀS VALODNIECĪBAS GRĀMATAS /
LINGUISTICS BOOKS PUBLISHED IN 2022**

Marita Silkāne, Kristīne Mežapuķe 500

APSVEICAM / CONGRATULATIONS

Anna Vulāne 510

**Latviešu izlokšņu un latgaliešu rakstu valodas
pētniecei Anna Štafeckai – apaļa jubileja****Congratulations to Anna Štafecka, Researcher of Latvian
Subdialects and the Latgalian Written Language**

Dīte Liepa, Velga Polinska 518

Inu Druvieti sveicot**Congratulations to Ina Druviete****ZIŅAS PAR AUTORĪEM / ABOUT THE AUTHORS 523**

IEVADS JEB MINOT JĀŅA ENDZELĪNA PĒDĀS

Jānis Endzelīns (1873–1961) ir viens no visu laiku izcilākajiem baltistiem un starptautiski atzītajiem latviešu valodniekiem. Viņa ieguldījums baltistikā ir apkopots un iztīrīts dažādos uzziņas materiālos: zinātniskajos izdevumos (piem., Nītiņa, 2016; Kļaviņa, 2013; Grīle, 1973), recenzijās (piem., Vanags, 2023; Sabaliauskas, 1973), vārdnīcās, enciklopēdijās (piem., Kļaviņa, 2023) un interaktīvā tiešsaistes datubāzē (Lingvistiskā karte).

UNESCO ir iekļāvis J. Endzelīna 150. dzimšanas dienu, t. i., 2023. gada 22. februāri, svinamo dienu kalendārā. Īpašajam notikumam par godu Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā bija sagatavota izstāde „Valodniekam Jānim Endzelīnam – 150” un LU Latviešu valodas institūtā notika Jāņa Endzelīna 150. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Endzelīns. Valoda. Laiks” (Konferences programma).

No J. Endzelīna personības, pētnieciskajiem un akadēmiskajiem darbiem ir iedvesmojušies daudzi mūsdienu baltisti, un vēl joprojām no izcilā zinātnieka un pedagoga var mācīties dzimtās valodas novērtēšanu, skrupulozu valodas zinātnisko izpēti, uzcītīgu valodu un valodniecības kursu mācīšanu, kā arī valodas jautājumu vienkāršotu skaidrošanu un popularizēšanu sabiedrībā. Šāda mācīšanās un iedvesmošanās lieliski atbilst latviešu frazeoloģismam *mīt (kāda) pēdās* ‘sekot kāda paraugam, turpināt kāda tradīcijas’ (Tēzauris), kas izvēlēts par žurnāla „Linguistica Lettica” 32. numura galveno vadmotīvu.

Žurnāla „Linguistica Lettica” 32. numurs ir veltīts J. Endzelīna darbu rūpīgai izpētei, iesākto lingvistisko vai pedagoģisko tradīciju mērķtiecīgai

turpināšanai un tādu teorētisku vai metodoloģisku ideju ierosināšanai, kas ir novatoriskas un ar augstu praktiskā lietojuma vērtību turpmākiem pētījumiem baltistikā. 32. numuru veido 16 zinātniskie raksti latviešu, angļu un lietuviešu valodā, Sintijas Ķauķītes sagatavots J. Endzelīna 150. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences apskats, Ilgas Jansones apskats par Inas Druvietes izdevumu „Pārliecība. Valoda, sabiedrība, politika” (2023), Maritas Silkānes un Kristīnes Mežapuķes sastādītais 2022. gadā izdoto valodniecības grāmatu saraksts un divi apsveikuma raksti LU Latviešu valodas institūta vadošajām pētniecēm Annai Stafeckai un Inai Druvieteī.

Zinātnisko rakstu īss un secīgs apskats ir dots nākamajās rindkopās.

Dites Liepas un **Kristīnes Mežapuķes** rakstā „Jāņa Endzelīna izstrādātās valodas kultūras normas Latvijā 20. un 21. gadsimta skatījumā” uzmanība ir pievērsta J. Endzelīna izstrādāto valodas normu uztverei, ievērošanai un popularizēšanai padomju un mūsdienu Latvijā. Rakstu veido divas daļas: pirmā daļa sniedz ieskatu valodas kultūras attīstībā gadsimta garumā, savukārt otrajā daļā parādīts, kā atsevišķas valodas kļūdas (ne-) tiek pieļautas lietotāju runā. Lai gan pirmās daļas priekšplānā ir izvirzīta J. Endzelīna darbība valodas kultūras jomā, autore piemin arī citu valodnieku un J. Endzelīna ideju turpinātāju ieguldījumu latviešu valodas literārās normas izstrādē. Te ir izcelts padomju ideologu spiediens uz valodnieku lēmumu pieņemšanu par latviešu valodas leksikas, sintakses un stila normēšanu bilingvisma apstākļos, skaidrojot krievu valodas ietekmi uz latviešu valodu kā dabisku valodas attīstības procesu. Tādējādi autore netieši aktualizē jautājumu par valodas pareizību korelācijā ar valodas uztveri un prestižu sabiedrībā. Raksta praktiskajā daļā D. Liepa un K. Mežapuķe aplūko valodas kļūdas, kas apkopotas divos J. Endzelīna sagatavotajos izdevumos: „Dažādas valodas kļūdas” un „Profesora J. Endzelīna atbildes”, un salīdzina tās ar mūsdienu plašsaziņas līdzekļos (TV, radio un ziņu portālos) konstatētajām valodas kļūdām. Autore secina, ka daudzas J. Endzelīna identificētās pareizrunas, gramatikas, leksikas un stila kļūdas ir sastopamas vēl joprojām un būtu izskaužamas no valodas lietojuma prakses, bet daļa ieteikumu vairs nav aktuāli.

Māris Baltiņš rakstā „Jāņa Endzelīna terminoloģiskais mantojums un tā apzināšanas iespējas” uzmanību pievērš valodnieka darbam terminolo-

ģijas jomā. Tas darīts, aplūkojot J. Endzelīna darbību terminoloģijas komisijās (t. sk. viņa ieteikumus šo komisiju produktīva darba veicināšanai), ieguldīto darbu vairāku vārdnīcu sagatavošanā un apspriešanā un viņa publikācijas par terminoloģijas jautājumiem (galvenokārt par nevēlamiem terminu atveides paņēmieniem, bet arī par terminoloģijas attīstību), atzinumus par terminu izveides paņēmieniem un līdzekļiem ar ieteikumiem atbilstošāko lietojumam valodas praksē, kā arī atbildes rakstus presē publicētajiem dažādu jomu pārstāvju iebildumiem pret pieņemtajiem terminiem vai terminu komisiju darbību. Raksta autors parāda, ka J. Endzelīns aktīvi ir iesaistījies diskusijās par atbilstošu terminu izvēli gramatikas terminoloģijā, kas sevišķi būtiska valodas pedagogijā un valodniecībā. Pēc raksta autora domām, turpmākajos pētījumos būtu jāpievērš uzmanība tiem šķirkļiem, ko J. Endzelīns svītroja no Kārļa Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcas” sagatavotā manuskripta, kā arī viņa piedāvātajiem jaunvārdiem mūsdienu aspektā.

Annas Stafeckas rakstā „Jānis Endzelīns un latviešu dialektoloģija” īpaša uzmanība ir pievērsta J. Endzelīna uzskatiem par izlokšņu materiālu nozīmi, viņa devumam datu vākšanā, aprakstīšanā un izmantošanā. Autore pēctecīgi aplūko lauka pētījumu pārskatus un valodnieka publicētos darbus, kas pilnībā vai daļēji veltīti dialektoloģijas jautājumiem (t. sk. dialektu vēstures apskatam) vai iekļauj ievērojamu skaitu izlokšņu materiāla (t. sk. folkloras tekstus). To aprakstos ir iekļauti arī atsevišķi piemēri no J. Endzelīna savāktā izlokšņu materiāla un īsi raksturotas fonētiskās un morfoloģiskās izlokšņu īpatnības, ko valodnieks izcēlis kā savdabīgas un būtiskas izlokšņu nošķiršanās. Rakstā autore papildus ir iekļāvusi apkopojošu informāciju par J. Endzelīna darbu dažādās nodaļās, biedrībās un zinātnisko izdevumu redkolēģijās, kuru darbs būtiski ietekmējis dialektoloģijas attīstību Latvijā. Tāpat autore pievērš uzmanību J. Endzelīna ieguldījumam ģeolingvistikā, īpaši izceļot valodnieka darbu izglosu atlanta izstrādē.

Regīnas Kvašītes rakstā „Par Jāņa Endzelīna kontaktiem ar lietuviešu valodniekiem” galvenā uzmanība ir veltīta, no vienas puses, J. Endzelīna personiskajai interesei par lietuviešu valodu un kultūru, viņa pētījumiem par lietuviešu valodu vai pētījumiem salīdzināmajā valodniecībā, no otras puses, J. Endzelīna profesionālajai ietekmei uz lietuviešu kolēģu (jo īpaši Kazimiera Būgas (*Kazimieras Būga*)) zinātniskā darba attīstību.

Rakstā ir aplūkotas gan J. Endzelina diskusijas ar lietuviešu kolēģiem par atsevišķiem baltu valodas datiem vai valodniecības jautājumiem, gan viņa izteiktā kritika par lietuviešu valodnieku publicētajiem darbiem. Plaši aprakstīta korespondence ar K. Būgu, tās saturs un konteksts, kā arī vairāku studentu un laikabiedru atmiņas par tikšanos ar J. Endzelīnu. Raksts lieliski papildina latviešu un lietuviešu filologu (piem., Vallijas Dambes un Jona Paļoņa (*Jonas Palionis*)) iepriekš publicētās atmiņas un fotogrāfijas, kas ir pieejamas Latvijas un Lietuvas bibliotēkās un arhīvos.

Inas Druvietes, Dites Liepas un Velgas Polinskas rakstā „Vieglā valoda Latvijā: daži klasifikācijas un terminoloģijas jautājumi” pirmo reizi latviešu valodniecībā ir definēts jau samērā plaši praksē lietotais termins *vieglā valoda*, norādot arī galvenās vieglās valodas mērķgrupas. Autores rakstā iekļauj pasaules pieredzi terminu *vieglā valoda* un *vienkāršā valoda* izpratnes un lietojuma šķīrumā, abu konceptu pārvaldībā un izpētē. Atbilstoši raksta mērķim, galvenā uzmanība ir pievērsta vieglās valodas praktiskās izstrādes, juridiskā regulējuma un zinātniskās izpētes attīstībai Latvijā. Tāpat rakstā ir plaši iztīrāta vieglās valodas stratifikācija kā teorētiska un praktiska problēma, izvēršot jautājumu par vieglo valodu attieksmē pret citiem valodas eksistences veidiem, jo īpaši literāro valodu jeb standartvalodu, un piedāvājot latviešu vieglo valodu skatīt kā latviešu literārās valodas specifisku izpausmi, modifikācijas formu. Raksta nobeigumā autore īsi raksturo publikācijas par latviešu vieglo valodu sintaktiskā un leksiskā līmenī, teorētiski pieskaroties arī tekstveidei.

Agnese Dubova, Diāna Laiveniece, Baiba Egle un Dzintra Lele-Rozentāle rakstā „Metadiskursa analīzes teorija latviešu zinātnisko tekstu pētniecībai” teorētiski aplūko metadiskursa iezīmētājus jeb valodiskos un retoriskos līdzekļus, kas ir raksturīgi zinātnisko publikāciju rakstu valodai un kalpo noteiktiem autora nolūkiem, lai pozicionētu sevi un sadarbotos ar lasītāju. Savukārt raksta praktiskajā daļā, sekojot metadiskursa analīzes teorijas principiem, ir raksturots metadiskursa iezīmētāju lietojums 30 valodniecības rakstos latviešu valodā. Tādējādi autore vispirms parāda, ar ko atšķiras interaktīvie un interakcionālie metadiskursa iezīmētāji, ņemot vērā to funkcionalitāti un lietojuma nolūku, tad pievēršas zinātnisko rakstu korpusa kvantitatīvai un kvalitatīvai analīzei. Autores kopumā iztīrā 7022 metadiskursa iezīmētājus, nekaitējot apspriest arī problēmgadi-

jumus. Pētījuma dati rāda, ka latviešu valodniecības rakstos galvenokārt tiek lietoti tādi interaktīvie metadiskursa veidi kā skaidrojuma un sasaistes iezīmētāji, savukārt noteiktības un autora attieksmes iezīmētāji ir biežāk lietotie interakcionalitātes metadiskursa iezīmētāji.

Solvita Berra (*Solvita Burr*), **Karīna Krieviņa** un **Sarmīte Vorza** rakstā „„Lai ietu uz kapiem, ir jābūt jēgpilnam mērķim”: kapsētu lingvistiskā ainava un tās pedagoģiskais potenciāls valodas apguvē” pirmo reizi latviešu valodniecībā definē terminu *kapsētu lingvistiskā ainava* un skaidro, kā tā tiek uztverta un pētīta dažādās zinātņu nozarēs un kā datu ieguve un analīze atšķiras no lingvistiskās ainavas izpētes pilsētās un ciemos. Raksts apvieno divas valodniecības disciplīnas – sociolingvistiku un lingvodidaktiku. Autore sociolingvistiski raksturo divas reģionālas nozīmes kapsētas (vienu Kurzemē un otru Latgalē), ņemot vērā vietējo iedzīvotāju kapu kultūras tradīcijas, kapsētu kultūras vēsturi un sociopolitiskos apstākļus valstī. Galvenā uzmanība rakstā ir pievērsta kapsētu lingvistiskās ainavas pedagoģiskajam aspektam, iztīrējot kapsētu tekstu valodu un vizuālo noformējumu saistībā ar mācību satura apguvi latviešu valodas stundās vidusskolā un piedāvājot dažas idejas mācību darba organizēšanai kapsētās vai klasē ar kapsētu lingvistiskās ainavas tekstiem. Raksta teorētiskās un metodoloģiskās idejas var noderēt ne tikai valodu skolotājiem, bet arī tiem, kurus interesē kapsētu tekstu izpēte tādās jomās kā onomastika, ortogrāfija, teksta lingvistika, multilingvisms, valoda un identitāte, folklorā un lingvokulturoloģija.

Antras Kļavinskas rakstā „Lauka pētījums Aglonā: socioonomastisks ieskats” uzmanība ir pievērsta socioonomastikas pētījumu attīstībai pasaulē, izceļot dominējošos tematus un datu ieguves paņēmienus. Plašs pārskats dots par socioonomastikas attīstības tendencēm Latvijā. Raksta praktiskajā daļā analizētas intervijas ar 24 respondentiem, koncentrējoties uz to, kā informantu stāstījumā par Aglonas apkaimes vietvārdiem un personvārdiem atklājas universālās, lokālās (Latvijas) un reģionālās (Latgales, Aglonas) vārda došanas tendences, personīgā pieredze, attieksme pret sabiedrībā funkcionējošiem īpašvārdu variantiem. Mērķa sasniegšanai raksta autore informantu sniegtos datus saista ar citos resursos (piem., Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāzē, „Latvijas vietvārdu vārdnīcā”, Centrālās statistikas pārvaldes datubāzē) pieejamām ziņām. Viens no autores galvenajiem

secinājumiem – laika gaitā ir vājinājusies Latgalei raksturīgā tradīcija izvēlēties priekšvārdu no katoļu kalendāra, tomēr Aglonas kā nozīmīga katolicisma centra specifika izpaužas faktā, ka joprojām ir dzīvas katoļu tradīcijas kristīto vārdu izvēlē.

Pauls Balodis rakstā „Ieskats dubultuzvārdos Latvijā un Eiropā” pirmo reizi pievēršas Latvijā konstatēto dubultuzvārdu pētniecībai socioonomastiskā aspektā. Rakstu relatīvi veido divas daļas, pirmajā daļā ir aplūkota divu un vairāku uzvārdu lietošana un regulēšana dažādās Eiropas valstīs, savukārt otrajā daļā uzmanība pievērsta dubultuzvārdu lietojuma tradīcijas pakāpeniskai izveidei Latvijas teritorijā. Autors plašāk raksturo Latvijā reģistrētos mūsdienu dubultuzvārdus no Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes 2020. gada datubāzes, taču papildus aplūko arī citos avotos fiksētos mūsdienu un vēsturiskos dubultuzvārdus, atsevišķi analizējot vīriešu, sieviešu un bērnu dubultuzvārdus. Autors secina, ka līdztekus tradicionāliem dubultuzvārdu ieguves paņēmieniem (laulības vai piedzimšana ģimenē, kurā vecākiem (vai vienam no vecākiem) ir dubultuzvārds) par mūsdienīgu tendenci ir uzskatāma uzvārdu apmaiņa, kad, stājoties laulībā, vīrs un sieva savam uzvārdam pievieno partnera uzvārdu.

Rasole Vladarskiene (*Rasuolė Vladarskienė*) rakstā „Jonas Jablonskis ir lietuvių kalbos rašybos norminimas” („Jons Jablonskis un lietuvišu valodas pareizrakstības normēšana”) uzmanību pievērš J. Endzelīna laikabiedra Jona Jablonska (*Jonas Jablonskis*) ieguldījumam lietuvišu valodas pareizrakstības normēšanā. Publiskās diskusijas Lietuvā par nepieciešamību pārskatīt un, iespējams, mainīt pareizrakstības noteikumus, lai tie vairāk atbilstu mūsdienu lietuvišu valodas lietojuma praksei, ir rosinājušas izvērtēt J. Jablonska zinātniskās darbības un uzskatu ietekmi uz lietuvišu valodas pareizrakstības standartizāciju. Raksta autore kā nozīmīgāko valodnieka darbu min „Lietuviškos kalbos gramatika” („Lietuvišu valodas gramatika”) (1922), kurā izklāstītie lietuvišu valodas pamatprincipi tiek ievēroti arī mūsdienu gramatikā. Savukārt par svarīgāko J. Jablonska pienesumu lietuvišu valodas pareizrakstībā ir uzskatāma ū burta ieviešana un visa pašreizējā lietuvišu valodas alfabēta vienkopus prezentācija. Kā atzīst raksta autore, 1922. gada gramatikas noteikšana par obligātu lietuvišu valodas mācībā palīdzēja nostiprināt J. Jablonska pareizrakstību praksi.

Ilzes Lokmanes un **Baibas Saulītes** rakstā „Infinītīva palīgteikumi un teikuma tipu robežgadījumi „Nacionālajā korpusu kolekcijā”” ir aplūkoti apzīmētāja palīgteikumi ar predikātu nenoteiksmē, to robežas ar teikuma priekšmeta palīgteikumiem un vienkāršiem teikumiem. Autore vispirms raksturo datu atlasē principus, pēc tam plašāk aplūko trīs infinitīva palīgteikumu grupas: palīgteikumus ar lietvārdu kā atbalsta vārdu, palīgteikumus ar vietniekvārdu kā atbalsta vārdu un palīgteikumus bez atbalsta vārda. Īpaša uzmanība ir pievērsta tieši pēdējai grupai, jo te vērojami vienkārša un salikta teikuma robežgadījumi, kas nosaka gan dažādas sintaktiskās marķēšanas iespējas korpusā, gan atšķirības pieturzīmju lietojumā. Apzinoties iespējamās variācijas, autore atsevišķi izvērsis jautājumu par pieturzīmju lietojumu vienkārša un salikta teikuma robežgadījumos un piedāvā savu skatījumu par pieturzīmju lietojumu teikumos ar saskatāmu atbalsta vārdu (t. sk. gadījumos, kad tas reducēts) vai bez tā.

Aksels Holvūts (*Axel Holvoet*) rakstā „Some Aspects of the History of the Baltic Imperative” („Daži baltu valodu imperatīva vēstures aspekti”) apskata latviešu un lietuviešu valodas imperatīva paradigmas attīstību, kam J. Endzelīns pievērsis lielu uzmanību „Lettische Grammatik” („Latviešu gramatika”) (1923). Raksta autors, izmantojot rakstu valodas pieminekļus elektroniskajās datubāzēs, raksturo senlatviešu un senlietuviešu rakstu valodās sastopamās 1. personas imperatīva inkluzīvās un ekskluzīvās formas salīdzinājumā ar mūsdienu baltu valodām. A. Holvūts rakstā parāda, ka latviešu valodas gadījumā šīs pirmās personas imperatīva formas ir atstājušas pēdas mūsdienu valodā, un atzīst, ka vairāki baltu valodu imperatīva vēstures aspekti, tostarp notikušo pārmaiņu hronoloģija, joprojām gaida sīkāku analīzi.

Jānis Veckrācis rakstā „Leksikas vēstures liecības periodiskajos izdevumos „Darbs” un „Baltijas Zemkopis” (1875–1876)” raksturo speciālo leksiku divos periodiskajos izdevumos, kas iznākuši 19. gadsimta otrajā pusē un kuru redaktori bijuši Rihards Tomsons un Juris Māters. Galvenā uzmanība ir pievērsta nozaru un jomu leksikai, t. sk. speciālajai leksikai – biežāk lietotajai bioloģijas, vides, lauksaimniecības un lauksaimniecības aprīkojuma, ķīmijas un fizikas speciālajai leksikai, rakstā iekļaujot daudz ilustratīvo piemēru. Valodas vienību analizē ņemts vērā gan publicistikas rakstu izdošanas laika sociālekonomiskais, kultūras un

latviešu valodas lietojuma konteksts, gan arī preses izdevumu tematiskā ievirze un funkcionalitāte sabiedrībā. Raksta autors secina, ka ne visi jaunie speciālās leksikas darinājumi vēlāk ir nostiprinājušies valodas lietojumā; dažus vārdus vien neilgu laiku var konstatēt periodikā un leksikogrāfiskos avotos, bet dažu vārdu lietojums ir pavisam īss un tie uzskatāmi par okazionālismiem.

Anta Trumpa rakstu „Latvijas mājvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa formas” iesāk ar īsu pārskatu par mājvārdu tradīciju un tās pētniecību kaimiņvalstīs un ar kompaktu kopsavilkumu par mājvārdu došanas tradīcijas attīstību Latvijas teritorijā. Raksta galvenajā daļā autore hronoloģiski aplūko latviešu presē 20. gadsimta pašā sākumā notikušo atsevišķu entuziastu diskusiju par mājvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa formām, prezentē un raksturo Latvijas mājvārdu skaitļa formu izplatības kartes, kas izveidotas, balstoties uz J. Endzelina un Jura Plāķa 20. gadsimta 20.–30. gadu vietvārdu izdevumiem, un analizē skaitļa formas lietojumu mājvārdos no 20. gadsimta 20.–40. gadiem līdz mūsdienām. Nobeigumā autore atzīst: kaut arī nav tāda likuma, kas noteiktu mājvārdu skaitļa formas lietošanu, vienskaitlis no mājvārdiem agrākajos mājvārdu vienskaitļa areālos ir tikpat kā izzudis un nav atjaunojies; mūsdienās visā Latvijas teritorijā dominē mājvārdi daudzskaitļa formā.

Daces Markus un **Annas Vulānes** rakstu „Kā loka darbības vārdus *ēst* un *gulēt* dažās dziļajās latgaliskajās izloksnēs” ierosinājis J. Endzelina izveidotajā izlokšņu materiāla vākšanas aptaujā iekļautais jautājums par darbības vārdu *ēst* un *gulēt* tagadnes un pagātnes vienskaitļa 1. un 3. personas un daudzskaitļa 1. un 2. personas formām, darbības vārda *gulēt* nākotnes formām, kā arī supīnu un divdabjiem. Autore rakstā vispirms sniedz īsu pārskatu par četrpētņiem izvēlēto dziļo latgalisko izlokšņu (Ziemeļaustrumvidzemes Ziemera un Veclaicenes un centrālās Latgales Dricānu un Gaigalavas izloksnes) fonētiskajām un morfoloģiskajām pazīmēm, tad pēctecīgi raksturo abu verbu – *ēst* un *gulēt* – formu sistēmu šajās izloksnēs un apraksta supīna formu lietojumu. Abu verbu formu un supīna salīdzinājums liecina, ka Latgales izloksnēs labāk saglabājušās senās *i*-celma formas, kā arī sastopamas pagātnes *ē*-celma formas, vairāk tiek lietotas paralēlformas ar dažādu celmu galotnēm, savukārt Ziemeļaustrumvidzemes izloksnēs vērojama Igaunijā runāto formu un skaņu pārmaiņu ietekme.

Martina Krēmera (*Martin Krämer*) un **Bjērna Lundkvista** (*Björn Lundquist*) rakstā „The Phonetics and Phonology of Secondary Stress in Latvian” („Palīguzsvāra fonētika un fonoloģija latviešu valodā”) ir analizēts palīguzsvārs latviešu valodā, tā fonētiskie korelati un fonoloģiskās īpašības, pamatojoties uz testu, kurā lietoti neeksistējoši vārdi. Raksta autori eksperimentālajā pētījumā ir novērojuši, ka runātāji latviešu valodā pagarina arī īsos uzsvērtos patskaņus un tiem sekojošos heterosillabiskos slēdžeņus, savukārt amplitūda vājinās pēcuzsvāra pozīcijā, t. i., samazinās pēc uzsvērtā patskaņa sekojošā patskaņa intensitāte un palīguzsvārs ir atkarīgs no kvantitātes un vērsts uz vārda labo malu. Kopumā autori secina, ka galvenais uzsvārs un palīguzsvārs latviešu valodā tiek realizēts ar garuma un intensitātes kombināciju. Raksta teorētiskais ieguldījums latviešu fonētikā ir saistāms ar palīguzsvāra fonētiskā korelāta parametra definēšanu – atšķirība amplitūdā starp uzsvērtu un sekojošo patskaņi jeb pēcuzsvāra vājināšanās.

Solvita Berra (*Solvita Burr*)

LITERATŪRA

Grisle, R. (1973). Jānis Endzelīns (1873–1961). *Baltistica*, 9(2), 119–134. Pieejams <https://doi.org/10.15388/baltistica.9.2.1822>.

Kļaviņa, S. (2013). Jāņa Endzelīna ienākšana salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā: akadēmiskā statusa aspekts. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 17(1), 95–104.

Kļaviņa, S. (2023). Jānis Endzelīns. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams <https://enciklopedija.lv/skirkklis/54533-J%C4%81nis-Endzel%C4%ABns>; skatīts 12.08.2024.

Konferences programma – *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 150. dzimšanas dienas atcerei veltīta starptautiska zinātniska konference „Endzelīns. Valoda. Laiks”*. Rīga. 2023. gada 22.–23. februāris. (2023). LU Latviešu valodas institūts. Pieejams https://lavi.lu.lv/wp-content/uploads/2023/02/JE_konf_programma_2023-1.pdf; skatīts 12.08.2024.

Lingvistiskā karte – Jānis Endzelīns (1873–1961). (b. g.). *Latviešu valodniecības attīstība: informatīvi izglītojoša elektroniskā karte*. Pieejams

http://www.lingvistiskakarte.lv/tag/janis_endzelins; skatīts 12.08.2024.

Nītiņa, D. (2016). *Jāņa Endzelīna lingvistiskie uzskati*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Sabaliauskas, A. (1973). Jānis Endzelins, Comparative phonology and morphology of the Baltic languages. *Baltistica*, 9(1), 110–111. Pieejams <https://doi.org/10.15388/baltistica.9.1.1819>.

Tēzaurs – *Tēzaurs*. (2009–2024). (Sast. A. Spektors). LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija. Pieejams <https://tezaurs.lv/m%C4%ABt>; skatīts 10.08.2024.

Vanags, P. (2023). Jānis Endzelīns. Darbu izlase. I, II, III₁, III₂, IV₁, IV₂ sēj. Tematiskais un vārdu rādītājs. *Baltistica*, 58(1), 155–161. Pieejams <https://doi.org/10.15388/baltistica.58.1.2519>.

INTRODUCTION: IN THE FOOTSTEPS OF JĀNIS ENDZELĪNS

Jānis Endzelīns (1873–1961), an internationally recognized Latvian linguist, is one of the greatest Baltists of all time. His contribution to Baltic studies has been summarized and discussed in various reference materials: scientific publications (e.g. Nitiņa, 2016; Kļaviņa, 2013; Grīse, 1973), reviews (e.g. Vanags, 2023; Sabaliauskas, 1973), dictionaries, encyclopedias (e.g., Kļaviņa, 2023) and in an interactive online database (Lingvistiskā karte, in Latvian).

UNESCO has included Endzelīns's 150th birthday, February 22, 2023, in its calendar of celebratory days. In honor of the special event, the exhibition “Linguist Jānis Endzelīns – 150” was prepared in the Academic Library of the University of Latvia and an international scientific conference, “Endzelīns. Language. Time,” organized (Conference program).

Many contemporary Baltists have been inspired by Endzelīns's personality, research, and academic works, and they still learn from the outstanding researcher and pedagogue how to conduct an assessment of the native language, how to scrupulously research the language, how to diligently teach courses in language and linguistics, and how to popularize language issues in society. This kind of learning and inspiration perfectly corresponds to the Latvian phraseology of *walking in (someone's) footsteps* “following someone's example, continuing someone's traditions” (Thesaurus), which was chosen as the main theme of issue 32 of the journal “Linguistica Lettica.”

Issue 32 of the journal is dedicated to the careful study of Endzelīns's works, the purposeful continuation of his developed linguistic or pedagogical traditions, and innovative theoretical or methodological ideas of high practical value for further research in Baltic studies. The Issue consists of 16 articles in Latvian, English, and Lithuanian, a review prepared by Sintija Ķauķīte of the international scientific conference commemorating Endzelīns's 150th birthday, a review of Ina Druviete's book "Belief. Language, Society, Politics" (2023) by Ilga Jansone, the list of linguistics books published in 2022 compiled by Marita Silkāne and Kristīne Mežapuķe, and two congratulatory articles to Anna Stafecka and Ina Druviete, leading researchers of the Latvian Language Institute.

A brief and sequential overview of the articles:

Dite Liepa's and **Kristīne Mežapuķe's** article "The Norms of Language Culture Developed by Jānis Endzelīns in Latvia: 20th- and 21st-Century Perspectives" focuses on the perception, observance, and popularization of the language norms developed by Endzelīns in Soviet and modern Latvia. The article consists of two parts. The first part provides an insight into the development of language culture throughout the century, while the second part shows how certain language mistakes are (not) made in the speech of language users. To do that, the authors examine the language errors collected in two editions prepared by Endzelīns — "Various language errors" ("Dažādas valodas kļūdas" in Latvian) and "Professor Endzelīns's answers" ("Profesora J. Endzelīna atbildes" in Latvian) — and compare them with those in modern media (TV, radio, and news portals) for language errors found.

Māris Baltiņš draws attention to Endzelīns's work in the field of terminology in the article "The Terminological Heritage of Jānis Endzelīns and Possibilities for Its Recognition." This is mainly done by looking at Endzelīns's activities in terminology commissions, the work invested in the preparation and discussion of several dictionaries, and his publications on terminology issues. The author shows that Endzelīns has been actively involved in discussions about the choice of appropriate terms in grammar terminology, which is especially important in language pedagogy and linguistics.

In the article “Jānis Endzelīns and Latvian Dialectology” by **Anna Stafecka**, special attention is paid to Endzelīns’s views on the importance of the materials of the subdialects and to his contribution to data collection, description, and use. The author examines reports of field works and Endzelīns’s published works devoted to issues of dialectology. In the article, the author has additionally included summary of Endzelīns’s work in various departments, societies, and editorial boards of scientific publications, whose work significantly influenced the development of dialectology in Latvia. The author also draws attention to Endzelīns’s contribution to geolinguistics, especially highlighting the work of the linguist in the development of the isogloss atlas.

Regīna Kvašīte’s article “Jānis Endzelīns and His Connections with Lithuanian Linguists” focuses on (1) Endzelīns’s personal interest in Lithuanian language and culture, his research on the Lithuanian language, and his research in comparative linguistics and (2) Endzelīns’s professional influence on the development of the research of his Lithuanian colleagues (especially Kazimieras Būga). The article examines Endzelīns’s discussions with his Lithuanian colleagues about individual Baltic language data or linguistic issues, as well as his criticism of works published by Lithuanian linguists. The article complements previously published memories and photographs of Latvian and Lithuanian philologists (e.g., by Vallija Dambe and Jonas Palionis), which are available in Latvian and Lithuanian libraries and archives.

In the article “Easy Language in Latvia: Some Classification and Terminology Issues” by **Ina Druviete**, **Dite Liepa**, and **Velga Polinska**, the term *easy language* is defined for the first time in Latvian linguistics, indicating also the main target groups of texts in easy language. The authors draw upon their global experience in understanding and using the terms *easy language* and *simple language*. The article focuses on the practical development of easy language, its legal regulation, and relevant research in Latvia. Additionally, the article discusses the stratification of easy language as a theoretical and practical problem, expanding the question of easy language in relation to other forms of language existence, especially the literary language or standard language, and offering to see the Latvian easy language as a specific expression of the Latvian literary language.

Agnese Dubova, Diāna Laiveniece, Baiba Egle, and Dzintra Lele-Rozentāle theoretically examine metadiscourse markers, i.e. linguistic and rhetorical means, in their article “Metadiscourse Analysis Theory in Latvian Scientific Text Research.” These markers are characteristic of the written language of scientific publications and serve certain purposes of the representation of author(s) and would communicate with reader. In the practical part of the article, the use of metadiscourse markers in 30 articles in Latvian linguistics is characterized. The authors discuss a total of 7,022 metadiscourse markers, discussing problematic cases as well.

In their article ““There Must Be a Meaningful Purpose for Going to a Cemetery”: The Linguistic Landscape of Cemeteries and Its Pedagogical Potential in Language Learning” **Solvita Burr, Karīna Krieviņa, and Sarmīte Vorza** define the term *linguistic landscape of cemeteries* for the first time in Latvian linguistics, explaining how it is perceived and studied in different branches of science and how relevant data-gathering and analysis differ from the study of the linguistic landscape in cities and villages. The authors sociolinguistically characterizes two cemeteries of regional significance (one in Kurzeme and the other in Latgale) and pedagogically discuss written texts and visual elements of cemetery in connection with the language teaching / learning in Latvian-language classes in high school.

Antra Kļavinska's article “A Field Study in Aglona: Socio-onomastic Insight” focuses on the development of socioonomastic research in the world, highlighting dominant topics and data-collection techniques. A broad overview is given regarding development trends of socioonomastics in Latvia. In the practical part of the article, interviews with 24 respondents are analyzed, focusing on how universal, local (Latvian), and regional (Latgale, Aglona) naming trends, personal experiences, and attitudes towards proper name variants are revealed in the informants' narratives about the place names and personal names.

Pauls Balodis, in the article “Insight into Double Surnames in Latvia and Europe,” focuses on the research of double surnames found in Latvia from a socioonomistic aspect. The article consists of two parts: The first deals with the use and regulation of two or more surnames in

different European countries, while the second focuses on the gradual development of the tradition of using double surnames in Latvia. The author analyzes double surnames registered in Latvia as of 2020.

In the article “Jonas Jablonskis and Standardization of Lithuanian Orthography,” **Rasuolė Vladarskienė** notes the contribution of Jonas Jablonskis to the standardization of the spelling of the Lithuanian language. Public discussions in Lithuania about the need to revise and possibly change spelling rules so that they are more in line with the practice of using the Lithuanian language today have prompted an evaluation of the impact of Jablonskis’s research and opinions on the standardization of the spelling of the Lithuanian language. The author of the article cites “Lithuanian Grammar” (“Lietuviškos kalbos gramatika,” 1922) as the most important work of Jablonskis. His formulated the basic principles of the Lithuanian language are also observed in modern grammar.

Ilze Lokmane’s and **Baibas Saulīte’s** article “Inifinitival Subordinate Clauses and Borderline Cases of Types of Sentences in “Latvian National Corpus Collection”” deals with the auxiliary clauses of the signifier with the predicate in the indefinite form, their boundaries with the auxiliary clauses of the subject of the sentence and simple sentences. The authors first describe the principles of data selection, then look more closely at three groups of infinitive auxiliary clauses: auxiliary clauses with a noun as a supporting word, auxiliary sentences with a pronoun as a supporting word, and auxiliary clauses without a supporting word. Special attention has been paid to the last group, as borderline cases of a simple and a compound sentence can be observed here. Such borderline cases show both different syntactic marking options in the corpus and differences in the use of punctuation marks.

In the article “Some Aspects of the History of the Baltic Imperative,” **Axel Holvoet** examines the development of the Latvian and Lithuanian imperative paradigm, which Endzelīns addressed in “Lettische Grammatik” (“Latviešu gramatika,” 1923). The author, using written language sources in electronic databases, describes the inclusive and exclusive forms of the first-person imperative found in Old Latvian and Old Lithuanian written languages compared to modern Baltic languages. Holvoet shows that in the case of the Latvian language, these forms of the first-person

imperative have left traces in the modern language and notes that several aspects of the history of the imperative in Baltic languages, including the chronology of the changes that have occurred, still await a more detailed analysis.

Jānis Veckrācis, in the article “Insights into the History of Lexis Through the Periodicals “Darbs” and “Baltijas Zemkopis” (1875–1876)”, describes the special vocabulary in two periodicals published in the second half of the 19th century and edited by Rihards Tomsons and Juris Māters. The focus is on the special lexicon of biology, environment, agriculture, chemistry, and physics. The author’s analysis of language units considers both the socio-economic and Latvian language and culture contexts at the time of the journal articles’ publication, as well as the thematic orientation and functionality of press publications in society.

Anta Trumpa’s article “Singular and Plural Forms of Latvian House-Names” begins with a brief overview of the tradition of house names and their research in neighboring countries and a summary of the development of the tradition of house names in Latvia. The author then chronologically examines the discussion of individual enthusiasts about the singular and plural forms of house names in the Latvian press at the beginning of the 20th century before presenting and describing the distribution maps of the numerical forms of Latvian house names.

The article “How to Conjugate the Verbs *to Eat* and *to Sleep* in Some of the Deep Latgalian Sub-dialects” by **Dace Markus** and **Anna Vulāne** was prompted by the question included in the survey about subdialects created by Endzelīns. The authors first give a brief overview of the phonetic and morphological characteristics of the four deep Latgalian subdialects selected for the study, then describe the form system of the verbs *eat* and *sleep* in these subdialects, also examining the use of supine forms.

In the article “The Phonetics and Phonology of Secondary Stress in Latvian” by **Martin Krämer** and **Björn Lundquist**, secondary stress and its phonetic correlates and phonological properties in Latvian is analyzed, based on test-using non-existent words. The authors have observed that Latvian speakers lengthen the short-stressed vowels and

heterosyllabic occlusives that follow them, while the amplitude weakens in the post-stressed position, i.e., the intensity of the following vowel decreases after a stressed vowel and the auxiliary stress depends on the quantity and is directed to the right side of the word.

Solvita Burr

REFERENCES

- Conference program – *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 150. dzimšanas dienas atcerei veltīta starptautiska zinātniska konference „Endzelīns. Valoda. Laiks”*. Rīga. 2023. gada 22.–23. februāris. (2023). LU Latviešu valodas institūts. Retrieved August 12, 2024, from https://lavi.lu.lv/wp-content/uploads/2023/02/JE_konf_programma_2023-1.pdf
- Grīslis, R. (1973). Jānis Endzelīns (1873–1961). *Baltistica*, 9(2), 119–134. <https://doi.org/10.15388/baltistica.9.2.1822>
- Kļaviņa, S. (2013). Jāņa Endzelīna ienākšana salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā: akadēmiskā statusa aspekts. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 17(1), 95–104.
- Kļaviņa, S. (2023). Jānis Endzelīns. *Nacionālā enciklopēdija*. Retrieved August 12, 2024, from <https://enciklopedija.lv/skirklis/54533-J%C4%81nis-Endzel%C4%ABns>
- Lingvistiskā karte – Jānis Endzelīns (1873–1961). (b. g.). *Latviešu valodniecības attīstība: informatīvi izglītojoša elektroniskā karte*. Retrieved August 12, 2024, from http://www.lingvistiskakarte.lv/tag/janis_endzelins
- Nitiņa, D. (2016). *Jāņa Endzelīna lingvistiskie uzskati*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Sabaliauskas, A. (1973). Jānis Endzelīns, Comparative phonology and morphology of the Baltic languages. *Baltistica*, 9(1), 110–111. <https://doi.org/10.15388/baltistica.9.1.1819>
- Thesaurus – *Tēzaurus*. (2009–2024). (Sast. A. Spektors). LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija. Retrieved August 10, 2024, from <https://tezaurs.lv/m%C4%ABt>
- Vanags, P. (2023). Jānis Endzelīns. Darbu izlase. I, II, III₁, III₂, IV₁, IV₂ sēj. Tematiskais un vārdu rādītājs. *Baltistica*, 58(1), 155–161. <https://doi.org/10.15388/baltistica.58.1.2519>

JĀŅA ENDZELĪNA IZSTRĀDĀTĀS VALODAS KULTŪRAS NORMAS LATVIJĀ 20. UN 21. GADSIMTA SKATĪJUMĀ¹

The Norms of Language Culture
Developed by Jānis Endzelīns in Latvia:
20th- and 21st-Century Perspectives

- DITE LIEPA
- KRISTĪNE MEŽAPUĶE

---

¹ Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

ABSTRACT

Keywords:
*language culture,
 standard
 language norms,
 Jānis Endzelīns,
 Endzelīns's
 suggestions in
 language culture,
 errors in
 media language*

Latvian language culture was within the scope of Jānis Endzelīns's work in linguistics. This article addresses two fundamental works of his dedicated to language culture: "Dažādas valodas kļūdas" ("Different Language Errors") (1928–1932 (four issues), 1994 (facsimile edition of 1932)) and "Profesora J. Endzelīna atbildes" ("Professor J. Endzelīns's Answers") (Minutes of the Riga Latvian Society Linguistics department meetings 1933–1942).

The aim of the article is to provide an overview of the current topicality of the norms of language culture developed by J. Endzelīns, emphasizing their relevance to the events in 20th-century Latvian history: ideological and political processes during the Soviet occupation and after independence in the 1990s, as well as now, thus including the sociolinguistic aspects that have altered societal attitudes and evaluating the norms of language culture as a historically alternating category. However, even in the complicated history of Latvia, linguists have always cared about compliance with language norms despite Latvia's inclusion in the Soviet Union and the forced use of Russian in everyday life.

The article is based on examples of non-compliance with language norms in media language during Endzelīns's time (Endzelīns found these examples mainly in newspapers) and now – during the last three years (2020–2022, with some examples from 2018 and 2023). The main sources are Latvian Radio and Latvian Television; however, a few examples are taken from the websites *apollo.lv*, *diena.lv*, *jauns.lv*, *nra.lv*, *sportazinas.com*. Due to the limited space of the article, the examples include only the most common errors that were already noted by Endzelīns.

The article comprises two parts: the first provides historical retrospection, which creates the basis of societal (including linguists) attitudes toward the scholar's suggestions. Examples from mass media form the second part. Endzelins's concept of language standardization is compared to the current practice of language use and regulative recommendations. At the end of the article, conclusions of the attitudes toward Latvian language culture in the 21st century are provided.

Ievads

Viena no Jāņa Endzelīna darbības jomām valodniecībā ir latviešu valodas kultūra; viņa veikums tajā atspoguļots kopā ar Pēteri Šmitu sagatavotajā „Izrunas un rakstības vadonī” (astoņi izdevumi laikā no 1921. līdz 1930. gadam), brošūrā „Dažādas valodas kļūdas” (četri papildināti izdevumi laikā no 1928. līdz 1932. gadam, turklāt 1928. gadā iznāca divreiz), kā arī grāmatā „Profesora J. Endzelīna atbildes. Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli, 1933–1942”, kur fiksētas profesora atbildes uz Rīgas Latviešu biedrības (turpmāk – RLB) valodniecības nodaļas sēdēs apspriestajiem un atbildētajiem aktuālajiem jautājumiem. Kā papildinājums „Dažādām valodas kļūdām” un Pētera Ozoliņa „Valodas prakses jautājumiem” bija J. Endzelīna rediģētie un Veltas Rūķes sakārtotie „Valodas un rakstības jautājumi” (1940), kas otro izdevumu piedzīvoja 1994. gadā apgāda „Zvaigzne” sērijā „Skolas maize”. Šajā gadā jau minētajā sērijā iznāca arī J. Endzelīna „Dažādu valodas kļūdu” piektais izdevums (1932. gada faksimilizdevums), savukārt saglabātie sēžu protokoli 2001. un 2002. gadā tika izdoti Losandželosā ar nosaukumu „Profesora J. Endzelīna atbildes”. Patlaban izdevums pieejams arī tīmeklī (http://www.eraksti.lv/bezmaksas/nodalas/par_valodu.html).

Kopš „Dažādu valodas kļūdu” pirmā izdevuma iznākšanas pagājuši 95 gadi, tādēļ uz J. Endzelīna izstrādāto valodas kultūras normu ievērošanu var atskatīties gandrīz gadsimta garumā.

Šajā laikā mūsu izcilā valodnieka veikumu valodas kultūrā pieminējušas, vērtējušas un analizējušas vairākas valodnieku paaudzes, arī pedagogi dažādās Latvijas augstskolās un vidusskolās, kas valodas kultūras jomā izstrādājuši kursus. Šeit jāmin Juris Balduncijs, Maija Baltiņa, Aina Blinkena, Ojārs Bušs, Ina Druvieta, Inta Freimane, Rasma Grīšle, Sarma Kļaviņa, Jānis Kušķis, Diāna Laiveniece, Linda Lauze, Dace Markus, Daina Nitiņa, Dzintra Paegle, Elita Stikute, Dzintra Šulce, Inta Urbanoviča, Anna Vulāne, Baiba Zeiļaka u. c.

Raksta mērķis – sniegt pārskatu par J. Endzelīna izstrādātajām valodas kultūras normām, kā arī par valodnieku attieksmi pret valodas kultūru 20./21. gadsimta Latvijā ideoloģisko un politisko procesu kontekstā un šo normu aktualitāti mūsdienās.

Rakstā izmantotas J. Endzelīna pamanītās un aprakstītās valodas kļūdas no izdevumiem „Dažādas valodas kļūdas” un „Profesora J. Endzelīna atbildes”. Raksta ierobežotā apjoma dēļ aplūkoti tikai daži desmiti bieži sastopamo – jau J. Endzelīna laikā norādīto – valodas kļūdu.

Kā avoti rakstā izmantotas plašsaziņas līdzekļu valodā konstatētās kļūdas pēdējo triju (2020–2022) gadu laikā; dažas kļūdas fiksētas arī iepriekš, piemēram, 2018. gadā un arī šogad – 2023. gadā. Pārsvārā izmantota Latvijas Radio un TV dzirdētā valoda, taču vairāki piemēri atrasti arī tīmekļa vietnēs apollo.lv, diena.lv, jauns.lv, nra.lv, sportazinas.com. Pēc mūsdienu piemēriem iekavās norādīts saīsināts medija kanāla nosaukums un datums (LR1, LR2, LR3, LR5 (attiecīgi Latvijas Radio 1., 2., 3., 5. kanāls); LTV1 (Latvijas Televīzijas 1. kanāls) vai TV3 (komerctelevizijas kanāls)), tīmekļvietnēm – vietnes nosaukums un datums. Raksta praktiskajā daļā J. Endzelīna fiksētajiem valodas ieteikumiem norādīta izdevuma lappuse (no brošūras „Dažādas valodas kļūdas”) vai protokola numurs un sēdes protokola punkts (ja piemērs izmantots no „Profesora J. Endzelīna atbildēm”).

Raksta pirmajā daļā sniegts vēsturisks atskats un, pamatojoties uz to, vērtēta sabiedrības, t. sk. valodnieku, attieksme pret akadēmiķa izstrādātajiem ieteikumiem, ko lielā mērā ietekmēja valdošā ideoloģija, savukārt otrajā (praktiskajā) daļā – minēti plašsaziņas līdzekļos atrastie piemēri. J. Endzelīna koncepcija valodas normēšanā salīdzināta ar mūsdienu valodas lietošanas praksi un normatīvajiem ieteikumiem. Savukārt nobeigumā sniegts vispārīgums un secinājumi par valodas normu ievērošanas tendencēm 21. gadsimta 20. gados.

1. Pastāvīgais un mainīgais valodas kultūras normās vēsturiskā skatījumā

Kā minējis J. Endzelīns, gan „Izrunas un rakstības vadonis”, gan „Dažādas valodas kļūdas” veltīti jaunās paaudzes izglītošanai. „Dažādu valodas kļūdu” pirmā izdevuma priekšvārdā autors norādīja – rakstītājiem, runātājiem, skolotājiem. 1920. gadā dibinot Latvijas Universitātē (LU) pirmo Baltu filoloģijas nodaļu, valodnieks atzina: „... kad nu reiz esmu aicināts Latvijas augstskolā docēt starp citu arī latviešu valodu, tad

jūtos spiests rūpēties kā prazdams un cik spēdams arī par latviešu valodas prakses jautājumiem”² (Endzelīns, 1932/1994, 9). Jau tolaik autors pievērsa uzmanību negatīvajai citvalodu ietekmei uz latviešu valodu: „Ilgus gadus bijām no vācu mācītājiem klausījušies un vācu rakstītās grāmatās lasījuši ar ģermānismiem piesātinātu latviešu valodu. Tad latvieši paši iepazinušies ar vācu un vēlāk arī ar krievu valodu sāka domāt un runāt vācu resp. krievu valodas garā. Bērniem tāda sabojāta valoda jālasa grāmatās un laikrakstos un jāklausās no saviem skolotājiem” (Turpat). Un ne jau visi, tostarp latviešu valodas skolotāji, apzinājās latviešu valodas mācīšanas nepieciešamību latviešu skolās. Izrādās, dibinot Latvijas valsti, vairāki skolotāji izteikušies pret latviešu valodas gramatikas mācīšanu latviešiem (Turpat). Profesors šādam viedoklim kategoriski nepiekrīta un uzskatīja, ka latviešu valoda skolās ir pabērna lomā. Turklāt skolotājam, „kas grib labi mācīt, tam papriekšu pašam jāizmācās!” (Turpat, 10).

Savos ieteikumos valodnieks centās būt demokrātisks, uz to norāda 1980. gada J. Endzelīna „Darbu izlases” galvenā sastādītāja un rediģētāja Vallija Dambe, citējot profesora teikto: „Pārpratumu novēršanai gribu vēl beigās piezīmēt, ka no diviem vienādas nozīmes vārdiem „pareizs” nebūt nav vienmēr tikai tas, ko es pats lietāju” (Endzelīns, 1932/1994, 11). Tātad, lai gan autors savos ieteikumos bija ļoti principiāls un stingrs, tomēr atstāja vietu arī diskusijām.

Atmiņās profesors raksturots kā noteikts un nelokāms, arī paskarbs, spīvs un paštaisns. „Bet drīzāk Jānis Endzelīns bija tiešs un godīgs. Ar savu pārlicību un stāju, [..], nelokoties neviena priekšā. Par to bija jāsamaksā,” norāda LU Latviešu valodas institūta direktore un vadošā pētniece Sanda Rapa intervijā kultūras žurnālistei Undinei Adamaitei (Rapa, 2022).

Lai arī sabiedrībā cienīts un godāts, profesors dažkārt izpelnījās naidīgu attieksmi par atsevišķu amatpersonu un inteliģences pārstāvju kritiku, īpaši skarot valodas kultūras jautājumus, piemēram, „1926. gadā publicētajās piezīmēs valdības likumprojektam „Par vārdu un uzvārdu rakstību”

² Šeit un turpmākajos citātos saglabāta citēto autoru pareizrakstība, tikai minētajos piemēros pēdiņas aizstātas ar slīprakstu.

viņš izsmej iedomīgus ministrus, kas, pat savus uzvārdus nepareizi rakstīdami un domas aplam vai neprecīzi formulēdami, paši gribējuši noteikt rakstības principus, bet sīkumus lai izlemjot valodnieki. Endzelīns parāda, ka viss iznāk aplam, ja aplami ir principi, nelietpratēju izvirzīti” (Grīse, 2007, 31–32).

1.1. Pēckara padomju okupācijas periods

Pēckara publikācijās valodnieki, vērtējot J. Endzelīna aprakstīto valodas normu atbilstību attiecīgā laika valodas attīstībai, pielāgojās laikmeta politiskajam noskaņojumam.

Pēckara jeb t. s. Staļina laiks latviešu valodai, tās pētniekiem un pedagogiem izvērtās īpaši smags. Jauno ideoloģiju pieņemt bija grūti, reizēm – pat neiespējami. Latviešu valodas kopšana tika pasludināta par proletariāta šķirai neatbilstošu un skaužamu parādību, kam nav vietas padomju valodniecībā, savukārt salīdzināmi vēsturiskā valodniecība – par buržuāzisku (Pelše, 1950; Ozols, 1951 u. c.). Padomju Latvijā tika pārņemts un uzspiests PSRS pseidozinātniskais marrisma³ virziens, ko J. Endzelīns ignorēja. Valodnieka izcilie un starptautiski novērtētie sasniegumi pirmspadomju laikā, kā arī vēl 1948. gadā izdotās „Baltu valodu skaņas un formas” un „Latviešu valodas gramatikas” tulkojums ar papildinājumiem (1951; par šo darbu 1958. gadā autors saņēma Ļeņina prēmiju) situāciju padomju varas valdošajās aprindās padarīja neērtu – izcilais un Eiropas mērogā starptautiski atzītais zinātnieks Otrā pasaules kara beigās nebija devies trimdā, tajā pašā laikā, pateicoties savai pārliecībai, zināšanām un principialitātei, turpināja docēt latviešu valodas kursus Latvijas Valsts universitātē (LVU), sazinājās ar represētajiem valodniekiem un atbalstīja tos, atļāvās runāt par pārspīlēto krievu valodas invāziju latviešu valodā. No mūsdienu skatpunkta raugoties, tā bija apzināta un mērķtiecīgi īstenota PSRS politikas piespiedu rusifikācija jeb pārkrievošana, kas īpaši izpaudās valodas kultūrā. Profesors J. Endzelīns valdošajām institūcijām bija kļuvis ļoti neērts, pat bīstams, jo audzināja nākamo valodnieku paaudzi.

³ Nikolaja Marra mācība par valodu, kas noliedza valodu ģenētisko radniecību un valodu saimes.

Profesoru kritizēja toreizējā LVU vadība, to darija arī vairāki kolēģi un politiskajam režīmam iztapīgi studenti. Piemēram, kāds autors S. Čiekurs laikrakstā „Padomju Students” rakstā „Plašāk izvērst kritiku un paškritiku zinātniskajā darbā” acināja: „Filoloģijas fakultātes mācību spēkiem jāveido savi kursi saskaņā ar biedra Staļina jaunākajiem darbiem. Nesaudzīgi boļševistiski jākritizē katra buržuāziskā nacionālisma izpaušme. Doc. Ozols, piemēram, mēģināja izvairīties no buržuāziskā nacionālista Endzelina reakcionāro uzskatu kritikas. Lai tādu gadījumu nebūtu, neatlaidīgāk un pamatīgāk jāapgūst marksisma-ļeņinisma pamati” (Čiekurs, 1950).

Pēc bargās kritikas un valdības aprindu ideoloģiska spiediena docents Arturs Ozols 1951. gadā mēnešrakstā „Karogs” rakstīja: „Buržuāziskajā Latvijā literārās valodas normalizēšanu vadīja prof. J. Endzelīns kā neapšaubāmi lielākā autoritāte latviešu valodniecībā. Viņa nopelni latviešu literārās valodas normu izveidē ir nenoliedzami, bet, diemžēl, prof. J. Endzelīns šai darbā arī nav brīvs no buržuāziskām koncepcijām, kas padomju ļaudīm nav pieņemamas. Līdz ar to rodas vajadzība revidēt dažas tādas latviešu literārās valodas normas, kas dibinātas uz aplamām buržuāziskām koncepcijām” (Ozols, 1951, 652). Šajā rakstā viņš pat izteicis domu, ka „lai pareizi spriestu par valodas jautājumiem, ne tas ir svarīgi, vai kādam šī valoda ir dzimtā, bet svarīgi ir tas, vai ir pareiza marksistiska izpratne valodas un valodniecības jautājumos” (Turpat, 653).

Latvijas Valsts arhīvā (LVA) saglabājušies astoņi protokoli no 1948. gada LPSR ZA Valodas un literatūras institūta atklāto sēžu protokoliem, kas veltīti valodas prakses jautājumiem. Sēžu darba gaita atgādina RLB valodniecības nodaļas sēžu norisi no 1933. līdz 1942. gadam, kad tās vadīja J. Endzelīns. Taču īpaši svarīgs ir kāds būtisks apstāklis – atbalstot aizguvumus no krievu valodas, par valodas kļūdām vairs netika uzskatīti tieši pārcēlumi no krievu valodas, pret kuriem tik dedzīgi vērsās J. Endzelīns. Piemēram, LVA pieejamā protokolā, ko parakstījis A. Ozols pēc 1951. gada 15. maija sēdes (tātad pēc jau pieminētās kritikas un ideoloģiskā spiediena), atzīts, ka drīkst lietot *aizvietot* vārda *aizstāt* vietā, *uzskaitīt* – *minēt* vietā, kā arī par regulārām atzītas frāzes: *jautājumu izsmelt, neskatoties uz, sastāv no, strādā kā skolotājs, uzstādīt jautājumu*, kā arī atbalstīts no krievu valodas aizgūtais defises lietojums tādos jēdzienos kā, piemēram, *redaktors-izdevējs, inženieris-arhitekts* (LVA 1340. f., 30. apr., 45. l., 90.–96. lp.).

Pēckara gados visvairāk uzmanības tika pievērsts krievu valodas vārdu, terminu, frāžu un frazeoloģismu tulkojumam. Skaidrojums vienkāršs – padomju laikā zinātniskā literatūra pārsvarā bija krievu valodā, tā bija obligāti izmantojama, un, lai gan lielākā daļa protokolos sniegto atzinumu jau bija iztirzāti J. Endzelīna brošūrā „Dažādas valodas kļūdas”, sēdēs no jauna tika meklēta piemērota izteiksme krievu valodas vārdiem un vārdu savienojumiem (Paegle, 2017, 148–149).

1.2. Politiskais atkusnis un padomju gadu latviešu valodas kultūra

50. gadu otrajā pusē, sākoties Hruščova politiskajam atkusnim, publiskā kritika pret J. Endzelīna nostādnēm pierima, taču arī turpmākajos padomju gados viņa vārdu un sasniegumus pieminēja ar piesardzību un uzmanīgi. Lai gan J. Endzelīns politiskā spiediena ietekmē bija spiests atstāt darbu universitātē, politiskais atkusnis pavēra iespēju valodas kopšanai un latviešu valodas pētniecībai.

Svarīgi notikumi bija „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas” izdošana (1959–1962) un rakstu krājuma „Latviešu valodas kultūras jautājumi” laidieni (1965–1993; turpmāk – LVKJ), kas bija veltīti tieši valodas prakses jautājumiem. Krājuma 1. laidiena ievadvārdos lasāms: „Mums aizvien nav preses izdevuma, kur laiku pa laikam pārrunāt, apspriest un tādējādi veicināt pašreizējo literārās valodas normu īstenojumu, nav vietas, kur ierosināt vienas vai otras normas precizējumus, kādas līdz šim pašplūsmā atstātas valodas parādības normēšanu, ja to prasītu saziņas skaidrība, pašas literārās valodas tendences veidoties par arvien pilnīgāku latviešu nācijas saziņas un kopdarbības līdzekli.” Gluži kā atvainošanās izskan teikums: „... vienīgais nolūks tālab ir kaut cik aizpildīt tik sāpīgi jūtamo robu mūsu valodas attīstības mērķtiecīgā ievirzē” (Redakcijas kolēģija, 1965, 3).

LVKJ gandrīz 30 gadus kļuva par nozīmīgu izteikšanās platformu valodniekiem un augstskolu mācībspēkiem, literātiem, žurnālistiem un tulkotājiem, norādot un aktualizējot dažādu valodniecības nozaru jautājumus, tostarp valodas kultūrā. Katrā krājumā tika skarti nozīmīgi valodas lietojuma jautājumi, par kuriem rakstījis arī J. Endzelīns, tāpēc ik pa laikam uz viņu atsaucās, pieminēja, citēja, un tas liecina, ka valodas

prakses jautājumi, īpaši padomju divvalodības apstākļos, kur dominējošā loma piederēja krievu valodai, bija aktuāli.

Valodas kopšanai un kultūrai padomju laikā uzmanība tika pievērsta arī Valodas prakses dienās, kas notika no 1978. gada un pulcēja dažādu nozaru zinātniekus, t. sk. valodniekus, mācībspēkus un studentus. 80. gados šī diena kļuva par iespēju dažādu valodas kultūras jautājumu publiskai apspriešanai. Reizēm interesentu bija tik daudz, ka tie stāvēja kājās un LZA zālē nevarēja pat iekļūt (no autores D. Liepas atmiņām).

Padomju laikā valodniekiem galvenās raizes radīja latviešu valodas funkcionēšana divvalodības jeb bilingvisma apstākļos. Letoniste Dzidra Barbare atzinusi: „Parādība, kad viena valoda ietekmē kāda otras valodas vārda nozīmes maiņu, nozīmes nianšu pieaugumu vai šā vārda izlietojuma paplašināšanos ciešu valodu kontakta gadījumos laikam gan nav sveša. Šī parādība ir pozitīva tiktāl, ciktāl tā bagātina pārņēmajas valodas izteiksmes iespējas. Ja tā notiek uz citu noderīgu vārdu izlietojuma sašaurināšanās konta, tad šo parādību nevar vērtēt par pozitīvu. Tā drīzāk sekmē „štampu” veidošanos literārajā valodā un mazina literārās valodas izteiksmes spēku” (Barbare, 1966, 5). Autore rakstā norādījusi uz vārdu *atzīmēt*, *izmaiņas*, *noformējums* nevajadzīgi plašo lietojumu krievu valodas ietekmē.

Jau pirmajos LVKJ laidienos vairāki autori pievērsās atsevišķām J. Endzelīna pieminētām valodas kļūdām un norādīja vai nu uz aktualitāti, vai, tieši otrādi, – atzina, ka tās nav izturējušas laika pārbaudi. Tā A. Blinkena norādījusi uz nepamatoto defises lietojumu, kas sazēlis „pēc vācu un krievu valodas parauga, kur defise tiek lietota daudz plašāk nekā latviešu valodā” (Blinkena, 1965, 146), – šo valodas parādību savulaik kritizēja arī J. Endzelīns. Savukārt Antonija Ahero atzinusi, ka salikteni *debeszils*, *sniegbalts*, pret kuriem savulaik vērsās J. Endzelīns, ir „papildinājuši latviešu valodas izteiksmes līdzekļu krājumu, aizpildot to tukšo vietu, kurā latviskas konstrukcijas nav varējušas stāties gan sintaktiskā, gan stilistikā spaida dēļ” (Ahero, 1965, 38).

1973. gadā A. Blinkena publikācijā „Valodas kultūra divvalodības apstākļos” rakstīja: „Divvalodība nozīmē nevis divu valodu mehānisku sajaukšanu, bet gan divu patstāvīgu valodu līdzāspastāvēšanu. [...] Tāpēc nav labi

runāt kādā „hibrīdvalodā”, kur daži vārdi ir vienā, daži citā valodā vai arī vienas valodas vārdi ietverti citas valodas gramatiskajā sistēmā. Tāds valodas lietojums degradē abas valodas un arī pašu runātāju” (Blinkena, 1973, 93–94). Valodniece norādīja uz interferenci – atkāpēm no dzimtās valodas normām kontaktvalodas ietekmē: tiešiem pārcēlumiem, tulkojumiem, nomācošajiem sovetismiem, piemēram, *narjads*, *gruščiks*, *gruzīt*, *načaļņiks*, *čehols*, *samosvals*, *gols*, *slimot par „Dinamo”*, *aizdzīt mašīnu*, *nemaisīt strādāt*, *atmainīt lēmumu*, *runa iet*, *pieņemt mērus*, *viņš ir pie sevis*, un akcentēja nepieciešamību valodas attīstībā pamanīt un nepieļaut šādas kļūdas (Turpat, 95–98).

1.3. Valodas kultūras kopšana pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas galvenā uzmanība valstī tika pievērsta latviešu valodas statusa nodrošināšanai un stiprināšanai, asimetriskā bilingvisma (par to sk., piem., Hogan-Brun, 2005) mazināšanai, taču netika aizmirsts arī valodas kopšanas darbs.

Valodas kultūras teorijas pamatu izveidē nozīmīgu ieguldījumu devusi LU profesore I. Freimane. Viņa 1993. gadā publicēja monogrāfiju „Valodas kultūra teorētiskā skatījumā”, kas ir pirmais plašākais pētījums latviešu valodniecībā šajā jomā, turklāt grāmatā tika iestrādāti arī apjomīgi valodas prakses materiāli, tādēļ laika gaitā tā kļuva par sava veida valodas prakses rokasgrāmatu (plašāk sk. Urbanoviča, 2017).

90. gados, vispārējā nacionālā pacēluma ietekmē valodas kultūras laukā aktīvi darbojās LU lektors J. Kušķis – kopīgi ar valodnieci Silviju Miezi un Latvijas Nacionālā teātra aktieri Mārci Maņjakovu tika gatavoti Latvijas Radio raidījumi, kurus vērīgākie klausītāji atceras vēl tagad (kopumā Latvijas Radio 1. kanālā tādu bija aptuveni 900); J. Kušķis kopā ar Dz. Paegli izdeva praktisku valodas ieteikumu grāmatiņu „Kā latvietis runā...” (Rīga: Zvaigzne ABC, 1994; atkārtoti 2002). Tieši pateicoties J. Kušķa pašaieliedzīgajam valodas kopšanas darbam, valodas kultūras laukā tika skausta jebkura valodas konstrukcija, kurā varēja saskatīt citvalodu ietekmi.

Šādu attieksmi pret latviešu valodas kopšanu – līdz ar t. s. Endzelīna rakstību – ļoti atbalstīja ārzemēs dzīvojošie latvieši, cildinādami

latvisku Latviju, vēlēdamies pēc ilgajiem atšķirtības gadiem dzimteni tādu ieraudzīt, tādā dzīvot un runāt, rakstīt tādā valodā, kāda tā bija līdz Otrajam pasaules karam. To 2004. gadā ir apstiprinājusi Amerikas Latviešu apvienības pārstāve Maija Hinkle, raksturojot iemeslus, kas traucē atgriezties dzimtenē pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. Viens no tiem – „disonanse starp visu trimdas laiku iznēsāto ideālo Latvijas tēlu un reālo šodienas Latviju. [...] Šeit nāk klāt arī izteiktā pienākuma izjūta, .. uzturēt tīru un pareizu latviešu valodu, jo padomju laikā Latvijā tā tika izkropļota” (Hinkle, 2004, 518–519). Nepiepildītās gaidas par rakstības maiņu paudusi viena no grāmatas „Turi pa rokai, iemet aci” autorēm Rasma Sināte tās 3. papildinātajā izdevumā (1997): „1990. gadā cerējām, ka jo drīzi Latvijai un trimdai izdosies izveidot vienu kopīgu pareizrakstību. Tomēr arī tagad – 1996. gadā, gatavojot grāmatiņas 3. izdevumu, nodaļa par Latvijas un trimdas pareizrakstības atšķirībām jāatstāj tāda pati, kāda tā bija 2. izdevumā. [...] Diemžēl – kamēr Latvijā garumzīmes turpina lēkāt pēc krievu valodas paraugiem, kamēr, atmetot *r* mikstināšanu, tiek grauta latviešu valodas likumība un sistēma, kamēr Bachu sauc par Bahu un Lerchs Puškaitis pārdēvēts par Lerhi-Puškaiti, vismaz manuprāt, latviešu valodas pareizrakstība pati vēl ir trimdiniece svešās zemēs” (Sināte, 1997, 2). Bet valodniece Baiba Metuzāle-Kangere, atspoguļojot trimdas sabiedrības attieksmi pret Latvijā 50. gados veikto ortogrāfijas reformu, ir saukusi to par „padomju varas vardarbību pret latviešu valodu” un atzinusi: „Tē radās vienprātība, ka trimda šo ortogrāfijas reformu savos rakstos neievēros, pierādot stingru nostāju pret ienaidnieku. Šo nostāju var uzskatīt par valodas standartizāciju” (Metuzāle-Kangere, 2019, 120).

Atbilstoši savai pārliecībai šo konsekvēnto nostāju valodas kopšanas laikā (un īpaši – pareizrakstībā) joprojām uztur un veicina RLB Latviešu valodas attīstības kopa. 20. gadsimta 90. gados LU lektors J. Kušķis dažādos preses izdevumos publicēja kopumā ap 1200 publikācijām. Ar laika distanci raugoties, jāatzīst, ka vairāki valodnieka J. Kušķa 20. gadsimta 90. gadu ieteikumi ir bijuši pārspilēti un līdz 21. gadsimta 20. gadiem nav izturējuši laika pārbaudi. Taču, kā atzīst O. Bušs, arī pārspilējumos saskatāms kāds racionāls kodols, nostādne, kas latviešu valodas kontekstā pelna izvērstu vērtējumu, tostarp – mūsdienās būt mazāk kategoriskam, jo valoda attīstās, pārmaiņu procesus ir grūti regulēt un ne vienmēr regulēšanas centieni ir bijuši veiksmīgi – sevišķi vērojot

ar 80–100 gadu distanci, taču valodas kultūras normēšana joprojām ir svarīga un pilnīga atteikšanās no tās pavērtu durvis uz jauktu lingvistisko sistēmu valodas kreolizācijai uz latviešu, krievu un angļu valodas elementu bāzes (Bušs, 2014, 18).

Patlaban LVKJ izdevuma tradīcijas turpina Latviešu valodas aģentūras izdots populārzinātnisko rakstu krājums „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi”, kas iznāk kopš 2005. gada; patlaban izdoti 18 numuri.

1.4. Pa kādu ceļu būtu jāvirzās latviešu valodai?

Mūsdienās pastāv divi pretēji uzskati par valodas kopšanu. Viena no pārliecībām – viss, kas notiek valodā, ir dabisks un tajā nav jāiejaucas, jo valoda galvenokārt ir sazināšanās līdzeklis. Otrs viedoklis vēsta, ka valoda ir jāsargā, jākopj (Strelēvica-Ošiņa, 2011, 10). Uz šo izvēli, stāvēt preskriptīvisma un deskriptīvisma krustcelēs, norādījis arī O. Bušs: „Atteikšanās no preskriptīvisma, no valodas normēšanas un valodas kultūras kopšanas varētu būt vismaz daļēji reāla tajās valodās, kurās valodas attīstība un stihiskās pārmaiņas norisinās saskaņā ar šīs valodas iekšējiem procesiem, bez nozīmīga spiediena no malas, resp., bez spēcīgas citu valodu ietekmes, bez masveidīgas divvalodības. Mūsdienu Eiropā šādu privilēģētu situāciju bauda gandrīz vai vienīgi angļu valoda, un ne velti antipreskriptīvisma ideju mūsdienu popularizēšanā vislielāko ieguldījumu, šķiet, devuši angļu valodnieki” (Bušs, 2014, 15). Tieši tāpēc relatīvi nelielu valodu runātājiem par valodas kopšanu, normēšanu un pareizumu ir jā rūpējas.

Valodniece Dace Strelēvica-Ošiņa, kas pētījusi preskriptīvisma teoriju un tā izpausmes arī latviešu valodniecībā, atzīst: „... Latvijai un citām līdzīgām valstīm un etnosiem, kas bijuši citu tautu pakļautībā, ir raksturīga valodas ciešā sasaiste ar nacionālo identitāti un līdz ar to arī uz valodu (resp. tās sargāšanu) orientētais preskriptīvisms. Tāpēc ne vienmēr anglofonās deskriptīvisma un antipreskriptīvisma idejas ir nekritiski pielāgojamas Latvijas situācijai” (Strelēvica-Ošiņa, 2011, 285). Autore arī norāda: „... ja savulaik deskriptīvisms un antipreskriptīvisms būtu kļuvuši par padomju valodniecības oficiālo viedokli un tiktu pausti tikpat karojošā veidā kā savulaik Rietumos, tad, iespējams, izredzes saglabāt latviešu valodas augsto prestižu un vērtību tautas acīs būtu

bijušas daudz mazākas. Ja ideja par valodu kā „tikai komunikācijas līdzekli” būtu veiksmīgi ieviesta jau pirms pārdesmit gadiem, tad valodas sargāšana kā nacionālās atbrīvošanās un politiskā protesta simbols (un, neaizmirsīsim, arī kā etnisko antipātiju sublimēšanas veids) varbūt arī nebūtu bijusi iespējama” (Strelēvica-Ošiņa, 2011, 282).

Līdz ar to latviešu rūpes par savu valodu nav samērojamas ar t. s. ļoti lielo valodu nostāju preskriptīvisma jautājumos, kaut vai tāpēc, ka ne krievu, ne angļu valoda nav piedzīvojusi ilgstošu okupāciju, tās izraisītu ārēji uzspiestu divvalodību un nacionālās valodas apdraudējumu. Latviešu rūpēs par valodas pareizību izpaužas vēlme saglabāt savu nacionālo pašapziņu un identitāti un vēlme nepazust starp lielo tautu kultūrām un valodām, vienlaikus apzinoties latviešu valodas attīstību ietekmējušos 21. gadsimta procesus: Eiropas ģeopolitisko situāciju, migrāciju un globalizāciju. Tas liek uzdot jautājumu: vai mērens un nekaitīgs preskriptīvisms 21. gadsimtā vispār ir iespējams?

Rūpes par latviešu valodu bija aktuālas pirms simt gadiem, kad J. Endzelīns rūpīgi vāca un komentēja pamanītās valodas kļūdas (un lika to darīt arī saviem studentiem), un ir aktuālas mūsdienās, kad joprojām, vērtējot plašsaziņas līdzekļu valodu, tiek izmantotas atsauces uz J. Endzelīna darbiem. Tas liecina, ka liela daļa profesora aprakstīto kļūdu un to skaidrojumi ir aktuāli arī patlaban.

2. J. Endzelīna aprakstītās un mūsdienās joprojām bieži sastopamās valodas kļūdas žurnālistu valodā

Profesors brošūras „Dažādas valodas kļūdas” 1., 2. un 3. izdevuma priekšvārdā rakstījis, ka tajā „minētos kļūdu piemērus gandrīz visus esmu izrakstījis no dažādu virzienu avīzēm” (Endzelīns, 1932/1994, 11). Pēc gandrīz simt gadiem daudzas no J. Endzelīna minētajām kļūdām ir atrodamas arī mūsdienu plašsaziņas līdzekļos lietotajā valodā. „Dažādas valodas kļūdas” grupētas septiņās daļās: izrunas kļūdas, galotnes un piedēkļi, atsevišķi vārdi, salikteni, sintakses kļūdas, stila kļūdas, vietu vārdi (mūsdienās – vietvārdi); līdzīgi grupēti arī raksta praktiskajā daļā minētie piemēri.

2.1. Pareizrūna

2.1.1. Šaurais un platais patskanis e

Kā pirms simts gadiem, tā arī mūsdienās aktuāli ir pareizrūnas jautājumi. J. Endzelīns rakstīja: „Valdīja un pa daļai vēl tagad valda domas, ka pietiek pareizi rakstīt, bet izrunāt var vārdus katrs, kā kuņģis parādis” (Endzelīns, 1932/1994, 13). Pētot RLB valodniecības nodaļas sēžu materiālos skartos pareizrūnas jautājumus, fonētiķe Dz. Šulce uzsver: „Šauro un plato patskaņu *e* un *ē* lietošanas nosacījumi arī mūsdienās nosaka salikteņu pirmajā daļā izrunāt tādu skaņu kā attiecīgajā vārdā ārpus salikteņa, t. i., *spēlfilma*, *dēgbumba*, *dēgvīns*, *dēgviela*, *Ventspils*, *Zemgale*, kuros vairums valodas lietotāju praktiski lieto normai neatbilstošu šauru vai platu patskani” (Šulce, 2018, 126). To nosaka arī vārda etimoloģija un salikta vārda komponenta pareizrūna. Kļūdainas izrunas piemēru mūsdienu plašsaziņas līdzekļos ir daudz. Visbiežāk var dzirdēt vārdu *Zemgale* un *Ventspils* kļūdainu izrunu (daži fiksētie piemēri: TV3, 26.07.2022., 15.08.2022., 25.08.2022.; LR1, 04.01.2022.). Šos vārdus žurnālisti lielākoties izrunā ar šauru *e* pareizā platā patskaņa vietā. Pēc raksta autore D. Liepas sarunām un nodarbībām ar žurnālistiem (2012–2024) par valodas kļūdām plašsaziņas līdzekļos var secināt, ka, iespējams, šos pareizrūnas gadījumus viņi neuztver kā kļūdas, bet norāda uz valodas praksi („tā visi runā”, „Ventspili tā runā” vai arī, ka šaurais *e* izrunā ir ērtāks).

Tas pats sakāms par vienzilbes vārdiem, kas nenoteiksmē beidzas ar *-rt*, to tagadnes formām un tagadnes celma atvasinājumiem. To formās runājama šaurā *e*, *ē* skaņa (*es beŗu*, *dzeŗu*, *sveŗu*, *beŗams*, *sveŗams*). Valsts valodas centra Latvieŗu valodas ekspertu komisija (LVEK) 2015. gada 9. septembra sēdē savukārt atbalstīja „izrunas paralēlvariantus ar šauro un plato *e* atseviŗķu 1. konjugācijas darbības vārdus (piemēram, *vēŗt*, *svēŗt*, *bēŗt*, *ķert*, *dzerť*) vienkārŗās tagadnes vienskaitļā 1. personas formā, kā arī vienskaitļā un daudzskaitļā 3. personas formā – (*es veŗu*, *sveŗu*, *beŗu*, *ķeŗu*, *dzeŗu*; (viņŗ, viņā, viņi, viņas) *veŗ*, *sveŗ*, *beŗ*, *ķeŗ*, *dzeŗ*” (LVEK). Runātāji šajos gadījumos pārsvarā tomēŗ izrunā plato *e*.

Arī vārdos *bēŗes*, *ŗķēŗes*, *vēŗes* un to locījumu formās būtu nepiecieŗams izrunāt šauro *e*. Tomēŗ patlaban pārsvarā tiek izrunāts platais *e*,

pamatojoties uz pozicionālajiem nosacījumiem, nevis vēsturiskajiem, kā tas bija J. Endzelīna laikā (Paegle, 2019, 110). Piemēram, 2022. gada septembrī, kad mūžībā devās Lielbritānijas karaliene Elizabete, Latvijas mediju paziņojumos ievērojams daudzums žurnālistu lietoja plato *e* vārdā *bēres* dažādos vārdu savienojumos, kur tas lietots ģenitīva formā: *bēru gājiens*, *bēru ceremonija*, *bēru procesija* utt. Taču ir arī pretēja pieredze: Latvijas Kultūras akadēmijā, kur viena no raksta autorēm D. Liepa ir docējusi kursu „Latviešu valodas kultūra” (2007–2020), topošajiem aktieriem pēc augstskolas vadības lūguma tiek mācīta tikai šaura *e* izruna iepriekš minētajos vārdos. Pamatojums: šādi *e* izrunā vecākās paaudzes aktieri un režisori. Kā gan jutīšoties jaunais aktieris, ja uz skatuves blakus vecākais teiks *dzeru* (ar šauro *e*), bet jaunais kolēģis – *dzeru* (ar plato *e*)?

2.2. Prefiksi, sufiksi, izskaņas

2.2.1. Patskaņi *a*, *ā* verbu izskaņās

Viena no biežāk sastopamajām kļūdām (vērtējot pēc piemēru daudzuma) žurnālistu valodā ir verbos ar nenoteiksmes izskaņām *-īt*, *-īties*, *-ināt*, *-ināties*, kur tagadnes daudzskaitļa 1. un 2. personas formu galotnē regulāri dzirdams īsais patskaņis *a* garā *ā* vietā, un otrādi. J. Endzelīns to komentējis īsi: „... bieži vien dabū dzirdēt īsus patskaņus gaŗu vietā” (Endzelīns, 1932/1994, 13). Tā, piemēram, 1940. gada 21. novembra valodniecības komisijas sēdes protokolā atzīmēts, ka „verbs strīdēties lokāms kā III lok. šķiras 3. pašķiras vārds: strīdēties – strīdas (kā: kustēties – kustas), ne: strīdās” (Protokoli, (521) 3, 12). Mūsdienās radio un televīzijā dzirdam: *liekās*, *mēs zinām* (TV3, 22.06.2022.); *vai jūs zināt* (LR1, 08.10.2020.); *komandām būs jāsatiekās*, *sportiste atrodās pelnītajā vietā* (TV3, 29.06.2023.); *kā pašlaik veidojās karjera* (TV3, 15.07.2023.); *ja paskatāmies* (TV3, 25.07.2022.; LR1, 02.06.2022.); *klausāmies dziesmu* (TV3, 02.08.2023., 03.08.2022., 29.08.2023.); *gaidām raidījuma viesi* (TV3, 29.07.2023.); *turpinām* (TV3, 29.06.2023.); *izbaudām* (TV3, 29.08.2022.); *skatāmies* (TV3, 29.06.2023.; LR1, 07.06.2022.); *tiekās* (TV3, 14.07.2023.); *cenšās* (LR1, 28.06.2022.); *cenās krītās* (TV3, 31.08.2022.) utt.

2.2.2. Atgriezeniskie participi ar izskaņu -šamies

Izdevumā „Dažādas valodas kļūdas” J. Endzelīns iebildis pret nepareizu refleksiīvu formu atgriezeniskajiem participiem ar izskaņu -šamies, piemēram, nevis *saderinājušamies*, bet *saderinātie*, nevis *izdevušamies*, bet *sekmīgi mēģinājumi*, nevis *svešumā atrodošamies*, bet *svešumā esošie radi* (Endzelīns, 1932/1994, 19). Dažiem mūsdienu tekstu un raidījumu autoriem šīs formas šķiet oriģinālas un tiek lietotas visai bieži, piemēram, kultūras notikumu apskatnieks stāsta, ka diriģents var lepoties ar *izstrādājušamies* diriģēšanas stilu (labāk: *izstrādātu*), jācensās un jāstrādā, lai saglābtu *iesākušamies* sadarbību (labāk: *iesākto, sākto*; abi piemēri LR3, 22.11.2022.), savukārt kapsētā aplūkojama īpaši iekārtota piemiņas vieta – skaists stiklā, kristālā *laistošamies* flīģelis (LR3, 06.08.2022.; labāk: skaists flīģelis, kas *laistās (atspīd, vizuļo)* stiklā un kristālā). Arī šopavasār, diskutējot par padomju varu simbolizējošiem pieminekļiem, tīmeklī lasāms: 1982. *gadā uzlietais piemineklis Andrejam Upītim iepretim Kongresu namam ir vismilzīgākais no padomju okupācijas laika saglabājušamies totalitārisma „varoņu” cildinošiem pieminekļiem Rīgā* (labāk: .. *ir vismilzīgākais totalitārisma „varoņus” cildinošais piemineklis, kas saglabājies no padomju okupācijas laika*) (jauns.lv, 13.03.2023.).

Vēl kāds piemērs: *Te – cara laikā radušamies latviešu kolonijā* [rakstā minēta Arhlatviešu ciema vidusskola Baškortostānā – aut.] *latviešu valoda ir iekļauta valsts skolas programmā* (labāk: *Te – latviešu kolonijā, kas radusies cara laikā, latviešu valoda ..*) (jauns.lv, 30.04.2019.).

2.2.3. Vairāku prefiksu lietošana vārdā

J. Endzelīns ieteicis izvairīties no vairāku prefiksu izmantošanas, norādot, ka verbos (citētajos piemēros arī verbālsubstantīvos) iespējams tikai viens prefikss (protokolu tekstā gan tie saukti par prepozīcijām – aut.) (Protokoli, 443, 11). Sabiedrisko mediju ziņās dzirdams, ka grāmata ir *pārizdota* (nevis *atkārtoti izdota*) (LTV1, 31.10.2018.); *Bija jālemj par Mežvietas pārāpstiprināšanu Drošības dienesta vadītāja amatā* (TV3, 13.09.2022.; labāk: *atkārtotu apstiprināšanu*). Vēl citi piemēri pieejami tīmeklī: *Krievijas prezidenta Vladimira Putina pārievēlēšana* (nra.lv, 23.03.2018.; labāk: *atkārtota ievēlēšana*); *kā piepācēlt sejas ovālu* (jauns.lv, 27.06.2019.). „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (MLVV) ir atrodams

vārds *piepacelt*, bet tam pievienots normatīvais komentārs par aizguvumu no krievu valodas un neiederību latviešu valodas sistēmā.

2.3. Atsevišķi vārdi

Šajā brošūras „Dažādas valodas kļūdas” sadaļā autors aprakstījis nepareizi lietotus vārdus, neveiklus darinājumus vai neiederīgas izlokšņu vārdformas. Turpmāk minētas dažas no biežāk pieļautajām kļūdām plašsaziņas līdzekļos.

2.3.1. Prepozīcijas (*pie, caur, priekš, uz, zem, dēļ*)

Valodas praksē joprojām vērojamas nepilnības prepozīciju konstrukciju lietošanā. „Par prepozīciju *pie* var teikt, ka tā tirā latviešu valodā ir lietājama tikai vietas nozīmē un aiz *piederēt*. Vietas nozīme vēl skaidri izjūtama, piem., arī teiciens: viņš *pie ēšanas* pirmais, *pie darba* pēdējais; nu visi *pie siena* (pļaušanas); *ķerties pie darba* .. Citi savienojumi ir neciešami ģermānismi” (Endzelīns, 1932/1994, 33). Šādas konstrukcijas, kur nevietā tiek izmantota prepozīcija *pie*, arī mūsdienu plašsaziņas līdzekļos dzirdamas bieži: *pie tik liela klientu skaita grūti palīdzēt* (LR1, 27.05.2021.; labāk: *ar tik lielu klientu skaitu grūti palīdzēt, tik daudziem klientiem grūti palīdzēt*); *kuģošana pie tik zema ūdens līmeņa nav aizliegta* (TV3, 15.08.2022.; labāk: *kuģošana, kad ūdens līmenis ir tik zems, nav aizliegta*); *pie temperatūrām, ko redzam, liekas, ka nav vairs nekāda vasara* (TV3, 31.08.2022.; labāk: *tādā temperatūrā; ar tādu temperatūru, kādu redzam ..*); *pie kāda rādītāja būtu jāizšķiras par skolu slēgšanu?* (TV3, 15.09.2022.; labāk: *kādiem jābūt rādītājiem, lai skolu slēgtu?*) u. c.

„Prepozīcijai *caur* īsti ir tikai vietas nozīme: *caur* logu spīd gaisma. Bet ja kustības gaitā nav nekas priekšā, nav nekādu šķēršļu, tad *caur* vietā lieto *pa*: izlēkt *pa* (vaļējo) logu laukā (*caur* logu izlēkt būtu – aizvērta loga rūtīm cauri izlēkt). Vācu *durch* (= *caur*) lieto arī līdzekļa apzīmēšanai, bet latviešu *caur* šai nozīmē ir ciešams tikai tad, ja šis līdzeklis (palīgs) ir dzīvs radījums: tikai *caur* viņu es izglābos. Citādi tai vietā jālieto *ar* ..” (Endzelīns, 1932/1994, 21). Radio dzirdams: *caur ārzonas firmu atdoti 20 % kapitāla* (LR1, 25.02.2021.); *caur sociālo tīklu aplikāciju* (LR1, 02.12.2021.); *kanāli, caur kuriem informācija tiek pārraidīta* (LR1, 14.06.2022.); *sportists startējis caur sāpēm* (LR1, 31.07.2021.).

(labāk: *ar ārzonas firmas starpniecību; ar sociālās tīklošanās vietnes starpniecību, palīdzību; kanāli, pa kuriem tiek pārraidīta informācija; sportists startējis ar sāpēm*). Mūsdienu vārdnīcās nav konsekvences par vārda *caur* izmantošanu minētajā nozīmē – MLVV šķirkļa *caur* nozīmei ‘norāda uz darbības, norises ierosinātāju’ (piem., *caur mākslu, caur grāmatām* utt.) nav pievienota leksikostilistiska norāde (MLVV), bet Tēzaurā šī vārda nozīme ‘norāda uz darbības veicinātāju’ marķēta kā sarunvalodai piederīga (Tēzauris).

J. Endzelinam bija iebildumi pret prepozīcijas *priekš* lietojumu: „Ka *priekš* nav jālietā tur, kur var izteikties ar vienkāršo datīvu, to nu gan daudzi jau ir iegaumējuši, bet tomēr arī tagad vēl bieži var sastapt ..” (Endzelīns, 1932/1994, 36). Arī MLVV pie vārda *priekš* nozīmēm ir vai nu norāde uz tā piederību sarunvalodas stilam vai norāde „novecojis”. Tomēr prepozīcijas *priekš* nepareizu lietojumu var sastapt joprojām: *priekš septembra nav tas aukstākais rīts* (TV3, 16.09.2023.); *tas ir zemu priekš 6. septembra* (TV3, 06.09.2022.); *pieļāvā ogas nolasīt priekš sevis pašiem* (TV3, 29.06.2022.); *saruna priekš manis bija ļoti atmosfēriska* (LR5, 31.05.2021.) (pareizi: *6. septembrim tā ir zema temperatūra; pieļāvā ogas (no)lasīt sev, savām vajadzībām; man šī saruna bija ļoti dvēseliska, garīgi bagāta*).

Par prepozīcijas *uz* kļūdainu izmantošanu J. Endzelīns izteicies: „Diezgan bieži sastopam nepareizi lietātu *uz* vācu *auf*, vai krievu *na* vietā” (Endzelīns, 1932/1994, 42). Mūsdienu plašsaziņas līdzekļos ziņās dzirdam: *ēdinātāji uz Lietuvas Seima noteikumiem nevēlas strādāt* (TV3, 23.09.2022.; labāk: *pēc Lietuvas Seima noteikumiem nevēlas strādāt*).

Arī prepozīcija *zem* tikusi un tiek lietota kļūdaini: „Pēc vācu *unter* resp. krievu *nod* parauga daži nepareizi lietā latv. *zem* pareiza *ar* vietā, piem., *zem* (latviski: *ar*) *tādiem noteikumiem, grāmata iznākusi zem virsraksta*” (Endzelīns, 1932/1994, 46). Kļūda nav zudusi arī patlaban: *zem memoranda parakstus likušas trīs valstis* (TV3, 29.06.2022.; labāk: *memorandu parakstījušas trīs valstis*); *viņš bija zem apreibinošām vielām* (LR2, 09.11.2021.; labāk: *viņš bija lietojis apreibinošas vielas, viņš bija apreibinošo vielu iespaidā*). MLVV vārds *zem* šādā nozīmē marķēts kā novecojis (sk. 8. nozīmi).

J. Endzelīns norādījis arī uz kļūdām prepozīciju novietojumā: „Labā valodā *dēļ* nostata nevis priekš, bet aiz piederīgā locījuma (piem., *tā dēļ*, ne *dēļ tā*) ..” (Endzelīns, 1932/1994, 21). Un, lai gan arī MLVV pie šķirkļa *dēļ* ir norāde uz postpozitīvu novietojumu, dažkārt prepozīcija *dēļ* tiek lietota kļūdaini: sacensības atgādina jauniešu turnīru *ne dēļ spēles, ne dēļ atmosfēras* (TV3, 12.09.2022.; pareizi: *ne jau spēles vai atmosfēras dēļ*).

2.3.2. Verbi (*pielietot, izsmelt, izslēgt, nozīmēt*)

J. Endzelīns iebildis pret barbarisma *pielietot* lietojumu (Endzelīns, 1932/1994, 35; arī Protokoli, 404, 8), diemžēl patlaban verbs *pielietot* tiek izmantots plaši, turklāt sastopams arī tādos substantīvu atvasinājumos kā *pielietojums* un *pielietojamība*. MLVV šķirklī *pielietot* ievietots normatīvais komentārs: „Savulaik valodnieks J. Endzelīns ir atzinis šo vārdu un tā atvasinājumus par nevēlamiem aizguvumiem no vācu valodas. Tādēļ vārdu savienojums *pielietojamās zinātnes* latviešu valodā nav vēlams, tā vietā lietojams termins *lietišķās zinātnes*” (MLVV). Tā kā citi ierobežojumi saistībā ar vārdu *pielietot* vārdnīcā nav minēti, vārds tiek izmantots bieži. Televīzijas vakara ziņās var dzirdēt, ka *pret pārkāpēju pielietoja fizisku spēku* (TV3, 15.08.2022.; labāk: *pret pārkāpēju lietoja fizisku spēku*); intervijā tiek jautāts, *kāda sanāk inovāciju pielietojamība* (TV3, 25.07.2022.; labāk: *kāds ir inovāciju lietojums, izmantojums*); *Kāpēc retāk lietotas valodas pazūd no aprītes? Nav motivācijas, nav pielietojuma?* (LR1, 30.06.2022.); *Kā pielietosiet zinātnes atklājumu ikdienas darbā?* (LR2, 25.01.2022.); *Kā pielietot elektroniskās cigaretes?* (TV3, 15.09.2022.). Vēl viens piemērs: *Latvietis [domāts Zemgus Girgensons] pielietoja vienu spēka paņēmieni, bloķēja vienu pretinieku metienu, uzvarēja 50 % iemietu un spēli noslēdza ar neitrālu lietderības koeficientu* (sportazinas.com, 25.03.2023.).

J. Endzelīns ieteicis izvairīties no tādiem izteicieniem kā *ir/nav izslēgts(-i)*, tā vietā lietojams *ir/nav iespējams(-i)* (Protokoli, 396, 18). Arī MLVV pie šķirkļa *izslēgt* pievienots normatīvais komentārs, kurā norādīts uz minētās konstrukcijas aizguvumu no krievu valodas. Žurnālistu valodā *izslēgt* šādā nozīmē dzirdams ik pa laikam, piemēram, *nevar izslēgt teroraktu* (TV3, 04.07.2022.; labāk: *pieļaujama terorakta iespēja, var pieļaut terorakta iespēju*); *Krievijas turpmākajās rīcībās nevar izslēgt*

nevienu scenāriju (TV3, 27.09.2022.; labāk: *Krievijas turpmākajā rīcībā var pieļaut dažādus scenārijus*); mediķiem, lai izslēgtu slēptas traumas, sieviete bija jāhospitalizē (TV3, 12.07.2022.; labāk: *lai nepieļautu slēptas traumas, mediķi sievieti hospitalizēja*).

Līdzīgi par nevēlamu J. Endzelīns uzskatījis arī vārda *izsmelt* nozīmi ‘dziļi, vispusīgi aplūkot, atklāt’. ‘... var gan *izsmelt*, piemēram, kādu trauku, aku, diķi, bet *nevar izsmelt jautājumu, izsmelt darba gaitu*’ (Protokoli, 396, 15; sk. arī Endzelīns, 1932/1994, 24). Uz to norādīts arī MLVV, uzsverot, ka vārda lietojums šādā nozīmē ir nevēlams. Tomēr joprojām ziņu raidījumos dzirdams, ka *pašvaldību resursi bēgļu izmitināšanā ir izsmelti* (TV3, 01.07.2022.; labāk: *resursi bēgļu izmitināšanai ir beigušies, pašvaldībai nav resursu bēgļu izmitināšanai*); *Preiļi nav vienīgā pašvaldība, kurā ir izsmeltas saules paneļu jaudas* (TV3, 06.07.2022.; labāk: *saules paneļu jaudas ir beigušās, vairs nav pieejamas*).

„Vārdam *nozīmēt* daži laikam, pie tam domādami par krievu valodas vārdu, nepareizi piešķir tam nozīmi: *minēt, izraudzīt, noteikt* un saka, piemēram, *nozīmēt kandidātus kādam amatam*” (Endzelīns, 1932/1994, 31; sk. arī Protokoli, 425, 6). Uzsvērdams zīmēšanu kā grafisku darbību, profesors iebilda pret vārda lietojumu šādā nozīmē. Tas attiecas arī uz piemēriem: *nozīmēt sēdi, nozīmēt sēdes* (LR1, 25.02.2021., 11.02.2021.). Tomēr MLVV pie minētā šķirkļa vārda nozīmēm ‘norādīt, parakstīt (ārstnieciskas procedūras, zāles)’ un ‘norīkot, iecelt (kādu)’ nav stilistiski ierobežojošas norādes.

2.3.3. Vārdu savienojumi (*tai pat laikā, cita starpā*)

J. Endzelīns iebildis pret frāzi *tai pat laikā*. „Latviski runājot var kas notikt *tanī (jeb tai) pašā laikā*, bet ne *tanī pat laikā*” (Endzelīns, 1932/1994, 32). MLVV šis vārdu savienojums nav izcelts, savukārt Tēzaurā frāze *tai pat laikā* marķēta kā nevēlama. Žurnālistu valodā tā dzirdama bieži: *Tajā pat laikā Eiropā sāka izplatīties ziņas* (LR1, 08.07.2022.); *Tajā pat laikā daudzi ir pauduši bažas par šādiem ierosinājumiem* (LR1, 11.05.2022.); *turpiniet tādā pat garā* (LR2, 06.04.2022.; pareizi: *turpiniet tādā pašā garā*).

Mūsdienās populāra kļuvusi frāze *cita starpā*. Kad J. Endzelīnam jautāja: „Kuŗa forma labāka: *starp citu* vai *cita starpā* (kr. между прочим;

piem., raksta cita starpā šādi jeb raksta starp citu šādi)?”, profesors atbildēja: „Abas formas nelatviskas, jo abos gadījumos *cita* vārds lietāts ar nekatras kārtas nozīmi. Tikai forma *starp citu* vairāk aprasta, un nav nozīmes tās vietā likt svešāko formu *cita starpā*” (Protokoli, 464, 8). Savukārt patlaban vārdu savienojumu *cita starpā* var uzskatīt par modes frāzi, žurnālistu runā tas dzirdams gan partikulas *arī*, gan iesprauduma *starp citu* vietā. „Ja patiešām nav svarīgi, *cita starpā* var aizstāt ar visiem sen labi zināmo iespraudumu *starp citu*. Citādi iznāk, ka godājams cilvēks, kurš atnācis uz pasākumu (gan lūgts, gan aicināts!) un uzstājies vai ar savu klātbūtni sarīkojumu pagodinājis, tiek raksturots kā *cita starpā* atnācis vai *cita starpā* uzstājies. Kā starpā viņš bija? Kuru pārtrauca? Kam pa vidu ielida? Absurdi izklausās, ja *cita starpā* uzstājies ministrs vai pat Valsts prezidents” (Liepa, 2018). Jāatzīmē, ka MLVV un Tēzaurā vārdu savienojumam *cita starpā* nav ierobežojošas leksikostilistiskas norādes.

2.3.4. Līdzskaņu mija atsevišķu personvārdu locījumos

Ik pa laikam sabiedrībā diskutē par līdzskaņu mijas lietošanu substantīvu ģenitīva formās, tostarp 2. deklinācijas divzīlbigu vīriešu personvārdos, tā, piemēram, vārdi *Uldis*, *Aldis*, *Valdis* tiek locīti gan ar līdzskaņu miju, gan bez tās.

Arī J. Endzelins valodniecības nodaļas sēdēs skaidrojis šo jautājumu, piemēram, „Kā pareizi: .. *Ata* vai *Aša*?” (Protokoli, 320, 2). Profesors ieteica rūpīgi izvērtēt labskaņu un vajadzības gadījumā atteikties no mijas vai arī „no šīs ģenitīva formas, ja tā nav patīkama, var izvairīties, to nelietājot, gluži kā tautā nerunā dažas locījumu formas, piem., Lestēnē nav *pirts* daudzskaitļa ģenitīva” (Turpat). Arī mūsdienās konstatēts vīriešu personvārdu lietojums ar miju. Piemēram, *tiešsaistē notiks dzejnieka un atdzejotāja Ulža Bērziņa dzimšanas dienai veltīts piemiņas pasākums* (diena.lv, 11.05.2021.). Savukārt LTV1 Kultūras ziņu sižetā, stāstot par trimdas kuratoram un māksliniekam Valdim Āboliņam veltītas grāmatas izdošanu, žurnāliste lieto abas personvārda ģenitīva locījuma formas *Valda/Valža* (piem., *Valda Āboliņa iedvesmota .. izstāde, Valža Āboliņa vēstule*). Tiek arī atklāts, ka šādi (ģen. *Valža*) mākslinieku uzrunājuši tuvinieki (LTV1, 03.04.2019.; pieejams lsm.lv).

Lai gan personvārdu locīšana ir nostiprinājusies bez līdzskaņu mijas, arī J. Endzelīns svārstību gadījumos atstāja abus variantus – valodas prakse parādīs, kurš variants nostiprināsies.

2.4. Sintakses kļūdas

J. Endzelīns rakstījis par daudzskaitļa lietojumu vienskaitļa vietā (Endzelīns, 1932/1994, 51; Protokoli, 470, 2), kad substantīvs pēc vienlīdzīgiem teikuma locekļiem, kas izteikti ar tā ģenitīvu, būtu saskaņojams ar pēdējo vienlīdzīgo teikuma locekli, piemēram, *latviešu un leišu valoda* (ne *valodas*), *Cēsu un Valmieras apriņķis*. Arī patlaban plašsaziņas līdzekļos krievu valodas ietekmē dzirdams: *aplūkojot informāciju Instagram un YouTube profilos* (LR1, 11.02.2021.; pareizi vsk.: *Instagram un YouTube profilā*); *starp Imantas un Babītes vilciena pieturām atrodas zemes gabals* (LR1, 18.03.2021.; pareizi: *starp Imantas un Babītes vilciena pieturu atrodas zemes gabals*); *atbildi uztic labklājības ministrei sadarbībā ar Finanšu un Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijām* (LR1, 18.03.2021.; pareizi: *ar Finanšu un Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministriju*); *saņemot aicinājumu uz Stradiņa un Austrumu slimnīcām* (LR1, 20.02.2021.; pareizi: *uz Stradiņa un Austrumu slimnīcu*); *lems kopā ar Veselības un Finanšu ministriju pārstāvjiem* (LR1, 08.06.2021.; pareizi: *Veselības un Finanšu ministrijas pārstāvjiem*); *visvairāk slimo Rīgā, Pierīgā, Mārupes, Ķekavas, Ropažu un Ādažu novados; Smiltenes, Alūksnes, Kuldīgas novados ziņots par vilku uzbrukumiem* (LR1, 09.01.2022.; TV3, 20.09.2023.; pareizi: *novadā*).

Nepareiza un vārdu kārtībai neatbilstoša vārdu saskaņošana un saistījums teikumā rada neveiklu izteiksmi. Šajā sakarā J. Endzelīns teicis: „Un kā nu neklājas saukt, piem., Puiķa kgu par *Puiķis kgu*, tā arī, piem., „Latvijas Sarga” redakcija nav dēvējama par „Latvijas Sargs” redakciju, un var izrādīt, piem., ne „Romās atjaunotāji”, bet tikai „Romās atjaunotājus”” (Endzelīns, 1932/1994, 50). Mūsdienās bieži lielveikalu pārtikas reklāmās dzirdams: *čipsi „Ādažu”, „Laima” konfektes, „Krievijas siers” no „Smiltenes piens”, baltmaize „Kungu”, piens „Limbažu piens*”. Līdzīgi Latvijas Radio ziņās vēsti, ka *sazvanījāmie ar „Neatkarīgās Tukuma ziņas” redaktori* (LR1, 05.06.2021.); *korupcijā apsūdzēts „Latvijas dzelzceļš” bijušais valdes priekšsēdētājs* (LR1, 07.02.2022.), lai gan jau J. Endzelīna laikā tika norādīts, ka nosaukumi latviešu valodā ir jāloka.

Savukārt par vārdu kārtu jeb sintaktisko saistījumu latviešu valodā profesors ir teicis: „Parastā vārdu kārtā latviešu valodā tāda, ka apzīmētājs nostājas apzīmējamā vārda priekšā. Tas zīmējas arī uz divdabi” (Protokoli, 384, 13), piemēram, nevis *Īdens aiziešot no ministra tautu savienības lietās posteņa*, bet *Īdens aiziešot no tautu savienības lietu ministra posteņa* vai *Īdens vairs nebūšot ministrs tautu savienību lietās* (Protokoli, 391, 20). Mūsdienās var sastapt līdzīgu neveiklu izteiksmi teikumos ar nepareizu vārdu kārtību: *pieminekļu padome atbalstīja [...] piemiņas plāksnes vēsturniekam Jānim Zutim aizvākšanu; tika atbalstīta arī piemiņas plāksnes komunistiskās partijas tipogrāfijai Čiekurkalna 1. garajā līnijā 88 demontāža* (apollo.lv, 16.03.2023.; pareizi: *pieminekļu padome atbalstīja [...], ka tiek aizvākta vēsturnieka Jāņa Zuša piemiņas plāksne; tika atbalstīts, ka demontē arī piemiņas plāksni komunistiskās partijas tipogrāfijai Čiekurkalna 1. garajā līnijā 88*). Savukārt ziņu raidījumos izskan: *kopš kara Ukrainā sākuma* (LR1, 25.05.2022.; labāk: *kopš Ukrainā ir sācies karš vai kopš Krievijas iebrukuma Ukrainā*); *Okupācijas pieminekļa Pārdaugavā demontāža* (TV3, 19.09.2022.; pareizi: *Pārdaugavas okupācijas pieminekļa demontāža*); *pirms aptuveni 500 gadiem* (LR1, 06.07.2021.; pareizi: *aptuveni pirms 500 gadiem*) u. c.

2.5. Stila kļūdas

Profesors savos ieteikumos aizrādījis par stila kļūdām, kas rodas, ja teikumā blakus atrodas divas prepozīcijas vai konjunkcijas (piem., *kā ar no Jums pirkto zirgu; viņa teica, ka, ja citi to redzētu*) (Endzelins, 1932/1994, 53). Arī patlaban, gluži kā J. Endzelīna laikā, ierasts dzirdēt neveiklu vairāku prepozīciju vai konjunkciju virknējumu (*ar no, par uz, ka ja, ka lai, ka ka* utt.). Piemēram, *IZM skaidroja, ka, lai saņemtu plānoto algu pielikumu, nepieciešami papildus 123 miljoni eiro* (TV3, 06.09.2022.); *komisijas vadītājs stāsta, ka no premjera saņemta atbilde, ka viņš šo jautājumu uzdevis Labklājības ministrijai* (LR1, 18.05.2021.); *pārvaldē uzskata, ka, ja pret kaitēkli necīnīsies visi, tad mūs sagaida katastrofa* (LR1, 26.06.2020.). Šādās situācijās bez otras konjunkcijas var iztikt, un, ievērojot nelielu intonatīvu pauzi, no neveiklās izteiksmes izvairīties: *IZM skaidroja: lai saņemtu plānoto algu ..; komisijas vadītājs stāsta: no premjera saņemta atbilde, ka viņš šo jautājumu uzdevis Labklājības ministrijai; pārvaldē uzskata: ja pret kaitēkli necīnīsies visi, tad mūs sagaida katastrofa*.

Kādā no valodniecības nodaļas sēdēm J. Endzelīns minējis laikrakstā kļūdaini lietotu vārdu savienojumu *papildus spēki*, tā vietā pareizi būtu: *papildu spēki* (Protokoli, 469, 13). Mūsdienu latviešu valodā bieži netiek šķirta *papildu* (tekstā lieto kopā ar substantīvu) un *papildus* (lieto kopā ar verbu) nozīme: *zemeņu audzētāji bija cerējuši uz papildus darbaspēku* (LR1, 04.07.2022.); *vai tās ir papildus izmaksas, vai tas ir papildus darbs, ko tas prasa no Latvijas TV?* (LR1, 14.06.2022.); *vai ir papildus riski bojāgājušo ģimenēm* (LR1, 09.05.2022.); *papildus finansējumu 123 miljoni; papildu finansējumu* (TV3, 06.09.2022.). Pēdējā minētajā piemērā vienā sižetā saistījumā ar substantīvu izskan gan *papildus*, gan *papildu* – tātad runātājs nav pārliecināts, kā ir pareizi.

Domājot par valodas kvalitāti medijos, valodniekus, arī latviešu valodas pedagogus uztrauc ne tikai kļūdu daudzums, bet attieksme pret valodas lietojumu kopumā. Tas atklājas arī sarunā ar dzejnieci un latviešu valodas skolotāju Ivetu Ratinīku: „Jauniešiem trūkst respektējamu paraugu, no kuriem viņi varētu mācīties. Daudzos medijos korektora amats ir likvidēts kā šķira, un tur izpratne par pareizo ir gluži citāda, nereti visai dīvaina. Jaunietis redz nebeidzamās kļūdas interneta vietnēs un saprot, ka mierīgi var arī tā. Nenoliedzami, sava loma valodas noplicināšanā un sintakses ignorēšanā ir sociālajiem tīkliem” (Ratinīka, 2019). Līdzīgi arī J. Endzelīns – tikai gandrīz pirms simts gadiem – uzsvēris, cik svarīga jaunās paaudzes valodas izjūtas veidošanā ir laba latviešu valoda grāmatās un laikrakstos.

Nobeigums

Raksta pirmajā daļā dots ieskats latviešu valodas kultūras veidošanās procesos, ko ietekmēja dažādi ideoloģiskie un politiskie apstākļi, uzsvērta J. Endzelīna loma valodas kultūras normu izstrādāšanā. Savukārt otrajā daļā analizēts, vai J. Endzelīna norādītās valodas kļūdas ir aktuālas arī mūsdienu valodā, minēti piemēri no plašsaziņas līdzekļiem.

J. Endzelīna 20. gadsimta 20. un 30. gados iznākušie darbi pārsvarā bija saistīti ar pāreju uz jauno ortogrāfiju (1922) – tādējādi tie atklāja līdz šim vēl nerisinātus jautājumus ortogrāfijā un valodas normēšanā. „20. gs. sākumā vecā intelīģence iebilda pret jauno ortogrāfiju un

jebkurām valodas normas izmaiņām, kas atšķirās no vecās ortogrāfijas tradīcijām, vai arī paši par valodas normu bija citādos uzskatos” (Paegle, 2019, 108). Liela daļa J. Endzelīna ieteikumu ir zaudējuši savu nozīmi, jo laika gaitā jau ir kļuvuši pa normu un nostiprinājušies valodas praksē – tas attiecas, piemēram, uz priekšvārdu un uzvārdu locīšanu, īpašvārdu atveidi, arī izlokšņu vārdformu neiederīgu lietojumu. Ir arī ieteikumi, kuri vairs nav aktuāli, jo nav izturējuši laika pārbaudi, piemēram, verbu participu formas ar *-ošs*, *-ošā* veidošana tikai no nepārejošiem vārdiem, kā ieteica J. Endzelīns, tagad vairs nav spēkā – tos veido gan no pārejošiem, gan nepārejošiem vārdiem. Arī salikteni *sniegbalts*, *debeszils* un vārdu savienojumi *ledus auksts*, *bumbas veidīgs* (sk. iepriekš) kļuvuši par leksikas daļu. Taču lielākā daļa profesora ieteikumu joprojām ir aktuāli. Tāpat kā J. Endzelīna darbā „Dažādas valodas kļūdas” un „Profesora J. Endzelīna atbildēs” nosauktajos piemēros, arī mūsdienās aktuāli ir pareizrūnas jautājumi (šaurā un platā *e*, *ē* pareizs lietojums); kļūdas prefiksos, sufiksos un izskaņās (patskaņu *a*, *ā* kļūdaini lietojums verbu izskaņās, nepareiza refleksīvā forma atgriezeniskajiem participiem ar izskaņu *-šamies*, nepamatota vairāku prefiksu lietošana); kļūdaini atsevišķu vārdu lietojums (prepozīcijas *pie*, *caur*, *priekš*, *uz*, *zem*, *dēļ*; verbi *pielietot*, *izsmelt*, *izslēgt*, *nozīmēt*; vārdu savienojumi *tai pat laikā*, *cita starpā* u. c.). Arī mūsdienās sastopamas līdzīgas sintakses un stila kļūdas.

Sniedzot ieskatu J. Endzelīna aprakstītajos ieteikumos valodas kultūrā, izdarāmi vairāki secinājumi.

1. Analizētajos darbos J. Endzelīns pievērsis uzmanību citvalodu negatīvajai ietekmei uz latviešu valodu, gan minot aizguvumus no vācu un krievu valodas, gan nepareizu vārdu lietojumu šo valodu iespaidā, ko var novērot arī mūsdienu valodas lietojuma piemēros (piem., prepozīciju *pie*, *caur*, *uz*, *zem* kļūdaini lietojums; aizguvumi *pielietot*, *ir/nav izslēgts*; daudzskaitļa lietojums vienskaitļa vietā). Latviešu valodas kultūru joprojām ietekmē vāciskais mantojums, taču patlaban bažas vairāk saistītas ar krievu valodas ietekmi, kas, neapšaubāmi, ir padomju okupācijas laika sekas, un angļu valodas invāziju, kas īpaši nozīmīga kļuvusi pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, turklāt sevišķi – jaunās paaudzes vidū. Tāpēc valodas kultūras jautājumi nepārtraukti tiek papildināti ar jaunām niansēm un stila izteiksmes norādēm.

2. Pamatojoties uz raksta pirmajā daļā atklāto attieksmi pret valodas kultūru kopumā un pret atsevišķu valodnieku ideoloģiski motivētiem ieteikumiem valodas normu veidošanā, arī patlaban praksē var sastapties ar skolotāju un docētāju atšķirīgu pieeju un arī attieksmi pret šiem jautājumiem: ko viens uzskata par kļūdu, otrs neatzīst, pretrunīga informācija dažkārt minēta arī vārdnīcās un mācību grāmatās.

Piemēram, daži filologi un vecākās paaudzes žurnālisti, ar kuriem raksta autorei D. Liepai bijusi sadarbība Valodas kultūras nodarbībās, uzskata „Latviešu literārās valodas vārdnīcu” (1972–1996) par vienīgo cienjamo normatīvo avotu, vēl citi – par novecojušu, pārāk stingru un laikmeta garam neatbilstošu, bet vēl citi – par nodevu padomju laikam un tā leksikai, jo radusies padomju ideoloģijas ietekmē, ar piemēriem no šī laika izdevumiem (Zuicena, 2012). Šādi atšķirīgie viedokļi par valodas kultūras normām un attieksme pret tām neveicina vienotu izpratni par valodas kultūru.

3. Valodas kultūras jautājumu dažādu izpratni rada arī nekonsekvenca leksikogrāfiskajos avotos. Dažkārt vārdnīcu norādēs, piemēram, par vārda lietojuma ierobežojumu, nav vienotas nostājas un skaidrojumu kādā strīdīgā jautājumā var atrast tikai kāda autora atsevišķā rakstā. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca” joprojām top, taču tās vēriens, leksēmām pievienotā papildinformācija, normatīvie komentāri un ērtais izkārtojums mudina domāt, ka šis ir un būs visiem pieejams un cienīts padomdevējs vismaz leksikas lietojumā. Taču neviena vārdnīca, lai cik tā būtu universāla un visaptveroša, nespēj atrisināt visas 21. gadsimta latviešu valodas lietojuma problēmas.

Mūsdienu sabiedrībā pastāv visnotaļ pretēji uzskati par valodas kopšanu – no ļaušanās pašplūsmai līdz striktai sekošanai noteiktām valodas normām. T. s. pareizības entuziasti ir pārliecināti, ka vieno, bet tāda pati pārliecība ir arī pretējai pusei, visticamāk, neapzinoties, ka latviešu valodas kopēji ir nostājušies preskriptīvisma un antipreskriptīvisma krustcelēs. Un, lai gan pašu valodas attīstību demokrātiskā valstī vārda brīvības apstākļos nopietni kontrolēt nav iespējams, katrs runātājs tomēr var dot savu artavu gan valodas tīrības uzturēšanā, gan tās bagātināšanā un jaunveidē (Liepa, 2021, 147). O. Bušs ir teicis: „Patiesībā ir brīnums, ka nelielajam kviešu graudiņam – latviešu valodai – izdevies saglabāt savpatību starp

vācu un krievu valodas milzu dzirnakmeņiem. Visjaunākajos laikos (ar to domājot pēdējos 100–150 gadus) šī brīnuma paildzināšanā savu artavu ir ieguldījuši arī valodnieki. Nav šaubu, ka latviešu izcilākais valodnieks ir bijis Jānis Endzelīns. 20. gs. pirmajā pusē viņš bija vislielākā autoritāte ne tikai latviešu valodas zinātniskajā izpētē, bet arī valodas prakses jautājumu regulēšanā” (Bušs, 2014, 15).

Valodas kultūras kopšanas jomā joprojām ir daudz darāmā visiem: gan pašiem valodas kopējiem, t. sk. mācībspēkiem, izglītojot jauno paaudzi, gan žurnālistiem, gan politiķiem un ierēdņiem. Konsekventa un pamatota valodas kultūras kopšana bija vajadzīga gan J. Endzelīna laikā, gan patlaban, nepārspilējot un nemeklējot kļūdas, kur to nav, bet sargājot un kopjot iepriekšējo paaudžu veidotu un koptu vērtību – latviešu valodu.

AVOTI

Endzelīns, J. (1994). *Dažādas valodas kļūdas* (5. izd.). (R. Grīslis ievads). Rīga: Zvaigzne. (Pirmizdevums: 1932 (atkārtots un papildināts 1928. gada izdevums))

Protokoli – Profesora J. Endzelīna atbildes. *Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942* (3. elektroniskais izd.). (2008). (P. Kļaviņa priekšvārds un rādītāji). Rīga: Eraksti. Pieejams http://www.eraksti.lv/bezmaksas/nodalas/par_valodu.html.

LITERATŪRA

Ahero, A. (1965). Par debeszils, sniegbalts... tipa salikteņiem. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 1, 31–37.

Barbare, Dz. (1966). Daži vārdi par dažiem vārdiem. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 2, 5–13.

- Blinkena, A. (1965). Par defises lietošanu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 1, 146–157.
- Blinkena, A. (1973). Valodas kultūra divvalodības apstākļos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 9, 91–99.
- Blinkena, A. (2014). Publicista vārds – informētājs un audzinātājs. In A. Blinkena, *Caur vārdu birzi* (I sēj.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 468–474. (Pirmizdevums: 1983)
- Bušs, O. (2014). Jāņa Endzelīna ieteikumi un mūsdienu antipreskriptivisms: līdzsvaru meklējot jeb valodniecības klasiskis preskriptivisma un antipreskriptivisma krustcelēs. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 9, 14–19.
- Čiekurs, S. (10.10.1950.). Plašāk izvērst kritiku un paškritiku zinātniskajā darbā. *Padomju Students*, 30.
- Grīse, R. (2007). Jānis Endzelīns (1873–1961). In R. Grīse, *Spēkildze* (II sēj.). Rīga: Antava, 20–36.
- Hinkle, M. (2004). Latviskā identitāte un trimdas kultūra Amerikas latviešu dzīvesstāstos. In D. Kļaviņa, & M. Brancis (red.), *Konferences „Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte” referātu krājums*. Rīga: Nordik, 510–527.
- Hogan-Brun, G. (2005). Language in society across the Baltic Republics: A comparative overview. *Journal of Baltic Studies*, 36(3), 273–282.
- Liepa, D. (28.06.2018.). Modes vārdu un frāžu „ietvaros”. *LA.lv*. Pieejams <https://www.la.lv/modes-vardu-un-frazu-ietvaros>.
- Liepa, D. (2021). Valodas jautājumu atspoguļojums plašsaziņas līdzekļos. In I. Druviete (zin. red.), *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 133–154.
- LVA 1340. f., 30. apr., 45 l. – LPSR ZA Valodas un literatūras institūta atklāto sēžu protokoli. (1951). Latvijas Valsts arhīvs, 1340. fonds, 30. apraksts, 45. lieta.
- LVEK – LVEK lēmumi, 2015. gads. (2022.). Latviešu valodas ekspertu komisijas lēmumu pārskati. *Valsts valodas centrs*. Pieejams <https://www.vvc.gov.lv/lv/media/148/download?attachment>.
- Metuzāle-Kangere, B. (2019). Valoda bez valsts. *Valoda un valsts. Valsts valodas komisijas raksti*, 10, 108–125.
- MLVV – Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca. (2003–2023). LU Latviešu valodas institūts. Pieejams <https://tezaurs.lv/mlvv/>; skatīts 28.06.2023.
- Ozols, A. (1951). Buržuazisko koncepciju kritika latviešu literārās valodas normu jautājumā. *Karogs*, 7, 650–657.
- Paegle, Dz. (2017). Ieteikumi valodas praksei pirmajos padomju pēckara gados. (Pēc 1948. gada Latvijas Valsts arhīva un citiem materiāliem). *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 12, 136–152.
- Paegle, Dz. (2019). Jāņa Endzelīna „Dažādas valodas kļūdas” – valodas

- normas toreiz un tagad. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 14, 106–130.
- Pelše, A. (12.09.1950.). Cīņa pret buržuazisko nacionalismu – republikas partijas organizācijas kaujas uzdevums. *Komunisti* (Liepāja), 216.
- Rapa, S. (24.05.2022.). *Skaidrā latviešu valodā. Tuvojas Jāņa Endzelīna 150. dzimšanas diena.* (U. Adamaites saruna ar LU Latviešu valodas institūta direktori un vadošo pētnieci S. Rapu). Kultūras Diena. Pieejams <https://www.diena.lv/raksts/kd/literatura/skaidra-latviesu-valoda-tuvojas-jana-endzelina-150-dzimsanas-diena-14280756>.
- Ratinīka, I. (25.05.2019.). *Kas notiek ar latviešu valodu? Saruna ar dzejnieci un latviešu valodas skolotāju Ivetu Ratinīku.* (Intervē G. Kļaviņa). Jauns.lv. Pieejams <https://jauns.lv/raksts/sievietem/332974-kas-notiek-ar-latviesu-valodu-saruna-ar-dzejnieci-un-latviesu-valodas-skolotaju-ivetu-ratiniku>.
- Redakcijas kolēģija. (1965). Ievadam. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 1, 3–4.
- Sināte, R. (1997). Priekšvārds 3. izdevumam. In L. Muižniece, R. Sināte, & S. Kronīte-Sīpola, *Turi pa rokai, iemet aci* (3. papild. izd.). Kalamazū: LSC apgāds.
- Strelēvica-Ošiņa, D. (2011). *Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza? Ieskats preskriptīvisma vēsturē, teorijā un praksē.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Šulce, Dz. (2018). Pareizrūnas jautājumi Rīgas Latviešu biedrības valodniecības sēžu materiālos (1933–1942). *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 22, 124–129.
- Tēzauris – Tēzauris. (2009–2023). (Sast. A. Spektors). LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija. Pieejams <https://tezaurs.lv/>; skatīts 29.06.2023.
- Urbanoviča, I. (2017). Intas Freimanis devums latviešu valodas kultūras kā zinātnes nozares attīstībā. In A. Kalnača, & I. Lokmane (sast., red.), *Semantika. Sintakse. Valodas kultūra. Inta Freimane. Scriptum Festivum.* (Res Latvienses, IV). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 179–192.
- Zuicena, I. (2012). Laimdots Ceplītis un „Latviešu literārās valodas vārdnīca”. *Linguistica Lettica*, 20, 208–217.

JĀŅA ENDZELĪNA TERMINOLOĢISKAIS MANTOJUMS UN TĀ APZINĀŠANAS IESPĒJAS¹

The Terminological Heritage of
Jānis Endzelīns and Possibilities
for Its Recognition

■ MĀRIS BALTIŅŠ

---

¹ Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

ABSTRACT

Keywords:

*Latvian language,
Jānis Endzelins,
terminology,
neologisms*

Most Jānis Endzelins's linguistics works cover studies on the grammar, dialects, and lexicon of the Latvian language. However, in his almost sixty years of scientific activity, a major topic was also terminological issues. For Endzelins, the development of a national terminology is an integral part of the development of vocabulary and an essential component of language culture work.

It is useful to analyze the terminological heritage of J. Endzelins in three aspects: (1) his participation in commissions that dealt with terminological issues and his participation in the editing of terminological resources, (2) his approach to term formation and preferred patterns of word formation, and (3) neologisms proposed by him and suggested as relevant terms.

His most significant contributions to Latvian terminology were his participation in the development of Latvian grammatical terms and his work in the Terminology Commission of the Ministry of Education (1919-1921) and the Terminology Commission of the Latvian Academy of Sciences (from 1946). Among the dictionaries edited by him, it is important to highlight the repeated editions of the orthographic dictionary (1924, 1936⁴) and the dictionary of foreign words (1926, 1934²) compiled by Eduards Ozoliņš, and his participation in the creation of the "Tautsaimniecības vārdnīca" (1944).

Terminological issues are touched upon in his recommendations on language culture "Dažādas valodas kļūdas" (1932⁴) and in popular articles published during the German occupation, as well as in the protocols of the Language department of the Riga Latvian Society.

As a promising direction for further research of his terminological heritage, we note studies on the fate of the neologisms proposed by J. Endzelīns and the possible reasons why some words became part of modern Latvian language while others did not.

Ievads

Jāņa Endzelīna devums valodniecībā skar gandrīz visus būtiskākos pētījumu virzienus, īpaši izceļot gramatiku, dialektoloģiju un leksikogrāfiju, kur tapuši plaši un fundamentāli darbi ar paliekošu nozīmību. Tomēr viņš nekad nav bijis no pasaules tālu stāvošs zinību vīrs, bet allaž dzīvi sekojis norisēm sabiedrībā un valodas aktualitātēm, lai iesaistītos neatliekamam jautājumu risināšanā un dotu savu ieguldījumu valodas izteiksmes līdzekļu precizēšanā un bagātināšanā, visai tieši saskardamies arī ar terminoloģijas jautājumiem. Tiesa, savu darbošanos terminoloģijā viņš, līdzīgi daudziem viņa paaudzes un uzskatu valodniekiem, uzlūkoja kā nepieciešamu blakuspienākumu un, visdrīzāk, būtu iebildis, ja viņu dēvētu par terminologu. Par šādu J. Endzelīna un arī viņa audzēkņu terminrades uztveri liecina kaut vai tas, ka visos Filologu biedrības aktīvas darbības gados (1920–1940) terminu lietojumam tās sēdēs bija veltīts tikai viens referāts par vēstures terminoloģiju (Dreimanis, 1939), bet tādos nozīmīgos izdevumos kā „Filologu biedrības raksti” (I–XX, 1921–1940) un „Ceļi” (I–IX, 1931–1939) publicētajos rakstos šie jautājumi vispār tika apieti.

Polemikā ar *Dr. med.* Hermani Budulu (sīkāk sk. tālāk) J. Endzelīns skaidri norādīja savu izpratni, ka terminrades procesā valodnieks sadarbojas ar nozares speciālistiem, nevis ieņem galveno vietu: „Mums katram ir savs zinātnisks darbs darāms, bet, kad mūs šai terminoloģijas darbā aicināja talkā, tad mēs neatradām par iespējamu savu palīdzību liegt, jo domājām, ka varēsim tur noderēt” (Endzelīns, 1922a).

Tomēr aptuveni sešdesmit gadus ilgajā J. Endzelīna valodnieka darbā allaž klātesoša bijusi kaut neliela terminoloģiskā dimensija, kopumā veidojot atziņām bagātu mantojumu, kura analīzei veltīts šis pētījums. Lai strukturētu materiālu un labāk apzinātu jau paveikto un vēl paveicamo, J. Endzelīna terminoloģisko mantojumu, autoraprāt, nepieciešams aplūkot trijos atšķirīgos aspektos, kuri gan savstarpēji nereti cieši savijas un pārklājas:

- 1) J. Endzelīna dalība komisijās, kas risināja terminoloģiskos jautājumus, un viņa rediģētie terminoloģiskie resursi;

- 2) viņa atziņas par terminrades principiem un vēlamajiem vārddarināšanas modeļiem;
- 3) paša J. Endzelīna darinātie un ieteiktie jaunvārdi, no kuriem vairums lietojams arī terminu funkcijā.

Šie aspekti ir pēctecīgi aplūkoti rakstā, izceļot būtiskāko informāciju.

1. Latviešu gramatikas terminoloģijas sakārtošana

Pirmā terminoloģijas komisija, kurā aktīvi darbojās jau valodniecības lietpratēja slavu guvušais J. Endzelīns, tapa pēc skolotāja Pētera Abula referāta par latviešu gramatikas terminiem Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas sēdē 1901. gada 13. septembrī un šī pārskata publicēšanas atsevišķā brošūrā (Abuls, 1901). Lai panāktu nepieciešamo skaidrību par latviešu skolu gramatikās ieteicamajiem terminiem, tika nolemts organizēt šī jautājuma apspriešanu īpašās valodnieku un skolotāju sapulcēs, kas notika 1902. gada 4. janvārī, 17. jūnijā un 13. septembrī (34. gada pārskats, 1903).

Atreferējumā presē par 4. janvāra sēdi, kurā tika paveikta lielākā darba daļa, lasām: „Pie pārspriedumiem ņēma dalību arī mūsu cienītie valodnieki K. Mīlenbahs un J. Endzelīns. Kaut gan pārspriedumi, Mīlenbaha lietpratīgā vadībā, sekmējās ar atzīstami lielu vienprātību, tomēr tie vilkās pār par 5 stundām. Panāca vienošanos visos vairāk ievērojamos gramatikas terminos. Pa lielākai tiesai sapulcē bij pārspriežamas nosaukumu galotnes. Vārdu šķirām pieņēma šādus nosaukumus: *lietas (in) vārds, īpašības vārds, darbības vārds, skaitļa vārds, vietnieka vārds, apstākļa vārds, satiksmes vārds, saišķis un izsaukamie vārdi*. [...] sapulce turējusies uz pamata likuma: piepaturēt cik vien iespējams līdzšinējos nosaukumus un no tiem izvēlēties zīmīgākos un pēc valodas likumiem pareizākos”² (Zinību Komisijas .., 1902). Tika publicēts arī terminu saraksts ar 114 šķirkļiem, kam pievienotas atbildmes latīņu un krievu valodā (Latviešu gramatikas terminoloģija, 1902), kā arī plašs Kārļa Mīlenbaha skaidrojums par terminu izvēles principiem (Mīlenbahs, 1902).

² Citātos valoda pielāgota mūsdienu latviešu valodas pareizrakstības normām.

Galīgo veidu terminu saraksts ieguva 1902. gada 13. septembra sēdē, kad tika veikti pēdējie precizējumi, apspriežot „tikai tādus terminus, kas mūsu Latviešu gramatikās un skolās tiek lietoti” (Rīg. Latviešu biedrības Zinību Komisija, 1902). Šī terminoloģija jau tūlīt tika iestrādāta gan P. Abula „Latviešu valodas mācībā pilsētu un lauku skolām” (1902), gan K. Milenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas mācībā” un „Latviešu valodas gramatikā” (abām pirmizdevumi 1907. gadā). Ar nelieliem precizējumiem 1902. gadā iedibinātā gramatikas terminoloģija tika lietota līdz 20. gadsimta 30. gadu beigām, bet daudzi tās ieteikumi ir aktuāli joprojām, tādēļ var pamatoti teikt, ka kopumā tās lēmumi izturējuši laika pārbaudi.

20. gadsimta 30. gadu beigās J. Endzelīns atgriezās pie gramatikas terminoloģijas pārskatīšanas „... ar dažiem oriģināliem jaundarījumiem, piem., *kādeņi = īpašības vārdi, skaitleņi, noriseņi, apstākļeņi*” (Blese, 1964, 29). Šie ieteikumi, kas iestrādāti 1942. gadā izdotajā Valērijas Bērziņas-Baltiņas mācību grāmatā „Latviešu valodas gramatika: vidusskolas kurss”, saņēma visai pretrunīgu vērtējumu. No skolotāja viedokļa atšķirīgi vai neprecīzi jēdzienu apzīmējumi apgrūtinā uztveri, tādēļ gramatikas terminiem mācību grāmatās: „1) jāiegūst valodnieku sankcija, 2) jāatbilst paidagoģiskām prasībām, 3) jābūt vienādiem visās skolās” (Gaide, 1942).

Plašāk šo jautājumu iztīrāja Ernests Blese savā recenzijā par V. Bērziņas-Baltiņas grāmatu, uzsverdams, ka gramatikas terminoloģija pēdējos gados tikusi pārāk strauji grozīta, neņemot vērā, ka:

- 1) „... mūsu gramatiskā terminoloģija līdzšinējā veidā pastāv jau no pag. g. s. 90. g. beigām (to stipri vien stabilizēja K. Milenbahs, un prof. Endzelīna kopā ar Milenbahu 1907. g. publicētā Latviešu gramatikā tā jau uzskatāma par galīgi nostabilizētu) un līdz apm. 1940. g. bija godam kalpojusi, tad būtu jāatzīst, ka 50 gadi ir laiks, kas to krietni paguvis sankcionēt” (Blese, 1942, 474);
- 2) „... pat vislabākā gramatiskā terminoloģija ir .. tikai relatīvi pareiza un arvienu ir stipri konvencionāla. .. pret daudziem terminoloģijas jauninājumiem var vērst tos pašus iebildumus, kādi vērsti pret vecajiem nosaukumiem. Starpība tomēr tā, ka vecie nosaukumi bija parasti, ieviesušies, jaunie ir neparasti un sveši” (Turpat);

- 3) „Tagadējā [gramatika] .. vārdu šķiras nosaukuma ziņā sadala divās grupās: vienas daļas nosaukumos ir elements *vārds* (*lietvārds*, *vietniekvārds*); otrā atvasinājumi ar *-enis*. .. agrāk bija tikai *skaitlenis*, tagad jau ir *kādenis*, *norisenis*, *apstāklenis*, un varbūt nākotnē to būs vēl vairāk (*lietenis* un *vietniecenis*, piem., nebūt nav tik grūti darināmi)” (Blese, 1942, 474–475).

Lai kā arī no mūsdienu viedokļa vērtējami šie priekšlikumi vārdšķiru apzīmēšanai, skaidrs, ka tie nav guvuši valodas lietotāju atzinību un nav lietoti Latvijā ne pēc kara izdotajās mācību grāmatās, ne arī akadēmiskajās gramatikās.

Zīmīgi, ka pēdējā J. Endzelīna publikācija par terminoloģijas jautājumiem arī veltīta gramatikas terminiem (Endzelīns, 1951), iesaistoties „Skolotāju Avīzes” 1950. un 1951. gadā organizētajā domu apmaiņā. Šajā rakstā argumentēti divi būtiski ieteikumi (*dzimte* un *prievārds*), kas nu jau kļuvuši par pašsaprotamiem nozares terminiem. Vērts precīzi citēt viņa lakonisko izteiksmi: „Kas attiecas uz terminu *kārta*, tad tas ir stipri pārslogots; turpretī *dzimte* pilnīgi atbilst krievu *pod* un ir jau daudz maz aprasta. Iebildumi pret *dzimtes* vārdu nav par nopietniem uzskatāmi, jo tos pašus iebildumus varētu celt arī pret vārdu *māte*” (Turpat). Tāpat, minot līdz tam lietotā termina *satiksmes vārds* trūkumus, norādīta vajadzība pēc latviska termina, un „tāds varētu būt *prievārds*, kur pirmā daļa ir sena baltu prepozīcija” (Turpat). Ar sev raksturīgo uzstājību aizstāvat darinājumus *skaitlenis* un *apstāklenis*, viņš noraidīja argumentu, ka no adjektīviem nedarinot substantīvus ar *-enis*, jo kurš tad „nav dzirdējis substantīvu *stulbenis*” (Turpat).

2. Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisija

Par 1919. gada 9. septembrī ar Pagaidu valdības izglītības ministra Kārļa Kasparsona rīkojumu izveidoto Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisiju (turpmāk – IM TK) rakstīts jau daudz (piem., Skujiņa, 1969; Blinkena, 1996; Baltiņš, 2005; 2020), tādēļ tās darbību te skatīsim tikai saistībā ar J. Endzelīna ieguldījumu. Jāuzsver, ka IM TK veidojās un pirmo darba cēlienu paveica tad, kad J. Endzelīns vēl nebija atgriezies no

Harkovas (tagad – Harkiva). Pirmais komisijas vadītājs bija tehnoloģijas inženieris Ādolfs Vickopfs, kurš vienlaikus vadīja arī Izglītības ministrijas Skolu departamenta Arodskolu nodaļu.

J. Endzelīns 1920. gada 2. jūnijā iebrauca Rīgā, un jau IM TK 21. jūnija kopsēdē neklātienē viņš tika ievēlēts par IM TK un tās Valodnieciskās komisijas locekli, bet 28. jūnijā pirmo reizi piedalījās kopsēdes darbā. Šai laikā IM TK bija izveidotas 11 sekcijas, kas darbojās ar visai atšķirīgu aktivitāti (visaktīvāk Tehniskā, Dabas zinību un Militārā sekcija), un bija iedibināta terminu projektu publiskošanas kārtība, tos publicējot sarakstu veidā žurnālā „Izglītības Ministrijas Mēnešraksts” (1920–1939, pirmais numurs nāca klajā 1920. gada 27. februārī) un oficiālajā laikrakstā „Valdības Vēstnesis” (iznāca kopš 1919. gada 2. augusta).

Iepazinies ar IM TK iedibināto lēmumu pieņemšanas kārtību, J. Endzelīns jau 1920. gada jūlijā ieteica vairākus būtiskus uzlabojumus, kas piedāvāja sekciju, Valodnieciskās komisijas un kopsēdes funkciju precīzu nošķirumu. Rezultātā 1920. gada 13. jūlija prezidija sēdē fiksētas šādas atziņas par komisijas darba kārtību, proti, 1) kopsēžu pārziņā paliek komisijas kopīgā darba vadība, principiālas dabas jautājumu izšķiršana un iesūtīto iebildumu galīgā pārbaude pēc šo iebildumu caurskatīšanas Valodnieciskajā komisijā un 2) vārdu atvasināšana un pieņemšana notiek sekcijās, kurus tad sarakstu veidā pārbauda Valodnieciskā komisija, piedaloties attiecīgās sekcijas pārstāvjiem (LVVA 6657. f., 1. apr., 588. l., 23. lp.). Tāpat katras sekcijas pienākums ir nošķirt, kuri termini svarīgāki un apskatāmi steidzamāk, bet kurus var atlikt.

1920. gada jūlijā Valodnieciskā komisija strādāja ļoti intensīvi – sēdes notika gandrīz katru dienu, 8. jūlijā pat divreiz dienā, tāpēc 1920. gada 21. jūlija kopsēdē Ā. Vickopfs izteica „savu sirsnīgāko pateicību visiem Terminoloģijas komisijas darbiniekiem un it sevišķi Valodnieciskajai komisijai, kura beidzamās trīs nedēļās, noturēdama sēdes katru dienu, ir veikusi atbildīgo darbu ar labiem panākumiem, ka varam ar prieku atskatīties atpakaļ uz caurmērā ražīgo darbu” (LVVA 6657. f., 1. apr., 589. l., 33. lp.). Šajā sēdē tika apstiprināts 1920. gada 15. jūlija Valodnieciskās komisijas sēdes lēmums par tās priekšsēdētāju („uz J. Dravnieka priekšlikumu”) ievēlēt J. Endzelīnu (Turpat).

Tiesa, Valodnieciskās komisijas vadītāja amatā J. Endzelīns darbojās tikai īsu brīdi, jo 1920. gada 30. augusta kopsēdē, kad tika pārvēlēts viss IM TK prezidijs, viņš kļuva par tā priekšsēdētāju ar piebildi, ka administratīvos pienākumus pildīs viņa biedri – E. Blese un Kārlis Krūza (LVVA 6657. f., 1. apr., 589. l., 36. lp.). Lai nerastos pārslodze (J. Endzelīns šajā laikā bija arī Latvijas Augstskolas Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns), Valodnieciskās komisijas vadību viņš 1920. gada 13. septembrī uzticēja profesoram Pēterim Šmitam (Turpat, 37. lp.).

Nākamais būtiskais ieteikums par IM TK darba uzlabošanu datējams ar 1921. gada 7. martu, kad J. Endzelīns kopsēdē lūdza sekciju vadītājiem: 1) sniegt tikai speciālus vārdus; 2) ievērot, ka vispārpazīstami internacionālismi nebūtu latviskojami; 3) neiesniegt caurskatīšanai pieņemtus vārdus (LVVA 6657. f., 1. apr., 589. l., 40. lp.).

IM TK darbs apstājās 1921. gada aprīlī, kad taupības režīma apstākļos (budžeta gads starpkaru periodā sākās 1. aprīlī) tika pārtraukta tās finansēšana. Pēdējā kopsēdē, par kuru pieejams protokols, proti, 1921. gada 9. maijā, tika nolemts izdot visus līdz tam pieņemtos vārdus pa arodiem, uzticot to publicēšanu privātiem izdevējiem (LVVA 6657. f., 1. apr., 589. l., 41. lp.). Cerības līdz 1921. gada vasaras beigām atrisināt IM TK finansējuma jautājumus nepiepildījās, un 15. septembrī izglītības ministrs Aleksandrs Dauge parakstīja rīkojumu par tās likvidāciju, nosakot, ka visas lietas jānodod Zinātņu komitejai. Tā kā J. Endzelīns vienlaikus bija arī Zinātņu komitejas vadītājs, šāds lēmums radīja iespēju nodrošināt vismaz daļēju IM TK darbības pēctecību un iespējas pēc laika to atjaunot. Tiesa, 1922. gadā tāpat finansējuma trūkuma dēļ tika likvidēta arī Zinātņu komiteja (Stradiņš, 1998, 101). Iespējams, tieši par terminrades deleģēšanu Zinātņu komitejai, neparedzot tai līdzekļus, vēlāk J. Endzelīns rakstīja, ka „mūsu terminoloģijas komisija netika gan likvidēta, bet atstāta bez (ļoti mazā) atalgojuma par piedalīšanos sēdēs; tā kā tas nozīmēja, ka komisijas darbība tiek uzskatīta par nederīgu vai pat par nevajadzīgu, komisija pati likvidējās, savu darbu nebeigusi” (Endzelīns, 1935, 125–126).

IM TK vēsturisko nozīmi labi raksturojis literatūrzinātnieks Kārlis Kārklīšs: „Neticīgie latvieši gan apgalvoja, ka tādu terminoloģiju nemaz neesot iespējams izstrādāt latviešu valodā. Tomēr ticīgie latvieši ķērās

drosmīgi pie darba un izveidoja latviešu zinātnisko terminoloģiju, kuras izstrādāšanā lieli nopelni profesoram J. Endzelinam. Terminoloģijas komisijas sastādītais vārdu krājums savākts Latviešu terminoloģijas vārdnīcā. Tā radās drošs pamats latviešu filozofijai, zinātnei, mākslai u. t. t.” (K. Kārklīšs, 1943).

Pēc IM TK likvidēšanas tika turpināts darbs pie komisijas materiālu apkopošanas un 1922. gada jūlijā Izglītības ministrija tos izdeva ar nosaukumu „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca” (turpmāk – ZTV) 3000 eksemplāru lielā metienā (Terminoloģijas komisija, 1924, 572). Vārdnīcā apkopotī 8398 krievu-vācu-latviešu šķirkļi (daļai ar botāniku un bioloģiju saistīto šķirkļu pievienota latīņu valoda, grāmatrūpniecības nodaļā pirmā ir vācu valoda), kas grupēti 20 tematiskās nodaļās. Vārdnīcai pievienots īss priekšvārds, kurā konspektīvi izklāstīti komisijas darbības principi un dots visai nepilnīgs IM TK darbā iesaistīto personu saraksts. Tam trūkst paraksta, bet var izteikt minējumu, ka tā autors varētu būt kāds esošais vai agrākais Izglītības ministrijas Skolu departamenta darbinieks (iespējams, Longins Ausējs vai Ā. Vickopfs), taču apsvērumi par līdzīga valodiskās domāšanas veida ietekmi uz terminu izvēli var liecināt arī par E. Bleses iesaisti. Nav izslēgts, ka tas ir sasteigts vairāku autoru kopdarbs, kas sagatavots pēdējā brīdī pirms iespiešanas. Par to liecina priekšvārda datējums, proti, 1922. gada 21. jūnijs (Priekšvārds, 1922). Kaut gan liekas, ka J. Endzelīns nav bijis tieši iesaistīts ne šīs vārdnīcas sastādīšanā, ne tās priekšvārda tapšanā, viņš bija spiests iesaistīties vairākās domu apmaiņās presē, kurās nācās skaidrot reālo situāciju un savus uzskatus par terminrades jautājumiem.

Pirmā no tām bija jau agrāk apcerētā (Baltiņš, 2003) polemika laikrakstā „Latvis” ar psihiatru *Dr. med.* H. Budulu 1922. gada oktobrī un novembrī, no kuras atgādināsim svarīgāko. Vērtējošā rakstā, ko autors nodēvējis par dažām piezīmēm pēc iepazīšanās ar pirmo divu īsāko ZTV nodaļu („Valodniecība” un „Filozofija”) saturu (tātad ar 3½ lappusēm no 162 lpp. grāmatā kopumā), H. Buduls izvirzīja iebildumus kā pret vārdnīcas iekārtojumu (tematiskais iedalījums ir neērts lietotājam, turklāt nav skaidra katra termina piederība noteiktai nozarei), tā pret svarīgāko pamatterminu neesamību daudzās nozarēs (Buduls, 1922a). Aplams, viņaprāt, esot arī vārdnīcas virsraksts, jo tā „stāv vēl ļoti tālu no īstas zinātniskas terminoloģijas vārdnīcas ideāla” (Turpat).

Pārdomu vērts ir H. Budula viedoklis par terminoloģijas veidošanas principiem, apšaubot joprojām izplatīto praksi veidot latviešu terminoloģiju sastatījumā ar gatavu vārdu sarakstu svešvalodā: „... terminus radot, vairāk būtu ievērojams zināmas lietas jēgums un tikai papildam jāpiegriež vērība šī jēguma apzīmējumam citās valodās. Bet, ja komisija latvisko daudzus novecojušos lietu apzīmējumus krievu vai vācu valodās, tad tādā ceļā nekad nevar tikt pie zinātniskas un modernas latviskas terminoloģijas” (Buduls, 1922a). Šo atziņu tikpat labi var attiecināt arī uz mūsu dienām, jo nereti dažādu nozaru latvisko terminu saraksti tiek veidoti, vienkārši rakstot ekvivalentus nezin kur atrastam terminu uzskaitījumam svešvalodā, bieži vien neapzinoties ne tā aktualitāti, ne izveides mērķi. Vienīgi H. Budula minēto svešvalodu vietā stājusies angļu valoda.

Jau pēc sešām dienām tika publicēta J. Endzelīna atbilde, kurā viņš skaidroja, ka „recenzenta kġam taču nevarēja būt nezināms, ka valdība ir terminoloģijas komisijas darbību pārtraukusi, kad šī komisija savu darbu vēl nebija beigusi” (Endzelīns, 1922a). Argumentēts arī lēmums terminus kārtot pa nozarēm, nevis alfabēta kārtībā visus kopā, jo „tā katra aroda darbiniekam ir vieglāki pārredzēt sava aroda vārdus” (Turpat). Raksta nobeigumā J. Endzelīns mazliet raksturojis arī IM TK darbu, atzīstot, ka pareizāk būtu bijis vispirms savākt visus tautā lietotos vārdus un tikai tad ķerties pie terminu radīšanas, taču esošo pieeju attaisnojot tas, ka Latvijas Augstskolai, Konservatorijai un Mākslas akadēmijai termini bija vajadzīgi tūlīt un „ne tikai simtiem, bet tūkstošiem”, tādēļ skaidrs, ka ne visi mūsu termini būtu labi izdevušies (Turpat). Turklāt atrodams skaidrojums par norisēm pēc IM TK likvidēšanas, kas korekti raksturo valodnieka iespēju robežas terminradē vispār: „Vārdnīcā ievietotā filozofijas terminoloģija bija pa lielākai daļai jau iztirzāta, kad es vēl nebiju no Krievijas pārbraucis un terminoloģijas komisijā pieaicināts. Un, kad šās komisijas darbinieki, taisīdamies pieņemto terminu krājumam iespiest, lūdza mani vēl reiz to pārbaudīt, tad es, zināms, to varēju darīt tikai no valodnieka viedokļa. Man tā tad bija jāraugās vienīgi uz to, vai kāds termins nav gramatiski nepareizi darināts, bet ne uz to, vai kāds termins tiešām der attiecīgā jēdziena apzīmēšanai” (Turpat).

1922. gada 2. novembrī publicēta H. Budula atbilde, kurā, par argumentu minot faktu, ka vārdnīcas ievadā minētās Medicīnas sekcijas (tajā

īsu brīdi darbojās arī pats H. Buduls) devums ZTV nav atrodams, atkārtots apgalvojums, ka vārdnīca esot stipri pavisā un nepilnīga un to neattaisnojot finansējuma pārtraukšana, jo „nekas komisiju netraucēja vārdnīcas virsrakstā nosaukt tikai to, kas viņā ir iekšā” (Buduls, 1922b). Jau pēc divām dienām, 4. novembrī, sekoja J. Endzelina [bez akadēmiskā grāda vai amata nosaukuma parakstā] „Otra atbilde *Dr. med.* H. Budula k^{gm}”, kurā viņš nepieņēma oponenta atteikšanos no tālākas diskusijas, vērtēdams to kā izvairīšanos no atbildības. Šī pretraksta vērtīgākā daļa ir J. Endzelina skaidrojums: „Bet par terminoloģijas vārdnīcas virsrakstu man jāsaka, ka tas dots bez manas ziņas. Grāmatas saturam tas ir par plašu – tik tālu H. Budula k^{gam} ir taisnība; [...] bet tāpēc vien tam vēl nebija morālisku tiesību visu darbu saukt par „stipri pavisā”” (Endzelins, 2022b). Norāde, ka vārdnīcas virsraksts likts bez viņa ziņas, netieši apliecina pieņēmumu, ka diezin vai J. Endzelins bijis iesaistīts vārdnīcas manuskripta galīgās versijas sagatavošanā.

IM TK veikumu savā brošūrā „Mūsu valodas krusts un bēdas” krasi negatīvi vērtēja Mārtiņš Bruņenieks, akcentēdams, ka daudzās neveiksmes saistāmas ar vēlmi ieteikt latviskus apzīmējumus tur, kur bez tiem labi iztikts, tikai lielības dēļ: „Mūsu terminoloģijas vārdnīca nav cēlusies organiski, bet mākslīgā ceļā pie zaļā galda. Kronvalds un Alunāns atvasināja vārdus vajadzības gadījumā, tamdēļ viņiem arī tik daudz skaisti izdevušos vārdu. .. tagadējie terminologi sēstas pie zaļā galda un sāk mehāniski taisīt jaunus vārdus. [...] Daudzi .. svešvārdi pilnīgi parasti, bet latviešu nosaukumi neparasti un pa daļai grūti paturami, tā kā svešvārdi vispārīgi daudz vieglāk paliek atmiņā un viņi zīmīgāki. Kamdēļ pazīstamā *modeļa* vietā bija vajadzīgs šaubīgais vārds „*pirmeklis*”, vai *medaļas* vietā *ripnis*, *rāmja* vietā – *logats*? [...] Salieciet kopā *komponistu* ar neglīto, pārprotamo *skanradi*, tad redzēsiet, ka pirmajam priekšroka” (Bruņenieks, 1928, 22).

J. Endzelins izvērstā atbildes rakstā noraidīja M. Bruņenieka izteikumus, jo patiesībā IM TK darbs nebūt nenoritēja pie „zaļā galda”, nerēķinoties ar sabiedrības vajadzībām, un atklāja valodnieku lomu terminrades procesā: „Kad Latvijas valsts bija nodibināta, visos resoros bija jāraksta latviski par lietām, par kurām iepriekš nebija vajadzības latviski izteikties .. Ar to, zināms, radās latviskas terminoloģijas vajadzība, un tāpēc tāda terminoloģijas komisija bija Rīgā nodibināta, kad es vēl

nebiju pārbraucis no Harkovas. Kad mani pārbraukušu aicināja tur piedalīties, man pat neklājās no šāda darba atrauties. Un šai komisijā mēs, valodnieki, esam jaunvārdu skaitu drīzāk mazinājuši nekā vairojuši; atceros, piem., ka bija mums dažkārt jāuzstājas pret mēģinājumiem latviskot pat tādus internacionālus vārdus kā *banka*. Un tādus vārdus kā, piem., *logāts*, *vizalve* u. c. paši mākslinieki bija sadomājuši; bet *skanradi* ievēduši paši komponisti (terminol. vārdnīcā ir atrodams tikai *komponists*). [...] Ka, apspriežot tūkstošiem vārdu, var gadīties arī misēkļi un neizdevīgi darinājumi, tas pats par sevi saprotams; bet nevienam jau ar neuzspiež šos jaunvārdus” (Endzelīns, 1928, 249). Domāju, katram terminradē iesaistītajam būtu sev regulāri jāatkārto šī atziņa, lai apzinātos, ka līdztekus veiksmīgiem un atzītiem terminiem allaž būs arī tādi, kas valodas praksē neiedzīvosies un nebūtu par to arī īpaši jāpārdzīvo.

3. „Latviešu valodas vārdnīca”

1921. gada nogalē Izglītības ministrija noslēdza līgumu ar J. Endzelīnu par K. Milenbaha „Latviešu valodas vārdnīcas” manuskripta pabeigšanu un sagatavošanu izdošanai (Druviete, 1990, 214). Uzsākot šo darbu, viņam bija jārisina vairākas konceptuālas problēmas par vārdnīcas galīgajā variantā iekļaujamo un svītrojamo šķirkļu izvēli. Savas šaubas viņš skaidri puda vārdnīcas pirmajai burtnīcai pievienotajos ievadvārdos: „Izmetis esmu no manuskripta maz lietojamus patapinājumus, svešvārdus (piem., „arests”) un tādus jaunvārdus, kas vēl nav pilnīgi ieviesušies dzīvajā tautas valodā. Šādi jaunvārdi un svešvārdi ievietojami kādā tikai prakses vajadzībām nolemtā vārdnīcā. Citādi esmu atstājis manuskripta negrozītu ..” (Endzelīns, 1923–1925, 4).

Var pieņemt, ka šāds lēmums nebija viegls, jo radīja iekšēju konfliktu starp objektīvu leksikogrāfu, kura pienākums ir precīzi fiksēt reālos valodas faktus, un valodas kopēju un tālākveidotāju, no kura viedokļa ievēribu pelna arī kādā rakstu avotā piedāvāti, kaut praksē tikpat kā nelietoti noteikta jēdziena apzīmējumi, tostarp daudzi terminoloģiski ieteikumi. Un visgrūtākais šai ziņā bija ievērot konsekvenci (Baldunčiks, 2016, 38), jo jau pirmajās vārdnīcas lappusēs kā jaunvārdi ar zvaigznīti

marķēti vārdi *abinieks*, *abstarpējs*, *acumirklējs*, *aitkopis*, *aitkopība*, *aitnīca*, *aizbildnība*, *aizbildnis*, *aizeja*, *aizklātība* u. c.

To, cik pamatoti kādu vārdu uzlūkot par jaundarinājumu, recenzijā par pirmo pabeigto vārdnīcas sējumu izvirzīja jau Āronu Matīss (Arons, 1925), savukārt Juris Alunāns II uzsvēra, ka šādi svītrojumi tikai rada vairāk neskaidrību par vārdu atlasē principiem (kāpēc tajā ir *atrēķināt* un *ierēķināt*, bet nav *aprēķināt* un *aprēķins*; kāpēc ir reti vārdi *ambīlis* (*Handbeil*) un *elzdogs* (*Handtuch*), bet nav noteikti plašāk lietotu vārdu *dampis* un *diņģēties*) (Alunāns II, 1925).

Katrā ziņā nozīmīgs uzdevums kā K. Milēnbaha, tā J. Endzelīna mantojuma turpmākajā apgūvē būtu no sākotnējā K. Milēnbaha manuskripta svītrotā šķirkļu saraksta izveide, kas dotu gan lielāku skaidrību par rediģēšanas principiem un to pārmaiņām darba gaitā, gan padarītu pieejamu iespējami plašu terminoloģiski nozīmīgu vārdu apkopojumu un ļautu precīzāk datēt tās vai citas leksiskās vienības parādīšanos. Tas varētu palīdzēt arī terminoloģijas veidotājiem mūsu dienās, jo šāds saraksts ļautu vienkopus redzēt kādreiz ieteiktos jaunterminus, no kuriem daļa var tikt aktualizēti vai vismaz kalpot par iedvesmas avotu jauniem risinājumiem. Par šāda ieteikuma aktualitāti netieši liecina paša J. Endzelīna rakstītais pēc vārdnīcas pamatsējumu pabeigšanas: „Par vēlū diemžēl man radās atziņa, ka pilnīgi uzticamas formas, cik iespējams, šā vai tā jāšķiro no apšaubāmām .. Neesošas formas var rasties vispirms kā iespiedumkļūdas; otrkārt kā pašu autoru darinājumi .., un no tādiem darinājumiem tikai nedaudzi ir vēlāk rakstu valodā ieviesušies” (Endzelīns, 1932, 850).

Lai nodrošinātu vārdnīcas manuskripta sagatavošanas pēctecību, J. Endzelīns 1922. gada 13. oktobrī atjaunoja Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Valodniecības nodaļas darbu, kas bija apstājies 1915. gada pavasarī. Nodaļas iknedēļas sēdēs K. Milēnbaha vadībā kopš 1910. gada rudens secīgi tika izskatīti topošās vārdnīcas materiāli (Baltiņš, 2016, 173). No 1923. gada sākuma līdz 1932. gada beigām 309 Valodniecības nodaļas sēdēs (Kļaviņš, 2001, III) tika izskatīti „Latviešu valodas vārdnīcas” materiāli, noskaidrojot „svešu un maz pazīstamu vārdu izrunu, nozīmi un atrodamo vietu” (Endzelīns, 1932, 850).

4. Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas un 1942. gada „Pareizrakstības vārdnīca”

Valodas vēsturē nereti vērojams, ka šķietami nebūtisks jautājums spēj aizsākt plašas diskusijas par konceptuāliem jautājumiem. Valdības pilnvarotas komisijas tapšanu pareizrakstības jautājumu risināšanai 1937. gadā netieši rosināja žurnāla „Economists” korektors dogmatiskā pieeja Valodniecības komisijas ieteikumiem (sk. turpmāk), bez saskaņošanas ar raksta autoru un izdevuma redaktoru patvaļīgi labojot daudzās vietās vārdu *rēķināt* un tā atvasinājumus par darinājumiem no *lēst* (Ozols, 1937a), kas 1937. gada sākumā ierosināja daudzus kritiskus rakstus pret valodniekiem. Programmatisku rakstu par nevēlamām tendencēm valodnieku darbā publicēja oficiālā laikraksta „Valdības Vēstnesis” galvenā redaktora vietnieks Jānis Ozols. Līdztekus vairākiem citiem pārmetumiem (par svešvārdu grieķiskošanu, valodas arhaizēšanu, dubultnieku atdzīvināšanu u. c.) viņš pamatoti norādīja, ka visas esošās pareizrakstības vārdnīcas uzskatāmas par privātām, jo neviena no tām nav guvusi valdības akceptu (Ozols, 1937b).

Lai šo jautājumu risinātu, pēc Izglītības ministra Augusta Tentēļa iniciatīvas viņa vadībā 1937. gada 14. jūlijā tika izveidota Pareizrakstības komisija (sk. plašāk Paegle, 2008a; 2008b). Kaut gan šīs komisijas pamatuzdevumos ietilpa pareizrakstības precizēšana, tā faktiski nodarbojās ar valodas labošanu, pret ko krasi iebilda J. Endzelīns, 1937. gada 20. novembrī pārtraukdamš tajā savu dalību (Latviešu valodas pareizrakstības komisija, 1937).

Šīs komisijas darba rezultātā tika pieņemti 1938. gada 30. augusta atzinumi par pareizrakstību, kurus gan to neskaidrības un pretrunīguma dēļ nācās atcelt un aizstāt ar 1939. gada 13. jūlija atzinumiem. Saprotams, ka šādi atzinumi varēja sniegt tikai vispārīgos principus, bet konkrētu vārdu ortogrāfijas problēmas varēja risināt tikai topošā oficiālā pareizrakstības vārdnīca, kurā visai būtiska vieta tiktu ierādīta arī terminoloģiskas dabas ieteikumiem (Baltiņš, 2018b, 274).

J. Endzelīna viedoklis pareizrakstības jautājumos guva virsroku, tādēļ 1940. gada 20. februārī tika gandrīz pilnībā nomainīts Pareizrakstības komisijas sastāvs (komisijas priekšsēdētājs ir ministrs Jūlijs Auškāps, bet

vicepriekšsēdētājs – J. Endzelīns). Komisijas sastāvā kopā ar valodniekiem un grāmatizdevējiem (Alvils Augstkalns, Hieronims Tihovskis, Līgotņu Jēkabs, Jānis Rapa, Rūdolfis Grabis, Mārtiņš Gaide) tika iekļauts arī jurists Voldemārs Dāvids, inženieris Miķelis Tamužs un tautsaimnieks Alberts Zalts, kas liecina, ka tai bija paredzēti uzdevumi arī terminoloģijas precizēšanā.

Tiesa, „Pareizrakstības vārdnīca”, kuru sagatavoja redakcijas kolēģija (Anna Abele, E. Blese, Velta Rūķe, Edīte Hauzenberga-Šturma, H. Tihovskis) J. Endzelīna vadībā, nāca klajā tikai 1942. gadā, jau pēc valsts neatkarības zaudēšanas un divkārtējas Latvijas okupācijas. Saistībā ar vārdnīcas iznākšanu J. Endzelīns uzsvēra tās nokavēto raksturu, jo tai „bija jārodas jau priekš gadiem divdesmit, kad mēs paši kļūvām par savu skolu vadītājiem”, bet apsveica faktu, ka beidzot tapusi oficiāla pareizrakstības vārdnīca (Endzelīns, 1942a).

Šajā vārdnīcā turpināta agrākā prakse reizē ar pareizrakstības jautājumiem sniegt arī terminoloģiska rakstura uzziņas, popularizējot jaunvārdus un precizējot to lietojumu (Baltiņš, 2018b, 275). Vārda nozīme norādīta, „minot nozari, kurā attiecīgo terminu lieto” vai citvalodu ekvivalentu iekavās, kā arī aiz rakstu valodā nevēlamās formas treknrakstā iesakot ieteicamo ekvivalentu (Rūķe et al., 1944, 5). Daži piemēri no 1944. gada izdevuma: *caurlaidība* (v. *Durchdringlichkeit*); *caurumotājs* (mašīna caurumošanai); *caurumsitis* (v. *Lochdorn*); *celtnis* (ceļamais krāns); *celtuvis* (lifts); *ciešamā kāрта* (pasīvs), *val.*; *cietene* | baravika |; *cietpape* (v. *Preßspan*); *cilme*, *cēlums* (v. *Ursprung*); *ciparnieks* („pulksteņa ciparnieks”); | *cvībaks* | *sausiņš*. Laika distance ļauj vērtēt, kuri ieteikumi joprojām tiek lietoti, bet kuri palikuši potenciālismu līmenī.

5. J. Endzelīna rediģētās vārdnīcas

Kā redaktors J. Endzelīns pirms izdošanas caurskatījis vairākas citu autoru sastādītas praktiskas vārdnīcas. Īpaši cieša sadarbība laika gaitā izveidojās ar skolotāju Eduardu Ozoliņu, piedaloties gan viņa sastādīto pareizrakstības vārdnīcu (1924, 1936⁴) un svešvārdu vārdnīcu (1926, 1934²), gan „Latviski vāciskas vārdnīcas” (1926, 1942⁵) un „Vāciski latviskās vārdnīcas” (1928, 1943⁶) galīgās versijas tapšanā. Kaut gan visai

grūti nošķirt sastādītāja un redaktora ieguldījumu, tomēr var pieņemt, ka daļa ir viņa ieteikumi vai arī Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas akceptēti vārdi, piemēram, *berztene* (piestiņa), *glīzds* (māls), *izskaņa* (vārda beigas), *izviridums* (kr. *извержение*), *iesūkle* (v. *Pipette*), *lēst* (v. *rechen*), *patīgums* (v. *Eigensucht*), *rasēt* (zīmēt), *raudze* (v. *Probe*, kr. *проба*), *vāte* (muca), *vāts* (rēta), *vijoklis* (v. *Weberspule*, kr. *цевка*), *virzulis* (v. *Kolben*, kr. *поршень*), *zvedene* (v. *Kelle*) (Ozoliņš & Endzelīns, 1924). Protams, vairāku minēto vārdu turpmākajos vārdnīcas izdevumos vairs nav, bet to vietā nākuši citi, tostarp tikai pie vārdiem ar sākumburtu A saraksts papildināts ar vārdiem *aizkritne* (v. *Falltür*); *aizlaides* (v. *Rolladen*); *apgaita* (mežsarga); *apgāds* (v. *Verlag*); *apkopa* (v. *Beschicken*); *apkure* (v. *Beheizung*); *apsietne* (v. *eine Kopfbinde*); *apskaits* (v. *Berechnung*); *apskate* (v. *Besichtigung*, *Visitation*); *apskats* (v. *Umschau*) (Ozoliņš & Endzelīns, 1936).

J. Endzelīns piedalījies arī vairāku terminoloģisku izdevumu manuskriptu galīgās versijas caurlūkošanā un precizēšanā (lai minam tādus izdevumus kā „Vāciski-latviska elektrotehniskā vārdnīca” (1939), „Vāciski-latviski grāmatrūpniecības termini” (1940) un Anša Auziņa „Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīca” (1942)), tomēr īpaši spilgti izceļas „Tautsaimniecības vārdnīca” Edgara Dunsdorfa redakcijā. No tās 1944. gadā paguva iznākt četras burtnīcas (pavisam 576 lappuses, apraujoties ar nepabeigtu šķirkli „Hipotēze”). Tajā alfabēta kārtībā doti skaidrojoši šķirkļi latviešu valodā, kuriem pievienoti atbilstošie vācu un krievu termini. Kopā ar E. Hauzenbergu-Šturmu J. Endzelīns ne tikai caurskatīja šķirkļvārdu sarakstu, bet arī piedalījās skaidrojumu precizēšanā un rediģēšanā.

Šai vārdnīcai veltīta nopietna tautsaimniecības profesora Jāņa Kārkliņa recenzija, kurā viņš izceļ divus būtiskus valodnieku ieguldījuma aspektus: „pirmkārt, izrediģējot tekstu labā latviešu valodā, kas sevišķi grūts darbs definīcijās un juridisko terminu paskaidrojumos; otrkārt – daudzo nepieciešamo jaunvārdu darināšana” (J. Kārkliņš, 1944). Taču, viņaprāt, vēl būtiskāka ir valodnieku un nozares lietpratēju sadarbības modeļa izveide: „... pastāv aizspriedums, ka valodnieku līdzdalība redakcijās nozīmē valodas šablonizēšanu un dzīvās valodas attīstību nomākšanu. .. šāds aizspriedums nav pamatots, jo par spīti rūpīgai manuskriptu labošanai, valodnieki atstājuši tās citā sakarā apkarotās formas, kuras epigoni vienmēr

un visur apkaro – arī tur, kur šīs formas ir isti vietā. Tā vārdnīca atšķir „līgumu līgšanu” un „līgumu slēgšanu”; tur ir arī „šaubīgi prasījumi”, ko epigoni grib pataisīt par „apšaubāmām prasībām”, kaut gan neviens tās neapšaubā!” (J. Kārklīšs, 1944).

6. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija

Pēc otrreizējās padomju okupācijas jau 1945. gada maijā tika nodibināta Latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisija pie LPSR Tautas komisāru padomes. Tās struktūra un izveides principi bija līdzīgi 20. gadsimta 30. gadu beigū A. Tenteļa un J. Auškāpa veidotajām Pareizrakstības komisijām. To veidoja 11 valdības pilnvarotas personas: Kārlis Strazdiņš (priekšsēdētājs, reizē izglītības tautas komisārs, vēlāk – izglītības ministrs), Alberts Dāvids (sekretārs), Andrejs Upīts, J. Endzelīns, Jānis Alberts Jansons, Jānis Loja, Rūdolfs Egle, Kārlis Martinsons, Arvids Grigulis, Andrejs Balodis un Alma Kuduma (LPSR TKP lēmums Nr. 498). Kaut gan šīs komisijas galvenais darba virziens bija pareizrakstības jautājumu kārtošana, tā nevarēja apiet arī aktuālos administratīvos un politiskos terminus, kas bija saistīti ar sovietizācijas procesiem. Šajos jautājumos bieži vien noteicošais vārds bija profesoram J. Endzelīnam, jo protokolos nereti īpaši uzsvērts, ka prasīts viņa viedoklis, kam tad pievienojušies citi komisijas locekļi. Plašāk ar terminoloģiju saistīti jautājumi pārlūkoti 1945. gada beigās un 1946. gada pavasarī, piemēram, 1946. gada 7. februārī tika nolemts, ka krievu terminam *родной язык* oficiālā atbilde ir *dzimtā valoda* (bet var lietot arī *tēvu valoda* un *mātes valoda*), bet *землевание* būs *zemes valdīšana* (LZA arhīvs, 1. f., 14. apr., 3. l., 9. lp.).

Vienlaikus ar jauno pareizrakstības noteikumu apstiprināšanu 1946. gada 5. jūnijā šī komisija tika likvidēta, lai novērstu funkciju dublēšanos un nodotu terminoloģijas jautājumus jaundibinātajai Latvijas PSR Zinātņu akadēmijai, izveidojot pie tās Terminoloģijas komisiju (O. Br., 1946). Tādējādi 1946. gadā tika iedibināta joprojām pastāvošā terminu apstiprināšanas kārtība. Padomju varas apstākļos šāda Terminoloģijas komisijas pakļautība visumā vērtējama pozitīvi, jo tā ļāva komisijai aktīvi darboties pat visintensīvākās rusifikācijas apstākļos, kad tās pastāvēšana tiešā izpildvaras kontrolē būtu bijusi visai komplicēta (Baltiņš, 2013, 428).

Tomēr jāatceras, ka Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas un plašākā nozīmē viss valodnieku pētnieciskais darbs līdz 20. gadsimta 50. gadu sākumam noritēja ideoloģiska spiediena apstākļos (plašāk – Baltiņš, 2023), kad jebkurš lēmums varēja saskarties ar oficiāli paustu nopelumu. Kaut gan J. Endzelīns nekad nav bijis šīs komisijas vadītājs, tomēr tās vadība (līdz 1948. gada novembrim Matvejs Kadeks, tad līdz 1950. gada novembrim Kārlis Krauliņš, pēc tam līdz 1958. gada beigām Pēteris Valeskalns) respektēja profesora erudīciju un paļāvās uz viņa ieteikumiem. Piemēram, 1947. gada 21. martā tika nolemts, ka J. Endzelīns „skatīs cauri visu apakškomisiju terminus un dos ziņojumu plēnumam” (LZA arhīvs, 1. f., 14. apr., 6. l., 42. lp.).

Profesors klātienē regulāri piedalījās komisijas sēdēs līdz 1953. gada beigām, bet pēc tam ar Mērijas Saules-Sleines starpniecību pirms sēdēm atsūtīja rakstiskus atzinumus par apspriežamajiem terminiem. No protokolos fiksētajiem viņa ieteikumiem 1953. gadā var minēt: *patīcamības teorija* (viņaprāt, veiksmīgāks nekā ierastā *varbūtības teorija*), kā arī *atskurbtuve* un *pieņemšanas un izvietojšanas punkts* (atbilstoši Rīgas milicijas pārvaldes lūgumam atrast ekvivalentu vārdiem *вытрезвитель* un *приемник-распределитель*) (LZA arhīvs, 1. f., 14. apr., 16. l., 16., 94., 139. lp.).

7. Terminrades jautājumi J. Endzelīna publikācijās līdz 20. gadsimta 30. gadu sākumam

Laikā līdz Pirmajam pasaules karam J. Endzelīns visai maz pievērsās praktiskiem valodas jautājumiem, tādēļ ir tikai dažas publikācijas, kurās lūgts viņa padoms par konkrētu terminu lietojumu. Īsrakstā, kurā sastatīti vārdi *moderniecība* un *pienotava*, pirmais atzīstams par formāli pareizi darinātu par spīti tam, ka *modere* nav latviešu vārds (Endzelīns, 1914a). Pret ieteikumu *pienotava* izvirzīti loģiski iebildumi, jo tas gan ir pareizs atvasinājums no *pienot*, taču šim verbam nav nozīmes ‘ar pienu rīkoties’, tādēļ pareizāk būtu *piennīca* (Turpat). Kā redzams, šai laikā vēl J. Endzelīnam nebija būtisku iebildumu pret izskaņu *-nīca*.

Arī nākošais īsraksts tapis pēc laikraksta „Dzimtenes Vēstnesis” redakcijas iniciatīvas, lūkojot skaidrot, vai pareizāk rakstīt par *reibinošiem* vai

reibināmiem dzērieniem (Endzelīns, 1914b). Raksta ievadā J. Endzelīns skaidro, ka viņš parasti neiesaistās avižu polemikās, turklāt „ne aiz intereses trūkuma, bet negribēdams velti laiku zaudēt, jo valodas jautājumos pie mums maz ievēro valodnieku domas” (Turpat). Atzīdams par pareizām Apsīšu Jēkaba (īstajā vārdā – Jānis Jaunzemis) domas, ka pārāk bieži tiek lietota izskaņa *-ošs*, viņš tomēr apšaubā abas alternatīvas (*reibināmi* un *reibstami dzērieni*), jo „valodas apziņā tiem vairs nevar viegli pieslēgties” (Turpat). Šai publikācijā pausta doma, ka divdabjus ar *-ošs* „palaikam gan atvasina tikai no nepārejošiem darbības vārdiem”, tomēr šai gadījumā „vārdam *reibinošs* ir gandrīz nepārejoša darbības vārda daba” (Turpat).

Situācija radikāli mainījās pēc neatkarīgas valsts nodibināšanas, kad latviešu valoda bija kļuvusi par valsts valodu un tās kvalitāte presē un dokumentos ieguva principiālu raksturu. Šai laikā daudzi valodnieki (bez J. Endzelina vēl arī E. Blese, Jēkabs Dravnieks, Juris Plāķis, P. Šmits, kā arī daudzi skolotāji un rakstnieki) aktīvi rakstīja dienas laikrakstos par dažādām kļūdām un aplamībām. Jau 1920. gadā J. Endzelīns aktīvi vērsās pret, viņaprāt, liekiem jaunvārdiem *studentība*, *ierēdniecība* (Endzelīns, 1920). Tiesa, šai laikā lielāku vērību viņš veltīja vietvārdu un uzvārdu rakstībai, ortogrāfijas jautājumiem un nelatviskam prievārdu lietojumam.

Apkopojums par valodas lietojuma tendencēm atrodams viņa brošūrā „Dažādas valodas kļūdas” (pirmizdevums iznāca 1928. gadā, papildinātais ceturtais izdevums – 1932. gadā) (Endzelīns, 1932/1980). Tās trešajā, visplašākajā, nodaļā „Atsevišķi vārdi” atrodamas dažas norādes par pareizu terminu lietojumu, bet vairums ieteikumu saistīti ar burtisku aizguvumu izskaušanu, kā arī ar darbības vārdu formām un prievārdu lietojumu. Tajā, piemēram, norādīts, ka pareizāk ir *izvirdots* (nevis *izverdums*) un *šķīstsiržu ļaudis* (ne literatūrzinātnieku iemīļotie *sirdsšķīstie ļaudis*), precīzāk runāt par *iespēju* (ne *iespējamību*) vai *vairumniekiem* un *mazumniekiem* (ne *lieliniekiem* un *maziniekiem*, ja tas būtu tīri terminoloģisks jautājums) (Turpat, 15–37). Noraidīts 20. gadu (un ne tikai) modes vārds *priekšstāvis* (jo nav verba *priekšstāvēt*), pareizāk ir *pārstāvis*, un līdzīgi, ja nav vārda *priekšsēdēt*, tad *priekšsēdis* nav labāks par *priekšsēdētāju* (Turpat, 31). Ieteikts ar krievu valodas starpniecību ienākušā vārda *lozungs* vietā lietot *sauklis*, kā tas atrodams jau „Latviešu konversācijas vārdnīcā” (Turpat, 22–23). Turpretim pielaidīgāka kļuvusi

J. Endzelīna pozīcija pret vārdu *strādniecība*, kuru sociāldemokrāti darinājuši pēc vācu *Arbeiterschaft* parauga un kurš pēc analogijas ar *muižniecību* varētu derēt kolektīvā nozīmē, tomēr šo modeli lieki izvērst nevajadzētu, jo citi līdzīgi darinājumi raksturo nodarbošanos (*zvejniecība, rakstniecība, izdevniecība* u. c.) (Endzelīns, 1932/1980, 33).

Savukārt ceturtajā nodaļā „Salikteņi” kritizēti vārdi *sniegbalts, debeszils, liķa bāls, ledus auksts, bumbas veidīgs, dzīves priecīgs*, kas vairumā gadījumu esot rupji ģermānismi (latviski labāk *liķa bālumā* vai *bāla kā liķis* u. c.) (Turpat, 39). Šajā gadījumā profesors nav saskatījis šādu salikteņu lietojuma potenciālu tieši terminoloģijā, lai novērstu pārpratumus. Uzsvērts, ka aplamos darinājumus *dzenspēks, kuļmašīna, šujmašīna* nevar motivēt pēc analogijas ar salikteņiem *baudviela, gājputns, sēdvietā, lidmašīna, degviela, degvīns*, jo pareizi ir *dzenamspēks* jeb *dzinējspēks, dzenamsiksna, kuļammašīna, šujammašīna* (Turpat, 40). „Savā laikā pēc *gāju putna* parauga tiku darinājis *iestāju lekciju*, kas tagad ir jau ieviesusies un var saīsināties par *iestājklekciju*” (Turpat).

8. Skatījums uz terminoloģiskās leksikas attīstību

Visplašāk valodas jaunrades un pārmaiņu procesu skar trīs Otrā pasaules kara gados publicēti J. Endzelīna raksti (Endzelīns, 1942b; 1943a; 1943b), kuros atrodamas būtiskas atziņas par terminoloģiskās leksikas veidošanos. Iespējams, ka tajos iekļautas atziņas no J. Endzelīna referāta „Terminoloģijas jautājums”, kas bija iekļauts Latvijas Valsts universitātes dabaszinātnieku konferencē 1941. gada 9. janvārī.

Relatīvo vārdu skaita ierobežotību latviešu valodā, pēc J. Endzelīna domām, var skaidrot šādi:

- 1) „latviešu apdzīvotā zeme ir samērā maza, un tāpēc līdz ar daudziem augiem, dzīvniekiem un ar noteiktu vietu saistītiem priekšmetiem, vielām vai parādībām mums trūkst arī atbilstošo vārdu” (Endzelīns, 1942b, 545);
- 2) latviešu rakstniecība izveidojās tikai 16. gadsimtā, tāpēc „vārdi, kas jau tad bija izmiruši, mums paliek nezināmi, kamēr tautas

ar senāku literatūru var vajadzības gadījumā atdzīvīnāt senos tekstos vēl atrodamus, bet vēlāk aizmirstus vārdus” (Endzelīns, 1942b). Izzust var ne vien nelietotu priekšmetu nosaukumi, arī aktuālu jēdzienu apzīmējumus var aizstāt aizguvumi (*dukte*, kas ir leišu valodā, aizstāts ar *meitas* vārdu) (Turpat). Tas var novest pie grūtībām nozīmes un stila niansēšanā, piemēram, vārds *gudrs* izteic to, kas vāciski ir *klug* un arī *weise*; tomēr Līnards Laicēns „Kalevalas” tulkojumā darinājis vārdu *vieds* kā *klug* atbilsti (Turpat). Vārdu izzušanai ir četri pamatiemesli: 1) reizē ar jēdzienu zūd nosaukums; 2) pašu valodas vārdus izspiež aizguvumi (lībiskās *kāzas* aizstājušas latviskās *vedības*); 3) izzūd vai pārveidojas homonīmi un homofoni un 4) agrākos apzīmējumus aizstāj eifēmismi (Endzelīns, 1943b, 218–219).

Jaunvārdu tapšanai veltītajā rakstā norādīts, ka „pirmie apzinātie leksikas izveidojumi rodas mums tikai ar mūsu pirmajiem rakstiem, kuru autoriem nācās izkopt latvisko baznīcas terminoloģiju” (Endzelīns, 1943a, 13), katram autoram iesakot vismaz dažus jaunvārdus. Daži no tiem kā, piemēram, *garīgs*, palikuši valodā, bet citi izzuduši. Apdomājot tautiskās atmodas laikmetā un jo īpaši pēc 1920. gada radītos jaunvārdus, kuru vidū daudz tādu, kas nav izdevušies, J. Endzelīns min kļūdas, no kurām „jāvairās, jaunus vārdus darinot”, jo, lai pārvarētu pārliecīgu svešvalodu ietekmi, „nepietiek ar iedzimto latvietību, bet jācenšas iedziļināties latviešu valodas garā” (Turpat).

Starp aspektiem, kas būtu jāņem vērā, īpaši uzsvērts, ka:

- 1) „jaunus vārdus darinot, vajadzētu vispirms vairīties no nozīmes ziņā tukšām skaņām” (tādēļ labāk no *rūgts – rūgte*, nevis *rūgtne*; no *salds – salde*, nevis *saldme*, tāpat no *būt* pareizi *būte*, ne *būtne*) (Endzelīns, 1943a, 13);
- 2) „vēlams, lai jaunvārds atgādina kādu nozīmes ziņā tuvu vecu vārdu”, tādēļ *ietve* atzīstama par labāku nekā *ietne*, darināta pēc *gatves* parauga (Turpat, 14);
- 3) vienmēr jāievēro piedēkļa nozīme, it īpaši lietojot *-ība* un *-īgs*;

- 4) raksturojot tālaika tendenci darināt īpašības vārdus ar piedēkli -īgs, uzsvērts, ka bieži minētā piedēkļa vietā vajadzētu darināt ar -isks (Endzelīns, 1943a, 14).

Šai rakstā redzams, ka daudz noraidošāka kļuvusi J. Endzelīna attieksme pret piedēkli *-nīca*, kas aizgūts no krievu valodas. „*Slimnīcas, vārdnīcas* u. c. vairs laikam nespējum izskaust, bet vismaz jaunus vārdus ar šo piedēkli nedrīkstētu atvasināt. Kā, piem., ir jau pazīstama kāda *dzertuve*, tā var būt arī *ēstuve*, tīri latviski runājot, un ne *ēdnīca*; var būt *dziedētava*, bet ne *dziednīca*” (Turpat, 14).

Latviskojot vācu valodas salikteņus, bieži tiek pieļauta kļūda, ja „tulko abas daļas” (Turpat, 15). Kā *Flachsbreche* latviešiem nav vis kāda *linnīste*, bet vienkārši *mīstīklas*, tā arī vācu *Sendstation*, *Sprengstoff*, *Löschblatt* var būt vienkārši *raidīkla*, *spridzeklis*, *sausēklis*, nevis *raidstacija*, *sprāgstviela*, *dzēšlapa* (Turpat).

Terminoloģijā lingvistiska sadarbība starp abām baltu tautām hipotētiski būtu vēlama joprojām: „Jānožēlo, ka, radot zinātnisko terminoloģiju, leiši un latvieši nav savā starpā sazinājušies un saskaņojušies; būtu bijis iespējams radīt lielu skaitu abām tautām kopēju terminu” (Endzelīns, 1942b, 547).

9. Ieteikumi un atzinumi Valodniecības nodaļas sēdēs

Ar 1933. gada pirmo sēdi 10. janvārī (Profesora J. Endzelīna atbildes, 2001, 310. protokols) līdztekus „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājumiem sēdēs tika pārrunāti praktiski latviešu valodas jautājumi, par ko var spriest pēc saglabātajiem sēžu protokoliem (līdz 1942. gada 18. martam) (Turpat, 518. protokols) (Kļaviņš, 2001, V) vai pēc atreferējumiem presē. Šīs sēdes uzskatāmas par nepilnīgu aizstāj mehānismu, kas nodrošināja atsevišķu terminrades problēmu risināšanu konsultāciju veidā apstākļos, kad pilntiesīgas terminoloģijas komisijas nebija (Baltiņš, 2018a).

Kaut gan biežāk sēdēs pārrunāta gramatiski pareizākā vārda forma, tomēr no terminrades viedokļa būtiski bija centieni diferencēt divus jēdzieniski tuvus vārdus, piemēram, ka šķirama *jēlviela* (‘vēl neapstrādāta viela’)

un *izejviela* ('no kuras kaut ko gatavo') vai ka *ieradums* jeb *paradums* ir tas, kas raksturīgs indivīdam, bet *ieraša* jeb *paraša* ir 'masas īpatnība darbībā vai uzskatā' (Baltiņš, 2018a, 8). Kā formas ziņā pareizāka ieteikta vārdkopa *akmens laikmets* (ne *akmeņu laikmets*) (Profesora J. Endzelīna atbildes, 2001, 312. protokols) un *rakstu darbi* (ne *rakstāmi darbi*) (Turpat, 316. protokols).

Minēsim kaut dažus piemērus, kas pēc iespējas labāk raksturo J. Endzelīna pieeju problēmjaudājumiem. Viens no bieži uzsvērtiem principiem ir ieteikums vairīties no liekiem jaunvārdiem, kas neatklāj atšķirīgu nozīmes niansi: „Jaunvārds *izmekle* (piem., mikroskopiska vai makroskopiska izmekle) pēc parauga *izrāde, pārbaude, izrāde, apkalpe*. Formāli pareizs, bet pēc nozīmes t. p., kas *izmeklēšana*” (Profesora J. Endzelīna atbildes, 2001, 493. protokols). Tas pats attiecināms uz jaunvārdu *dziedētava* (aplamās *dziednīca* vietā), tomēr „nav ieteicams bez vajadzības darināt jaunus vārdus” (Turpat, 395. protokols). Savukārt nav nekāda pamata vērsties pret formāli aplamiem, bet plaši lietotiem terminiem kā *atradne* (v. *der Fundort*), ieteicamāk būtu *rastuve* (Turpat, 400. protokols) un *saistaudi* (pareizāk būtu *saišķaudi* no *saišķis* vai *saišaudi* no *saites*) (Turpat, 493. protokols). Tāpat velti censties katru īpatnēju citvalodu apzīmējumu izteikt ar vienu vārdu (konkrētajā piemērā v. *seefest* 'brīvis no jūrasslimības') un „pēc tā par vari nevajag arī dzīties” (Turpat, 416. protokols).

Jāņem vērā, ka šos izteikumus nedrīkst uzlūkot par absolūtiem, jo arī paša J. Endzelīna uzskati par daudziem jautājumiem laika gaitā mainījās, un viņš 1948. gadā bija kļuvis pielaidīgāks un mazāk kategorisks pret divdabjiem ar izskaņu *-ošs* (Saule-Sleine, 1972, 13).

Apkopotie J. Endzelīna praktiskie ieteikumi dod pietiekamu ieskatu par principiem, pēc kuriem viņš vadījās, risinot to vai citu praktiskās terminrades problēmu. Taču, iepazīstoties ar šo materiālu, svarīgi atcerēties, ka protokolos parasti nav fiksēts konteksts, kādā jautājums radies, tādēļ nav izslēgts, ka daudzos gadījumos šis var būt arī situatīvs, nevis principiāls risinājums. Šajā ziņā J. Endzelīns turpināja jau ar brošūru „Dažādas valodas kļūdas” sāktu darbu valodas kultūras jomā, krasi vērsdamies pret formas ziņā aplamiem jaunvārdiem, bet savu variantu parasti paužot ieteikuma formā (Celmiņa, 1999, 35–36). Šo aspektu

uzsvēris arī K. Kārklīšs, norādīdams, ka profesors „labprāt uzklausa citu domas un tikai pēc nopietnas pārbaudes tās pieņem vai noraida” un ka nedrīkst jaukt viņa uzskatu stingrību un noteiktību ar neiecietību, jo viņam ne pārāk patīk, ja „uzbāžas ar nepamatotiem iebildumiem un pilnīgām aplamībām” (K. Kārklīšs, 1943). Jaņem vērā, ka atreferējumos presē (piem., laikrakstā „Rīts” vai akadēmiskajos žurnālos „Students” un „Universitas”) ieteikumi daudzārt ieguvuši daudz kategoriskāku raksturu un nereti piemēroti visai nekritiski.

Ne vienmēr starp valodas kopējiem un sabiedrību valdija sapratne: „Daudziem jauniem jēdzieniem bija jārod latviski apzīmējumi, latviski vārdi. Daudzi nepareizi vai steigā darināti vārdi bija jāizstāj ar saviem tautā uzglabātiem vai no jauna atvasinātiem vārdiem. Prof. J. Endzelins ar saviem palīgiem Rīgas Latv. b-bas valodniecības sēdēs veica plašu latviešu valodas kopšanas, tīrīšanas un tālākās izveidošanas darbu. Tas bija augstākā mērā nesavtīgs kultūras darbs, kas tika darīts dziļā mīlestībā pret savu tautu un tās valodu. [...] Valodnieki rikojās ļoti objektīvi un pacietīgi. Bet nepacietīga bija mūsu pavirši augušā inteliģences daļa, kas nekad nevižoja savu tēvu valodu pamatīgi iemācīties. Tie bija kurnētāji, protestētāji un ironizētāji” (Tihovskis, 1942). Jāteic, ka gan spītīgs noraidījums, gan nekritisks akcepts vienlīdz kavēja daudziem ieteikumiem iesakņoties valodā.

10. J. Endzelīna ieteiktie un atvasinātie vārdi

Runājot par jaunu leksikas vienību ienākšanu valodā, allaž interesants ir jautājums, kurš to darinājis un kādos apstākļos šis ieteikums radies. Pie visražīgākajiem jaunu vārdu radītājiem allaž minēts arī J. Endzelīna vārds, tomēr daudz maz pilnīgs viņa jaunvārdu saraksts pagaidām nav tapis, apmierinoties vien ar dažiem piemēriem. Turklāt kā dzīves laikā, tā arī pēc nāves viņam tikuši piedēvēti daudzi ērmīgi vārdi, kam ar viņu nav nekā kopīga. Šo „viltus autorību”, šķiet, labi apzinājās arī pats J. Endzelīns, jo viņam ne reizi vien nācās taisnoties, ka presē minētais dīvainais vārds nav viņa ieteikums. Jau 1920. gada 1. decembra Latvijas Augstskolas Organizācijas padomes sēdes protokolā J. Endzelīns lūdzis fiksēt, ka viņš nav autors vārdam *profesorība* (LVVA 7427. f., 6. apr., 1. l., 236.–239. lp.).

Tikai atsevišķās starpkaru periodā izdotajās vārdnīcās marķēti jaunvārdi (parasti ar *), vēl retāk seko norāde, kurš bijis konkrētā vārda ieteicējs (Baltiņš, 2015, 62–63). Niansētu norāžu sistēmu izveidoja arhitekts Augusts Malvess savā celtniecības terminu vārdnīcā (Malvess, 1931). Līdztekus Terminoloģijas komisijas un J. Endzelīna ieteikumiem ir arī Augusta Bilenšteina un Puriņu Klāva (īstajā vārdā – Nikolajs Puriņš) grāmatās lietotie vārdi, kā arī Jēkaba Dravnieka 1913. gada „Krievu-latviešu vārdnīcā” un K. Milenbaha vārdnīcā atrodamie apzīmējumi un tautā lietotie vārdi, kurus viņš attiecīgi marķējis. Norāde „(Endz.) = prof. J. Endzelīna ieteikts vārds” pievienota aptuveni 20 vārdiem, tostarp *satepīga viela*, *smirglis*, *pārkarīga dzega*, *nedegams iesegums*, *svēdru veltnis* u. c. Visai nelielo ar viņu saistāmo vārdu skaitu varētu skaidrot ar faktu, ka tie visdrīzāk ieteikti pēc IM TK darba apstāšanās.

Savukārt E. Ozoliņa „Vāciski-latviskā vārdnīcā” (Ozoliņš & Endzelīns, 1941) atsevišķi marķēti jaunvārdi bez norādes par to ieteicēju (tostarp *Abkunst* – cilme; *Ablager* – atmitne; *Absatzstockung* – nenoiets; *Abteilungszeichen* – šķirklis; *Adel* – cildums; *Armatuur* – piederās, *Arterie* – sārtdzīsla; *Atavismus* – atlēkme; *Aufeinanderfolge* – sekņība) un J. Endzelīna darināti jaunvārdi (*Abwesenheit* – projiene; *Angelplatz* – makšķerētava; *Anwesenheit* – klātiene; *Atelier (Meisterstätte)* – dirbtuve; *Aufhänger* – pakareklis). Tomēr rodas iespaids, ka norādes pievienotas tikai daļai jaunvārdu, jo virknei citu šķietamu jaundarinājumu (*Abbild* – notēls (= ģīmetne); *Abguß* – izlietne (= nolējums); *Auslauf* – piejume (celtniecībā)) šāda marķējuma nav. Minētajā vārdnīcā atrodamos jaunvārdus sīkāk analizējis Ojārs Bušs, mēģinot noskaidrot to iekļaušanos valodā, kā arī šī procesa relatīvās veiksmes vai neveiksmes cēloņus (Bušs, 2000).

Jautājums par J. Endzelīna radītajiem jaunvārdiem gandrīz vienmēr pieminēts viņa jubilejas reizēs. 1943. gadā K. Kārklīšs uzsvēra, ka viņš tikai dažreiz „brīvi radījis jaunvārdus, bet bieži vien tos darinājis pēc citu lūguma”, kā piemērus minot *jutoņa*, *iznīrelis*, *atbilst*, *ietekme*, *labestība*, *apgāds*, *risiens*, *aizredze*, *apgaisme*, *aizstāt*, *dotumi*, *klātiene*, *ira*, *esme*, *necils*, *nedegams*, *ietve*, *laimests*, *lūgums*, kas „pareizi atvasināti un teicami raksturo kādu lietu, īpašību vai darbību” (K. Kārklīšs, 1943). Līdzīgi rīkojies E. Blese, minot, ka „viņa jaunvārdi ir nozīmes uztveres, savu skaņu un formu ziņā visumā nevainojami” un „mēs nereti vairs neapzināmies, kurš vārds tieši Endzelīna darināts” (Blese, 1964, 28). Viņa uzskaitījumā ietverti vārdi *aizstāt* ('būt

cita vietā), *aizvietot* („aizlikt kam ko, piem., durvīm priekšā”), *aizvars*, *apalītis*, *atceļš*, *atceļa biļete*, *ira*, *ietekme*, *izvirzdums*, *kumpis*, *nedegams*, *neklātiene*, *padrēbe*, *patvaris*, *pārstāvēt* un *pārstāvis*, *ritišķis*, *spridzeklis*, *starpnieks*, *jumols*, taču autorība dažkārt esot nedroša, jo, piemēram, *īstenot* varbūt esot E. Šturmas veidojums (Blese, 1964, 28).

Sistemātiskāk šim jautājumam piegājusi M. Saule-Sleine, izceļot tādus terminus kā *autorība*, *apgāds*, *apstāklenis*, *atdeve*, *atradne*, *atkāpe*, *ciete*, *dzīvīgums*, *ietekme*, *ietve*, *ievēles balss* jeb *parbalss*, *ievērotne* (kr. *догтопримечательность*), *izcilnieks*, *izpilde*, *izstrāde*, *jutoņa*, *kārtns* (v. *regelmäßig*), *klātiene*, *ļauņība* (v. *die Bösheit*), *ļauņums* (v. *die Böse*), *masveidība*, *neklātiene*, *nepieaugulis* (kr. *недополн*), *noiets*, *pirmrindnieks*, *projijene* (*nostbūtnes vietā*), *sauklis* (v. *Losung*), *skaitlenis*, *spode* (apaviem), *trieciennieks* (kr. *ударник*), *uzrocis*, *vajadzē* (v. *das Sollen*), *vide*, *ziede*, kā arī *esme* jeb *ira* (*būšana* un *esamība* vietā, v. *das Sein*, *die Existenz*), *citesme* (Hēgeļa „gara citesme”), *neesme* jeb *neira* (v. *das Nichtsein*) (Saule-Sleine, 1972, 14–16).

Daudzi darinājumi ar izskaņu *-ība* (aktīvas vai pastāvīgāka rakstura īpašības apzīmēšanai) izmantoti abstraktu jēdzienu un nojēgumu nosaukumu atvasināšanā, tostarp *piekritība* (*kompetence*), *darbietilpība* (kr. *трудоемкость*), *citveidība*, arī *citesme* (kr. *иногда*), *nodarbinātība*, *dīdība* (*dīgšanas spēja*), *agrīnība* (kr. *раннеспелость*), *vēlīnība* (kr. *позднеспелость*), *gaistamība* (kr. *летучесть*), *birstamība* (kr. *сыпучесть*), *vadāmība* (kr. *проводимость*), *plūstamība* (kr. *текучесть*) (Turpat, 9–10). Terminu darināšanai plaši izmantotas sufiksālās galotnes *-e* (*apgāde*, *arguve*, *apkure*, *apskate*, *atdeve*, *izpēte*, *izveide*, *pārbaude*, *sadale*, *uztvere*) un *-(sm)e* (*attieksme*) (Turpat, 11). Mazāk sekmīgi bijuši atvasinājumi ar *-kl-* (pēc analogijas ar vārdiem: *līdzeklis*, *stāvoklis*, *viedoklis*, *apstākļi*, *kavēklis*, *nodoklis* u. c.), piemēram, *elpokle* (bišu elpojamie orgāni), *laistīkla* (lejāmā kanna), *medīkla* (medību rajons), *medīkļi* (medījamie dzīvnieki), *notekle* (renstele), *raidīkla* (raidstacija) (Turpat, 12–13).

Par veiksmīgiem M. Saule-Sleine atzinusi daudzus J. Endzelina ieteiktos salikteņus (*ziemcietība*, *karstumizturība*, *vējizturība*, *sausumizturība*, *centrbēdzes spēks*, *centrtieces spēks*, *dzinējzobs*, *dzinējrats*, *kodinātājviela*, *sarkankvēle* (v. *Rotglut*)) un ģenitīveņus ar *bez-* (*bezvēja laiks*, *bezgaisa telpa*, *bezmežu apvidus*, *bezakotu mieži*, *beznoteku ezers*, *bezziedu augi*,

bezatsperu rati, bezierunu pakļaušanās) vārdkopterminos (Saule-Sleine, 1972, 11–12).

Citā aspektā J. Endzelīna jaunvārdus apkopojis Aleksis Kalniņš, mēģinot tos iedalīt vairākās grupās (Kalniņš, 1981):

- 1) J. Endzelīna darināti vārdi: *apalītis* (*Rundstück*), *berzumi* (= rīvmaize), *celtuvis* (lifts), *izlietuve* (v. *Ausgussbecken*), *izplētnis*, *labestība* (v. *Güte*), *pārpelnot*, *skārdene* (skārda trauks), *spridzeklis* (spridzināmā viela), *spridzīkla* (spridzināmais aparāts), *šķirkklis* (v. *Stichwort*), *visuresme* (v. *Allegegenwart*);
- 2) J. Endzelīna pārveidotie vārdi: *apgāds* (ne *izdevniecība*), *attieksme* (*attiecības* vietā), [pulksteņa] *ciparnieks* (ne *ciparnīca*), *dārzeni* (ne *dārzāji*), *dotumi* (*dotības* vietā);
- 3) aktualizētie apvidvārdu piemēri: *aizstāt* (kādu, piem., darbā), *laitīt* (masēt), *lēst*, *aplēst*, *lēse* (rēķināt, aprēķināt, rēķins), *sausēklis* (v. *Löschblatt*), *tversme* (garīgs spēks), *zutiņš* (= nēģis).

Kaut gan šis iestrādes norāda pētījumu virzienus, tomēr pilnīgāka saraksta izveide joprojām gaida savu darītāju. Iespējams, ka mūsu dienās šo darbu varētu atvieglot valodas korpusu esamība un daudzu preses izdevumu pieejamība digitālā formātā.

Secinājumi

Jāņa Endzelīna ieguldījums latviešu terminoloģijas attīstībā ir ļoti liels, bet daudzi konkrēti tā aspekti vēl prasa papildu pētījumus. Par prioritāriem virzieniem uzskatāmi

- 1) no K. Milenbaha „Latviešu valodas vārdnīcas” sagatavotā manuskripta svītrotu vārdu saraksta publiskošana;
- 2) J. Endzelīna uzskatu evolūcijas pētīšana attiecībā pret dažiem vārddarināšanas paņēmieniem (piem., izskaņām *-nīca* un *-ošs*) un

- 3) viņa piedāvāto jaunvārdu saraksta precizēšana, to papildinot ar pētījumiem, kāpēc daži ieteikumi veiksmīgi iesakņojušies valodā, bet citi palikuši potenciālismu līmenī.

LITERATŪRA

34. gada pārskats (par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem 1902. gadā, savienots ar šā gada biedru listi). (1903). Rīga: [b. i.].
- Abuls, P. (1901). *Terminoloģija latviešu gramatikā no P. Abula. Priekšā lasīts Rīgas Latv. Biedrības Zinību Komisijas sapulcē, septembrī 1901.* Rīga: Kalniņš & Deičmanis.
- Alunāns II, J. (17.11.1925.; 29.12.1925.; 30.12.1925.). Latviešu valodas vārdnīca. (Lasītāja piezīmes). *Latvis*, 1240; 1273; 1274.
- Arons, M. (21.03.1925.). Mūsu jaun- un vecvārdi. *Rīgas Ziņas*, 65.
- Baldunciņš, J. (2016). Jaunvārdu reģistrēšanas problemātika Milēnbaha-Endzelīna vārdnīcā. *Latviešu valodas vārdnīca. Valsts valodas komisijas raksti*, 8, 29–47.
- Baltiņš, M. (2003). J. Endzelīna un H. Budula 1922. gada polemika par zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu. *Valoda vēstures dzirnakmeņos. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 130. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*, 13–16.
- Baltiņš, M. (2005). Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (1919–1921) darbības pamatnostādnes. *Valodu kontakti un mijiedarbība. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 132. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*, 12–19.
- Baltiņš, M. (2013). Terminrades process un principi. In A. Veisbergs (red.), *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 415–433.
- Baltiņš, M. (2015). Par jaunradīto (jaunieteikto) vārdu marķēšanu terminoloģiskos un leksikogrāfiskos izdevumos. *Vārdnīcas un valoda. Valsts valodas komisijas raksti*, 7, 53–69.
- Baltiņš, M. (2016). Milēnbaha vārdnīcas tapšanas un izdošanas gaitas atspoguļojums presē. *Latviešu valodas vārdnīca. Valsts valodas komisijas raksti*, 8, 159–205.
- Baltiņš, M. (2018a). Prof. Jāņa Endzelīna pieeja terminrades

- procesam atbilstoši RLB Valodniecības nodaļas sēžu protokoliem (1933–1942). *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 145. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Valoda daudzveidībā”*. Tēzes, 7–10.
- Baltiņš, M. (2018b). Terminoloģijas dimensija pareizrakstības vārdnīcās. In I. Vītola (red.), *Dzīves lingvistika. Veltījumskrājums profesoram Jānim Valdmanim*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 265–278.
- Baltiņš, M. (2020). Priekšvārds. *Latviešu terminoloģija simts gados. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti, 6 (XXVI)*, 7–11.
- Baltiņš, M. (2023). Valodas jautājumu politizācija un Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas pirmie darba gadi ideoloģiska spiediena apstākļos. *Linguistica Lettica, 31/1*, 48–74.
- Blese, E. (1942). V. Bērziņas Latviešu valodas gramatika. Vidusskolu kurss. *Latvju Grāmata*. Rīgā, 1942. 283 lp. [Recenzija]. *Latvju Mēnešraksts, 5*, 474–478.
- Blese, E. (1964). *Izteiksmes līdzekļu jaunizveidojumi mūsu literārajā valodā vēsturiskā atskatā*. Londona: Eiropas Latviešu jaunatnes apvienība.
- Blinkena, A. (23.10.1996.). 1922. gada „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca” mūsdienu skatījumā. *Latvijas Vēstnesis, 178*.
- Bruņenieks, M. (1928). *Mūsu valodas krusts un bēdas*. Rīga: [b. i.].
- Buduls, H. (20.10.1922a.). „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca”. *Latvis, 338* (pielikums).
- Buduls, H. (02.11.1922b.). Terminoloģijas vārdnīcas lietā. *Latvis, 348* (pielikums).
- Bušs, O. (2000). Eduarda Ozoliņa „Vāciski-latviskā vārdnīcā” iekļautie Jāņa Endzelīna un citu autoru jaunvārdi. *Linguistica Lettica, 7*, 252–257.
- Celmiņa, I. (1999). Liela koka paēnā. In Dz. Barbare, & B. Bušmane (sast.), *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 33–39.
- Dreimanis, P. (1939). Par dažiem zinātniskiem terminiem mūsu vēstures literatūrā. *Audzinātājs, 4*, 219–227.
- Druviete, I. (1990). *Kārlis Mīlenbahs*. Rīga: Zinātne.
- Endzelīns, J. (14.04.1914a.). Par vārdiem „moderniecība” un „pienotava”. *Dzimtenes Vēstnesis, 83*.
- Endzelīns, J. (31.05.1914b.). „Reibinoši” vai „reibināmi” dzērieni? *Dzimtenes Vēstnesis, 122*.
- Endzelīns, J. (23.09.1920.). „Studentība”, ierēdniecība u. c. *Latvijas Sargs, 216*.
- Endzelīns, J. (26.10.1922a.). Atbilde *Dr. med. H. Budula* kgam zinātniskās terminoloģijas lietā. *Latvis, 343*.

- Endzelīns, J. (04.11.1922b.). Otra atbilde *Dr. med. H. Budula* kġm. *Latvis*, 350.
- Endzelīns, J. (1923–1925). Priekšvārdi. In K. Milēnbahs, *Latviešu valodas vārdnīca* (I sēj.). (Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns). Rīga: Izglītības ministrija, 3–4.
- Endzelīns, J. (1928). M. Bruņenieks. Mūsu valodas krusts un bēdas. Rīga, 1928. [Recenzija]. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 9, 240–253.
- Endzelīns, J. (1932). Gala vārdi. In K. Milēnbahs, *Latviešu valodas vārdnīca* (XLV burtn.). (Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns). Rīga: Kultūras fonda izdevums, 848–860.
- Endzelīns, J. (1935). Ciņa par valodas kultūru Lietuvā. *Ceļi*, 6, 124–129.
- Endzelīns, J. (1942a). Oficiālu pareizrakstības vārdnīcu klajā laižot. *Izglītības Mēnešraksts*, 1, 14–15.
- Endzelīns, J. (1942b). Valodnieka vērojumi. *Latvju Mēnešraksts*, 6, 545–547.
- Endzelīns, J. (1943a). Jaunu vārdu radītājiem. *Latvju Mēnešraksts*, 1, 13–15.
- Endzelīns, J. (1943b). No vārdu dzīves. *Izglītības Mēnešraksts*, 10, 218–220.
- Endzelīns, J. (13.04.1951.). Daži atzinumi par mūsu gramatikas terminiem. *Skolotāju Avīze*, 15 (170).
- Endzelīns, J. (1980). Dažādas valodas klūdas (4. papild. izd.). In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 2. daļa). Rīga: Zinātne, 9–45. (Pirmizdevums: 1932 (atkārtots un papildināts 1928. gada izdevums))
- Gaide, M. (1942). Noteikta valodas mācības terminu lietošana pamatskolās. *Izglītības Mēnešraksts*, 1, 15.
- Kalniņš, A. (1981). Jāņa Endzelīna nozīme kopvalodas (literārās valodas) laukā. *Vēstis*, 6, 3–8.
- Kārklīšs, J. (13.05.1944.). Tautsaimniecības vārdnīca. [Recenzija]. *Tēvija*, 112.
- Kārklīšs, K. (1943). Prof. *Dr. phil.* Jānis Endzelīns. *Latvju Mēnešraksts*, 2, 88–92.
- Kļaviņš, P. (2001). Priekšvārdi. In *Profesora J. Endzelīna atbildes. Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942*. [b. v.]: Ramave (ASV), V–XX.
- Latviešu gramatikas terminoloģija. (16.01.1902.). *Tēvija*, 3.
- Latviešu valodas pareizrakstības komisija. (22.11.1937.). *Brīvā Zeme*, 265.
- LPSR TKP lēmums Nr. 498 – Par latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisiju. LPSR TKP lēmums Nr. 498. (23.05.1945.). *LPSR valdības lēmumu un rīkojumu krājums*. Rīga, 368–369.
- LVVA 6657. f., 1. apr., 588. l. – *Izglītības ministrijas Skolu departamenta Terminoloģijas komisijas prezidija sēžu protokoli*. (1920–1921). Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6657. fonds, 1. apraksts, 588. lieta.

- LVVA 6657. f., 1. apr., 589. l. – *Terminoloģijas komisijas sēžu protokoli*. (1920–1921). Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6657. fonds, 1. apraksts, 589. lieta.
- LVVA 7427. f., 6. apr., 1. l. – *Latvijas Augstskolas Organizācijas padomes protokoli*. (1919–1921). Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7427. fonds, 6. apraksts, 1. lieta.
- LZA arhīvs, 1. f., 14. apr., 3. l., 9. lp. – *Latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisija*. (1946). Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs, 1. fonds, 14. apraksts, 3. lieta, 9. lp.
- LZA arhīvs, 1. f., 14. apr., 6. l., 42. lp. – *Terminoloģijas komisijas sēžu protokoli*. (1947). Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs, 1. fonds, 14. apraksts, 6. lieta, 42. lp.
- LZA arhīvs, 1. f., 14. apr., 16. l., 16., 94., 139. lp. – *Terminoloģijas komisijas sēžu protokoli*. (1953). Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs, 1. fonds, 14. apraksts, 16. lieta, 16., 94., 139. lp.
- Malvess, A. (1931). *Tehniska vārdnīca būvvielām, būvdarbiem un konstrukcijām ar pielikumu ģeometrijai un mehānikai*. Rīga: autora izdevums.
- Mīlenbahs, K. (23.01.1902.; 24.01.1902.). Gramatiskie nosaukumi. *Baltijas Vēstnesis*, 19; 20.
- O. Br. (08.06.1946.). Terminoloģijas un pareizrakstības komisija pie Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas. *Ciņa*, 132.
- Ozoliņš, E. (sast.), & Endzelīns, J. (red.). (1924). *Latviešu pareizrakstības vārdnīca*. Rīga: Gulbis.
- Ozoliņš, E. (sast.), & Endzelīns, J. (red.). (1936). *Latviešu pareizrakstības vārdnīca* (4. papild. izd.). Rīga: Gulbis.
- Ozoliņš, E. (sast.), & Endzelīns, J. (red.). (1941). *Vāciski-latviska vārdnīca* (4. izd.). Rīga: Latvju grāmata.
- Ozols, J. (11.03.1937a.). Valsts valoda un tās rakstība. I. Kāpēc vārdus „lēst” un „lēse” nedrīkst lietot ne rēķinu lietās, ne citur latviešu valodā. *Valdības Vēstnesis*, 57.
- Ozols, J. (12.03.1937b.). Valsts valoda un tās rakstība. II. Kāpēc valsts valoda nav grozāma pēc privātām „valodnieku piezīmēm”. *Valdības Vēstnesis*, 58.
- Paegle, Dz. (2008a). Pareizrakstības jautājumu kārtošana Latvijā no 1937. līdz 1940. gadam. *Baltu filoloģija*, 17(1/2), 89–102.
- Paegle, Dz. (2008b). Pareizrakstības jautājumu kārtošana Latvijas brīvvalsts pirmajos gados (1918–1922). *Baltu filoloģija*, 17(1/2), 73–88.
- Priekšvārds. (1922). In *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca. Izglītības ministrijas terminoloģijas komisijas sakopojumā*. Rīga: Izglītības ministrijas izdevums, III–IV.
- Profesora J. Endzeļina atbildes. Rīgas Latviešu biedrības valodniecības*

nodaļas sēžu protokoli 1933–1942.

(2001). [b. v.]: Ramave (ASV).

Rīg. Latviešu biedrības Zinību Komisija
[piektdien 13. sept. noturējusi sapulci ..].
(17.09.1902.). *Latviešu Avīzes*, 75.

Rūķe, V., Endzelīns, J., & Ābele, A. (sast.).
(1944). *Latviešu valodas pareizrakstības
vārdnīca*. Rīga: Latvju grāmata.

Saule-Sleina, M. (1972). Par akadēmiķa
Jāņa Endzelīna darbu latviešu valodas
kultūras laukā. In *Latviešu valodas
kultūras jautājumi*, 8, 7–16.

Skujiņa, V. (1969). Latviešu valodas
zinātniskās terminoloģijas attīstība un
terminoloģijas komisijas darbs. *Latviešu
valodas kultūras jautājumi*, 5, 114–128.

Stradiņš, J. (1998). Mēģinājumi izveidot
valstisku zinātņu akadēmiju Latvijā
(1918. gads – 20. gs. 40. gadi). In
J. Stradiņš, *Latvijas Zinātņu akadēmija:
izcelsme, vēsture, pārvērtības*
(I daļa). Rīga: Zinātne, 95–117.

Terminoloģijas komisija. (1924). In
Pārskats par skolu departamenta darbību.
23.VII.1919.–7.VIII.1924. Rīga: Izglītības
ministrijas izdevums, 572–574.

Tihovskis, H. (1942). Vispārējās
piezīmes. *Izglītības Mēnešraksts*, 1, 13.

Zinību Komisijas [vakardienas sapulcē ..].
(05.01.1902.). *Baltijas Vēstnesis*, 4.

I T J K A W & ! A S R L
I Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
I Z C K , U G A H T J P
H & K & I S R & B H T
K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H Z C K , U G & Y N Q I

JĀNIS ENDZELĪNS UN LATVIEŠU DIALEKTOĻĪJA¹

Jānis Endzelīns and Latvian Dialectology

■ ANNA STAFECKA

---

¹ Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropēiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

ABSTRACT

Keywords:
Jānis Endzelīns,
Baltistics,
Latvian
dialectology,
geolinguistics

The article showcases Jānis Endzelīns – the outstanding Baltic linguist, the founder of Baltic linguistics in comparative historical linguistics – and his contribution to the Latvian dialectology, especially his collection and description of dialect and subdialect samples. The article also provides insight into the use of dialect materials in Endzelīns's foundational works in Baltic comparative linguistics, in particular “Lettische Grammatik” and “Grammar of the Latvian Language.”

Endzelīns developed the first program for collecting dialect materials, published in 1912–1913. In 1933, J. Endzelīns emphasized the need for the creation of an isoglossic atlas of the Latvian language to delineate the boundaries of individual isoglossic features.

Endzelīns's explanation of the history of dialects is important. He describes the origin of the Middle Vidzeme subdialects in relation to the Zemgale tribal language, the features of the Selonik subdialects on both banks of the Daugava, where Livs may have lived in the past, the commonality of the Northeast Vidzeme and Latgale subdialects, etc.

Endzelīns also discussed the phonetic and morphological, as well as the semasiological and lexical similarity between Latvian and Lithuanian dialects. He also emphasized that the High Latvian dialect is the closest to the Lithuanian language, especially to the Samogitian dialect. The idea that dialects should be collected by listening to the living language, has not lost its relevance even today, and J. Endzelīns's opinion that it is impossible to develop either a complete dictionary of the Latvian language or a scientific grammar without the facts of dialects has also proved its validity.

Ievads

Rakstā aplūkots izcilā baltu valodnieka, baltistikas pamatlicēja salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā Jāņa Endzelīna devums latviešu dialektoloģijā, sākot ar izlokšņu materiālu vākšanu un aprakstīšanu, lielo rūpi, ka skolu, plašsaziņas līdzekļu un iedzīvotāju migrācijas rezultātā izlokšnes nivelējas un zūd daudzas nozīmīgas izlokšņu īpatnības. Īpaši jāizceļ fakts, ka J. Endzelīns izstrādājis pirmo izlokšņu materiālu vākšanas programmu, kas publicēta 1912.–1913. gadā. Rakstā sniegts ieskats arī izlokšņu materiālu izmantojumā J. Endzelīna fundamentālajos darbos baltu salīdzināmajā valodniecībā, jo īpaši „Lettische Grammatik” (1922) un „Latviešu valodas gramatikā” (1951). Šāds pārskats būs noderīgs lasītājiem (sevišķi jaunajiem pētniekiem), kas vēlas noskaidrot latviešu valodas reģionālo variantu izpētes metodoloģijas attīstību un iepazīties ar atsevišķiem vēsturiskajiem izlokšņu piemēriem un to analīzi.

1933. gadā J. Endzelīns kā vienu no svarīgākajiem valodnieku uzdevumiem min latviešu valodas izoglosu atlanta izveidi, kura uzdevums – nospraust robežas atsevišķām izlokšņu īpatnībām.

Nozīmīgs ir J. Endzelīna dotais dialektu vēstures skaidrojums – Vidzemes vidus izlokšņu cilme saistībā ar zemgaļu cilts valodu, libisko izlokšņu iezīmes sēliskajās izlokšnēs abos Daugavas krastos, kur, iespējams, senāk dzīvojuši libieši, Ziemeļaustrumvidzemes un Latgales izlokšņu kopība u. c.

Īpašas uzmanības vērts ir J. Endzelīna devums latviešu valodas leksikas vākšanā, apkopošanā un Kārļa Mīlenbaha uzsāktās „Latviešu valodas vārdnīcas” turpināšanā un pabeigšanā. Vārdnīcā iekļauts ap 120 000 vārdu, skaidrota to etimoloģija.

1. Izlokšņu materiālu vākšana, aprakstīšana un publicēšana

Latviešu valodniecībā izlokšņu aprakstu tradīcija ir aizsākusies 19. gadsimta otrajā pusē, kad top pirmie izlokšņu apraksti. Mācītājs Bruno Fromholds Treijs (*Bruno Fromhold Treu*) ir rakstījis par Opekalna izlokšni (Treu,

1863) un Jānis Kauliņš – par Sausnējas un Vietalvas izlokšni (Kaulin, 1887; 1889). Tie ir nelieli un samērā konspektīvi darbi.

Izcilais baltu valodnieks J. Endzelīns ir jaunas nozares – baltistikas – pamatlicējs salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā, kas nav iedomājama bez dzīvās tautas valodas jeb izlokšņu faktiem. Izlokšņu dotumu nozīmi J. Endzelīns vērtē ļoti augstu, jau 1901. gadā rakstā „Latviešu valodas izlokšnes, teksti un apraksti, no J. Endzelīna un K. Mūlenbacha” (sk. DI I, 151–186) uzsverot: „Bet iekāms neesam pamatīgi iepazīnušies ar savas valodas dažādajām izlokšnēm, nevar tai rasties ne pilnīga vārdnīca, ne zinātniska gramatika” (DI I, 151).

Viens no pamatuzdevumiem, ko izvirza J. Endzelīns un kam viņš uzticīgi kalpo visu savu zinātnieka mūžu, ir izlokšņu materiālu vākšana un aprakstīšana. Turklāt viņš aicina to darīt nekavējoties, jo „mūsu izlokšnes – it sevišķi Vidzemē, Zemgalē un Kursā – izmirst un pa daļai jau ir izmirušas .. beidzamais laiks ir tāpēc pilnīgai izlokšņu izpētīšanai” (DI III₂, 105).

J. Endzelīns augstu vērtē arī Karaļauču universitātes profesora Adalberta Becenbergera (*Adalbert Bezenberger*) devumu latviešu izlokšņu materiālu vākšanā, profesora 70. dzimšanas dienai veltītajā rakstā „Profesora A. Becenbergera 70. dzimundienā” (1921; sk. DI III₁, 91), uzsverot, ka A. Becenbergers ir pirmais un līdz šim vienīgais no ārzemju valodniekiem, kurš ir apceļojis Latviju izlokšņu pētīšanai. Šīs ekspedīcijas rezultātā tapusi grāmata „Lettische Dialektstudien” (1885), kas tiek uzskatīta par pirmo ievērojamāko darbu latviešu dialektoloģijā un kam ir liela nozīme vēsturiskās dialektoloģijas izveidē un etnoģenēzes jautājumu risināšanā. Kā zināms, A. Becenbergers latviešu valodas faktus ir vācis plašos apgabalos Latgalē, Vidzemē un Kurzemē, klausoties dzīvajā tautas valodā un pierakstot ziņas par izlokšnēm un plašākus stāstījumus (galvenokārt folkloras materiālus) 38 vietās. Šo tradīciju apceļot Latviju un klausīties reālo izlokšnes skanējumu turpina arī J. Endzelīns – vasaras atvaļinājumu laikā viens pats vai kopā ar K. Mūlenbachu apceļo Latvijas novadus un vāc latviešu izlokšņu materiālus, fiksējot izlokšņu īpatnības fonētikā, morfoloģijā un papildinot leksiku topošajai latviešu valodas vārdnīcai.

J. Endzelīns jau iepriekš minētajā plašajā rakstā „Latviešu valodas izlokšnes, teksti un apraksti, no J. Endzelīna un K. Mūlenbacha” sniedz pārskatu par izlokšņu materiālu vākšanu un pētīšanu Vidzemē. Viņš ir nobažījies par to, ka ir grūti atrast *tīru izlokšni*, jo iedzīvotāji maina savu dzīves vietu, kas „maisa arī izlokšnes”; pieaug skolu un standartizētās jeb rakstu valodas ietekme un izlokšnes nereti tiek nicinātas. Par to liecina tādi valodnieku secinājumi kā „skolu un rakstu valodas iespaids aug augumā un jo dienas, jo stiprāki skauž niecināto izlokšni”, un, „savu skoloto bērnu izsmieti, veci ļaudis dažkārt pat kautrējas, sevišķi ar svešiem, runāt savu veco tēvu tēvu valodu” (DI I, 151–152). Līdz ar to „beidzamais laiks ir tagad notvert vēl dažādas izlokšņu savādības” (Turpat, 152). Šajā rakstā aplūkotas Vidzemes rietumu izlokšnes (Lielsalaca, Limbaži, Lēdurga, Krimulda, Sigulda, Ādaži, Salaspils). Doti teksti un detalizēti aprakstīta šo izlokšņu fonētika, morfoloģija un sintakse – locījumu lietošana, ievietoti arī daži leksikas piemēri (vārdi ar to skaidrojumiem) jeb, J. Endzelīna vārdiem runājot, „vārdnīcas druskas”. Iekļauts arī neliels Rūjienas jeb Rūjenes izlokšņu (Ķoņi, Rūjiena, Arakste) apraksts un ilustratīvais materiāls.

Līdzās izlokšņu materiālu vākšanai J. Endzelīns mudina arī aprakstīt attiecīgo izlokšni kā sistēmu. Vienlaikus viņš uzsver, ka arī par jau aprakstītajām izlokšnēm var sniegt kaut ko jaunu, tāpēc „laikam gan visus līdzšinējos aprakstus var papildināt un sīkumos arī varbūt pārlabot” (DI III, 105).

No 1909. līdz 1920. gadam J. Endzelīns ir profesors Harkivas Universitātē, līdztekus veicot arī pedagoģisko darbu Augstākajos sieviešuursos. Vasarās viņš brauc uz dzimteni, lai vāktu izlokšņu materiālus. Par 1911. un 1912. gada vasaras komandējumiem uz Kurzemi, Vidzemi un Vitebskas guberņu J. Endzelīns ir sniedzis pārskatus Harkivas Universitātei, norādot apmeklētās vietas un arī konstatētās raksturīgākās izlokšņu parādības (DI II, 416–419; 480–483). Jāpiebilst, ka Harkivas Universitāte ir finansējusi šos komandējumus.

Pirmajā pārskatā „Отчет о летней командировке 1911 г. в Курляндскую, Лифляндскую и Витебскую губернии для изучения латышских говоров” (1912; sk. DI II, 416–419) J. Endzelīns ziņo, ka Kurzemē pētījis Dobeles un Blīdenes draudžu izlokšnes. Pēdējā ir saglabāta anaptikse (dod piemēru

varana), tiek lietota atgriezeniskā darbības vārda nenoteiksme ar *-is* (*-ies* vietā), prievārds *āz* (*aiz* vietā), piedēklis *is-* (*iz-* vietā), sieviešu dzimtes divdabīs ar *-ûse* (*-usi* vietā), *n* un *l* mikstinājums š priekšā (*ceļšu*). Dobeles izlokšņi J. Endzelīns raksturo kā tuvāku literārajai (literatūras?) valodai, kurā *r* aizstāts ar nemikstināto *r*.

Pārskatā uzskaitītas Vidzemē pētītās izlokšnes: Pabaži, Suntaži, Sidgunda, Mālpils, More, Kastrāne, Kēči, Ķeipene, Madliena, Plātere, Taurupe, Meņģele, Vecogre, Taurupe, Zaube, Nītaure, Paltmale (Līgatne) Vidzemes dienvidrietumu daļā; Jaunroze, Opekalns, Lejasciems, Trapene, Alsviķis, Alūksne, Zeltiņi, Tirza, Ilzene, Cesvaine, Lubāna Vidzemes dienvidaustrumu daļā. Atzīmētas interesantākās šo izlokšņu īpatnības, piemēram, intonāciju svārstības vārdu izrunā ar stiepto un krītošo intonāciju Suntažos, Ķeipenē, Sidgundā u. c., kā arī Dienvidvidzemes vidienes izlokšnēs, ko valodnieks skaidrojis ar augšzemnieku dialekta ietekmi. Triju intonāciju sistēma konstatēta Zaubē un Nītaurē. Lauztās intonācijas vietā kāpjošā reģistrēta Ogrē, Meņģelē, Lubānā, Taurenē, Cesvainē, Tīrzā u. c.; *-īk-* > *-ik-* vārdos *viksna*, *miksts* līdzās *īkšķis*, *mīkla* Suntažos, līdzīgi arī austrumlatviešu izlokšnēs Jaunrozē, Opekalnā, Alūksnē, Alsviķī, Trāpenē. J. Endzelīns arī ļoti detalizēti uzskaita citas konstatētās augšzemnieku dialekta iezīmes Vidzemē, piemēram, *šk* > *šk* Plāterē u. c.; *vuss viss* vietā Jaunrozē u. c.; diftongs *ie* patskaņa *ē* vietā (*viēzs*, *gribīs*); *ir*, *ūr* vietā *ier*, *ūor* (*piērsts*, *gūorni*), taču laužti intonētie *ir* un *ur* saglabājas (*zirgs*, *purņa*); īpašības vārdu noteiktā galotne *-ijs* (*siermijs*). Jaunlaicēnē un Opekalnā *uō* > *ou*, bet *iē* > *eī* (piem., *lougs* 'logs', *soūls* 'sols', *seīna* 'siena', *greīzt* 'griezt'); Jaunlaicēnē un Alūksnē vecie skaņu savienojumi *kj* un *gj* pārveidoti par *c* un *dz*, tas vērojams arī *jo* celmu locījumu sistēmā, piemēram, *luōca*, *dadza*. Interesanti, ka Ilzenē, kur dzīvojot pārlatvinātie igauņi, novērota tikai viena intonācija – krītošā, piemēram, *lūgs* 'logs', *bārzs* 'bērzs', savukārt sēliskajā Cesvainē konstatēts *k* iespraudums tādos vārdos kā, piemēram, *muksu* 'mūsu', *grukti* 'grūti', kas konstatēts arī 20. gadsimta beigās sēlisko izlokšņu pētnieces Maijas Poišas vākumos (sal. Poiša, 1985, 53; 1999, 90–91).

Latgalē jeb toreizējā Vitebskas guberņā pētītās Barkavas, Varakļānu, Viļānu un Rēzeknes izlokšnes, kur konstatēta krītošā un laužtā intonācija, *t* zudums starp diviem *s*, piemēram, *pierss* 'pirksts', *kriss* 'krusts', *meikss* 'mīksts' Rogovkā u. c. J. Endzelīns atzīmē, ka dažas Vitebskas guberņā

sastaptās valodas īpatnības viņš konstatējis pirmo reizi, citām, jau zināmajām mēģinājis noteikt to izplatību, kā arī pierakstījis vārdus, kas nav sastapti vārdnīcās vai citos tekstos. Kaut gan šajā J. Endzelina pārskatā galvenokārt aplūkotas izlokšņu fonētiskās īpatnības, minētas arī dažas morfoloģiskās parādības, piemēram, darbības vārdu tagadnes celmu atšķirības, lietvārdu *i*-celma lokatīva formas ar *ē* (*pīrtē*), vārda *ols* 'alus' vienskaitļa akuzatīvs *oli*, lokatīvs *olī* Jaunlaicēnē, Alsviķī u. c.

Savukārt 1912. gadā, kā J. Endzelīns raksta savā otrajā pārskatā „Očtet o letnej komandirovke 1912 g. v Kurljandskuju, Lifljandskuju i Vitebskuju gubernii dlja izučeniija latyšskih govorov” (1913; sk. DI II, 480–483), viņš galvenokārt ir pētījis Vitebskas guberņas izlokšnes ap Daugavpili un Ludzu, kā arī bijis Raipolē, Rundānos, Bukmuižā, Andrupenē, Dagdā, Juzefovā, Krāslavā, Liksnā, Biržos (acīmredzot domāta Bērzpils, kuru tautā sauc *Bierži* < *Birži* – aut.). Ar Biržu izlokšni viņam esot izdevies iepazīties visai detalizēti. J. Endzelīns min, kā viņš pats raksta, tikai pašus interesantākos rezultātus (Turpat, 480). Ramslavā un Tribukos visus garumus informanti runājuši ar krītošo intonāciju. Ap Rundāniem viena un tā paša informanta runā līdzās krītošajai dzirdēta arī stieptā intonācija. Tas saskan ar 20. gadsimta beigu pētījumiem, piemēram, Antons Breidaks min dažas Ludzas apkaimes izlokšnes, kurās vietējo pārlatvināto Ludzas igauņu pēcteču runā vērojama tikai viena intonācija, līdzīga vidusdialekta stieptajai intonācijai, kuras dēļ apkārtējie saucot viņus par igauņiem un viņu valodu raksturojot „kā igauņi velk” (Breidaks, 2007, 253). Tātad pārlatvināto igauņu runā lauztā un krītošā intonācija sakritusi vienā – krītošajā – intonācijā (plašāk sk. Breidaks, 2007, 30). Acīmredzot pirms vairāk nekā simt gadiem (J. Endzelina ekspedīcijas laikā) šīs intonācijas bijušas vēl izteiktākas.

Biržos u. c. *ai* pēc *k, g > ei* (piem., *keīds* 'kāds', *skeīdrs* 'skaidrs', *geīls* 'gailis', *g'eīd'āt* 'gaidīt'), bet Liksnā u. c. *ei > ai* (piem., *maīta* 'meita'). Analizētas arī patskaņa *ē* pārmaiņas dažādās izlokšnēs: *drieibas, b'ierzeņč* u. c. Raipolē konstatēts *v*- zudums pirms *u, o, uo* (piem., *okors* 'vakars', *uords* 'vārds'). Garie līdzskaņi starp patskaņiem esot saīsināti, šķiet, visās Vitebskas guberņas izlokšnēs (piem., *stalī*, vienskaitļa akuzatīvs *span'i* Bukmuižā). Dažās izlokšnēs cietā *l* vietā dzirdams *u* (piem., *spōuva* 'spalva' Ramslavā, *moūka* 'malka' Raipolē un Liksnā). Savukārt skaņu kopa *smj > šm* (*dz'īsmē, dz'īšmu* Biržos u. c.). Balsīgie līdzskaņi

vārda beigās ir nebalsīgi, piemēram, *atlaīt* ‘atlaid’. Dažviet sastopamas savdabīgas darbības vārdu tagadnes formas, piemēram, *dūdļa, pierkļu* Ramlavā, bet Krāslavas apkaimes izloksnēs – sastopami celmi ar *ŋa: c’ieršņom, dz’ierzņom*. J. Endzelīns min arī dažus leksiskos dialektismus: *dz’elv’ērtē* ‘varavīksne’, *būuds* ‘vaigs’, *susāt’ivs* ‘ēna’ u. c.

J. Endzelīns šajā pārskatā raksta, ka Krāslavas garīgajā seminārā viņš ir meklējis veclatviešu grāmatas, bet tādas neesot atradis. Toties izdevies atrast Sirvīda „Poļu-lietuviešu vārdnīca” 2. izdevumu, kā arī valodnieks izsaka pateicību garīdzniekiem un Latgales kultūras darbiniekiem P[īteram] Smelteram Raipolē, F[ēlīksam] Laizānam Rundānos, un [Benediktam] Skrindam Andrupenē.

Nozīmīgs ir 1922. gadā Heidelbergā grāmatu sērijā „Indogermanische Bibliothek” publicētais J. Endzelīna darbs „Lettisches Lesebuch. Grammatische und metrische Vorbemerkungen Texte und Glossar von J. Endzelin”, kurā ievērojama vieta ierādīta izlokšņu ilustratīvajam materiālam – tam veltīta plaša nodaļa līdzās latviešu valodas skaņu sistēmai, nominālajai vārddarināšanai, vietniekvārdu un darbības vārdu locīšanai, apstākļa vārdam un prievārdam, kā arī tautasdziesmu pantmēra un ritma raksturojumam. Tālāk seko folkloras teksti – tautasdziesmas un pasakas –, daiļliteratūras fragmenti (Raiņa, Aspazijas, Viļa Plūdoņa, Eduarda Veidenbauma u. c. autoru dzeja, fragmenti no Rūdolfa Blaumaņa, Andrieva Niedras, Jāņa Akuratera u. c. autoru prozas darbiem). Jāizceļ valodnieka pieeja citēto tekstu fragmentu lingvistiskajā apstrādē, J. Endzelīns šajos fragmentos lietojis fonētisko transkripciju, rādot literārās valodas intonācijas, divskanis [uo] atspoguļots ar *uo*. Nodaļā „Zinātniskā proza” ievietots K. Mīlenbaha darba „Daži jautājumi par latviešu valodu” fragments.

Dialektiem veltītajā nodaļā izraudzīti atsevišķu izlokšņu teksti no visiem dialektiem. Pavisam doti 90 izlokšņu paraugi: 37 no vidusdialekta (*Mittellettisch*), 19 no tāmnieku dialekta (*Tahmisch*) un 34 no augšzemnieku jeb augšlatviešu dialekta (*Hochlettisch*). Augšlatviešu dialektā J. Endzelīns nošķir divas grupas: *Nicht-ostlettische gruppe* (sēliskās izloksnes: Odziena, Sāviena, Mētriena, Tirza, Sarkaņi, Dzelzava, Sece, Viesīte, Birži, Krustpils u. c.) un *Ostlettische gruppe* (latgaliskās un sēliskās izloksnes: Jaunlaicene, Jaungulbene, Liepna, Viļaka, Baltinava, Barkava, Preiļi, Varakļāni

u. c., sēliskās izlokšnes: Birži, Dignāja, Lubāna, Meirāni u. c.). Turklāt pie katra izlokšnes parauga analizētas arī tajā sastopamās dialektālās īpatnības, piemēram, no zemgaliskās Olaines izlokšnes doti vārdi ar negāciju *ni-* (*nirūc dzirņus, nidzird mūsu malējīņu*). Savukārt Lestenes tekstā minēta zemgalisko izlokšņu raksturīgā pazīme – anaptikse (*var^ana var^anai aci neknābj*). Valodnieks konstatējis arī kursisko izlokšņu īpatnības, piemēram, *siermi ziērgi, puōru brist, gāla sāp* (no Brocēniem), *duj kalpiņi* (no Vārmes u. c.). Tāmnieku izlokšnes ilustrētas ar Friča Adamoviča dzejoli „Poūsars” (‘pavasaris’) Dundagas izloksnē. Kā izlokšnes ilustratīvais materiāls dots arī garāks pasakas teksts no Biržiem (Endzelin, 1922b, 88–140). Grāmatā ievietoti nelieli latviešu (tostarp arī latgaliešu) seno rakstu fragmenti oriģinālrakstībā: fragments no Stefānijas Uļanovskas pierakstītajiem tekstiem Viļānu apkaimē – pasaka „Ap wistieniu” poliskajā ortogrāfijā un fragments no Georga Manceļa „Postillas” vāciskajā ortogrāfijā (Turpat, 140–143). Apjomīgs ir grāmatā ievietotais glosārijs – tekstos sastopamo vārdu skaidrojums (Turpat, 144–206), sk. arī Kļaviņa, 2022, 20.

Ar izlokšņu materiālu vākšanu un aprakstīšanu saistīti arī vairāki organizatoriskie pienākumi. J. Endzelīns ir atbalstījis Latviešu folkloras krātuves izveidi un ierosinājis nodibināt arī Latviešu valodas krātuvi (1936–1946), vadījis tajā izlokšņu pētīšanu. Ļoti produktīvi viņš ir darbojies Rīgas Latviešu biedrībā, kurā bijis Zinību komisijas Valodniecības nodaļas vadītājs (1922–1940). Sarma Kļaviņa šo nodaļu ir nosaukusi par pirmo dzimtās valodas kopšanas un pētīšanas kolektīvu Latvijā (Kļaviņa, 2004, 7). Tajā piedalījušies pārstāvji no dažādām latviešu valodas izloksnēm. Pēc nodaļas sēdēm topošās latviešu valodas vārdnīcas manuskripts ticis papildināts gan ar vārdiem, gan piemēriem, un kopdarbā radusies pilnīgākā un neparastākā „Latviešu valodas vārdnīca” (ME), kuras četros sējumos (1923–1932) un divos J. Endzelīna un Edītes Hauzenbergas-Šturmas sagatavotajos papildsējumos (EH, 1934–1946) ir skaidroti vai tulkoti vācu valodā ap 120 000 vārdu. Šo vārdnīcu pamatoti varam uzskatīt par vienu no mūsu tautas nacionālās bagātības izpausmēm, kā Krišjāņa Barona „Latvju dainas”, Jāņa Misiņa bibliotēka (plašāk sk. Kļaviņa, 2003).

J. Endzelīns ir izveidojis un vadījis Baltu filoloģijas nodaļu (1921–1940) Latvijas Universitātē, nodibinājis Filologu biedrību (1920–1940), bijis

tās izdevuma „Filologu biedrības raksti” (FBR, 1921–1940) 20 sējumu redaktors. Šajos rakstos publicēti 107 izlokšņu apraksti no visiem dialektiem (izlokšņu sarakstu sk. FBR, 20, 275–276). Tie parasti ir veidoti pēc vienotas sistēmas – vispirms tiek raksturota vieta, kur attiecīgo izlokšni runā, tad seko intonāciju raksturojums, skaņu sistēmas atšķirības no literārās valodas. Ar atšķirīgu detalizācijas pakāpi aplūkota vārddarināšana, deklinācija un konjugācija. Parasti diezgan konspektīvi skatītas nelokāmās vārdšķiras. Kaut arī šajos aprakstos pēc noteiktas sistēmas raksturota galvenokārt izlokšņu fonētika un morfoloģija (ar mērķi apkopot materiālus iecerētajam „Latviešu valodas dialektu atlantam”), tomēr lielākajai daļai aprakstu ir pievienoti īsāki vai garāki izlokšņu teksti.

1924. gadā FBR 4. sējumā publicēti teksti no dažādām izloksnēm ar nosaukumu „Izlokšņu teksti” no lībiskās Dundagas un Vandzenes izloksnes, sēliskās Saikavas un Veckalnavas, latgaliskās Vārkavas un Domopoles (Bērzpils), ko pierakstījis J. Endzelīns (1924, 68–74).

1936. gadā Rīgā Ramaves apgādā iznāk J. Endzelīna sastādītie „Baltu valodu teksti”. Tajos iekļauti prūšu, lietuviešu un latviešu valodas dažādi teksti, kas domāti baltu valodu semināra dalībniekiem. Plaša ir nodaļa „Latviešu izlokšņu teksti”, kurā iekļauti visi trīs latviešu valodas dialekti ar vairākām izlokšņu grupām:

- 1) vidus dialekta izloksnes: Blīdene, Drusti, vidus dialekta kursiskās izloksnes: Rucava, Nīca, Bārta, Kalēti, Priekule;
- 2) tāmnieku izloksnes: Zlēkas, Dundaga;
- 3) Vidzemes lībiskās izloksnes: Pēterupe, Lēdurga, Liepupe, Limbaži, Umurga, Svētciems, Vecsalaca, Aloja;
- 4) Vidzemes augšzemnieku izloksnes: Jaunroze, Mazlaicene, Veclaicene, Jaunlaicene, Lejasciems, Vecgulbene, Liezēre, Lubeja, Mēdzūla, Saikava, Lubāna;
- 5) Augškurzemes izloksnes: Sunākste, Aknīste;

- 6) Latgales izloksnes: Domopole, Varakļāni, Vārkava, Dagda, Pilda, Ludza, Viļaka.

Vairums izlokšņu tekstu pārņemti no FBR un „Lettische Lesebuch”.

Pēc Veltas Rūķes-Draviņas atmiņām, J. Endzelīns īpašu uzmanību veltījis izloksnēm, kas jūtami atšķiras no literārās valodas. Ar viņa gādību FBR iespiesti daudzi tāmnieku un Sēlijas, kā arī Latgales izlokšņu apraksti. Pēc J. Endzelīna ieteikuma ticis izraudzīts arī V. Rūķes studiju darba temats „Latgales izlokšņu grupējums”, „tādējādi tieši ar Latgali sākot nākamā Latviešu valodas atlanta priekšdarbus ar 50 novada kartēm” (Rūķe-Draviņa, 1999, 201).

2. Dzimtās valodas izlokšņu pētīšana

Dažādu izlokšņu parādību pētīšanu J. Endzelīns aizsāk jau studiju laikā. Viņa pirmie darbi par divskaņu un garo patskaņu izrunu publicēti 19. gadsimta beigās. Rakstā „Diftongu un gaŗo vokāļu izruna latviešu valodā” (1897; sk. DI I, 17–30) viņš pievēršas krītošajai intonācijai, atzīstot, ka tā „vēl nav pienācīgi atzīta”, jo līdz tam ievērojamākie latviešu valodas pētnieki ir bijuši kurzemnieki, kuri „apraduši ar savu divējādo izrunu, pavisam nespēj bez rūpīgām fonētikas studijām izšķirt vidzemnieku krītošo izrunu no lautzās” (Turpat, 18), kuru runā ap Valmieru, Cēsīm, Dzērbeni, Raunu u. c. (Turpat, 23). Mūsdienās neparasts var šķist J. Endzelīna atzinums, ka „stiepto intonāciju pazīst gandrīz visi latvieši” (te viņš min arī dažas Vidzemes sēliskās izloksnes: Bērzauni, Vestienu, Vietalvu, Ļaudonu, Cesvaini, „kur lautzās izrunas vietā iestājas sevišķi stieptā” [mūsdienās lieto terminu *kāpjošā* – aut.]). J. Endzelīns dod arī Valmieras izloksnes vārdu sarakstu ar vārdu izrunu, atsevišķi nošķirot stiepto, krītošo un lauzto izrunu. Savukārt žurnālā „Austrums” publicētajā rakstā „Par latviešu prepozīcijām” (1897; sk. DI I, 31–37) viņš aplūko prepozīciju rekciju un prepozīcijas *pēc* etimoloģiju, minot rakstu avotos (tostarp latgaliešu) fiksēto ģenitīva lietojumu daudzskaitlī kā *piec treju dīnu*, kur šādā pozīcijā lejaslatviešu izloksnēs dominē datīvs (Turpat, 31). Citi viņa agrīnā perioda raksti veltīti latviešu valodas *u*-celmiem („Lett. *dziŗnavas, pelavas, ragavas* und der Gen. Plur. Der *u*-Stämme in der baltischen Sprachen” (1899), sk. DI I,

114–116), latviešu valodas zilbes intonācijām („Über den lettischen Silbenakzent” (1899), sk. DI I, 117–132), slāviskajiem aizguvumiem latviešu valodā („Latyšskie zaimstvovanija iz slavjanskijh jazykov” (1899), sk. DI I, 80–113) u. c.

Ar J. Endzelīna vārdu saistāma arī pirmā „Programma izlokšņu aprakstiem” (publicēta 1912. un 1913. gadā mēnešrakstā „Druva”, sk. DI II, 404–415). Tajā galvenā uzmanība pievērsta fonētisko parādību izplatībai, piemēram, skaņu *e, ē, a, ā, i, ī, u, ū, ai, au* izrunai, intonācijām, patskaņu mijai neuzsvērtās zilbēs, patskaņu *u* un *i* maiņai (*zuve, dui, dubens*), patskaņu un diftongu saīsinājumam un zudumam piedēkļos un galotnēs. Programmā ietverti arī vārddarināšanas un morfoloģijas jautājumi, piemēram, deminutīvu izskaņas *-elis, -uks, -aitis, -iša*, lietvārdu locīšana (*ā-, i-, ē-*celmi, vārdi *ūdēns, akmens, zibēns, mēness*, īpašības vārdi ar galotni *-ijs*), verbu formas, arī daži skaitļa vārdi un prievārdi u. c.

Apjomīgajā darbā „Lettische Grammatik” (Endzelin, 1922b) līdzās lietuviešu, senprūšu un citām valodām iekļauts arī daudz latviešu valodas izlokšņu materiālu, dots sistemātisks latviešu valodas un tās vēstures apskats, kā arī latviešu valodas dialektu vēsturisks apskats un ziņas par izlokšņu parādību izplatību. „Lettische Grammatik”, kā raksta valodniece S. Kļaviņa, „kļūva par baltu valodu salīdzināmo gramatiku un par pirmo stūrakmeni baltistikai – jaunai nozarei indoeiropiešu salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā” (Kļaviņa, 2023, 70). 1951. gadā tiek izdots „Lettische Grammatik” tulkojums latviešu valodā „Latviešu valodas gramatika” (Endzelīns, 1951), tās priekšvārdā J. Endzelīns raksta: „Šai darbā sastopamās izlokšņu formas, kur nav minēts kāds cits avots, pa lielākajai daļai esmu izzinājis uz vietas. Tam nolūkam esmu, pa daļai viens, pa daļai kopā ar K. Milēnbahu, vairākus gadus vasaras brīvlaikā apceļojis latviešu valodas apgabalus” (Endzelīns, 1951, 1). Arī citos J. Endzelīna salīdzināmi vēsturiskās valodniecības darbos bagātīgi izmantots latviešu valodas izlokšņu materiāls (plašāk par „Lettische Grammatik” tapšanu un izdošanu sk. Kļaviņa, 2022). „Ar „Lettische Grammatik” viņš [J. Endzelīns] gribēja latviešu valodu darīt pieejamu pasaules zinātnei, bet savu mērķi pārsniedza, radīdams pirmo baltu valodu salīdzināmo gramatiku un jaunu zinātnes nozari – baltistiku” (Kļaviņa, 2013).

3. J. Endzelīns – latviešu valodas dialektu atlanta rosinātājs

Dialektu izpēte nav atdalāma no ģeolingvistikas, kas vispirms saistīta ar valodu un to variantu ģeogrāfiskās izplatības atspoguļojumu lingvistiskajos atlantos. 1933. gadā rakstā „Latviešu valodnieku turpmākie uzdevumi” (sk. DI III₂, 104–108) J. Endzelīns aktualizē latviešu valodnieku uzdevumus, kā vienu no svarīgākajiem minot latviešu valodas izoglosu atlanta izveidi, kura uzdevums – nospraust robežas atsevišķām izlokšņu īpatnībām. J. Endzelīns seko Augusta Bilenšteina (*August Bielenstein*) iedibinātajai izoglosu atlanta tradīcijai. Jāpiebilst, ka 1892. gadā publicēta A. Bilenšteina izstrādātā ģeolingvistiskā karte, kas ietilpst viņa darba „Die Grenzen des lettischen Volksstammes ..” pielikumā un ir pirmā latviešu valodas ģeolingvistiskā karte, kurā ar izoglosām attēlotas vairākas izlokšņu īpatnības. Tā kā J. Endzelīns turpina attīstīt tieši *izoglosu atlanta* ideju, ko aizsāka A. Bilenšteina karte, jāmin dažus šīs kartes piemērus. Tajā ar 33 izoglosām atspoguļota galvenokārt fonētisko un morfoloģisko parādību izplatība. Izoglosu kopas skaidri iezīmē dialektu un pat izlokšņu grupu robežas. Vairākas izoglosas rāda kursiskajām izlokšnēm raksturīgās morfoloģiskās parādības, piemēram, 5. izoglosa – prievārda *āz* ‘aiz’ izplatību. Citas izoglosas veltītas lībiskajām izlokšnēm, piemēram, 1. izoglosa – gala zilbes zudumam, 12. izoglosa – personu galotņu zudumam, 13. izoglosa – sieviešu dzimtes zudumam. Vairāku izoglosu kopa virzienā no ziemeļiem uz dienvidiem iezīmē vidus un augšzemieņu dialekta robežu, piemēram, 20. izoglosa rāda priedēkļa *da-* izplatību. Vēl dažas izoglosas veltītas atsevišķām izlokšņu īpatnībām, piemēram, 37. izoglosa – *mirīšu* – rāda 1. konjugācijas darbības vārdu nākotnes formas ar *ī* iespraudumu Vidzemē ap Valmieru, Cēsīm, Palsmani un Rūjienu (Bielenstein, 1892).

J. Endzelīna iedrošināta, Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes studentu biedrība „Ramave” izstrādā izoglosu atlanta projektu, kas diemžēl netiek realizēts (plašāk sk. Rūķe, 1947/2017, 462–463). Izoglosu atlantam J. Endzelīns pievērsis lielu uzmanību, uzsverot, ka „pēc tam, kad izlokšnes būs pamatīgi izpētītas, varēs un vajadzēs nospraust izoglosas, t. i., robežas atsevišķām izlokšņu īpatnībām un grupēt izlokšnes. Tādas izoglosas pie tam jānosprauž ne tikai gramatikas, bet arī leksikas īpatnībām, jo, kā zināms, ne visi vārdi ir sastopami visās

izloksnēs. Rezultātā mums tad radiesies latviešu valodas dialektoloģija un lingvistisks atlants” (DI III₂, 105). Ģeolingvistika nozīmē arī ciešu saistību gan ar dažādām citām valodniecības nozarēm (jo īpaši dialektoloģiju, toponīmiku), gan ar ģeogrāfiju, vēsturi, kultūrvēsturi, etnogrāfiju, etnoloģiju, antropoloģiju utt. (plašāk sk., piem., Gunnemark, 1991). Arī J. Endzelīns uzsver dialektoloģijas nozīmi etnogrāfijas un vēstures pētījumos: „... sekojot A. Bīlenšteina paraugam, derētu reizē ievākt ziņas par materiālās kultūras formām, kas atšķir apgabalus citu no cita. Šādi dati tad varētu noderēt arī seno cilšu robežu nospraušanai” (DI III₂, 105).

Latviešu valodas dialektu atlants sākotnēji top Latviešu valodas krātuvē, to vada V. Rūķe-Draviņa. 1940. gadā viņa publicē „Programmu izlokšņu aprakstiem”. Turpmākā atlanta veidošana atsākas pēc Otrā pasaules kara J. Endzelīna virsvadībā (plašāk par to sk. LVDAl, 10–17) un kopā ar jaunas aptaujas izstrādi (LVDApr, 1954), materiālu savākšanu no vairāk nekā 500 izloksnēm, to pārbaudi un precizēšanu, kā arī atlanta metodoloģijas pilnveidošanu ilgst vairāk nekā 50 gadu (pēdējais sējums „Morfoloģija II. Sintakse” (LVDAm) iznāk 2022. gadā).

4. Dialektu vēstures skaidrojums

Jautājumā par latviešu valodas dialektu izcelsmi J. Endzelīns uzskata, ka latviešu valodas dialekti un izloksnes attīstījušās tieši no latviešu pirmvalodas (DI II, 138) („Ievadijums valodniecībā” (1910), sk. DI II, 131–143). Turklāt J. Endzelīns uzsver, ka nevar būt vecākas vai jaunākas izloksnes, jo visi dialekti ir viena vecuma, un jautājums ir par to, kura izloksne savā attīstībā ir vairāk attālinājusies no pirmvalodas. Pirmvalodas skaņas, pēc J. Endzelīna domām, labāk saglabājušās vidus izloksnēs, taču formu un fleksiju ziņā rakstu valoda nav vecāka par infantiešu izloksni, kā raksta J. Endzelīns, resp., Latgales izloksnēm, bet sintaksē infantiešu izloksne dažkārt pat ir vecāka par rakstu valodu (DI II, 561–562) („Par infantiešiem un viņu izloksni” (1918), sk. DI II, 561–564). Vēlāk J. Endzelīns hipotēzi par izlokšņu attīstību tieši no latviešu pirmvalodas modificē, atzīstot arī senlatviešu cilšu valodas, kas bijušas kā pakāpe starp latviešu pirmvalodu un mūsdienu dialektiem un izlokšņu grupām (Endzelīns, 1951, 5–9; sk. arī Breidaks, 2007, 440).

J. Endzelīns nosauc visus trīs latviešu valodas dialektus – vidus, tāmnieku un augšzemnieku –, vienlaikus uzsverot, ka starp dialektiem nevar novilkt stingru robežu, jo izlokšņu īpatnībām nav vienādas izplatības robežas, tāpēc „var gan nospraust robežas vienai kādai dialekta īpatnībai, bet ne dialektam” (DI IV₁, 311) („Latviešu valodas skaņas un formas” (1938), sk. DI IV₁, 303–525). J. Endzelīns arī uzsver, ka nosacīti noteiktās robežas starp dialektiem ir diezgan patvaļīgas: galveno dialektu starpā atrodas vesela rinda „pārejas izlokšņu” (Endzelīns, 1951, 9), kā arī vienlaikus secina, ka „vidus dialektā, kā liekas, vislabāk saglabāts pirmatnējais skaņu sastāvs, turpretim morfoloģijā tāmnieku un it sevišķi augšzemnieku izlokšnes pa daļai seniskākas” (Turpat, 12).

Joprojām visai problemātisko jautājumu par Vidzemes vidus izlokšņu cilmi J. Endzelīns skaidrojis saistībā ar zemgaļu cilts valodu („Latviešu valoda Vidzemē” (1954), sk. DI III₂, 478–491). Viņš uzskata, ka Vidzemes vidus izlokšnes ir zemgaļu cilts valodas turpinājums, ka „tā valoda, kas ir dzirdama Vidzemes vidienē .., ir diezgan līdzīga tai valodai, ko runā Zemgales Lielupes baseinā. .. Liekas tātad, ka senāk Vidzemes vidienē ir dzīvojuši tā pati cilts, kas bija Lielupes baseinā” (DI III₂, 479–480). Savukārt A. Braidaks domā, ka ir bijusi viena latgaļu cilts ar dialektāli stipri diferencētu valodu un Vidzemes vidus izlokšņu pamatā ir rietumlatgaļu cilts valodas dialekts, ko ietekmējusi arī zemgaļu valoda (Braidaks, 2007, 445).

J. Endzelīns konstatējis arī lībisko izlokšņu iezīmes sēliskajās izlokšnēs abos Daugavas krastos, kur, iespējams, senāk dzīvojuši lībieši. J. Endzelīns lībiskajām izlokšnēm raksturīgo gala zilbju patskaņu saīsinājumu infinitīvos min arī sēliskajās izlokšnēs Cesvainē, Patkulē, Lazdonā, Praulienā, Pļaviņās, Sarkaņos (Endzelīns, 1951, 69) un citās augšzemnieku izlokšnēs (Alūksnē, Lejasciemā u. c.), taču visvairāk piedēkļu garums saīsināts Skrīveros, Daudzesē un Secē (Endzelīns, 1951, 70). Latviešu valodas dialektu atlanta (LVDAf; LVDAm; LVDAmS) publicētās kartes, izlokšņu materiāli un citi pētījumi (Poiša, 1985; 1999) šīs valodas īpatnības apstiprina (plašāk sk. Stafecka, 2021). J. Endzelīns min arī dažas tāmnieku un ziemeļrietumu izlokšnēm kopīgas pazīmes, pamatojot ar to, ka „kurši, kā liekas, kādreiz apmetušies arī Rietumvidzemē” starp lībiešiem (Endzelīns, 1951, 6, 10).

Valodnieks raksta arī par Ziemeļaustrumvidzemes un Latgales izlokšņu kopību, uzsverot, ka inflantiešu izlokksne daudz neatšķiras no Vidzemes un Kurzemes austrumu izloksnēm, taču inflantiešu izloksnē manāms arī poļu valodas iespaids un patapinājumu no krievu valodas ir vairāk nekā kurzemniekiem un vidzemniekiem (DI II, 141–142).

Aplūkojot latviešu un lietuviešu valodas dialektu radniecību fonētikā un morfoloģijā (vārdarināšanā), J. Endzelīns rakstā „O rodstvennyx otnošenijah latyšskih govorov k litovskim” (1908; sk. DI II, 41–56) min darbības vārdu vēlējuma izteiksmes galotnes *-tumem* un *-tūmet*, vietniekvārdu *jis*, kā arī radniecību semasioloģijā un leksikā, kā piemērus minot augšzemnieku dialekta vārdus *aplik*, *atiet*, *salts*, *dirva*, *kairs*, *visad* u. c. Viņš arī uzsver, ka augšzemnieku dialekts ir vistuvākais lietuviešu valodai, jo īpaši žemaišu izloksnēm (DI II, 41–56).

Īpašas uzmanības vērts ir J. Endzelīna devums latviešu valodas leksikas vākšanā, apkopošanā un viņa pētījumi latviešu valodas etimoloģijā. Pēc valodnieka K. Mīlenbaha aiziešanas mūžībā J. Endzelīns uzņēmas pabeigt viņa iesākto „Latviešu valodas vārdnīcu”, kurai materiālus bija vācis kopā ar K. Mīlenbahu, tos bija sūtījuši tūkstošiem latviešu, izlokšņu materiāli tika apspriesti jau minētajās Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Valodniecības nodaļas sēdēs (K. Mīlenbaha un J. Endzelīna vārdnīcu vairākos aspektos detalizēti ir analizējusi S. Kļaviņa (sk., piem., 2012)).

Secinājumi

Izcilā valodnieka, baltistikas pamatlicēja salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā J. Endzelīna devums dialektoloģijā ir neatsverams. J. Endzelīns ir izstrādājis izlokšņu materiālu vākšanas pirmo programmu, izlokšņu aprakstīšanas sistēmu. Ideja, ka izlokksnes jāvāc no tautas mutes, resp., klausoties dzīvajā valodā, nav zaudējusi aktualitāti arī mūsdienās, tāpat sevi ir pierādījis J. Endzelīna atzinums, ka bez izlokšņu dotumiem nav iespējams izstrādāt ne pilnīgu latviešu valodas vārdnīcu, ne zinātnisku gramatiku.

J. Endzelīna ieceres dialektoloģijā daudzējādā ziņā ir realizētas. Izdoti Latviešu valodas dialektu atlanta četri sējumi LVDAI (1999), LVDAF (2013), LVDAm (2021) un LVDAms (2022). Iznākuši arī „Baltu valodu atlanta” divi sējumi (BVA 2009 un BVA 2013). Publicēti daudzi izlokšņu apraksti un vārdnīcas. Joprojām turpinās izlokšņu materiālu vākšana. LU Latviešu valodas institūta izveidotajā digitālajā vietnē „Apvidvārdu talka” ikviens interesents var iesūtīt savas izlokšnes materiālus, resp., valodas bagātību vākšanā un saglabāšanā (tāpat kā J. Endzelīna laikā) var piedalīties visa tauta.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Bielenstein, A. (1892). *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert: ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands*. (Mit einem Atlas von 7 Blätter). St. Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Breidaks, A. (2007). *Darbu izlase* (II sēj.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils universitāte.
- BVA 2009 – Mikulēnienē, D., & Stafecka, A. (sast.). (2009). *Baltu valodu atlants. Prospekts*. (Ar 12 baltu valodu ģeolingvistiskajām kartēm). Rīga, Vilnius: Latvijas Universitāte, LU Latviešu valodas institūts, Lietuvių kalbos institutas.
- BVA 2013 – Mikulēnienē, D., & Stafecka, A. (sast.). (2013). *Baltu valodu atlants. Leksika, I: Flora* (2. labotais un papild. izd.). Vilnius, Rīga: Lietuvių kalbos institutas, LU Latviešu valodas institūts.
- DI – Endzelīns, J. (1971–1982). *Darbu izlase* (I–IV₂ sēj.). Rīga: Zinātne.
- EH – Endzelīns, J., & Hauzenberga, E. (1934–1946). *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha „Latviešu valodas vārdnīcai”* (I–II sēj.). Rīga: Kultūras fonds, Grāmatu apgāds.
- Endzelin, J. (1922a). *Lettische Grammatik*. Riga: Kommissionsverlag A. Gulbis.
- Endzelin, J. (1922b). *Lettisches Lesebuch. Grammatische und metrische Vorbemerkungen Texte und Glossar von J. Endzelin*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Endzelīns, J. (1924). Izlokšņu teksti. *Filologu biedrības raksti*, 4, 68–74.

- Endzelins, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- FBR – *Filologu biedrības raksti*, 1–20. (1921–1940).
- Gunnemark, E. V. (1991). *Countries, peoples and their languages: The geolinguistic handbook*. Gothenburg: Social Sciences Resource Center.
- Kaulin, J. (1887; 1889). Über die (lettische) mundart von Saussen und Fehteln (Livland). *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*, 12, 214–239; 14, 116–151.
- Kļaviņa, S. (24.12.2003.). Vārdu pie vārda, un valodas pūrs. *Latvijas Vēstnesis*, 182. Pieejams <https://www.vestnesis.lv/ta/id/82479>.
- Kļaviņa, S. (2004). Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas devums Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcas sagatavošanā. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 8, 7–16.
- Kļaviņa, S. (2012). K. Milēnbaha, J. Endzelīna un E. Hauzenbergas-Šturmas vārdnīcas radītāji, pavairotāji un izmantotāji. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 66(4), 95–105. Pieejams http://archive.lza.lv/LZA_VestisA/66_4/5_Sarma%20Klavina_VARDNICAS%20RADITAJI.pdf.
- Kļaviņa, S. (24.02.2013.). *Jānis Endzelīns – zvaigzne caur ērkšķiem*. LA.LV. Pieejams <https://www.la.lv/janis-endzelins-zvaigzne-caur-erkskiem%e2%80%a9-2>.
- Kļaviņa, S. (2022). Jāņa Endzelīna lieldarba *Lettische Grammatik* tapšana un izdošana. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 76(3), 12–27. Pieejams <https://doi.org/10.53231/LZAV.22.3.1>.
- Kļaviņa, S. (26.04.2023.). Esība un sūtība. *Domuzīme*, 2, 68–71.
- LVDAf – Sarkanis, A. (sast.). (2013). *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- LVDAI – Bušmane, B., Laumane, B., & Stafecka, A. (1999). *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Rīga: Zinātne.
- LVDAm – Kurzemiece, I., Markus-Narvila, L., & Stafecka, A. (sast. un atb. red.). (2021). *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija, I*. Rīga: Zinātne.
- LVDAms – Kurzemiece, I., Markus-Narvila, L., Stafecka, A. (sast. un atb. red.), & Vulāne, A. (2022). *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija, II: Sintakse*. Rīga: Zinātne.
- LVDApr – *Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma*. (1954). Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- ME – Milēnbahs, K. (1923–1932). *Latviešu valodas vārdnīca (I–IV sēj.)*. (Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns). Rīga: Izglītības ministrija.
- Poiša, M. (1985). *Vidzemes sēliskās izloksnes (1. daļa)*. Rīga: Zinātne.

- Poiša, M. (1999). *Vidzemes sēliskās izlokšnes* (2. daļa). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Rūķe, V. (1940). *Programma izlokšņu aprakstiem*. Rīga: Ramaves apgāds.
- Rūķe, V. (2017). Latviešu valodas atlants. In V. Rūķe-Draviņa, *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 462–493. (Pirmizdevums: 1947)
- Rūķe-Draviņa, V. (1999). Atmiņas par Jāni Endzelīnu un studiju gadiem Latvijas Universitātē. In Dz. Barbare, & B. Bušmane (sast.), *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 171–217.
- Stafecka, A. (2021). Possible traces of Finnic influence in Latvian subdialect phonetics and morphology. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri*, 12(2), 73–93. Pieejams <https://doi.org/10.12697/jeful.2021.12.2.03>.
- Treu, B. F. (1863). Der Oppekalnsche Dialect. *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*, 13(1), 21–29.

I T J K A W & ! A S R L
I Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
I Z C K , U G A H T J P
H & K & I S R & B H T
K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H I D Z C K , U G & Y N Q I

PAR JĀŅA ENDZELĪNA KONTAKTIEM AR LIETUVIEŠU VALODNIEKIEM¹

Jānis Endzelīns and His Connections with Lithuanian Linguists

■ **REGĪNA KVAŠĪTE** (REGINA KVAŠYTĒ)

---

¹ Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropēiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

ABSTRACT

Keywords:

*history of linguistics,
Jānis Endzelīns,
Lithuanian linguists,
Kazimieras Būga,
Jonas Kabelka,
Algirdas
Sabaliauskas*

The academic and scientific activities of Latvian linguist Jānis Endzelīns cannot be fathomed without knowledge of Lithuania and the Lithuanian language. Endzelīns's activities were enriched by both interest in the country and contacts with Lithuanian contemporaries.

It is often mentioned that Endzelīns established close relations with Kazimieras Būga (1879–1924). Būga's letters to Endzelīns are stored in the library of Vilnius University and the Institute of Lithuanian Literature and Folklore; some of the letters have been published (approximately 60 letters and postcards). The linguists actively corresponded on issues of Baltic linguistics: they discussed dialects, toponyms, dictionary matters, et cetera. They also discussed more personal information reflecting known biographical facts.

Endzelīns had many distinguished colleagues and students, and their mutual influences in their professional lives were noticeable. Examples include Lithuanian professor Jurgis Čerulis, Lithuanian students who studied Baltistica at the University of Latvia, and Petrs Joniks, who raised his classification at the University of Latvia to obtain a professorship at the Vytautas Magnus University. In 1939–1941, Jonas Kabelka attended Endzelīns's lectures at the University of Latvia; he published memoirs both about the lectures and the professor himself. In 1953, Algirdas Sabaliauskas and Jonas Kazlauskas participated at a student scientific conference in Riga and visited Endzelīns, as is recorded in the memoirs of A. Sabaliauskas.

Lithuanian linguists congratulated the professor of Baltic Studies on the occasions of his life and work anniversaries,

and also participated in his funeral (speeches were delivered by Kabelka and Sabaliauskas). Photographs from anniversaries and funerals are stored in the archive of the UL Academic Library, the Latvian National Library, and the Vilnius University Library.

Ievads

Jāņa Endzelīna akadēmiskajā un zinātniskajā darbībā liela nozīme bija lietuviešu valodas prasmei un interesei par lietuviešu kultūru. Zināšanas par Lietuvu bagātināja kontakti ar lietuviešu laikabiedriem, savukārt J. Endzelīns tiešā vai netiešā veidā atstāja iespaidu uz daudzu lietuviešu valodnieku dzīvi un darbiem. Raksta mērķis – atklāt, kā J. Endzelīna profesionālās un personiskās attiecības ietekmēja viņa un atsevišķu lietuviešu valodnieku zinātnisko darbu, kā izpaudās viņu kontakti. Baltu valodu pētījumus sekmēja ievērojamā latviešu baltista un lietuviešu kolēģu apmaiņa ar viedokļiem, vērtējot latviešu un lietuviešu valodas parādības, komentējot paveikto un iezīmējot sadarbības perspektīvas.

Koleģiālas un cilvēciski tuvas attiecības J. Endzelīnam izveidojās ar lietuviešu laikabiedriem – izcilo leksikogrāfu Kazimieru Būgu (*Kazimieras Būga*), seno rakstu pētnieku Jurgi Čeruli (*Jurgis Gerulis*). Ar vairākiem vēlāk ievērojamiem lietuviešu valodniekiem J. Endzelīns iepazinās Latvijas Universitātē, kur stažējās Petrs Joniks (*Petras Jonikas*) un studēja Jons Kabelka (*Jonas Kabelka*), ar profesoru tikās Alģirds Sabaļausks (*Algirdas Sabaliauskas*), Jons Kazlauskas (*Jonas Kazlauskas*) u. c.

Rakstā plašāk aplūkota arī Lietuvas kolēģu piedalīšanās dažādās J. Endzelīna dzīves un darba jubilejās un atvadīšanās pēc viņa nāves. Materiāli rakstam meklēti Latvijas un Lietuvas arhīvu, bibliotēku un muzeju fondos (sk. institūciju saīsinājumu sarakstu), vākti no sarakstes, atmiņām un publikācijām. Mēģinot noskaidrot atsevišķus faktus, aptaujāti lietuviešu valodnieki, kuri varētu zināt (atcerēties) ar J. Endzelīnu saistītus notikumus.

1. Lietuviešu valodas un kultūras nozīme J. Endzelīna dzīvē

Lietuviešu valodu, ko tolaik sauca par leišu valodu², J. Endzelīns sāka mācīties vēl ģimnāzijā, bet vēlāk izmantoja zinātniskajā darbā, „skaidrojot savas dzimtās valodas parādības, bet īpaši tie [lietuviešu valodas fakti] bija nepieciešami, kad J. Endzelīns sāka risināt vispārējus baltistikas jautājumus un tāpat baltu un slavu valodu savstarpējos sakarus. Viņš kā teorētiski, tā arī praktiski labi iemācās lietuvju valodu³. Lietuvju valoda vēlāk viņam kļūst ne tikai palīgīdzeklis citu valodu pamatīgai pazīšanai, bet arī tiešs pētīšanas objekts”⁴ (Sabaļausks, 1959, 23). Apliecinājumi, ka to latviešu valodnieks prata ļoti labi, atrodami dažādās publikācijās, piemēram, 1907. gadā, kad Pēterburgas Universitātē atkārtoti tika apspriesta aizstāvēšanai iesniegtā disertācija, „E. Volteris savā atzinumā par citiem J. Endzelīna darbiem ir slavējis autora salīdzināmās metodes lietojumu un lietuviešu valodas zināšanas [..]” (Kļaviņa, 2012, 6).

Likumsakarīgi, ka J. Endzelīns sekoja līdzī lietuviešu valodnieku darbam, īpaši pētījumiem leksikogrāfijā. Kā atceras Mērija Saule-Sleine, nereti pēcpusdienas stundās akadēmiķis šķirstījis skaidrojošo lietuviešu valodas vārdnīcu, kuru viņš lasījis tā, kā cits varbūt lasa intriģējošu romānu (Saulē-Sleinē, 1962, 329)⁵. Līdzīgas domas par lietuviešu valodas vārdnīcas nozīmi, izceļot interesi par lietuviešu folkloru, M. Saule-Sleine izteikusi citās atmiņās: „Bija iznākusi lietuviešu valodnieka J. Balčikoņa „Lietuviešu valodas vārdnīca”,

² Daudzreiz J. Endzelīns ir izteicis savu viedokli par etnonīmu *leiši*. Latvijas Nacionālajā bibliotēkā (LNB) glabājas J. Endzelīna runa (rokrakstā) „Par vārda *leiši* lietošanu” Valodas un literatūras institūta zinātniskajā sesijā 1950. gada 20. oktobrī. Arī publikācijās šis jautājums ir ticis skarts ne vienu vien reizi. Piemēram, rakstā „Par mūsu robežām ar Lietuvu” (pirmpublicējums laikrakstā „Latvijas Vēstnesis” 1920. gada 31. augustā) apgalvots, ka „[...] par *lietaviešiem* var saukt visus Lietavas pavalstniekus, neraugoties uz tautību. Pats *leišu* vārds nevar būt (tāpat kā *žīdu* vārds) nekāds lamu vārds: kāds vārda nesējs, tāda vārdam skaņa. Kad, piem., iegādājamies* [* =atceramies] senos leišu dižkunigaikškus, tad varam leišus tikai kā varoņus iedomāties. *Leišu* vārdu laikam esam patapinājuši no kuršiem; kuršu valodā (tāpat kā leišu valodas žemaišu dialektā) *ie*-skaņas vietā, kā liekas, ir bijusi *ei*-skaņa, un *leitīs* tātad laikam ir tas pats *liet(uv)is*” (Endzelīns, 1920/1991, 9).

Citēto avotu parindes rakstā atzīmētas ar indeksu * un pārrakstītas kvadrātiekvāvās. Rakstā lietota mūsdienu forma *lietuviešu valoda*, tikai citātos saglabātos oriģinālteksta formas.

³ A. Sabaļausks savos tekstos latviešu valodā ir iecienījis formu *lietuvju valoda* (varbūt tāpēc, ka tā tuvāka lietuviešu valodas formai), lai gan, atsaucoties uz J. Endzelīnu, tas ir poētisks vārds, kas nav piemērots ne zinātnēs, ne ikdienas valodai (Endzelīns, 1942/1980, 372).

⁴ Šeit un turpmāk citātos saglabātos oriģināla pieraksts, tehniekie izcēlumi u. tml.

⁵ No lietuviešu valodas tulkojusi raksta autore.

kurā ļoti daudz ilustratīvā materiāla no lietuviešu folkloras. Tā nav tikai vārdnīca, bet arī interesanta lasāma viela. Un Endzelīns to lasīja kā skaistu folklorizētu grāmatu, lasāmvielu. Šad un tad varēja redzēt, ka profesoram rokā ir Balčikoņa vārdnīca. Tur viņš lasīja arī lietuviešu gudrības, tādas, kādas folklorā ir atrodamas [..]” (Saule-Sleine, 1999, 221).

Tuva viņam bija gan lietuviešu valoda, gan kultūra. J. Endzelīna interese par lietuviešu valodu izpaudās arī tulkošanā, ko var uzskatīt par sevis un savas valodas prasmes pārbaudes veidu. Valodnieku saistīja lietuviešu tautasdziesmas, par kuru atdzejojumiem atrodami apliecinājumi vairākās publikācijās (Grīse, 1973; Zinkevičius, 1973; Gryslė & Zinkevičius, 1971). Dati, cik dziesmu atdzejots, gan atšķiras – vienā publikācijā minētas 12 tautasdziesmas (Saulė-Sleinė, 1962, 330), citur apgalvots, ka „laikam kādas astoņas dainas ir pārtulkotas” (Saule-Sleine, 1999, 220). Pirmais tautasdziesmas atdzejojums datēts ar 1892. gada 14. februāri, bet arī vecumdienās J. Endzelīns turpināja atdzejot (Sabaliauskas, 1982, 113)⁶. Tautasdziesmai „Kad mēs abas augām” („O kad mudvi auguv”) kuras melnraksts glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Retumu un rokrakstu nodaļā (LNB RRN), ir komponēta mūzika. Par tās tapšanu saglabājušās plašākas atmiņas – ka vispirms tika meklēta autentiska melodija, bet, kad tas neizdevās, komponists Alfrēds Kalniņš pielāgoja šim tekstam citu melodiju (plašāk sk. LNB RRN A356 N904). Cik zināms, bez šīs dziesmas komponēta vēl „Liniņus plūcu” („Linellius roviau”) (Saulė-Sleinė, 1962, 333–334). Tulkot no lietuviešu valodas J. Endzelīns mudināja arī citus, piemēram, M. Saule-Sleine atceras, kā viņa tikusi iesaistīta tautasdziesmu atdzejošanā (Saulė-Sleinė, 1962, 330–334).

2. J. Endzelīns un lietuviešu valodnieki

Vistuvākās attiecības J. Endzelīnu saistīja ar lietuviešu valodnieku Kazimieru Būgu (1879–1924). Abu valodnieku kontakti pieminēti ne vienā vien rakstā par J. Endzelīnu – gan biogrāfijās, gan citās publikācijās (Ambrazas, 1999, 180; Sabaliauskas, 1982, 114; 2004, 508 u. c.), kā arī atmiņās: „[...] ar gaišu

⁶ Lietuviešu valodas pētījumu vēstures apraksta autors atsaucas uz vairākām publikācijām, kuras izmantotas arī šajā pētījumā (Saulė-Sleinė, 1962; Zinkevičius, 1973; Gryslė & Zinkevičius, 1971).

⁷ Pieraksts izloksne.

sirsnību viņš [J. Endzelīns] vienmēr pieminēja zinātniekus, kurus cienīja, kā lietuvietī K. Būgu vai igauni P. Aristi” (Bitīte-Murele, 1999, 25). Tas uzsvērts arī daudzos K. Būgas dzīvesgājuma aprakstos, piemēram, „[...] sadarbojies ar J. Endzelīnu, J. Plāķi, P. Šmitu [...]” (Bankavs & Jansone, 2010, 114), „[j]o sevišķi atzīmējama viņa [K. Būgas] draudzība un ciešā sadarbība ar J. Endzelīnu” (Monogrāfija par Kazimiru Būgu, 1980, 194).

1. **ATTĒLS.** J. Endzelīns (fotografēts ap 1920. gadu Harkivā) (Rakstniecības un mūzikas muzejs (RTMM)⁸ 246629) un K. Būga (RTMM 246673)

Lai atklātu valodnieku iepazīšanās kontekstu, vispirms jāatgādina daži svarīgi K. Būgas dzīves fakti. Par valodniecību viņš ieinteresējās 1899. gadā, kad sāka strādāt meteoroloģijas observatorijā Pēterburgā (šo darbu palīdzēja iegūt bijušie skolas biedri, bet par to nācās dot kukuli – retu pastmarku kolekciju) (Zinkevičius & Kabelka, 1958, 15). Tad viņš iepazīnās ar Antana Juškas (*Antanas Juška*), Kazimiera Jauņus (*Kazimieras Jaunius*) un citu valodnieku darbiem, iedziļinājās lietuviešu valodas dialektos, lasīja senos lietuviešu literatūras pieminekļus, kā arī mācījās latviešu valodu. Kādu laiku strādāja pie K. Jauņus par sekretāru un viņa iedvesmots K. Būga uzrakstīja darbu „Aistišķi studijai” (tā 1. daļa tika publicēta 1908. gadā). Pēc K. Jauņus nāves 1908. gadā K. Būga tālāk strādāja patstāvīgi, klausījās universitātē lekcijas un drīz vien nonāca pie secinājuma par K. Jauņus mācības kļūdainumu, tāpēc uzrakstīja

⁸ Agrāk Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs, par ko liecina institūcijas lietotais saīsinājums.

„Aistiški studijai” autokritiku, kurā atteicās no K. Jauņus teorijām⁹. Saņēmis K. Būgas paskaidrojumu, J. Endzelīns uzslavēja viņa čaklumu un tieksmi pēc zinātnes, tomēr ieteica pilnībā atteikties no K. Jauņus teorijām un savus spēkus veltīt lietuviešu valodas vārdnīcai (Būtēnas & Kruopas, 1955, 5–6). Tāpēc var teikt, ka „J. Endzelīna stingrā kritika par šo darbu [„Aistiški studijai”] palīdzēja Būgam atrast pareizo ceļu uz zinātņi” (Monogrāfija par Kazimiru Būgu, 1980, 194). Latviešu valodu K. Būga apguva pašmācības ceļā, jo saprata, ka bez radniecīgās valodas nespēs saprast lietuviešu valodas parādības. To apguva diezgan labi, abonēja un lasīja žurnālu „Austrums” (Zinkevičius & Kabelka, 1958, 19).

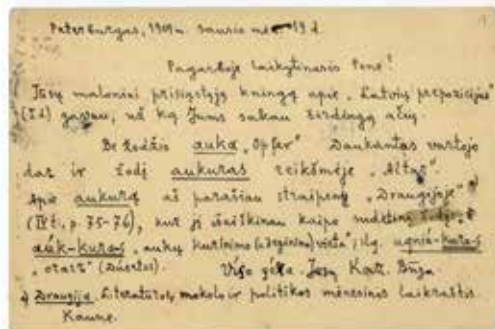
Valodniecības vēsturē kā īpašs nopelns lituānistikā tiek vērtēta tieši „J. Endzelīna pozitīvā ietekme uz K. Būgu. Šos divus visievērojamākos baltu valodu pētniekus vienoja sirsnīga radoša draudzība, kas iesākusies, kad K. Būga vēl bija Pēterpils universitātes students. J. Endzelīns jau 1911. gadā sava darba *Славяно-балтийские этюды* priekšvārdā „last, not least” pateicas „своему молодому другу студ. phil. К. К. Буге, снабдившему меня обильным материалом по литовскому языку”^{*} [** И. Эндзелин. Славяно-балтийские этюды. Харьков, 1911, V*]. J. Endzelīns savu uzmanību K. Būgam bija pievērsis jau arī agrāk, līdz ko parādījās pirmais lielākais K. Būgas darbs *Aistiški studijai*, kuŗu viņš J. Endzelīnam arī nosūtīja¹⁰. 1908. gadā J. Endzelīns recenzē šo K. Būgas darbu. J. Endzelīna atsauksmei par Baltu studijām bija tieši izšķirīga nozīme K. Būgas turpmākajā darbā¹¹. Lūk, ko raksta par šo jautājumu savā autobiogrāfijā pats K. Būga: „Ja es no 1909. g. rudens vairāk esmu nodevies vārdnīcai, tad tur būs

⁹ „Jauņis bija ļoti pamatīgi iepazīsies ar leišu valodas pieminekļiem, izloksnēm un valodniecisko literātūru. Nelaime tikai tā, ka viņš savā valodnieka attīstības gaitā bija autodidakts: kā tāds viņš bija ļoti patstāvīgs savos spriedumos, bet, strādādams bez stingras metodes, tas savos paša radītos uzskatos pa lielāki daļai maldījās. Viņa paša publicētos darbos daudz svarīga materiāla un diezgan maz greizo teoriju, tā ka tie ļoti derīgi. Viņa teorētiskos uzskatus saveida sistēmā un sāka izdot viņa skolnieks – tagadējais Pēterburgas universitātes students K. Būga: iznāca I daļa no viņa grāmatas *Aistiški studijai*, kas satur gandrīz tikai aplamas teorijas, bet arī daudz jauna materiāla. Tagad par laimi K. Būga ir atsvabinājies no sava bijušā skolotāja nepareiziem uzskatiem un sāk patstāvīgi strādāt leišu valodniecībā; lai gan acumirkli tas skaitās vēl tikai par studentu, tomēr tas pieder jau tagad pie vislabākiem leišu valodas pratējiem, un arī indoeiropiešu salīdzināmo gramatikū tas ļoti labi pārzina: leišiem viņa personā gatavojas ievērojams zinātņu virs” (Endzelīns, 1974, 368–369).

¹⁰ Šis fakts ļauj izvīrīt hipotēzi, ka savstarpējos kontaktus uzsāka tieši K. Būga. Jāpiebilst, ka autokritiku K. Būga nosūtīja ievērojamākajiem valodniekiem (Būgaitē, 2002, 37).

¹¹ No ievērojamo valodnieku darbiem labāk iepazīsies moderno valodniecību, K. Būga patstāvīgi nonāca pie secinājuma, ka viņa skolotājs K. Jauņus ir maldījies. Izšķirošā nozīme bijusi J. Endzelīna kritikai (Zinkevičius & Kabelka, 1958, 27).

vainīga mana „Aistu studiju” nelaime** [** K. Būga šinī darbā bija paudis aplamos valodnieka K. Jauņa uzskatus, no kuriem vēlāk publiski atteicās] kopā ar prof. J. Endzelīna vēstuli par šo nelaimi profesoram E. Volterim, kuŗā Endzelīns, uzslavējis manas bagātās zināšanas un strādīgumu, caur Volteri dod man padomu atmest Jauņa sapņus un izlietot savas zināšanas vārdnīcai. Endzelīna vārdi man dziļi iespiedušies sirdī un vēl šodien tie dzīvi*** [*** K. Būga. Lietuvių kalbos žodynas. Kaunas, 1924, 1 šas., V]” (Sabaļausks, 1959, 25–26). Tādējādi „Būgas kā zinātnieka izaugsmi stipri stimulēja latviešu valodnieka J. Endzelīna lietišķā kritika un draudzīgie padomi. Viņi apmainījās savā starpā arī ar latviešu un lietuviešu valodas izlokšņu materiāliem” (Sabaļausks & Zemzare, 2011, 515).

2. ATTĒLS. K. Būgas pastkarte J. Endzelīnam (19.01.1909.; Lietuviešu literatūras un folkloras institūts (LLFI) F7 KB-25)

Saglabājies bagātīgs epistolārais mantojums, kas liecina par abu valodnieku kontaktiem¹². Vecākā K. Būgas pastkarte J. Endzelīnam, kas tika atrasta,

¹² Lai gan valodnieki prata abas baltu valodas, vēstules K. Būga rakstīja lietuviski, bet J. Endzelīns – latviski, resp., katrs savā dzimtajā valodā. Plašāk par vēstulēm un to publikācijām sk. tālāk.

rakstīta 1909. gada 19. janvārī (LiK, 1956, 365–366; sk. 2. attēlu) un adresēta ļoti oficiāli *Jego Vysokorodiju Ivanu Martinoviču Ēndzelīnu* ‘Viņa Augstdzimtībai Ivanam Martinovičam Endzelīnam’, kas liecina par distanci starp adresantu (studentu K. Būgu) un adresātu (doktora grāda pretendentu J. Endzelīnu). Arī uzruna tekstā ir oficiāla *Pagarboje laikytinasis Pone!* ‘Cieņā turamais Kungs!’. K. Būga vispirms sirsnīgi pateicas par saņemto grāmatas „Latviešu prepozīcijas” 1. daļu, bet tālāk īsi un lietišķi skaidro vārda *auka* ‘upuris’ un *aukuras* ‘altāris’ lietojumu, kā arī piemin, ka ir publicējis par to rakstu izdevumā „Draugija”¹³.

Nav pamata apgalvot, ka pēc autokritikas publicēšanas K. Būga uzreiz atbrīvojās no maldīgajām K. Jauņus teorijām. Par to atrodama liecība 1911. gada 14. janvāra vēstulē J. Endzelīnam, kurā K. Būga pateicas par kritiku, kas veltīta viņa rakstam par datīvu, un atzīst, ka vēl nav pilnībā atbrīvojies no K. Jauņus ietekmes (Būga, 1961a, 836–840). Šo vēstuli K. Būgas kopoto rakstu (*Rinktiniai raštai*) ievadrakstā citē Zigmars Zinkevičs (*Zigmas Zinkevičius*) un J. Kabelka (Zinkevičius & Kabelka, 1958, 33).

Tādējādi no dažiem iepriekš aplūkotajiem faktiem redzams, ka liecības par J. Endzelīna un K. Būgas kontaktiem atrodamas gan dažādās publikācijās, gan pašu valodnieku sarakstē. „Ir palikusi bagāta korespondence, kur abi zinātnieki iztirzā dažādas valodas problēmas, apspriež baltistikas zinātnes jautājumus, par kuriem viņi tur rūpes* [*Lietuvas PSR ZA Lietuvju valodas un literatūras institūta rokrakstu nodaļā glabājas 50 K. Būgas vēstules, rakstītas J. Endzelīnam no 1909. g. līdz 1921. g.]”¹⁴ (Sabaļausks, 1959, 25). K. Būgas vēstules J. Endzelīnam ir publicētas trijos izdevumos Lietuvā:

- 1) Elenas Grinaveckienes (*Elena Grinaveckienė*) un Jona Kropa (*Jonas Kruopas*) sastādītajā izdevumā „Literatūra ir kalba” (LiK) – 8 pastkartes, sākot ar 1909. gada 19. janvāra pastkarti

¹³ K. Būga pats komentē, ka tas ir ikmēneša literatūras, zinātnes un politikas laikraksts Kauņa.

¹⁴ Raksta autorei izdevās iepazīties ar vēstulēm un pastkartēm (daudz ir tieši šāda formāta korespondences), kas tagad glabājas Lietuviešu literatūras un folkloras institūta (LLFI) bibliotēkā, kur tās nonāca 1990. gadā pēc Zinātņu akadēmijas Lietuviešu valodas un literatūras institūta sadalīšanas Lietuviešu valodas institūtā (*Lietuvių kalbos institutas*) un Lietuviešu literatūras un folkloras institūtā (*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*). Dažas citas glabājas Viļņas Universitātes bibliotēkā (VUB).

(sk. 2. attēlu), un 3 vēstules, bet ievadā minēts, ka pavisam ir saglabājušās 44 pastkartes un 8 vēstules (LiK, 364);

- 2) Z. Zinkeviča sastādīto K. Būgas kopoto rakstu 3. sējumā – 44 korespondences, sākot ar 1910. gada 17. aprīļa vēstuli (Būga, 1961a);
- 3) krājumā „Lietuvių kalbotyros klausimai” (LKK) – 11 Joza Karaciejus (*Juozas Karaciejus*) un A. Sabaļauska apkopotās vēstules (LKK, 1980).

Tā kā daļa vēstuļu atkārtojas visās vai vismaz divās no trim publikācijām, šķiet, var runāt par apmēram 60 pastkartēm un vēstulēm, neskaitot atsevišķus fragmentus, nesalasāmas vai nedatētas u. tml. vēstules (plašāk sk. Būga, 1961a, 994–996). Kā K. Būgas vēstules nonākušas Lietuvas bibliotēkās un arhīvos, zināms tikai daļēji, piemēram, A. Sabaļausks raksta, ka 11 vēstules, datētas ar 1911.–1921. gadu, 1979. gada februārī ar attiecīgu pavadvēstuli viņam atsūtījusi M. Saule-Sleine (LKK, 54). Aprakstīdami J. Endzelīna arhīvu, Rasma Grīse un Z. Zinkevičs (Gryslė & Zinkevičius, 1971, 97–100) citē K. Būgas 1911. gada 26. februāra vēstuli, kuras nav lietuviešu publikācijās, kas ļauj izvirzīt pieņēmumu, ka ne visa korespondence vēl apzināta.

Daļa abu valodnieku epistolārā mantojuma glabājas Viļņas Universitātes bibliotēkas Rokrakstu nodaļā (VUB RN) K. Būgas meitas Gražinas Būgaites (*Gražina Būgaitė*)¹⁵ fondā (VUB RN F1-D422; F1-D801), kur izdevās atrast 13 J. Endzelīna vēstules, rakstītas K. Būgam laikā no 1920. līdz 1924. gadam. Viena, 1920. gada 28. oktobra pastkarte, gan ir adresēta Eduardam Volterim ar lūgumu nodot K. Būgam „kāda angļu valodnieka rakstu par ie un uo”, taču iesieta kopā ar citām personīgi K. Būgam rakstītām vēstulēm (VUB RN F1-D801, 1).

J. Endzelīns un K. Būga vēstulēs galvenokārt aplūkoja baltu valodniecības jautājumus: izloksnes, vietvārdus, leksikogrāfijas u. c. jautājumus, apmainījās ar informāciju par savām un citu valodnieku publikācijām, reizēm tās arī

¹⁵ K. Būgas meita Gražina (dzimusi 1914. gadā), sākotnēji bija ģimnāzijas lietuviešu valodas skolotāja Kauņā, kopā ar māti devās trimdā uz Rietumiem un vēlāk pārcēlās uz ASV, bet dēls Gintauts (dzimis 1921. gadā), psihologs, dzīvoja Zviedrijā (Būgaitė, 2002, 58).

vērtēja vai citādi komentēja, apspriedās par iespējām ar tām dalīties, kā arī sazinājās par darāmiem darbiem u. tml.¹⁶ Taču sastopamas arī piezīmes par atsevišķiem biogrāfijas faktiem vai personīgiem pārdzīvojumiem, kas ir šī pētījuma uzmanības centrā. Uzrunas vēstulēs ļauj izsekot, kā abu valodnieku distancēti profesionālā saziņa pārauga draudzībā.

Viņu kontakti turpinājās līdz K. Būgas nāvei 1924. gadā. Lai gan K. Būga iepazina tikai mazāk nekā pusi latviešu valodnieka paveikto darbu, viņš jau tad J. Endzelīnu nosauca par latviešu milzi (Būga, 1961c, 679). Šo raksturojumu mūsdienās bieži atkārto daudzi gan Latvijā, gan Lietuvā, tas uzsvērts atmiņās, piemēram, „Lietuvieši mēdz teikt: „Latvių milžinas”. Tas viņš patiesi arī bija, un vienmēr atmiņā dzīvos Latviešu Milzis!” (Putniņš, 1999, 164). K. Būga bija viens no tā laika ievērojamajiem valodniekiem, kuri augstu novērtēja J. Endzelīna lingvistiskos uzskatus (Nītiņa, 2016, 12). Par īpaši izcilu J. Endzelīna veikumu viņš uzskatīja „Latviešu valodas gramatiku” un uzsvēra tās nozīmi lietuviešiem: „Viens no vislielākajiem notikumiem baltistikas zinātnē bija J. Endzelīna lielās latviešu gramatikas parādīšanās (Lettische Grammatik, Rīga, 1922; Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951). Šī grāmata ne tikai iekaroja latviešu valodai pienācīgu vietu salīdzināmajā valodniecībā, bet reizē tā ir neaizstājams avots, studējot lietuvju valodas faktus. Lūk, ko rakstīja K. Būga sakarā ar šās grāmatas iznākšanu: „Patiesi latvieši var priecāties, sagaidījuši Endzelīna gramatiku! Šī gramatika priecinās ne tikai latvieša sirdi, bet arī ikviena valodnieka – baltista, jo te viņš atradis gaismu, kas apgaismo ne tikai latviešu, bet arī lietuvju valodas faktus... Endzelīna gramatika katrā ziņā ir vajadzīga lietuvju valodas dziļākai izpratnei. Kamēr vēl nav uzrakstīta lietuvju valodas salīdzināmā gramatika, tikmēr tās pienākumus veiks Endzelīna gramatika. Plašāk par latviešu valodas gramatiku domāju parunāt vēlāk. Tagad nenociēšos, neizpauž savu prieku un neieteicis šo grāmatu saviem tautas brāļiem. Tātad lasīsim un mācīsimies no latviešu valodas gramatikas pazīt savējo valodu!”* [K. Būga. Tauta ir Žodis. I. Kaunas, 1923, 423–424]” (Sabaļausks, 1959, 24).

Savukārt J. Endzelīns līdz mūža beigām pārdzīvoja K. Būgas pāragro nāvi, jo augstu vērtēja viņu ne tikai kā valodnieku, bet arī kā personību

¹⁶ Rakstā plašāk netiks analizēti valodniecības jautājumi, par kuriem sarakstījās abi valodnieki. Šim nolūkam var noderēt „Darbu izlases” tematiskais un vārdu rādītājs (Hirša et al., 2023).

(Saulė-Sleinė, 1962, 329). 1924. gadā „Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā” ir publicēts J. Endzelīna veltījums K. Būgas piemiņai (Endzelīns, 1924/1979b).

No korespondencē konstatētajiem faktiem vērtīgs ir 1911. gada 5. janvāra vēstulē lasītais K. Būgas ieteikums J. Endzelīnam Viļņā iepazīties ar Lietuviešu Zinātņu biedrības priekšsēdētāju Jonu Basanaviču (*Jonas Basanavičius*)¹⁷, izmantot daudzos šīs biedrības bibliotēkā esošos materiālus, kā arī tikties ar laikraksta „Viltis”¹⁸ redaktoru Antanu Smetonu (*Antanas Smetona*), kurš labi protot lietuviešu valodu. J. Basanavičs un A. Smetona varētu ieteikt, ar ko vēl sastapties – varbūt ar mācītāju Jozu Tumu (*Juozas Tumas*) (ja viņš vēl būšot Viļņā, jo viņam poļu baznīckungis esot atteikuši amatu laikrakstā „Viltis”). K. Būga piemin arī to, ka gatavojas beigt universitāti pavasarī, resp., 1911. gadā¹⁹, taču, kā redzams vēlāk, tas neizdevās (LKK, 56 [1])²⁰.

Pēc Pēterburgas Universitātes beigšanas 1912. gadā K. Būga Salīdzināmās valodniecības katedrā gatavojās profesūrai, bet J. Endzelīns tolaik jau strādāja Harkivas Universitātē un tā paša gada 17.(30. pēc jaunā stila kalendāra) martā Pēterburgā aizstāvēja doktora disertāciju „Slavjano-baltijskie etjudy” (Harkiva, 1911). K. Būga 1912. gada 17.(30.)²¹ marta vēstulē apsveic J. Endzelīnu ar disertācijas aizstāvēšanu un novēl, lai ministrija ātrāk apstiprina par profesoru (LKK, 76 [8]). Par veiksmīgi noliktiem eksāmeniem un to, ka Pēterburgas Universitātes profesors Jans Boduēns de Kurtenē (*Jan Baudouin de Courtenay*) viņu atstāj

¹⁷ „1911. gadā šās biedrības vispārējā sapulcē viņš [J. Endzelīns] vienbalsīgi tiek ievēlēts par Lietuvju zinātniskās biedrības korespondētājlocekli” (Sabaļausks, 1958). Cetur latviski tā tiek saukta par zinātnes vai zinību biedrību (Sabaļausks, 1959; Endzelīns, 1932). Saglabājusies J. Endzelīna vēstule no Harkivas J. Basanavičam, kurā viņš pateicas par parādīto uzmanību, nožēlo, ka netika uz Viļņu, un apsola rakstīt biedrības izdevumam. Uz vēstules ir J. Basanaviča parakstīta rezolūcija, ka vēstule nolasīta sēdē (Sabaliauskas, 1982, ielime [bez lapas numura]). Ir publicēts J. Endzelīna raksts, veltīts biedrības 25 gadu jubilejai (Endzelīns, 1932).

¹⁸ Sabiedrības, literatūras un politikas tautiska novirziena laikraksts, ko izdeva no 1907. gada oktobra līdz 1915. gada septembrim Viļņā.

¹⁹ Tikai 1911. gada rudenī K. Būga beidzot nolika visus kursa eksāmenus. Daži no tiem nav bijuši viegli, jo uz beigām viņš bijis atstājis tos, kuri vismazāk saistīti ar iecienīto jomu – valodniecību. Īpaši grūti gājis ar psiholoģiju. Beidzot 1912. gada maija beigās K. Būga nokārtoja eksāmenus un saņēma pirmās pakāpes diplomu (Zinkevičius & Kabelka, 1958, 38–39; LLI F7 KB-23).

²⁰ Publikācijā numurētās vēstules minētas arī norādēs kvadrātiekvāvās.

²¹ Reizēm vēstules datētas pēc vecā un jaunā stila vienlaicīgi.

universitātē, K. Būga raksta 1912. gada 3. jūnijā, kā arī informē, ka piedalīsies Zinātņu biedrības sapulcē Viļņā. Šajā vēstulē viņš nodod J. Endzelīnam J. Basanaviča lūgumu uzrakstīt kaut ko izdevumam „Lietuvių tauta”²², uzreiz gan piebilstams, ka laiks tam vēl esot, un pats dalās ar ieceri uzrakstīt par lietuviešu dialektiem (LLFI F7 KB-23).

Reizēm vēstulēs K. Būga pieminēja vai plašāk aprakstīja arī vienu otru savas personīgās dzīves notikumu. Piemēram, 1914. gada 21. aprīļa (4. maija) vēstulē raksta par apmešanos uz dzīvi Karaļaučos, kur kopā ar sievu, kas cēlusies no Suvalku Naumiestes-Vladislavovas draudzes, viņiem ir pansija par 160 markām mēnesī. Tur esot daudz patīkamāk dzīvot un ērtāk strādāt nekā Pēterburgā, turklāt pēc slimības²³ viņam turienes gaiss esot ļoti piemērots (Būga, 1961a, 867–868 [31]; LLFI F7 KB-20).

Vēlāk, tā paša gada 9. decembra vēstulē, K. Būga pārsprieda savu likteni: ja nebūtu kara, viņš darbotos ārzemēs, jo ministrijai esot uzrakstījis lūgumu, lai pēc maģistra eksāmenu pabeigšanas viņam ļautu braukt nevis uz Karaļaučiem, bet uz Zviedriju pie valodniekiem Ēvalda Lidēna (*Ewald Lidén*) un Pēra Pērona (*Per Persson*). Eksāmeni esot jāpabeidz līdz Lieldienām, bet kara dēļ jaunas zinātniskas grāmatas un pat vajadzīgākās mācību grāmatas nevarot dabūt, jo robeža esot slēgta. Mācības ļoti ietekmējis karš: divi viņa brāļi ierauti karā, bet februārī karadienestā iesaukšot arī trešo brāli, turklāt sievas vecāku mājas pie Naumiestes nodegušas un tur gājušas bojā diezgan daudzas lietas, no kurām visvairāk viņam esot zēl grāmatu (Būga, 1961a, 871 [35]; LLFI F7 KB-25(2), 7).

Savukārt J. Endzelīns vēstulēs K. Būgam rakstīja gan par sevi, gan puda viedokli par kopīgiem paziņām un viņu darbiem, par iespējām tikt pie šiem izdevumiem un reizēm arī izteica vērtējumu par tiem. Komentāri mēdza būt lakoniski (daļēji tas bija saistīts ar papīra taupīšanu), jo abiem situācijas bija labi zināmas, bet katru jaunu tēmu ievadīja domuzīme:

Mīļais kollēga! „Švietimo darbo” burtnīces dabūju; paldievs! Becenbergēri mēs no savas puses apsveicām. – Latvijas vietu vārdus mēs ar Šmitu

²² Lietuvių Zinātņu biedrības žurnāls, ko no 1907. līdz 1936. gadam izdeva Viļņā.

²³ 1913. gada nogalē K. Būga smagi saslima un slimoja līdz 1914. gada martam (Zinkevičius & Kabelka, 1958, 44).

krājam un esam jau savākuši apmēram $\frac{1}{4}$ no visas Latvijas vārdiem. Gribētum, ja tas no mums atkarāsies, līdz rudenim tikt galā mazākais ar Vidzemi, un Vidzemes vārdus tad rudeni laikam varētu iespiest. – **Zēversa** disertācijas man pašam arī nav, un nav laikam vēl pašam autoram ar: visi vēl brīvie eksemplāri vēl atrodoties Šveicē. – Mūlenbacha vārdnīcas jautājums vēl nav noskaidrots; manu gramatiku laikam drīzumā sāks drukāt (Vācijā). – Tas **Spechts** savā disertācijā izrādās gandrīz tāds pats nesimpatisks ignorants kā **Doričs**. Ļoti vājš darbs arī **Leskīna** „Litauisches Lesebuch” [...] Nodevu Jūsu vēstuli arī prof. P. Šmitam. Ar labām dienām Jūsu J. Endzelīns. [...] Zin. Komisijas Rakstu krājumus var dabūt XIII par 15 rub, XV par 22½ rub, XVI par 45 r., XVII par 24 r., Rīgā Pauluči ielā 13, otrdienās un piektdienās ½5-6 pēc pusdienas; Jūs varētu palūgt Lietavas sūtniecību nopirkt un aizsūtīt. Drīzumā Jums piesūtīsim pirmo Filologu biedrības rakstu krājumu (18.04.1921.; VUB RN, F1-D801, 2).²⁴ [Pedagoģisko žurnālu „Švietimo darbas” no 1919. līdz 1930. gadam reizi mēnesī izdeva Izglītības ministrija Kauņā (VLEe); Adalberts Becenbergers (Adalbert Bezenberger), dzimis 1851. gada 14. aprīlī, acīmredzot tika sveikts 70 gadu jubilejā (Ambrazas, 1999, 95–96); Pēteris Šmits; Jāņa Zēvera (Johann Sehwers) disertācija „Die deutschen Lehnwörter im Lettischen”, izdota Cīrihē 1918. gadā (Bankavs & Jansone, 2010, 263); vācu valodnieks Francis Špehts (Franz Specht); bulgāru valodnieks Aleksandrs Doričs (Aleksandr Dorič) (Ambrazas, 1999, 168); vācu valodnieka Augusta Leskīna (August Leskien) lasāmgrāmata „Litauisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch”, Heidelberg, 1919 (Ambrazas, 1999, 364–365)].

1921. gada 19. oktobra vēstulē J. Endzelīns raksta, ka palīdzēs J. Ģerulim gatavot bibliogrāfiju un uzsver, ka pārņēmis Kārļa Mīlenbaha iesākto vārdnīcu un nu abi ar K. Būgu darīs līdzīgu darbu, kā arī rosina apmainīties ar literatūru starpvalstu ministriju līmenī:

Mīļais kollēga! Ļuoti Jums pateicuos par piesūtītām grāmatām! [...] Ģerulim arī es, zināms, palīdzēšu bibliogrāfijā. – Gaidīšu Jūsu apsuolīto rakstu par uo un -ūna-. Mūlenbacha un manu „latviešu gramatiku” sāku gatavot otrai drukai, kas iznāks tikai nākamā gadā; tai vietā piesūtu Jums mūsu

²⁴ Šeit un tālāk kvadrātiekvāš paskaidroti atsevišķi J. Endzelīna vēstulēs minētie izdevumi, fakti, personas u. tml. Citātos tie izcelti (raksta autores izcēlums). Ja nav norādīts citādi, dati no Hirša et al., 2023.

„latv. valodas mācību”. Par Bīlensteinu un Latvju dainām I un IV runāšu grāmatu pārdevējiem. – Es jauno **Hirta** grāmatu gan esmu izrākstījis, bet vēl neesmu sajēmis. Manas gramatikas manuskripta pirmā daļa nu aizsūtīta drukai uz Heidelbergu Vinteram, kas jau sācis ir iespiest manu „Lettisches Lesebuch”. Tagad gatavoju drukai Vidzemes vietu vārdus (Kurzemes un Latgales vārdi pa lielākai daļai vēl jāsavāc). Bez tam man uzduots turpināt un pabeigt Mūlenbacha (ruokrakstā) atstātuo un nepabeigtuo latv. valuodas vārdnīci, tā ka tagad strādāsim līdzīgu darbu. Man pie tam zināms ļuoti derētu **Šlapeļa** un **Jūsu** vārdnīces. Tā kā privātā kārtā ļuoti grūti laikā izzināt un dabūt mums te jaunas grāmatas, kas iznāk Lietuvā un otrādi, tad musu fakultāte lūdz mūsu izglītības ministriju proponēt Lietavas izglītības ministrijai apmainīties ar saviem „**Baltica**”; varbūt Jūs arī Kauņā²⁵ šuo apmaiņu ieteiksīt savai ministrijai. [...] Ar labām dienām Jūsu J. E. (19.10.1921.; VUB RN, F1-D801, 4). [Par J. Ģeruli sk. tālāk; vācu valodnieks Hermanis Hirts (*Hermann Hirt*) 1921. gadā izdeva pirmo indoeiropiešu gramatikas sējumu „Indogermanische Grammatik”; Jurgā Šlapeļa (*Jurgis Šlapelis*) 1920.–1921. gadā izdotās vārdnīcas – „Lietuvių kalbos žodynas išverstas rusiškai, lenkiškai ir vokiškai” un „Lietuvių ir rusų kalbų žodynas” (Ambrazas, 1999, 622) – J. Endzelīns novērtēja šādi: „Ļoti simpātiski un derīgi ir arī abi šie Šlapeļa vārdnīcu pasākumi [...] jāvēlas, lai autors tās drīz spētu novest līdz galam un lai būtu vieglāki iespējams tās iegādāties arī ārpus Viļņas. Vai autors, piem., nevarētu daļu eksemplāru nodot te Rīgā komisijā” (Endzelīns, 1926/1979a, 680); K. Būgas lietuviešu valodas vārdnīcas „Lietuvių kalbos žodynas” 1. sējums iznāca 1924. gadā Kauņā, šeit varētu būt izteikts pamudinājums pasteidzināt darbu, jo materiāli tai sākti vākt 1902. gadā (Ambrazas, 1999, 115); „**Baltica**” – domājams, ka runa ir par „Russkij filologičeskij vestnik” publicēto K. Būgas rakstu apkopojumu, kas izdots 1911. gadā Varšavā].

Citā vēstulē J. Endzelīns pateicas par K. Būgas atsūtīto publikāciju²⁶ un raksta, ka tās eksemplārus izdalījis visiem adresātiem, taču ne tā, kā iecerējis K. Būga, kā arī dod padomu, kuru slāvu filoloģijas speciālistu aicināt uz Kauņu u. c.:

²⁵ Jāpievērš uzmanība Lietuvas vietvārda formai J. Endzelīna tekstā: „[...] par *Kaunu* (leitiski: *Kaunas*) un ne *Kauņu*; beidzamā forma, tāpat kā *Grodņa* (*Grodnas* vietā) laikam radusies zem *Viļņas* vārda iespaida, kur *n* mikstinājums ir vecs” (Endzelīns, 1920/1991, 9).

²⁶ K. Būgas raksts „Priesagos *-ūnas* ir dvibalsio *uo* kilmē” 1921. gadā publicēts žurnālā „Lietuvas mokykla” Nr. 10–11.

Cienīts kollēga! Paldies par -ūna- un -uo-! Esmu vispāri šos jautājumos ar Jums vienis prātis. Tie citi 3 eksemplāri laikam bija nolemti izdalīšanai, un esmu tos izdalījis prof. Šmitam, Plāķim un (atvainojiet, ja tas Jums nepatīktu) ne **Blesem**, bet **Ābeles** jaunkundzei, jo viņa zinātnē vairāk nozīmē nekā Bleses kungs. – „Latvju dainu” *visus* sējumus kopā (citādi nepārdod) te patlaban varētu dabūt apm. par 9000 latv. rubļu. Ja Jums Kaunā negadās cits labāks slavists (**Bulachovskij?** tagad Charkovā), tad varu ieteikt kā krievu valodas vēstures un dialektu labu pazinēju profesoru dr. N. N. **Durnovo** (tagad Moskva, Trubnikovskij per., d. 26, kv. 19), kas ļoti vēlas izkļūt no Krievijas [...] Vai nevarētum kā dabūt „**Kriaušaičio ir Ryg. Jono Liet. kalbos gramatika?**” Ar labām dienām. Jūsu JE (09.11.1921.; VUB RN F1-D801, 5). [Pēteris Šmits, Juris Plāķis, Ernests Blese, Anna Ābele; ukraiņu valodnieks Leonīds Bulahovskis (*Leonid Bulahovskij*, 1888–1961); krievu valodnieks Nikolajs Durnovo (*Nikolaj Durnovo*, 1876–1937); Jona Jablonska (*Jonas Jablonskis*) lietuviešu valodas gramatika, izdota ar pseidonīmu *Rygiškių Jonas*²⁷, savukārt cits viņa pseidonīms ir *Petras Kriaušaitis*, bet redzams, ka vēstulē apvienoti abi].

1921. gada 5. novembra vēstulē J. Endzelīns jau kā fakultātes dekāns interesējas par iespēju Kauņā, kur tolaik Lietuvas Universitātē strādāja K. Būga, mācīt latviešu valodu līdzīgi kā Latvijā gribētu mācīt lietuviešu, bet 14. decembra vēstulē izsaka vēlēšanos apmainīties ar valodniecības izdevumiem. Šajā vēstulē skarti vēl vairāki svarīgi jautājumi, ieskaitot pēcvārdā jautājumu par K. Būgas uzvārda izrunu:

Cienīts kollēga! „Latvju dainas” varbūt Jums var nopirkt vai nu Švietimo ministrija vai universitāte. [...] Mēs pie savas augstskolas gribam turpmāk dabūt *leišu* valodas lektūru; varbūt arī jūs Kaunā paredzēsīt *latv.* valodas lektūru? Manu gramatiku nu jau iespiež Heidelbergā; līdz vasarai laikam iznāks [...] (05.11.1921.; VUB RN, F1-D801, 6).

[...] Manu „*Lettisches Lesebuch*” (ar paradīgmām un vārdnīci) nupat iespiež Heidelbergā un uz lieldienām laikam izduos; to varēsīt laikam arī Jūs Lietuvā lietuoit. Bet nu mums Rīgā ir vajadzīga chrēstomatija ar leišu un prūšu tekstiem; **Voltera** chrēstomatija vairs nav dabūjama, un **Leskīna**

²⁷ Tas veidots no istā priekšvārda un viņa bērnības ciema Rīgišķi (*Rygiškiai*) nosaukuma, resp., ir ģeonīms.

chrēstomatija ir nederīga. Vai tad nu jūs nesastādītu tādu chrēstomatiju²⁸ ar prūšu, vecleišu, leišu dialektu un tagadējās leišu rakstniecības paraugiem un ar maz pazīstamu vārdu tulkojumiem? Ja nuo Lietavas mums tāda grāmata nav gaidāma, tad mums pašiem te būs tāda chrēstomatija jāizduod. Atrakstait, lūdzu, par to! Žurnals baltu filoloģijai, zināms, ir vēlams. Bet man pašam nākamuos 3–4 gaduos viss brīvais laiks būs jāveltī latv. valuodas vārdnīcei (kā Jums – leišu vārdnīcei); nuo Plāķa un Bleses neko negaidait (tā mūsu starpā runājot!). Un tāpēc varbūt varētu šāda žurnāla izduošanu atlikt uz dažiem gadiem, kamēr mēs balti paši varēsīm plašākā mērā piedalīties. Jūs rakstāt, ka jūs ministrija duoduot šim nuolūkam 1922. gadam 10 000 marku; bet par tuo naudu var apmēram 2 luoksnes (un ne vairāk) izduot; tikpat laikam varētu arī no Rīgas dabūt; bet vai tad ar tuo pietiks? Pieņemot klāt arī slavu filoloģiju, būtu vajadzīgas zināmas garantijas, ka nuo tam necieš mūsu intereses. Tātad to lietu vēl vajag pārduomāt! Mūsu ministrija sūtuot uz Lietuvu savus „Lettica”, bet nuo Kaunas gandrīz nekā nesūtuot; vai nu Jūs nevarat parūpēties par tādu „Baltica” apmaiņu? Ar labām dienām Jūsu J. Endzelīns. Vai Jūsu uzvārda saknē ū jeb ú? (14.12.1921.; VUB RN F1-D801, 7) (sk. 3. attēlu). [Eduards Volters „Litovskaja hrestomatija” (1901–1904); A. Leskīns „Litauisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch” (1919)].

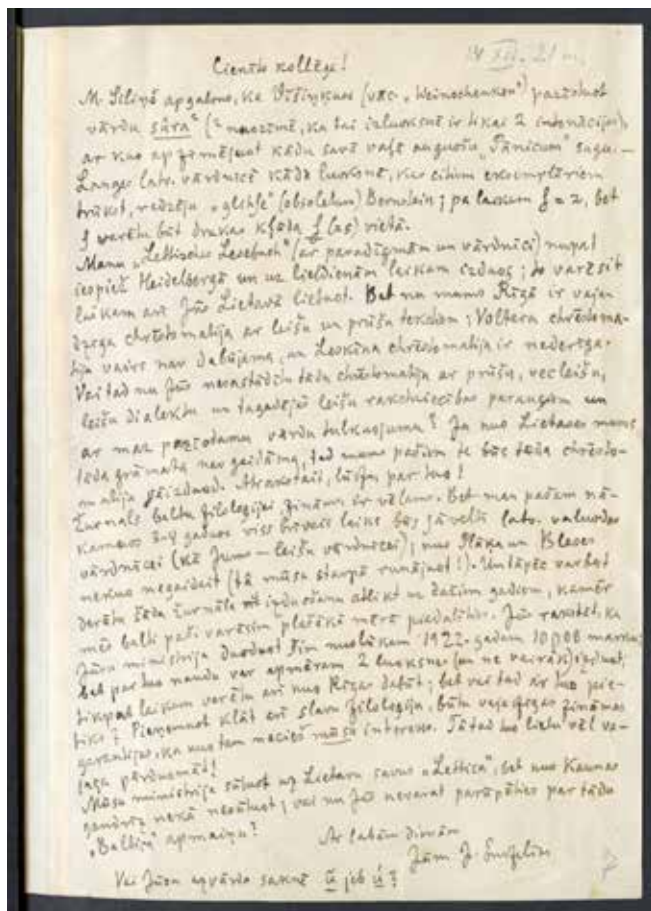
Mīļlais kollēga! Nebija vaļas sarakstīt Basanaviča jubilejai kaut ko, kas būtu šim gadījumam labāk piemērots, un tāpēc pielieku te tam nolūkam rakstiņu par i-celmu viensk. dativu. Korektūru es lūdzu Jūs tam izlasīt [...] (16.01.1922.; VUB RN F1-D801, 8).

Citās 1922. gada vēstulēs J. Endzelīns interesējas, vai nav iespējams sakarus uzturēt ar institūciju starpniecību, kā arī vēlas uzzināt par K. Būgas nākotnes nodomiem un iespējām iegādāties jaunāko lietuviešu literatūru:

*Mīļlais kollēga! Visu labu jaunajā gadā! Dusmīgs uz Jums prof. P. Šmits nav, tikai nav paguvis atbildēt. – Varbūt Jūs vēl nezināt, ka Amerikā prof. **Benders** nupat izdevis leišu valuodas etimol. vārdnīci angļu valuodā. –*

²⁸ Domājams, ka par šo hrestomātiju ir runa K. Būgas vēstulē J. Ģerulim (31.07.1921.), kur viņš raksta, ka vēl neko šajā lietā nav izdarījis, bet tikmēr, kamēr netiks galā ar vārdnīcu, nevarēs ar to nodarboties, un izsaka nožēlu, ka tādējādi kavēs J. Ģeruļa savākto materiālu publicēšanu (Būga, 1961a, 904–905).

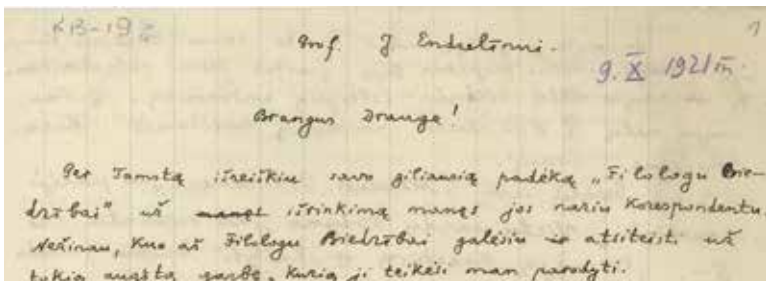
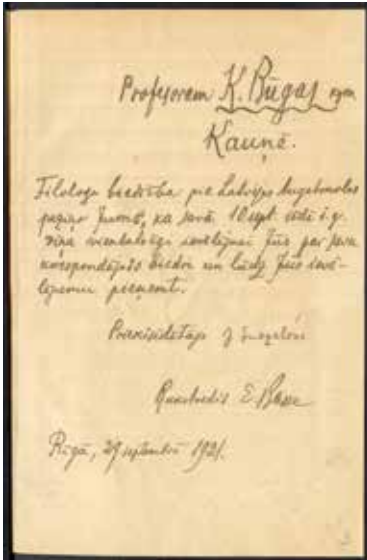
Nupat iznāca mūsu Filologu biedr. II rakstu krājums, kuo visā drīzumā Jums piesūtīsim.. [...] Vai Jums varbūt ir tik labi sakari ar Jūsu sūtniecību Rīgā, ka varētu tur nuoduot grāmatas Jums aizsūtīt? Manas gramatikas vokālisms ir nu jau iespiests (13.02.1922.; VUB RN F1-D801, 9). [ASV valodnieka Harolda Hermana Bendera (*Harold Hermann Bender*) „A Lithuanian Etymological Index” (Prinstona, 1921), uz tā publicēšanu viņu pamudināja K. Būga (Ambrasas, 1999, 85)].

3. ATTĒLS. J. Endzelīna vēstule K. Būgam (14.12.1921.; VUB RN F1-D801, 7)

[..] Kad Jūs savu vārdnīci sāksit iespiest? Vai varam cerēt nuo Jums un Ģeruļa leišu chrēstomatiju, un kad? Jums tādai chrēstomatijai nebūtu

jāduod pilnīgs glosars, bet tikai svešākuo vārdu tulkojumus, tā ka šāds darbs prasītu mazāk laika. Vidzemes vietu vārdus patlaban iespēž un līdz maija beigām laikam pabeigs; tad Jums piesūtīšu. Vai Jūs man nevarētu piesūtīt **Rygiškiu Jono ir Kriaušaičio Liet. k. gramatikā** (citādi es tuo te nevaru sadabūt); es par to Jums pēc Jūsu vēlēšanās piesūtītu ekvivalentu latv. grāmatu. P. Šmits ir vesels, bet ar sarakstīšanos pakūtrs. Gramatika man jau iespiesta jau līdz deklinacijai; līdz novembrim suola izlaist [...] (12.05.1922.; VUB RN F1-D801, 10). [Par šo J. Jablonska gramatiku jau bija runa 09.11.1921. vēstulē].

4. ATTĒLS. Vēstule K. Būgam ar ziņu par ievēlēšanu par Filologu biedrības korespondējošo biedru (29.09.1921.; VUB RN F1-D801, 3) un K. Būgas atbildes vēstules fragments (09.10.1921.; LLFI F7 KB-19)

Saglabājusies ziņa, ka K. Būga 1921. gada 10. septembra sēdē ir ievēlēts par Filologu biedrības korespondējošo biedru. Vēstuli parakstījis biedrības priekšsēdētājs J. Endzelīns un rakstvedis E. Blese, bet starp K. Būgas vēstulēm atrasts vēstules melnraksts, kurā viņš pateicas par parādīto godu un izsaka šaubas, vai un kādā veidā varēs to attaisnot (sk. 4. attēlu) (09.10.1921.; LiK 385 [11]; Būga, 1961a, 872–873 [36]; LLI F7 KB-19).

ar netu tik naujadarā : gerās // gerāsias, su
izvērtē // gerās // gerāsias // tauriņš, kur
māra vietā *māstis < ma māca, māgā *saka
yra māsīs (Kviderna, māsī, māsīn), gerāsias.
gerāsias rodytis, kad gerāsias – naujadarā.
Prie *māgās, // kur māgās, lietuviai
nāra turis *māgās ; cf. māgāna // gerāsias.
Ļem. (māsīs) acc. pl. tās irgi ruda cīa netuvis
D // tās māgās dabā tās *tās ; cf. instr.
iz. Am. sō tā < tās.

Netu. no Jānotas gyvena Jonas
Jablonskis (Sintaksis Antrinis – Rūgškinis
Jonas, Kriaušinis) : Majoranhof, Sanatorium
„Marienbad“.

beranbergeris tēbetiki, kad //
(š) esant: ir priėams ~~svani~~ paėistama
// kad tarsi // galis kiti // reus. // iri.
Tē latvian kalbos lēdis brādis (// kralak
*brādis : vārdi *brind) pūteko ir lietuvians
ir priėams : brādis. Cīa beranbergeris
nēkais tik!

Labi dieny!
Kas Būga

5. ATTĒLS. K. Būgas pastkarte no Karaļauciem, kur pieminēts, ka netālu no J. Endzelina pansiona Kēmeros, sanatorijā Majoros uzturoties lietuviešu sintakses autors J. Jablonskis (minēti viņa pseidonīmi) (14.07.1914.; Būga, 1961a, 870–871 [34]; LLI F, F7-KB-20, 3)

J. Endzelīna pastkarte, kurā viņš priecājas, ka ir uzlabojusies K. Būgas veselība, un dalās nākotnes iecerēs, bija adresēta uz sanatoriju Karaļaučos 1924. gada 5. septembrī (VUB RN F1-D801, 13). Domājams, ka tā varētu būt pēdējā vēstule viņu saziņā, jo K. Būga tā paša gada 2. decembrī nomira.

Sarakste ļauj izsekot tam, kā satuvinājās abi valodnieki, par to liecina uzrunas vēstulēs, sākot ar K. Būgas oficiālo *Pagarboje laikytinasis Pone!* ‘Cienā turamais Kungs!’ 1909. gada 19. janvāra vēstulē (LiK 365 [1]; sk. 2. attēlu), pakāpeniski pārejot pie vēlāk dominējošajām *Garbus Drauge!* ‘Godājamais Draugs!’ (11.07.1911.), *Gerbiamas(is) Drauge!* ‘Godājamais Draugs!’ (14.07.1914.) (sk. 5. attēlu) un *Brangus Drauge!* ‘Dārgais Draugs!’ Savukārt apskatītajās J. Endzelīna vēstulēs uzrunas ir divējādas: *Cienīts kollēga!* (sk. 3. attēlu) un *Mīļais kollēga!* (VUB RN F1-D801, 13).

Abi valodnieki ir iemūžināti gleznā, ko var aplūkot Viļņas Universitātes Filoloģijas fakultātes Baltu valodu katedrā. Tās nosaukums „Rygoje 1921 m.” („Rīgā 1921. g.”) (sk. 6. attēlā pa kreisi). Iespējams, ka šāda tikšanās notikusi laikā, kad K. Būga 1921. gada sākumā uzturējās Rīgā, jo bija iekļauts Lietuvas–Latvijas robežas noteikšanas komisijas sastāvā (Zinkevičius & Kabelka, 1958, 49–50)²⁹. 1921. gada 16. janvāra vēstulē literātam, sabiedriskajam un politiskajam darbiniekam Vincam Krēvem-Mickevičam (*Vincas Krėvė-Mickevičius*)³⁰ K. Būga no Rīgas raksta, ka komisijas darbs notiekot lēni un varot turpināties kādu mēnesi vai pusotru, jo nav savākti visi statistikas dati, turklāt nav sapulcējušies visi tās dalībnieki no Kauņas. Par savu lomu šajā komisijā viņš tikai īsi ieminas, ka no viņa tajā tik labuma, cik (burtiski!) no āža vilnas (liet. *Iš manęs Komisijoje tiek naudos, kiek iš ožio vilnos*)³¹, taču uzsver, ka zināms labums ir viņam pašam – ticis pie saviem darbiem nepieciešamiem jauniem materiāliem, nopircis un vēl pērkot valodniecisko literatūru. Vēstules beigās norādīta adrese: *Rīga Hôtel de Rome Nr. 24*. Vēstulē viņš

²⁹ Par šīs komisijas darbu plašāk sk. Butkus, 1993. K. Būga bija viens no komisijas ekspertiem (Butkus, 1993, 50).

³⁰ Kopotajos rakstos ir komentārs, ka vēstulē nav adresāta uzvārda, taču pēc satura nospriests, ka tā adresēta V. Krēvem-Mickevičam.

³¹ Lietuvišu frazeoloģismu vārdnīcā iekļauta konstrukcija *kiek iš ožio pieno* (Paulauskas, 2001, 478), savukārt Elga Kokare, aprakstīdama latviešu un lietuviešu sakāmvārdu paralēles, kā vienu no daudziem analogiem ar nozīmi ‘nekam neder’ piemin lietuviešu sakāmvārdu *iš ožio nei pieno, nei vilnų* ‘no āža ne piena, ne vilnas’. Latviešu valodā tuvākie frazeoloģismi ir *ne zivs, ne gala*, taču Kārsavā pierakstīts *kai nu oža: ni vylnas, ni pīna* (Kokare, 1980, 239).

arī pastāsta, ka par tūkstoti Latvijas rubļu iegādājies mācību grāmatas un lasāmgrāmatas, ko Kauņā varētu izmantot J. Jablonskis un citi, kuri prot latviski (Būga, 1961b, 930–931).

Informācija katedrā esošās gleznas reversā liecina, ka tās autors ir Šarūns Milkevičs (*Šarūnas Milkevičius*) un tā uzgleznota 1987. gadā. Līdzīga glezna, domājams, uzmetums, bija Vītauta Mažuļa (*Vytautas Mažiulis*) īpašumā³² (sk. 6. attēlā pa labi).

6. ATTĒLS. Glezna Viļņas Universitātes Filoloģijas fakultātes Baltu valodu katedrā (foto: raksta autore; 06.02.2023.) un V. Mažuļa īpašumā (foto: V. Garļausks)

Dzīves gaitas saveda kopā J. Endzelīnu ar Jurgī Ģeruli – vienu no ievērojamiem lietuviešu izcelsmes baltistiem (Bankavs & Jansone, 2010, 142), pasaules valodniecībā zināmu seno lietuviešu un prūšu valodas pētnieku, kurš pētījumus publicēja galvenokārt vācu valodā. Daudzi uzskatīja viņu par pārvācojušo lietuvieti (jāpiebilst, ka variē šī valodnieka vārds un uzvārds: *Jurgis Gerulis*, *Georg Gerullis*, 1888–1945).

³² Pēc Bonifaca Stundžas (*Bonifacas Stundžia*) ieteikuma, sazinoties ar V. Mažuļa māsu Vandas Mažulītes-Garļauskienes (*Vanda Mažiulytė-Garliauskienė*), pie kuras mūža beigās dzīvoja V. Mažulis, dēlu Vidu Garļausku (*Vidas Garliauskas*), kura īpašumā glezna tagad ir nonākusi, raksta autorei izdevās iegūt attēlu, taču neizdevās uzzināt neko vairāk (jāpiebilst, ka šīs gleznas reversā nav nekādu datu).

Svarīgs J. Ģeruļa biogrāfijā ir fakts, kas saista viņu ar Latviju: 1939. gadā viņš kļuva par vācu armijas virsnieku (majoru), no 1941. gada vadīja Abvēra Austrumu nodaļu (*Abwehrstelle „Ostland”*) Rīgā, bet 1945. gadā padomju drošības dienests viņu apcietināja un turpmākais viņa liktenis nav zināms (Ambrasas, 1999, 215–216).

Plašāku liecību par J. Endzelīna un J. Ģeruļa kontaktiem pagaidām nav izdevies atrast, par tiem var izsecināt galvenokārt no recenzijām u. tml. darbiem (sk. Endzelīns, 1927/1979c), kā arī uzzināt no K. Būgas un J. Endzelīna korespondences. Reizēm J. Ģeruli savās vēstulēs pieminējuši abi, piemēram, J. Endzelīns izteicis gatavību sadarboties bibliogrāfijas sastādīšanā (sk. 19.10.1921. vēstulē K. Būgam; VUB RN F1-D801, 4), apgādāt ar grāmatām. Latvijas presē bija publicēts J. Endzelīna aicinājums latviešu valodniekiem sūtīt profesoram J. Ģerulim rakstus par baltu filoloģiju un grāmatas (Endzelīns, 1921). Vēlāk J. Endzelīns atzinīgi novērtēja viņa sastādīto seno lietuviešu tekstu hrestomātiju, tiesa gan, ar piebildi, ka neredz iespēju to izmantot Latvijā: „Godam minama Lietavas valdības resp. augstskolas cītība no jauna izdot svarīgākos vecleišu tekstus. Nesen iznāca prof. Ģeruļa rediģēti pirmā leišu rakstnieka Mažvīda darbi un leišu valodas vēsturei ļoti svarīgā Daukšas Postilla; tagad nu mūsu priekšā tā paša pētnieka sastādītā vecleišu chrēstomatija, kas beidzas ar 1666. gadā mirušā D. Kleina rakstiem. [...] Šī chrēstomatija, kā var noprast, ir nodomāta galvenām kārtām pašu leišu vajadzībām [...] var interesēt leišu rakstniecības vēsturnieku, bet gandrīz nekā nedod valodniekam [...]” (Endzelīns, 1927/1979c, 684).

Savukārt Petrs Joniks (1906–1996) bija viens no lietuviešu valodniekiem, kurš Latvijas Universitātē pie J. Endzelīna mācījās baltistiku. 1934. gadā Kauņā viņš absolvēja Vītauta Dižā universitātes (līdz 1930. gadam Lietuvas Universitātes) Humanitāro zinātņu fakultāti un tika atstāts augstskolā gatavoties profesūrai. 1935.–1937. gadā valodnieks specializējās Rīgas, Vīnes un Karaļauču universitātēs (Ambrasas, 1999, 281). Faktu, ka P. Joniks studējis pie J. Endzelīna, ir minējusi arī Sarma Kļaviņa (2012, 13). No P. Jonika dokumentu arhīva Klaipēdas Universitātes bibliotēkā (KUB) pagaidām izdevās uzzināt tikai to, ka šim mērķim viņš bija ieguvis Lietuvas Izglītības ministrijas stipendiju. Kopš 1935. gada P. Joniks bija J. Endzelīna vadītās Filologu biedrības biedrs (sadarbība ar biedrību turpinājās līdz 1939. gadam).

Pēc studijām Berlīnes Universitātē, paklausot profesora J. Ģeruļa ieteikumam, Rīgā ieradās lietuviešu valodnieks Jons Kabelka (1914–1986). No 1939. līdz 1941. gadam viņš Latvijas Universitātē klausījās J. Endzelīna lekcijas (Kļaviņa, 2012, 13). J. Kabelkas ierašanos studēt Rīgā atmiņās par profesoru pieminējusi Velta Rūķe-Draviņa: „[...] ap 1939. gadu kā stipendiāts uz Rīgu atbrauca vēlākais latviešu valodas lektors Viļņas universitātē Jons Kabelka, kura valodas māku un zināšanas tad auglīgi centās izmantot arī vecāko kursu baltisti, gatavojot beigu pārbaudījumus [...]” (Rūķe-Draviņa, 1999, 180).

J. Kabelkas personīgajā fondā (VUB RN F226) glabājas viņa studenta apliecība, izdota 1940. gada martā, Latvijas Universitātes bibliotēkas lasītāja karte un 1940./41. mācību gada lekciju pieraksti. Publicētas J. Kabelkas atmiņas par J. Endzelīna baltu filoloģijas ievada lekcijām, kā arī par pašu profesoru (Kabelka, 2014a; 2014b). Lekcijas profesors lasījis pēc cita plāna, nekā pirms tam to bija darījis P. Šmits (līdz 1938. gadam) un Antans Salis (*Antanas Salys*, 1902–1972) Kauņā. Daļēji šo plānu atspoguļo 1945. gadā izdotā J. Endzelīna mācību grāmata „Ievads baltu filoloģijā”, taču lekcijās par baltu filologiem viņš reizēm pastāstījis kādu detaļu no konkrētās personas dzīves, kā arī izteicis viedokli par viņu darbiem. Piemēram, ka Simona Daukanta (*Simonas Daukantas*, 1793–1864) – liela lietuviešu patriota – vēstures darbiem neesot zinātniskas vērtības, tie svarīgi tikai kā lietuviešu valodas vēstures avots. Plaši (vairāk nekā par K. Būgu) stāstījis par J. Jablonski: sākotnēji viņš nav bijis liels lietuviešu patriots un nav vēlējies strādāt zinātnisko darbu, lai gan tika mudināts to darīt (tomēr uzrakstīja kandidāta darbu), kā arī nav rakstījis zinātniskos pētījumus – tikai tādus, kam ir praktiska nozīme. Par K. Būgu J. Endzelīns stāstījis maz, ieteicis lasīt V. Krēves uzrakstīto nekrologu. Varbūt tāpēc, ka, runājot par K. Būgu, kā apgalvo J. Kabelka, profesors mēdzis satraukties un lamāt Lietuvas valdību³³, bet studentu auditorijai tas nebūtu piemēroti (Kabelka, 2014a, 103–104). Profesors uzsvēris, ka esot tendence lietuviešus latviski saukt par *lietuvjiem*, taču, ja vadītos pēc principa lietot tautu pašnosaukumus, būtu jāmaina arī daudzi citi nosaukumi. Atsevišķos Latvijas reģionos (Kurzemē, Zemgalē) nosaukumam *leiši*

³³ Par K. Būgas dzīvi plašāk sk. Zinkevičius & Kabelka, 1958.

ir nievājoša nokrāsa, bet Vidzemē tādas nav. J. Endzelīns ieteicis lietot abus vārdus, kā, piemēram, ikdienas saziņā *latvieši*, svinīgajā – *latvji*, tāpat arī – *leiši* un *lietuvji* (Kabelka, 2014a, 106–107).

Savukārt Lietuvas presē parādījās vairāki J. Kabelkas raksti saistībā ar J. Endzelīna jubilejām (Kabelka, 1953; 1958), par J. Endzelīnu kā izcilu baltistu viņš ir rakstījis arī savā mācību grāmatā „Latvių kalba” (Kabelka, 1987, 47–50). Saglabājusies J. Endzelīna 1949. gada³⁴ 22. novembra vēstule J. Kabelkam, kurā viņš raksta, ka Latvijas Universitātē vajadzīgs lietuviešu valodas docētājs un fakultātes dekāna uzdevumā jautā: „1) kāds Jūsu zinātniskais grāds; 2) vai bez lektora kursa Jūs varētu docēt arī leišu valodas zinātnisko kursu un varbūt vēl kādu citu kursu, lai iznāktu Jums pilna slodze ar pilnu algu; 3) vai Jūs varat aiziet no savas tagadējās darba vietas”, kā arī 14. decembra pastkarte ar papildjautājumu – „vai Jūs varētu pie mums zinātniskos kursus docēt latviski” (šis vārds pasvītrots ar viļņotu svītru) (VUB RN F226-27).

Ar cieņu un labiem vārdiem J. Kabelka atsaucās par visiem bijušajiem skolotājiem, tomēr vislielāko iespaidu bija atstājis tieši J. Endzelīns³⁵, viņa lekcijas un personība. Regina Venckute (*Regina Venckutė*) J. Kabelkas simtgadei veltītajā rakstu krājumā ar nosaukumu „Kā buvo baltams pažadėjęs” salīdzina J. Kabelkas atmiņas par J. Endzelīnu un J. Kabelkas skolnieku atmiņas par viņu kā skolotāju, kas atklāj ne vienu rakstura un paradumu līdzību (Venckutė, 2014, 30). Piemēram, tāpat kā J. Endzelīns, J. Kabelka, lasīdams lekciju, mēdza staigāt, bet, ja profesors lekciju laikā nekad nesēdēja, tad J. Kabelka no tā nevairījās. Abi valodnieki savās lekcijās runāja palēnām, bez izlikšanās atzinās, ja nezināja, kā būtu iespējams vienu vai otru lietu skaidrot, vienīgi J. Kabelka biežāk mēdza savu auditoriju izklaidēt ar kādu asprātīgu teicienu, pastāstīt kaut ko jautru vai anekdotisku. Tāpat kā J. Endzelīns viņš necieta, ka skolnieks runā tukšu vai klusē, nolaidis acis, – ja nav atbildes, tieši un skaidri arī jāatzīstas. Tā kā abi daudz strādāja, viņi augstu vērtēja laiku, tomēr J. Kabelka ar savam skolotājam

³⁴ Gan vēstulē, gan pastkartē ir tikai datums, taču gads ir redzams pastkartes pasta zīmogā – 16.12.49.

³⁵ J. Kabelkas skolotāji bija J. Ģerulis, Makss Fasmers (*Max Vasmer*), J. Plāķis, J. Endzelīns (tieši viņa ietekme bija vislielākā) (Ambrazas, 1999, 290).

raksturīgo akadēmisko punktualitāti neizcēlās... Šo skolotāja un skolnieka līdzību pamatā droši vien ir abu tiešais raksturs.

Spilgtas atmiņas par iepazīšanos ar J. Endzelīnu saglabājis Alģirds Sabaļausks (1929–2016), kurš 1953. gadā kopā ar Jonu Kazlausku (1930–1970) piedalījās studentu zinātniskajā konferencē Rīgā. Viņus no Lietuviešu valodas pulciņa, ko vadīja Z. Zinkevičs, deleģēja pārstāvēt Viļņas Universitāti. A. Sabaļausks atmiņās par Rīgā pieredzēto (Sabaliauskas, 2010) raksta, ka viņus universitātē sagaidījusi Marta Rudzīte, tolaik jaunā pasniedzēja. Abi Rīgā bija pirmo reizi. Konferencē ilgi neuzkavējušies, bet kopā ar divām 5. kursa studentēm – Ainu Blinkenu un Lieni Rozi – centušies pēc iespējas vairāk apskatīt pilsētu: Vilhelma Purviša jubilejas izstādi, Brāļu kapus, Zooloģisko dārzu. Abi bijuši lieli grāmatu mīlotāji, tāpēc uzreiz apmeklēja grāmatnīcas. Pirmais svarīgākais un samērā negaidītais pirkums bijusi J. Endzelīna „Latviešu valodas gramatika”. Tāpēc lielu prieku un pārsteigumu sagādājis M. Rudzītes ierosinājums apciemot J. Endzelīnu. Lai gan profesors vairījies no apmeklētājiem, taču studentus no Lietuvas uzņēmis. Namatēvs apjautājies, vai var ar viņiem runāt latviski, studenti tam piekrituši; paši gan sazinājušies lietuviski, jo gan A. Sabaļauska, gan J. Kazlauska latviešu valodas zināšanas tolaik bijušas ierobežotas. Istabā uzmanību piesaistīja uz galda esošās krāsotās olas (bija dažas dienas pēc Lieldienām), greznais albums „Pirmoji lietuvīška knyga”³⁶ un skaista lietuvīška josta – kā atgādinājums, ka pirms dažām nedēļām profesors svinēja 80 gadu jubileju. A. Sabaļausks nodomājis, ka tās varētu būt lietuviešu dāvanas, un atcerējies, ka arī viņu Lietuviešu valodas pulciņš sūtīja fototelegrammu, kuras latvisko tekstu rediģēja J. Kabelka (par jubilejām sk. tālāk). Profesors izjautājies par studijām, piemēram, vai studentiem ir pieejami senie raksti. Pateicis, ka Latvijā drīkstot norādīt seno rakstu formas, taču esot aizliegts minēt to avotus. Apjautājies, kā dzīvo profesors Jozs Balčikonis (*Juozas Balčikonis*), jautājies, vai universitātē strādā Elena Samaņūte (*Elena Samaniūtė*). Kad J. Endzelīns pieminēja viņu abu poļu valodas pasniedzēju E. Samaņūti, A. Sabaļausks nodomājis, ka skaistā lietuvīškā josta uz galda droši vien ir viņas roku darbs³⁷. Runājuši par vācu armijas virsnieka, ievērojamā

³⁶ Martīna Mažvīda (*Martynas Mažvydas*) katehisma 400 gadu jubilejai veltīts faksimilizdevums, izdots 1947. gadā Kauņā.

³⁷ E. Samaņūte bija jostu audēja (VLEe).

valodnieka profesora J. Ģeruļa likteni (sk. iepriekš) un daudz ko citu. Kad gatavojušies doties projām, A. Sabaļausks uzdrošinājies pateikt, ka viņi iegādājušies gramatiku, un palūgt, vai profesors nevarētu tajā parakstīties. A. Sabaļauskam J. Endzelīns ierakstījis: *Tikīu, kad rasīte šioje knygoje ir sau kq naudinga* ‘Ticu, ka atradīsiet šajā grāmatā kaut ko arī sev derīgu’ (Sabaliauskas, 2010, 107–109). J. Kazlauskas eksemplārā, datētā ar 1953. gada 6. aprīli, J. Endzelīns sīkā rokrakstā ierakstījis šādus vārdus: *Lai nu šī grāmata Jūs daudz maz saista ar latviešu valodu! J. Endzelīns* (Stundžia, 2010, 14). Kā atzīstas A. Sabaļausks, esot nedaudz smieklīgi atcerējies, ka savu draugu nedaudz apskaudis, jo licies, ka viņam ticis skaistāks ieraksts (Sabaliauskas, 2010, 109). No J. Kazlauskas skatījuma pirmo lietuviešu studenta tikšanās ar J. Endzelīnu aprakstījis B. Stundža, secinot, ka lielāko iespaidu no viesošanās Rīgā viņam droši vien atstājis nevis konferencē nolasītais referāts, bet tieši tikšanās ar J. Endzelīnu (Stundžia, 2010, 14).

Vairāki A. Sabaļauska raksti par J. Endzelīnu ir publicēti Latvijā gan presē (Sabaļausks, 1958), gan J. Endzelīna 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei veltītajā rakstu krājumā (Sabaļausks, 1959), savukārt Lietuvā pēc J. Endzelīna nāves viņš publicēja plašu pārskatu par J. Endzelīna dzīvi un darbību (Sabaliauskas, 1962). A. Sabaļausks ir autors arī daudzām citām publikācijām par J. Endzelīnu: lietuviešu valodas pētījumu vēstures monogrāfijā (Sabaliauskas, 1982), enciklopēdijā „Visuotinė lietuvių enciklopedija” (VLEe) un populārzinātniskajos izdevumos par lietuviešu valodas pētniekiem (Sabaliauskas, 2000), kā arī „Mes baltai” (Sabaliauskas, 2002) un tā tulkojumā latviešu valodā „Mēs – balti” (Sabaļausks, 2014).

3. Godināšana dzīves laikā un atvadas no J. Endzelīna

Lietuviešu valodnieki piedalījās daudzu J. Endzelīna jubileju svinībās, par ko ir saglabājušās gan latviešu un lietuviešu kolēģu atmiņas, gan fotogrāfijas.

Jubileju apskatu gribētos sākt ar „J. Endzelīna godināšanu viņa 60. dzimšanas dienā 1933. g. 22. februārī. Eiropas baltisti sagatavoja divus viņam veltītus izdevumus: Itālijā iznākošā žurnāla „Studi Baltici” 3. sējumu* [* *Studi*

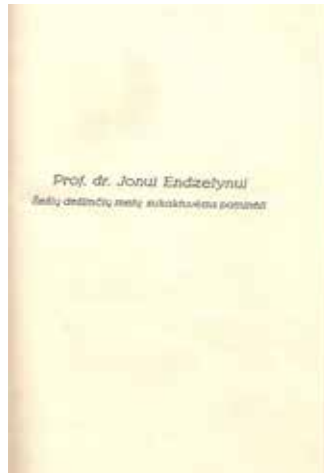
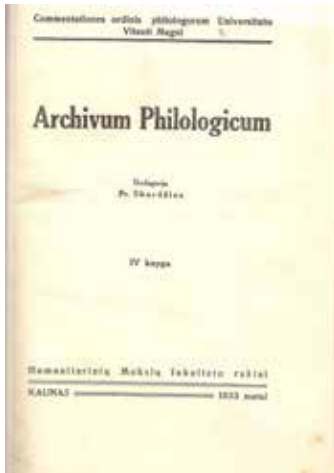
Baltici. A cura di Giacomo Devoto. Volume terzo. Roma: Istituto per l'Europe Orientale, 1933. 172 p.] un Lietuvā izdotā „Archivum Philologicum” 4. sējumu** [** *Archivum Philologicum*. Redaguoja P. Skardžius. 4. knyga. Kaunas: Universitatis Vitauti Magni, 1933. 173 p.]³⁸, bet LU studenti veltīja profesoram rakstu krājumu „Filoloģijas materiāli”*** [*** *Filoloģijas materiāli*. Profesoram J. Endzelīnam sešdesmitajā dzimšanas dienā veltīts rakstu krājums. Rīga: Ramave, 1933. 219 lpp.]. Diemžēl uz fakultātes sarīkoto jubilejas svinīgo sēdi LU aulā (tagadējā Mazajā aulā) 22. februārī jubilārs neieradās, iepriekš rakstiski fakultātei paziņojis, ka nodomātā svinīgā sēde neharmonizē ar fakultātē piedzīvoto.**** [**** B [Blese E.]. Prof. J. Endzelīna godināšana viņa 60. dzimšanas dienā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 1933. Nr. 2. 226. lpp.] Toties sēde ar jubilāra piedalīšanos notika 1933. g. 10. oktobrī, kad Rīgā ieradās baltistikas žurnāla „Studi Baltici” redaktors profesors Džakomo Devoto (*Giacomo Devoto*, 1897–1974), lai pasniegtu prof. J. Endzelīnam viņa 60. dzimšanas dienai veltīto žurnāla 3. sējumu ar divdesmit divu izcilu Eiropas zinātnieku rakstiem itāliešu, franču un vācu valodā.***** [***** B [Blese E.]. Profesora J. Endzelīna godināšana no ārzemju zinātnieku puses. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 1933. Nr. 10. 297.–298. lpp.]” (Kļaviņa, 2012, 14).

Vitauts Dižā universitātes veltījums krājums iznāca Humanitāro zinātņu fakultātes rakstu sērijā „Archivum Philologicum” (sk. 7. attēlu), ko rediģēja izcilais lietuviešu valodnieks Prans Skardžus (*Pranas Skardžius*, 1899–1975), tolaik (1929–1939) Vitauts Dižā universitātes (līdz 1930. gadam Lietuvas Universitāte) docētājs, šīs sērijas iniciators un izdevējs. Starp šī krājuma autoriem (gan lietuviešu, gan ārzemju valodniekiem) Latviju pārstāvēja Alvilis Augstkalns ar rakstu „Jauns vecleišu teksts”.

1943. gadā J. Endzelīna jubilejas svinībās piedalījās J. Ģerulis. To savās atmiņās ir aprakstījuši gan literatūrvēsturnieks, bibliogrāfs un rakstnieks Voldemārs Ancītis, gan filoloģe Margarita Bratuška: „Prātā palikusi profesora jubileja vācu laikā – viņa septiņdesmitgade. Svinīgais akts notika Universitātes aulā, kas, cik spēju atcerēties, bija pilnum pilna. Ieradušies bija apsveicēji arī no citurienes, piemēram, vērmahtieša (vai

³⁸ Bibliogrāfiskajā rādītājā nepareizs datējums – 1935. gads (Hirša et al., 2023, 829).

esesieša?) uniformā tērptais Karaļauču (tolaik Kēnigsbergas) profesors Georgs Ģerulis, par kuru zinājām, ka viņš pārvācots leitis” (Ancītis, 1999, 15). „Endzelīna 70 gadu jubileja bija kara laikā 1943. gadā. [...] Goda runu par Endzelīnu aktā teica profesors Ludis Bērziņš. Tad nāca sveicēji. Viņu bija daudz, arī profesors Ģerulis vācu formas tērpā” (Bratuška, 1999, 31). Vācu okupācijas laikā latviešu valodā izdotajā laikrakstā „Tēvija” 23. februāra numurā, sniedzot pārskatu par J. Endzelīna 70 gadu jubileju, publicēta fotogrāfija, kurā redzams arī vācu uniformā tērpiet J. Ģerulis (J. G., 1943).

7. **ATTĒLS.** Veltījumkrājuma „Archivum Philologicum” titullapas un J. Endzelīna portrets

Fotogrāfijās, kas saglabājušās no 1948. gada, resp., 75 gadu svinībām, iemūžināts, kā J. Endzelīnu sveica viesi no Lietuvas – Viļņas Universitātes valodnieki J. Balčikonis, Jozs Senkus (*Juožas Senkus*) un J. Krops (sk. 8. attēlu).

8. ATTĒLS. J. Endzelīnu sveic Viļņas Universitātes valodnieki (no labās) J. Balčikonis, J. Senkus un J. Krops (LNB RA314-22_005); grupas fotogrāfijā (otrajā rindā no kreisās) starp sveicējiem J. Senkus un J. Krops (LNB RA314-22_051)

Plašākas rakstītas atmiņas saglabājušās par J. Endzelīna jubileju 1953. gadā: „Kamēr vēl biju darbā, 1952. gadā, kad tuvojās profesora Endzelīna 80. gadskārta, tika organizēta PSRS ZA valodnieku konference, kurā profesors nolasīja referātu krievu valodā „Baltu valodu sakari ar slāvu valodām”. Šai konferencē bija rehabilitācijas³⁹ un godinājuma raksturs. Kaut arī profesors pats no lielās 80 gadu jubilejas centās izvairīties, tomēr neatteicās godinājumu pieņemt. Svinības nenotika universitātē, bet Fundamentālās bibliotēkas zālē, kur šoreiz pie rotātā galda goda vietā sēdēja jubilārs un blakus viņam profesors A. Kirhenšteins, kas profesoru uzrunāja par draugu. No Latviešu

³⁹ Mūsdienu terminoloģijā – rehabilitācijas.

valodas katedras apsveicēju grupu vadīja lektore E. Eihvalde, jo katedras vadītājs docents A. Ozols paškritiski atturējās profesora Endzelīna priekšā stāties. Tādā nomāktā, nevis suminājumu noskaņā zāli pildīja baltu filologi un ar mīlestību un pateicību raudzījās savā sirmajā skolotājā” (Šlesere, 1999, 247). Savukārt lietuviešu valodnieku iesaistīšanos šajā jubilejā aprakstījis dzejnieks un atdzejojātājs, tolaik filoloģijas students Vlads Braziūns (*Vladas Braziūnas*): „Pirms divdesmit gadiem Viļņas universitātes lietuviešu valodas pulciņš nosūtīja J. Endzelīnam apsveikumu viņa 80. dzimšanas dienā. Studenti ļoti priecājās, uzzinājuši, ka apsveikums ticis nolasīts svinīgajā sēdē. Par to pastāstīja toreizējais pulciņa priekšsēdētājs, tagad Lietuvas PSR ZA Lietuviešu valodas un literatūras institūta līdzstrādnieks A. Sabaļausks. Viņš runāja arī par J. Endzelīna nopelniem lituānistikā, par to, kā ticies ar zinātnieku. Atmiņās par J. Endzelīnu dalījās Pieminēkļu saglabāšanas institūta vēsturnieks A. Raulinaitis⁴⁰, bijušais Latvijas Valsts universitātes lietuviešu valodas lektors [..]” (Braziūnas, 1973). To, ka šo apsveikumu (fototelegrammu) rediģēja J. Kabelka, atcerējās arī A. Sabaļausks. Par vēlmi piedalīties svinībās 1953. gada 22. februāra vēstulē M. Rudzītei ieminējies Z. Zinkevičs – ka nav varējis tikt uz J. Endzelīna jubileju un domājot, ka J. Krops aizbraucis viens pats⁴¹ (RTMM, 781203).

J. Endzelīna 85 dzīves un 65 darba gadu jubileju svinēja 1958. gadā un viņu apsveikt ieradās vairāk nekā 20 lietuviešu valodnieku delegācija (Sabaliauskas, 1962, 324), jo pirms tam notika Vissavienības baltistu konference (Paulauskienė, 2020, 22). Par šo jubileju ir saglabājušās Vallijas Dambes atmiņas: „Pāris reizes esmu redzējusi, ka lielais valodnieks var būt arī ļoti stūrgalvīgs. Pirmo reizi to vēroju viņa 85 mūža un 65 gadu darba priekšstundā 1958. gadā. Universitātes aula bija pārpildīta, bet jubilāra nebija. Tad direkcija aicināja Mildu Lepiku un mani braukt uz Endzelīna dzīvokli, lai viņu atvestu. [..] Vispirms viņš arī man atteica

⁴⁰ Ādolfs Raulinaitis (*Adolfas Raulinaitis*, 1903–1987), 1929. gadā beidzis studijas Lietuvas Universitātē, pilnveidojās universitātēs Rīgā, Berlīnē, Grenoblē; pasniedza Rīgas lietuviešu skolā un Latvijas Universitātē 1929.–1941. gadā (VLEe). Ā. Raulinaiša darbu atmiņās ir pieminējusi V. Rūke-Draviņa: „Vērtējot Latvijas Universitātē lasītās lekcijas no **metožu** viedokļa, vienīgi lektora Ā. Raulinaiša „Leišu valodas praktiskais kurss” bija veidots pēc t. s. dabiskās metodes principa, uzreiz sākot ar jautājumiem „kas tai yra?” un atbildēm lietuviešu valodā, nekā netulkojot un pamazām pārejot uz vienkāršām sarunām. Visos pārējos valodniecības kursus dominēja teorētiska gramatiskā analīze un tekstu tulkojumi latviešu valodā” (Rūke-Draviņa, 1999, 200).

⁴¹ Informāciju, kuri lietuviešu valodnieki šajā jubilejas reizē sveica J. Endzelīnu, pagaidām neizdevās atrast.

braukt uz Universitāti. Tā kā zināju, ka J. Endzelīns ir pienākuma cilvēks, teicu: „Profesora kungs, jūs gaida latviešu tauta.” Viņš pārjautāja, vai tiešām tā. Dzirdējies apgalvojumu, sāka ģērbties, un mēs ar nokavēšanos ieradāmies aulā” (Dambe, 1999, 45).

Valodnieks Jons Paļonis (*Jonas Palionis*, 1924–2021), kurš toreiz sveica jubilāru Viļņas Universitātes delegācijas vārdā, atcerējās, ka jubilejas dienā viņam bijusi laime būt uzaicinātam uz sarunu profesora dzīvoklī, kur viņi apspriedušies par dažādām lietām tikai lietuviski, taču J. Endzelīna runā jau atspoguļojušās vecuma pazīmes: runājis lēni, ar ilgām pauzēm un, pavadīdams viesus, novēlējis veiksmi lituānistikas laukā. Jubilejas dienas ballē piedalījies daudz viesu, taču tajā nav bijis paša jubilāra (droši vien vājās veselības dēļ). Ballē valdījusi laba noskaņa, netrūcis interesantu atmiņu par viņu. Lietuvas valodnieku vārdā par jubilāru runājis viņa bijušais skolnieks J. Kabelka. Kopumā no Lietuvas godināt J. Endzelīnu esot ieradies diezgan liels pulks ne tikai pasniedzēju, bet arī vecāko kursu studentu (Palionis, 2012, 153–154)⁴².

Būdama pēdējā kursa studente, jau precējusies ar valodnieku Jonu Paulausku (*Jonas Paulauskas*), 1958. gada 22. februāra svinībās piedalījās Aldona Paulauskiene (*Paulauskienė*). Savās atmiņās vēlākā Viļņas Universitātes profesore stāsta, ka konferences dalībnieki ieradušies Rīgā agrāk, bet viņu vīrs ierakstījis to institūta darbinieku sarakstā, kuri brauca sveikt J. Endzelīnu. Tāpat kā konferences dalībniekus, arī viņus izmitinājuši viesnīcā „Rīga”. Svinības sākušās plkst. 12 Latvijas Universitātes Lielajā aulā. Bijusi pilna zāle pasniedzēju, zinātnisko darbinieku, studentu un pulks J. Endzelīna talanta cienītāju. Viesi sasēdināti prezidijā, pirmajā rindā sēdēja slavenības ar J. Endzelīnu vidū tādā kā tronī. Vispirms bijis daudz runu, pēc tam daudz apsveikumu un ziedu. Apsveicēju rindas galā – lietuvieši, igauņi un latvieši. Kad tuvojusies viņu kārtā, nokāpuši no prezidija. Viņa ar vīru nav bijusi starp sveicējiem, bet pienācis J. Kabelka un palūdzis J. Paulauskam „aizdot” sievu, jo viņš iešot apsveikt izdevniecības⁴³ vārdā, bet ar adresi un ziediem vienam būšot neērti. Viņš

⁴² Atmiņu grāmatā publicēta fotogrāfija, kurā J. Paļonis ar pavadoni tautastērpā (nav nosaukta) sveic J. Endzelīnu, taču tās kvalitāte nav tāda, lai to varētu pārpublicēt, bet oriģinālu neizdevās atrast.

⁴³ J. Kabelka 1948.–1965. gadā strādāja izdevniecībā „Mintis” (VLEe).

nolasīšot tekstu, bet A. Paulauskiene varētu pasniegt puķes. Tā viņa nonākusi sveicēju pārī ar J. Kabelku. Pirms viņiem bijuši Lietuviešu valodas un literatūras institūta pārstāvju pāris – Kazis Ulvīds (*Kazys Ulvydas*) un tautastērpā ģērbusies jaunā Nijole Sližiene (*Nijolė Sližienė*) (sk. 9. attēlu) – un apsveicēji no universitātes (sk. J. Paļoņa atmiņas).

9. ATTĒLS. Lietuvas Zinātņu akadēmijas Lietuviešu valodas un literatūras institūta vārdā sveic K. Ulvīds un N. Sližiene (LNB RA314-22_028)

Visai zālei par lielu pārsteigumu J. Endzelīns, kurš līdz tam sēdējis un snaudis, tuvojoties lietuviešiem, piecēlies un smaidīdams spiedis viņiem roku. Tā viņš nostāvējis līdz sveikšanas beigām, kad visvairāk bijis pašu latviešu sveicēju. Iespāids bijis neatkārtojams, bet droši vien tas bija gan pagodinājums baltistikai, gan politisks akts (Paulauskienė, 2020, 22–23). Neizdzēšams iespāids A. Paulauskienei par šo jubileju saglabājies atmiņā līdz šim brīdim: Rīgas vecpilsētā vēl nebija sakoptas drupas, bet Latvijas puķu veikali bijuši pilni grieztu ziedu. Arī dejas un cienasts Augstākās Padomes zālē bijuši vienkārši lieliski, bet J. Endzelīns saviesīgajā daļā nav piedalījies (no nepublicētas personiskas Regīnas Kvašītes sarakstes ar A. Paulauskiene, 08.–09.04.2023.). Šī jubilejas reize bija pēdējā, kad lietuviešu kolēģi varēja J. Endzelīnu godināt, viņam dzīvam esot.

Sērojošu Lietuvas filologu vainagi tika nolikti 1961. gada 4. jūlijā Raiņa kapos, atvadoties no dižā baltu valodu pētnieka (Sabaliauskas, 1962, 327). Saglabājusies ne viena vien bērnu fotogrāfija, kurā redzami lietuvieši gan godasardzē (sk. 10. attēlu), gan kapsētā, kur pie kapa atvadu vārdus teica J. Kabelka (2014a, 112), V. Mažulis un A. Sabaļausks, bet piedalījās daudz vairāk lietuviešu filologu (sk. 11. attēlu).

10. ATTĒLS. Godasardzē (no kreisās) V. Mažulis, A. Sabaļausks, J. Kabelka, M. Rudzīte, literāte Ļudvika Lisenkaite (*Liudvika Lisenkaitė*), Anžele Vilutīte [Rimševičiene] (*Angelė Vilutytė [Rimševičienė]*) (VUB RN F226-307)

11. ATTĒLS. Atvadvārdus saka J. Kabelka (LNB RRN RA314-26_004); V. Mažulis (LNB RRN RA314-26_074); A. Sabaļausks (LNB RRN RA314-26_007); lietuviešu valodnieki starp bēriniem pie J. Endzelīna kapa (no kreisās): A. Sabaļausks, Antane Kučinskaite (*Antanē Kučinskaite*), J. Kabelka un V. Mažulis (LNB RRN RA314-26_046)

Secinājumi

Šis raksts ir ieguldījums J. Endzelīna un Lietuvas valodnieku kontaktu apzināšanā. Galvenā vērība pievērsta J. Endzelīna un atsevišķu lietuviešu valodnieku profesionālo un personisko attiecību ietekmei uz viņu zinātnisko darbu, kā arī šo kontaktu atspoguļojumam dažādās publikācijās un personiskajā sarakstē.

Visciešākos kontaktus ap 1908.–1909. gadu J. Endzelīns nodibināja ar tolaik vēl Pēterburgas Universitātes filoloģijas studentu K. Būgu, kas vēlāk pārauga draudzībā un turpinājās līdz K. Būgas nāvei

1924. gadā. Viņa nāve bija liels zaudējums lietuviešu valodniecībai, bet tieši J. Endzelīna ietekme uz šo izcilo valodnieku tiek uzskatīta par īpašu nopelni lituānistikā, jo ļāva K. Būgam atbrīvoties no viņa pirmā skolotāja K. Jauņus kļūdainajiem uzskatiem un nopietni pievērsties lietuviešu leksikogrāfijai. Šis raksts nebūtu iespējams bez abu valodnieku epistulārā mantojuma: apmēram 60 K. Būgas vēstulēm un pastkartēm. Daudzveidīgi kontakti veidojās ar citiem jau tolaik ievērojamiem vai vēlāk par tādiem kļuvušiem lietuviešu valodniekiem J. Ģeruli, P. Joniku, J. Kabelku, A. Sabaļausku u. c.

K. Būgas vēstulēs, J. Kabelkas, A. Sabaļauska atmiņās, kā arī citās publikācijās ir pierakstīti personīgie iespaidi par J. Endzelīnu un novērtēts viņa ieguldījums baltu valodu pētījumos, komentēti dažādi zinātniskās darbības fakti, kā arī novērtēta sadarbība starp J. Endzelīnu un lietuviešu valodniekiem. Savukārt J. Endzelīna vēstulēs komentēti citu valodnieku darbi, iezīmētas personīgās un Latvijas Universitātes sadarbības perspektīvas ar lietuviešu valodniekiem.

Rakstā plašāk aplūkota Lietuvas kolēģu piedalīšanās dažādās J. Endzelīna dzīves un darba jubilejās (sākot ar 1943. gadu), kā arī atvadišanās no izcilā baltista pēc viņa nāves 1961. gadā. Šis raksts ir būtisks papildinājums latviešu un lietuviešu filologu (V. Ancīša, V. Dambes, J. Paļoņa, A. Paulauskienes u. c.) atmiņām, fotogrāfijām Latvijas un Lietuvas bibliotēkās un arhīvos.

SAĪSINĀJUMI

KUB – Klaipēdas Universitātes bibliotēka
(*Klaipėdos universiteto biblioteka*)

LLFI – Lietuviešu literatūras un
folkloras institūts (*Lietuvių literatūros
ir tautosakos institutas, Viļņa*)

LNB – Latvijas Nacionālā bibliotēka

LNB RRN – Latvijas Nacionālās bibliotēkas
Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa

RTMM – Rakstniecības un mūzikas muzejs (agrāk Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs)

VUB RN – Viļņas Universitātes bibliotēkas Rokrakstu nodaļa (*Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*)

LITERATŪRA

Ambrazas, V. (red.). (1999). *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Ancītis, V. (1999). Mazi vārdi par lielu cilvēku. In Dz. Barbare, & B. Bušmane (sast.), *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 10–19.

Bankavs, A., & Jansone, I. (2010). *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Bitīte-Murele, M. (1999). Vārds – tas ir svētums, gadsimtu pienests (O. Vācietis). In Dz. Barbare, & B. Bušmane (sast.), *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 24–27.

Bratuška, M. (1999). [Bez nos.]. In Dz. Barbare, & B. Bušmane (sast.), *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 30–32.

Braziūnas, V. (01.03.1973.). Godināts J. Endzelīns. *Padomju Students*, 21.

Būga, K. (1961a). Laišķai. [...] J. Endzelynui. In K. Būga, *Rinktiniai raštai* (t. III). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 817–879.

Būga, K. (1961b). Laišķai. [...] V. Krėvei-Mickevičiui. In K. Būga, *Rinktiniai raštai* (t. III). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 930–931.

Būga, K. (1961c). Recenzijos, spausdintos „Tautoje ir žodyje“. [...] Lettische Grammatik von Dr. J. Endzelin [...]. In K. Būga, *Rinktiniai raštai* (t. III). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 679.

Būgaitė, L. (2002). *Proskynos*. Utena: UAB „Utenos spaustuė“.

Būtėnas, J., & Kruopas, J. (1955). *Kalbininkas Kazimieras Būga*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Butkus, Z. (1993). *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 m.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Dambe, V. (1999). Atmiņas par profesoru akadēmiķi Jāni Endzelīnu. In Dz. Barbare, & B. Bušmane (sast.), *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 40–45.

Endzelīns, J. (14.10.1921.). Uzaicinājums. *Latvis*, 38.

- Endzelīns, J. (01.09.1932.). Leišu zinību biedrība („Lietuvių mokslo draugija“) savos pirmajos 25 gados. *Burtnieks*, 9, 755–757.
- Endzelīns, J. (1974). Pārskats par leišu valodniecību. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (II sēj.). Rīga: Zinātne, 363–370. (Pirmizdevums: 1911)
- Endzelīns, J. (1979a). D-ro Jurgio Šlapelio Lietuvių kalbos žodynas išverstas rusiškai, lenkiškai ir vokiškai. Vilniuje 1920.–22. Lietuvių ir rusų kalbų žodynas. Sudarė D-ras J. Šlapelis. Vilniuje 1921. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 1. daļa). Rīga: Zinātne, 680. (Pirmizdevums: 1926)
- Endzelīns, J. (1979b). Kazimiera Būgas piemiņai. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 1. daļa). Rīga: Zinātne, 383–386. (Pirmizdevums: 1924)
- Endzelīns, J. (1979c). Senieji lietuvii skaitymai. I dalis: Tekstai su įvadais. Sutaisė Jurgis Gerullis. Kaunas. Lietuvos universiteto leidinys 1927. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 1. daļa). Rīga: Zinātne, 684. (Pirmizdevums: 1927)
- Endzelīns, J. (1980). Valodnieka vērojumi. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 2. daļa). Rīga: Zinātne, 371–374. (Pirmizdevums: 1942)
- Endzelīns, J. (1991). Par mūsu robežām ar Lietuvu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 26, 6–9. (Pirmizdevums: 1920)
- Grišle, R. (1973). Jānis Endzelīns (1873–1961). *Baltistica*, 9(2), 119–134.
- Gryslė, R., & Zinkevičius, Z. (1971). Janio Endzelyno archyve. *Kalbotyra*, 22(1), 96–101.
- Hirša, Dz., Bušs, O., Zemzaris, I. (sast.), & Sarkanis, A. (red.). (2023). *Jāņa Endzelina Darbu izlases tematiskais un vārdu rādītājs*. Rīga: Zinātne, LU Latviešu valodas institūts.
- J. G. (23.02.1943.). Godinājums dižam latviešu zinātniekam. Prof. D. J. Endzelīna 70 mūža gadu piemiņas akts. *Tēvija*, 45.
- Kabelka, J. (21.02.1953.). Įžymis lietuvių kalbininkas (J. Endzelyno gimimo 80 metų sukaktį minint). *Tarybinis studentas*.
- Kabelka, J. (22.02.1958.). Janis Endzelynas. *Literatūra ir menas*, 8 (590), 3.
- Kabelka, J. (1987). Janis Endzelynas. *Latvių kalba* (2-asis pataisytas leid.). Vilnius: Mokslas.
- Kabelka, J. (2014a). Iš prisiminimų apie Janį Endzelyną. In R. Venckutė (sud.), *Ką buvo baltams pažadėjęs. Jono Kabelkos gimimo šimtmečiui*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 108–112.
- Kabelka, J. (2014b). Iš prof. J. Endzelyno baltų filologijos įvado paskaitų. In R. Venckutė (sud.), *Ką buvo baltams pažadėjęs. Jono Kabelkos gimimo šimtmečiui*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 101–107.
- Kļaviņa, S. (2012). Jāņa Endzelīna akadēmiskās biogrāfijas mazzināmas lappuses līdz 1940. gadam.

- Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 66(5/6), 4–18.
- Kokare, E. (1980). *Latviešu un lietuviešu sakāmvrādu paralēles*. Rīga: Zinātne.
- LiK – Grinaveckienė, E., & Kruopas, J. (parengē). (1956). K. Būgos laiškai J. Endzelyniui. *Literatūra ir kalba*, 1, 364–386.
- LKK – Karaciejus, J., & Sabaliauskas, A. (parengē). (1980). K. Būgos laiškai J. Endzelyniui. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 20, 54–85.
- Monogrāfija par Kazimiru Būgu. (1980). *Karogs*, 9, 193–194.
- Nītiņa, D. (2016). *Jāņa Endzelīna lingvistiskie uzskati*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Palionis, J. (2012). *Atsiminimų nuotrupos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Paulauskas, J. (red.) (2001). *Frazeologijos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Paulauskienė, A. (2020). Mano mokslo kelias ir šalikelės. In *Aldona Paulauskienė. Bibliografijos rodyklė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 9–61.
- Putniņš, E. (1999). Atmiņas par profesoru Endzelīnu. In Dz. Barbare, & B. Bušmane (sast.), *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 160–164.
- Rūķe-Draviņa, V. (1999). Atmiņas par Jāni Endzelīnu un studiju gadiem Latvijas Universitātē. In Dz. Barbare, & B. Bušmane (sast.), *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 171–217.
- Sabaliauskas, A. (1962). Janis Endzelynas. *Literatūra ir kalba*, 6, 302–328.
- Sabaliauskas, A. (1982). Janis Endzelynas. In A. Sabaliauskas, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. 1940–1980 m.* Vilnius: Mokslas, 107–114.
- Sabaliauskas, A. (2000). Latvių milžinas. In *Žodžiai atgyja. Pasakojimas apie lietuviško žodžio tyrinėtojus* (3-ias leid.). Vilnius: Vaga, 139–146.
- Sabaliauskas, A. (2002). Janis Endzelynas. In A. Sabaliauskas, *Mes baltai* (patais. ir papild. leid.). Vilnius: Gimtasis žodis, 148–150.
- Sabaliauskas, A. (2004). Endzelīns Jānis. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* (t. V). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 508.
- Sabaliauskas, A. (2010). Penkios mūsų jaunystės dienos. In R. Venckutė (sud.), *Baltistikos qžuolas. Jono Kazlausko gyvenimas ir darbai*. Kaunas: Arx Baltica, 105–111.
- Sabaļausks, A. (22.02.1958.). Latviešu valodnieks un lituānistika. *Cīņa*, 45.
- Sabaļausks, A. (1959). Akadēmiķa Jāņa Endzelīna nopelni lituānistikā. In E. Sokols (red.), *Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un*

65 darba gadu atcerei. Rīga: Latvijas PSR
Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 23–27.

Sabaļausks, A. (2014). Jānis Endzelīns.
In A. Sabaļausks, *Mēs – balti*. Rīga:
Latviešu valodas aģentūra, 134–135.

Sabaļausks, A., & Zemzare, D.
(2011). Lietuvju valodnieka K. Būgas
raksti. In D. Zemzare, *Darbu izlase*.
Rīga: LU Latviešu valodas institūts,
515–516. (Pirmizdevums: 1959)

Saulē-Sleine, M. (1999). Lielais
valodnieks – darba un tautas kalps.
In Dz. Barbare, & B. Bušmane
(sast.), *Jānis Endzelīns atmiņās,
pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu
valodas institūts, 218–224.

Saulē-Sleinė, M. (1962). Iš prisiminimų
apie akademiką J. Endzelyną.
Literatūra ir kalba, 6, 329–334.

Stundžia, B. (2010). Jonas Kazlauskas:
studiju ir akademinės karjeros metai.
In R. Venckutė (sud.), *Baltistikos
qžuolas. Jono Kazlauskos gyvenimas ir
darbai*. Kaunas: Arx Baltica, 12–20.

Šlesere, A. (1999). Lielam kokam – lieli
zari. In Dz. Barbare, & B. Bušmane
(sast.), *Jānis Endzelīns atmiņās,
pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu
valodas institūts, 239–248.

Venckutė, R. (2014). Jonas Kabelka:
biografijos faktai ir kūrybinis palikimas.
In R. Venckutė (sud.), *Ką buvo
baltams pažadėjęs. Jono Kabelkos
gimimo šimtmečiui*. Vilnius: Vilniaus
universiteto leidykla, 11–32.

VLEe – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*.
(b. g.). Mokslo ir enciklopedijų
leidybos centras. Pieejams [https://
www.vle.lt/](https://www.vle.lt/); skatīts 10.02.2023.

Zinkevičius, Z. (1973). Janis
Endzelynas ir lietuvių liaudies dainos.
Literatūra, 15(1), 145–147.

Zinkevičius, Z., & Kabelka, J. (1958).
Kazimieras Būga. In K. Būga, *Rinkiniai
raštai* (t. I). Vilnius: Valstybinė politinės ir
mokslinės literatūros leidykla, 13–100.

I T J K A W & ! A S R L
I Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
I Z C K , U G A H T J P
H & K & I S R & B H T
K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H Z C K , U G & Y N Q I

VIEGLĀ VALODA LATVIJĀ: DAŽI KLASIFIKĀCIJAS UN TERMINOLOĢIJAS JAUTĀJUMI¹

Easy Language in Latvia: Some Classification and Terminological Issues

- INA DRUVIETE
- DITE LIEPA
- VELGA POLINSKA

---

¹ Raksts sagatavots valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropēiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

ABSTRACT

Keywords:

*Easy language,
language varieties,
language
stratification,
standard language*

Although the idea of easy language was brought to Latvia almost 25 years ago, its development has flourished only recently. Of paramount importance in reducing the existing social inequality in various life domains, easy language in Latvia exists mainly as a practical phenomenon. Easy language in the context of the expressions of Latvian can be studied *per se* – and for practical purposes, that would be enough. However, this special language variant created for certain communicative purposes is also of interest in a broader systemic context.

Easy language first should be analysed in relation to literary language or standard language. However, to position this phenomenon as precisely as possible, it is necessary to consider other forms of language existence, their interaction, and the linguistic attitudes of society, which manifest differently in each language for historical and socio-political reasons. In the classification of Latvian varieties, easy language can be positioned as a modified form of the Latvian literary language (standard language).

The development of easy language in the world is diverse; however, all over the world, the practical use of easy language has a richer history than scientific research. This, in turn, confirms that easy language is not an artificially created, worthless concept, but a functional tool for ensuring successful communication, even if it is asymmetric.

It is expected that the importance of easy language in providing accessibility to the informative space and culture will only increase, promoting understanding, reducing prejudices, expanding the use of Easy language,

and, accordingly, strengthening the role of research. To accelerate this development, the position of easy language should be secured at the national level; various individual initiatives, although necessary, cannot ensure homogeneous, targeted, and structured development. Moreover, to solve the issues of terminology, theory, and practice, further research should be devoted to the phenomenon of Easy Latvian.

Ievads

Termins *vieglā valoda* Latvijā iekļauts Valsts valodas centra izstrādātajā politikas, tiesību un valsts pārvaldes terminu kolekcijā (Vieglā valoda, b. g.), savukārt vieglās valodas definīcija pagaidām nav nostiprināta. Ņemot vērā pašreizējās zināšanas par vieglo valodu, kā arī citās valstīs lietotos formulējumus, var piedāvāt šādu vieglās valodas definīciju – informācijas izklāsta metode, pielāgojot tekstu mērķauditorijas vajadzībām atbilstoši valodai specifiskiem nosacījumiem attiecībā uz leksiku, sintaksi un vārddarināšanu, kā arī uz vizuālo noformējumu un teksta organizāciju. Latvijā patlaban noteiktas šādas vieglās valodas mērķgrupas: cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem, cilvēki ar psihosociāliem traucējumiem, cilvēki ar disleksiju un disgrāfiju, cilvēki pēc insulta un galvas traumām, nedzirdīgi un vārdzirdīgi cilvēki, seniori un imigranti, kā arī mantotās valodas lietotāji.

Jau 1999. gadā, kad vieglā valoda Latvijā bija jaunums, valdība izstrādāja koncepciju „Vienādas iespējas visiem” par cilvēku ar invaliditāti iekļaušanu sabiedrībā, un tajā pirmo reizi valsts līmenī tika atzīta vieglās valodas nepieciešamība. Koncepcija paredzēja publicēt vieglās valodas izdevumus Latvijā, līdzīgi kā tobrīd tas notika Zviedrijā. Diemžēl koncepcijai bija tikai ieteikuma raksturs, un atbildīgās valsts institūcijas šajā jomā aktivitāti neizrādīja (Anča & Meļņika, 2021, 309–310). Tas gan nenozīmē, ka vieglās valodas attīstība tālab ir apstājusies. Kopš Latvijā ienāca ideja par vieglo valodu, pagājuši gandrīz 25 gadi. Šajā laikā vieglās valodas attīstība dažādu apstākļu ietekmē bijusi viļņveidīga, taču pēdējos trīs gados interese par konceptu ir ievērojami pieaugusi un stabilizējusies.

Ņemot vērā vieglās valodas attīstības praktisko ievirzi, nav pārsteigums, ka līdz pat beidzamajam laikam arī zinātniskajā literatūrā vērība veltīta galvenokārt vieglās valodas un vienkāršās valodas lietojuma sociālajiem aspektiem un konkrētu lingvistisko iezīmju izstrādei un analīzei. Tādēļ gan pētniekiem, gan praktiķiem nereti tiek pārņemta izteikti empīriskā pieeja un skaidri formulēta teorētiskā pamata trūkums. Šī raksta mērķis ir aplūkot vieglo valodu plašākā noteiktas valodas izpausmes formu kopumā un kontekstā, precizējot vairāku jēdzienu un terminu lietojumu un skaidrāk iezīmējot noteikta tipa komunikācijas specifiku.

Pagaidām vieglā valoda Latvijā apzināta vairāk no praktisko vajadzību viedokļa, mazāk uzmanības veltot tās vietai un lomai kopējā latviešu valodas sistēmā. Tas ir svarīgi arī no latviešu valodas stratifikācijas teorijas viedokļa, jo šis relatīvi jaunais valodas lietojuma veids jāņem vērā, izstrādājot teorētisku skatījumu uz latviešu valodas daudzveidību. Tajā pašā laikā jānorāda, ka arī turpmāk vieglās valodas pētniecība Latvijā nav šķirama no tās praktiskā lietojuma – vieglās valodas lietojums un ar to saistītā mērķgrupu iesaiste paplašinās, pieaug sabiedrības izpratne, veidojas diskusijas par vieglās un vienkāršās valodas nepieciešamību valsts un pašvaldību institūciju saziņā ar sabiedrību, parādās vairāk adaptāciju² vieglajā valodā, autori rada oriģinālliteratūru vieglajā valodā, universitātes iekļauj vieglo valodu studiju programmās u. tml. Līdz ar to pieaug pētāmais materiāls un paplašinās pētniecības virzienu daudzveidība.

Šajā publikācijā raksturota Latvijas situācija, aplūkoti terminoloģijas jautājumi, kā arī vieglās valodas lietojuma un pētniecības attīstības pašreizējie skatpunkti, pamatojoties uz Latvijas un Eiropas pieredzi. Rakstā ieskicēta vieglās valodas stratifikācija kā teorētiska un praktiska problēma, kā arī sniegts kopsavilkums par vieglo valodu kā standartvalodas specifisku izpausmi.

1. Vieglā valoda: terminoloģija, Latvijas situācijas raksturojums, lietojuma un pētniecības attīstība

Vieglā valoda ir līdzeklis, kas palīdz mazināt sociālo plaisu starp valsts un pašvaldību iestādēm, organizācijām, cilvēkiem ar zemu lasītprasmi vai noteiktu apstākļu radītām uztveres grūtībām un sabiedrību kopumā. Vieglā valoda ir kļuvusi par neatņemamu konceptu sociālajā darbā ar cilvēkiem, kam ir speciālas vajadzības (Maaß, 2015, 16), taču noteiktā kontekstā tā var būt noderīga ikvienam.

Svarīgi atzīmēt, ka sekmīgas komunikācijas nodrošināšanā tiek runāts arī par vienkāršo valodu (*plain language*), kas paredzēta plašai mērķauditorijai,

² Valodnieku vidū nav vienprātības, kurš jēdziens būtu attiecināms uz tekstu pārveidi vieglajā valodā: *tulkošana* vai *adaptācija*. Praksē biežāk tiek lietots jēdziens *adaptācija*, lai arī diskusijas par šo jautājumu izskan gan Latvijā, gan Vācijā, Somijā un citās valstīs.

proti, jebkuram sabiedrības loceklim bez padziļinātām zināšanām konkrētajā nozarē. Viegļā un vienkāršā valoda pastāv paralēli un veic katra savu funkciju, tomēr to attīstība mēdz atšķirties, piemēram, ASV vienkāršā valoda iestrādāta tiesību aktos (Plain Language Act, 2010), un tās nozīme sociālajā kontekstā ir šķietami lielāka. Somijā vienkāršā un vieglā valoda tiek lietotas vienlīdz aktīvi, par katru no tām ir atbildīga atsevišķa institūcija (vieglās valodas kvalitāti vērtē Viegļās valodas centrs „Selkokeskus”, turpretī par vienkāršās valodas lietojumu valsts pārvaldē rūpējas Somijas valodu institūts „Kotimaisten kielten keskus Kotus”) (Leskelä, 2021, 152–153). Latvijā vienkāršās valodas pozīcija līdz šim vispār nav nostiprināta, trūkst izpratnes par tās nozīmi un lietderīgumu, un bieži vienkāršā un vieglā valoda tiek lietoti kā sinonīmi, lai arī tas nav korekti. Katrai no tām sabiedrībā un valodas sistēmā ir savas funkcijas, tādēļ šajā rakstā vienkāršās valodas problemātika plašāk netiks aplūkota.

Latvijā ideja par vieglo valodu ienāca no Zviedrijas 20. gadsimta 90. gadu beigās (Liepa, 2021, 34). Pēc tam vieglās valodas attīstība Latvijā bija viņņveidīga un neviendabīga. Ar Zviedrijas atbalstu 1999. gadā tika publicēts pirmais izdevums vieglajā valodā „Milda dzīvos Rīgā”. 2000. gadā tika dibināta Viegļās valodas aģentūra, un šajā laikā izdotas vēl dažas grāmatas: Jensa Ahlboma (*Jens Ahlbom*) „Jonotans no Kaiju kalna” (2001), Rūdolfa Blaumaņa noveles (2004), Kārļa Skalbes pasakas (2003). Sadarbībā ar biedrību „Pāpādes zieds” tapuši izdevumi par sava un pretējā dzimuma izpratni: „Ieva”, „Aleksis”, „Ieva un Aleksis” (2003) (Liepa, 2021, 36). Tiesa, drīz pēc tam Viegļās valodas aģentūras darbība dažādu apstākļu ietekmē ilgstoši pieklusa un atsākās pirms trīs četriem gadiem³. Pēc neatkarības atgūšanas ar Eiropas Savienības struktūrfondu līdzfinansējumu iznāca vairāki izdevumi speciālajā pedagoģijā⁴, taču tie, lai arī veidoti, ievērojot vieglās valodas principus, nav marķēti kā materiāli vieglajā valodā (Turpat). Pēc ilgāka pārtraukuma būtisks atspēriena punkts vieglās latviešu valodas attīstībā bija Erasmus+ projekts „Vieglās valodas veicināšana sociālajai iekļaušanai” („Promoting Easy-

³ Vairāk informācijas par Viegļās valodas aģentūras darbību sk. <https://vieglavaloda.lv>.

⁴ Īpaši nozīmīgs ieguldījums mācību līdzekļu izstrādē ir Gaismas internātpamatskolas pedagogiem. Plašāk par īstenotajiem projektiem var lasīt Gaismas skolas tīmekļa vietnē, sadaļā „Projekti”. Pieejams <https://www.gaismasskola.lv/projekti/>.

to-Read for Social Inclusion”, PERLSI), Latvijas Universitātes Lietišķās valodniecības centram sadarbojoties ar partneriem Latvijā, Lietuvā un Slovēnijā (2020–2022)⁵. Tieši šajā projektā aizsākta mērķtiecīga vieglās valodas pētniecība, fiksēti valodai specifiskie nosacījumi vieglās valodas lietojumā, kas apkopoti rokasgrāmatā (Liepa & Polinska, 2021), noteiktas vieglās valodas mērķgrupas, ieviesta teksta pārbaudes prakse mērķgrupā, izstrādāti vieglās valodas līmeņu apraksti, radiožurnālistu vajadzībām izdota radioziņu minivārdnīca (Liepa et al., 2021), nolasīti pirmie referāti par vieglo valodu zinātniskajās konferencēs. Projektā paveiktais veido pamatbāzi, kas ļauj tālāk attīstīt un pilnveidot vieglās valodas pētniecību Latvijā (Liepa & Polinska, 2023a).

Šajos gados nav apsīkusi darbība speciālajā pedagoģijā: ik pa laikam publicēti speciālās izglītības izdevumi. Tas liecina par mērķtiecīgu pedagoģijas speciālistu darbu Liepājas Universitātē, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijā un Latvijas Universitātes Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātē, apzinoties šādu izdevumu nepieciešamību darbā ar bērniem un jauniešiem, kuriem ir intelektuālās attīstības vai uztveres traucējumi. Tomēr nevar uzskatīt, ka darbs speciālajā pedagoģijā ir sistēmisks un pamatots pētījumos. Liepājas Universitātes profesore Dina Bethere, raksturojot situāciju līdz 2021. gadam, atzīst, ka Latvijā trūkst noteiktu izstrādātu un aprakstītu standartu un pētījumu – arī patlaban izdotajos mācību līdzekļos pārsvarā tiek izmantota iepriekš uzkrātā pedagoģu pieredze (no nepublicētas personiskas Dites Liepas sarakstes ar *Dr. paed.* D. Betheri, 16.11.2021.), piemēram, 2021. gadā Liepājas Universitātes Izglītības zinātņu institūta Speciālās izglītības laboratorijā tika izstrādāts mācību saturs un didaktiskie resursi Liepājas Līvupes pamatskolas attīstības centra bērniem ar vidēji smagiem garīgās attīstības traucējumiem (Liepa, 2021, 36).

2022. gadā Valsts izglītības satura centra projektā „Kompetenču pieeja mācību saturā”, ko plašāk pazīst ar nosaukumu Skola2030, tika publicēti pirmie materiāli 7.–9. klasei ar norādi „Vieglā lasīt”. Sākotnēji pie materiāliem bija norāde, ka tie paredzēti skolēniem ar disleksiju, disgrāfiju un diskalkuliju, turpretī kā sekundārā mērķgrupa tika norādīti

⁵ Informāciju par projektu un nodevumus var aplūkot projekta vietnē <https://www.lu.lv/en/perlsi/about-us/perlsi/>.

skolēni ar migrācijas fonu un skolēni, kuru dzimtā valoda nav latviešu (Polinska & Liepa, 2023). Šobrīd vietnē Skola2030 piedāvātie materiāli ievietoti iekļaujošās izglītības katalogā kopā ar resursiem skolēniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem no 1. līdz 9. klasei bez specifiskas norādes par paredzēto mērķgrupu (Skola2030).

Latvijā nav normatīva regulējuma, kas noteiktu vieglās valodas lietošanas nepieciešamību. 2020. gada 14. jūlija Ministru kabineta noteikumu Nr. 445 „Kārtība, kādā iestādes ievieto informāciju internetā” 20.10. punktā gan norādīts, ka Latvijā valsts institūciju tīmekļvietnēs jābūt sadaļai „Viegli lasīt” (MK noteikumi Nr. 445). Taču šie noteikumi neparedz, kādam jābūt sadaļas „Viegli lasīt” saturam un izmantotajam vieglās valodas līmenim, atstājot to iestāžu ziņā, kam savukārt nav izpratnes par vieglo valodu un pietrūkst zināšanu teksta adaptācijā. Tāpēc bieži vien šīs prasības izpilde ir formāla vai vieglajai valodai neatbilstoša.

Tiesa, Valsts valodas politikas pamatnostādņēs 2021.–2027. gadam (MK rīkojums Nr. 601) ir iekļauta vieglā valoda, vispirms norādot, ka integrācijas pasākumi ir cieši saistīti ar valodu un tie ir ļoti svarīgi atsevišķām iedzīvotāju grupām, tāpēc nepieciešami pētījumi par vieglo valodu, informācija vieglajā valodā valsts iestāžu un pašvaldību tīmekļvietnēs, kā arī regulāras ziņu pārraides vieglajā valodā, kas sasniedz atsevišķas iedzīvotāju grupas, kam tās nepieciešamas. Sadaļā „Valsts valodas politikas apakšmērķi un rīcība to sasniegšanai” pie pirmā apakšmērķa „Valsts valodas drošumspēja un ilgtspējīga attīstība” norādīts: „Mērķis aptver latviešu valodas izpēti un attīstības ilgtspējas risinājumus: .. latviešu valodas lietojuma vides paplašinājumu Braila rakstā, attīstīt latviešu zīmju valodu un vieglās valodas resursus”, par atbildīgajām institūcijām nosaucot Izglītības un zinātnes ministriju un Labklājības ministriju, bet pie līdzatbildīgajām institūcijām minot Kultūras ministriju, Liepājas Universitāti, Latvijas Nedzirdīgo savienību, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāti, Latvijas Neredzīgo bibliotēku un Valsts izglītības satura centru (MK rīkojums Nr. 601). Pamatnostādņēs iekļautie rīcības plāna punkti tieši ietekmējuši iepriekš norādītā Valsts izglītības satura centra projekta izpildi (Skola2030). Tāpat Valsts valodas politikas pamatnostādnes sasaucas ar Sabiedrisko pasūtījumu, kurā kopš 2017. gada iekļautas Latvijas Radio ziņas vieglajā valodā, paredzot, ka Latvijas Radio savā saturā jāprezentē sabiedrības daudzveidība: „Lai nodrošinātu informācijas pieejamību

iespējami plašākam cilvēku lokam, tostarp cilvēkiem ar invaliditāti, tādējādi sniedzot viņiem iespēju pilnvērtīgi līdzdarboties sabiedriskajā dzīvē, izprast tajā notiekošos procesus un pieņemt pamatotus lēmumus, Ziņu dienests turpinās sagatavot un raidīt ziņas vieglajā valodā (latviešu valodā), kas tiek publicētas arī www.lsm.lv. [...] Ziņas vieglajā valodā („Vienkārši par svarīgo!”) stāsta par notikumiem Latvijā un pasaulē, arī sportu un laikapstākļiem” (Latvijas Radio, 2022, 26). Patlaban ziņu raidījums ir pieejams četrās platformās: Latvijas Radio 1 kanālā un interneta platformā, Latvijas Radio raidījumu arhīvā (www.latvijaradio.lv) un vienotajā sabiedrisko mediju portālā www.lsm.lv, kur ziņas vieglajā valodā tiek papildinātas ar tekstu un atbilstošiem fotomateriāliem.

Jau vairākus gadus Latvijā notiek diskusijas par vienota sabiedriskā medija izveidi – Latvijas Radio un Latvijas Televīzijas apvienošanu. No šādas nākotnes perspektīvas raugoties, ziņas vieglajā valodā varētu būt arī Latvijas TV programmā – ziņu izklāsts ļautu paplašināt rīku izmantojumu un veicināt plašāku saprotamību ar attēliem un videomateriālu. Tiesa, arī tie būtu jāveido atbilstoši vieglās valodas un piekļūstamas informācijas principiem. Līdz ar to redzams, ka sekmīgākai vieglās valodas attīstībai noteikti nepieciešams atbalsts arī valsts līmenī, turklāt informācijas pieejamības attīstībai jānotiek ciešā sadarbībā ar nozares profesionāļiem.

Latvijā periodiski vērojama iesaiste no dažādām ieinteresētajām pusēm, kas strādā ar kādu no vieglās valodas mērķauditorijām. Šiem jautājumiem, izstrādājot bakalaura un maģistra darbus, pievērsušies dažādu Latvijas augstskolu studenti: Sandra Ķīķere (2017), Agnese Vasermane (2019), Lauris Zvejnieks (2019), Anna Bernharde (2021), Velga Polinska (2021), Laura Ratniece (2022) un Kate Beresņeva (2023). Minēto darbu tapšana apliecinājusi vēl kādu problēmu: lai gan studenti apzinās minētā temata aktualitāti un saskata problēmas vieglās un vienkāršās valodas lietojumā un tā nodrošinājumā, viņiem trūkst gan teorētisku zināšanu par vieglo un vienkāršo valodu, gan praktisku iemaņu.

Pamatojoties uz šiem apsvērumiem, 2022./2023. mācību gadā pirmo reizi Latvijas augstskolu vēsturē Latvijas Universitātē tika īstenots izvēles kurss „Vieglā valoda”. Šobrīd kurss pieejams visiem interesentiem gan Latvijas Universitātē, gan Rīgas Stradiņa universitātē.

Vieglā valoda kā salīdzinoši jauna parādība latviešu valodas izpaušmju kopumā var tikt pētīta *per se*, un praktiskiem mērķiem ar to pietiktu. Tomēr šis noteiktiem komunikatīviem mērķiem radītais īpašais valodas variants izraisa interesi arī plašākā sistēmiskā kontekstā – kā tas klasificējams attiecībā pret citām valodas eksistences formām, vai šai ziņā pastāv atšķirības starp dažādām valodām, vai nepieciešams precizēt tradicionāli izmantotos terminus. Tāpēc vieglās valodas pozicionēšana saistībā ar latviešu valodniecībā pieņemto valodas stratifikācijas problemātiku ir aktuāls uzdevums.

2. Valodas stratifikācija kā teorētiska un praktiska problēma

Valoda ir cilvēku sugai raksturīga bioloģiski evolucionāra fenomena izpaušme, un neviena no aptuveni septiņiem tūkstošiem mūsdienās pastāvošo valodu nav viendabīga. Arī latviešu valoda, kas gan juridiski, gan lingvistiski ir nošķirama no citām pasaules valodām, vienlaicīgi pastāv vairākās formās – dinamiski mainīgās un ar plūstošām robežām. Tomēr gan no sistēmiskā, gan praktiskā viedokļa šīs valodas formas būtu klasificējamas un definējamas, šo klasifikāciju ik pa laikam aktualizējot. Vieglā valoda kā relatīvi jauns fenomens sniedz iespēju ne tikai to pozicionēt esošās valodas paveidu klasifikācijas kontekstā, bet arī pārskatīt iepriekšējos pieņēmumus. Vācu lingviste Kristiane Māse (*Christiane Maaß*) atzīst: „Kad es pirms dažiem gadiem pievērsos fenomenam „vieglā valoda”, es gandrīz neticēju savām acīm: pastāv vesels jauns vācu valodas variants, kas vēl nav analizēts lingvistikas kontekstā un kas paver negaidītas komunikācijas iespējas” (Maaß, 2015, 10).

Vieglās valodas koncepts ir aktualizējis nepieciešamību izvērtēt tradicionālos pieņēmumus par latviešu valodas eksistences paveidu klasifikāciju arī latviešu valodniecībā. *Valodas eksistences paveida* raksturošanai pagaidām izmantota darba definīcija „vienas un tās pašas valodas vai valodas nacionālā varianta atšķirīga izpaušmes forma, kas raksturīga noteiktai šī valodas kolektīva teritoriālajai vai sociālajai grupai” (Baltiņš & Druviete, 2017, 142). Neterminoloģiskais apzīmējums *valodas eksistences forma* izmantojams gadījumos, kad nav skaidrs, kā attiecīgā parādība klasificējama.

Dažkārt citu valodu un ārvalstu pētnieku ietekmē minētajā nozīmē tiek lietots arī termins [*valodas*] *variants*. Šī termina traktējums pat latviešu valodniecībā atšķiras atkarībā no attiecīgās apakšnozares. Makrosociolingvistikā (valodas politikā) termins *nacionālais variants* lielākoties tiek attiecināts uz teritoriālas un administratīvas nošķirtības apstākļos izveidojušos valodas paveidu, kas tiek saistīts ar noteiktu valsts vai nacionālo identitāti un kam raksturīgas kodificētās normas visos valodas līmeņos (t. s. pluricentriskās valodas, kā angļu valoda). Fonētikas, gramatikas un nereti arī leksikas pētījumos variants tiek izprasts tuvu definējumam „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā”: „Valodas vienības kā vispārinātas abstrakcijas (invarianta, ēmas) konkrētais īstenojums. Variantos mainās skaniskais sastāvs, forma, bet nemainās būtiskākais, invariantais, saglabājas attiecīgās valodas vienības funkcionālās īpatnības un nozīmes” (Skujiņa, 2007, 438).

Citvalstu zinātniskajā literatūrā termins *variants* (*variety, variation*) tiek lietots visai plašā nozīmes spektrā, tomēr populārākā ir izpratne, kas noderīga arī vieglās valodas izpētei: „Varianti ir dabiskās valodas apakšsistēmas, kam raksturīgas ar ekstralingvāliem nosacījumiem saistītas lingvistiskas iezīmes” (Hennig, 2022, 220). Vieglā valoda par valodas variantu tiek saukta bieži – K. Māse uzdod jautājumu: „Kas patiesībā ir vieglā valoda (variants bez runātājiem?)” (Maaß, 2015, 10). Tomēr, ņemot vērā, ka termins *variants* izmantojams, sīkāk iedalot valodas eksistences paveidus, turpmāk būs nepieciešams to raksturot plašākā kāda valodas eksistences paveida kontekstā. Stilistiski definēts valodas variants, kas asociējas ar noteiktu kanālu vai situāciju, nereti tiek saukts par *reģistru*, tomēr šis termins vairāk asociējas ar joprojām izmantoto, bet aktualizējamo latviešu valodas funkcionālo un ekspresīvo stilu sistēmu (Rozenbergs, 1995; Kvašīte, 2013) un vieglās valodas pozicionēšanai nebūtu izmantojams.

Latviešu valodas eksistences paveidu klasifikācijas sistēma kopš 20. gadsimta 90. gadiem dažkārt tiek apzīmēta arī ar pagaidām nekodificētu terminu *valodas stratifikācija*. Citā nozīmē ‘valodu funkcionālais sadalījums’ tas izmantots vienā no pirmajiem sociolingvistiskajiem pētījumiem par valodas situāciju Latvijā (Drizule & Gerentoviča, 1990). Vēlākajos gados termins *valodas stratifikācija* ieguvis nozīmi ‘valodas eksistences

paveidu sistēma': „Par galveno nacionālās valodas stratifikācijā būtu uzskatāms pamatdalījums: 1) literārā valoda, 2) ikdienas sarunvaloda un 3) dialekti” (Freimane, 1993, 27); „Literārā valoda un teritoriālie dialekti, nacionālās valodas stratifikācija ir polāri jēdzieni, tiem ir ģeogrāfiski un funkcionāli nosacītas galēji pretējas pozīcijas” (Šalme, 2020, 139).

Termins *stratifikācija* (no latīņu *stratum* ‘gulta, iegulums’) raksturīgs agronomijai un tādām dabaszinātņu nozarēm kā botānika un ģeoloģija. Anglofonu lingvistiskajā literatūrā formas un satura ziņā atbilstošais termins *language stratification* pastāv, bet pārsvarā tiek lietots citās nozīmēs – saistībā ar valodas dalījumu līmeņos sistēmiski funkcionālās lingvistikas pieejā (sk. Halliday & Matthiessen, 2004) vai attiecībā uz valodu funkcionālo sadalījumu sabiedrībā (Piller, 2016); arī vācu valodā *Stratifikation der Sprache* tiek izmantots abās nozīmēs (sk. Wächtler, 1977; Kotin, 2018). Termins *sociālā stratifikācija* tiek plaši izmantots sociālajās zinātnēs, to traktējot galvenokārt kā sociālo noslāņošanās – sabiedrības dalījumu atšķirīgās sociālās grupās pēc dažādiem kritērijiem (sociālais slānis, izglītība, ienākumu līmenis, vecums, dzimums u. c.). Stratifikācija tiek uzskatīta par sistēmu, kurā cilvēku grupai vai slānim sabiedrībā ir noteikta hierarhija. Beidzamajos gados arī attiecībā uz valodu dominē uzskats, ka „stratifikācija nekad nav neitrāla, tā ietver nevienlīdzību” (Kerswill, 2009, 358). Kaut latviešu valodniecības tradīcijā jēdziens par valodas stratifikāciju nevienlīdzības elementus nemēdz ietvert un starp valodas eksistences paveidiem hierarhisku attiecību noteikšana ir problemātiska, tomēr termina *valodas stratifikācija* lietojums gan tā daudznozīmības, gan konotāta dēļ atzīstams par diskutablu un pagaidām latviešu valodniecībā pietiekami stabilās un pamatotās trīs komponentu sistēmas (standartvaloda, dialekti, sociolekti resp. sarunvaloda) apzīmēšanai būtu izmantojams termins *valodas eksistences paveidi*. Kaut no valodas politikas viedokļa literārā valoda jeb standartvaloda ir konkrētas valodas pastāvēšanai nozīmīgākā forma, attiecības starp to un pārējiem valodas eksistences paveidiem nav hierarhiski vertikālas.

Vairums citvalstu pētnieku ir vienisprātis, ka vieglā valoda pirmām kārtām jāanalizē attiecībā pret literāro valodu jeb standartvalodu. Literārā valoda latviešu valodniecībā un valodas didaktikā ir jēdziens ar stabilu nozīmi jau kopš Kārļa Milēnbaha laikiem. Artura Ozola 1964. gadā

izstrādātā literārās valodas pazīmju sistēma (Ozols, 1965, 9) ir pamatā turpmākajām šī valodas paveida definīcijām, piemēram, „Visai tautai kopīgs polifunkcionāls valodas paveids, kas pamatojas tautas valodā, ir sabiedriski atzīts un ko runas un rakstu formā apzināti izkopj un veido valodas meistari un normē valodas speciālisti” (Skujiņa, 2007, 221). Aina Blinkena norāda: „Vispirmām kārtām tai vienīgajai no visiem valodas eksistences paveidiem ir pienākums nodrošināt valsts valodas funkcijas – tai jānodrošina saziņa starp dažādu novadu iedzīvotājiem, kā arī valsts varas un pārvaldes institūciju komunikācija ar visiem valsts iedzīvotājiem. Literārā valoda vieno valsts izglītības sistēmu, tā ietver zinātnes un tehnikas terminoloģiju, kur nepieciešama absolūta izteiksmes precizitāte” (Blinkena, 2013, 249).

Arī somu pētnieki uzsver, ka vieglā valoda jāanalizē galvenokārt attiecībā pret standartvalodu un jāņem vērā limenis, līdz kādam tā tiek pielāgota standartvalodas kodificētajām normām (Leskelä et al., 2022, 195). Tomēr pēc iespējas precīzākai šī fenomena pozicionēšanai nepieciešams ņemt vērā arī citus valodas eksistences paveidus, to mijiedarbību un sabiedrības lingvistisko attieksmi, kas dažādās valodās vēsturisku un sociālpolitisku iemeslu dēļ izpaužas atšķirīgi. Vācu valodnieki vācu vieglo valodu atzīst par reducētu standartvalodas variantu (Bredel & Maaß, 2016, 25), kas īpaši pielāgots asimetriskai komunikācijai ar recipientiem. Anglofonu literatūrā uz vieglo valodu nereti tiek attiecināts termins *tailored language* (iespējamā termina atveide – *pielāgota valoda*). Vairumā vieglās valodas definīciju uzsvērta nepieciešamība modificēt valodu, piemēram: „Apzīmējums *vieglā valoda* drīzāk ir jumta termins dažādiem valodas variantiem nekā viens vienots koncepts. Tas attiecas uz modificētām standartvalodas formām, un to mērķis ir atvieglot lasīšanu un valodas uztveri, šādi izveidojot, piemēram, slovēņu, spāņu, franču vai latviešu vieglo valodu. Vieglās valodas ir adaptētas satura, leksikas un struktūras ziņā, lai tās būtu labāk uztveramas un saprotamas. Tās paredzētas cilvēkiem, kam ir grūtības saprast standartvalodu” (Lindholm & Vanhatalo, 2021, 11).

Tātad varam izteikt atzinumu, ka tieši latviešu valodai specifiskajā valodas paveidu klasifikācijā vieglā valoda pozicionējama kā modificēta latviešu literārās valodas (standartvalodas) forma, kam raksturīgas specifiskas iezīmes.

3. Vieglā valoda – standartvalodas specifiska izpausme

Tā kā vieglās valodas pētniecība Latvijā ir jauns virziens, pagaidām trūkst visaptverošu pētījumu par tās raksturīgākajām iezīmēm. Tāpat jāņem vērā, ka pētāmais materiāls ir ierobežots – vieglajā valodā adaptētu tekstu pagaidām ir maz, turklāt tekstu bāzei, lai to varētu izmantot pētījumos, pagaidām ir vēl viens nosacījums – adaptētajiem tekstiem jābūt pārbaudītiem kādā no mērķgrupām, lai apstiprinātu to funkcionalitāti praksē.

Lai pilnībā apzinātu vieglās valodas specifiku, detalizēti būtu jāanalizē visi valodas līmeņi. Līdz šim uzmanība pievērsta diviem no tiem – leksikas un sintakses līmenim –, un gūtie novērojumi aprakstīti divās publikācijās: „Latviešu tautas teikas vieglajā valodā: sintakses analīze” (Liepa & Polinska, 2023a) un „Vietnes mammadaba.lv tulkojums vieglajā valodā: leksikas analīze” (Liepa & Polinska, 2023b).

Leksika kā valodas apakšsistēma šķiet vieglākā un tulkošanai pateicīgākā valodas daļa – ērti un viegli lietojama (turklāt zināmu leksikas slāni ir apguvis ikviens attiecīgās valodas runātājs), ir pieejamas vārdnīcas un šķietami nav vajadzīga īpaša sagatavotība vai zināšanas. Taču tas ir maldīgs priekšstats. Dažādas leksikas kategorijas un slāņi tulkošanu vieglajā valodā padara ļoti laikietilpīgu un sarežģītu – darba veikšanai nepieciešama rūpīga iedziļināšanās dažādos leksikogrāfijas avotos un vēlamo valodas līdzekļu atlasē, kā arī valodas izjūta, lai izlemtu, vai un ar ko aizstāt attiecīgo leksēmu, vai to skaidrot, bet varbūt no tās atteikties vispār, jo, izrādās, kontekstā bez tās var iztikt (Liepa & Polinska, 2023b).

Analizējot vietnes mammadaba.lv tulkojumu vieglajā valodā, redzams, ka valodas problēmas leksiskajā kontekstā ne vienmēr var skaidri klasificēt (piem., hiperonīms vai eifemizācija, tēlainās izteiksmes līdzeklis vai abstrakts nojēgums), un arī dažādām kategorijām lietotie risinājumi mēdz būt līdzīgi: skaidrošana, aizstāšana, atstāšana. Secināms, ka leksikas kontekstā vieglās valodas pamatu rakstītā tekstā veido ikdienā lietoti literāri vārdi, sinonīmu rindas pamatvārdi, plašāk lietoti un zināmi vārdi tiešā nozīmē. Vieglajā valodā lieto arī terminus un svešvārdus, kad tas ir nepieciešams teksta funkcionalitātei (Liepa & Polinska, 2023b).

Profesore K. Māse atzīst: „Vieglā valoda [..] ir [..] valodas variants ar sistemātiski reducētu teikuma uzbūves un vārdu krājuma spektru” (Maaß, 2015, 12). Tekstam vieglajā valodā ir jāatbilst vairākiem nosacījumiem, piemēram, jāvairās no sinonīmu rindām un verbālsubstantīviem ar izskaņu *-šana*, nedrīkst pieļaut tukšvārdību un liekvārdību, kā arī lietot pārnestas nozīmes vārdus (Liepa, 2021, 43).

Tāpat tekstveidei, īpaši teksta struktūrai, ir liela nozīme vieglajā valodā. Uz tekstu veidošanu vieglajā valodā jo īpaši attiecināmas saistoša, loģiska un saprotama teksta veidošanas prasības. Viena no vieglās valodas izveidotājām, speciālistēm un meistarēm Eiropas līmenī Hildesheimas Universitātes profesore K. Māse norāda: „Tulkojot⁶ tekstu vieglajā valodā, var ātri pazaudēt fokusu uz teksta līmeni. Teksta veidotājam ir jāizvēlas atbilstoši vārdi un teikumi, jāpievieno skaidrojumi un piemēri. [..] Īpaši svarīgi nodrošināt, lai vieglajā valodā rakstīta teksta struktūra tiešām palīdzētu veidot viegli lasāmu tekstu. Tāpēc informācijas struktūra rūpīgi jāplāno” (Maaß, 2015, 130).

Vieglajā latviešu valodā lietoto sintaktisko struktūru analīze izvērsta publikācijā „Latviešu tautas teikas vieglajā valodā: sintakses analīze”, aplūkojot teikumus pēc izteicēja dabas, gramatiskā centra veida, sintaktiskajām vienībām un struktūras, taču neveltot padziļinātu uzmanību sižetiskā izklāsta kohēzijai un koherencei ar tēmu un rēmu. Analīze parāda, ka vieglajā valodā, tāpat kā latviešu standartvalodā, sintakses pamatvienība ir vienkāršs teikums, turklāt parasti tas ir vienkāršs paplašināts teikums. Atsevišķa uzmanība pievērsta tiešajai runai, kas no sintakses viedokļa ir salikta sakārtota teikuma konstrukcija, taču no uztveres viedokļa vieglās valodas lietotājs tiešo runu un piebildi parasti saprot kā divus vienkāršus teikumus (katru ar savu struktūru un savu modalitāti). Atbilstoši vieglās valodas lietojuma pamatnostādņem šādas vienkārša teikuma konstrukcijas ir saprotamas vieglāk nekā atstāstījuma izteiksme, netiešā vai noģiedamā runa, kas tieši tāpat atsaucas uz kādas personas sacīto (Liepa & Polinska, 2023a).

---

⁶ K. Māse, runājot par tekstu pārveidi vieglajā valodā, konsekventi lieto jēdzienu *tulkošana*.

Vērtējot pēc izteicēja dabas, vieglajā valodā dominē verbāli teikumi, kas raksturīgi arī latviešu standartvalodai. Pēc gramatiskā centra izveides vieglajā latviešu valodā lielākoties lietoti divkoku teikumi, pēc teikuma priekšmeta izpausmes – eksplīcīti divkoku teikumi, pēc gramatiskā centra apjoma – teikumi ar vienkāršu gramatisko centru (Liepa & Polinska, 2023a).

Lai arī vieglajā latviešu valodā lietoto tekstveides līdzekļu apjoms ir ierobežots, kopumā abās publikācijās secināts, ka visi izmantotie risinājumi aizvien atbilst latviešu literārās valodas nosacījumiem.

Teksti vieglajā valodā tiek rakstīti un adaptēti gan lietišķajā, gan dailliteratūras stilā (Liepa & Polinska, 2023b). Saprotams, ar šeit aprakstītajiem pētījumiem nepietiek – vieglā latviešu valoda jāpēta arī morfoloģijas, iespējams, arī vārd darināšanas līmenī. Padziļināti strādājot vieglās valodas jomā, redzams, ka sākotnējie priekšstati par pārmērīgu teksta primitivizāciju ir maldīgi, – vieglās valodas lietotāji ir pietiekami izglītoti, turklāt, nodrošinot plašāku vieglās valodas tekstu pieejamību, lasītprasmei vajadzētu pieaugt. Pastāv iespēja, ka pēc vairākiem gadiem arī vieglajā valodā varēs atteikties no vairākiem nosacījumiem – lietot tikai darāmo kārtu, izvairīties no saliktiem teikumiem un divdabja teicieniem, katru rindkopu papildināt ar attēliem –, kā tas noticis, piemēram, Somijā, kur ir spēcīga vieglās valodas tradīcija (no V. Polinskas intervijas ar Elīsu Uotilu (*Eliisa Uotila*) pieredzes apmaiņas laikā Helsinku Universitātē, 05.11.2023.). Tiesa, tam vajadzīgs laiks, plašāka vieglās valodas pieejamība un mērķtiecīgāka pētniecība, kas netiek atrauta no praktiskā vieglās valodas lietojuma. Tāpēc jau tagad ir izveidotas iestrādes turpmākajiem pētījumiem.

Nobeigums

Paredzams, ka vieglās valodas nozīme informatīvās telpas un kultūras nodrošināšanā tikai pieaugs, veicinot izpratni, aizspriedumu mazināšanos, vieglās valodas lietojuma paplašināšanos un attiecīgi nostiprinot arī pētniecības nozīmi. Lai šī attīstība notiktu straujāk, vieglās valodas pozīcija būtu jāstiprina arī valsts līmenī – dažādas individuālas iniciatīvas, kaut arī vajadzīgas, nespēj nodrošināt viendabīgu, mērķtiecīgu un strukturētu vieglās valodas attīstību.

Analizējot citvalstu pieredzi, nevar neievērot, ka vieglās valodas attīstības virzieni pasaulē ir daudzveidīgi, tomēr, tāpat kā Latvijā, arī citur vieglās valodas praktiskajam lietojumam ir bagātāka vēsture nekā zinātniskajai pētniecībai. Tas savukārt apliecina, ka vieglā valoda ir nevis mākslīgi radīts bezvērtīgs koncepts, bet gan funkcionāls fenomens, kas palīdz mazināt sociālo plaisu starp dažādām sabiedrības grupām un nodrošināt sekmīgu komunikāciju arī tādos gadījumos, ja tā ir asimetriska.

Lai arī vieglās latviešu valodas pētniecība sākusies pavisam nesen, jau tagad redzams, ka vairāki sākotnēji izteiktie pieņēmumi ir bijuši maldīgi. Pastāv iespējamība, ka pēc desmit piecpadsmit gadiem jautājumi, uz kuriem šobrīd attiecas stingras norādes (piem., vieglajā valodā nedrīkst lietot saliktus teikumus un tādas struktūras kā divdabja teiciens), būs atrisinājušies dabiskā ceļā, kā tas noticis ziemeļvalstīs – Zviedrijā, Norvēģijā, Somijā –, kur vieglās valodas tradīcija iesakņojusies jau pagājušā gadsimta 80. gados. Šajās valstīs vieglās valodas speciālisti mazāk cenšas skrupulozi izpildīt visus stingros nosacījumus, bet vairāk uzmanības pievērš kvalitatīvam, plūstošam, saistītam tekstam, pat ja tas dažkārt nozīmē lietot „aizliegtās” struktūras (no V. Polinskas intervijas ar E. Uotilu pieredzes apmaiņas laikā Helsinku Universitātē, 05.11.2023.).

Diskusija par terminoloģijas lietojumu ir aktuāla visur, kur pastāv vieglās valodas fenomens un tas tiek pētīts. Ar ko atšķiras vienkāršā un vieglā valoda? Teksts vieglajā valodā tiek tulkots vai adaptēts? Viegļā valoda ir valodas variants vai reģistrs? Ņemot vērā līdzšinējos Eiropā un Latvijā veiktos pētījumus gan par valodas stratifikāciju, gan vieglās valodas izpausmēm, latviešu valodas paveidu klasifikācijā vieglā valoda pozicionējama kā modificēta latviešu standartvalodas forma ar specifiskām iezīmēm. Tomēr, lai rastu plašākas atbildes uz terminoloģijas, teorijas un prakses jautājumiem, vieglās latviešu valodas fenomenu jāturpina pētīt no dažādām šķautnēm arī nākotnē.

LITERATŪRA

- Anča, G., & Meļņika, I. (2021). Easy Language in Latvia. In C. Lindholm, & U. Vanhatalo (Eds.), *Handbook of Easy Languages in Europe*. Berlin: Frank & Timme GmbH, 305–326.
- Baltiņš, M., & Druvietē, I. (2017). *Ceļavējš cilvēku ciltij. Valoda sabiedrībā*. (Zin. red. L. Lauze). Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Beresņeva, K. (2023). *Vienkāršas valodas trūkums enerģētikas tematikai veltītājās ziņās un tā ietekme uz vēstījuma izpratni auditorijā*. [Maģistra darbs, Rīgas Stradiņa universitāte]. Rīga.
- Bernharde, A. (2021). *Saprotamas valodas lietojums valsts pārvaldes iestāžu mājaslapās. Labklājības ministrijas padotības iestāžu piemērs*. [Maģistra darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga.
- Blinkena, A. (2013). Latviešu literārā valoda. In A. Veisbergs (red.), *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 241–252.
- Bredel, U., & Maaß, C. (2016). *Leichte Sprache. Theoretische Grundlagen. Orientierung für die Praxis*. Berlin: Duden.
- Drīzule, V., & Gerentoviča, V. (1990). *Valodu sociāli funkcionālā stratifikācija komunikatīvajās sfērās*. [Manuskripts]. Rīga: Valodas un literatūras institūts.
- Freimane, I. (1993). *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
- Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- Hennig, M. (2022). ETR German within the system of language variation. *Nordic Journal of Linguistics*, 45(2), 214–231.
- Kerswill, P. (2009). Language and social class. In J. Culpeper, F. Katamba, P. Kerswill, A. McEnery, R. Wodak, & T. McEnery (Eds.), *English language: description, variation and context*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 358–372.
- Kotin, M. L. (2018). Wie lassen sich natürliche Sprachen beschreiben? Distinktion – Diakrise – Stratifikation. *Kwartalnik Neofilologiczny*, 65(4), 664–666.
- Kvašite, R. (2013). Latviešu valodas stili. In A. Veisbergs (red.), *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 175–192.
- Ķīķere, S. (2017). *Informācijas pieejamība un tulkošana vieglajā valodā: Latvijas situācijas izpēte*. [Maģistra darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga.
- Latvijas Radio. (30.11.2022.). *Sabiedriskā pasūtījuma 2023. gada plāns*. Pieejams https://latvijasradio.lsm.lv/public/assets/userfiles/LR_SP_pl%C4%81ns_2023.pdf.
- Leskelä, L. (2021). Easy Language in Finland. In C. Lindholm, &

- U. Vanhatalo (Eds.), *Handbook of Easy Languages in Europe*. Berlin: Frank & Timme GmbH, 149–190.
- Leskelä, L., Mustajoki, A., & Piehl, A. (2022). Easy and plain languages as special cases of linguistic tailoring and standard language varieties. *Nordic Journal of Linguistics*, 45(2), 194–213.
- Liepa, D. (2021). Viegļā valoda Latvijā. In D. Liepa, & V. Polinska (red.), *Viegļā valoda. Rokasgrāmata*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 34–55.
- Liepa, D., & Polinska, V. (red.). (2021). *Viegļā valoda. Rokasgrāmata*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Liepa, D., & Polinska, V. (2023a). Latviešu tautas teikas vieglajā valodā: sintakses analīze. *Valoda – 2023. Valoda dažādu kultūru kontekstā* [pieņemts publicēšanai].
- Liepa, D., & Polinska, V. (2023b). Vietnes mammadaba.lv tulkojums vieglajā valodā: leksikas analīze. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 27, 150–161.
- Liepa, D., Polinska, V., Anča, G., & Meļņika, I. (2021). *Radio ziņu minivārdnīca*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Lindholm, C., & Vanhatalo, U. (2021). Introduction. In C. Lindholm, & U. Vanhatalo (Eds.), *Handbook of Easy Languages in Europe*. Berlin: Frank & Timme GmbH, 11–26.
- Maaß, C. (2015). *Leichte Sprache. Das Regelbuch*. Berlin: LIT Verlag Dr. W. Hopf.
- MK noteikumi Nr. 445 – *Kārtība, kādā iestādes ievieto informāciju internetā*. *Ministru Kabineta noteikumi Nr. 445*. (14.07.2020.). Pieejams <https://likumi.lv/ta/id/316109-kartiba-kada-iestades-ievieto-informaciju-internetā>.
- MK rikojums Nr. 601 – *Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam*. *Ministru kabineta rikojums Nr. 601*. (25.08.2021.). Pieejams <https://likumi.lv/ta/id/325679-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-2021-2027-gadam>; skatīts 10.10.2023.
- Ozols, A. (1965). *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma.
- Piller, I. (2016). *Linguistic Diversity and Social Justice. An Introduction to Applied Sociolinguistics*. Oxford University Press. Pieejams <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199937240.001.0001>.
- Plain Language Act*. (2010). Public Law 111–274, 111th Congress, An Act. Pieejams <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-111publ274/pdf/PLAW-111publ274.pdf>.
- Polinska, V. (2021). *Tulkošana cilvēkiem ar uztveres traucējumiem*. [Maģistra darbs, Latvijas Universitātē]. Rīga.
- Polinska, V., & Liepa, D. (2023). Easy Language in the Context of Modern Pedagogy. In L. Daniela (Ed.), *Human, Technologies and Quality of Education, 2023. Proceedings of Scientific Papers*. Riga: University of

Latvia, 664-674. Pieejams <https://doi.org/10.22364/htqe.2023.52>.

Ratniece, L. (2022). *Sabiedrisko attiecību speciālista loma vieglās valodas saturā veidošanā*. [Bakalaura darbs, Rīgas Stradiņa universitāte]. Rīga.

Rozenbergs, J. (1995). *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Skola2030 – *Iekļaujošā izglītība*. [Materiāli skolotājiem]. (b. g.). Skola2030. Pieejams <https://www.skola2030.lv/lv/skolotajiem/iekļaujosa-izglitiba>; skatīts 24.09.2023.

Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Šalme, A. (2020). Valodas lietpratība vidusskolā: stilistika un valodas stils. In S. Martena, D. Laiveniece, & A. Šalme, *Lingvodidaktika: latviešu valodas mācības pusaudžiem un jauniešiem. Rokasgrāmata pamatskolas un vidusskolas pedagogiem*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 128-144.

Vasermane, A. (2019). *Vieglās valodas ziņu attīstības potenciāls Latvijas sabiedriskajos medijos*. [Maģistra darbs, Latvijas Kultūras akadēmija]. Rīga.

Vieglā valoda. (b. g.). *Valsts valodas centra izstrādātie politikas, tiesību un valsts pārvaldes termiņi*. Pieejams <https://termini.lza.lv/kolekcijas/4/skirklis/19034>.

Wächtler, K. (1977). *Geographie und Stratifikation der englischen Sprache*. Düsseldorf, Bern: Bagel, Francke.

Zvejnieks, L. (2019). *Latvijas Radio ziņas vieglajā valodā laika periodā no 2016. gada līdz 2019. gadam*. [Maģistra darbs, Biznesa augstskola „Turība”]. Rīga.

METADISKURSA ANALĪZES TEORIJA LATVIEŠU ZINĀTNISKO TEKSTU PĒTNIECĪBAI¹

Metadiscourse Analysis Theory in Latvian Scientific Text Research

- **AGNESE DUBOVA**
- **DIĀNA LAIVENIECE**
- **BAIBA EGLE**
- **DZINTRA LELE-ROZENTĀLE**

---

¹ Raksts izstrādāts projektā „Akadēmiskā rakstīšana Baltijas valstīs: retoriskās struktūras kultūras un valodas aspektā” („Academic Writing in the Baltic States: Rhetorical Structures through culture(s) and languages”, EMP475, saīsinājums *Bwrite*) RTU Liepājas akadēmijā (bij. Liepājas Universitātē).

ABSTRACT

Keywords:

*metadiscourse marker,
Ken Hyland,
text,
scientific language*

An important aspect of the creation of scientific text is metadiscourse – a combination of linguistic and rhetorical tools. The use of metadiscourse affects the relationship between the text's author and reader, including attitudes about the text itself, creating a social act in which the text producer and recipient interact. This paper outlines that relationship. The goals of the paper are 1) to show the use of metadiscourse in Latvian scientific text research and 2) to show a selection of problems related to metadiscourse marker identification. Thirty scientific articles about Latvian linguistics were selected for this research. The material has been analysed using Ken Hyland's metadiscourse analysis model. A part of the data underwent double coding. Hyland's model is divided in two categories: interactive and interactional markers. Interactive markers help guide the reader through the text, whereas interactional markers involve the reader in the content of the text and arguments, attempting to convince the reader to agree with the author's opinion.

This research shows that the usage of metadiscourse markers is often unpredictable. The most commonly used markers are code glosses, which are used to add examples to the text. More attention should be given to the interactional markers, endophoric markers and frame markers, as these help the reader understand the author's ideas. The text author's opinion is shown via attitude markers, boosters, and hedges. The use of transition markers is pre-determined by the text type and evidentials are used when there are references to other work.

After the double coding verification, it was found that the data has scored a 0.782 Cohen's kappa, which shows a

substantial level of agreement between coders. However, the results also show that there are some problems in determining metadiscourse markers. Qualitative methods are best suited for metadiscourse analysis, while quantitative methods can be used to verify and compare data.

Ievads

Interese par zinātnes valodu kā specifisku valodas paveidu, ko izmanto pētniecības procesa un rezultāta aprakstam mutvārdos vai rakstveidā, pēdējo divdesmit trīsdesmit gadu laikā Eiropā ir būtiski palielinājusies, vairāk uzmanības gan veltot rakstu formai. Tas, protams, ir saistīts ar valodas materiāla pieejamību – rakstveida teksti jau ir gatavi pētniecībai, savukārt mutvārdu tekstu sagatavošana pētniecībai prasa papildu resursus.

Latviešu zinātnes valodas mērķtiecīgāka pētniecība ir aizsākusies 21. gadsimta sākumā, kad zinātnes valodu sāka pētīt kā noteiktu valodas paveidu līdzās citiem līdz tam maz pētītiem valodas paveidiem, kā juridiskajai valodai, preses valodai, bērnu un jauniešu valodai u. c. Iepriekš lielāka uzmanība tika pievērsta zinātniskās valodas stila pazīmēm, nedaudz arī leksikai, īpaši terminoloģijai. Šo pētījumu lielākā daļa tika balstīta uz zinātnisku tekstu vispārīgu, lielākoties arī nesistemātiski izvēlētu tekstu raksturojumu, korelēnot to ar pašu pētnieku empīrisko pieredzi, proti, ar zināšanām par to, kādam būtu jābūt zinātniskam tekstam un kā viņi paši kā autori veido zinātnisku tekstu. Maz bija tādu pētījumu, kuru pamatā būtu speciāli, pēc noteiktiem kritērijiem (piem., konkrēta zinātņu nozare, teksta žanrs, laika posms) izraudzīts zinātnes valodas materiāls, lai to analizētu, izmantojot šim mērķim konkrēti izvēlētu un pamatotu metodi, teoriju vai modeli, un saskaņā ar to izpētītu noteiktas teksta kategorijas, valodas elementus vai citus faktoros, kas veido zinātniskam tekstam raksturīgo valodas matēriju/skanējumu (vairāk par to sk. Laiveniece & Dubova, 2021).

Zinātniska teksta veidošanā īpaši liela nozīme ir teksta metadiskursam – valodisko un retorisko līdzekļu kopumam un tā mērķtiecīgam lietojumam tekstveidē, kas, no vienas puses, rada tekstam izmantotās valodas specifiku atšķirībā no citu valodas paveidu tekstiem, bet, no otras puses, kalpo noteiktiem teksta autora nolūkiem, lai pozicionētu sevi un sadarbotos ar teksta lasītāju. Metadiskursa līdzekļu pārzināšana un izmantošana teksta organizēšanai maina teksta autora un teksta lasītāja attiecības un arī attieksmi pret pašu tekstu – tas vairs nav tikai informācijas avots kā noteiktu ideju un zināšanu prezentētājs, bet gan sociāls akts, kurā mijiedarbojoties iesaistās abas puses – adresants (runātājs vai rakstītājs) un adresāts (klausītājs vai lasītājs).

Metadiskursa iezīmētāju (*metadiscourse markers*) jeb metadiskursa radišanai izmantoto līdzekļu pētniecība pēdējo divdesmit gadu laikā kļūst arvien populārāka, sevišķi zinātnisko tekstu pētniecībā (sk., piem., Dahl, 2004; Wang & Nelson, 2012; Salas, 2015; Ruskan et al., 2023), apliecinot ideju, ka teksta satura radišanā, uztverē un interpretācijā vienlīdz nozīmīga ir rakstītprasme un lasītprasme, kā arī abpusēja adresanta un adresāta vēlme panākt saprašanos vai vismaz kopīgu domas virzību. „Teksta interpretēšanas iespējas ir plašas, taču atbildība gulstas uz lasītāju. Pētnieka atbildība tādējādi balstīta iespējami precīzā sava izejas punkta raksturojumā, skaidri apzinoties riskus, ko ietekmē izvēlētā teorētiskā sistēma, lasītāja pieredze [...] u. tml. faktori” (Ozoliņš, 2023). Līdz ar to metadiskurss ir uzlūkojams par būtisku saziņas procesa komponentu, kas ir klātesošs ikdienas runas darbībā visdažādākajās valodas lietojuma jomās un teksta žanros neatkarīgi no tā, vai procesā iesaistītie to apzinās vai neapzinās. Metadiskursam ir nozīme gan neformāla rakstura spontānās sarunās, gan žanriski un valodiski pārdomātos, strukturētos tekstos, lai izskaidrotu un savstarpēji saistītu idejas, lai pamatotu izteiktos apgalvojumus, formulētu argumentāciju, paustu attieksmi, iezīmētu tematiskas pārejas u. tml.

Šī raksta mērķis ir 1) pierādīt metadiskursa iezīmētāju izmantojamību latviešu zinātnisko tekstu pētniecībā, 2) atspoguļot atsevišķus problēmgadījumus iezīmētāju precīzai identificēšanai.

Pētījumam tika izraudzīti 30 zinātniski raksti pēc šādiem kritērijiem:

- raksti ir latviešu valodā,
- raksti ir valodniecībā,
- katram rakstam ir viens autors,
- viens autors nepārstāv vairākus rakstus,
- raksti publicēti 2020.–2022. gadā,
- raksti izraudzīti no dažādiem valodniecības zinātnisko rakstu krājumiem.

Pētījumā izmantotā metode: metadiskursa analīze 7022 valodas vienībām pēc britu lingvista Kena Hailenda (*Ken Hyland*) izstrādāta modeļa metadiskursa analīzes teorijā (Hyland, 2005; 2015; 2017). Pieci procenti

no analizētā valodas materiāla, t. i., 350 vienības, tika analizētas atkārtoti ar dubulto pārbaudi.

1. Metadiskurss zinātnisko rakstu pētniecībā un Kena Hailenda modeļa apraksts

Pārņemot K. Hailenda izstrādāto zinātnisko tekstu analīzes modeli, jāatzīmē, ka atsevišķi tajā apkopotie zinātnisko rakstu metadiskursu iezīmētāji ir pētīti dažādos kontekstos, nereti sastatāmā perspektīvā, piemēram, argumentācijas izpētē (sk. Roncoroni, 2015), autora klātbūtnes izpētē (Vassileva, 2000) vai zinātnisko stilu kontrastīvajā analizē (Breitkopf & Vassileva, 2007).

Metadiskurss ir lingvistikā – diskursa pētniecībā, pragmatikā un valodu apguvē – plaši lietots termins (Hyland, 2017, 16). Paša jēdziena ieviešanu valodniecībā K. Hailends datē ar strukturālista un diskursa pētnieka Zeligu S. Herisa (*Zellig S. Harris*) 1959. gadā žurnālā „Anthropological Linguistics” publicēto rakstu „The Transformational Model of Language Structure”. Turpmākajās desmitgadēs, sevišķi sākot ar 80. gadiem, parādījās arvien plašāks publikāciju klāsts, kas veltīts gan pašam jēdzienam, gan sastatāmajiem aspektiem dažādās valodās (sk. Hyland, 2017, 17). Zinātnisko tekstu pētniecībā mūsdienās pazīstamākais metadiskursa modelis, kuru izstrādājis K. Hailends, balstās adaptētā Džefa Tompsona (*Geoff Thompson*) metadiskursa pētījumā „Interaction in Academic Writing: Learning to Argue with the Reader”, kas 2001. gadā publicēts žurnālā „Applied Linguistics”. Šajā uz valodas apguvi orientētajā rakstā metadiskursa analīze veikta uz interaktīvo un interakcionālo resursu bāzes, par pamatu izvēloties konceptu *lasītāja iesaiste tekstā (reader-in-the-text)* un konstatējot kontekstus, kuros un kādā veidā fiksējama lasītāja „balss” tekstā (Thompson, 2001). Dž. Tompsona rakstā ir dalījums interaktīvajā tipā, kas nozīmē teksta organizāciju kā vienu no virzieniem un autora atbildību attiecībā uz anticipēto reakciju, un interakcionālajā tipā, kura mērķis ir iesaistīt lasītāju argumentācijā, kas nozīmē teksta ētosu (*ethos of the text*) (sk. Thompson, 2001, 59). Arī K. Hailenda metadiskursa analīzes modeļa pamatā ir dalījums interaktīvajos un interakcionālajos metadiskursa iezīmētājos, kas tuvāk apskatīti nākamajā sadaļā.

K. Hailenda 2005. gadā izstrādātais metadiskursa modelis (Hyland, 2005) ir viens no biežāk izmantotajiem teorētiskajiem darbiem metadiskursa analīzē angļu un citās valodās. Modelis izstrādāts, balstoties uz angļu valodā tipisko zinātniskās rakstīšanas tradīciju un rakstīšanas paņēmieniem. Šo modeli iespējams adaptēt arī citās valodās, ņemot vērā attiecīgās pētītās valodas zinātniskās rakstīšanas stilu un valodas specifiku.

K. Hailends metadiskursa modeli iedalījis divās galvenās kategorijās – interaktīvajā (*interactive*) un interakcionālajā (*interactional*). Interaktīvie metadiskursa iezīmētāji tiek lietoti, lai tie palīdzētu virzīt lasītāju tekstā. Interakcionālie iezīmētāji tiek izmantoti, lai iesaistītu lasītāju rakstā izklāstītajā saturā un argumentā, mēģinātu lasītāju pārliecināt par autora viedokli. Katra no iepriekš minētajām galvenajām kategorijām ir sadalīta vairākās apakškategorijās. Jāņem vērā, ka ne visi tālāk minētie metadiskursa iezīmētāji būs atrodami ikvienā zinātniskā rakstā, drīzāk šis modelis atspoguļo biežāk lietotos metadiskursa iezīmētājus. Pie katras apakšgrupas dots īss skaidrojums par iezīmētāja būtību.

Iezīmētāju apakšgrupas interaktīvajā kategorijā iedalāmas šādi:

- sasaistes iezīmētāji (*transitions*) veido semantiskās attiecības starp teikumiem;
- robežas iezīmētāji (*frame*) norāda uz teksta struktūru un robežām;
- norādes iezīmētāji (*endophorics*) atsaucas uz citu teksta daļu rakstā;
- atsauces iezīmētāji (*evidentials*) norāda uz informāciju, kas gūta no citiem tekstiem vai avotiem;
- skaidrojuma iezīmētāji (*code glosses*) palīdz lasītājam izprast tekstā aprakstīto. Šī iezīmētāju kategorija zinātniskajos rakstos latviešu valodā ir visbiežāk sastopama.

Iezīmētāju apakšgrupas interakcionālajā kategorijā iedalāmas šādi:

- nenoteiktības iezīmētāji (*hedges*) ir izteikumi, ar kuriem zinātniskā raksta autors atturas izteikt noteiktu, stingru nostāju par savā tekstā apskatīto;

- noteiktības iezīmētāji (*boosters*) norāda uz autora pārliecību par tekstā izklāstīto informāciju;
- autora attieksmes iezīmētāji (*attitude markers*) norāda uz autora attieksmi par tekstā apskatīto. Šis iezīmētājs var būt nosacīti subjektīvs;
- lasītāja iesaistīšanas iezīmētāju (*engagement markers*) funkcija ir aktīvi iesaistīt teksta lasītāju tieši teksta lasīšanas procesā, mēģinot radīt kopīgu viedokli;
- autora klātbūtnes iezīmētāji (*self-mention*) skaidri un eksplīcīti norāda uz teksta autoru. K. Hailenda modeli autora klātbūtne ir daudz eksplīcītāka – *es/mēs (I/we)*. Šāda stila lietojums zinātniskajā rakstīšanā latviešu valodā nav bieži sastopams, jo dominē bezpersoniskās formas autora klātbūtnes demonstrēšanai, ko nosaka akadēmiskās rakstīšanas tradīcija.

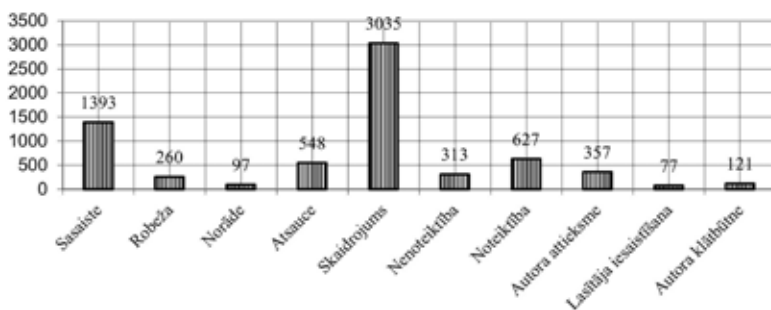
2. Latviešu zinātnisko rakstu korpusa analīze un rezultāti

Kā jau iepriekš ievadā minēts, metadiskursa analīzes pētījumam tika izraudzīti 30 zinātniski raksti valodniecībā, ņemot vērā konkrētus kritērijus. Raksti izvēlēti no zinātnisko rakstu krājumiem, kas 2020.–2022. gadā publicēti Liepājā – „Vārds un tā pētīšanas aspekti” – un Rīgā – „Linguistica Lettica”, „Valoda: nozīme un forma” un „Baltu filoloģija”. Saskaņā ar pētījuma mērķi tajos tika marķēti 7022 metadiskursa iezīmētāji (sk. diagrammu 1. attēlā), iegūstot šādus rezultātus:

- 1) interaktīvie jeb lasītāja atbalsta iezīmētāji:
  - sasaistes iezīmētāji – 1393 jeb 19,84 %,
  - robežas iezīmētāji – 260 jeb 3,70 %,
  - norādes iezīmētāji – 97 jeb 2,80 %,
  - atsauces iezīmētāji – 548 jeb 7,80 %,
  - skaidrojuma iezīmētāji – 3035 jeb 43,14 %;
- 2) interakcionālie jeb lasītāja iesaistes un ietekmēšanas iezīmētāji:
  - nenoteiktības iezīmētāji – 313 jeb 4,46 %,
  - noteiktības iezīmētāji – 627 jeb 8,93 %,

- autora attieksmes iezīmētāji – 357 jeb 5,23 %,
- lasītāja iesaistīšanas iezīmētāji – 77 jeb 1,10 %,
- autora klātbūtnes iezīmētāji – 121 jeb 1,72 %.

Valodas materiāla analīze uzrāda arī nelielu skaitu neskaidru gadījumu – nedaudz pāri vienam procentam. Tas nozīmē, ka nav notikusi izšķiršanās par konkrētu iezīmētāja veidu, taču ir bijusi pārliecība, ka konkrētā valodas vienība ir metadiskursa iezīmētājs.

1. ATTĒLS. Metadiskursa iezīmētāju sadalījums

Kā redzams, lielākā daļa iezīmētāju ir kvalificēti kā skaidrojuma iezīmētāji. Iespējams, ka šis iezīmētājs ir tipisks tieši valodniecības tekstiem, ņemot vērā nozares specifiku, – minēt daudz valodas piemēru, kas atspoguļo pētāmo jautājumu, norādīt uz paskaidrojumu, pārfrāzēt, dot norādi uz iespējamo turpinājumu. Skaidrojumu galvenokārt izsaka ar valodiskiem līdzekļiem, tostarp saīsinājumiem:

- *piemēram, piem.;*
- *sal.;*
- *resp., t. i.;*
- *citiem vārdiem sakot;*
- *u. c., u. tml., utt.*

Piemēram,

(1) *L. Bērziņa veikums pieder tā saucamajai literatūrzinātniskajai jeb filoloģiskajai pieejai, kuras centrā ir folkloras teksta poētika,*

*mākslinieciskā uzbūve, saturs un forma (Krogzeme-Mosgorda 2014) (AH_VPA_2020)*².

Taču nereti par skaidrojuma iezīmētāju izmantotas pieturzīmes – kols, domuzīme, iekavas. Jāpiebilst, ka pieturzīmju lietojumu nosaka gan latviešu valodas interpunkcijas likumi, gan autora izvēle sniegt skaidrojumu kādā noteiktā veidā, piemēram, ieliekot to iekavās vai uzskaitot piemērus aiz kola resp. domuzīmes.

Piemēram,

(2) Aplūkojot biežāk sastopamās vienības, var secināt, ka, līdzīgi angļu dziesmu tekstiem, arī latviešu valodas dziesmās biežāk lietotie vārdi ir palīgvārdi – saikļi un partikulas, klāt nāk vietniekvārdi un apstākļa vārdi (IG_VPA_2020).

Nākamā visbiežāk izmantotā iezīmētāju kategorija ir sasaistes iezīmētāji, kas veido apmēram vienu piektdaļu no visiem. To galvenais nolūks ir sasaistīt teksta vienības, pievienojot kādu piebildi, komentāru, norādot uz pretstatu, tādējādi veidojot semantiskās attiecības starp teikumiem, dažkārt – starp teikuma daļām:

- *arī, bet, jo;*
- *taču, lai gan;*
- *turklāt, savukārt;*
- *te, vēl;*
- *tātad.*

Piemēram,

(3) Šie atvasinājumsalikteni tāpat apzīmē vai nu procesus, vai personas (EL_VPA_2022);

² Šeit un turpmāk piemēri ir no projekta *Bwrite* pētniekiem pieejamā tekstu korpusa. Dati ir šifrēti un anonimizēti.

(4) *No 1013 kalendārvārdiem vismaz formāli ar šādām izskaņām saistāmi bija 22 vārdi, kas ir nedaudz vairāk nekā 2 % no visiem kalendārvārdiem, turklāt lielākā to daļa (19 vārdi) ir sieviešu personvārdi ar izskaņu (vai tikai šķietamu izskaņu) -īte: Dainuvīte... (RS_LL_2020).*

Noteiktības iezīmētāji pretstatā nenoteiktības iezīmētājiem konstatēti apmēram vienā desmitdaļā gadījumu. Ar šiem iezīmētājiem teksta autors parāda savu pārliecību par propozīcijā pausto informāciju:

- *noteikti;*
- *protams;*
- *neapšaubāmi;*
- *sevišķi, it īpaši;*
- *galvenokārt.*

Piemēram,

(5) *Kaķu koncerts lasītāja apziņā rada pavisam citādu ainu nekā vārdi slikti dzied, un šī tēlainība tulkotājam būtu jāņem vērā, it īpaši strādājot ar daiļliteratūru (AL_LL_2020);*

(6) *Kaķiem, protams, ir savi tradicionālie vārdi, kas mājdzīvniekam tiek piešķirti, respektējot tradīciju un nepretendējot uz oriģinalitāti (Bušs 2019, 320), tāpēc, neapšaubāmi, ir kaķu vārdi, kuros ne viens vien saimnieks nosaucis savu mīluli (Ish_VPA_2021).*

Savukārt nenoteiktības iezīmētāji, kas norāda uz autora atturēšanos kategoriski paust propozīcijas informāciju, izmantoti vien piecos procentos gadījumu, lielākoties šo nolūkam izmantojot gramatisko formu – vēlējuma izteiksmi, retāk leksiskos līdzekļus:

- *iespējams;*
- *varbūt, varētu būt;*
- *būtu pieļaujams;*
- *varētu uzskatīt.*

Piemēram,

(7) *G. Dreseļa tulkoto katehisma tekstu varētu uzskatīt par G. Manceļa rediģētā katehisma tradīcijas turpinājumu, jo 1685. g. Kurzemes katehisma tekstā jau vērojamas lielākas atšķirības no G. Manceļa teksta (EA_BF_2020);*

(8) *Ekscerpējot un hronoloģiski apkopojot 2020. gadā internetā lietotos latviešu valodas kovīdvārdus, dažubrīd bijis iespāids, ka slimību apzīmējošo leksēmu kovīd- //covīd- var pievienot teju katram lietvārdam (EL_VPA_2020).*

Mazāk nekā domājams lietots arī atsaucēs iezīmētājs, ar ko veido norādi uz informāciju, kas ņemta no citiem avotiem:

- *kā norādījuši pētņieki;*
- *X norāda, apgalvo, definē;*
- *X secinājusi, ka;*
- *kā uzsver X;*
- *pētījumos minēts, ka.*

Piemēram,

(9) *Turklāt ziemeļrietumkursisko X dēvē arī par tāmņieku (tahmische) dialektu (AS_VPA_2020);*

(10) *Savukārt, lai iezīmētu terminu resursu galvenās grupas, vēlreiz jāatsaucas uz X pētījumiem, kuros apgalvots, ka par terminu resursiem var un vajag izmantot ikvienu rakstītu rindu no attiecīgā laikmeta: „...” (Baltņš 2008, 19) (AH_VPA_2020).*

Piecos procentos gadījumu autori nav vairījušies paust savu attieksmi pret pašu rakstīto vai komentējot citēto avotu vai piemēru u. tml., izmantojot autora attieksmes iezīmētāju:

- *diemžēl;*
- *interesanti;*
- *jāprecizē, jāatsaucas, jāievēro;*

- *ir pieminams, norādāms, ka;*
- *nav atstājams bez ievēribas.*

Arī šī iezīmētāja izteikšanai līdzās leksiskajiem līdzekļiem bieži lietotas gramatiskās formas ar noteiktu semantiku – vajadzības izteiksme un lokāmais ciešamās kārtas tagadnes divdabīs.

Piemēram,

(11) *Acīmredzot mūsdienās vairs nav aktuāli tādi salīdzinājumi (IM_VPA_2020);*

(12) *Īpaši jāizceļ salikteņazarta ietekmē ar sintaktiski morfoloģisko paņēmienu darinātie atvasinājumsalikteņi (VPSV-e) jeb salikteņatvasinājumi (LVG 2013, 261–262), savienojot vārdu celmus un pievienojot derivatīvo galotni vai izskaņu (EL_VPA_2022);*

(13) *Folkloristikas terminoloģijas sistēmiska un vispusīga analīze būtu veicama plašākā pētījumā, tā prasītu padziļinātas studijas, taču profesionālā darbība latviešu terminoloģijas attīstības pētniecībā ir iedrošinājusi meklējumiem terminu rašanās, aizgūšanas, izvēles, lietošanas, pārman- tošanas, pēctecības aspektā (AH_VPA_2020).*

Piemēru interpretācijā ir iespējami atšķirīgi viedokļi – atsevišķi valodiskie līdzekļi īsteno vairāk nekā vienu funkciju vienlaicīgi (par to sk. tālāk rakstā).

Mazāk nekā piecos procentos gadījumu latviešu valodniecības tekstos lietoti robežas iezīmētāji, autora klātbūtnes iezīmētāji, norādes iezīmētāji un lasītāja iesaistes iezīmētāji. Tā kā latviešu zinātniskās rakstīšanas tradīcijā joprojām viens no svarīgākajiem principiem ir izteiksmes bezpersoniskums, nav pārsteigums, ka autori lielākoties ir vairījušies minēt sevi. Atsevišķie gadījumi, kas konstatēti, ir tie raksti, kur autori apzināti vai neapzināti šo principu nav ievērojuši un runājuši par sevi 3. personā vai lietojuši darbības vārda daudzskaitļa 1. personas formu, vai arī nepieciešamības dēļ snieguši tehniska rakstura informāciju:

- *ši raksta autors;*
- *autore pati;*
- *pēc autora domām;*
- *(izcēlums mans – A. A.);*
- *(aut. tulk.).*

Piemēram,

(14) *Autore novērojusi, ka šāda īpatnība dzirdēta gan augšzemnieku, gan vidus dialektā, taču īpaši izteikta tā ir lībiskajā dialektā* (AO_LL_2020);

(15) *Nākamais biežāk lietotais vārdu savienojums korpusā ir bērniņa nesaprašana (3×); to sastopam gan 1631. g. rokvedī, gan 1685. g. Vidzemes un Kurzemes dziesmu grāmatā: ..* (EA_BF_2020).

Savukārt lasītāja iesaiste, dialoga meklējumi, eksplicīti iesaistot lasītāju tekstā, tā lasīšanā, vispār nav raksturīgi latviešu zinātnes tekstiem; atrodami vien atsevišķi gadījumi:

- *kā redzams tabulā;*
- *atcerēsīmies;*
- *varam runāt;*
- *mums atliek cerēt;*
- *salīdzināsim.*

Lasītāja iesaisti, izmantojot daudzskaitļa 1. personas formu, atbalsta Umberto Eko (*Umberto Eco*): „Rakstītājs lieto *mēs*, ietverot šajā apzīmējumā gan sevi, gan lasītājus, kas varētu piekrist viņa viedoklim. Galu galā rakstīšanas procesā ir iesaistītas divas puses; es rakstu, lai tu varētu izlasīt un pieņemt manis piedāvāto” (Eko, 2006, 222).

Piemēram,

(16) *Kā redzams, folkloristikas terminoloģija kā viena no pirmajām ir iekļauta skatāmo terminu sarakstā un ļoti drīz izdota biļetenā* (AH_VPA_2020);

(17) *Tādēļ joslās, kas veido pāreju no viena dialekta uz otru, sastopamas gan viena, gan otra dialekta iezīmes, resp., varam runāt par pārejas izloksnēm starp dialektiem un arī izloksņu grupām (AS_VPA_2020).*

Robežas un norādes iezīmētāji zināmā mērā ir salīdzināmi ar pieturpunktus, tādēļ kā robežstabiņiem, kas palīdz lasītājam orientēties rakstītājā, signalizējot par robežām tekstā vai norādot uz teksta struktūru:

- *a)..., b)..., c)...*;
- *1. ..., 2. ..., 3. ...;*
- *pirmkārt, otrkārt, treškārt;*
- *mērķis ir ..*

Piemēram,

(18) *Sakārtojuma konstrukcijas izveidi noteic vairāki ierobežojumi: pirmkārt, saistītajiem komponentiem jābūt sintaktiski un funkcionāli līdzvērtīgiem un, otrkārt, to saistījumam – pragmatiski motivētam (Lohmann 2013, 4–6) (GZ_VNF_2020);*

(19) *Šī raksta mērķis ir aprakstīt Apvienotās Karalistes bērnu tiesību diskursa galvenās pazīmes, apzinot diskursa teoriju un nosakot šī diskursa dalībniekus (IG_VPA_2020).*

Norādes iezīmētāji tiek izmantoti, lai veidotu atsauci uz informāciju citā teksta daļā, un pēc virziena tie var būt gan prospektīvi, gan retrospektīvi:

- *šajā rakstā;*
- *iepriekš aprakstītais;*
- *jau pieminētais;*
- *nobeigumā;*
- *sk. 1. tabulu;*
- *kā 1. attēlā redzams.*

Piemēram,

(20) *Lai ieskicētu galvenos procesus, kas raksturo šo attīstības posmu, ieskatam atlasīti trīs terminu resursi: jau pieminētā padomju ideologa J. Niedres monogrāfija „Latviešu folklorā” (Niedre 1948), Terminoloģijas komisijas (TK) biļetens ar folkloristikas terminiem (TK 1950) un folklorista Artura Ozola darbi – monogrāfija „Latviešu tautasdziesmu valoda” (Ozols 1961) un „Raksti folkloristikā” (Ozols 1968) (AH_VPA_2020);*

(21) *Šajā rakstā G. Dreselis skatīts kā G. Manceļa valodniecisko ideju turpinātājs un atbalstītājs (EA_BF_2020).*

Kopumā secināms, ka metadiskursa iezīmētāju lietojums ir nevien-
dabīgs, visdrīzāk, arī neapzināts, varbūt vienīgi lielāka uzmanība ir
pievērsta skaidrojuma iezīmētājiem, domājot par labāko veidu, kā
tekstā pievienot valodas piemērus vai pārfrāzēt, paskaidrot atsevišķ-
ķus izteikumus. Repertuārs šeit ir visai vienveidīgs – autori izmanto
vienus un tos pašus līdzekļus, kas liecina par šī iezīmētāja automatizā-
ciju, kas savukārt lasītājam atvieglo teksta uztveri, jo noformējums
ir pierasts.

Vairāk uzmanības būtu jāvelta lasītāju iesaistes iezīmētājiem,
kā arī norādes iezīmētājiem. Šie abi iezīmētāji, tāpat kā robežas
iezīmētājs palīdz lasītājam vieglāk uztvert autora domu, sekot līdzī
satura izklāstam, sasaistīt teksta daļas. Ir autori, kas tam pievērš
uzmanību, tādējādi stila ziņā šie raksti ir atšķirīgi, jo mikrostrukturās
veidotāji lietoti apzināti (iespējams, tā ir autora rakstīšanas maniere),
nodrošinot lasītājam ātru rakstītā uztveri un skaidru, nepārprotamu
saturu.

Raksta autora nostāju pret pētāmo jautājumu palīdz izprast noteiktības
un nenoteiktības iezīmētāji, arī autora attieksmes iezīmētāji, bet autora
klātbūtnes iezīmētāji jeb autora pašatsauce tekstā visbiežāk ir lieka – tā
nesniedz nekādu papildu informāciju un lielākajā daļā gadījumu to pašu
var izteikt ar lietpratīgi izvēlētiem gramatiskajiem līdzekļiem – ciešamo

kārtu, ciešamās kārtas tagadnes divdabi, vajadzības izteiksmi u. c., – veidojot latviešu zinātnes valodas stilam atbilstošāku tekstu.

Sasaistes iezīmētāju lietojumu lielā mērā nosaka tekstveides specifika, kur kohēzija jeb teksta iekšējie sakari nodrošina teksta loģisko secību, atsevišķo vienību savstarpējo atkarību, sakarību un nosacītību. To lietojums dažādiem autoriem ir visai līdzīgs un neliecina par kādu individuālu stila pazīmi. No šiem iezīmētājiem izceļami ir vārdi *savukārt*, *tādējādi*, *turklāt*, *tāpat*, arī vārdu savienojums *līdz ar to*, kas īpaši iederas zinātniskās valodas stilā.

Kā diezgan vienveidīgi ir raksturojami arī atsauces iezīmētāji, ko autori izmanto, lai savā tekstā pieminētu citu autoru darbus, galvenokārt lietojot darbības vārdus *minēt*, *uzsvērt*, *norādīt*, *apgālvot*, *secināt* dažādās gramatiskās formās, bet visbiežāk vienkāršās tagadnes 3. personā.

K. Hailenda metadiskursa iezīmētāji un to noteikšana zinātnes valodā ir viens no veidiem, kā analizēt šo valodas paveidu, taču tāpat jāsaprata šī modeļa didaktiskais potenciāls. Teksta veidošana saskaņā ar zinātniskās valodas stila pazīmēm ir apgūstama prasme, un metadiskursa iezīmētāju apzināta, variatīva izmantošana var būt labs pamats tās pilnveidei, tāpēc metadiskursa modeļa apskats būtu iekļaujams akadēmiskās rakstīšanas kursos.

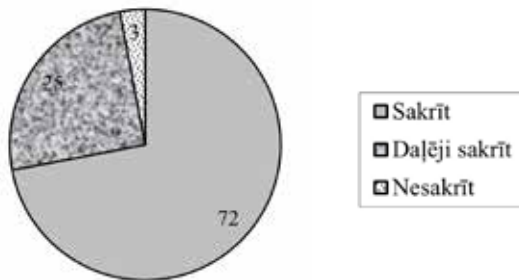
Šajā pētījumā izmantotais korpuss tika kodēts manuāli. Katrs kodētājs (t. i., šī raksta autores) individuāli kodēja proporcionāli sadalītu tekstu apjomu. Kodēšana notika saskaņā ar *Bwrite* projektā izstrādātajām kodēšanas vadlīnijām, kuras izmantoja arī igauņu un lietuviešu pētnieki saviem tekstiem. Jebkura pētījuma metodoloģijai ir liela nozīme rezultātu iegūšanā, un pastāv iespēja, ka katrs individuālais kodētājs uztver tekstu un tajā atrodamos iezīmētājus citādi.

Kvalitatīvos pētījumos vienmēr pastāv potenciāls subjektivitātes risks – viens kodētājs kādu vārdu vai frāzi var atzīmēt kā metadiskursa iezīmētāju, bet cits potenciāli varētu tam nepiekrīst. Bieži lingvistiskos pētījumos netiek veikti kodētāju precizitātes kvantitatīvi mērījumi, tomēr šajā pētījumā eksperimentāli tika veikta dubultā kodēšana, lai noteiktu,

cik procentos gadījumu (kodēto metadiskursa marķieru kategorijās) kodētāju viedoklis sakrīt.

Tā kā apstrādāto datu apjoms ir liels, tika nolemts veikt izlases veida dubulto kodēšanu pieciem procentiem no visa datu apjoma, proporcionāli reprezentējot visas metadiskursa iezīmētāju kategorijas. Dubultās kodēšanas vadlīnijas tika balstītas uz Šerilas Geisleres (*Cheryl Geisler*) un Džeisona Svartsa (*Jason Swarts*) atziņām par sistemātisku teksta kodēšanu (sk. Geisler & Swarts, 2019).

Dubultajai kodēšanai tika atlasītas 350 rindas no kopējā datu apjoma. Vispirms 1. kodētājs veic savas kodēšanas atzīmes (nosaka marķiera kategoriju), tad pirmā kodētāja kolonna *Excel* datu darba burtnīcā tiek slēpta, un 2. kodētājs arīdzan veic savas atzīmes. Ja abu viedoklis par iezīmētāju kādā rindā sakrīt, tad rindas vērtējums ir 1, ja nesakrīt – 0. Kopumā viedokļi kodētājiem 1 un 2 sakrita vairāk nekā 83 % visu gadījumu. Dubultās kodēšanas datu analīzei izmantoja arī Koena kappu (*Cohen's kappa*), statistikas aprēķinu metodi, kurā tiek ņemta vērā arī iespēja, ka abu vērtētāju jeb kodētāju viedoklis ir vienāds vienkāršas sakritības dēļ. Analizētajam dubultās kodēšanas datu materiālam latviešu valodā Koena kappā ir 0,782, t. i., kodētāju viedokļu sakritība ir ievērojama (angļu val. *substantial*) (sk. diagrammu 2. attēlā).

2. ATTĒLS. Dubultās pārbaudes rezultāti

Iespējams, ka kodētāju viedokļa sakritība ir balstīta arī faktā, ka abiem kodētājiem bija iepriekšēja pieredze šī materiāla manuālajā kodēšanā, kā arī izpratne par kodēšanas vadlīnijām. Dubultā kodēšana demonstrē, ka viedokļu sakritība ir ļoti augsta, pat ņemot vērā iespējamo subjektivitāti un teksta uztveres dažādību.

3. Problēmgađījumi metadiskursa analizē

Vērojumi analīzes gaitā liecina, ka, neskatoties uz visai strikto iezīmētāju iedalījumu pēc to funkcijām tekstā, ne vienmēr ir iespējama to viennozīmīga identifikācija, kas var sarežģīt tālāk plānotās kvantitatīvās analīzes veikšanu. To apliecina arī šā pētījuma dubultās pārbaudes rezultāti. Uz šādu analīzes problemātiku norāda arī K. Hailends, raksturojot metadiskursu kā visai „izplūdušu kategoriju” (*metadiscourse is a fuzzy category*, sk. Hyland, 2017, 17) un pamatojot šo secinājumu ar norādi uz vairākiem problēmgađījumu tipiem, kas konstatēti angļu zinātnes valodas pētniecībā.

1. Vieni un tie paši valodiskie līdzekļi spēj funkcionēt gan kā metadiskursa iezīmētāji, piemēram, veidojot argumentāciju (*therefore, in contrast, as a result of*), gan savienojot notikumus pasaulē ārpus teksta (*‘propositionally’*).
2. Metadiskursu iespējams īstenot dažādos veidos un ar dažāda garuma vienībām, sākot no atsevišķiem vārdiem līdz teikumiem. Piemēram, „mūsu secinājums” (*our conclusion*) varētu tikt klasificēts kā piemērs robežas iezīmētājam, kas norāda uz gaidāmo teksta segmentu, vai kā sevis (*our*) pieminēšana. Šādos gađījumos iespējamās atšķirības iezīmētāju noteikšanā.
3. Metadiskursa formālais neviendabīgums nozīmē, ka funkcijas var īstenot dažādos veidos vai arī – atsevišķi valodiskie līdzekļi īsteno vairāk nekā vienu funkciju vienlaicīgi. Piemēram, *quite* frāzē *quite good* ir nenoteiktības iezīmētājs, bet frāzē *quite extraordinary* gluži pretēji – noteiktības iezīmētājs vai, piemēram, vārds *possible* var paust nenoteiktību vai attieksmi (piem., *it’s possible that he was drunk*) vai arī iespējamību reālajā pasaulē (*it’s possible to catch a bus here*), un pēdējā gađījumā runa vairs nav par metadiskursu. Noteiktas funkcijas savukārt var tikt īstenotas ar dažādiem līdzekļiem, piemēram, pieņēmuma attieksmes var tikt izteiktas dažādos veidos (*even if, of course, admittedly, although* u. c.).

4. Kā ceturto problēmu metadiskursa pētniecībā var minēt atšķirības dažādu pētnieku uztverē par to, ko nozīmē metadiskurss un kādas pazīmes tam piemīt (Hyland, 2017, 17–19).

Latviešu zinātnisko rakstu analīzes rezultāti apstiprina K. Hailenda pausto metadiskursa noteikšanas sarežģītību, ko raksturo atsevišķi problēmgadījumi, kas iegūti, pētot metadiskursa iezīmētājus valodniecības rakstos.

3.1. Vietniekvārdi *mēs*, *mums* kā metadiskursa iezīmētāji.

(22) *Tomēr rakstība vien neļauj mums atrisināt autorības jautājumus, jo visā tekstā novērojamas svārstības, piem., dažāds vārda X rakstījums [..]* (EA_BF_2020);

(23) *Piemēram, teikums [..] attiecas pats uz sevi [..], bet mēs to tik un tā saprotam [..]* (SJ_LL_2020).

Dubultās pārbaudes rezultāti liecina, ka abos gadījumos vietniekvārds var paust vai nu autora klātbūtni, vai arī to var uzskatīt par lasītāja iesaistes līdzekli. Arī MLLVG I (506–507) norādīts, ka *mēs* apzīmē kolektīvu un autora, resp., oratora daudzskaitli (lat. *pluralis oratoris*), iesaistot klausītāju, resp., lasītāju. Tā kā ir iespējami abi iezīmētāji, tad arī plašāks konteksts neatrisina šo polifunkcionalitātes raisīto problēmu. Atklāts ir jautājums par *mēs* lietojumu, pakļaujoties stila tradīcijai, jo, piemēram, t. s. Austrumeiropas zinātniskajā stilā šī iezīme ir visai raksturīga (Breitkopf & Vassileva, 2007, 217), kas, iespējams, ir skaidrojums tam, kādēļ daudzskaitļa 1. personas vietniekvārds kā *pluralis auctoris* daudz analizēts slāvistikai veltītajās publikācijās (sk., piem., Čmejková, 2007).

3.2. Skaidrojumi vai atsauces.

(24) *[..] 1889. gadā pieņemtais likums „Prevention of Cruelty to, and Protection of, Children Act 1889” (Likums par nevēlīgas izturēšanās pret bērniem novēršanu un bērnu aizsardzību,*

autora tulk.), bija pirmais Apvienotās Karalistes Parlamenta pieņemtais likums, kas ļāva valsts varas pārstāvjiem iejaukties attiecībās starp bērniem un vecākiem (PCA 1889) (AG_VPA_2021).

Kā skaidrojums šeit tiek skatīts autora tulkojums iekavās aiz angļiskā likuma nosaukuma. Vienlaicīgi šis tulkojums dublē tekstā minēto likuma nosaukumu, kas var tikt uzskatīts arī par atsauci. Marķējot to kā vienu vai otru pazīmi, stila kopējais raksturojums kvantitatīvās analīzes rezultātā nemainīsies, jo gadījums, visticamāk, neatkārtosies, taču problemātika interaktīvo iezīmētāju noteikšanā paliek.

3.3. Tikai saikļa un partikulas nozīmē.

(25) *Otrajā manuskriptā dota analoga informācija, tikai X vietā rakstīts Y [..] (IJ_BF_2020);*

(26) *1772. gadā izdotajā vācu-latviešu daļā kā vācu X analogs iekļauts tikai Y [..] (IJ_BF_2020).*

Dubultās pārbaudes rezultātā tika konstatēts, ka pirmajā piemērā partikula *tikai* lietota sasaistes vai noteiktības iezīmētāja funkcijā. Skaidrojumu šai atšķirīgajai interpretācijai var rast pašas partikulas polisēmijā, kas ļauj izdalīt sasaisti, jo partikulu iespējams lietot saikļa nozīmē, kā arī noteiktību, ko partikulas lietojums pastiprina (vārda vai izteikuma nozīmes ierobežojums vai patstāvīgu teikumu sasaistījums, sk. MLLVG I, 783; MLLVG II, 649; Tēzaurs). Otrs gadījums ir šķietami vienkāršāks, līdz ar to arī pārbaudes rezultāts bija viennozīmīgs – noteiktības iezīmētājs.

3.4. Apstākļa vārdi *teju* un *gana* kā noteiktības vai nenoteiktības iezīmētāji.

(27) *Ekscerpējot un hronoloģiski apkopojot 2020. gadā internetā lietotos X, dažubrīd bijis iespāids, ka leksēmu Y var pievienot teju katram lietvārdam (EL_VPA_2022);*

(28) *Jāsaka, ka arī starp tiem [..], kas ir atrodami korpusā, vairāki burtiski iztulkoti frazeoloģismi izrādījušies gana veiksmīgi [..]* (AL_LL_2020).

Apstākļa vārda *teju* kā noteiktības vai nenoteiktības iezīmētāja interpretācijā, acīmredzot, grūtības sagādā vārda semantika, kas pieļauj dažādu izpratni, sal., piemēram, lietojumu nozīmē ‘gandrīz’ ((27) piemērs). Vērtējot tekstā lietoto vārdu savienojumu *katram lietvārdam*, ko pastiprina atribūts *katram*, tā saistība ar *teju* rada nelielu novirzi vārdu savienojuma semantikā nenoteiktības virzienā. Līdzīga aina vērojama arī apstākļa vārda *gana* interpretācijā; *gana* nozīmē ‘diezgan, pietiekami’ (Tēzaurs) pastiprina tam sekojošā apstākļa vārda *veiksmīgi* nozīmi, bet vienlaicīgi vārdu savienojums atstāj arī nenoteiktības iespaidu, jo veiksmē tulkojumā netiek aprakstīta kā absolūta veiksmē. Gan vienai, gan otrai interpretācijai iespējams atrast argumentus. Acīmredzot, lai risinātu šāda veida problēmgadījumus, būtu nepieciešams strādāt priekšizpētē ar Čārlsa Osguda (*Charles Osgood*) semantiskā diferenciāļa skalu (sk. Osgood et al., 1957), piemēram, veidojot noteiktības – nenoteiktības skalu, kas gan nesniegs viennozīmīgu risinājumu kvantitatīvu datu ieguvei.

3.5. Saiklis *jo*, ko var uztvert kā metadiskursa saistījumu, un vienlaicīgi tas sniedz arī skaidrojumu un/vai cēlonisko pamatojumu jeb argumentu (sk. MLLVG I, 774).

(29) *Taču filoloģijas (arī folkloristikas) jomā šie terminu resursi praktiski nav izmantojami, jo humanitārās zinātnes tajos nav aptvertas* (AH_VPA_2020);

(30) *Lai precizētu frazeoloģismu lietojumu, izmantotas Google pārlūkprogrammas meklēšanas iespējas, jo internetā redzams aktuālais valodas lietojums un jaunākās attīstības tendences* (IM_VPA_2020).

Šajā gadījumā rodas problēma nošķirt *jo* kā metadiskursa iezīmētāju, kas atklāj autora nodomu no propozicionālā jeb ārpus teksta esošo parādību apraksta veidotāja.

3.6. Apstākļa vārdi *savukārt* un *tāpat* ir metadiskursa sasaistes iezīmētāji, tomēr saistījuma semantiskā nozīme ne vienmēr ir nosakāma viennozīmīgi.

(31) *Savukārt X diskursu definē šādi: „...” (Van Dijk 1998) (AG_VPA_2021);*

(32) *Tāpat X norāda, ka teikumu nav iespējams sadalīt atsevišķās sastāvdaļās, mainīt šo sastāvdaļu secību un iegūt teikuma sākotnējo nozīmi, kas pastāvēja pirms sastāvdaļu maiņas (šajā gadījumā summa mainās saskaitāmo secības maiņas rezultātā), kā rezultātā par diskursa analīzes mazāko vienību ir uzskatāms teikums (AG_VPA_2021).*

No vienas puses, abi apstākļa vārdi veido sastatījumu vai salīdzinājumu ar iepriekšējo izteikumu (*comparison*; sk. Tēzaurs), bet, no otras puses, analīzē šie apstākļa vārdi var tikt uztverti arī kā divu izteikumu savienojums ar informācijas papildinājumu (*addition*; sk. arī *tāpat* Tēzaurs).

3.7. Frāze *nešķiet īsti ticams*.

(33) *Fakts, ka pirms 18 gadiem Latvijā varētu būt bijuši vien X vārdi, nešķiet īsti ticams, tiesa, problēmas to apkopošanā rada apstākļi, ka bieži vien X vārdi netiek nekur reģistrēti (ISh_VPA_2021).*

Šo frāzi var dažādi interpretēt – gan kā nenoteiktības iezīmētāju (jo *(ne)šķiet*), gan kā noteiktības iezīmētāju (jo *īsti* un noliegums), gan kā autora attieksmes iezīmētāju, jo vienlaikus tiek pausts arī autora viedoklis – neticība minētajam faktam.

Secinājumi

Metadiskursa iezīmētāji ir nozīmīgi valodai un kultūrai raksturīgo iezīmju paudēji, līdz ar to tie ir būtiski zinātnisko tekstu veidošanā un zinātniskās rakstīšanas prasmju apguvē.

Izpētītajos latviešu valodniecības rakstos sastopami visi K. Hailenda raksturotie metadiskursa iezīmētāju veidi, taču to izmantojuma intensitāte ir stipri atšķirīga. Visbiežāk atklāti interaktīvie jeb lasītāja atbalsta iezīmētāji, proti, zinātnisko rakstu autori valodniecībā daudz izmanto skaidrojuma un sasaistes iezīmētājus. Savukārt no interakcionāliem jeb lasītāja iesaistes un ietekmēšanas iezīmētājiem visvairāk ir konstatēti noteiktības iezīmētāji.

Latviešu valodas zinātnisko tekstu metadiskursa analīze liecina, ka K. Hailenda atklātie problēmgadījumu tipi ir attiecināmi arī uz latviešu zinātnes valodu. Valodniecības rakstos konstatētās atšķirīgās interpretācijas saistāmas galvenokārt ar valodisko līdzekļu polisēmiju. Latviešu valodspecifiskie metadiskursa līdzekļi, piemēram, partikulas, nav iekļautas K. Hailenda apskatā, taču tās bieži ir polisemantiskas, un tādējādi tās pieļauj iezīmētāju atšķirīgu identifikāciju un interpretāciju.

Metadiskursa analīzei piemērota ir kvalitatīvā analīze, jo, kā liecina dubultās pārbaudes rezultātā atklātās atšķirības, problēmgadījumos būtu nepieciešama detalizēta priekšizpēte, atstājot kvantitatīvajai analīzei tikai viennozīmīgus marķierus.

Metadiskursa iezīmētāju noteikšana atsevišķos gadījumos ir ne vien problemātiska, kad pētnieks nevar izšķirties par konkrētu iezīmētāju, bet arī laikā nenoturīga, proti, skatoties to pašu valodas materiālu pēc kāda laika, mainās viedoklis par atsevišķiem iepriekš identificētajiem marķieriem, tāpēc, analizējot materiālu pēc K. Hailenda modeļa, dubultā pārbaude ir ieteicams verifikācijas paņēmieni.

LITERATŪRA

Breitkopf, A., & Vassileva, I. (2007). Osteuropäischer Wissenschaftsstil. In P. Auer, & H. Baßler (Hrsg.), <i>Reden und Schreiben in der Wissenschaft</i>. Frankfurt, New York: Campus Verlag, 211–224.	Čmejrková, S. (2007). The (re)presentation of the author in Czech and Slovak scientific texts. <i>Jezik in slovstvo</i>, 52(3/4), 21–31.

- Dahl, T. (2004). Textual metadiscourse in research articles: a marker of national culture or of academic discipline? *Journal of Pragmatics*, 36(10), 1807–1825. Pieejams <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2004.05.004>.
- Eko, U. (2006). *Kā uzrakstīt diplomdarbu*. (Tulk. D. Meiere). Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
- Geisler, C., & Swarts, J. (2019). *Coding Streams of Language: Techniques for the Systematic Coding of Text, Talk, and Other Verbal Data*. Denver: The WAC Clearinghouse, University Press of Colorado. Pieejams <https://doi.org/10.37514/PRA-B.2019.0230>.
- Harris, S. Z. (1959). The Transformational Model of Language Structure. *Anthropological Linguistics*, 1(1), 27–29.
- Hyland, K. (2005). *Metadiscourse: Exploring interaction in writing*. London, New York: Continuum.
- Hyland, K. (2015). Genre and second language writing. In J. I. Liontas (Ed.), *TESOL Encyclopedia of English Language Teaching*. Hoboken, New Jersey: Wiley Blackwell, 2359–2364.
- Hyland, K. (2017). Metadiscourse: what is it and where is it going? *Journal of Pragmatics*, 113, 16–29. Pieejams <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2017.03.007>.
- Laiveniece, D., & Dubova, A. (2021). Latviešu zinātnes valodas pētniecības virzieni 21. gadsimtā: literatūras apskats. *Baltu filoloģija*, 30(1/2), 72–92. Pieejams <https://doi.org/10.22364/bf.30.04>.
- MLLVG I – Sokols, E. (atb. red.). (1959). *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I: Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- MLLVG II – Sokols, E. (atb. red.). (1962). *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, II: Sintakse*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Osgood, C. E., Suci, G. J., & Tannenbaum, P. H. (1957). *The measurement of meaning*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
- Ozoliņš, J. (2023). Naratoloģija. In *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams enciklopedija.lv/skirklis/118590; skatīts 25.04.2023.
- Roncoroni, T. (2015). *Argumentative Strategien in deutschen und italienischen wissenschaftlichen Artikeln. Am Beispiel der Soziologie und der Sprachwissenschaft*. Frankfurt am Main: Peter Lang. Pieejams <https://doi.org/10.3726/978-3-653-05598-6>.
- Ruskan, A., Hint, H., Leijen, D. A., & Šinkūnienė, J. (2023). Lithuanian academic discourse revisited: Features and patterns of scientific communication. *Open Linguistics*, 9(1), 1–19. Pieejams <https://doi.org/10.1515/opli-2022-0231>.

- Salas, M. D. (2015). Reflexive metadiscourse in research articles in Spanish: Variation across three disciplines (Linguistics, Economics and Medicine). *Journal of Pragmatics*, 77, 20–40. Pieejams <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2014.12.006>.
- Tēzauris – *Tēzauris*. (2009–2023). (Sast. A. Spektors). LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija. Pieejams <https://tezauris.lv/>; skatīts 25.04.2023.
- Thompson, G. (2001). Interaction in Academic Writing: Learning to Argue with the Reader. *Applied Linguistics*, 22(1), 58–78. Pieejams <https://doi.org/10.1093/applin/22.1.58>.
- Vassileva, I. (2000). *Who is the Author? A contrastive analysis of authorial presence in English, German, French, Russian and Bulgarian academic discourse*. Sankt Augustin: Asgard.
- Wang, Y., & Nelson, M. E. (2012). Discursive Construction of Authorial Voice in English Book Reviews: A Contrastive Analysis. *Hong Kong Journal of Applied Linguistics*, 14(1), 1–24.

„LAI IETU UZ KAPIEM, IR JĀBŪT JĒGPILNAM MĒRĶIM”: KAPSĒTU LINGVISTISKĀ AINAVA UN TĀS PEDAGOĢISKAIS POTENCIĀLS VALODAS APGUVĒ

“There Must Be a Meaningful
Purpose for Going to a Cemetery”:
The Linguistic Landscape of
Cemeteries and Its Pedagogical
Potential in Language Learning

- **SOLVITA BERRA** (SOLVITA BURR)
- **KARĪŅA KRIEVIŅA**
- **SARMĪTE VORZA**

ABSTRACT

Keywords:

*linguistic landscape,
cemetery,
epitaphs,
language pedagogy,
Latvia*

The article aims to (1) examine cemetery texts and the linguistic landscape of cemeteries in the context of linguistic landscape studies, (2) describe the linguistic landscapes of two regional cemeteries in Latvia (one in Kurzeme, in Latvia's southwest, the second is in Latgale, in Latvia's southeast), and (3) discuss the potential pedagogical benefits of linguistic landscapes of cemeteries in language-learning in high school.

Overviews of the development of linguistic landscape research show that the linguistic landscape of cemeteries has been undeservedly understudied (e.g., Gorter & Cenoz, 2022). There are only a few publications in English on linguistic landscapes in cemeteries (e.g., Guilat & Waksman, 2014; Vajta, 2020). In Latvia, Karīna Krieviņa is currently working on a dissertation on the linguistic landscapes of cemeteries in southwestern Latvia.

The main differences that separate the linguistic landscape of a cemetery from the linguistic landscape of a place of human habitation are the following: 1) the main type of text is an epitaph with formal and informal information about the deceased person's life, relationships with colleagues, family and friends, poetic words of farewell, good wishes, alongside visual information (photos, drawings, symbols), 2) the main functions of these texts are to capture information about the deceased person, to honor the deceased, and to keep even minimal memories of the deceased alive, 3) research is conducted mainly via a diachronic approach, because the placement of epitaphs has taken place gradually since the establishment of cemeteries until today, 4) the use of languages is less regulated or not regulated at all.

The study of the linguistic landscapes in two regional cemeteries in Latvia reveals both their similarities and differences. Similarities exist in (1) the orders in which personal names are written, (2) the inclusion of the father's name in the epitaphs placed during the Soviet era, (3) the inclusion of metonymies, metaphors, poems, and folk songs, (4) the visual depiction of dead persons (photographs, drawings). The differences are related to the use of languages. The cemetery in Kurzeme has a greater diversity of languages: There are texts in Hebrew, German, Lithuanian, Polish, English, and Spanish. In turn, the linguistic landscape of the cemetery in Latgale is mainly in two languages: Latvian and Latgalian. In the cemetery in Latgale, epitaphs show the place of residence of the deceased and information about the deceased's relatives more often than in the cemetery in Kurzeme.

We believe that the linguistic landscapes of cemeteries is suitable for (1) strengthening high school students' knowledge of personal names (spelling, the use of grammar gender, origin, and distribution), language used to express wishes and farewells and talk about death, intertextuality (philosophical aphorisms, folk songs, and poems), and languages' functions and (2) expanding students' knowledge about the diversity of texts, the development of written language (old and new orthography), language for expressing emotions (mourning), language and identity, and the use of languages in the territory of modern Latvia.

Ievads

Kapsēta ir cilvēku veidota vieta ar īpašu sociālo funkcionalitāti, resp., tās primārais uzdevums ir īstenot cilvēku apbedīšanas un piemiņas rituālus noteiktas kultūras (etniskās grupas, sociālās piederības, reliģiskās pārliecības, tradīciju) garā. Taču kapsēta sniedz arī būtisku kultūrvēsturisku informāciju, jo ir metaforiski uztverama kā savdabīga cilvēku personiskās informācijas datubāze un specifisks monumentu kopums, ko var holistiski aplūkot individuālā, sociālo grupu, reģionālā, nacionālā un transnacionālā līmenī. Tāpat kapsētu apzināta daļēja vai pilnīga iznīcināšana (piem., vācu karavīru kapsētu izpostīšana Latvijā padomju laikā; sk., piem., Driķe, 1999) vai to izmantojums ideoloģijas izplatīšanas nolūkiem (piem., organizēta ziedu nolikšana pie memoriāliem politiskajai varai svarīgos datumos) parāda, ka kapsētas tiek uztvertas kā kolektīvās atmiņas vieta, kas var būt arī nevēlama vai maināma.

Kapsētu apmeklējumam var būt dažāda motivācija. Visbiežāk galvenais iemesls ir tuvinieku, draugu un paziņu pieminēšana, viņu kapu kopu sakopšana un piedalīšanās kapusvētkos. Taču tās var būt arī vietas, kur pastaigāties, izvairoties no cilvēku pūļiem, filozofiski pārdomāt dzīvi un tās ierobežotību laika ziņā (sevišķi šīs funkcijas nozīme pieauga Covid-19 pandēmijas laikā), satikties un pavadīt laiku kopā ar draugiem, aplūkot monumentus, uzrakstus dažādās valodās, simbolus un zīmes, atrast populāru cilvēku kapu kopas, izzināt senču un etniskā mantojuma vēsturi un veikt zinātniskus pētījumus. Pieaugoša pētnieciskā interese par kapsētu veidošanās procesiem, individuālo un kolektīvo uztveri un izmantojumu dažādiem mērķiem ir vērojama tādās salīdzinoši jaunās zinātņu disciplīnās kā nāves ainavu pētniecība (*Deathscape Studies*), nekroģeogrāfija (*Necrogeography*) un melnais tūrisms (*Dark Tourism*). Šo jomu pētījumi rāda, ka galvenie kapsētu apmeklējuma mērķi ir vēlme stāties pretī bailēm no nāves, izjust emocionālu pārdzīvojumu (sevišķi pie traģiski bojā gājušo kapu kopām), izzināt vietējo vidi un tās kultūrvēsturi, izjust piederības saites ar konkrētu aizgājēju vai ģimeni/dzimtu un morāls pienākums godināt mirušo piemiņu (piem., Light, 2017; Semple & Brookes, 2020). Izglītojošajam aspektam, kā redzams, ir būtiska loma kapsētu apmeklējumā. Savukārt piemiņas plākšņu un kapu kopu uzrakstu formas un satura analīze lingvistiskās ainavas pētījumos ataino pētnieku zinātnisko interesi par valodas lietojumu kapsētās, ņemot vērā

atsevišķu dzimtu vēsturi, vietējo iedzīvotāju kultūru un sociopolitiskos procesus (piem., Guilat & Waksman, 2014; Vajta, 2020).

Latvijā ir vairāk nekā 4500 apbedīšanas vietu un kapsētu (Apbedījumu vietu un kapsētu digitalizācija Latvijā, 2022). Šīs vietas ataino gan vēsturiskos notikumus Latvijas teritorijā, gan multikulturālo, multirelīģisko un multilingvālo Latvijas sabiedrību, tādējādi ir uzskatāmas par unikālām kultūras, semiotiskām un lingvistiskām ainavām. Līdz šim Latvijas kapsētu zinātniskajai izpētei uzmanība pievērsta mākslas vēsturē un semiotikā (piem., Kolbuševskis & Kolbuševskis, 1985; Kampe, 2014; Kruks, 2015), lingvistikā (piem., Treija, 2006; Spārītis, 2008; Vorza, 2013; Krieviņa, 2021) un tūrisma nozares pētniecībā (Burr et al., 2022; van der Steina & Runce, 2023), tikpat kā nemaz vai pastarpināti pieminot valodu daudzveidību kapsētās un kapsētu apmeklējuma izglītojošos ieguvumus valodas stundās vai lingvistikas kursus. Plašsaziņas līdzekļos ik pa laikam tiek publicēti informatīvi raksti par pulcēšanos kapsētās (piem., par lāpu gājieniem Latvijas svētkos), par kapsētu vizuālo stāvokli vai nozīmīgiem monumentiem. Īpaši izceļama ir ziņu portāla TVNET rakstu sērija „Kapu detektīvs”, kurā tās autors Rolands Virks dienasgrāmatai raksturīgā žanrā lasītājus iepazīstina ar dažām Latvijas kapsētām un aicina lasītājus doties uz kapiem un izzināt tur redzamo informāciju. Piemēram, raksts „Meklējot ziloņu dresētāja kapu” stāsta par ziemīgu pastaigu Rīgas Meža kapos un iespaidiem par rakstnieku Raiņa, Aspazijas un Jāņa Ziemeļnieka, pirmā Latvijas Republikas ārlietu ministra Zigfrīda Annas Meierovica un Rīgas cirka mākslinieka Alekseja Dementjeva pieminekļiem (Virks, 2021).

Lai gan ir zināms, ka Latvijā skolēni dodas uz kapsētām, lai noliktu ziedus un iedegtu sveces valstiski nozīmīgos datumos, pieminētu ievērojamas personības pasaules vai valsts līmenī (mazāku pilsētu un lauku kapsētu gadījumā – novadniekus) un apkoptu viņu kapu kopas (piem., Birzkope, 2023; Sakstagala skola 2012; Vitena, 2014), nav informācijas par valodas skolotāju vadītu mācību pieredzi kapos. Šī iemesla dēļ Solvita Berra 2023. gada pavasarī veica nelielu tiešsaistes aptauju par latviešu valodas skolotāju pieredzi un uzskatiem saistībā ar kapsētu apmeklējumu mācību darbā. Iegūtās 33 atbildes rāda dažas tendences, kas, protams, ņemot vērā nelielo respondentu skaitu, nav

vispārināmas. Pirmkārt, atbildēs dominē visi iepriekš minētie iemesli kapsētu apmeklēšanai kopā ar skolēniem, tikai vienā atbildē minēta personvārdu izpēte. Otrkārt, vairākums skolotāju (26 no 33) nevarētu iedomāties latviešu valodas mācību stundu kapsētā. Iespējams, atbildes uz aptaujas atvērto jautājumu „Kāpēc ir (būtu) vai nav (nebūtu) vērts iet uz kapiem kopā ar skolēniem?” izskaidro noraidošo vai pat negatīvo attieksmi pret mācību procesu kapsētā. Spilgtākie respondentu viedokļi: *Sabiedrība nebūtu gatava šādam gājienam, vecākiem un pat administrācijai rastos daudz jautājumu un neskaidrību* (R1¹); *Tā būtu ļoti interesanta vēstures stunda!* (R21); *Mūsu skolā un pilsētā ir tradīcija – 11. novembrī, Lāčplēša dienā, visu izglītības iestāžu vidusskolēni iet Lāpu gājienā līdz O. Kalpaka kapiem, tur tiek godināti kritušie kareivji, tiek nolikti ziedi. Pasākums ir vērienīgs un emocionāli spēcīgs. Tā tiek stiprināts patriotisms, cieņa, vēsturiskās vērtības. Skolēniem un studentiem šis pasākums patīk. Par valodas un literatūras stundu kapos gan nekad neesmu domājusi* (R6); *Man nav aizspriedumu pret šādu ideju, vienīgais, kas attur darīt to, ir LAIKA LIMITS* (R12) un *Es neriskētu iet uz kapiem, jo var gadīties, ka nenasiegtu cerēto disciplīnas dēļ* (R19). Kā redzams, skolotāji norāda uz sabiedrības iespējamo negatīvo reakciju, zināšanu trūkumu par šādas idejas realizāciju valodas stundās, kapsētu apmeklējuma lietderīgumu vēstures mācību priekšmeta apgūvē, laika trūkumu un mācību darba organizatoriskajām grūtībām skolēnu uzvedības dēļ. Arī raksta nosaukumā iekļautais citāts pieder respondentam ar vairāk nekā desmit gadu darba pieredzi vidusskolas posmā, kurš nav apmeklējis kapus kopā ar skolēniem un nevar iedomāties to darām (R13). Visi citāti aktualizē divas savstarpēji saistītas problēmas: 1) nepietiekamu Latvijas kapsētu lingvistiskās ainavas iztirzājumu lingvistikā un valodas pedagoģijā un 2) praktisko mācību darba piemēru trūkumu.

Apzinoties šīs problēmas, rakstam ir trīs mērķi:

- 1) aplūkot kapsētu tekstus lingvistiskās ainavas izpētes kontekstā;
- 2) raksturot divu Latvijas kapsētu lingvistisko ainavu;

¹ Anketa ir anonīma, visi respondenti automātiski ir kodēti ar cipariem no 1 līdz 33 atbilstoši atbilžu iesniegšanas secībai.

- 3) apspriest potenciālos pedagoģiskos ieguvumus no kapsētu lingvistiskās ainavas izpētes kā metodes un datu kopas (tekstu) iekļaušanas valodu jomas mācību darbā vidusskolā.

Lai sasniegtu pirmo mērķi, ir skatītas publikācijas par lingvistiskās ainavas pētniecības attīstību un galvenajām tēmām (Pošeiko, 2019; Backhaus, 2019; Shohamy, 2018; Gorter & Cenoz, 2022; Kallen, 2023) un kapsētu lingvistiskajai ainavai veltītās publikācijas angļu valodā (piem., Guilat & Waksman, 2014; Vajta, 2020; Manalastas, 2023), definēts termins *kapsētu lingvistiskā ainava* un formulētas galvenās atšķirības starp to, kā tiek iegūti, apstrādāti un interpretēti par tradicionālu uzskatītās pilsētu lingvistiskās ainavas un kapsētu lingvistiskās ainavas dati.

Otrais mērķis ir balstīts divu savstarpēji nesaistītu lauka pētījumu rezultātos. Kapsētu izpēte ir veikta divās reģionālajās kapsētās, kas atšķiras pēc atrašanās vietas, izmēra un apbedījumu skaita: Liepājas Līvas kapsētā (5,5 ha un vairāk nekā 30 tūkstoši apbedījuma vietu), Kurzemē, un Piragovas kapsētā Mērdzenes pagastā (0,4 ha un apmēram 500 apbedījuma vietu), Latgalē. Kapsētu izvēles pamatā ir autoru iepriekš veiktie lauka pētījumi šajās vietās. Kapsētu raksturojuma nolūks nav salīdzināt valodu lietojumu abās kapsētās, bet parādīt, kas katrā kapsētā ir īpašs valodas parādību un procesu pētniecībai un kam var pievērst uzmanību latviešu valodas stundās vidusskolā.

Trešā mērķa sasniegšanai galvenokārt ir izmantoti abu iepriekš minēto kapsētu lingvistiskās ainavas dati, kā arī idejas, kas radušās, lasot lingvistiskās ainavas pētījumus un aplūkojot digitalizētos un tīmeklī brīvi pieejamos kapsētu lingvistiskās ainavas tekstus no dažādām Latvijas kapsētām. Skolēnu mērķgrupa (resp., vidusskola) ir izvēlēta, ņemot vērā divus apstākļus. Pirmkārt, skaitliski nelielās aptaujas respondentu minētā kapsētu apmeklējuma sensitīvā puse ētisko, uzvedības un reliģisko apsvērumu dēļ. Vidusskolēni vairumā gadījumu ir uzskatāmi par atbildīgākiem un uzmanīgākiem kapsētu viesiem salīdzinājumā ar jaunāku klašu skolēniem. Otrkārt, Vispārējās izglītības latviešu valodas mācību priekšmeta standartā divi no sasniedzamajiem rezultātiem optimālajā līmenī ir: „Pamato viedokli par valodas un kultūras nozīmi identitātes veidošanās procesā, ilustrējot savu izpratni ar piemēriem, kas atklāj dzīves pieredzes, kā arī lasīšanas un kultūras norišu vērojamos

iegūtās atziņas. Skaidro, kāda ir latviešu valodas un citu valodu un kultūru nozīme savas patības apzināšanā un reprezentācijā citiem” un „Spriež par teksta uzbūvi, analizējot valodas sistēmas (fonētikas, leksikas, morfoloģijas, sintakses) elementu mijiedarbību un dominanti tekstā” (MK noteikumi Nr. 416). Kapsētu teksti kā specifisks teksta veids varētu tikt iekļauts mācību procesā, runājot par tekstu daudzveidību un dažādu tekstu lingvistiskajām pazīmēm. Un, tā kā kapsētās redzami teksti satur ziņas par mirušo cilvēku identitāti un citu viņiem būtisku un/vai viņus raksturojošu informāciju, tos var apspriest valodas, identitātes un kultūras mijiedarbē.

Raksta turpmākā struktūra ir pakārtota mērķu secībai.

1. Kapsētu teksti lingvistiskās ainavas kontekstā

Zinātniskajās publikācijās bieži citētais lingvistiskās ainavas skaidrojums ir aprakstošs, nosaucot valodas lietojumu konkrētos tekstu veidos. Citāts oriģinālvalodā ir šāds: „The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region, or urban agglomeration” (Landry & Bourhis, 1997, 25). Tātad lingvistiskās ainavas izpratnē galvenā ir rakstu valoda, kas ir redzama ceļa zīmēs, reklāmās, ielu, vietu, uzņēmumu nosaukumos, valdības paziņojumos u. c. tekstos, kas izvietoti cilvēku apdzīvotās vietās, galvenokārt pilsētvidē. Līdzīga termina izpratne ir vērojama arī latviešu valodniecībā (piem., Lazdiņa et al., 2013, 39), vēlāk definīcijā iekļaujot arī iekštelpu tekstus un norādot uz sociolingvistisko jomu daudzveidību (Pošeiko, 2015, 29).

Lingvistiskās ainavas izpēte iekļauj rakstveida tekstu fotografēšanu, sistematizēšanu un sociolingvistisku analīzi, identificējot valodas, salīdzinot to funkcijas un informācijas daudzumu, kas dots katrā no valodām multilingvālos ziņojumos, un skaidrojot valodu lietojuma iemeslus katrai teritoriālajai vienībai raksturīgā sociolingvistiskās pieredzes, valodas politikas un lietojuma prakses kontekstā. Lai gan lingvistiskās ainavas pētniecība ir aizsākusies 20. gadsimta vidū, tās strauja izpēte dažādās pasaules valstīs, padziļināta teorētiska un metodoloģiska iztirzāšana un

pētniecības virzienu sazarošanās ir vērojama kopš 21. gadsimta sākuma. Ir publicēts ievērojams skaits individuālo un kolektīvo monogrāfiju (piem., Gorter, 2006; Shohamy & Gorter, 2009; Gorter et al., 2012; Blommaert, 2013; Malinowski & Tufi, 2020; Kallen, 2023), organizētas 14 starptautiskās konferences (angļu val. *workshops*), izdoti starptautiskā žurnāla „Linguistic Landscape” deviņi numuri un īstenoti vairāki pētniecības projekti. Cilvēku interesi par šo rakstu valodas lietojuma fenomenu un zinātnisko disciplīnu apliecina arī fakts, ka, ierakstot meklētājprogrammā *Google* termina angļu versiju (resp., *linguistic landscape*), var atrast vairāk nekā 56 miljonus jēdziena lietojumu dažādos kontekstos (piem., starptautiskās konferences, žurnāli, grāmatas, publikācijas, informatīvi raksti). Vadošie pētnieki pat atzīst, ka lingvistiskās ainavas pētniecība ir viena no dinamiskākajām un straujāk augošajām disciplīnām lietišķajā valodniecībā un sociolingvistikā (Gorter & Cenoz, 2022, 3).

Pēdējā desmitgadē lingvistiskās ainavas pētījumi ir veikti ne tikai sociolingvistikā un valodas politikā, bet arī citās valodniecības jomās: lietišķajā valodniecībā, kontaktlingvistikā un onomastikā. Tāpat tās izpētei ir pievērsušies pētnieki no citām zinātņu disciplīnām, piemēram, no semiotikas, sociālajām zinībām, kultūras ģeogrāfijas, psihoģeogrāfijas, vēstures, tūrisma studijām un politikas zinātnes. Par galvenajām lingvistiskās ainavas izpētes tēmām tiek uzskatītas:

- 1) valodu (jo īpaši reģionālo un minoritāšu valodu un angļu valodas kā dominējošās valodas) un cilvēku grupu (etnisko, sociālo u. c.) reprezentācija publiskajā telpā;
- 2) rakstiskās un vizuālās informācijas mijiedarbība ziņojumu nodošanai jeb multimodalitāte, arī uzrakstu un vides saistība (ģeosemiotika);
- 3) valodas plānošana, politika un pārvaldība, citiem vārdiem sakot, publiskās informācijas valodas regulēšana, uzraudzība un apspriešana (arī kritizēšana);
- 4) izglītība – gan lingvistiskā ainava pedagoģiskiem mērķiem, gan mācību iestāžu lingvistiskā ainava (Backhaus, 2019; Shohamy, 2018, 27–33; Pošeiko, 2019; Gorter & Cenoz, 2022).

Pēdējā minētā tēma atbilst šajā rakstā aplūkoto jautājumu lokam. Ievērojams skaits pētnieku lingvistiskās ainavas pedagoģisko aspektu uztver kā būtisku, nejauši vai apzināti mācot/mācoties valodu (valsts valodu, svešvalodu) un veidojot skolēnu/studentu izpratni par rakstu valodas lietojumu, multilingvismu un publiskās informācijas izveides sociālos apstākļus un ietekmi uz lasītājiem. Zinātniskajās publikācijās tiek runāts gan par lingvistiskās ainavas izpēti kā mācību projektu kopā ar skolēniem/studentiem (piem., Lazdiņa et al., 2008; Sayer, 2010; Malinowski, 2015), gan par atsevišķu lingvistiskās ainavas tekstu izmantošanu valodu stundās (piem., Pošeiko, 2018; Berra, 2020b) un to iekļāvumu mācību līdzekļos (piem., Burr, 2021; Chapelle, 2020), gan arī par skolotāju/skolēnu veidoto lingvistisko ainavu mācību iestādēs (piem., Brown, 2012; Gorter, 2017; Laihonon & Tódor, 2017). Lingvistiskās ainavas izmantojums valodu izglītībā un universitāšu studijuursos ir plaši raksturots S. Berras populārzinātniskajā izdevumā „Autentiski teksti valodas apguvē: teorijas, pieejas un pieredzes stāsti” (Berra, 2020a, 175–240). Minētajos pētījumos ir norādīti daudzi pedagoģiskie ieguvumi no šādas mācību pieredzes, kā galveno izceļot valodas piemēru autentiskumu un kontekstualizētu mācību iedevumu, lingvistiskās apzinātības (*awareness*) veicināšanu, tekstpratības attīstību, metalingvistiskās kompetences (lietpratība runāt par valodu metalīmenī), sociopragmatiskās un starpkultūru kompetences pilnveidošanu (sk. vairāk Gorter & Cenoz, 2022, 311–356; arī Cenoz & Gorter, 2008; Berra, 2020a, 235).

Ja uzmanību pievērš lingvistiskās ainavas metodikas attīstībai, redzams, ka kvantitatīvā pieeja datu ieguvē un analizē ir aizstāta vai papildināta ar kvalitatīvo pieeju, piemēram, etnogrāfisko pieeju, naratīva un diskursa analīzi. Ir pētījumi gan par tūkstošiem tekstu, gan tikai par pāris tekstiem (piem., par valodas situāciju Baltijas valstu lingvistiskajā ainavā sk. Pošeiko, 2015 un par vienu trilingvālu mājas numurzīmi sk. Burr, 2022). Vadošie pētnieki apzinās šo jomu, tēmu un metožu mijiedarbību un pārklāšanos, kas paplašina lingvistiskās ainavas izpratnes robežas, un redz tematus, kam, viņuprāt, piemīt turpmāko pētījumu potenciāls, piemēram, tekstu tehniskais izveides process; tūrisms un „tūriskotās” lingvistiskās ainavas; pierobežu lingvistiskās ainavas; ģentrifikācija jeb panikušu pilsētas teritoriju pārveidošana par ekskluzīviem rajoniem, šī procesa gaitā mainās ne tikai urbānā telpa, bet arī sociālā vide; dzimte,

ķermenis un seksualitāte; grafiti; valodu pārbagātība vienā tekstā (piem., 21 valoda vienā tekstā); pieminekļi un muzeji, propaganda; protesti; atmiņas u. c. retāk vai nemaz neaplūkotas tēmas (Shohamy, 2018, 34–35; Gorter & Cenoz, 2022, 372–395).

Viena no šādām minimāli aplūkotajām un nepelnīti neizceltajām tēmām ir *kapsētu lingvistiskā ainava*. Ir tikai nedaudz publikāciju angļu valodā par lingvistisko ainavu kapsētās (O'Regan, 2007; Guilat & Waksman, 2014; Vajta, 2018; 2020), un tajās galvenokārt aplūkoti tekstu izveides principi un rakstu valodas gramatiskās un leksiskās pazīmes aizgājēju identitāšu, kultūrvēsturisko notikumu un kontaktvalodu kontekstā. Liepājas Universitātē pašreiz Karīna Krieviņa raksta promocijas darbu par Kurzemes kapsētu lingvistisko ainavu, kas būs pirmais šim tematam veltītais promocijas darbs Latvijā.

Kapsētām kā specifiskai valodas lietojuma videi ir plašs pētnieciskais potenciāls. Tā ir vide, kurā cilvēki uzturas, īpašu nolūku vadīti (sk. ievadu), un kurā ir rakstveida teksti ar savām žanriskām īpatnībām valodās, kas ir svarīgas aizgājējiem un/vai palicējiem vai kuru izvēli ietekmējusi valodas ideoloģija un politika. Kapsētu lingvistiskā ainava paplašina lingvistiskās ainavas izpētes areāla robežas un ļauj apspriest tematus, kas ierasti netiek aplūkoti oficiālo un komerciālo tekstu analizē, piemēram, personvārdu pieraksta valoda, rakstība un struktūra, lingvistiskie un vizuālie līdzekļi atmiņu veidošanai un uzturēšanai par personiski tuvu un/vai plaši pazīstamu aizgājēju, nāves izpratne atšķirīgās kultūrās, intertekstualitāte, kā arī valodas, kas kādreiz lietotas vietējā kopienā, bet kurās vairs nerunā sociālpolitisko un ģeopolitisko apstākļu maiņas rezultātā. Šie jautājumi ir iztīrājami valodas stundās, un līdztekus jau iepriekš nosauktajiem pedagoģiskajiem ieguvumiem kapsētu apmeklējums vai kapsētu tekstu iekļāvums mācību procesā dod iespēju skolēniem/studentiem izzināt tekstu daudzveidību visā pilnībā un skatīt kapsētu tekstus cilvēku biogrāfijas, kopienu identitāšu un vietējās vides kultūrvēstures kontekstā.

Nākamajās apakšsadaļās ir: 1) raksturota kapsētu lingvistiskā ainava un parādītas galvenās metodoloģiskās atšķirības no t. s. tradicionālās lingvistiskās ainavas izpētes pieejas; 2) sniegta informācija par kapsētas kā mācību vides izmantojumu citviet pasaulē un papildus doti atsevišķi

latviešu valodas un literatūras skolotāju citāti no tiešsaistes anketas (sk. ievadu).

1.1. Kapsētu lingvistiskā ainava un epitāfijas kā tās galvenais teksta veids

Kapsētu teksti kā retoriska atmiņu kultūras forma biežāk ir skatīta kultūras ainavas kontekstā (piem., Reimers, 1999; Francis, 2003; Wright, 2005), bet līdzīgi lingvistiskajām ainavām cilvēku apdzīvotās vietās (pilsētās, ciemos vai ciematos) kapsētu lingvistiskā ainava ir rakstveida tekstu kopums vienā vai vairākās valodās, kas skatāma arī no valodniecības perspektīvas. Tomēr jāņem vērā dažas atšķirības, kas pamatā ir saistītas ar laika izpratni, tekstu veidiem un valodu funkcionalitāti.

Tradicionāli pilsētu lingvistiskās ainavas izpētē tiek izmantota sinhroniskā pieeja, lai analizētu tekstus un valodas situāciju, par laika atskaites punktu ņemot galvenokārt datu ieguves laiku mūsdienās. Tas gan nenozīmē, ka visi rakstveida teksti ir attiecināmi tikai uz pētījuma veikšanas laiku. Daļa tekstu ir zaudējuši savu aktualitāti lingvistiskās ainavas izpētes laikā vai ir saglabājušies no senākiem laikiem (piem., nenonēmas afixas par pagājušiem notikumiem, neaktuāli sludinājumi, padomju laika ielu nosaukumu plāksnes latviešu un krievu valodā un seni uzraksti uz ēku sienām). Savukārt kapsētu lingvistiskās ainavas pētījumi gandrīz vienmēr būs diahroniski pēc būtības, ja vien kapsēta nav jauna un izvietotie teksti neattiecas uz vienu laika posmu. Kapsētās tekstu izvietošana ir saistīta ar jaunu apbedījumu iekārtošanu vai senāku kapa kopu labiekārtošanu, un to skaits ir atkarīgs no mirušo skaita tendencēm noteiktā vietā dažādos laika periodos. Interesants valodas zīmju atspoguļojums mūsdienās veidojas gadījumos, kad senie apbedījumi ir restaurēti, jaunajās piemiņas plāksnēs daļēji saglabājot autentiskos rakstveida tekstus: no vienas puses, teksti attiecas uz apbedīto cilvēku miršanas laiku, no otras puses, teksti var atainot mūsdienu formas un satura iezīmes (piem., valodas izvēli un vēlējuma formulējumu). Tāpat var būt, ka mirušais ir apbedīts, bet dzimtas kapu pieminekļi vai piemiņas plāksnē informācija nav atjaunināta, piemēram, papildinot ar miršanas gadu.

Tradicionāli lingvistiskās ainavas izpētē izmantota kvantitatīvā pieeja, fotografējot un analizējot visus vai noteikta žanra rakstveida tekstus

pētījumam izvēlētā cilvēku apdzīvotā areālā, pieņemot, ka ikvienam veikalam, bankai vai kafejnīcai ir kāds rakstveida ziņojums. Turpretī kapsētu lingvistiskās ainavas izpētē vairāk izmanto tekstu satūra analīzi, un tās gaitā jāņem vērā vairāki ierobežojoši apstākļi.

1. Ne visām kapu kopām ir rakstveida informācija (piem., var būt tikai krusts), tādēļ rakstveida tekstu skaits var nesakrist ar kapa kopu skaitu kapsētā. Tāpat jāņem vērā apstākļi, ka kapakmens vai piemineklis var būt veltīts ne tikai vienam, bet diviem vai vairākiem cilvēkiem (galvenokārt vairākiem ģimenes locekļiem). Šādā gadījumā būtu ieteicams tekstu skatīt gan kā vienotu veselumu, gan kā atsevišķu tekstuālu vienību kopumu (sk. vairāk Herat, 2014, 130).
2. Uzmanību jāpievērš ētiskajiem jautājumiem, publicējot un komentējot fotogrāfijas ar jaunāku laiku epitāfijām. Piemēram, sociālā medija *Facebook* grupā „Kapu tūristes piezīmes” nereti ir publicētas fotogrāfijas ar notušu personisko informāciju (personvārdiem, dzimšanas un miršanas datiem).
3. Senu kapakmeņu, pieminekļu un piemiņas plāksņu atjaunošanas darbos var būt restaurēta tikai daļa informācijas vai tā pārrakstīta literāri pareizā vai citā valodā (sk. Vajta, 2018), kas mazina ticamību par tekstu atbilstību oriģināli izvietotajiem tekstiem. Turklāt, ja valodas izmaiņām pilsētu lingvistiskajā ainavā iespējams papildus izsekot, aplūkojot senas pilsētas fotogrāfijas vai atklātnes vai noskatoties līdz mūsdienām saglabājušos video ierakstus, tad atrast fotogrāfijas ar kapsētu skatiem var būt problemātiski (izņēmums ir atsevišķas kapu kopas privātajos arhīvos).
4. Par piemērotu metodi kapsētu lingvistiskās ainavas izpētē ir uzskatāma induktīvi kvalitatīvā pieeja ar paplašinātu skatījumu uz tekstiem, galveno uzmanību veltot rakstveida tekstiem, bet iekļaujot arī vizuālas informācijas analīzi, ja tas šķiet noderīgi un palīdz interpretēt verbālo informāciju (Waksman & Shohamy, 2010, 63; Vajta, 2023). Pētnieki atzīst, ka tekstu pilnīgai analīzei ir noderīga vizuāla informācija uz piemiņas plāksnes vai pieminekļa: aizgājēja fotogrāfija, iegravēti zīmējumi un simboli.

Kapsētu lingvistiskās ainavas rakstveida ziņojumi ir uzskatāmi par daļēji privātiem un daļēji publiskiem tekstiem. Tie ir privāti teksti, kuru satura, formas un noformējuma izveide ir aizgājēja vai palicēju (visbiežāk radnieku) ziņā un kas ir paredzēti konkrēta cilvēka piemiņai. Taču tie vairumā gadījumu ir arī publiski, jo ikviens var ieiet kapsētā, tos aplūkot un izlasīt uz piemiņas plāksnēm, pieminekļiem, pie kapličas un kapu ieejas vārtiem, ja vien ir tāda vēlme vai vajadzība.

Galvenais teksta veids kapsētās ir *epitāfija* (Krieviņa, 2017; 2021; Vajta, 2023), kas „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” ir definēta kā „uzraksts uz kapakmens vai pieminekļa” (MLVV). Lingvistiskās ainavas kontekstā epitāfijas ir definētas šādi:

„Epitāfijas ir simboliski cilvēkus un viņu dzīvi reprezentējoši teksti, kuros formālā informācija mijas ar neformālo informāciju un kas izvietoti lielākoties ar cilvēku dzīvi tieši nesaistītā vietā – kapsētā, daudzos gadījumos ārpus cilvēku apdzīvotas vietas centra. Tās līdzās citiem kapsētās izvietotiem rakstveida ziņojumiem veido lingvistisko ainavu, un kā lingvistiskās ainavas vienības var tikt analizētas vairākās lingvistikas apakšnozarēs, pievēršoties gramatikas, leksikas, identitātes, valodas politikas un multilingvisma jautājumiem” (Berra, 2020c).

Strukturāli epitāfijas ir uzskatāmas par makroteksti, ko veido vairāki mikroteksti (intertekstualitātes princips). Taču tās aplūkojamas arī kā specifisks teksta veids, kurā var tikt iekļauti šādi elementi:

- personas(-u) dzīves dati (dzimšanas un miršanas datums);
- informācija par aizgājēja(-u) etnisko, profesionālo identitāti;
- informācija par palicējiem, sērotājiem (galvenokārt ģimenes locekļiem, bet arī draugiem, kolēģiem, teksta un/vai piemiņas plāksņu veidotājiem un izvietotājiem);
- atvadu vārdi;
- atziņas;
- vēlējumi;
- dzejoļi;
- dziesmu vārdi;

- tautasdziesmas u. tml. tekstu elementi, bez kuriem (visiem vai atšķirīgās kombinācijās) epitāfiju lingvistiskā izveide nav iedomājama (sk. arī Krieviņa, 2017; 2021).

Ir pat izstrādāti neoficiāli epitāfiju satura izveides ieteikumi:

- tai jābūt lakoniskai;
- tekstam jābūt nelielam un vienkāršam;
- vēstījumam jābūt emocionālam;
- jāietver daļēji filozofisks zemteksts;
- tekstam jābūt personiskam (jāakcentē aizgājēja individualitāte) (Kapu pieminekļi uzraksti – epitāfijas, b. g.).

Tātad atšķirībā no lingvistiskās ainavas tekstiem pilsētu vai ciemu centros kapsētu lingvistiskās ainavas teksti – epitāfijas – ir saturiski orientēti uz kaut ko, kā vairs nav; sniedz lakonisku atskatu uz miruša cilvēka dzīvi, izceļ filozofiskas atziņas par cilvēka mūža ierobežoto dabu, izmantojot izteiksmes līdzekļus, kas pauž spēcīgi sakāpinātas emocijas, sāras vai tieši pretēji – fatalitāti. Ja personība dzīves laikā bijusi vieglprātīga, ar labu humora izjūtu un/vai ironisku attieksmi pret dzīvi, tad arīdzan epitāfiju saturs var atainot vieglumu – pozitīvismu, asprātību, nenopietnību vai pat mērenu ironiju. Epitāfijās lietotajai valodai ir gan informatīva, gan simboliska funkcija. Dati, kas norāda uz cilvēka identitāti (galvenokārt personvārdi) un dzīves ilgumu (gadskaitļi), kā arī norādes par palicējiem ir būtiska informācija vienā vai vairākās valodās. Valodas izvēle liecina arī par lingvistisko identitāti, par cilvēkam svarīgu lingvistisko kodu. Tas ir sevišķi svarīgi valstīs, kur valodas lietojums kapsētās netiek regulēts, kā tas ir pašreiz Latvijā. Tieši ar valodas simboliskās funkcijas starpniecību tiek veidotas un saglabātas atmiņas par cilvēku, novērtētas aizgājēja personiskās īpašības un profesionālā darbība, izteikta pateicība, veidotas/turpinātas kapu kultūras tradīcijas u. tml.

Citi teksta veidi kapsētu lingvistiskajā ainavā galvenokārt ir saistīti ar kapsētu pārvaldību un kapu kultūru: norādes, reklāmas, afišas, ierobežojuma un aizlieguma zīmes u. c. tekstu žanri. Piemēram, 1. attēlā ir redzama pie koka piestiprināta reklāma par kapu labiekārtošanas pakalpojumiem latviešu valodā.

1. **ATTĒLS.** Monolingvāla reklāma Valtaiķu mācītāju kapos Laidu pagastā (Kuldīgas novads) (foto: K. Krieviņa)

1.2. Kapsētas kā mācību vide

Kā jau ievadā tika norādīts, kapsētu apmeklējuma pedagoģiskais aspekts ir izcelts vairākos ar izglītību nesaistītos pētījumos, saistot to ar kultūrvēstures un etniskā mantojuma izzināšanu. Kapsētām kā mācību vietai ir pievērsta uzmanība eksperimentālajā pedagoģijā – izglītības apakšnozarē, kuras uzmanības centrā ir mācību process ar skolēnu/studentu sensorās un emocionālās pieredzes uzkrāšanu, tiešu piedalīšanos reālās vides izzināšanā un mācību materiāla apgūvē (Wurdinger & Carlson, 2010; Pliberšek & Vrban, 2019).

Slovēnijā ir veikts pētījums par studentu – topošo sākumskolas skolotāju – uzskatiem saistībā ar kapsētu izmantošanu pedagoģiskiem mērķiem. 65 respondentu anketu dati atklāj dažas vērā ņemamas atziņas, tomēr jāpatur prātā tas, ka respondentu mācāmā grupa būs (vai ir) sākumskolas skolēni, kuriem atsevišķi temati vai uzdevumu kopas nav piemērotas vecuma dēļ, līdz ar to anketas atbildes jāuztver norādītā vecumposma kontekstā. Pirmkārt, topošo skolotāju (anketas respondentu) pirmās asociācijas ar kapsētu ir saistītas ar nāvi un mirušo pieminēšanu. Otrkārt, kapsētas kā mācību vides raksturojumā tiek izcelta kapu vizuālā kultūra un ētiskie apmeklējuma aspekti. Treškārt, mācību darbs kapsētās,

pēc topošo skolotāju domām, būtu lietderīgs tādās mācību jomās kā sociālās zinības, vides zinātnes, māksla un valodas. Interesanti, ka vairāk nekā 30 % respondentu² uzskata, ka kapu apmeklējums nebūtu noderīgs svešvalodu apguvei; salīdzinājumam – aptuveni 50 % respondentu varētu iedomāties mācību procesu organizēt kapos, lai mācītu pirmo valodu. Tāpat anketas dati rāda, ka topošie skolotāji nezina, kā vadīt nodarbību kapsētā un ko tieši mācīt, atrodoties tur (Hegediš & Hus, 2020).

Šie dati ir līdzīgi S. Berras, vienas no raksta autorēm, iegūtajai informācijai tiešsaistes anketā. Papildus var citēt divus Latvijas skolotāju viedokļus: *Kapos var runāt par tradīcijām, kultūru, ģimenes vērtībām. Var pieskarties dzīvības un nāves tēmai, diskutēt par iemesliem, kuru dēļ cilvēki iet bojā, arī pusaudžu nāves cēloņi varētu tikt pārrunāti* (R19) un *Ietu, lai ieraudzītu tekstus uz kapu pieminekļiem novados, ieraudzītu, ka rakstnieks tepat vien dzīvojis un kopā ar līdzcilvēkiem vien arī apglabāts. Esmu gājusi lasīt uzrakstus tāpat vien [...] Kad paši lēmām, ko rakstīt papam, zemes kopējam, tad tika iegravēta t. dz. „Tēvu zeme man arama, rudzu druva auklējama”, lai raksturotu viņa mūžu un sirdsdarbu* (R6).

Tāpat epitāfijās pieminēto cilvēku (jo īpaši ievērojamu novadnieku, valstiski nozīmīgu personību) dzīves stāstus un nāves temata apspriedi (t. sk. cieņas izrādīšanu pret mirušajiem) būtu vēlams iekļaut jebkurā mācību uzdevumā, kas ir saistīts ar kapsētu apmeklējumu vai kapsētu tekstu izpēti klasē. Tāpat redzams, ka kapsētas tiek uztvertas kā vieta, kuru var aplūkot no dažādu jomu skatpunktiem un kuras mērķtiecīgai izpētei ir nepieciešamas pedagoga priekšzināšanas un papildu prasmes. Citiem vārdiem sakot, skolotājiem būtu jābūt skaidram, ko un kā darīt kapsētās un kāpēc tieši kapsētās redzami teksti tiek aplūkoti mācību stundā. Fakts, ka svešvalodu (Slovēnijā veikta pētījuma gadījumā – citu valodu līdzās slovēņu valodai) apguve kapsētās vai klasē ar kapsētu lingvistiskās ainavas tekstiem netiek uztverta kā noderīga mācību prakse, varētu apliecināt zināšanu trūkumu par multilingvisma jautājumu iekļaušanu mācību procesā.

² Publikācijā iekļautajā diagrammā nav norādīts precīzs respondentu skaits procentuālā vai skaitliskā izteiksmē.

Nākamā sadaļa ir veltīta divām reģionālajām kapsētām Latvijā un tajās redzamajai verbālajai un neverbālajai informācijai.

2. Lauka pētījumi divās Latvijas kapsētās

Abu rakstam izvēlēto kapsētu raksturojums iekļauj vispārīgu kapsētu aprakstu un lingvistiskās ainavas tekstu verbālās un neverbālās informācijas apskatu, pievēršot īpašu uzmanību tipiskām valodu lietojuma iezīmēm, kas šķitušas interesantas un potenciāli noderīgas valodas apgūvē.

2.1. Līvas kapsēta (bij. Bārenbuša kapi) Liepājas pilsētas centrā

Kapsēta atrodas Cenkonas ielā 18/20, Liepājā, Kurzemē. To dibināja baronese fon Barenbuša 19. gadsimta beigās, tādēļ tās sākotnējais nosaukums nes viņas vārdu. Mūsdienu nosaukumu kapsēta ir ieguvusi 1940. gadā (Jaunsleinis & Dzērvēna, 1989).

Kapsēta ir vairākkārt paplašināta, pašlaik tās platība ir 5,5 ha, un kapa kopu skaits pārsniedz 30 tūkstošus (Līvas kapsēta [Cemety], b. g.). Kapsētu nosacīti veido trīs daļas: centrālā daļa, Ebreju kapi un Nabagu kapi. Mūsdienās kapsēta ir daļēji slēgta, kas nozīmē, ka apbedījumi tiek veikti tikai jau esošajās kapavietās.

Centrālajā daļā atrodas turīgo vācbaltiešu kapi. Pašā vidū pretī galvenajai ieejai atrodas 1894.–1896. gadā celtā kapliča, ko projektējis arhitekts Pauls Makss Berči (*Paul Max Bertschy*) un cēlis būvuzņēmējs Johans Vilhelms Rīge (*Johann Vilhelm Riege*). Tā tika celta kā Rīges dzimtas apbedījumu vieta, jo būvuzņēmējs vēlējies Liepājai atstāt piemiņu par sevi. Lai gan kapliča bija paredzēta vispārējai lietošanai, tā vienlaikus ir ģimenes apbedījumu vieta ar 20 kriptām. Tur atrodas astoņu dzimtas piederīgo apbedījumi (t. sk. J. V. Rīges) (Lancmanis, 2011). Blakus kaplicai atrodas jūrasbraucēja Frīdriha Grota (*Friedrich Grott*) dzimtas kapenes.

T. s. Ebreju kapi oficiāli reģistrēti 1867. gadā, bet zināms, ka apbedījumi notikuši jau agrāk. Šī Līvas kapsētas daļa no pārējām daļām ir nošķirta ar aleju, kurā izvietots arī informācijas stends latviešu, krievu un angļu

valodā. Uz stenda ir izvietota karte, kas palīdz atrast vecos apbedījumus, sniedz informāciju gan par kapu vēsturi, gan par apbedījumu tradīciju ebreju kapos (Ebreju kapsēta, b. g.). Savukārt t. s. Nabagu kapos ir apbedīti epidēmiju laikā (1918–1920) mirušie, arī bez piederīgajiem palikušie un nabadzīgie ļaudis.

Kapsētā sastopami dažādu konfesiju apbedījumi – jūdaistu, katoļu, luterāņu, pareizticīgo, baptistu, hernihūtiešu brāļu draudžu u. c. konfesiju kapu kopas. Kapsētā katru gadu augustā atsevišķi notiek Romas katoļu un luterāņu konfesijas kapusvētki un novembrī – Svecišu vakars (Līvas kapsēta [Memorial Services], b. g.). No 1922. līdz 1939. gadam rīkots ikgadējs lāpu gājiens, godinot sešu ebreju tautības kritušo Latvijas armijas karavīru piemiņu (Līvas kapsēta [Cemety], b. g.).

Kapsētā apbedīti tādi Liepājas vēsturē nozīmīgi cilvēki kā J. V. Rīge, jūrnika F. Grota dzimta, profesionālās darbības dēļ noslepkavotais Liepājas laikraksta „Kurzemes Vārds” žurnālists Gundars Matīss (1966–2001), vairāki Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri: Jānis Blūms (1893–1970), Jānis Jēgersons (1895–1965), Alfrēds Kļestrovs (1897–1919) un Andrejs Inge (1887–1941).

Lauka pētījumos (2015–2022) ir iegūtas 514 fotogrāfijas. To lingvistiskā analīze atklāj, ka Līvas kapsētas lingvistiskajā ainavā dominē latviešu valoda (pavisam 435 fotogrāfijās), kas vērojama gan epitāfijās uz kapu pieminekļiem un piemiņas plāksnēm, gan informatīvajos tekstos: pieminekļu izgatavošanas reklāmās, paziņojumos par kapusvētkiem un mirušo piemiņas dienu pasākumiem un kapavietu apsekošanām. Vecākie kapu uzraksti ir sastopami ivritā un vācu valodā (attiecīgi 46 un 17 fotogrāfijās). Viens piemērs ivritā ir redzams 2. attēlā. Pirmais vārds no labās uz kreiso: תרנ"ה ir saīsinājums 5651. gadam (1890./1891. gads), arī otrs vārds – no labās uz kreiso – ir saīsinājums: תנצ"ח no vārdiem: תהי נשמתו צרורה בצרורה החיים. Tēlaini tas nozīmē ‘Dusi mierā, burtiski – ‘Lai viņa dvēsele ir sasaistīta dzīvības saitēm’. Dzīvības koka simbols ir ļoti populārs ebreju kultūrā, taču tā attēls uz kapa pieminekļa ir neierasts; visbiežāk piemiņas plāksni veido tikai uzraksti.³

³ Tulkotāja un rakstnieka Ilmāra Zvirgzda tulkojums un skaidrojums.

2. ATTĒLS. Piemiņas plāksne ivritā (foto: K. Krieviņa)

Padomju laikā izvietotajās epitāfijās ir redzama informācija krievu valodā (t. sk. krievu un krievu valodā runājošo jeb rusolingvu etnisko grupu kapavietās) un lietuviešu valodā (attiecīgi astoņās un četrās fotogrāfijās). Poļu valodā ir konstatēti tikai divi uzraksti, tāpat divās epitāfijās ir iekļauta angļu valoda. Vienā epitāfijā atrodams ieraksts arī spāņu valodā: *ERIKA PUCHERT /⁴ dz. DEMME / 12.11.1920.–16.02.2003. / ¡ES LA VIDA! Tas pauž atziņu ‘Tā ir dzīve’.*

Bilingvālu tekstu pieaugums vērojams kopš 20. gadsimta sākuma. Tipiskas valodu kombinācijas pagājušā gadsimta epitāfijās ir šādas: vācu-latviešu valoda un ivrits-vācu valoda. 21. gadsimta sākumā epitāfijas ir publiskotas arī kombinācijās latviešu-krievu valoda, latviešu-lietuviešu valoda. Piemēram, 3. attēla 1. fotogrāfijā ir redzama epitāfija vācu un latviešu valodā no 20. gadsimta sākuma. Tas ir citāts no Bībeles Jaunās Derības 1. Jāņa vēstules 2. nodaļa 25. panta, kas ievietots pēdiņās. Mūsdienu literārajā valodā šis fragments skan: „Šis ir tas apsolījums, ko Viņš mums ir solījis – mūžīgā dzīvība” 1. Jāņa 2, 25. Kā redzams, epitāfijas teksts latviešu valodā ataino veco rakstību (čupu burti, garumzīmju trūkums, diftonga *o* apzīmēšana ar *o* un *h*). Tāpat jānorāda, ka citējums atšķiras ne tikai gramatiski, bet arī leksiski un stilistiski; burtiski pārrakstot, teksts ir šāds: „Ši ir tā apzēlošana, ko viņš mums ir apsolījis: to mūžīgu dzīvošanu.” Personas vietniekvārds *viņš* ir rakstīts ar mazo sākumburtu.

⁴ Slipsvitra rakstā norāda oriģinālteksta šķirumu līnijās uz piemiņas plāksnes vai pieminekļa.

Savukārt 3. attēla 2. fotogrāfijā ir epitāfija latviešu un krievu valodā no 21. gadsimta sākuma. Tā ir veltīta vietējam iedzīvotājam, kas gājis bojā Zolitūdes traģēdijā Rīgā 2013. gada 21. novembrī. Latviešu valodā ir norādīti personvārdi un nāves apstākļi, savukārt krievu valodā ir citēts dzejolis, kas ievietots sirds formā, un apgalvojums – *ЛЮБИМ И ПОМНИМ ТЕБЯ, ДОРОГОЙ* ‘Mīlam un atceramies tevi, dārgais’.

3. ATTĒLS. Bilingvālu tekstu piemēri Līvas kapsētā (20. gadsimta sākums un 21. gadsimta sākums) (foto: K. Krieviņa)

Ja 3. attēla pirmajā bilingvālā teksta piemērā informācija ir identiska, tad otrajā gadījumā – informācija abās valodās nesakrīt. Abi piemēri ataino valodas simbolisko nozīmi, bet epitāfija 3. attēla 2. fotogrāfijā ilustrē skaidru valodas funkciju šķirumu: latviešu valodā ir dota formāla, oficiāli pieejama un visiem norādāma informācija, bet krievu valodā – dziļi personiska informācija, ko palicēji ir veltījuši tieši (un vienīgi) aizgājējam.

Tā kā kapsēta ir daļēji slēgta, mūsdienās lielas pārmaiņas valodu lietojumā nav konstatētas.

Līdzīgi kā citās latviešu kapsētās (piem., Treija, 2006, 277–278) Līvas kapsētas epitāfijās ir vērojams dažādu tekstu žanru iekļāvums, biežāk ir izmantoti fragmenti no garīgo dziesmu (korāļu) grāmatām, Bībeles jeb Svētajiem rakstiem un tautasdziesmas. Epitāfijās ir vērojamas arī dažādas norādes, kas palicējiem šķitušas nozīmīgas un pieminēšanas vērtas, piemēram, ģeogrāfiskas norādes: ir minēta aizgājēja dzimšanas un miršanas vieta Latvijā vai ārvalstīs (*Liepājā–Sietlā, Mazstraupē–Rīgā*), norādes par nāves apstākļiem, piemēram, slepkavību (*Dvēseles dziesma pārrauļot stīgu / Izdzisa nāvē ļaundara sauktā* (1990)). Epitāfijās sastopami dažādi novēlējumi, no kuriem visizplatītākie ir veltīti aizgājējam: *Saldu dusu!* un *Vieglas smiltis!*. Lauka pētījumā ir atrasta arī viena epitāfija ar novēlējumu palicējiem: *Nenāciet šeit raudāt / Nāciet spēkus smelt*. Iespējams, kristīgais pasaules uzskats ir noteicis to, ka atsevišķas epitāfijas pauž filozofisku vieglumu un samierināšanos ar realitāti, piemēram: *Uz redzēšanos aiz kapenēm!*. Taču visbiežāk lietotais miršanas un nāves eifēmisms ir *dusēšana* un *miers*, piemēram: *Še dus Dieva mierā* un *Dieva mīlestības mierā dus*.

Jo īpaši laika posmā no 20. gadsimta sākuma līdz vidum epitāfijās ir izcelta informācija par aizgājēja attiecībām ar piederīgajiem: ģimenes locekļiem, draugiem vai darba biedriem. Savukārt par aizgājēja profesionālo identitāti liecina vai nu eksplīcīts ieraksts epitāfijā, piemēram, *skolotājs, tulkotāja, mūzikas pasniedzēja* un *basketbola treneris* un/vai arī vizuālā attēla saturs, piemēram, Asklēpija zīme, teātra maskas, zobens, kuģa stūre un notis. Sievietēm veltītās epitāfijās dažkārt ir norādīts pirmslaulības uzvārds (piem., *Olga Andersen, dz. Stenclau; Joanna Boor, dz. Alksne; Lidija Marija Sīpols, dz. Āzis; Zelma Buivids, dz. Gabaliņa*). Sieviešu uzvārdu pierakstā ir vērojams vīriešu dzimtes lietojums vai vārda galotnes trūkums.

Lauka pētījumos ir pamanītas arī pareizrakstības un interpunkcijas kļūdas no mūsdienu latviešu literārās valodas skatījuma. Izteikta tekstu pazīme ir lielo sākumburtu lietojums, garumzīmju trūkums atsevišķās epitāfijās, dažos gadījumos uzruna nav atdalīta ar komatu. Viens no skaidrojumiem garumzīmju trūkumam varētu būt fakts, ka savulaik

netālu no kapsētas esošā pieminēkļu darbnīca piederēja lietuviešu izcelsmes kapakmeņu meistaram. Iespējams, epitāfiju teksts netika pienācīgi pārbaudīts un saskaņots.

Liela nozīme ir kapsētu tekstu vizuālajam noformējumam, tekstu semiotiskajam aspektam. Epitāfijās diezgan konsekventi tiek ievērota pāra skaitļu tradīcija vizuāli attēlotajās lietās, piemēram, divas rozes, sešas vai astoņas ozollapas, bērza zars ar desmit lapām un četrām spurdzēm. Vizuāli atainotie aizlauztie vai nolauztie zari, grieztie ziedi vai noliekušās vārpas var norādīt uz sērām un dzīvības ritējuma pārtraukšanu. 4. attēlā redzamā vizuālā noformējuma interpretācija: pieminēkļa augšgalā krusta abās pusēs redzamā alfa un omega norāda uz Dievu, kas ir visu lietu sākums un gals; atslēga ir debesu valstības atvēršana; ērkšķu vainags, kas apskauj krustu, simbolizē Kristus ciešanas; saules stari aiz krusta norāda uz jaunu dzīvi citā pasaulē. Te ir izmantota arī sēru simbolika un pāra skaitļi: nokarenā bērza zari ar 24 lapām un četrām spurdzēm.

4. **ATTĒLS.** Kapu pieminēklis ar reliģiska satura vizuālo noformējumu (foto: K. Krieviņa)

2.2. Piragovas kapsēta Mērdzenes pagastā

Kapsēta atrodas 1,5 km no Stiglovas Romas katoļu baznīcas Ludzas novada Mērdzenes (Mērdzīnes) pagasta Stiglovas ciemā un ir apmēram 400 gadu veca. Tās teritorija ir apmēram 0,4 ha. Kapsētā ir centrālais krusts, bet nav kapličas.

Piragovas kapos tiek apbedīti katoļu konfesijai piederošie draudzes locekļi. Katru gadu rudenī kapsētā notiek Svecīšu vakars un vasarā –

kapusvētki. Papildus minamas kapu sakopšanas talkas, kurās iesaistās gan draudzes locekļi, gan Mērdzenes pagasta norīkotie strādnieki.

Grāmatā „Mērdzenes novada pagātne un šodiena” (Jegorova & Urtāns, 1989) ir minēts, ka Piragovas kapsētā apbedīti ksendzi⁵ Antons Budzills (1882–1937) un Jānis Edušs (1896–1968). Šo garīdznieku kapu pieminekļi Piragovas kapos mūsdienās vairs nav atrodam. Taču zināms, ka kapsētā ir apglabāti vairāki Latvijā zināmi cilvēki. Kā piemēru var minēt tēlnieku Bērtuli Buli, kas dzimis 1923. gadā Ludzas apriņķa Kārsavas pagasta Gadžiņos, dzīvojis un strādājis Rīgā, taču lielāko daļu sava radošā mūža veikuma veltījis dzimtajai Latgalei. Tēlnieks ir veidojis skulptūras un ciļņus, kas atspoguļo lauku ļaužu darba gaitas, atmiņās no bērnības saglabātās cilvēku sejas un raksturus. Viņš ir iemūžinājis Latgales kultūras darbinieku piemiņu, veidojot piemiņas vietu un kapu pieminekļus Andrivam Jūrdžam (1963) un Pīteram Miglinīkam (1971). Abi iepriekš minētie pieminekļi ir uzstādīti Desetņīku kapos. Paša tēlnieka piemineklis ir ļoti vienkārši veidots. Kā redzams 5. attēlā pa kreisi, uz pamata uzlikta kapu plāksne pusovāla formā. Turpat blakus ir piemineklis (sk. 5. attēlā pa labi) ar dzimtas uzvārdu un trīs sieviešu priekšvārdiem un skulptūru, kurā atainota meitene, kas notupusies ceļos un lūdzas. Tas ir tēlnieka darbs, kas veltīts māsām (Bērtulis Buls, b. g.).

5. ATTĒLS. Kapu pieminekļi tēlniekam B. Bulim un viņa māsām (foto: Sarmīte Vorza)

⁵ Katoļu mācītāju nosaukums Baltkrievijā un Polijā.

Lauka pētījums ir veikts 2012. gadā, iegūstot 321 fotogrāfiju ar rakstveida informāciju. Epitāfijas ir latviešu literārajā un latgaliešu rakstu valodā. Ievērojami dominē latviešu literārā valoda, taču atsevišķi personvārdi, vietvārdi un poētiski teksti ir arī latgaliski (sk. 6. attēlu).

Kā sieviešu priekšvārda piemēru latgaliešu rakstu valodā var minēt tēlnieka B. Buļa māšas vārdu – *Īva* (sk. 5. attēlā pa labi). Tāpat jānorāda, ka vienā epitāfijā iekļautie personvārdi var būt gan latviešu literārajā valodā, gan latgaliski. Kā piemēru var minēt epitāfiju ar tēva un dēla uzvārdu un priekšvārdiem, tēvvārda iniciāli, vietvārdu un dzīves gadiem *Vonogs Pīters I. d. Ezernīku 1890–1968, Vonogs Jānis P. d. 1923–1945*. Te varētu būt vairāki iemesli dēla priekšvārda latviskajai formai: vārda lietojums ģimenē, latgaliešu rakstu valodas noliegums padomju laikā, nespēja izšķirties starp latgaliskajām formām (*Jōņs* vai *Juōņs*) vai vēlme norādīt oficiālo priekšvārda pieraksta formu. Tāpat jāatzīmē, ka laika posmā no 1945. līdz 1968. gadam vietas nosaukums *Ezernieki* ir lietots arī ar latgalisko izskaņu *-nīki*, taču jau 1977. gadā parādās konsekvents literārās valodas izskaņas lietojums.

Trīs epitāfijās ir reliģiska satura teksts latgaliski:

LOBAIS JEZU(,) DOVOJ VIŅAI / DĪVA MĪRĀ AIZGOJUŠAI DEBESS / SVĀTLAIMI IZ MYUŽIM(!);

ŠEIT DUS DĪVA MĪRĀ;

ES TICU, KA MUNS / PESTEITOJS DZEIVOJ (sk. 6. attēlā pa labi).

6. ATTĒLS. Kapu pieminekļi ar latgaliešu rakstu valodas lietojumu (foto: S. Vorza)

Piragovas kapsētā ir atrasts piemineklis, kur personvārda pierakstā izmantots viens burts kirilicā – *Maksims Aneб*. Uzraksts ir vecs un nedaudz padzisis; ir redzams, ka personvārdu mēģināts ierakstīt ar roku. Personvārds ir raksturīgs krievu tautības vai krievu valodā runājošiem cilvēkiem, un tā pierakstā, iespējams, ir pieļauta pareizrakstības kļūda, taču nav pilnīgi izslēdzama versija, ka viena burta izcēlums veikts apzināti. Ja tiktu precīzi ievēroti rakstības nosacījumi, tad krieviski būtu jābūt *Анеб Максим* vai arī latviski *Maksims Anebs*.

Atsevišķos gadījumos redzams, ka aizgājējiem/palicējiem teritoriālā identitāte ir svarīga, par to liecina epitāfijās iekļautās norādes uz citiem ciemiem. Piemēri: *Silkans / Florians Antona d.* / [no] *Livziniku ciema* (sk. 7. attēlu); *Ūzuļņiks Grigorijs* [no] *Raņču c.*; *Ūzuļņiks Olga Raņčūs*; *Vonogs Emilija Jāņa m. Ezernieki*; *Vonogs Pīters / I. d.* [no] *Ezernīku / Vonogs Jānis P. d.* / [no] *Ezernīku*; *Turlais Nora A. m. / Gadživnos* (izcēlumi – aut.).

7. ATTĒLS. Piemiņas plāksne ar norādi par aizgājēja dzīves vietu un teksta autoru (foto: S. Vorza)

Palielinoties krievu valodas ietekmei padomju laikā, latviešu personvārdu pieraksts ir pielāgots krievu kultūras tradīcijai, resp., latviešu valodas vārdam un uzvārdam ir pievienots arī tēvvārds, piemēram, *Protizāns Jānis / Pētera d.*; *Babris / Tekļa / Pētera m.*; *Turlais Nora / A. m.* Šī tradīcija turpinās vēl kādu laiku pēc neatkarības atgūšanas, tomēr šāda pieraksta veida vairs nav epitāfijās, kas izvietotas pēc 2003. gada.

Kapsētas lingvistiskajai ainavai ir raksturīgi dzimtas pieminekļi un piemiņas plāksnes, kurās ir norādīts dzimtas uzvārds un zem tā uzskaitīti vairāki priekšvārdi. Lauka pētījumā ir pamanītas vairākas lingvistiskas pazīmes, kas raksturīgas tieši sievietēm veltītās epitāfijās vai tajās epitāfiju daļās, kas attiecas uz sieviešu apbedījumiem. Pirmkārt, interesants un pārdomas raisošs ir fakts, ka ģimenei veltītā epitāfijā vairāku sieviešu priekšvārds ir bez papildus norādīta laulības uzvārda, kas var liecināt par neprecētas sievietes statusu vai lēmumu izcelt piederību vienas ģimenes pusei (jāpiebilst, ka gadskaitļi liecina par pieaugušu sieviešu apbedījumu). Bet epitāfijās laika posmā no 20. gadsimta 30. gadiem līdz 70. gadiem ir doti abi sievietes uzvārdi: laulības un pirmslaulības (t. s. meitas) uzvārds. Daži piemēri:

*Antons[,] Jadviga / Puļčs[,] Solovjova / dzim. Puļča;
Kudlāns Tekļa dz. Grebežs / Grebežs Sofija / Andreja m. /
Grebežs Jāzeps / Andreja d.;*
Genovefa / Kuzmane / dz. Šmate.

Arī šajos piemēros var redzēt, ka aizgājējai un/vai palicējiem šķitis svarīgi norādīt tēvvārdu. Otrkārt, interesanti ir gadījumi, kad vienā epitāfijā līdzās ir nosauktas divas sievietes ar atšķirīgu uzvārdu, piemēram: *Šķēle Janīna (1941–1981)* un *Paulāne Rozālija (1917–1998)*. Savukārt aizgājēja un palicēja attiecību saites eksplicīti parādītas ierakstos par epitāfijas autoru (resp., tekstu parakstos), piemēram: *no bērniem* un *no sievas* (sk. 6. un 7. attēlu). Treškārt, mūsdienās neierasts ir sieviešu uzvārdu pieraksts vīriešu dzimtes formā, kas īpaši parādās laika posmā no 20. gadsimta 20. gadiem līdz 90. gadiem, piemēram: *Zilis / Antonina / Jāzeps [m.]*; *Babris Tekļa Pētera m.*; *Silkans / Jadviga*; *Rauzans / Ieva*. Tomēr šāds uzvārda pieraksta veids nav konsekvents, tajā pašā laika posmā sieviešu uzvārdi pierakstīti arī sieviešu dzimtē, piemēram, *Jadviga / Kopeika*; *Grišule / Tekla / Jāzeps m.*; *Turlaja / Klementīna V. m.* Personvārdu secība ir dažāda: gan priekšvārds–uzvārds, gan uzvārds–priekšvārds.

Tā kā būtisku informāciju par aizgājēju sniedz ne tikai verbālais, bet arī neverbālais teksts, uzmanība pievēršama attēliem un simboliem. Iespējams, par vēlmi nojaukt robežu starp mirušo un dzīvo pasauli vai skaidri paturēt aizgājēju vizuālajā atmiņā liecina fotogrāfiju iegravēšana uz pieminekļiem. Kopumā uz 84 pieminekļiem ir konstatētas fotogrāfijas

mazā ovālā apveidā (sk. 6. attēlā pa labi). Šāda aizgājēju vizuāla atainošanas tendence Ludzas novada Mērdzenes pagasta kapsētās ir raksturīga kopš 20. gadsimta 40. gadiem, bet, sākot ar 90. gadu beigām, fotogrāfijas nomaina iegravēti portretu attēlojumi (Vorza, 2013).

Kapu pieminekļos vizuāli atainota krusta zīme, koku zari vai lapas (ozolu, liepu, bērzu, vītolu, egļu, ābeļu, jasmīnu), ziedi un augi (neļķes, rozes, rudzupuķes, margrietīņas, mirtes), arī valsts un nacionāli simboli (karogi, ozoli). Simboli ir attēloti baltā, melnā un zelta krāsā. Plaukstoši ziedi asociējas ar jaunību, dzīvības spēku un dzīvesprieku, tāpēc nereti jauna cilvēka nāve metaforiski ir salīdzināta ar ziedu nopostīšanu. Tā kādā epitāfijā, kas veltīta 19 gadus vecam jauneklim, ir iekļauts atzinums: *ĪSA BIJ LAIME, ĪSS BIJA PRIEKŠ / PLAUKSTOŠIEM ZIEDIEM UZSNIGA SNIEGS.*

Attēlam nav raksturīgi tieši ilustrēt epitāfijas tekstu, tikai nelielā daļā pieminekļu saskatāma šī atbilsme. Taču zīmīgi, ka personas uzvārda etimoloģija nereti sasauca ar vizuālo materiālu. Spilgts piemērs tam ir tālāk minētais uzvārds dažādos pieraksta veidos: *Benediktai Ūzulnikai, Olgai Ūzulnikai, Izidoram Ūzulniekam, Pēterim un Marijai Ūzulāniem, Vandai Ūzulniecei un Jadvīgai Zeiļukai.* Visos šiem cilvēkiem veltītos pieminekļos ir iekļauti attēli ar ozolu.

Savukārt epitāfijas, kurās ir runāts par darbu un čaklumu, piemēram, *NEDOMĀJI TU PAR SEVI / DARBA GAITĀS STAIGĀJOT[.], / NEPRASĪJI[.] TIKAI DEVI / VISU[.] KO VAR CILVĒKS DOT[.],* ir vizuāli papildinātas ar vārpu attēlu, iespējams, apliecinot, ka zemnieki tikai ar smagu darbu varēja nopelnīt sev maizi jeb iztiku.

3. Kapsētas lingvistiskās ainavas tekstu izpēte latviešu valodas mācību stundās

Kapsētu lingvistiskās ainavas izpēte kopā ar skolēniem iespējama dažādos veidos. Var doties uz kapsētu un apzināt visu informāciju kādā tās daļā vai ierobežotā laikā (piem., 30 min.), un tad, balstoties uz datiem, izvēlēties valodas tematu, kam pastiprināti pievērst uzmanību. Izvēlētais temats atainos skolēnu interesi par kādu lingvistisku jautājumu

un/vai konkrētas kapsētas lingvistiskajai ainavai raksturīgās valodas pazīmes. Šajā gadījumā tiks izmantota induktīvā pieeja. Taču var iet otru ceļu – vispirms klasē apspriest iespējamus tematus, izvēlēties vienu no tiem un doties uz kapsētu jau ar noteiktu mērķi, piemēram, fotografēt vai pierakstīt epitāfijas, kas izvietotas Latvijas pirmās brīvvalsts laikā, bilingvālas/multilingvālas epitāfijas vai epitāfijas ar iekļautiem dzejoļiem. Šajā gadījumā praksē tiks izmantota deduktīvā pieeja. Neviens no variantiem nav labāks par otru, pieejas izvēle ir skolotāja un/vai skolēnu ziņā. Abos gadījumos lingvistiskās ainavas izpēti var paplašināt atkarībā no atvēlētā laika un pedagoģiskajiem mērķiem. Tā var tikt papildināta ar izvēlētās kapsētas vēstures izpēti, kapsētas kapličas, redzamo skulptūru un dekorāciju (piem., žoga ornamentu) kultūrvēsturisko izziņu, ievērojamu personību dzīves gājuma noskaidrošanu un kapsētas apmeklētāju intervēšanu par apmeklējumu biežumu un te pavadīto laiku, apmierinātību ar kapsētas pārvaldību un atmiņu stāstiem saistībā ar piemiņas plāksni un verbālās informācijas izvēli un izvietojumu tuvinieku kapavietā. Ja kapi skolēniem ir labi zināmi, viņiem var lūgt apkopot un prezentēt informāciju par savas dzimtas kapiem vai ģimenes locekļiem, draugiem vai kaimiņiem veltītām epitāfijām, kā arī par to izveidi. Pēc autoru domām, kapsētu lingvistiskās ainavas teksti ir piemēroti, lai

- 1) papildinātu vidusskolēnu zināšanas par personvārdiem (pie raksta veidu, izcelsmi, izplatību), valodas līdzekļiem, kas izmantoti vārdzīmju un atvadu vārdu izteikšanai, intertekstualitāti (filozofisku atziņu, tautasdziesmu, dzejoļu iesaisti tekstā) un valodas funkcijām;
- 2) paplašinātu viņu zināšanas par tekstu daudzveidību, rakstu valodas attīstību (vecu un jauno ortogrāfiju), izteiksmes līdzekļiem emociju (sēru) paušanai, valodas un identitātes sakariem un valodu lietojumu mūsdienu Latvijas teritorijā.

Nākamajās rindkopās daži no šiem tematiem ir izvērsti plašāk.

Iepriekš aplūkotā epitāfijas definīcija rāda, ka galvenā epitāfiju funkcija ir saglabāt informāciju par aizgājēja identitāti un būtiskākajiem dzīves datiem, arī divu kapsētu lingvistisko ainavu apraksts atklāj mirušo

cilvēku identitātes pieraksta nozīmību epitāfiju izpratnē. Līdz ar to *personvārdi* ir temats, kam noteikti būtu pievēršama uzmanība mācību procesā, un, kā to apliecina minētie kapsētu lingvistiskās ainavas dati, to izpēti var saistīt ar strukturālo, onomastisko un/vai sociolingvistisko analīzi. Latvijas kapsētu gadījumā tas nozīmētu noskaidrot un analizēt latviešu un citvalodu personvārdu (priekšvārdu, uzvārdu, tēvārdu, pirmslaulības uzvārdu)

- izvēli un lietojumu (personvārdu daudzveidība un izplatība, vairāki priekšvārdi un dubultuzvārdi, tipiski un reti vārdi) un
- pierakstu (piem., personvārdu dzimtes šķirums, valoda vai reģionālie valodas varianti, rakstība, pieraksta varianti, personvārdu secība epitāfijā) atšķirīgos laikos.

Personvārdu izpētē salīdzināmajam aspektam ir būtiska loma, lai runātu par vārdu došanas un pieraksta tradīcijām teritoriālā aspektā. Var šķirt personvārdu norādes pēc apbedīto konfesionālās, lingvistiskās un etniskās identitātes un runāt par citvalodu personvārdiem kā ģeopolitisko, kultūrvēsturisko un sociālo notikumu atspoguļotājiem (piem., vācu karavīru personvārdi saistībā ar Otro pasaules karu, azerbaidžāņu un gruzīnu personvārdi kā liecība par migrāciju padomju laikā).

Interesants aspekts ir personvārdu vizualizācija jeb personvārdu saistība ar attēliem. Iepriekš aplūkots piemērs ar aizgājēju uzvārda *Ozols* vizuālo atainojumu parāda, ka šādi gadījumi atrodami Latvijas kapsētu lingvistiskajā ainavā (sk. iepriekš, arī Vorza, 2013, 66–67).

Tomēr, runājot par personvārdu kā individuālās identitātes pamatelementu, jāpatur prātā, ka priekšvārdi ataino vecāku vai apgādnieku lingvistisko izšķiršanos (ja vien priekšvārds nav mainīts dzīves laikā) un ka personvārdi kopumā var norādīt uz aizgājēja piederību noteiktai lingvistiskai, etniskai un reliģiskai grupai. Sarunas vērts ir jautājums par pirmslaulības uzvārda norādes nozīmi sievietēm veltītajās epitāfijās: kāpēc šo informāciju ir svarīgi iekļaut?

Arī nākamais jautājums – *sociālās identitātes reprezentācija* epitāfijās – ir cieši saistīts ar personvārdu lietojumu. Kā rāda Līvas kapsētas lingvistiskās

ainavas apraksts (sk. 2.1. sadaļu), daudzās epitāfijās ir iekļautas ziņas par aizgājēja profesionālo darbību, aktualizējot jautājumu par šādas informācijas nozīmi cilvēka dzīves raksturojumā. Tāpat interesants epitāfiju satura izpētes jautājums ir epitāfiju verbālās un neverbālās informācijas salīdzinājums atšķirībā no dzimuma, vecuma, lingvistiskās, etniskās un reliģiskās piederības. Piemēram, kādas ir atšķirības starp tekstiem, kas domāti sievietēm un vīriešiem, bērniem un pieaugušajiem, katoļiem un pareizticīgajiem, latviešiem un citu tautību pārstāvjiem? Izpētes jautājumu iespējams reducēt uz vienas grupas salīdzinājumu atšķirīgos laika posmos, piemēram, kas raksturīgs sievietēm veltītajās epitāfijās senāk un tagad?

Kā piemēru var minēt trīs Liverpoolas (Anglija) kapsētās veikto lingvistiskās ainavas pētījumu, kurā ir salīdzināti 19. gadsimta un mūsdienu teksti. Pētījuma rezultāti atklāj, ka 21. gadsimta tekstos, kas veltīti bērnu piemiņai, biežāk nekā 19. gadsimta tekstos ir iekļauta informācija, ka bērns ir bijis palicēja māsa, brālis, mazmeita vai mazdēls (resp., norādītas aizgājēja un palicēja(-u) radniecības saites). Savukārt, salīdzinot epitāfijas, kas radītas pieaugušo piemiņai dažādos laika periodos, ir konstatēts, ka mūsdienās ģimenes saišu norādījumu skaits kopumā ir ievērojami sarucis. Otrā atšķirība starp epitāfijām bērniem un pieaugušajiem ir piederības vietniekvārda *mūsu* lietojums – sevišķi bieži šis vārds ir lietots 19. gadsimta epitāfijās mirušajiem bērniem. Likumsakarīgi, ka tikai tekstos pieaugušajiem ir iekļauta norāde par profesionālo nodarbošanos, un tekstu satura analīze rāda, ka aizgājēja profesija vai profesionālie sasniegumi biežāk ir norādīti 19. gadsimta epitāfijās. Taču neatkarīgi no aizgājēja vecuma ir vērojamas divas atšķirības starp 19. gadsimta un 21. gadsimta tekstiem. Pirmkārt, 19. gadsimta epitāfijās biežāk nekā mūsdienu epitāfijās ir atklāti pieaugušo un bērnu aizgājēju nāves apstākļi. Otrkārt, mūsdienu tekstus biežāk raksturo neformāls valodas stils un personalizētas informācijas iekļāvums, par ko liecina tādi aizgājēju raksturojoši vārdi kā *loving* ‘mīlošais(-ā)’ un *beloved* ‘mīļotais(-ā)’ (sk. vairāk Herat, 2014).

Reliģiskās identitātes raksturojumā būtiska nozīme ir kapu kopas vizuālajam noformējumam un attēlu veidā dotajai informācijai epitāfijās (piem., krusta noformējums).

Kā trešo izpētes tematu skolēniem var piedāvāt *aizgājēja un palicēju attiecību atainojumu* epitāfijās. Iespējamie jautājumi:

- Kā aizgājēji tiek uzrunāti, un ko šīs uzrunas atklāj par aizgājēju un palicēju attiecībām?
- Kāda informācija par palicējiem ir iekļauta epitāfijās? (Piem., vai ir norāde par radniecību vai darba attiecībām?)
- Kuri novēlējumi ir paredzēti aizgājējiem, bet kuri – palicējiem? (Šī jautājuma atbildes var palīdzēt raksturot pozīciju, no kuras teksts ir izteikts, resp., no aizgājēja vai palicēju skatpunkta)
- Kas ir bijis svarīgs aizgājējam vai ko par svarīgu uzskatījuši palicēji? Piemēram, vai tas bijis darbs, ticība Dievam, mīlestība vai rūpes par ģimeni?

Ceturtais iztirzājuma vērtais temats ir *atsevišķu vārdu un lingvo-kulturēmu lietojums un nozīme*. Mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu (īpaši eifēmismu, epitētu, salīdzinājumu un metaforu) un bībelisku atsauču lietojuma izpēte var palīdzēt formulēt tipiskas sēru valodas īpatnības un atklāt latviešu priekšstatus par nāvi un attieksmi pret to diahroniskā skatījumā.

S. Vorza maģistra darbā „Mērdzenes pagasta epitāfiju teksti: žanriskais, lingvistiskais un semiotiskais aspekts” (Vorza, 2013) par trīs kapsētām Latgalē ir secinājusi, ka epitāfijās bieži sastopami vārdi, kas ir saistīti ar cilvēka ķermeņa daļām un orgāniem (*rokas, sirds*), tumšo diennakts laiku (*nakts, tumsa, vakars*), aukstāko gada laiku (*ziema, sniegs, sals*), dabā novērotajiem laika apstākļiem (*saule, vējš*), apstāšanos (piem., *ceļš ir galā*) un kristietības izpratni par pēcnāves pieredzi (*mūžīgā gaisma*). Leksiskie piemēri parāda, ka pētījuma areālā darba tikums un mīlestība pret tuvākajiem ir galvenās vērtības un ka cilvēka nāve ir saistīta ar tumsu un aukstumu, kaut kā nejaušu/paredzamu pārtrūkšanu.

Šis temats aktualizē jautājumu par nāvi un tabu. Kā tiek attēlota nāve, kā par to tiek runāts? Kas tiek noklusēts? Kā lingvistiski noformēti ir jaunu aizgājēju (bērnu un jauniešu) kapakmeņi vai pieminekļi, kādas metaforas ir lietotas? Piemēram, vai tiek runāts par plaukstošiem ziediem, kurus negaidīti pārklājis sniegs, vai par nomiršanu saullēktā? (Vorza, 2013, 78). Iespējams, šie jautājumi ir mazliet neērti diskusijai, bet nāves tematika

vidusskolas vecumposmā tiek apspriesta literāro tekstu sakarā, tādēļ no tās vispārīgas pārrunāšanas (resp., bez konkrētu piemēru apspriešanas) nevajadzētu izvairīties.

Kā pēdējo mācību tematu vēlētos izcelt *valodas(-u) lietojumu* epitāfijās. Vispirms jāsāk ar valodu identificēšanu. Skolēniem būs viegli noteikt viņiem zināmās valodas, bet identificēt nezināmas valodas (sk. piemēru ar ivrita lietojumu 2. attēlā) varētu būt sarežģīti un laikietilpīgi, bet arī ļoti aizraujoši. Var meklēt tiešsaistē svešvalodu alfabētus un rakstu valodas piemērus un censties pašu spēkiem identificēt vienu vai otru valodu, vai var lūgt lingvistiskās konsultācijas muzeju darbiniekiem un atsevišķu valodu grupu speciālistiem.

Bilingvālu un multilingvālu epitāfiju gadījumā svarīgi ir aplūkot un mēģināt interpretēt katras valodas funkcionalitāti tekstā, skaidrot, kāpēc katra no valodām ir lietota un ko šādi valodu kontakti viena teksta robežās atklāj par vietējo sabiedrību un Latviju kopumā.

Minētais temats ir saistīts ar valodas(-u) izplatību un lietojuma individuālajiem un sociālajiem apstākļiem. Kapsētu lingvistiskās ainavas teksti var noderēt, lai runātu par vairāku valodu lietojumu (multilingvismu) dažādos laika periodos, šīs valodas situācijas vēsturiskajiem (pastāvīgajiem un mainīgajiem) apstākļiem un lingvistiskās identitātes norādes nozīmi atsevišķu cilvēku un dzimtu dzīvē. Ja skolēnu ģimenēs tiek lietotas vairākas valodas vai latviešu valodas reģionālie varianti, viņi var jautāt saviem vecākiem un vecvecākiem par mirušo radnieku kapa pieminekļu vai piemiņas plākšņu uzrakstu sagatavošanu. Piemēram, vai ir bijušas šaubas vai domstarpības par latviešu valodas vai latgaliešu rakstu valodas izvēli? Ja jā, kas palīdzēja pieņemt gala lēmumu? Šāds uzdevums ļauj skolēniem ne tikai apzināties valodas un identitātes saistību, bet arī noskaidrot valodas pārvaldības situāciju tuvu cilvēku lokā – attiecināt citādi abstrakto valodas plānošanu un pārvaldību uz konkrētas ģimenes personisko pieredzi.

Taču, tā kā valodas izvēli ietekmē ne tikai personiska izšķiršanās par labu vienai vai otrai valodai, bet arī politiskā vara un valodas ideoloģija, tad jārunā arī par valodas politiku dažādos laika posmos. Ar skolēniem var pārrunāt faktu, ka, pēc Valsts valodas centra sniegtās informācijas

(no nepubliskotas S. Berras sarakstes ar Valsts valodas centra direktoru Māri Baltiņu, 16.11.2023.), epitāfijas mūsdienu Latvijas valodas politikas kontekstā tiek uzskatītas par privātiem tekstiem, kas var tikt sagatavoti un izvietoti jebkurā valodā un rakstībā. Savukārt citviet veiktajos pētījumos tiek runāts par valdošās varas spiedienu uz teksta izveidi (sk. Vajta, 2018). Ja iespējams, skolēni var meklēt informāciju par valodas lietojuma regulējumu kādā konkrētā kapsētā dažādos laika periodos.

Līdztekus skolēnu pašu pētnieciskajam darbam kapsētās mācību darbā var iekļaut tīmeklī pieejamās kapsētu tekstu kolekcijas (piem., Latviešu folkloras krātuves digitālais arhīvs <http://garamantas.lv> ar vairāk nekā 20 tūkstošiem uzrakstu – Kapu uzraksti, b. g.), kam šajā rakstā netika pievērsta uzmanība. Tāpat lietderīgi šķiet aplūkot iepriekš pieminēto rakstu sēriju „Kapu detektīvs” un pārrunāt sajūtu un atmiņu pierakstīšanu un publiskošanu, t. sk. publiskas pateicības izteikšanu kādam personiski vai profesionāli svarīgam cilvēkam, kurš nesen vai pirms ilgāka laika ir nomiris. Papildus varētu apspriest šādu publikāciju mērķus un mērķauditoriju, arī rosināt skolēnus veidot līdzīga žanra tekstus par pieredzēto kapsētās. Kā atzīst publikāciju autors R. Virks: „Kapi ir brīnišķīga prizma, caur kuru stāstīt [skolēniem – S. B.] par Latvijas vēsturi un apglabāto atšķirīgo devumu dažādajās jomās. Mēs bieži aizmirstam par apglabātajiem, par to, ka tie ir cilvēki, kas reiz dzīvojuši un radījuši, rakstījuši, cēluši un būvējuši. Tāds arī ir galvenais mērķis manai rakstu sērijai – atgādināt, ka zem zemes nedus vien cilvēka atliekas, bet gan veseli dzīvesstāsti. Kas gan varētu būt labāk, kā pieminēt šos cilvēkus, atdzīvinot viņu paveikto. Protams, pēc iespējas tikai to labāko. Par mirušajiem tikai labu vai neko. Ir vērts apspriest arī apglabāšanas tradīcijas. Piemēram, cik interesanti aizbraukt uz Rīgas Jauno ebreju kapsētu un palūkot ebreju kapu tradīcijas. Kur nu vēl Musulmaņu kapsēta Miķeļa kapos, Torņakalna vecie kapi vai Lielie kapi ar nolaistajām katakombām un baltvācu dzimtas locekļu pēdējām atdusas vietām, apdrupušajiem pieminekļiem. Kapi ir izcila vieta, kur smelties informāciju, uzzināt lietas. Kapi nav tabu, kamēr ievērojam dusošajiem pienācīgo cieņu un respektējam dažādās kapu tradīcijas. [...] Rīgas Meža kapi noteikti būtu pirmā vieta, ko apmeklēt, runājot par valodu daudzveidību. Padomju ģenerāļu pēdējās atdusas vietas tur mijas ar vēsturē nozīmīgāko latviešu politiķu, literatūras darboņu, mākslinieku, zinātnieku un vienkāršo ļaužu atdusas vietām. Krievu

un latviešu valoda epitāfijās tur, saprotams, dominē. Jau pieminētie musulmaņu kapi sniedz ieskatu arābu valodas epitāfijās. Savukārt Ivana kapos redzami krāšņi 90. gadu pompozitātes piemēri” (no nepublikotas S. Berras sarakstes ar R. Virku, 22.08.2023.).

Nobeigums

Kapsētu lingvistiskā ainava ir specifiska lingvistiskās ainavas sastāvdaļa, kas atšķiras no ierastajām pilsētas ainavām ar tekstu žanriem, funkcionalitāti, valodas lietojuma motivāciju un valodas pārvaldību. Tekstu satura fokusēšanās uz pagātņi (mirušo cilvēku dzīves datiem, personību un pieredzi), nāves temata dimensija un sēru valoda ir uzskatāmas par galvenajām atšķirībām salīdzinājumā ar cilvēku apdzīvotu vietu lingvistiskajām ainavām. Taču kapsētu lingvistiskās ainavas izpēte paplašina mūsu izpratni par rakstu valodas lietojuma jomām un funkcionalitāti publiskajā telpā, tāpat arī par lingvistiskās ainavas izpētes vietām.

Rakstā iekļautais divu Latvijas reģionālo kapsētu lingvistiskās ainavas apraksts liecina, ka Latvijas kapsētās var būt atšķirīgs valodu lietojums (piem., Kurzemes reģiona kapsētā ir vairāk epitāfiju ivritā un vācu valodā, savukārt Latgales reģiona kapsētā būtiska loma ir latgaliešu rakstu valodai) un ka verbālā un neverbālā informācija (īpaši personvārdu pieraksts, vēlējumi un attēli) pat nelielās kapsētās ir interesants izpētes materiāls ne tikai kultūras vēsturē, bet arī valodniecībā un valodas pedagoģijā.

Latvijas kapsētu epitāfiju saturs un forma ļauj latviešu valodas stundās vidusskolā runāt par gramatiku (piem., gramatiskā dzimte, verbu pavēles un vēlējuma izteiksme), interpunkciju, leksiku (eifēmismi un metaforas), onomastiku (priekšvārdi un uzvārdi) un sociolingvistikas jautājumiem (piem., valodu un valodas reģionālo variantu lietojums, valodu kontakti, valoda un identitāte). Epitāfijas ir noderīgs materiāls, lai runātu par aizgājēju identitātēm un to „organizāciju” atšķirīgu sociālo grupu un kultūru kontekstā (piem., apbedīšana t. s. nabagu, katoļu, ebreju kapos), atmiņu veidošanu un uzturēšanu, kā arī par nāves tematiku. Šo tematu iekļāvums latviešu valodas stundās vidusskolā veido skolēnu izpratni par valodu lietojumu specifiskam nolūkam un paplašina zināšanas par vairākiem valodniecības jautājumiem. Taču galvenais – kapsētu lingvistiskās ainavas

tekstu ieguve un iesaiste mācību procesā attīsta skolēnu tekstpratību termina plašākajā nozīmē (Berra, 2023), nevairoties no tekstiem, kas kādu aizspriedumu dēļ šķiet (vai varētu šķist) nepieņemami publiskās sarunās. Var tikai piekrist nosaukumā iekļautajam citātam – jēgpilns mērķis ir galvenais priekšnosacījums kolektīvam kapsētu apmeklējumam mācību nolūkos.

LITERATŪRA

- Apbedījumu vietu un kapsētu digitalizācija Latvijā.* (2022). Memorial Services. Pieejams <https://memorialservices.lv/lv/jaunumi/apbedijumu-vietu-un-kapsetu-digitalizacija-latvija>; skatīts 10.03.2023.
- Backhaus, P. (2019). Linguistic Landscape. In P. Heinrich, & Y. Ohara (Eds.), *Routledge Handbook of Japanese Sociolinguistics*. Routledge, 158–169.
- Berra, S. (2020a). *Autentiski teksti valodas apguvē: teorijas, pieejas un pieredzes stāsti*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Pieejams <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/53334>.
- Berra, S. (2020b). *Celvedis pilsētu tekstu izpētē*. Populārzinātnisks izdevums valodniecībā. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Pieejams <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/53310>.
- Berra, S. (2020c). Epitāfija kā sapresēta liecība par cilvēku un viņa dzīvi. *Pilsētu teksti kā lingvistiskās ainavas stāsti*. [Emuārs]. Pieejams <https://pilsetuseteksti.blogspot.com/2020/05/epitafija-ka-sapreseta-lieciba-par.html>.
- Berra, S. (2023). Tekstpratība. In *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams <https://enciklopedija.lv/skirklis/132418-tekstprat%C4%ABba>; skatīts 10.04.2024.
- Bērtulis Buls.* (b. g.). Latgales dati. [Datubāze]. Pieejams <https://latgalesdati.du.lv/persona/3859>; skatīts 10.04.2024.
- Birzkope, I. (15.11.2023). Latviju brīv sirdī nest. *eLiesma*. Pieejams <https://www.eliesma.lv/latviju-briv-sirdi-nest>.
- Blommaert, J. (2013). *Ethnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes: Chronicles of Complexity*. Bristol: Multilingual Matters. Pieejams <https://doi.org/10.21832/9781783090419>.
- Brown, K. D. (2012). The linguistic landscape of educational spaces: Language revitalization and schools in southeastern Estonia. In D. Gorter, H. F. Marten, & L. Van Mensel (Eds.), *Minority Languages*

- in the *Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 281–298.
- Burr, S. (2021). Linguistic Landscape Signs in First-language Learning Materials: From Passively Illustrative Function to Meaningful Learning Experience. In E. Krompák, V. Fernández-Mallat, & S. Meyer (Eds.), *Linguistic Landscapes and Educational Spaces*. Bristol: Multilingual Matters, 232–257.
- Burr, S. (2022). The Interaction of Nationalist Language Ideology and the Interests of individual actors: An Unresolved Dispute over Language Use on Latvian house number signs. In M. Nekula, T. Sherman, & H. Zawiszová (Eds.), *Interests and Power in Language Management* (Vol. VI). Peter Lang, 203–233. Pieejams <https://library.oapen.org/bitstream/andle/20.500.12657/53919/9783631864678.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Burr, S., Griķe, A. E., & Krieviņa, K. (2022). *Look at the Graves!:* Cemeteries as Guided Tourism Destinations in Latvia. In A. Schwan, & T. Thomson (Eds.), *The Palgrave Handbook of Digital and Public Humanities*. Palgrave Macmillan Cham, 459–477. Pieejams <https://doi.org/10.1007/978-3-031-11886-9>.
- Cenoz, J., & Gorter, D. (2008). The linguistic landscape as an additional source of input in second language acquisition. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 46(3), 267–286. Pieejams <https://doi.org/10.1515/IRAL.2008.012>.
- Chapelle, C. A. (2020). Linguistic landscape images and Québec's cultural narrative in French textbooks. In D. Malinowski, H. H. Maxim, & S. Dubreil (Eds.), *Language Teaching in the Linguistic Landscape. Educational Linguistics*, 49, 43–67. Pieejams https://doi.org/10.1007/978-3-030-55761-4_3.
- Driķe, N. (06.09.1999.). Atklāj Kurzemē lielāko vācu karavīru kapsētu. *Diena*. Pieejams <https://www.diena.lv/raksts/pasaule/krievija/atklaj-kurzeme-lielakovacu-karaviru-kapsetu-10516396>.
- Ebreju kapsēta*. (b. g.) Atklātais sabiedriskais fonds „Liepājas ebreju mantojums”. Pieejams <http://liepajajewishheritage.lv/projekti/ebreju-kapseta/>; skatīts 06.06.2023.
- Francis, D. (2003). Cemeteries as Cultural Landscapes. *Mortality*, 8(2), 222–227. Pieejams <https://doi.org/10.1080/1357627031000087442>.
- Gorter, D. (Ed.). (2006). *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters. Pieejams <https://doi.org/10.21832/9781853599170>.
- Gorter, D. (2017). Linguistic landscapes and trends in the study of schools. *Linguistics and Education*, 44, 80–85. Pieejams <https://doi.org/10.1016/j.linged.2017.10.001>.

- Gorter, D., & Cenoz, J. (2022). *A Panorama of Linguistic Landscape Studies*. Bristol: Multilingual Matters.
- Gorter, D., Marten, H. F., & Van Mensel, L. (Eds.). (2012). *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. London: Palgrave Macmillan.
- Guilat, Y., & Waksman, S. (2014). The Linguistic Landscape of Israel's Military Cemeteries as a Field of Symbolic Contestation. In A. Koll-Stobbe, & S. Knospe (Eds.), *Language Contact in Times of Globalization*. Peter Lang Publication and Greifswald University, 387-414.
- Hegediš, P., & Hus, V. (2020). Cemetery as an Opportunity for Learning outside the Classroom. *Creative Education*, 11(12), 2660-2671. Pieejams <https://doi.org/10.4236/ce.2020.1112197>.
- Herat, M. (2014). The Final Goodbye: The Linguistic Features of Gravestone Epitaphs from the Nineteenth Century to the Present. *International Journal of Language Studies*, 8(4), 127-150.
- Jaunsleinis, A., & Dzērvēna, A. (20.07.1989.). Par senajiem nosaukumiem. *Komunisti* (Liepāja), 137.
- Jegorova, I., & Urtāns, A. (1989). *Mērdzenes novada pagātne un šodiena*. Daugavpils: Daugavpils tipogrāfija.
- Kallen, J. L. (2023). *Linguistic Landscapes: A Sociolinguistic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press. Pieejams <https://doi.org/10.1017/9781316822807>.
- Kampe, P. (2014). Mauzoleji Rīgas, Jelgavas un Liepājas pilsētās kapsētās. *Mākslas Vēsture un Teorija*, 17, 52-59.
- Kapu pieminekļi uzraksti – epitāfijas*. (b. g.). Monumenti.lv. Pieejams <https://www.monumenti.lv/epitafijas>; skatīts 10.03.2023.
- Kapu uzraksti*. (b. g.). Latviešu folkloras krātuve, kolekcija Nr. 2101. (Aprakstu sagatavojuši R. Treija). Garamantas.lv. Latviešu folkloras krātuves digitālais arhivs. Pieejams <https://garamantas.lv/lv/collection/887402/Kapu-uzraksti>; skatīts 23.07.2023.
- Kolbuševskis, J., & Kolbuševskis, S. F. (1985). Folklorizētā poētiskā epigrāfika Rīgas Meža kapos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 21, 45-54.
- Krieviņa, K. (2017). Bārtas kapsētvide kultūrvēsturiskajā skatījumā. In E. Lāms, & A. Helviga (atb. red.), *Bārtas dzīpari: valoda, kultūra, tradīcijas, ļaudis*. Liepāja: LiePA, 279-332.
- Krieviņa, K. (2021). Personvārdi Nīcas pagasta Verbeļu kapu piemiņas zīmju uzrakstos. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 25, 71-82.
- Kruks, S. (2015). Piemiņas zīmju semiotika Latvijas kapsētās. *Letonica*, 29, 27-42.
- Laihonen, P., & Tódor, E. M. (2017). The changing schoolscape in a Szekler village in Romania: Signs of diversity in rehungarization. *International Journal of Bilingual Education and*

- Bilingualism*, 20(3), 362–379.
Pieejams <https://doi.org/10.1080/13670050.2015.1051943>.
- Lancmanis, I. (2011). *Bertschy. Arhitekta Paula Maksa Berči un viņa dēlu devums Liepājai*. Rīga: Valters un Rapa.
- Landry, R., & Bourhis, R. Y. (1997). Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16(1), 23–49. Pieejams <https://doi.org/10.1177/0261927X970161002>.
- Lazdiņa, S., Marten, H. F., & Pošeiko, S. (2008). Lingvistiskās ainavas metode – netradicionāls ceļš multilingvisma jautājumu izpētē un mācīšanā. Zinātniski metodiskais žurnāls. *Tagad*, 1, 43–49. Pieejams https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2019/10/Tagad_1_08.pdf.
- Lazdiņa, S., Pošeiko, S., & Marten, H. F. (2013). Baltijas valstu lingvistiskā ainava: dati, rezultāti, nākotnes pētījumu perspektīvas. *Via Latgalica*, 5, 39–51.
- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61, 275–301. Pieejams <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.01.011>.
- Līvas kapsēta*. (b. g.). Cemety. Pieejams <https://www.cemety.lv/public/cemeteries/116>; skatīts 10.04.2024.
- Līvas kapsēta*. (b. g.). Memorial Services. Pieejams <https://memorialservices.lv/lv/livas-kapseta>; skatīts 13.11.2023.
- Malinowski, D. (2015). Opening spaces of learning in the linguistic landscape. *Linguistic Landscape*, 1(1/2), 95–113. Pieejams <https://doi.org/10.1075/ll.1.1-2.06mal>.
- Malinowski, D., & Tufi, S. (2020). *Reterritorializing Linguistic Landscapes: Questioning Boundaries and Opening Spaces*. London: Bloomsbury.
- Manalastas, N. E. L. (2023). The communicative functions of epitaphs in the linguistic landscape of *Libingan ng mga Bayani* (Heroes' Cemetery), Philippines. *Mortality*. Pieejams <https://doi.org/10.1080/13576275.2023.2268539>.
- MK noteikumi Nr. 416 – *Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu un vispārējās vidējās izglītības programmu paraugiem. Ministru kabineta noteikumi Nr. 416*. (03.09.2019.). Pieejams <https://likumi.lv/ta/id/309597>.
- MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. (2003–2024). LU Latviešu valodas institūts. Pieejams <https://tezaurs.lv/mlvv/>; skatīts 10.04.2024.
- O'Regan, J. (2007). *Linguistic Landscapes, Western Deathscapes*. Presented at: Hybrides, Differences, Visions: The Study of Culture II, Modena, Italy.

- [PowerPoint slides]. Pieejams <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10085516/>.
- Pliberšek, L., & Vrban, D. (2019). Cemeteries as Cultural Heritage: Implementing the Model of Cemeteries-Cultural Heritage as Education Environment. *Journal of Innovative Business and Management*, 11(2), 22-31. Pieejams <https://doi.org/10.32015/JIBM/2019-11-2-3>.
- Pošeiko, S. (2015). *Valodas un to funkcionalitāte pilsētu publiskajā telpā: Baltijas valstu lingvistiskā ainava*. [Promocijas darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga. Pieejams http://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31349/298-51593-Poseiko_Solvita_sp10146.pdf?sequence=1.
- Pošeiko, S. (2018). Revaluation of graffiti as unwanted texts in language acquisition. *Badania nad językiem i kulturą, III: Brudne, odrażające, niechciane w kulturze*. Poznan: Uni-Druk, 101-112.
- Pošeiko, S. (2019). Lingvistiskā ainava. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams <https://enciklopedija.lv/skirklis/52199-lingvistisk%C4%81-ainava>; skatīts 13.11.2023.
- Reimers, E. (1999). Death and Identity: Graves and Funerals as Cultural Communication. *Mortality*, 4(2), 147-166. Pieejams <https://doi.org/10.1080/713685976>.
- Sakstagala skola 2012 – Aktivitāte „Dzimtā puse”. (b. g.). Sakstagala Jāņa Klīdzēja pamatskola. Pieejams <https://sakstagalaskola.1w.lv/144-/>; skatīts 10.04.2024.
- Sayer, P. (2010). Using the linguistic landscape as a pedagogical resource. *ELT Journal*, 64(2), 143-154. Pieejams <https://doi.org/10.1093/elt/ccp051>.
- Semple, S., & Brookes, S. (2020). Necrogeography and necrosapes: living with the dead. *World Archaeology*, 52(1), 1-15. Pieejams <https://doi.org/10.1080/00438243.2020.1779434>.
- Shohamy, E. (2018). Linguistic Landscape after a Decade: An Overview of Themes, Debates and Future Directions. In M. Pütz, & N. Mundt (Eds.), *Expanding the Linguistic Landscape: Linguistic Diversity, Multimodality and the Use of Space as a Semiotic Resource*. Bristol, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters, 25-37. Pieejams <https://doi.org/10.21832/9781788922166-004>.
- Shohamy, E., & Gorter, D. (Eds.). (2009). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York, NY & London: Routledge.
- Spārītis, O. (2008). Mākslas vēsturnieka skats uz Latvijas epigrāfiju. *Linguistica Lettica*, 18, 103-124.
- Treija, R. (2006). Latviešu kapsētu epitāfiju tekstu struktūra: Galvenās aprises. *Letonica*, 14, 259-284.

- Vajta, K. (2018). Gravestones speak – But in which language? Epitaphs as mirrors of language shifts and identities in Alsace. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 39(2), 137-154. Pieejams <https://doi.org/10.1080/01434632.2017.1321652>.
- Vajta, K. (2020). Identity beyond death: messages and meanings in Alsatian cemeteries. *Mortality*, 26(1), 17-35. Pieejams <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/013576275.2020.1715360>.
- Vajta, K. (24.02.2023). *The Linguistic Landscape of Cemeteries in Alsace. Language Shift and Identities*. [PowerPoint slaidrāde]. Turku Lecture Series in Multilingualism. Pieejams <https://sites.utu.fi/multilinglectures/events/the-linguistic-landscape-of-cemeteries-in-alsace/>; skatīts 13.11.2023.
- van der Steina, A., & Runce, I. (2023). *Sarežģītais mantojums. Holokausta vietas Latvijā tūrisma un atmiņas kultūras mijiedarbībā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Virks, R. (20.01.2021.). *Meklējot zilonu dresētāja kapu*. TVNET. Pieejams <https://www.tvnet.lv/7159675/meklejojot-zilonu-dresetaja-kapu>.
- Vitena, K. (08.09.2014.). *Kā sokas ar valstisko audzināšanu jūsu skolā?* LA.LV. Pieejams <https://www.la.lv/par-patriotismu-ne-tikai-pirms-lacplesa-dienas%E2%80%A9>.
- Vorza, S. (2013). *Mērdzīnes pagasta epitāfiju teksti: žanriskais, lingvistiskais un semiotiskais aspekts*. [Maģistra darbs, Rēzeknes Augstskola].
- Waksman, S., & Shohamy, E. (2010). Decorating the City of Tel Aviv-Jaffa for its Centennial: Complementary Narratives via Linguistic Landscape. In E. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni (Eds.), *Linguistic Landscape in the City*. Bristol, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters, 57-73. Pieejams <https://doi.org/10.21832/9781847692993-006>.
- Wright, E. A. (2005). Rhetorical Spaces in Memorial Places: The Cemetery as a Rhetorical Memory Place/Space. *Rhetoric Society Quarterly*, 35(4), 51-81. Pieejams <http://www.jstor.org/stable/40232609>.
- Wurdinger, S. D., & Carlson, J. A. (2010). *Teaching for Experiential Learning: Five Approaches That Work*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield Education.

I T J K A W & ! A S R L
I Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
I Z C K , U G A H T J P
H & K & I S R & B H T
K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H Z C K , U G & Y N Q I

LAUKA PĒTĪJUMS AGLONĀ: SOCIOONOMASTISKS IESKATS¹

A Field Study in Aglona: Socio-onomastic Insight

■ ANTRA KĻAVINSKA

---

¹ Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

ABSTRACT

Keywords:

*socio-onomastics,
variance,
proper names,
toponyms,
anthroponyms*

Proper names are an important part of language, which can reveal the identity of persons and places and reflect important social structures. This is why socio-onomastics, which focuses on the use of proper names in social, cultural, and situational conditions, is becoming even more relevant in modern research of proper names. In August 2021, a field study was performed in Aglona (Latgale, Eastern Latvia); 24 respondents aged 13 to 91 were interviewed. The interview questions focused on various sociolinguistic issues, including the use of proper names and the name-giving experience.

The aim of this article is to discover how the informants' stories about the toponyms and anthroponyms used in Aglona reveal universal and local naming trends, personal experience, and attitude to the proper name variants functioning in society.

From the analysis of the respondents' experience with naming, it has been concluded that the choice of first names is predominantly governed by universal principles: fashion (corresponds to general trends in Latvia), euphony, agreement with the surname, religion, personal associations, name origin, family traditions, etc. The specific nature of Aglona as an important Catholic center has an important role in the choice of first names. The interviewed Catholic priests have observed two different naming trends. Catholic traditions are still alive in the choice of baptismal names. When naming their children, parents choose names from the Catholic calendar. Others choose to give "modern" names.

One of the popular socio-onomastic matters is the variance and variability of proper names. The speech of the interviewed individuals shows variations in

the pronunciation of toponyms, which confirms the functioning of the official form of the toponym, as well as the phonetic variants in different subdialects. The speech of the older generation is characterized by variance in the use of personal names (mainly first names). The dialectical variants typical of the Latgalian anthroponomic system, hypocorisms, and nicknames are functioning alongside the official first name. The aspects of the variability of proper names and the local identity of Aglona residents are prominent in the stories about the surname *Aglonietis*. The origin of the surname from the place name *Aglona* is related to the Latvianization of surnames in the early 1940s.

Ievads

Īpašvārdi ir nozīmīga valodas daļa, kas var atklāt personu un vietu identitāti, atspoguļot svarīgas sociālās struktūras. Tāpēc mūsdienās īpašvārdu pētniecībā arvien aktuālāks kļūst socioonomastikas virziens, kas pēta īpašvārdu lietojuma sociālos, kultūras un situatīvos apstākļus. Onīmu lietojuma analīze var sniegt būtiskas atziņas par tādiem sabiedrības izaicinājumiem kā globalizācija, migrācija, kultūru daudzveidība, urbanizācija, dažādu grupu iekļaušana vai atstumtība, attieksme pret minoritātēm, digitalizācija u. c. (Ainiala & Östman, 2017, 15).

Socioonomastikas jēdziens parādījās jau 20. gadsimta 70. gados, akcentējot pragmatisko aspektu īpašvārdu izpētē (Fisher & Walther, 1971). Tomēr pastiprināta interese par šo jomu radusies pēdējās desmitgadēs. To apliecina vairākas nozīmīgas publikācijas, piemēram, somu lingvistes Terhi Ainialas nodaļa par socioonomastiku Oksfordas rokasgrāmatu sērijas izdevumā „The Oxford Handbook of Names and Naming” (2016), monogrāfija „Socioonomastics. The pragmatics of names” (Ainiala & Östman, 2017). Socioonomastikas teorētiskajiem jautājumiem un praktiskajiem pētījumiem pievērsta uzmanība nozīmīgākajos onomastikas izdevumos, piemēram, Amerikas Īpašvārdu biedrības (*American Name Society*) žurnālā „Names. A Journal of Onomastics”, Starptautiskās Onomastikas padomes (*International Council of Onomastic Sciences*) rīkoto kongresu rakstu krājumos.

Eiropas ziemeļvalstu socioonomastikas pētījumu vietnē „New trends in Nordic Socio-onomastics” (About socio-onomastics, b. g.) ir nosaukta aktuālā tematika un apspriesti metodoloģijas problēmjautājumi. Tiek atzīts, ka socioonomastika tradicionāli izmanto gan kvalitatīvās metodes (visbiežāk intervijas), gan kvantitatīvās metodes (parasti anketēšanu, statistikas datus). Taču tādas metodes kā novērojumi un autentiskas mijiedarbības ieraksti ir izmantotas daudz retāk, līdz ar to ir mazāk iespēju pētīt īpašvārdu situatīvo lietojumu. Tāpat maz izmantotas digitālās datu vākšanas un pūļiesaistes iespējas. Tematiski tiek aktualizēta toponīmiskās kompetences izpēte ar nolūku noskaidrot, cik un kādus vietvārdus savā dzimtajā novadā zina dažāda vecuma, profesiju un dzimuma cilvēki. Vai arī tiek pārbaudīts, kādus vietvārdus vai to variantus dažādas lokālās izcelsmes cilvēki izmanto konkrētu vietu nosaukšanai. Savukārt personvārdu socioonomastiskā

izpēte ietver vārdu došanas tradīciju, vārdu popularitātes un variāciju izpēti dažādās sociālajās grupās un etniskajās kopienās, akcentējot varas un statusa jautājumus. Šis pētījums balstīts interviju datos, tematiski uzsverot vietvārdu un personvārdu variantumu, priekšvārdu izvēles motivāciju, nedaudz pieskaroties mikrotoponīmu lietojumam.

Socioonomastikas pētījumi aktualizē arī īpašvārdu lietojuma reģionālo, lokālo izpausmju identificēšanu. Piemēram, Inges Sērheimas (*Inge Særheim*) rakstā „Place Names in Oral Tradition: Sources of Local Language and Cultural History” („Vietvārdi mutvārdu tradīcijās: vietējās valodas un kultūrvēstures avoti”) apskatīti mikrotoponīmi no Roglandes Norvēģijas dienvidrietumu daļā, tie analizēti kā izlokšņu lingvistiskās liecības un daļa no lokālās kultūrvides. Tiek secināts, ka vietējā mutvārdu tradīcijā lauku, pļavu, upju, ezeru, mežu, kalnu un citu topogrāfisku objektu nosaukumi ir gan jauni darinājumi, gan vietējā izloksnē nodoti no paaudzes paaudzē. Pēc sava semantiskā satura vietvārdi mutvārdu tradīcijā ir vērtīgas liecības par vietējo izloksni un vairākiem kultūras vēstures aspektiem (Særheim, 2016).

Latviešu valodniecībā socioonomastiskas ievirzes pētījumi lielākoties attiecināmi uz personvārdiem, proti, pētīta priekšvārdu popularitāte Latvijā (Bušs, 2003; L. Balode, 2019; 2022 u. c.), vārda došanas tradīcijas (M. Balode, 2015; Griķe, 2020 u. c.), neoficiālo priekšvārdu (hipokoristiku un iesauku) motivācija un funkcionalitāte (Ernstson, 2002; Zuģicka, 2011; Kļavinska, 2020 u. c.). Laimute Balode (2015), apskatot jaunākos socioonomastikas pētījumus Latvijas Universitātē, norāda, ka toponīmijas jomā īpaši pieaugusi interese par neformālo urbanonīmiju: lielākajās Latvijas pilsētās apkopoti un analizēti neoficiālie (slenga) urbanonīmi, lai noskaidrotu to veidošanās motivāciju, darināšanas paņēmienus un jauniešu attieksmi pret šādiem neoficiāliem vietvārdiem. Pētīti arī Latvijas ergonīmi (L. Balode & Bušs, 2007; Bušs, 2013; 2014; Pošeiko, 2015; 2020), kā arī zoonīmi (Bušs et al., 2016; Štrausa, 2008; 2021 u. c.).

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas pētnieki 2021. gada augustā veica lauka pētījumu Aglonā (apdzīvota vieta Latvijas austrumu daļas kultūrvēsturiskajā novadā Latgalē, Preiļu novadā, nozīmīgs katoļu reliģiskais centrs). Daļēji strukturēto interviju galvenais mērķis bija iegūt datus (audio ierakstus) topošajam mūsdienu latgaliešu runas korpusam (turpmāk – MuLaR),

proti, bija svarīgi intervēt dažāda vecuma un dzimuma agloniešus, kas runā latgaliski. Savukārt interviju satura veidošanā tika aktualizēti dažādi sociolingvistikā aktuāli jautājumi, tostarp par īpašvārdu lietojumu. Respondentiem tika jautāts, kā viņu ģimenē tiek pieņemts lēmums par vārda došanu jaundzimušajam (pašu intervējamo vai viņu bērnu vārdu izvēles motivācija), vai un kā vārda izvēli ietekmē reliģiskā piederība; vai saziņā tiek lietoti neoficiālie priekšvārdi (vārda saīsināta forma, iesauka). Tika vaicāts par Aglonas un tuvākās apkaimes vietvārdu izrunu, attieksmi pret dažādiem vietvārdu variantiem. Dažus īpašvārdu lietojuma aspektus intervijas laikā aktualizēja paši respondenti, piemēram, par uzvārda maiņu, par vārda došanu automašīnai. Lai nodrošinātu atbilstību akadēmiskā godīguma un personas datu aizsardzības vadlīnijām, pirms intervijas veikšanas tika iegūta rakstiska informētā piekrišana (intervējot bērnus – vecāku vai aizbildņu piekrišana) audioieraksta veikšanai un turpmākai datu izmantošanai pētnieciskiem nolūkiem. Kopumā tika intervēti 24 respondenti (17 sievietes un 7 vīrieši) vecumā no 13 līdz 91 gadam. Šajā rakstā citētas tikai to respondentu atbildes, kas vai nu precīzāk demonstrē kopējās tendences vai arī atklāj īpašus gadījumus.

Raksta mērķis ir aktualizēt mūsdienās nozīmīgu īpašvārdu izpētes virzienu, proti, socioonomastiku, reģionālā aspektā, analizējot, kā informantu stāstījumā par Aglonas apkaimes vietvārdiem un personvārdiem atklājas universālās, lokālās (Latvijas) un reģionālās (Latgales, Aglonas kā nozīmīga katolicisma centra) vārda došanas tendences, personīgā pieredze, attieksme pret sabiedrībā funkcionējošiem īpašvārdu variantiem.

Pētījuma novitāte ir saistāma arī ar korpuslingvistikas rīku izmantojumu onomastikas datu ieguvē un analizē. Lauka pētījumā iegūtie audio ieraksti tika segmentēti un transkribēti latgaliešu rakstu valodas ortogrāfiskajā transkripcijā, vienlaikus ņemot vērā spontānas runas un izlokšņu iezīmes. Tā kā korpusa platformā iespējams sasaistīt transkribētā teksta fragmentu ar audiofailu, ortogrāfiskā transkripcija atvieglo meklēšanas iespējas, tajā pašā laikā neizslēdz iespēju noklausīties izrunu. MuLaR tekstu transkribēšanas konvencija paredz, ka lielie sākumburti netiek lietoti segmenta sākumā, bet īpašvārdos tiek izmantoti. Pieturzīmes netiek lietotas, izņemot jautājuma zīmes jautājuma teikuma beigās. Ja runā ir vārdu fragmenti, aprautas vārda daļas, tad izlaistā fragmenta vietā tiek izmantota defise (plašāk par transkribēšanas konvenciju

MuLaR Juško-Štekele & Kļavinska, 2022, 236–237). Rakstā, citējot respondentu teikto, ievēroti MuLaR transkribēšanas principi. Ja tiek izmantots plašāks konteksts, proti, vairāki blakus esoši segmenti, tie tiek atdalīti ar punktu. Šajā pētījumā datu kvalitatīvai analīzei izmantoti pilni interviju ierakstu transkripti, savukārt datu kvantitatīvai analīzei veikta, izmantojot korpuslingvistikas rīkus. MuLaR korpusā ir iespējams ierobežot meklēšanu, metadatu sadaļā atlasot datus pēc avota (Latgalē, Austrumu diasporā vai medijos iegūti runas dati), pēc runātāju dzimuma, vecuma, dzīvesvietas, kā arī viena informanta runā. Tādā veidā šim pētījumam atlasīti Aglonā veiktā lauka pētījuma dati. Konfidencialitātes nolūkā intervējamo personu dati tiek šifrēti, katram runātājam MuLaR korpusā ir piešķirts kods, lai atvērtajā piekļuvē pieejamais teksts būtu pseidonimizēts. Runātāju kodi, piemēram, M400-1971 vai F406-1960, sniedz norādi uz dzimumu (M – vīrietis; F – sieviete), kārtas numuru un dzimšanas gadu. Turpmāk rakstā, izmantojot korpusa datus ilustratīviem nolūkiem, teksta fragmentu citātiem norādīts informanta kods.

1. Variantums vietvārdu lietojumā

Viens no socioonomastikā aktuāliem jautājumiem ir ipašvārdu variantums un mainība (Ainiala & Östman, 2017, 3).

Pētījumā aktualizēts Aglonas ciemā un tā apkaimē esošo vietu nosaukumu lietojums. Enciklopēdijā „Latvijas pagasti” norādīts, ka Aglonas ciems (atrodas mūsdienu Preiļu novada Aglonas pagastā) „kā apdzīvota vieta sāka veidoties 17./18. gadsimtu mijā, kad dominikāņu ordeņa mūki te uzcēla klosteri un baznīcu. 1968. gadā Aglona administratīvi apvienota ar Somersetas ciemu, kuru 1883. gadā dibinājis Novjrdvoras muižas īpašnieks Roseters, nosaucot to savas sievas dzimtas uzvārdā” (Iltner, 2001, 23). „Latgales lingvoteritoriālajā vārdnīcā” Aglona raksturota kā katolicisma centrs un svētvieta, populārs tūrisma objekts; Aglonas apkaime ir ievērojama vairāku valsts nozīmes arheoloģisku pieminekļu dēļ (Ciriša ezera Upursalas pilskalns un Madelānu pilskalns ar apmetni) (Malahovskis, 2012, 29–31). Jaņa Endzelīna vārdnīcā „Latvijas PSR vietvārdi” bijušo pagastu sarakstā dota norāde „Aglona (tā parasti lietā, pareizi: Eglūne; kādreiz Kapeņu daļa)” (Endzelīns, 1956, 413), attiecīgi informācija par Aglonu atrodama vārdnīcas šķirklī *egle* (Turpat, 266).

Aptaujātie Aglonas iedzīvotāji zina stāstīt par vietvārda etimoloģiju, saistot to ar apelatīvu *egle* (pirmo patskani izrunā plati [æ] vai kā [a]). Viena respondente te pamato arī ar nostāstu:

tur kur tagad ir bazilika Aglyunys tī ir bejus tei nazkodejuo upurvīta jā. i tī jūs vot nu nu turinis izcierta tū jūs aglu mežu i ka tys [...] golvonais nu nu nu tuos viedais tas tēvs kas bie jī puorsacēle iz upursolu kur tagad mums upursola azarā ir (F408-1964).

Cita respondente min, ka leģendu par Upursalu Ciriša ezerā izlasījusi grāmatā:

tur taida legenda par itū Upursolu it kod bibliotekā dabuot gruomotu Rupaiņa voi tik nav dorbs „Baltie tēvi” taida gruomota. [...] ka tymā laikā tys jau bejs veļ tyukstuša divisymtī godi nu ap taidu laiku. ka iz tuo kolna jaunys meitinis dadzynuojis upura dieviem ticeiba nabeja vēļ īvīsta. jū nūsauce par Upuru kalnu nu tim laikim (F412-1948).

Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāzē ir sniegta informācija, ka Aglona ir lielciems, nosaukumā o izrunājams kā divskanis [uo], citu nosaukumu sadaļā doti varianti *Agliuna*, *Aglyuna* (latgaliski) (LĢIA). Pēc MuLaR korpusa datiem (09.11.2023.) vietvārds *Aglona* informantu stāstījumā pieminēts visbiežāk, lietots galvenokārt variants *Aglyuna* dažādās vārdformās, kā arī minēts katoikonīms *aglyuniši* un dzimtas uzvārds *Aglyuniši* dažādās vārdformās (kopā 166 vārdlietojumi). Konstatēti septiņi gadījumi (vietvārdi un uzvārdi) ar *Aglūn-*, kā arī runas fragmentos latviešu literārajā valodā divas reizes lietots vietvārda variants *Aglona*, vienu reizi – uzvārds *Aglonietis*.

Ar Aglonas ciemu vēsturiski saistīta *Somerseta* (burts o izrunājams kā īsais patskani [o]) – ciema daļa; pastāv; cits nosaukums: *Samarsets* (LĢIA). „Latvijas vietvārdu vārdnīcā” (2017) minēts šķirklis *Samārseta* – ciems Aglonā (izrunā: samārs'eta, // Aglyūna), varianti: *Samarsets*, *Somerseta*, *Somersēta*. Ciems dibināts 1883. gadā un nosaukts īpašnieka sievas meitas vārdā, pastāv arī vietvārds *Somerseta*, grāfiste Anglijā (LVV, 143). Konstatēts, ka arī pašu agloniešu runā joprojām vērojami vairāki šī vietvārda varianti

gan vīriešu, gan sieviešu dzimtē: *Samarsets(-a)* (deviņi vārdlietojumi); *Somersets(-a)* (septiņi vārdlietojumi) (MuLaR).

Vecākās paaudzes respondente nosauc vairākus ciemu nosaukumus un agrāko pagasta nosaukumu (kvadrātiekvās doti attiecīgi LĢIA vietvārdu datubāzē atrodamie oficiālie literarizētie nosaukumi pamatformā):

Madaļāni [Aglonas Madelāni] *Syla Dauksts* [Sila Daukšti] *Sekļa Dauksts* [Sekļa Daukšti] *Leitāni* [Leitāni] *Joksti* [Joksti] *Salinīki* [Salenieki]. [..] *iz tū pusi vēļ Mysāni* [Misāni] *Mykāni* [Sienapurv], *Biernāni Lelī Biernāni Mozī* [Lielie Bernāni, Mazie Bernāni] [..]. *tī Bieržgaļa* [Bērzgale] *bazneica tod da Kapiņom* [Kapiņi] *jau krīvu dzeraune tuoļuok Staradvorje* [Starodvorje]. [..] *da karam Kapiņuos bejs lels cīmats. tī škola beja vēļ i piec kara beja ostongadeiguo škola. i tur beja Kapiņuos cīma padūme kai agruok seļsaveti saucēs tymūs laikūs da karam. i i taida cīma padūme kai Somerseta voi Aglyuna nabejus tymā laikā a bejus Kapiņuos tymuos. nu šanis septeni kilometri da Kapiņom pa Dagdys ceļam ka braukt pa sošejai* (F412-1948).

Aglonas pagastā atrodas Jaunaglona – ciems, kam norādīti arī citi nosaukumi: *Jaunagliuna*, *Jaunaglyuna* (latgaliski), *Kamenca*, *Kameņeca* (agrāk) (LĢIA). Informantu runā arī vērojami vairāki varianti: *Jaunaglyuna* (astoņi vārdlietojumi), *Jaunagluona* (2), *Jaunaglūna* (1); *Kamenca* (2). Turklāt vienā gadījumā lietoti divi varianti vienlaikus, kas norāda, ka agrākais nosaukums *Kamenca* tiek uztverts kā mūsdienu Jaunaglonas ciema daļa: *iz Kamencu Jaunaglūnā* (F423-1959).

Variantums runas korpusā (tikai Aglonas informanti) fiksēts arī pilsētu nosaukumos: *Rēzekne* (20 vārdlietojumi) un *Riezekne* (27); *Preili* (16) un *Praili* (12).

Aglonas respondenti norāda, ka ir novērojuši atšķirības dažādu izlokšņu runātāju vietvārdu izrunā, paužot *mēs-viņi* opozīciju (*mēs sakām – viņi saka*):

nu princypā es soku Preili cyti soka Praili jā (F401-1973);

jius sokit Rēzekne taipat kai mes. rēzekniši soka Riezekne
(F419-1962);

cytu reizi ir tai ka asu dzierdiejuse nu sovim vacuokim nu
brauksim iz Somarsetu. uz Somerse- Samarsetu vot tai ji soka.
brauksim iz Samarsetu. ite tys nūzeimej uz centru (F401-1973).

Intervēto personu runā vērojama vietvārdu variantums un mainība apliecina gan vietvārda oficiālās formas, gan vēsturiskā varianta, gan izlokšņu fonētisko variantu funkcionēšanu.

Informantiem tika vaicāts arī par mikrotoponīmu lietojumu, taču daudzi minēja, ka līdz ar lielsaimniecību izveidošanos un mehanizāciju lauku apvidū ir zudusi vajadzība lietot nelielu ģeogrāfisku objektu (tīrumu, pļavu, pakalnu u. c.) nosaukumus. Tāpēc tie ir aizmirsti vai nav zināmi. Tikai daži respondenti varēja pavēstīt par atsevišķiem mikrotoponīmiem, kas ieguvuši nosaukumu savas formas dēļ (pļava *Triugoļņiks*, no krievu val. 'trīsstūris'), pēc kāda nozīmīga objekta (*Majaka kolns*, no krievu val. *majak* 'bāka') vai īpašnieka vārda (*Gabruša vacaine*):

pļava pi Kruoslovys rūbežys taida treisstyuraina. mes jū saucem
vīnkuorši Triugoļņiks. [...] teirumus saucem otkol piec bejušūs
īpašņiku muojis. nu pīmāram myusim ir taida nalela Gabruša
vacaine. [...] ar gruobekleiti kosom sīnu voi ar plugu orom
kartupeļus [...] tod vēļ vyss bie tys vairuok sasaglobovis atmiņā
(M405-1966);

mums ir blakus sātai ē kolns iz kura kuodreiz beja tūrņs. i
me- i vyssi jū sauce maņ likās ka Aglyunā daudzi pat zyna
Majaka kolns (F403-1962).

2. Priekšvārdu izvēle un vārda došanas tradīcijas

Valodniece Lidija Leikuma atzīst, ka latgaliešu viendabīgās konfesionālās piederības dēļ senākā priekšvārdu sistēma vairāk līdzinās poļu un lietuviešu personvārdiem, lai arī daļa priekšvārdu sakrīt visiem latviešiem. Taču šī savdabība ir saglabājusies līdz 20. gadsimta otrajai pusei, kad pakāpeniski

katoļu kristāmos vārdus nomainīja citi – pārējiem Latvijas novadiem vairāk raksturīgie priekšvārdi (Leikuma, 2012, 90).

Salīdzinot dažādu vecumu Aglonas respondentu priekšvārdu popularitāti Latvijā kopumā un Latgalē, var secināt, ka iepriekš minētā tendence attiecināma arī uz Aglonu (sk. 1. un 2. tabulu).

1. TABULA. Aglonas respondentu (vīriešu) vārdu popularitāte pēc Centrālās statistikas pārvaldes datubāzes „100 populārākie jaundzimušo vārdi Latvijā” (CSP) datiem

Vīrieša vārds	Dzimšanas gads	Tuvākais datubāzē norādītais gads	Vieta 100 populārāko vārdu sarakstā Latvijā	Vieta 100 populārāko vārdu sarakstā Latgalē
<i>Aigars</i>	1977	1975	16	26
<i>Aivars</i>	1966	1965	7	6
<i>Daumants</i>	1971	1970	-	-
<i>Edvards</i>	2002	2000	58	77
<i>Jānis</i>	1993	1995	1	1
<i>Juris</i>	1970	1970	7	8
<i>Valdis</i>	1963	1965	21	17

2. TABULA. Aglonas respondenšu (sieviešu) vārdu popularitāte pēc Centrālās statistikas pārvaldes datubāzes „100 populārākie jaundzimušo vārdi Latvijā” (CSP) datiem

Sievietes vārds	Dzimšanas gads	Tuvākais datubāzē norādītais gads	Vieta 100 populārāko vārdu sarakstā Latvijā	Vieta 100 populārāko vārdu sarakstā Latgalē
<i>Anita</i>	1973	1975	27	14
<i>Anna</i>	1930	1930	1	1
<i>Annija</i>	2007	2005	27	62
<i>Astrīda</i>	1975	1975	-	-
<i>Dzintra</i>	1962	1960	25	58
<i>Elizabete</i>	1979	1980	-	-
<i>Ilze</i>	1965	1965	8	71
<i>Ināra</i>	1962	1960	6	4
<i>Ineta</i>	1976	1975	46	41
<i>Lidija</i>	1943	1945	14	7
<i>Lidija</i>	1960	1960	47	18

<i>Lija</i>	1979	1980	-	-
<i>Loreta</i>	2007	2005	56	56
<i>Māra</i>	1964	1965	56	88
<i>Stefānija</i>	1931	1930	80	38
<i>Vitālija</i>	1948	1950	-	-

No sarakstā minētajiem vīriešu vārdiem par tradicionāliem katoļu kristāmiem vārdiem varētu uzskatīt priekšvārdus *Jānis*, *Juris*, arī *Edvards* (kā *Eduards* variantu), attiecīgi no sieviešu vārdiem – *Anna*, *Elizabete*, *Lidija*, *Stefānija*. Šo vārdu popularitātes rādītāji gan liecina, ka attiecīgajos gados tie ir populārāko vidū arī Latvijā kopumā (īpaši *Anna* un *Jānis*).

Aplūkojot vairāku konkrētu priekšvārdu (*Anita*, *Dzintra* u. c.) popularitātes likni datubāzē izveidotajā rīkā, var secināt, ka „modes” vārdi līdz Latgalei nonāk vēlāk. Piemēram, sieviešu vārds *Anita* Latvijā kopumā ir bijis 100 populārāko skaitā no 1935. līdz 1995. gadam, augstāko popularitāti sasniedzot 1955. gadā (2. vieta), savukārt Latgalē to biežāk izvēlējušies dot jaundzimušajiem no 1950. līdz 2005. gadam, kulmināciju sasniedzot 1965. gadā (8. vieta). Mūsdienās vērojamas mazākas atšķirības, piemēram jaunāko respondentu vārdu popularitāte: *Edvards* (2000. gadā 58. vieta Latvijā, 77. vieta Latgalē); *Loreta* (2005. gadā 56. vieta Latvijā, arī Latgalē). Tiesa, mūsdienās vērojamas atšķirības vārdu popularitātē dažādos Latvijas reģionos, iespējams, nevienmērīgās etniskās piederības dēļ, taču cittautieši šajā pētījumā netika aptaujāti.

Atbildot uz jautājumu par to, kā tiek izlemts, kāds vārds tiks dots jaundzimušajam, vairāki Aglonas respondenti norāda, ka liela loma ģimenē ir bijusi vecmammai (*babai*, *babeņai*), kura parasti ir ģimenes tradīciju sargātāja, cenšas atrunāt vecākus no nekritiskas sekošanas modes tendencēm, pievērš uzmanību vārda labskaņai:

jei beja okla babeņa. jei [...] soka nu jius dūmojit kai gribit bet es jums īsceitu likt Juoni. partū ka Juoņs ir jau tai kai muna Juoņa veira dzeds ir Juoņs. i nu dzeda pusis nu tur saīt tai kai gon nu vīnys gon nu ūtrys pusis tur kaut kaidi dzedi beja Juoni (F422-1979);

gribēja dūt Aija vuordu. a baba muna Veronika ai-jai-jai nu kas tys par vuordu vysu myužu ai-jai-jai-jai. vot Vilhelmīne byutu lobs vuords jā. a munai mamai cīš napatīcs Vilhelmīne. smogs i nazkaida tī buoba bejuse brytka ar itaidu vuordu jā. [...] nu i vot mama izguoja iz kompromisa. nu labi nu davai sauksim par Viju. nu Vija jā tys ir ciļvieceigs vuords (F423-1959);

babeņa gribē vacū laiku vuordu. Katrīna jei gribē lai es byutu. muns tāvs pascie ka tev pošai pīdzims veļ vīna meita vari jū saukt. da babai kurai tymā laikā nu es nazynu cik jau jai godu bie. bet nu vot i tai s- streidā uzvarē tāvs. nu tai es i Anita palyku jā (F401-1973).

Attiecīgi var secināt, ka lielākoties galīgo lēmumu tomēr pieņem vecāki, uzklusot arī citu ģimenes locekļu (vecāko bērnu) vēlmes:

maņ paps izavēlējēs vuordu. vysmoz tai maņ mama stuosta ka paps izavēlējēs. muosa Aija jī gribēja mani nūsaukt par Maiju hehe. tāvs beja kategoriski pret nā byus Dzintra vot tai (F403-1962);

pošu jaunuokū bruoli kod myus atnese nu slimneicys mama mes [vecākie brāļi un māsa – aut.] uzreiz tyuleņ nikaidu variantu tikai Juoņs jo mes gribēm ugunskuru hi hi vīnkuorši lai byutu (M405-1966).

Personvārdu pētnieki ir identificējuši universālus principus priekšvārdu izvēlē: mode, labskanība, saskaņojums ar uzvārdu, reliģija, vārda cilme, personiskās asociācijas, ģimenes tradīcijas (Dunkling, 1995). „Latviešu personvārdu vārdnīcas” autors Klāvs Siliņš norāda: „Bērnu vārdu izvēlē visām tautām ir šādi motīvi: vārdu tradīcija, tautības piederība, reliģija, ģimenes tradīcijas, politiski apsvērumi, literatūras ietekme, vārda labskanība, vides ietekme, vārda oriģinalitāte, vārda vienreizība un vārda mode” (Siliņš, 1990, 22). Analizējot aptaujāto Aglonas respondentu vārdošanas pieredzi, var secināt, ka priekšvārdu izvēlē galvenokārt dominē līdzīgi principi. Tikai neviens no respondentiem nav norādījis,

ka tiktu pievērsta uzmanība vārda cilmei, etimoloģiskajai semantikai. Daži piemēri no intervijām:

- 1) mode (saskan ar kopējām Latvijas tendencēm): [Anita] *es nazynu tymā laikā tys laikam skaitejuos džzgon taid nu stileigs vuords* (F401-1973);
- 2) mūzika, māksla: [Dzintra] asociācijas ar dziesmu „Dzintra, latvju meitene mīlotā” (F403-1962); [Justine] – ar mākslas filmas „Trīs minūšu lidojums” personāžu (F403-1962);
- 3) labskanība: [Annija] *skaneigs vuords* (F417-2007);
- 4) vārdu tradīcija: [Rebeka] *taids ticiejums ka bārnām vuordā ir r burts značit jis mudri jū isavuicās runuot* (F406-1960);
- 5) saskaņojums ar uzvārdu: *a munim bārnim tai golvonais bie pi garuo uzvuorda eisu vuordu ilikt* (F407-1943);
- 6) reliģija: *izavēlēt kaidu svātu aizbīdņi* (M418-1977); *myusim pat vīns kolēģis irā jis arī ir prīsters Modūnis pusī Marija Agate bet tei arī tod tradīcija ka arī pīmāram veirīšu cylvākim [...]* (M400-1971);
- 7) personiskās asociācijas: *kaimiņam taid zyrgs vot Baiba bija vot taidu vuordu naliksīm vairs* (F406-1960);
- 8) ģimenes tradīcijas: *muna veira Juoņa dzeds ir Juoņs. i nu dzeda pusis nu tur saīt tai kai gon nu vīnys gon nu ūtrys pusis tur kaut kaidi dzedi beja Juoņi. i iz prišku Juoņs. i jis taid latvisks vuords* (F422-1979).

Viena informanta stāstījumā atspoguļojas padomju ideoloģijas ietekme vārda došanā:

maņ deve vuordu kai tāvam Jāzeps bet tod bie komunistiskuos vajuošonys režims šitas vot myusu Aglyunā īpaši. ka myus cīma padūme pīspīde ka lai mes izavālātūs gon munai muosai gon

man nu vuordus nasaisteitūs ar svātū kalendaru bet prūtams bazneicā tei tik un tai mes tykom kristeiti piec bazneicys a cīma padūmī tymā laikā mums bie d- īdūti laiceigī vuordi [Aivars] (M405-1966).

Analizējot atbildes uz jautājumu, vai respondentam patīk savs vārds, var secināt, ka intervējamo personu attieksme pret savu priekšvārdu ir galvenokārt pozitīva vai arī dzīves laikā ir bijusi mainīga. Būtiskākie iemesli, kādēļ informantam nepatīk vai agrāk nav patīcis savs vārds, ir fakts, ka apkārtņē ir bijis daudz personu ar tādu pašu vārdu, vai arī priekšvārds ir radījis nepatīkamas asociācijas:

maņ šausmeigi kaitynova ka mes klasī bejom kaidys četrys Inārys (F419-1962);

veļ pamatskolys vacuumā maņ naz kuopiec napatyka muns vuords [Lija]. tagad pat tai kai lapna ha. [...] augstškolā tod jau tur smējēs lietus lija vakar lija šodien lija cik var? (F422-1979).

Neraugoties uz to, ka, sākot ar padomju okupācijas periodu, vājinājās Latgalei raksturīgā tradīcija izvēlēties kristāmo vārdu no katoļu kalendāra, Aglonas kā katolicisma centra specifika tomēr ir saglabājusies, zināma loma ir katoļu priesteriem, kuri iesaka izvēlēties vārdu no katoļu kalendāra, lai tiktu iegūts kāds svēto aizbildnis:

vīneigi kū es varu kai bazneickungs pīzakaseit. ja jam tī kaut kaidis nazynu Rodžers voi voi voi kaut kaida nazynu eee lem- nait pruoṭā nikas. kaidi moderni vuordi tagad ir? nu princypys ir kaidis ja jī vot nav bazneicys jā kalendarā (M418-1977).

Kāds intervētais katoļu priesteris atzīst, ka vārda došanā vērojamas divas tendences. Pirmkārt, vecākiem ir vēlme dot saviem bērniem vārdus, ar kuru izrunu nebūtu problēmu ārzemēs, sevišķi angļu valodā runājošajiem; otrkārt, populāri kļūst seni bībeliskie personvārdi:

galējeibys varātu teikt. vīns aizīt tī modernī vuordi tī Mila vai tī kaidi tī aizīt nu kai nu nazynu šudiņ pīmāram tur taidis

Marsels vai kas taidi vuordi byus vai. bet tī aizīt taidi varbyut amerik- nu amerikaņu voi angļu kur tī dzeivoj uorzemēs tī taidi vuordeni. bet ūtrais īt īt īt otkol tī vuordi vaci vaci ikšā. ir bībeliskī vuordi tur Estere tu- Dāvids tur taidi vysaidi taidi vaci vuordi pat Abrams (M400-1971).

CSP dati liecina, ka tādi bībeliskie priekšvārdi kā *Estere* un *Dāvids* mūsdienās ir populāri gan Latvijā kopumā, gan Latgalē, gan arī ārvalstīs dzīvojošo Latvijas pilsoņu vidū: 2020. gadā *Estere* Latvijā 11. vietā, Latgalē – 34., ārzemēs – 44. vietā; *Dāvids* Latvijā – 34., Latgalē – 15., ārzemēs – 29. vietā (CSP).

3. Variantums priekšvārdu lietojumā

Vecākās paaudzes personu runā raksturīgs variantums personvārdu (galvenokārt priekšvārdu) lietojumā. Blakus oficiālajam priekšvārdam funkcionē latgaliešu antroponīmikas sistēmai raksturīgie dialektālie varianti un personvārdu neoficiālās formas – hipokoristikas un iesaukas (Kļavinska, 2020; Latkovskis, 1968; 1971; Leikuma, 2008; 2012; Zuģicka, 2011 u. c.).

Kopienas lokālā identitāte un savstarpējās attiecības spilgti izpaužas iesauku došanā. Lai arī tiek atzīts, ka mūsdienu Latgalē „reti lauku teritorijās kādai ģimenei vai tās locekļiem nav iesaukas” (Zuģicka, 2011, 109), Aglonā intervētie respondenti norāda, ka savstarpējā saziņā tās lieto reti. Šie emocionāli ekspresīvie neoficiālie personvārdi parasti tiek izmantoti sarunās par trešo, klāt neesošo, galvenokārt vecāka gadagājuma personu. Iesauku pamatā ir izloksnes leksika vai aizguvumi, piemēram, *Bagucs* (no krievu val. *bogach* ‘bagātnieks’), *Buzys Viezs* (‘dūņu vēzis’), *Donatīne* (Donata sieva), *Ryžuo Geļa* (*ryžuo* ‘rudā’ *Geļa* – hipokoristika no priekšvārda *Helēna*), *Smanu Valns* (‘Smanu velns’, *Smani* – vietvārds, skrajciems Aglonas pagastā (LĢIA)), *Začs* (‘zaķis’). Tikai daži respondenti norāda atsevišķas iesaukas jaunākās paaudzes personām (*Deficīts*, *Džims*), nespējot precīzi pamatot motivāciju. Jaunieši lielākoties atzīst, ka iesaukas savstarpējā komunikācijā netiek lietotas, bet tiek izmantoti priekšvārdu saīsinājumi:

klasī klasī na- klasisbīdri vīns ūtru nasauce īsaukuos puorsvorā. par puorejīm mmm nīkas pruotā cīš naīt šūbreid kai kaidus cytus varātu be- byut saukuši [...] pīmāram kaidu Guntaru varātu nūsaukt Gunča. bet krīvu vuordus varātu krīvu stilā saeisynuot tī. prūtams Aleksandrs ir universāls vuords bet tai jau jū vairuok kai Saška pīmāram saeisynuotu (M415-1993);

eee īsauku nav bejušs. Dažreiz draugi kaut kai var mm puorveiduoit tū vuordu lai byutu interesantuok [...] ir par Loru [Loreta] saukuši (F421-2007).

L. Leikuma atzīst, ka „latgaliešu personvārdu sistēmas raksturīga īpatnība ir daudzie un dažādie priekšvārdu, retāk uzvārdu, īsinājumi (Zeņa no Zinaidas, Ladze no Vladislava u. tml.)” (Leikuma, 2008, 65). Pētot priekšvārdu neoficiālo formu funkcionalitāti mūsdienu Latgalē, secināts, ka „gan priekšvārdu modes tendences, gan izmantotie neoficiālo variantu darināšanas paņēmieni norāda, ka mūsdienās izzūd Latgales tradicionālā antroponīmu sistēma (tā raksturīga galvenokārt vecākās paaudzes personām)” (Kļavinska, 2020, 246). Arī no Aģlonas informantu stāstījuma var secināt, ka priekšvārdu dialektālie varianti, īsinājumi jeb hipokoristikas, arī iesaukas bijušas raksturīgas agrāk, bet mūsdienās personvārdu neoficiālās formas saziņā tiek lietotas reti, iespējams, tāpēc, ka vērojama lielāka oficiālo priekšvārdu daudzveidība:

es tai aizadūmuoju cik myusim daudz ir Jezupu. vot i munai vadaklai i dzeds beja vīnai ūtrai tāvs beja Jezups. i tagad mozais myusu Jezupeņš kai mes jū saukojam. myusu kapitālais seniors kurš aizguoja i jam beja īsauka Plīsa Jezups. a parkū? partū ka juo dzeds nosova plīsa kažuceņu lai atšķiertu. tegu tegu Teguškys Jezups muns tāvs ite jau munu dzedu tai suokojoja. juo prodzedam drupeiti laikam kaut kaida saisteiba ar poļakim beja. a tī kolnā atkal dzeivova [...] Jezups i jam beja ryži moti. tai i sauce Ryžais Juze (F423-1959);

nascē ka sīvīte ir Sofija bet sacē ka Žeņa. nascē ka tur Antons bet sacē ka Ontons. nascē ka tur ir Jāzejs voi Jezups voi sacējem vīnkuorši Juze (M405-1966);

babai beja Mareja vuords a sauce ei- pa eisuoku. dzeraunis cylvāki sauce Maseite [...] munam tāvam beja vuords Stanislavs a jū kaimini apleik visi saceja Stonslovs. a mamai beja Angela vuords a sauce Aneļa voi Neļa tai ot visi kaimini (F412-1948).

4. Īpašvārdi kā lokālās identitātes zīme

Agloniešu lokālā identitāte spilgti izpaužas stāstos par uzvārdu *Aglonietis* un vietvārdu *Somerseta* (varianti: *Somersets*, *Samarseta*, *Samarsets*). Aglonas ciema vēsturisko daļu *Somersetu* piemin galvenokārt vecākās un vidējās paaudzes respondenti, norādot tās atrašanās vietu:

i vot aiz tuo krustuojujuma jau iz tū pusi bija Samarseta a ite vot ite bija Aglyuna (F406-1960);

Somerseta būteibā i ir šitei vot vīta kur mes taga asom juo Aglyuna bie drusku iz turīni tur kur bārzs Aglyuna suokuos (M405-1966);

a zini kū vēļ ik pa laikam pasoka ite Somerseta tī Aglyuna. da ite baba Stefa īšu iz Aglyunu. a kur ta tu tagad? a es Somersētā (F423-1959).

Informanti lielākoties nespēj skaidrot šī nosaukuma etimoloģiju, tikai daži to saista ar vietējā muižnieka dzimtas uzvārdu:

mums arī stuostieja ka beja tur Samarsets i ka tur kopūs jis ira. i vot par par tū vy- stuostieja ka tys Samarsets beja tu- nu personu vuorda (F406-1960);

Samarseta vyspuor tys ir nu vuocu volūdys Saules sēta bet soka ka tys irā kau kaida muižkungu vuords (F403-1962).

Mūsdienās minētais vietvārds piedzīvojis transformāciju un funkcionē kā ielas nosaukums (*Somersētas iela*), šajā ielā atrodas kafējnīca „Somersēta”.

Uzvārda *Aglonietis* rašanās no vietvārda *Aglona* tiek saistīta ar uzvārdu latviskošanu 20. gadsimta 40. gadu sākumā:

uzvuorda maiņa četrdesmytajā godā [...] Ulmaņa īteikums treisdesmit ostoituo goda vēļ latviskot uzvārdus. i muote beja Pudāne a tāvs Ļaksa-Timinskis. jī apsaprecējēs vēļ kai Ļaksa-Timinski. [...] un tod jī obi nūmainēja Aglyunā gimnazejis beiguš uzvuordu Agluonietis. nu tuo jis ir cielīs tys uzvuords (F407-1943).

Ilmāra Meža pētījums „Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos: Latgale” apstiprina, ka uzvārds *Aglonietis* ir salīdzinoši jauns, proti, norādīts, ka „nav atrastas ziņas par šo uzvārdu 1935. vai 1897. gadā. Jauns uzvārds, atvasināts no vietas nosaukuma *Aglona*. Šobrīd ir vairāki desmiti personu ar šo uzvārdu, vairāk Aglonas un Riebiņu pagastā” (Mežs, 2017, 58). Uzvārdu maiņas pierādījums ir arī daži uzraksti uz kapu pieminekļiem Aglonas kapsētā, proti, blakus vīrieša uzvārdam *Aglonietis* dota norāde – *dzim. Ļaksa-Timinskis*.

Secinājumi

Aglonā veikto interviju dati liecina, ka priekšvārdu izvēlē dominē universāli principi: mode, labskanība, saskaņojums ar uzvārdu, reliģija, personiskās asociācijas, ģimenes tradīcijas, savukārt ziņas par vārda cilti un etimoloģisko semantiku informantiem nešķiet svarīgas. Kopš padomju okupācijas perioda vājinās Latgalei raksturīgā tradīcija izvēlēties priekšvārdu no katoļu kalendāra, sarunvalodā izmantot tradicionālus personvārdu saīsinājumus, arī iesaukas. Jaundzimušajiem lielākoties tiek doti vārdi, kas populāri visā Latvijā kopumā. Tomēr Aglonas kā nozīmīga katolicisma centra specifika izpaužas faktā, ka joprojām ir dzīvas katoļu tradīcijas kristīto vārdu izvēlē. Priesteri iesaka izvēlēties vārdu no katoļu kalendāra, lai bērnam būtu kāds svēto aizbildnis.

Vecākās paaudzes personu runā raksturīgs lielāks variants priekšvārdu lietojumā. Blakus oficiālajam priekšvārdam funkcionē latgaliešu antroponīmas sistēmai raksturīgie dialektālie varianti, hipokoristikas, deminutīvi. Vidējās un jaunākās paaudzes respondenti atzīst, ka lieto

personvārdu deminutīvu formas un saīsinājumus. Kopienas lokālā identitāte un savstarpējās attiecības spilgti izpaužas iesauku došanā, taču Aglonā intervētie respondenti norāda, ka mūsdienās iesaukas savstarpējā saziņā lieto reti. Šie emocionāli ekspressīvie neoficiālie personvārdi dažkārt izmantoti sarunās par trešo, klāt neesošo, galvenokārt vecāka gadagājuma personu. Iesauku pamatā ir vērojumi par personas izskatu, rakstura iezīmēm, sociālo statusu, runas īpatnībām. Iesaukās izmantota izlokšnes leksika vai aizguvumi.

Vērojama mainība un variantums vietvārdu lietojumā, kas apliecina gan vietvārda oficiālās formas, gan vēsturisko nosaukumu, gan izlokšņu fonētisko variantu funkcionēšanu. Turklāt paši respondenti norāda, ka ir pamanījuši šīs atšķirības, paužot *mēs–viņi* pozīciju. Pakāpeniski zūd atmiņas par kādreiz eksistējušiem mikrotoponīmiem, samazinoties to lietošanas nepieciešamībai.

Īpašvārdu mainības aspekti un agloniešu lokālā identitāte spilgti izpaužas stāstos par uzvārdu *Aglonietis* un vietvārdu *Somerseta* (varianti – *Somersets*, *Samarsets*, *Samarseta*). Uzvārda *Aglonietis* rašanās no vietvārda *Aglona* tiek saistīta ar uzvārda *Ļaksa-Timinskis* latviskošanu 1940. gadā. Aglonas ciema vēsturisko daļu *Somersetu* piemin galvenokārt vecākās un vidējās paaudzes respondenti, daži nosaukuma izcelsmi saista ar muižas īpašnieka uzvārdu. Īpašvārdu mainības procesi atspoguļojas arī Aglonas lingvistiskajā ainavā: uzraksti uz kapu pieminekļiem, ielas nosaukums (*Somersētas iela*), kafējnīcas nosaukums („Somersēta”).

LITERATŪRA

- About socio-onomastics. (b. g.). In T. Ainiala, E. Aldrin, & B. Eggert (network leaders), *New trends in Nordic Socio-onomastics. Research network*. Pieejams <https://www.nordicsocioonomastics.org/about-socio-onomastics/>.
- Ainiala, T. (2016). Names in Society. In C. Hough (Ed.), *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, 371–381.
- Ainiala, T., & Östman, J.-O. (2017). Introduction. Socio-onomastics

- and pragmatics. In T. Ainiala, & J.-O. Östman (Eds.), *Socio-onomastics: The pragmatics of names*. Amsterdam: John Benjamins, 2–18. Pieejams <https://doi.org/10.1075/pbns.275>.
- Balode, L. (2015). Nauju kryptiņu užuomazgos Latvijas onomastikoje. *Acta Linguistica Lithuanica*, 72, 55–72.
- Balode, L. (2019). 100 izplatītākie latviešu sieviešu un vīriešu vārdi. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 14, 151–170.
- Balode, L. (2022). Trends in the choice of personal names in Latvia and other Baltic countries: a comparative aspect. *Vilnius University Open Series*, 33–64. Pieejams https://doi.org/10.15388/Baltistikos_platybese.2022.2.
- Balode, L., & Bušs, O. (2007). Some Semantic and Sociolinguistic Aspects of Latvian Urbanonymy in the 20th Century. *Onoma*, 42, 7–22.
- Balode, M. (2015). Bērnu priekšvārdu izvēle diasporā un to pētišanas iespējas. In A. Lulle, & E. Kļave (red.), *Radot iespējas attīstībai: diasporas bērnu un jauniešu izglītība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 273–287.
- Bušs, O. (2003). *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Bušs, O. (2013). Īpašvārdi ekonomikā: dažas izpētes iespējas pasaulē un Latvijā. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 17(1), 50–55.
- Bušs, O. (2014). Netriviālie veikalu un izklaides vietu nosaukumi. In O. Bušs, R. Siliņa-Piņķe, & S. Rapa (atb. red.), *Onomastikas pētījumi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 353–361.
- Bušs, O., Burova, R., Gavrilova, K., & Kupše, E. (2016). Zoonīmika: dažas mūsdienu tendences pasaulē un Latvijā. *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 143. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Sugavārdi un īpašvārdi valodā un valodniecībā”*. Tēzes, 11–12.
- CSP – Centrālā statistikas pārvalde. (2022). *100 populārākie jaundzimušo vārdi Latvijā*. Pieejams <https://tools.csb.gov.lv/names/lv/>; skatīts 15.12.2022.
- Dunkling, L. (1995). *The Guinness Book of Names* (7th ed.). Facts on File.
- Endzelīns, J. (1956). *Latvijas PSR vietvārdi, I: A–J*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Ernstson, V. (2002). Neoficiālie vārdi jeb iesaukas jauniešu valodā. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 6, 422–427.
- Fisher, R. E., & Walther, H. (Hrsg.) (1971). *Namenforschung heute. Ihre Ergebnisse und Aufgaben in der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin: Akademie Verlag.
- Griķe, A. E. (2020). Sociocultural inscriptions in a personal name: A case study of name-giving in Latvia. *Onoma*, 54, 181–196. Pieejams <https://doi.org/10.34158/ONOMA.54/2019/10>.

- Iltnere, A. (atb. red.) (2001). *Latvijas pagasti, I: A–L*. Rīga: Preses nams.
- Juško-Štekele, A., & Kļavinska, A. (2022). Mūsdienu latgaliešu valodas runas korpusa izveide mazāk lietoto valodu dokumentēšanas kontekstā. *Letonica*, 47, 226–242. Pieejams <https://doi.org/10.35539/LTNC.2022.0047.A.J.S.A.K.226.243>.
- Kļavinska, A. (2020). Priekšvārdu neoficiālās formas. Rēzeknes novada Kaunatas pagasta piemēri. *Valoda – 2020. Valoda dažādu kultūru kontekstā*, 30, 237–248.
- Latkovskis, L. (1968). *Latgaļu uzvārdi, palames un dzymtas*. [München]: Latgaļu izdevniecība.
- Latkovskis, L. (1971). *Latgaļu uzvārdi, palames un dzymtas* (II sēj.). [München]: P/s Latgaļu izdevniecība.
- Leikuma, L. (2008). Sibīrijas latgaliešu personvārdi laika griežos. *Latvijas Universitātes raksti: Valodniecība. Latvistika*, 728, 43–80.
- Leikuma, L. (2012). Stefanejis Uļanovskys triloģejis „Łotysze Inflant Polskich” (1891, 1892, 1895) personu vuordi latgališu antroponimikys kontekstā. *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, 4 (4. storptautysjuo latgalistikys konference, Poznaņa, 2011. goda 29.–30. septembris), 87–106.
- LĢIA – *Vietvārdu datubāze* (8. izd.). (b. g.). Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra. Pieejams https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.saraksts; skatīts 21.02.2023.
- LVV – Balode, S., & Hirša, D. (sast.). (2017). *Latvijas vietvārdu vārdnīca: Saba–Seža*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Malahovskis, V. (2012). Aglyuna. In I. Šuplinska (red.), *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca* (I sēj.). Rēzekne: Rēzeknes augstskola, 29–33.
- Mežs, I. (2017). *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos: Latgale*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- MuLaR – Martena, S., Nau, N., Kļavinska, A., Juško-Štekele, A., Kociņš-Kūceņš, A., Sprukte, A., Briška, A., Gusāns, I., & Mazure, L. (2023). *Mūsdienu latgaliešu runas korpus*. Pieejams <https://mularkorpus.rta.lv>; skatīts 09.11.2023.
- Pošeiko, S. (2015). *Valodas un to funkcionalitāte pilsētu publiskajā telpā: Baltijas valstu lingvistiskā ainava*. [Promocijas darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga. Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31349/298-51593-Poseiko_Solvita_sp10146.pdf?sequence=1.
- Pošeiko, S. (2020). Personiskā, lokālā, globālā un glokālā aktualizācija Latvijas komerciālo nosaukumu ainavā. In L. Balode, & K. Čišangs (atb. red.), *Onomastikas pētījumi II*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 175–196.
- Særheim, I. (2016). Place Names in Oral Tradition: Sources of Local Language and Cultural History. *Names and*

Their Environment. Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences. Glasgow, 25–29 August 2014, IV: Theory and Methodology, Socio-onomastics, 285–292.

Siliņš, K. (1990). *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.

Štrausa, I. (2008). Ko stāsta govju vārdi Ukru pagastā? *Linguistica Lettica*, 17, 157–176.

Štrausa, I. (2021). Ar ēdieniem saistīta leksika kaķu vārdos Latvijā. *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 148. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Baltijas onīmi: no sendienām līdz mūsdienām”*. Tēzes, 43–44.

Zuģicka, I. (2011). Iesaukas mūsdienu Latgalē. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 6, 108–127.

I T J K A W & ! A S R L
I Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
I Z C K , U G A H T J P
H & K & I S R & B H T
K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H Z C K , U G & Y N Q I

IESKATS DUBULTUZVĀRDOS LATVIJĀ UN EIROPĀ

**Insight into Double Surnames
in Latvia and Europe**

■ **PAULS BALODIS**

ABSTRACT

Keywords:

*Latvian
anthroponymy,
Latvian surnames,
double surnames,
surname change,
semantic
peculiarities*

Traditionally, in Latvian, one surname is used alongside one or two given names; however, there always have been exceptions. A distinction should be drawn between the double surnames of men (as well as the common surname of the whole family) and double surnames of women.

Male double names have developed historically: hyphenating two homestead names or a nickname and a homestead name (*Riekstiņš-Kauliņš, Vaivods-Kalva*); by connecting two variants of one surname (*Alberts-Albrehts, Eikmanis-Eichmanis, Enriksons-Indriksons*) connecting two surnames, shortening or extending one surname (*Albiņš-Albe, Frans-Franevičs, Katlaps-Katle, Ozols-Ozoliņš*), or a calqued variant of the second surname (*Lazdiņš-Hasselbaums, Kalējs-Šmidts, Grīnbergs-Zaļkalns, Feldmans-Laukvīrs*). Often one of the double names is of Latvian origin, the other of foreign origin (*Fadejevs-Balodis, Felzenbergs-Auns, Fomins-Dzelme*). The data from the archives of the surname exchange in the 1920s indicate that there were considerably more such double surnames, but that many were later changed: *Akmenis-Steinvalds* → *Akmenis* (1926), *Gulbis-Niedre* → *Gulbis* (1927), *Aboliņš-Bazilevičs-Kņazikovskis* → *Aboliņš* (1926), *Stirna-Stierna-Steimanis* → *Stirna* (1927). In the 1920s, double surnames were also changed in cases where one of the components had a pejorative connotation (*Auns-Slipiņš* → *Slipiņš* (1922), *Nabagkupše-Ešentals* → *Ešentals* (1925), *Rozenblats-Bullis* → *Rozenblats* (1922)).

Nowadays, most double surnames are chosen by women who keep their maiden name and incorporate their spouse's surname after marriage, or when they marry a man who already has a double surname (cf. *Alksnis-*

Alksnītis and *Alksne-Alksnīte*, *Dāda-Čačs* and *Dāda-Čāča*). It is peculiar that very often it is the surname of foreigners that is added to/retained after marriage, apparently to preserve identity (*Gaile-Karsualidze*, *Egle-Solomahina*, *Dūze-Šišlo*). In recent decades, a new tendency has been noticed, especially among artists, to “exchange” surnames after marriage.

Among the double names analysed, there are also special, peculiar cases from the point of view of original semantics (*Duša-Gubiņš* < ? Sl. *dušegub* ‘soul killer,’ *Ērglis-Putns*, Latv. ‘eagle-bird,’ *Ērgle-Vanaga*, Latv. ‘eagle-hawk’).

The register of the entire population of Latvia (according to the 2020 data of The Office of Citizenship and Migration Affairs) shows that out of 211,248 different surnames, double surnames account for only about 11.6% (or 24,502).

Ievads

Par dubultuzvārdu onomastikā tiek dēvēta divu uzvārdu kombinācija. Dubultuzvārdi kā parādība antroponimikā ir interesanta no daudziem aspektiem, jo tā savieno mantojuma un identitātes jautājumus. Uzvārdu studiju interešu lokā līdz šim nav nonākuši latviešu dubultie uzvārdi, acīmredzot tādēļ, ka nav bijis pietiekama un uzticama materiāla. 2020. gadā zinātniskiem nolūkiem izdevies iegūt Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes (turpmāk – PMLP) Latvijas iedzīvotāju uzvārdu sarakstu (PMLP 2020), kas uzskatāmi liecina, ka visu Latvijas iedzīvotāju reģistrā ir 211 248 atšķirīgi uzvārdi (vienas saknes vīriešu un sieviešu uzvārdi tiek uzskatīti kā atšķirīgi uzvārdi), no tiem – 24 502 dubultuzvārdi, resp., apmēram 11,6 % jeb devītā daļa no visiem uzvārdiem. Šķiet, ka vērojama tendence šim skaitam augt, īpaši starp sieviešu uzvārdiem, tomēr tas vēl būtu jāpierāda.

Šajā jomā Latvijā ir tikai daži pētījumi, piemēram, sociālantropologu aptaujas par to, kāpēc sievietes, stājoties laulībā, ir izvēlējušas divus uzvārdus (sk. tālāk 3.2. sadaļu): var minēt neliela apjoma lauka darbu Rīgā, kur aplūkotas laulības, kas tikušas noslēgtas starp vienas tautības pārstāvjiem, intervētas sievietes par pēclaulības uzvārda izvēles motivāciju, sabiedrībā pastāvošajām normām, kā arī uzvārda nozīmi radniecības konstruēšanā; informantu izvēlē tika izmantota sniega bumbas (*snowball sampling*, sk. Corbetta, 2003, 268) atlasē metode (M. Balode, 2010). Etniski jaukto ģimeņu pieredze, izvēloties pēclaulības uzvārdu sievietēm un bērniem, skarta vairākās Martas Balodes publikācijās, kurās aprakstītas 13 daļēji strukturētās intervijas (sk. M. Balode, 2011; 2012; Lulle & M. Balode, 2014). Šāda veida antropologu pētījumi lielākoties veikti Amerikas kontinentā, kur sieviešu pēclaulības uzvārdi analizēti no dažādiem skatpunktiem: kā uzvārda izvēle ietekmē individuālo, sociālo un profesionālo identitāti (Boxer & Gritsenko, 2005), kā uzvārda izvēli ietekmē patriarhālo vērtību dzīvīgums (Scheuble & Johnson, 1993) un savstarpējo attiecību raksturojums (Kline et al., 1996), kā uzvārds saistīts ar etnisko izcelsmi (Waters, 1989). Pētīti arī iemesli situatīvai uzvārda lietošanai praksē ikdienā (Scheuble & Johnson, 2005), uzvārda izvēle netradicionālās ģimenēs (Clarke et al., 2008), kā arī dubultuzvārdu izvēles prakse (Forbes et al., 2002) u. c. (M. Balode, 2011, 10). Dažās publikācijās skarta bērnu personvārdu izvēle, īpaši tajās ģimenēs, kur vecāku uzvārdi

atšķiras (D. R. Johnson & Scheuble, 2002), kā arī aplūkota netradicionālo ģimeņu bērnu uzvārda izvēle Lielbritānijā (Almack, 2005). Kā norāda M. Balode: „lielākā daļa pētījumu veikti, izmantojot kvantitatīvās metodes, atklājot, kā atkarībā no sievietes vecuma, izglītības līmeņa, šķiriskās piederības, reģionālās piederības, nodarbinātības, ienākumu līmeņa, reliģijas mainās pēclaulību uzvārda izvēle” (M. Balode, 2011, 10).

Latvijā līdz šim dubultuzvārdu tēmai valodnieciskā skatījumā nav veltīta neviena publikācija. Šī raksta mērķis ir analizēt Latvijā reģistrētos dubultuzvārdus no valodnieciskā, precīzāk, no socioonomastiskā viedokļa. Rakstā īsi skatīts dubultuzvārdu lietojums Eiropā, kā arī dubultuzvārdu rašanās vēsturiskie aspekti Latvijā un iespējamie iemesli, ilustrējot ar piemēriem gan no uzvārdu maiņas dokumentiem, gan no mūsdienu uzvārdu saraksta. Tomēr galvenā uzmanība rakstā pievērsta Latvijas dubultuzvārdiem mūsdienās. Atsevišķi apskatīti vīriešu (kā arī visas ģimenes kopīgie), sieviešu un bērnu dubultuzvārdi, par ko biežāk tiek diskutēts pēdējā laikā.

No metodoloģijas viedokļa šajā rakstā ir izmantota galvenokārt uzvārdu sarakstu kontentanalīze, kā arī kvantitatīvā analīze, procentuāli parādot dubultuzvārdu īpatsvaru starp visiem Latvijas iedzīvotāju uzvārdiem. Daļēji ir izmantota arī semantiskā analīze, īpaši pieskaroties uzvārdu vēsturiskajai maiņai – norādot pejoratīvas jeb nievājošas nozīmes personvārdus un pamatojot uzvārdu maiņas iemeslus. Analizējot sieviešu pēclaulības dubultuzvārda izvēles motivāciju, būtu lietderīgi izmantot kvalitatīvās pētīšanas metodes, kas ir iecienītas kultūras un sociālajā antropoloģijā un ietver lauka novērojumus, fokusa grupu diskusijas, dzīvesstāstus, intervijas, interviju materiāla analīzi, pievēršot uzmanību ne tikai saturam, bet arī intonācijai, emocijām, ieturētajām pauzēm (plašāk par kvalitatīvajām un kvantitatīvajām pētīšanas metodēm antropoloģijā sk. Corbetta, 2003; Bernard, 2006; M. Balode, 2012, 81–82).

Rakstā par mūsdienu dubultuzvārdu analīzes pamatu ņemts minētais PMLP sastādītais Latvijas iedzīvotāju uzvārdu saraksts (PMLP 2020), kā papildu informācija izmantota autora vēsturisko un mūsdienu latviešu personvārdu kartotēka, kurā ietverti apmēram 3900 atšķirīgi uzvārdi un kas sāka veidot pirms 25 gadiem sākotnēji no jau publicētajiem materiāliem, piemēram, Veltas Staltmanes (1981) monogrāfijā ievietotās

inversās latviešu uzvārdu vārdnīcas, arī no telefonu abonentu grāmatas (Rīga 1999–2000), vēlāk vēsturiskie uzvārdi vākti no uzvārdu maiņas arhīvu datiem, mūsdienu materiāli papildināti ar uzvārdiem no preses un interneta resursiem. Šī latviešu uzvārdu kartotēka (kā arī citvalodu uzvārdu kartotēka – apmēram 13 800 uzvārdu) ir bijusi raksta autora doktora disertācijas pamatā, kas aizstāvēta 2008. gadā (Balodis, 2008), kā arī atspoguļota uzvārdu semantikas tipoloģijai veltītajā monogrāfijā (Balodis, 2018).

1. Dubultuzvārdu vēsturiskais aspekts un tradīcijas Eiropā un Latvijā

Vēsturiski Eiropā dubultuzvārdu sākotne asociējas ar aristokrātiju, galvenokārt ar stingriem mantojuma nosacījumiem ģimenē. Lielākajā daļā sabiedrības ģimenes uzvārda tālāk nodošana bija sociāli nodrošināta tēva līnijas privilēģija, resp., darbojās patrilinearitātes princips. Sievietēm pēclaulības uzvārda maiņa norādīja uz jaunu statusu, uz piederību partnerim, ko var uzskatīt par patriarhālo jeb androcentrisko tradīciju sastāvdaļu, kura mūsdienās tikai palēnām izzūd (Nave-Herz, 2003). Kā raksta Kati Roseinska (*Katie Rosseinsky*) (2022), ja ģimenē nebija vīriešu kārtas pēcnācēju, dubultuzvārda izveide bija veids, kā saglabāt personvārdu, kas citādi būtu izzudis, un tādējādi arī saglabāt īpašumu ģimenē. Šo nosaukšanas taktiku izmantoja turīgākās šķiras, resp., tās, kuru pārziņā bija zeme, ko mantot, tādējādi piešķirot dubultuzvārdiem sabiedrībā nosacīti pozitīvu konotāciju, kas zināmā mērā saglabājusies līdz pat mūsdienām.

Aplūkojot dažādās Eiropas valstīs lietojamus dubultuzvārdus mūsdienās, var secināt, ka tradīcijas ir visai atšķirīgas. Tas, ar kādiem nosacījumiem un kādā formā dubultuzvārdi tiek atļauti, ir atkarīgs no konkrētās valsts vēstures un personvārdu tiesību normām. Piemēram, Lielbritānijā dubultuzvārdu skaits pēdējo 20 gadu laikā ir ievērojami palielinājies (Choosing a double barrel surname, 2020). Šāds uzvārds var būt ne tikai pārmantojams no paaudzes paaudzē, bet arī izveidots: otrs uzvārds ar defisi tiek pievienots gadījumos, ja uzvārdam draud izzušana. Pēc pētījumu centra „Opinium” datiem, 11 % Lielbritānijas pilsoņu vecumā no 18 līdz 34 gadiem pēc laulībām ir izveidojuši dubultuzvārdu (Turpat).

Mūsdienās daudzas ievērojamas personas izvēlas rakstīt dubultuzvārdu bez defises, lai gan radinieki to pašu uzvārdu lieto ar defisi, piemēram: komponisti *Ralph Vaughan Williams*¹ un *Andrew Lloyd Webber*, aktrises *Kristin Scott Thomas*, *Helena Bonham Carter*. Dažām britu dižciltīgo ģimenēm ir pat triju komponentu uzvārds, piemēram: *Anstruther-Gough-Calthorpe*, *Elliot-Murray-Kynynmound*. Šādi personvārdi var norādīt arī uz vairāku īpašumu mantošanu. Mūsdienās praktiskā lietojumā šādi uzvārdi gandrīz vienmēr tiek saīsināti. Saskaņā ar Bena Džonsona (*Ben Johnson*) pētījumiem, Velsā daudzām ģimenēm ir dubultuzvārds. Tā kā Velsā pārsvarā bijuši izplatīti tikai daži uzvārdi (piem., *Jones*, *Williams*, *Davies*, *Evans*), lai novērstu jukas, tika atļauti dubultuzvārdi. 19. gadsimtā Velsā pieauga dubultuzvārdu skaits, bieži izmantojot mātes pirmslaulības uzvārdu kā pirmo dubultuzvārda komponentu (sk. B. Johnson, b. g.).

Saskaņā ar vācu tradīciju, stājoties laulībā, var pieņemt dubultuzvārdu, ar defisi (izņēmuma gadījumos bez defises) savienojot vīra un sievas uzvārdu, tomēr netiek atļauti pārāk gari trīs vai četru komponentu uzvārdi. Samērā nesen, 20. gadsimta beigās, tika pieņemts lēmums, ka šāda uzvārdu secība nav obligāta, resp., persona savu identitāti var izpaust brīvi (Kirchner, 2009).

Arī Šveicē dubultuzvārdus tradicionāli raksta ar defisi, apvienojot vīra uzvārdu kā pirmo komponentu un sievas uzvārdu kā otro komponentu. Tomēr pirmais uzvārds tiek uzskatīts kā oficiālais, ko manto arī bērni. Piemēram, ja vīrs vārdā *Werner Stauffacher* ir precējies ar *Gertrude Baumgarten*, abi var lietot uzvārdu *Stauffacher-Baumgarten*, bet viņu bērni iegūst tikai uzvārdu *Stauffacher* (Namensrecht [par Šveices dubultuzvārdu lietošanu – aut.], b. g.).

Dubultuzvārdi ir plaši pazīstami arī Nīderlandē. Tradicionāli ierasts, ka precētām sievietēm pirmais bija vīra uzvārds, bet otrais – pirmslaulības uzvārds; abi savienoti ar defisi. Mūsdienās pāri oficiālai lietošanai var izvēlēties jebkuru uzvārdu kombināciju. Tikai daži vīrieši izvēlas lietot ar defisi savienotu dubultuzvārdu. Bērniem tiek dots tēva vai mātes

¹ Citvalodu dubultuzvārdu un daudzkomponentu uzvārdu piemēri rakstā atstāti attiecīgā oriģinālvalodas rakstībā, kā tas ir minēts citētajos avotos.

uzvārds, tikai retos gadījumos tas ir dubultuzvārds. Arī Nīderlandes tiesību politika ir veidota tā, lai pēc iespējas ierobežotu dubultuzvārdus (Jumakova, 2019, 114).

Polijā, tāpat kā lielākajā Eiropas daļā, uzvārdi tiek mantoti patrilīnēri, resp., tie tiek nodoti no tēva bērniem. Precējusies sieviete parasti pieņem vīra uzvārdu vai pievieno savam pirmslaulības uzvārdam vīra uzvārdu, tādējādi izveidojot dubultuzvārdu. Precoties vīrietis var arī pieņemt sievas uzvārdu vai pievienot to savam. Uzvārdu kombināciju izvēle ir plaša: piemēram, ja precas *Kowalska-Kwiatkowska* un *Nowak-Wilk*, tad pēc laulībām var izvēlēties uzvārdu *Kowalski-Nowak* vai *Kowalski-Wilk*, *Kwiatkowski-Nowak*, *Kwiatkowski-Wilk*, *Nowak-Kowalski*, *Nowak-Kwiatkowski*, *Wilk-Kowalski*, *Wilk-Kwiatkowski* (Nazwisko po ślubie ['Uzvārds pēc laulībām'], b. g.). Dubultuzvārda komponenti parasti tiek savienoti ar defisi. Ir zināmi arī poļu triju komponentu uzvārdi, piemēram, *Kos-Rabcewicz-Zubkowski*.

Dānijā personai tradicionāli ir tikai viens uzvārds, tomēr pirmie dubultuzvārdi parādījās jau 19. gadsimtā. Uzvārdi, kas mantojami patrilīnēri, bieži atkārtojas, tādēļ personas blakus tēva uzvārdam dažreiz saglabā arī no mātes mantotu uzvārdu, lai izvairītos no pārpratumiem, nosakot identitāti. Ja ir dubultuzvārds, dāņiem raksturīgo patronīmisko sufiksu *-sen* pievieno pie pēdējā uzvārda. Dubultuzvārdi lietojami gan ar defisi, gan bez tās, piemēram, šo dažādību var novērot Dānijas premjerministru dubultuzvārdos: *Poul Nyrup Rasmussen*, *Anders Fogh Rasmussen*, *Helle Thorning-Schmidt*, *Lars Løkke Rasmussen*, *Thomas Madsen-Mygdal* (Statsministre siden 1848 ['Premjerministri kopš 1848'], b. g.).

Somijā tradicionāli katrai personai ir bijis tikai viens uzvārds. Dubultuzvārdus varēja lietot tikai sievietes, un sieviešu vidū tie joprojām ir biežāk sastopami nekā vīriešu, taču kopš 1986. gada dubultuzvārdu var izvēlēties arī vīrieši. 2017. gadā liberalizētajā personvārdu likumā pieļaujami arī dubultuzvārdi – ar defisi vai bez tās. Mūsdienās dubultuzvārdus veido, stājoties laulībā un apvienojot attiecīgi abu laulāto uzvārdus, kā arī veidojot personvārdus bērniem, kas iegūst abu vecāku uzvārdus (Paikkala, 2016; Etu- ja sukunimilaki ['Priekšvārdu un uzvārdu likums'], 2017).

Saskaņā ar publikācijām par spāņu dubultuzvārdiem (Stodder, 1998; Hering Torres, 2007), Spānijā šāda tipa uzvārdi ir zināmi kopš 16. gadsimta. Uzvārdu došanu un lietošanu stingri reglamentē Civilkodekss un Dzimtsarakstu likums (Del Registro Civil, 2011), saskaņā ar kuru bērns manto tēva pirmo uzvārdu, kam pievieno mātes pirmo uzvārdu. Eksistē arī izņēmumi, īpaši tādos gadījumos, ja viens no uzvārdiem ir ļoti rets, izzūdošs. Spāņu tradīcijās dubultie uzvārdi ir norma, nevis sociālā statusa norāde. Vēsturiski bērniem kā pirmais ir bijis tēva uzvārds, kam sekoja mātes uzvārds, taču kopš 2000. gada Spānijā vecākiem ir atļauts izvēlēties savu bērnu uzvārdu secību ar noteikumu, ka viena pāra visu bērnu uzvārdiem ir jābūt vienādiem. Pats dubultais uzvārds nav pārmantojams. Visi šie uzvārdi ir savienoti bez defises. Līdztekus daļai iedzīvotāju ir arī pārmantojami dubultuzvārdi, kas lielākoties tiek savienoti ar defisi. Uzvārdi ar defisēm parasti atbilst viena no vecākiem abiem uzvārdiem, taču dažiem Spānijas iedzīvotājiem likumīgi var būt divi dubultuzvārdi, kas atbilst abu vecāku abiem uzvārdiem. Spāņu augstdzimušo ģimenes uzvārda komponentus savieno ar partikulu *de*, piemēram, *López de Haro*, kas norāda uz ģimenes atzaru, resp., plašāku piederību (Stodder, 1998, 585–593; Hering Torres, 2007, 42–64).

Kā minējis vēsturnieks Nunu Monteiro (*Nuno Monteiro*) (2008), Portugālē, kur lielākajai daļai iedzīvotāju ir divi līdz četri uzvārdi, dubultuzvārdu kombinācijas ir ļoti izplatītas. Persona var izvēlēties mātes uzvārdu (kā pirmo) un tēva uzvārdu (kā otro), vai arī izmantot dubultuzvārdu, kas ir mantots no tēva vai mātes. Pēdējais uzvārds (parasti tēva) oficiāli tiek uzskatīts par „vissvarīgāko” (piem., politiķis *José Manuel Durão Barroso* pasaulē pazīstams ar uzvārdu *Barroso*), taču cilvēki var izvēlēties lietot citu uzvārdu, bieži vien dodot priekšroku tādām, kas ikdienā vai profesionālajā dzīvē ir skanīgākas vai retāk sastopams. Kā norādīts Portugāles likumdošanā (*Registo Civil*), personai var būt ne vairāk kā divi vārdi un četri uzvārdi (*Composição do nome*, b. g.).

Dubultuzvārdu lietošana, kas atšķiras no tradicionālās prakses, kur vienam indivīdam ir tikai viens uzvārds, ir kļuvusi par bieži sastopamu fenomenu visā pasaulē. Dubultuzvārdu regulēšana ir atšķirīga dažādās valstīs un jurisdikcijās: dažās valstīs ir stingras prasības vai ierobežojumi attiecībā uz dubultuzvārdu lietošanu, savukārt citur tas tiek atstāts

indivīda izvēlei. Tomēr šie dubultuzvārdi vai potenciālās ar tiem saistītās problēmas lielākoties skatītas tikai no praktiskā lietojuma vai juridiskās perspektīvas (piem., Gaaz, 2008; Lipp, 2008; Lichfield, 2010).

Vēsturiski Latvijas teritorijā dubultuzvārdi reģistrēti tikai dižciltīgajiem, galvenokārt vāciešiem. Latviešiem līdzās vienam vai diviem priekšvārdiem ticis lietots tikai viens uzvārds. Starp Ernesta Bleses monogrāfijā (Blese, 1929, 153–338) minētajiem latviešu vecākajiem 13.–16. gadsimta personvārdu pierakstiem (gan Vidzemes, gan Kurzemes uzvārdu materiāliem, ko sakopojis un aprakstījis Leonīds Arbužovs) dubultuzvārdu nav. Jāpiebilst, ka tie galvenokārt ir pilsētnieku, amatnieku un zemnieku kārtas personvārdi, netiek minēti vācu tautības zemes īpašnieku un citu muižnieku kārtas locekļu vārdi (Turpat, 277). Vienīgi 16. gadsimta beigu poļu dokumentos – Vidzemes un Latgales uzvārdu sarakstos, resp., 1599. gada revīzijas aktos, ir atrodamī daži hipotētiski personvārdi, kurus varbūt varētu uzskatīt par dubultuzvārdiem, piemēram, *Lodzien Gajlis Rēzeknē* (Jakubowski & Kordzikowski, 1915, 158), *Kryszkian Wersan Koknesē* (Turpat, 80), kas, pēc E. Bleses domām, atgādina divelementu vārdus (Blese, 1929, 331).

Arī vēlākā laikposmā (19. gadsimta iedzīvotāju sarakstos) katrai personai reģistrēts lielākoties viens uzvārds, tomēr bijuši arī izņēmumi, t. i., arī latviešiem ir bijuši dubultie uzvārdi. Piemēram, Piņķu pagastā 1833.–1850. gadā ir reģistrētas 65 personas ar dubultuzvārdu: *Bildhauers-Benužs*, *Kempe-Vizmanis*, *Ranke-Vizmanis*, *Lapse-Bennuzs*, *Martinsons-Videmanis*, *Zābers-Vikuls* (Plakans & Vezerels, 2003, 42).

Vīriešu (jeb ģimenes) dubultuzvārdi veidojušies vēsturiski (to liecina arī līdz mūsdienām saglabājušies piemēri). Latviešu dubultuzvārdi ir darināti:

- 1) savienojot (ar defīsi vai bez tās) divus mājvārdus vai iesauku un mājvārdu, piemēram: *Riekstiņš-Kauliņš* (1927)², *Stamps-Līviņš* (1927), *Vaivods-Kalva* (1927);

² Gads aiz uzvārda iekavās rāda tā fiksācijas laiku raksta autora latviešu vēsturisko un mūsdienu uzvārdu kartotēkā.

- 2) savienojot viena uzvārda divus variantus; šādi varianti radās, Krievijas impērijas valdīšanas laikā neprecīzi pierakstot vienu un to pašu uzvārdu, piemēram³: *Pandrs-Penders-Bendars* (1921), *Altermans-Eltermans* (1927), *Gerhāns-Jērkāns* (1927), *Alberts-Albrehts* (2020), *Eikmanis-Eihmanis* (2020), *Enriksons-Indriksons* (2020), *Gailītis-Gailišs* (2020), *Ginders-Ginters* (2020), *Golobecka-Golovecka* (2020), *Grenenbergs-Grīnbergs* (2020), *Grunavs-Grunovs* (2020), *Jaudzemis-Jaunzemis* (2020), *Junikāns-Jonikāns* (2020), *Jurevics-Jurševics* (2020), *Jurkāns-Jurgāns* (2020), *Freimanis-Treimanis* (2020);
- 3) savienojot divus uzvārdus, no kuriem viens ir saīsināts vai arī otrādi – pagarināts variants, piemēram: *Katlaps-Katle* (1922), *Kuzma-Kuzmiņš* (1927), *Lapsa-Lapsenbergs* (1925), *Ozols-Ozoliņš* (1924), *Albiņš-Albe* (2020), *Emsiņa-Emsa* (2020), *Ērce-Ērcīte* (2020), *Frans-Franevičs* (2020), *Jurģis-Jurģītis* (2020);
- 4) viens no personas diviem uzvārdiem ir burtiski tulkots jeb kalkēts otrs uzvārds, piemēram: *Lazdiņš-Hasselbaums* (1925), *Kalējs-Šmidts* (1925), *Grīnbergs-Zaļkalns* (2020), *Grīnvalde-Zaļmeža* (2020), *Gulbis-Švāns* (2020), *Feldmans-Laukvīrs* (2020).

Dubultuzvārdi vēstures gaitā rakstīti dažādi: to komponenti savienoti ar defisi, bez defises vai ar savienotājvārdu *alias* vai *arī*, piemēram: *Priede, arī Briedis* (1927), *Kvots-Kūts, arī Kutte* (1927).

2. Latviešu dubultuzvārdi vēsturiskajos uzvārdu maiņas dokumentos

Kā liecina 20. gadsimta 20.–30. gadu Latvijas mainīto uzvārdu saraksti (kam var izsekot Latvijas Valsts vēstures arhīva materiālos (sk. LVVA 3234. f., 1. apr., 7. l.; LVVA 3234. f., 1. apr., 8. l.), kā arī „Valdības Vēstneša” lappusēs: sk. VV 1927 u. c.), starp maiņai pieteiktajiem personvārdiem ir bijuši arī daudzi dubultuzvārdi. Šī raksta mērķis nav analizēt uzvārdu maiņas

³ Piemēros te un turpmāk tiek izmantoti gan vēsturiskie, gan mūsdienu uzvārdu dati. Vēsturisko uzvārdu rakstība tiek dota atbilstoši avotam.

procesu Latvijā (par to sk. Ilmārs Mežs (2017; 2023 u. c.), Ilga Jansone (2010), Laura Mališeva, bij. Grīviņa (2019), Laimute Balode un L. Grīviņa (2022) u. c.), tomēr daži fakti būtu jāatgādina, īpaši ar uzvārdu – arī dubultuzvārdu – maiņu saistītie. Kā min I. Mežs, 1920. gada beigās tika pieņemts pirmais likums par uzvārdu maiņu, bet 1939. gadā – otrs, kas paredzēja daudz plašāku uzvārdu maiņu, jo šo 19 gadu laikā (no 1920. gada līdz 1939. gadam) uzvārdus bija nomainījuši tikai nepilni 600 cilvēku. Latvijas pirmās brīvvalsts laikā uzvārdu nomainīja tikai katrs simtais iedzīvotājs, resp., tie bija 9378 uzvārdu maiņas pieteikumi, kas kopā ar ģimenes locekļiem aptvēra 19 952 cilvēkus (Mežs, 2023).

Uzvārdu maiņas arhīvu dati liecina, ka Latvijā dubultuzvārdu ir bijis ievērojami vairāk, tomēr 20. gadsimta 20. gados tie ir mainīti, piemēram: *Akmenis-Steinvalds* → *Akmenis* (1926), *Aate-Assers* → *Asars* (1927), *Gulbis-Niedre* → *Gulbis* (1927), *Kīselis-Zariņš* → *Zariņš* (1926), *Lapa-Ozollapa* → *Ozols* (1924), *Zeltkāja-Silarājs* → *Silarajs* (sic!) (1926), *Bojārs-Fuksis* → *Strautiņš* (1927). Mainot no diviem komponentiem bieži izvēlējas īsāko, labskanīgāko, latviskāko personvārdu vai arī citu uzvārdu, nemaz nesaistītu ar maināmo (plašāk par maināmo uzvārdu semantiku sk. Grīviņa, 2019; L. Balode & Grīviņa, 2022). Maiņas dokumentos nereti sastopami arī trīs vai četru komponentu savienojumi, kas tikuši īsināti, izvēloties vienu no šiem vairākiem personvārdiem, piemēram: *Aboliņš-Bazilevičs-Kņazikovskis* → *Aboliņš* (1926), *Stirna-Stierna-Steimanis* → *Stirna* (1927), *Runcis-Rutenbergs-Bāliņš* → *Bāliņš* (1927), *Pandrs-Penders-Bendars* → *Pandars* (1921), *Lavenieks-Labejevs-Lavenekovs-Lavenovskis* → *Lavenieks* (1922), *Aboliņš-Bazilevičs-Kņazikovskis* → *Aboliņš* (1925), *Žuburs-Zubbels-Žubergals* → *Žuburs* (1927). Arī šie piemēri rāda, ka galvenokārt priekšroka dota īsam, latviski skanošam personvārdam (LVVA 3234. f., 1. apr., 7. l.; LVVA 3234. f., 1. apr., 8. l.; VV 1927; Grīviņa, 2019, 69–154).

Raksturīgi, ka, pat mainot abus uzvārdus, personas bieži vien izvēlējas līdzīgi skanošu uzvārdu, saglabājot sākumburtu, lai nemainītos iniciāļi, piemēram: *Krasnijs-Petersons* → *Krasts* (1922).

Zināmā mērā tas ir mīts (tā uzskata arī Mežs, 2023), ka uzvārdi tikuši tieši tulkoti no vācu valodas latviešu valodā. Lai gan neapšaubāmi bijuši arī tādi gadījumi, tomēr vairums latviešu izvēlējas nevis savu iztulkoto, resp., kalkēto, uzvārdu, kā, piemēram, *Kalējs-Šmidts* → *Kalējs* (1925),

bet gan kādu, viņuprāt, skaistāku, labskanīgāku, ar pozitīvu sākotnējo semantiku, piemēram: *Reinbergs-Puriņš* → *Puriņš* (1922) – šajā gadījumā uzvārda īpašnieks, iespējams, paudis vēlmi atteikties no vācu cilmes uzvārda. Tomēr ir vairāki maiņas gadījumi, kad ticis saglabāts tieši vāciskais personvārds: *Lazdiņš-Hasselbaums* → *Hasselbaums* (1925), *Andersons-Zobs* → *Andersons* (1925).

Uzvārdu maiņas piemēri liecina, ka visbiežāk uzvārdu mainīja tie, kuriem dubulto uzvārdu veidoja līdzīgi personvārdi, kas dažādos dokumentos laika gaitā bija fiksēti atšķirīgās formās. Piemēram, izvēloties vienu no dubultuzvārda komponentiem, to piemēroja latviešu standartvalodai: *Antiņš-Antens* → *Antens* (1922), *Bērstiņš-Berziņš* → *Bērziņš* (1922), *Bezdeling-Bezdlīns* → *Bezdelīga* (1921), *Kantik-Kantiņš* → *Kantiņš* (1925), *Zalamans-Zolmans* → *Zolmans* (1922), *Zarans-Zariņš* → *Zariņš* (1922). Nereti mainot deva priekšroku īsākajam personvārda variantam: *Kalve-Kovaļovs* → *Kalve* (1927). Bieži maiņas procesā izvēlējas līdzīgi skanošu vai līdzīgas semantikas jaunu uzvārdu: *Vitolins-Vitoling* → *Vitols* (sic!) (1921), *Ozolinskis-Ozoliņš* → *Ozolnieks* (1922), *Pemer-Pumer* → *Pumpurs* (1922).

20. gadsimta 20. gados dubultuzvārdi tika mainīti arī tādos gadījumos, kad vienam no komponentiem tika saskatīta nievājoša pieskaņa, piemēram: *Auns-Slipiņš* → *Slipiņš* (1922), *Diedelnieks-Svoot-Švārte* → *Skalbe* (1922), *Kīselis-Zariņš* → *Zariņš* (1925), *Nabagkupše-Ešentals* → *Ešentals* (1925), *Pirksts-Viškers* → *Višker* (sic!) (1921), *Švipste-Lejnieks* → *Lejnieks* (1921), *Putreniek-Netelhorsts* → *Netelhorsts* (1921), *Rozenblats-Bullis* → *Rozenblats* (1922), *Sarkanbiksa-Butkevičs* → *Butkevičs* (1922), *Stampa-Līviņš* → *Līviņš* (1927), *Strenkulis-Stučka* → *Gundars* (1922), *Tēvabrālis-Ozols* → *Ozols* (1922), *Tūple-Teikamanis* → *Teimanis* (1922). Ir piemēri, kas liecina, ka arī pārāk garš uzvārds uztverts kā traucēklis un atmests: *Grundzauniek-Krumiņš* → *Krumiņš* (sic!) (1925).

3. Mūsdienu dubultuzvārdi Latvijā

Dubultuzvārda lietošana Latvijā un arī Baltijā ir ikviena indivīda personīga izvēle, tā nav obligāta prasība vai norma. Balstoties uz PMLP 2020. gada datiem, mūsdienās Latvijā ir reģistrēti 4392 vīriešu dubultuzvārdi un

20 110 sieviešu dubultuzvārdu. Bērnu uzvārdi šajā sarakstā atsevišķi nav izdalīti, tomēr par to veidošanu un lietojumu sabiedriskajos medijos tiek diskutēts (piem., Forums.dieviete.lv; precos.lv).

Parasti dubultuzvārdi tiek savienoti ar defisi. Defisi nelieto svešas izcelsmes dubultuzvārdu atveidojumos, kuros otrs uzvārds sākas ar palīgvārdu *da*, *de(l)*, *dī*, *du(š)*, *d'*, *de*, *van*, *fon* u. tml., piemēram, *Mežs da Silva*, *Gulbis del Potro*, *Kļaviņš dī Kaprio*, *Vanags du Pintu*, *Rozītis duš Santušs*, *Liepiņš d'Artanjans*⁴ (LVEK lēmums 2008; LVEK lēmums 2013; LVA).

3.1. Vīriešu (jeb ģimenes) dubultuzvārdi

Vīriešu dubultuzvārdu, kas tradicionāli tiek lietoti arī kā visas ģimenes uzvārdi, grupā var skaidri saskatīt tās pašas, jau 1. sadaļā minētās apakšgrupas. Tās ir šādas:

- 1) ar defisi savienoti divi viena uzvārda varianti, piemēram⁵: *Alberts-Albrehts*, *Bērziņš-Bērziņš*, *Blumbergs-Blaumbergs*, *Būmanis-Baumanis*, *Cauris-Caurais*, *Cekuls-Cekulītis*, *Cepurnieks-Cepurītis*, *Cielavs-Cielaviņš*, *Čipāns-Kipāns*, *Egliņš-Eglītis*, *Elmans-Helmans*, *Erdmanis-Hermanis*, *Englants-Engelands*, *Embers-Embergs*;
- 2) viens no savienotajiem dubultuzvārda komponentiem ir pagarināta vai arī otrādi – saīsināta – forma, piemēram: *Albiņš-Alba*, *Alksnis-Alksnītis*, *Bērzs-Bērziņš*, *Blūms-Blūmanis*, *Bojārs-Bojāriņš*, *Brencis-Brencītis*, *Ezers-Ezeriņš*, *Ērce-Ērcīte*;
- 3) paretam sastopami arī dubultuzvārdi kalki, piemēram: *Lazdiņš-Hasselbaums*, *Kalējs-Šmidts*, *Grīnbergs-Zaļkalns*, *Grīnvalde-Zaļmeža*, *Gulbis-Švāns*, *Feldmans-Laukvīrs*, *Bērzkalns-Kevomegi* (galvenokārt visi piemēri ir vācu valodas kalki, tikai pēdējais – igauņu).

Analizētajā PMLP sastādītajā uzvārdu sarakstā sastopami vairāki uzskatāmi dubultuzvārdu piemēri, kur viens no komponentiem ir latviešu,

⁴ Šāda tipa dubultuzvārdi šajā rakstā netiek analizēti.

⁵ Visi 3. sadaļā minētie uzvārdu piemēri ir no 2020. gada iedzīvotāju uzvārdu saraksta, ko PMLP sastādījusi un atļāvusi izmantot zinātniskiem nolūkiem.

otrs – svešas izcelsmes, piemēram: *Fadejevs-Balodis, Felzenbergs-Auns, Fernandezs-Sirsniņš, Fomins-Dzelme* (PMLP 2020).

Lai gan *a priori* var šķist, ka gari dubultuzvārdi to īpašniekiem var būt apgrūtināši, Latvijas iedzīvotāji izvēlas lietot dubultuzvārdus, lai izceltu savu individualitāti, saglabātu ģimenes vēsturi vai tradīcijas.

Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes dati liecina, ka ik gadu arī neliels skaits (apmēram 0,5 %) vīriešu pēc laulībām pievieno savam uzvārdam sievas pirmslaulības uzvārdu (Centrālā statistikas pārvalde, 2023).

3.2. Sieviešu dubultuzvārdi

Likumdošana Latvijā paredz vairākas pēclaulības uzvārda izvēles iespējas: sieva var pieņemt vīra uzvārdu, kas tiek uzskatīts par tradīciju; sieva var saglabāt savu meitas jeb pirmslaulības uzvārdu; sieva var pieņemt dubultuzvārdu (ko parasti veido abu partneru ar defisi apvienotie uzvārdi); vīrs var pāriet sievas uzvārdā; abi laulātie var izvēlēties trešo uzvārdu (pirmais „Likums par civiltāvokļa aktu reģistrāciju” Latvijas Republikas Satversmē ir pieņemts 1921. gadā) (M. Balode, 2011, 6). Sieviešu dubultuzvārdu izcelsme ir saistīta ar vairākiem sociokultūras faktoriem. Tā ir sociālā zīme, kas liecina par vienlīdzīgu partnerību starp vīrieti un sievieti. Nekonvencionāla sieviešu pēclaulības uzvārda izvēle tika saistīta ar centieniem panākt sieviešu tiesību atzīšanu, paturēt pēc kāzām meitas uzvārdu kā simbolisku savas identitātes saglabāšanu (Boxer & Gritsenko, 2005; M. Balode, 2011; Peters, 2018). Tātad viens no būtiskiem iemesliem dubultuzvārda izvēlei ir dzimumu līdztiesība, kā arī sieviešu vēlme saglabāt savu ģimenes personvārdu pēc laulībām. Dubultuzvārda izvēle bieži izriet no vēlmes apvienot divu ģimeņu uzvārdus, saglabājot saikni ar abām ģimenēm. Par sieviešu pēclaulības uzvārdiem un arī dubultuzvārdiem ir rakstīts samērā daudz (sk. Stodder, 1998). Citējot Deilu Spenderu (*Dale Spender*), „[...] sievietes „meitas uzvārda” zaudējums, stājoties laulībā, ir viņas pašiznīcināšanās simbols” (Spender, 1980, 25). Tieši tāpēc līdz ar sieviešu sociālā un ekonomiskā stāvokļa izaugsmi arvien biežāk viņas izvēlas saglabāt savu pirmslaulības uzvārdu (Stodder, 1998, 585).

Aprakstot latviešu sieviešu pēclaulības uzvārda izvēli jauktajās ģimenēs, M. Balode secinājusi: „vīra uzvārda izvēli pēc laulībām motivēja galvenokārt:

1) tradīciju ievērošana; 2) vēlme norādīt piederību nukleārajai ģimenei; 3) vēlme „izlikties par vietējo”, lai iegūtu priekšrocības attiecīgā sabiedrībā; 4) iespēja iegūt vēlamāku uzvārdu, resp., nomainīt pirmslaulību nevēlamo uzvārdu”; savukārt pirmslaulības uzvārda saglabāšanu motivēja: „1) vēlme norādīt piederību ievirzes ģimenei un/vai dzimtai; 2) iespēja publiski norādīt savu etnisko piederību, kas īpaši aktuāla kļuva, nonākot svešā vidē; 3) individuālās identitātes saglabāšana; 4) vēlme saglabāt vārdu, gan priekšvārdu, gan uzvārdu, kas plašākā sabiedrībā, pateicoties profesionālajai darbībai, kļuvis par indivīda atpazīstamības zīmi” (M. Balode, 2010, 70). Intervijas ar latviešu sievietēm, kas saglabājušas pirmslaulības uzvārdu jauktajās ģimenēs, liecina, ka pirmslaulības uzvārds tiek uztverts kā ģimenes vienotības simbols, dažreiz kā etniskās identitātes rādītājs (M. Balode, 2012, 84–88). Dažos gadījumos par ideālu ģimenes kopīgo uzvārdu tiek uzskatīta iespēja apvienot abu partneru uzvārdus, veidojot dubultuzvārdu (Turpat, 85).

Kā informē Centrālā statistikas pārvalde, Latvijā gandrīz piektdaļa jeb 19 % sieviešu pēc laulībām nemaina uzvārdu, piebilstot: „jo vairāk sievietei gadu laulības slēgšanas brīdī, jo lielāka iespēja, ka pēc laulībām tā uzvārdu nemainīs” (Centrālā statistikas pārvalde, 2023).

Kvantitatīvā iedzīvotāju uzvārdu saraksta (PMLP 2020) analīze liecina, ka mūsdienās Latvijā sieviešu dubultuzvārdu ir ievērojami (gandrīz piecreiz) vairāk nekā vīriešu dubultuzvārdu (attiecīgi 20 110 : 4392), un tam ir vairāki iemesli.

Pirmkārt, dubultuzvārdus izvēlas sievietes, kas, stājoties laulībā, saglabā gan savu pirmslaulības uzvārdu, gan pievieno jauno vīra uzvārdu. Pēc šādas tradīcijas veidotu uzvārdu skaits ir liels, turklāt, jo uzvārds populārāks, jo vairāk arī atšķirīgo dubultuzvārdu – ar vēlmi atšķirties no citām *Bērziņām, Kalniņām*. Piemēram, *Bērziņa* kā pirmais dubultuzvārda komponents ir reģistrēts pat 110 personām, *Kalniņa* – 101, *Jansone* – 95 utt., piemēram: *Bērziņa-Ābola, Bērziņa-Avotiņa, Bērziņa-Bondare, Bērziņa-Buša, Bērziņa-Cimdiņa; Jansone-Apine, Jansone-Auziņa, Jansone-Balode, Jansone-Bērziņa*.

Pēc sociālantropologu veiktajiem pētījumiem, aplūkojot laulības, kas tikušas noslēgtas starp vienas etnicitātes pārstāvjiem Rīgā (M. Balode, 2010) un

starp jauktas etnicitātes pārstāvjiem Somijā (M. Balode, 2011; 2012), var spriest, ka pēclaulības dubultuzvārdu sievietes izvēlas arvien biežāk.

Ļoti bieži tieši cittautu uzvārdam pēc laulībām tiek pievienots (tātad saglabāts) latviskais uzvārds, acīmredzot identitātes saglabāšanai (PMLP 2020), piemēram: *Akmene-Makdonalda*, *Gaile-Karsualidze*, *Egle-Solomahina*, *Dūze-Šišlo*, *Džeksone-Upeslāce*, *Aļēnikova-Zvaigzne*, *Fiore-Skaistlauka*, *Furmanova-Krastiņa*, *Grantiņa-Vu-Huu*, *Abaja-Vikramasinge-Gunavardene* (pēdējos piemērus likumdošanā sauc par daudzkomponentu uzvārdiem).

Otrkārt, mūsdienu Latvijā sievietes dubultuzvārdu iegūst arī gadījumos, ja tēvam ir bijis dubultuzvārds (tēvs *Bērzs-Bērziņš* → meita *Bērza-Bērziņa*) vai apprecas ar vīru, kam jau ir dubultuzvārds – šādu dubultuzvārdu pāru iedzīvotāju sarakstā ir daudz, piemēram: vīrs *Aizupietis-Pauniņš* un sieva *Aizupiete-Pauniņa*, *Alksnis-Alksnītis* un *Alksne-Alksnīte*, *Dūda-Čačs* un *Dūda-Čača*, *Ecētājs-Liepiņš* un *Ecētāja-Liepiņa*, *Egle-Barons* un *Egle-Barone*, *Efeja-Lībietis* un *Efeja-Lībiete*. Ir konstatēts arī triju komponentu uzvārdu pāris: *Akmanis-Morics-Okmanis* un *Akmane-Morica-Okmane*.

Tradīcijas, sociālais spiediens un individuālie faktori var veicināt sieviešu dubultuzvārdu izvēli. Dubultuzvārda īpašnieces ir iesaistītas gan vienas, gan otras ģimenes vērtību un kultūras sistēmās, kur jālīdzsvaro un jāapvieno abu ģimeņu ietekme un vērtības. Šāda dubultuzvārda izvēle var arī atspoguļot individuālo identitāti un personīgo attīstību, kas veidojas visai sarežģītā vidē. Dažreiz tas var radīt spriedzi, saskaroties ar identitātes vai piederības jautājumiem, īpaši, ja uzvārdi pārstāv dažādas kultūras.

3.3. Bērnu dubultuzvārdi

Bērnu dubultuzvārdus analizējamajā kopējā sarakstā bez papildu aptaujāšanas nav iespējams konstatēt. Tie galvenokārt ir dubultuzvārdi, ko bērni manto no vecākiem, kam jau ir dubultuzvārds. Tomēr ir arī tādi latviešu valodā samērā reti bērnu dubultuzvārdi, ko vecāki, kam ir katram savs uzvārds, dod bērnam, uzvārdus savienojot jaunā uzvārdā, piemēram: sabiedrībā pazīstamu personu, ārstu *Romualda Ražuka* un

Ingūnas Ebēlas meita – arī ārste – *Danute* ir ieguvusi uzvārdu *Ražuka-Ebēla*. Teorētiski šādā veidā darināts bērna dubultuzvārds liecina par mātes un tēva ģenētiskās divpusības vizualizāciju jeb pamatidentitātes apstiprinājumu uzvārdā. Iespējams, tas varētu liecināt par jaunu tendenci, kas gan neatbilst latviešu antroponīmijas tradīcijai Latvijā, veidojot bērna dubultuzvārdus, bet varbūt minētais piemērs jāuzskata par izņēmuma gadījumu. Tomēr diskusijas sabiedriskajos medijos (īpaši interneta foromos) rāda, ka šāda ideja nav jauna. Piemēram, jau 2013. gadā rakstīts⁶: „uzskatu, ka nav nekāda vaina dubultam uzvārdam arī bērnam [..]” (Sany, 2013); „Jau tagad zinu, ka tad, ka precēšos (ļoti tālā nākotnē) paturēšu savu uzvārdu+vīra uzvārdu, jo uzvārds ir ļoti rets un bez manis nebūs neviena/s, kas uzvārdu nodotu tālāk. Arī bērnam būs divi uzvārdi, kas mūsdienās ir normāla parādība [..]” (agu4a, 2013).

Daļa sabiedrības pret šādu tendenci ir noskaņota visai kritiski. Tikai viens citāts no sociālajiem medijiem: „Es tikai iedomājos, kā jutīsies dubulto vārdu bērni, kuriem arī tiek iedots dubultais uzvārds. Un ja šāds bērns dzīvē satiek otru pusīti arī ar dubulto uzvārdu, un neviens no abiem negrasās mainīt uzvārdu, apvienot kā mamma un tētis vairs nevarēs... ai baigā putra :)” (Digna, 2008).

Latvijas Republikas likumdošanā bērna dubultuzvārda došana nav iekļauta. Civillikuma 151. pants (sk. Civillikums, 1992) paredz, ka bērna uzvārdu nosaka pēc vecāku uzvārda. Ja vecākiem ir dažādi uzvārdi, tad bērnam dod tēva vai mātes uzvārdu – saskaņā ar vecāku vienošanos. Ja vecāki nevar vienoties par bērna uzvārdu, to nosaka pēc bāriņtiesas lēmuma. Saskaņā ar Ministru kabineta noteikumu Nr. 114 „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju” 134. punktu (sk. MK noteikumi Nr. 114) dubultuzvārds ir uzskatāms par vienu uzvārdu, tādēļ tas nav sadalāms. Tas nozīmē, ka bērnam nevar dot dubultuzvārda daļu.

Eiropas zinātnieku publikācijās un presē bērna uzvārdu jautājums ir vairākkārt pārspriests (Gaaz, 2008; Monteiro, 2008; Lichfield, 2010;

⁶ Tekstā saglabāta citētajos emuāros lietotā rakstība.

Jumakova, 2019; Choosing a double barrel surname, 2020 u. c.). Ir bijuši pat netradicionāli ieteikumi, piemēram, Šarona Lebele (*Sharon Lebell*), lai saglabātu līdztiesību, piedāvā zēniem dot tēva uzvārdu, meitenēm – mātes uzvārdu (Lebell, 1988).

3.4. Semantiski un derivatīvi neparastie dubultuzvārdi

Skatot no pirmatnīgās semantikas viedokļa, starp analizētajiem dubultuzvārdiem ir savdabīgi gadījumi, ko var uztvert arī kā vārdu spēli (PMLP 2020), piemēram: *Bleķis-Dzelzkalns*, *Bušs-Boss*, *Duša-Gubiņš*: sal. sl. *dušegub* ‘dvēseļu nogalinātājs, slepkava’; savienoti divi floras semantikas, piemēram: *Jaunbērzs-Bērziņš*, vai faunas semantikas uzvārdi, veidojot īpatnēju pāri: *Briedis-Krauklis*, savienoti divi putnu semantikas personvārdi: *Ērglis-Putns*, *Ērgle-Vanaga*, *Ezergaile-Gailīte*; savienoti vienādas saknes, bet atšķirīgi darināti vai līdzīgi skanoši uzvārdi: *Jonītis-Jonis*, *Jozupupe-Upesjozups*, *Jukumsons-Jukumnieks*; savdabīgu uzvārdu pāri veido arī īpašības semantikas otrie komponenti, piemēram: *Ceplītis-Vieglais*.

No darināšanas viedokļa uzmanību piesaista pēdējās desmitgadēs īpaši starp mākslinieku pāriem fiksētā tendence pēc laulībām „apmainīties” ar uzvārdiem, piemēram: *Rolands Ūdris*, apprecot *Ilonu Balodi*, kļūst par *Rolandu Ūdri-Balodi*, bet sieva par *Ilonu Balodi-Ūdri*; *Jānis Holšteins* un *Māra Upmane* pēc kāzām pieņem uzvārdus *Holšteins-Upmanis* un *Upmane-Holšteina*. Jānis Holšteins komentējis šo lēmumu presē: „Pirmkārt, abi esam publiskas personas, esam uz skatuves. Ir klasiski, ja sieva pieņem vīra uzvārdu, bet Mārai viņas uzvārds ir arī kā firmas zīme. Mēs ātri sapratām, ka nebūtu godīgi, ja vienam jāmaina uzvārds. Mēs ar uzvārdiem apmainījāmies abi un uzskatām to par elegantu cieņas žestu. Tas bija otrs iemesls. Jā, un Mārai vecākais brālis arī ir Jānis, tāpat viens Jānis Upmanis jau ir” (Gabre, 2013).

Secinājumi

Dubultuzvārdi nav retums visā Eiropā, to aizsākumi saistās ar augstāko sabiedrības slāni, pamatā ar mantojuma nosacījumiem. Kā rāda salīdzinājums, mūsdienu situācija, dubultuzvārdu lietošanas prakse un

regulēšana dažādās valstīs ir atšķirīga, vairāk vai mazāk likumdošanas nosacīta. Jāsecina, ka kopš 20. gadsimta beigām gan Eiropā, gan visā pasaulē uzvārdu izvēle un veidošana, kas atšķiras no tradicionālās prakses, ir kļuvusi liberālāka, jo tiek pieļauts arvien vairāk atkāpju no tradīcijām un fiksētajām normām.

Acīmredzot arī Latvijas teritorijā dubultuzvārdi vēsturiski ir bijuši tikai dižciltīgajiem – muižniekiem, zemes īpašniekiem, galvenokārt vāciešiem. 13.–16. gadsimtā fiksētajos latviešu zemnieku, amatnieku personvārdu pierakstos tādu nav; daži potenciāli personvārdi, kas atgādina divelementu vārdus, ir vienīgi 16. gadsimta beigu poļu revīzijas aktos. 19. gadsimta iedzīvotāju sarakstos pārsvarā sastopams viens uzvārds, bet ir konstatēti izņēmumi, t. i., arī latviešiem ir bijuši dubultuzvārdi. Pēc arhīvu uzvārdu maiņas datiem var spriest, ka Latvijā dubultuzvārdu (dažreiz pat trīs vai četru komponentu uzvārdu) ir bijis ievērojami vairāk, tomēr 20. gadsimta 20. gados tie mainīti dažādu iemeslu dēļ: gan īsinot un vienkāršojot uzvārdu, gan izvairoties no negatīvas konotācijas, gan labojot dokumentos ieviesušās kļūdas. Maiņas rezultātā bieži ticis izvēlēts viens no dubultuzvārda komponentiem, piemērojot to latviešu standartvalodai, ļoti bieži jaunais uzvārds bijis līdzīgas semantikas vai līdzīga skanējuma, sācies ar to pašu sākumburtu kā vecais uzvārds u. tml.

Analizētais mūsdienu Latvijā reģistrēto dubultuzvārdu kopums – 24 502 dubultuzvārdi (pēc PMLP 2020) jeb apmēram 11,6 % no visiem iedzīvotāju uzvārdiem – liecina, ka ir saglabājušies vairāki vīriešu dubultuzvārdi, kas ir tā paša uzvārda varianti (*Bērziņš-Bērziņš*, *Blumbergs-Blumbergs*), viens no savienotajiem dubultuzvārda komponentiem ir pagarināta vai arī otrādi – saīsināta – forma (*Albiņš-Alba*, *Blūms-Blūmanis*) vai arī kalkēti uzvārdi (*Kalējs-Šmidts*, *Grīnbergs-Zaļkalns*). Lielākoties tie ir paaudzēs mantoti dubultuzvārdi, tomēr paretam ir arī tādi, kas veidoti, pēc laulībām savienojot savu un sievas uzvārdu. Mūsdienās dubultuzvārdu komponenti tiek savienoti ar defīsi. Sieviešu dubultuzvārdu ir gandrīz piecreiz vairāk nekā vīriešu dubultuzvārdu, resp., 20 110 : 4392. Mūsdienu Latvijā sievietes dubultuzvārdu var iegūt vairākos gadījumos: ja tēvam ir bijis dubultuzvārds vai stājoties laulībā ar vīru, kam jau ir dubultuzvārds. Tomēr lielākā daļa sieviešu dubultuzvārdu ir tradicionāli veidotie pēclaulības uzvārdi, kas apvieno meitas uzvārdu un jauno vīra uzvārdu, tādējādi saglabājot savu pirmslaulības identitāti

un saiti ar agrāko ģimeni, kā arī norādot uz saikni ar jauno ģimeni. Jo uzvārds populārāks, jo lielāks ir sieviešu dubultuzvārdu dažādo variantu skaits (ar komponentiem *Bērziņa* – 110 dažādu uzvārdu, *Kalniņa* – 101, *Jansone* – 95), acīmredzot ar vēlmi atšķirties no vienāda uzvārda īpašniecēm. Šķiet, ka šī sieviešu pēclaulības dubultuzvārda tradīcija saglabāsies arī nākotnē. Vērojami arī jauni, latviešu tradīcijām neraksturīgi darinājumi: starp mākslinieku pāriem konstatēti gadījumi, kad vīrs un sieva pēc laulībām „apmainās” ar uzvārdiem, savam pievienojot partnera uzvārdu. Kā jaunu, vēl diskutējamu parādību, kas aizgūta no citām valstīm, var minēt vēlmi bērnam dot abu vecāku atšķirīgos uzvārdus, savienotus ar defisi.

Pārsprīžot dubultuzvārdu nākotni, Lielbritānijas piemērs rāda, ka:

- 1) dubultuzvārdus saglabā slavenības, kas vēlas saglabāt savu vārdu kā atpazīstamības zīmolu;
- 2) dubultuzvārdus bērniem dod neprecētie vecāki, kas vēlas bērna uzvārdā katrs saglabāt savu uzvārdu;
- 3) dzimumu līdztiesību atbalstošie pāri veido dubultuzvārdus (Choosing a double barrel surname, 2020).

Kā zināms, dubultuzvārdu izcelsme ir saistīta ne tikai ar mantojuma, bet arī ar identitātes un sociokultūras faktoriem. To rašanās un mūsdienu lietojums ir sarežģīts jautājums, kas būtu jāpēta gan no valodnieciskā, gan vēsturiskā, socioloģiskā, antropoloģiskā, psiholoģiskā, kā arī likumdošanas aspekta.

AVOTI

Civillikums. (1992). Pieejams
<https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>; skatīts 18.01.2024.

LVA – Valodas konsultācijas:
elektroniskā datubāze. (b. g.). Latviešu
valodas aģentūra. Pieejams

https://www.valodaskonsultacijas.lv/lv/search?search%5Bling_sec%5D=431; skatīts 16.01.2024.

LVEK lēmums 2008 – Ekspertu komisijas 2008. gada 5. marta lēmums. (05.03.2008.). *Latviešu valodas ekspertu komisijas svarīgākie lēmumi 2008. gadā*. Pieejams <https://www.vvc.gov.lv/lv/latviesu-valodas-ekspertu-komisijas-lemumu-parskati>.

LVEK lēmums 2013 – Ekspertu komisijas 2013. gada 12. jūnija lēmums (protokola Nr. 28) par atsevišķu nosaukumu atveidi un lietojumu latviešu valodā. (12.06.2013.). *Latviešu valodas ekspertu komisijas svarīgākie lēmumi 2013. gadā*. Pieejams <https://www.vvc.gov.lv/lv/latviesu-valodas-ekspertu-komisijas-lemumu-parskati>.

LVVA 3234. f., 1. apr., 7. l. – *Uzvārdu maiņas saraksti alfabeta secībā*. (1926–1928). Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3234. fonds, 1. apraksts, 7. lieta.

LVVA 3234. f., 1. apr., 8. l. – *Uzvārdu maiņas saraksti*. (1921–1929). Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3234. fonds, 1. apraksts, 8. lieta.

MK noteikumi Nr. 114 – *Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 114. (02.03.2004.). Pieejams <https://likumi.lv/doc.php?id=85209>; skatīts 16.01.2024.

PMLP 2020 – LR Iekšlietu ministrijas *Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes Latvijas iedzīvotāju uzvārdu saraksts* (2020. gada dati).

VV 1927 – Iekšlietu ministrijas administratīvā departamenta paziņojumi par uzvārdu maiņu. (07.01.1927.; 01.03.1927.; 14.05.1927.; 28.06.1927.; 30.06.1927.; 06.07.1927.; 23.07.1927.; 28.07.1927.; 29.08.1927.; 01.09.1927.; 17.10.1927.). *Valdības Vēstnesis*, 4; 48; 106; 138; 140; 145; 160; 164; 191; 194; 233. Pieejams <http://www.periodika.lv/>.

LITERATŪRA

agu4a. (21.06.2013.). *Jau tagad zinu, ka tad, ka precēšos [joti tālā nākotnē] paturēšu savu uzvārdu+vīra uzvārdu, jo uzvārds ir ļoti rets ..* [Komentārs forumā *Dubultuzvārds bērnam!*]. Dieviete.lv. Pieejams <https://forums.dieviete.lv/forums/topic/142664-dubultuzvards-bernam/?sort=desc>.

Almack, K. (2005). What's in a Name? The Significance of the Choice of Surnames Given to Children Born within Lesbian-parent Families. *Sexualities*, 8(2), 239–254. Pieejams <https://doi.org/10.1177/1363460705050857>.

- Balode, L., & Grīviņa, L. (2022). The change of surnames and its consequences in Latvia in the 1920s and 1930s. In H. Metslang, M. Norvik, & A. Kalnača (Eds.), *Insights into the Baltic and Finnic Languages*. Article 2 (Potsdam Linguistic Investigation, 36). Bern: Peter Lang, 21–40.
- Balode, M. (2010). *Sieviešu uzvārda izvēle pēc laulībām*. [Lauka darbs antropoloģijā, Latvijas Universitāte; manuskripts]. Rīga.
- Balode, M. (2011). *Personvārdu izvēle: meklējot piederību starp latviešu un somu identitātēm etniski jauktajās ģimenēs Somijā*. [Maģistra darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga.
- Balode, M. (2012). Sieviešu pēclaulību uzvārda izvēle jauktajās latviešu-somu ģimenēs: metodoloģiskais un socioonomastiskais aspekts. *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku III kongress un Letonikas IV kongress „Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte”*. Valodniecības raksti. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 80–91.
- Balodis, P. (2008). *Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. [Promocijas darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga.
- Balodis, P. (2018). *Ne tikai Bērziņš, Kalniņš, Ozoliņš... Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Bernard, H. R. (2006). *Research methods in anthropology. Qualitative and quantitative approaches*. Lanham: AltaMira Press.
- Blese, E. (1929). *Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas, I: Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII–XVI g.s.)*. Rīga: A. Gulbis.
- Boxer, D., & Gritsenko, E. (2005). Women and Surnames Across Cultures: Reconstituting Identity in Marriage. *Women and Language*, 28(2), 1–11.
- Centrālā statistikas pārvalde. (06.12.2023.). *Katra piektā sievietē Latvijā pēc laulībām savu uzvārdu nemaina*. [Preses relīze]. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/vardi-uzvardi/preses-relizes/21269-uzvardu-maina-laulibas>.
- Choosing a double barrel surname*. (27.04.2020.). UK Deed Poll Office. Pieejams <https://www.ukdeedpolloffice.org/double-barrel-surname/>.
- Clarke, V., Burns, M., & Burgoyne, C. (2008). "Who would take whose name?" Accounts of naming practices in same-sex relationships. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 18(5), 420–439.
- Composição do nome*. (b. g.). Instituto dos Registos e do Notariado. Pieejams <https://irn.justica.gov.pt/Servicos/Cidadao/Nascimento/Composicao-do-nome>; skatīts 10.01.2024.
- Corbetta, P. (2003). *Social Research: Theory, Methods and Techniques*.

- London: SAGE. Pieejams <https://doi.org/10.4135/9781849209922>.
- Del Registro Civil.* (2011). Ministerio de la Presidencia, Justicia y Relaciones con las Cortes. Pieejams <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2011-12628>.
- Digna. (29.04.2008.). *Es tikai iedomājos, kā jutīsies dubulto uzvārdu bērni, kuriem arī tiek iedots dubultais uzvārds. Un ja šāds bērns dzīvē satiek ..* [Komentārs forumā *Kāzu plānošana*]. Precos. Pieejams <https://www.precos.lv/lat/forums/kazu-planosana/16-likumburts/6324-uzvards/desc/?qPage=4>.
- Etu-ja sukunimilaki.* (19.12.2017.). Finlex. Pieejams <https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2017/20170946?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=etu-%20ja%20sukunimilaki#a946-2017>.
- Forbes, G. B., Adams-Curtis, L. E., White, K. B., & Hamm, N. R. (2002). Perceptions of married women and married men with hyphenated surnames. *Sex Roles: A Journal of Research*, 46(5-6), 167-175. Pieejams <https://doi.org/10.1023/A:1019613819247>.
- Gaaz, B. (2008). Der Doppelname als Menschenrecht? Zum Recht des Kindesnamens in Europa. In T. Helms, & J. M. Zeppernick (Hrsg.), *Lebendiges Familienrecht. Festschrift für Rainer Frank*. Frankfurt am Main: Verlag für Standesamtswesen, 381-392.
- Gabre, A. (23.02.2013.). *Vārda spēks un dubultuzvārdi*. nra.lv. Pieejams <https://nra.lv/citi-raksti/89734-varda-speks-un-dubultuzvardi.htm>.
- Grīviņa, L. (2019). *Uzvārdu maiņa Latvijā 20. gs. sākumā (1921.-1927. g.)*. [Maģistra darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga.
- Hering Torres, M. S. (2007). Judenhass, Konversion und genealogisches Denken im Spanien der Frühen Neuzeit. *Historische Anthropologie*, 15(1), 42-64.
- Jakubowski, J., & Kordzikowski, J. (1915). *Żródła dziejowe, XXIV, cz. I: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, XIII: Inflanty, cz. I*. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa.
- Jansone, I. (2010). Ieskats Ērgemes latviešu evaņģēliski luteriskās draudzes antroponimiskajā sistēmā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 64(3/4), 14-63.
- Johnson, B. (b. g.). *The History of Welsh Surnames*. Historic UK. Pieejams <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofWales/The-History-of-Welsh-Surnames/>; skatīts 05.11.2023.
- Johnson, D. R., & Scheuble, L. K. (2002). What should we call our kids? Choosing children's surnames when parents' last names differ. *Social Science Journal*, 39(3), 419-429. Pieejams [https://doi.org/10.1016/S0362-3319\(02\)00203-3](https://doi.org/10.1016/S0362-3319(02)00203-3).
- Jumakova, A. (2019). *Bērna tiesību uz identitāti ģenēze Latvijā un to apdraudējums adopcijas tiesiskā regulējuma kontekstā*. [Promocijas darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga.

- Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/48929/298-72864-Jumakova_Anastasija_am12254.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Kirchner, S. (2009). German Court Upholds Ban on Extra-Long Names. *Time*. Pieejams <https://web.archive.org/web/20090508211827/http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1896443,00.html>.
- Kline, S. L., Stafford, L., & Miklosovic, J. C. (1996). Women's Surnames: Decisions, Interpretations and Associations with Relational Qualities. *Journal of Social and Personal Relationships*, 13(4), 593–617. Pieejams <https://doi.org/10.1177/02654075961134>.
- Lebell, S. (1988). *Naming Ourselves, Naming Our Children: Resolving the Last Name Dilemma*. Freedom, Calif.: Crossing Press.
- Lichfield, J. (08.01.2010.). Double-hyphen surname law gets both barrels. *Independent*. Pieejams <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/doublehyphen-surname-law-gets-both-barrels-1861421.html>.
- Lipp, V. (2008). Namensrecht und Europa. In T. Helms, & J. M. Zeppernick (Hrsg.), *Lebendiges Familienrecht. Festschrift für Rainer Frank*. Frankfurt am Main: Verlag für Standesamtswesen, 393–408.
- Lulle, A., & Balode, M. (2014). Marriage Migration and Skills: Narratives of Latvian Women in Finland. *Journal of Finnish Studies. International Highly Skilled Migration: The Case of Finland*, 17(1–2), 67–91. Pieejams <https://doi.org/10.5406/28315081.17.1.2.05>.
- Mežs, I. (2017). Uzvārdu saknes meklējot. In I. Mežs, *Latviešu uzvārdu arhīvu materiālos. Latgale*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 7–15.
- Mežs, I. (17.01.2023.). Vai zini, ka Latvijas pirmās brīvvalsts laikā uzvārdu mainīja tikai katrs 100. latvietis? *Vai zini?* Latvijas Radio 3. Pieejams <https://klasika.ism.lv/lv/raksts/vai-zini/vai-zini-ka-latvijas-pirmas-brivvalsts-laika-uzvardu-mainija-tik.a171806/>.
- Monteiro, N. G. (2008). Os nomes de família em Portugal: uma breve perspectiva histórica. *Etnográfica*, 12(1), 45–57. Pieejams <https://doi.org/10.4000/etnografica.1599>.
- Namensrecht*. (b. g.). Pro Familia Schweiz. Pieejams <https://www.profamilia.ch/familien/familienratgeber/stichworte/namensrecht; skatits 16.01.2020>.
- Nave-Herz, R. (2003). Auswirkungen des neuen Namensrechts. Zur Geschichte des Namensrechts in Deutschland und der heutigen Wahl des Nachnamens. In R. Nave-Herz, *Familie zwischen Tradition und Moderne. Ausgewählte Beiträge zur Familiensoziologie*. Oldenburg: Bibliotheks- und Informationssystem der Universität Oldenburg, 129–142.
- Nazwisko po ślubie*. [Blog]. (b. g.). *Mówię o ślubie*. Pieejams

- <https://www.mowieoslubie.pl/blog/nazwisko-po-slubie/>; skatīts 12.12.2023.
- Paikkala, S. (02.2016.). Nimenmuutokset helpommiksi. *Kielikello*. Pieejams <https://www.kielikello.fi/-/nimenmuutokset-helpommiksi>.
- Peters, E. (2018). The Influence of Choice Feminism on Women's and Men's Attitudes towards Name Changing at Marriage: An Analysis of Online Comments on UK Social Media. *Names*, 66(3), 176–185. Pieejams <https://doi.org/10.1080/00277738.2017.1415540>.
- Plakans, A., & Vezerels, Č. (2003). Patrilineārā ģenealoģija, uzvārdi un ģimenes identitāte: Krievijas impērijas Baltijas guberņas 19. gadsimtā. *Latvijas Arhivi. Vēsture*, 3, 28–52.
- Rosseinsky, K. (2022). *Everything You Should Know Before Getting A Double-Barrelled Surname*. Grazia. Pieejams <https://graziadaily.co.uk/life/real-life/double-barrelled-surnames/>; skatīts 03.09.2022.
- Sany. (21.06.2013.). *uzskatu, ka nav nekāda vaina dubultam uzvārdam arī bērnam. nu no sākuma būs nedaudz grūtāk, bet pēc tam tāpat nekas..* [Komentārs forumā *Dubultuzvārds bērnam!*]. Dieviete.lv. Pieejams <https://forums.dieviete.lv/forums/topic/142664-dubultuzvards-bernam/?sort=desc>.
- Scheuble, L., & Johnson, D. R. (1993). Marital Name Change: Plans and Attitudes of College Students. *Journal of Marriage and the Family*, 55(3), 747–754. Pieejams <https://doi.org/10.2307/353354>.
- Scheuble, L. K., & Johnson, D. R. (2005). Married Women's Situational Use of Last Names: An Empirical Study. *Sex Roles*, 53(1-2), 143–151. Pieejams <https://doi.org/10.1007/s11199-005-4288-3>.
- Spender, D. (1980). *Man made language*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Staltmane, V. (1981). *Latyšskaja antronimija. Familii*. Moskva: Nauka.
- Statsministre siden 1848*. (b. g.). Statsministeriet. Pieejams <https://www.stm.dk/statsministeren/statsministre-siden-1848/>; skatīts 10.09.2023.
- Stodder, J. (1998). Double-Surnames And Gender Equality: A Proposition And The Spanish Case. *Journal of Comparative Family Studies*, 29(3), 585–593. Pieejams <https://doi.org/10.3138/jcfs.29.3.585>.
- Waters, M. C. (1989). The Everyday Use of Surname to Determine Ethnic Ancestry. *Qualitative Sociology*, 12(3), 303–324. Pieejams <https://doi.org/10.1007/BF00989288>.

JONAS JABLONSKIS IR LIETUVIŲ KALBOS RAŠYBOS NORMINIMAS

Jonas Jablonskis and
the Standardization of
Lithuanian Orthography

Jons Jablonskis un lietuviešu
valodas pareizrakstības normēšana

■ **RASUOLĒ VLADARSKIENĒ** (RASOLE VLADARSKIENE)

ABSTRACT

Keywords:
alphabet,
Lithuanian
language,
orthography,
standardization
of orthography,
Jonas Jablonskis

The article addresses the contribution of Jonas Jablonskis, a contemporary of Jānis Endzelīns, to the standardization of Lithuanian orthography. The famous Latvian linguist was well acquainted with the standardization of Lithuanian orthography, saw similarities in the development of Lithuanian and Latvian orthography, and recognized Jablonskis's contribution to the creation of a Standard Lithuanian.

Jablonskis's merits in the sphere of development of Standard Lithuanian are unquestionable, but the linguist's input into the unification of orthography has not yet been thoroughly evaluated. It is debated whether Jablonskis contributed to the first collection of Lithuanian orthographic rules "Statrašos ramsčiai" ("Buttresses for Orthography") (1890) by Vincas Kudirka. The journal "Varpas," edited by Kudirka, Jablonskis (1893), initiated a discussion on Lithuanian orthography and proposed the letter *ū* for a long vowel. "Lietuviškos kalbos gramatika" ("The Grammar of the Lithuanian Language") (1901) by Petras Kriaušaitis (Jonas Jablonskis) is a seminal work in the history of the standardization of the Lithuanian language; the work also included the first printed version of the current Lithuanian alphabet in a complete form.

Lithuanian orthography roughly established itself after the restoration of Lithuania's independence in 1918, though two orthographic systems – Jablonskis's orthography and Būga's orthography – existed for a certain period (the orthography proposed by Kazimieras Būga was also supported by Endzelīns). Jablonskis actively participated in discussions on orthography, criticizing ill-founded proposals, but was also open to different opinions, highlighting the continuity of traditions and

the necessity of unification. Jablonskis's "Lietuvių kalbos gramatika" ("The Grammar of the Lithuanian Language") (1922) made a substantial contribution to the establishment of orthographic norms. Though the linguist himself doubted some of his proposed norms, the orthography laid down in his grammar of 1922 established itself in public usage (official documents, periodicals, school). The major principles of Lithuanian orthography laid down in the above publication have been observed to this day.

KOPSAVILKUMS

Raksta uzmanības centrā ir Jāņa Endzelīna laikabiedra Jona Jablonska (*Jonas Jablonskis*) ieguldījums lietuviešu valodas pareizrakstības normēšanā. Slavenais latviešu valodnieks labi pārzināja lietuviešu valodas pareizrakstības normēšanu, saskatīja līdzības lietuviešu un latviešu valodas pareizrakstības attīstībā un atzina J. Jablonska ieguldījumu lietuviešu standartvalodas (kopvalodas) izveidē.

J. Jablonska nopelni lietuviešu standartvalodas nostiprināšanā ir neapšaubāmi, tomēr valodnieka ieguldījums rakstības vienādošanā nav pilnīgi izvērtēts. Mūsdienās tiek diskutēts, vai J. Jablonskis piedalījās pirmā lietuviešu valodas pareizrakstības noteikumu kopuma „Statrašos ramsčiai” („Ortogrāfijas pamati”) (1890) sastādīšanā, kura autors ir Vincs Kudirka (*Vincas Kudirka*). Šī kultūras darbinieka rediģētajā žurnālā „Varpas” („Zvans”) J. Jablonskis (1893) uzsāka diskusiju par lietuviešu valodas pareizrakstību, ierosinot apzīmējumu garajam patskanim ū. Nozīmīga publikācija lietuviešu standartvalodas normēšanas vēsturē ir Petra Krjaušaiča (*Petras Kriaušaitis* – J. Jablonskis) „Lietuviškos kalbos

Atslēgvārdi:
*alfabēts,
lietuviešu valoda,
pareizrakstība,
pareizrakstības
normēšana,
Jonas Jablonskis*

gramatika" („Lietuviešu valodas gramatika") (1901), tajā pirmo reizi tika iekļauti visi mūsdienu lietuviešu valodas alfabēta burti.

Pēc Lietuvas neatkarības atjaunošanas 1918. gadā lietuviešu valodas pareizrakstība vairāk vai mazāk stabilizējās, lai gan kādu laiku pastāvēja divas ortogrāfijas sistēmas – t. s. J. Jablonska un Kazimiera Būgas (*Kazimieras Būga*) (K. Būgas piedāvāto rakstības sistēmu atbalstīja arī J. Endzelīns). J. Jablonskis aktīvi piedalījās diskusijās par pareizrakstību, kritizēja nepamatotus priekšlikumus, tomēr elastīgi izvērtēja arī citu viedokļus, uzsverot tradīciju turpināšanu un nepieciešamību unificēt rakstību. Ortogrāfijas normu nostiprināšanu būtiski ietekmēja J. Jablonska „Lietuviškos kalbos gramatika" („Lietuviešu valodas gramatika") (1922). Lai gan valodniekam bija šaubas par dažām paša ierosinātajām pareizrakstības normām, taču publiskajā telpā (lietišķo rakstu valodā, periodikā, kā arī skolā) viņa jaunievedumi nostiprinājās. Šajā grāmatā izklāstītie lietuviešu valodas pamatprincipi tiek ievēroti arī mūsdienās.

1. Įvadas

Atidžiau panagrinėti Jono Jablonskio, laikomo vienu iš įtakingiausių bendrinės lietuvių kalbos kūrėjų, nuopelnus lietuvių kalbos rašybos norminimui paskatino rašybos kodifikacijos principų paieškos rengiant atnaujintas lietuvių kalbos rašybos taisykles (LKR, 2022). Iki tol galiojusią rašybos taisyklių pagrindinė rengėja Nijolė Sližienė (1975, 4), pristatydama parengto „Lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos“ vadovo pirmąją dalį „Rašyba“, rašė, kad pagrindinės rašybos taisyklės liko tos pačios, kurios įsigalėjo nuo J. Jablonskio laikų. 2022 m. atnaujintos rašybos taisyklės iš esmės liko nepakeistos, todėl norint teigti, kad dabartinių lietuvių kalbos rašybos taisyklių pagrindą padėjo J. Jablonskis, reikėjo išsiaiškinti jų atsiradimo aplinkybes.

Lietuvių kalbos rašybos norminimo istorijoje minimas ir Janio Endzelyno (*Jānis Endzelīns*), artimai bendravusio su pirmuoju profesionaliai kalbotyros darbui pasirengusiu lietuvių kalbininku – Kazimieru Būga, vardas. Šie du baltų kalbų tyrėjai, šalia painių kalbotyros problemų, svarstė ir rašybos klausimus, nes savo rengiamo „Lietuvių kalbos žodyno“ įvade K. Būga 1923 m. gruodžio mėn. rašė, kad rašybą vartoja tokią, kurią „esame nustatę dar 1911–1913 metais vartoti mokslo raštuose su prof. Jonu Endzelynu“ (Būga, 1923/1961, 17). Plačių kalbinių interesų baltistui J. Endzelyniui šalia latvių kalbos etimologijos, leksikologijos, akcentologijos, sintaksės problemų rūpėjo ir rašybos norminimas, jis diskutavo apie raidžių *r*, *s*, *z*, Latvijos vietovardžių, svetimų kalbų tikrinių ir bendrinių žodžių rašymą latvių kalba ir kitais rašybos klausimais (Endzelīns, 1974; 1920/1979a; 1920/1979b; 1920/1979c; 1926/1979d; 1920/1979e; 1935/1980a; 1942/1980b). Kalbininkas domėjosi giminiškos lietuvių kalbos rašybos norminimu, išvelgė ir procesų, vykusių abiejose kalbose, panašumų: „Ar ortografiju leišiem tāpat kā mums ir bijis daudz jācinās“ (Endzelīns, 1935/1980a, 265).

Straipsnio tikslas – išnagrinėjus J. Jablonskio publikacijas rašybos klausimais, įvertinti kalbininko indėlį į lietuvių kalbos rašybos norminimą. Straipsnyje susitelkiama daugiau ties J. Jablonskio nuopelnais lietuvių kalbos rašybai, bet aptariant lietuvių kalbos rašybos vienodinimą, būtinai tenka minėti ir K. Būgos pavardę, o kartu ir J. Endzelyno.

J. Jablonskio nuopelnai įtvirtinant bendrinę lietuvių kalbą yra visuotinai pripažinti, jis laikomas žymiausiu lietuvių kalbos normintoju, pabrėžiamas didžiulis jo darbų indėlis kalbos mokslui ir praktikai, ypač sintaksei (LKE, 270; VLE). Kalbotyros darbuose, kuriuose nagrinėjama lietuvių kalbos raida, J. Jablonskio darbams skiriama nemažai dėmesio (Jonikas, 1987; Palionis, 1995; Zinkevičius, 1992). J. Jablonskio gyvenimą ir darbus išsamiai išnagrino Arnoldas Piročkinas (1970; 1976; 1978; 1980a; 1980b). Tačiau J. Jablonskio rašybos norminimas atskirai nuosekliau nebuvo aptartas, nes tai buvo tik šalutinė kalbininko veikla ir daugiau išskelti jo nuopelnai kitoms bendrinės kalbos norminimo sritims. Todėl kyla klausimas, kaip vertinti J. Jablonskio, kaip rašybos normintojo, veiklą: ar jis buvo rašybos principų kūrėjas, ar kitų kultūros veikėjų teikiamų rašybos rekomendacijų sistemintojas ir diegėjas.

J. Endzelynas buvo gerai susipažinęs su J. Jablonskio darbais, ypač vertino šį lietuvių kalbininką kaip bendrinės lietuvių kalbos kūrėją, tačiau kartu pažymėjo ir jo nuopelnus lietuvių kalbos rašybos norminimui savo straipsnyje „Cīņa par valodas kultūru Lietuvā“ („Kova už kalbos kultūrą Lietuvoje“). Jame J. Endzelynas aptardamas lietuvių kalbos rašybos raidą pripažino, kad J. Jablonskis daug prisidėjo vienodinant lietuvių kalbos rašybą ir tik jo pastangomis lietuvių kalbos abėcėlėje buvo įtvirtinta raidė *ū* (Endzelins, 1935/1980a, 263–268).

XIX a. pabaigoje periodinių ir kitokių leidinių rašyba gerokai įvairavo. Tai priklausė ne tik nuo leidinių autorių ar redaktorių, bet ir nuo spaustuvinių, kurie nepasirūpindavo reikiamaisiais spaudmenimis. Tokią padėtį Petras Jonikas taip apibūdino: „[...] rūpesčių kėlė ir mūsų *rašybos*, ypač *raidyno* netobulumas ir nenusistojimas. Jablonskis skundėsi, kad beveik kiekvienas XIX a. laikraštis ar net autorius vartojęs savotišką rašybą“ (Jonikas, 1987, 330).

2. Trumpa J. Jablonskio darbų rašybos klausimais apžvalga

Kalbant apie J. Jablonskio indėlį į lietuvių kalbos rašybos norminimą, reikia pradėti nuo pirmųjų mėginimų tai daryti. Vienas iš tokių mėginimų vienodinti lietuvių kalbos rašybą buvo „Varpo“ žurnalo redaktoriaus

Vinco Kudirkos parengti „Statrašos ramsčiai“ (1890), šis litografinis leidinys laikomas pirmuoju lietuvių kalbos rašybos taisyklių rinkiniu. Nors leidinukas yra nedidelis, jį sudaro tik 4 puslapiai ir 17 paragrafų, bet jo reikšmė lietuvių kalbai didžiulė, nes jame buvo pateikta beveik visa dabartinė abėcėlė: 29 raidės lietuviškiems žodžiams (*a, q, b, c, č, d, e, e, é, g, i, ĭ, y, j, k, l, m, n, o, p, r, s, š, t, u, y, v, z, ž*) ir 7 raidės svetimžodžiams, iš jų 2 (*f, h*) išliko dabartinėje abėcėlėje. Šioje abėcėlėje trūksta tik *ū*. Aktuali leidinuko autorystės problema: kas jį parengė – tik V. Kudirka, ar prisidėjo ir J. Jablonskis? Žinant artimą V. Kudirkos ir J. Jablonskio bičiulystę ir pastarojo įtaką V. Kudirkos tautiniam apsisprendimui, tokia prielaida atrodo visai logiška. Juo labiau, kad J. Jablonskis rašė straipsnius V. Kudirkos redaguojamam „Varpui“, ne viename jų kėlė ir rašybos vienodinimo klausimą. Antanas Smetona (2021) abejoja J. Jablonskio įtaka V. Kudirkai rengiant „Statrašos ramsčius“, motyvuodamas tuo, kad „J. Jablonskio abėcėlė gerokai daugiau skiriasi nuo šiuolaikinės, nei V. Kudirkos „Statrašos ramsčiuose“ (pvz., pats J. Jablonskis tuo metu ir nesiūlo, ir nevartoja raidės *č*)“. Šalia šio neatitikimo, dar galima pridėti pora skirtumų tarp „Statrašos ramsčių“ ir J. Jablonskio rašybos:

- 1) V. Kudirka siūlė rašyti *spjauju, pjauti, bjaurus* (§ 3), o J. Jablonskis tuo metu žodžius *biaurus, biaurina* rašė be *j* ([Jablonskis], 1893/1934c, 3–8 ir kitur);
- 2) V. Kudirka siūlė rašyti *lietuviai, latviai, vokiečiai, rusai, žydai, o ne Lietuviai, Rusai, Žydai*, bet J. Jablonskio straipsniuose randame *Latvių ir Tšechų rašybose, Lietuviai* ([Jablonskis], 1893/1934c, 3–8); *Rusų kalbos, Lenkai, Vokiečiams* ([Jablonskis], 1893/1934a, 8–13 ir kitur).

Šie skirtumai leidžia manyti, kad J. Jablonskio įtaka rengiant „Statrašos ramsčius“, jei ji ir buvo, tikrai negalėjo būti labai didelė.

J. Jablonskis spaudoje nemažai rašė rašybos klausimais, diskutavo su kitokia rašyba teikiančiais rašytojais, įrodinėjo jų siūlymų nepagrįstumą. Publikacijos šia tema sudėtos į jo raštų III tomą (Balčikonis, 1934). Jų redaktorius Juozas Balčikonis surinko J. Jablonskio straipsnius apie rašyba, spausdintus 1893–1926 metais laikraščiuose „Lietuva“, „Viltis“,

žurnaluose „Lietuvos mokykla“, „Švietimo darbas“, „Vairas“, „Židinys“, kai kurios publikacijos yra išleistos atskirai.

Šalia 22 straipsnių, šiame raštų tome yra ir du „Mūsų rašybos“ variantai. Pirmąjį jų J. Jablonskis išleido Voroneže 1917 m., o po Pirmojo pasaulinio karo grįžęs į Lietuvą rado čia leidžiamus vadovėlius šiek tiek kitokia rašyba ir pagal jos taisykles stengėsi pertvarkyti savąjį leidinį, bet jis liko nepabaigtas, todėl nebuvo anksčiau skelbtas. Du rašybos leidinio variantai liudija J. Jablonskio lankstumą siekiant svarbiausio tikslo – bendros rašybos, nors dėl to vėliau jam ir buvo priekaištaujama: „Kitas dalykas, kuris trukdė jam didesnio pastovumo pasiekti kai kuriose bendrinės kalbos srityse, buvo jo taikstymasis visiems. Pvz.: iš pradžios jis rašybos vartojimą buvo supratęs, palyginti, visai gerai, bet ilgainiui ėmęs dėl to didžiai svyruoti“ (Skardžius, 1940/1997, 315).

J. Jablonskio raštų III tome (Balčikonis, 1934) išspausdintas publikacijas apibendrintai galima pavadinti kalbos normintojo diskusija su visuomene dėl lietuvių kalbos rašybos vienodinimo. Iš jų aiškiai matyti J. Jablonskio siekis, kad nusistovėtų visiems priimtina bendra rašyba, kad ji būtų patogi rašantiesiems ir jos būtų nesudėtinga išmokyti mokykloje. Šio tomo publikacijas galima suskirstyti į keletą grupių:

- 1) paties J. Jablonskio rašybos rekomendacijos, pvz.: dėl balsių ilgumo žymėjimo, dėl diftongų rašymo, dėl svetimų pavardžių ir žodžių rašymo ir pan., taip pat susistemintas rašybos taisyklių rinkinys „Mūsų rašyba“ ([Jablonskis], 1917–1918/1934k, 155–200);
- 2) diskusija su jo siūlymus peikusiais oponentais, pvz.: argumentuotas atsakymas M. Skiedros slapyvardžiu rašiusiam Mikalojui Kuprevičiui dėl būtinybės rašte žymėti balsių ilgumą ([Jablonskis], 1893/1934a, 8–13), atsakymas „Lietuviškos kalbos gramatikos“ recenzentui ([Jablonskis], 1902/1934b, 23–29);
- 3) kitų autorių tekstų rašybos arba leidinių apie rašybą kritika. Tai – gausiausia straipsnių grupė. J. Jablonskis rašė apie Kazimiero Jauniaus, K. Būgos, Liudo Giros rašybą, kritikavo Jono Basanavičiaus, Adomo Jakšto (Aleksandro Dambrausko), Vydūno, Mato Grigonio

ir kt. rašybos rekomendacijas. Iš straipsnių matyti ir aršiausi paties J. Jablonskio kritikai, tai – A. Jakštas ir M. Grigonis;

- 4) keletas straipsnelių, kuriuose reiškiamas susirūpinimas dėl prastos rašybos tvarkybos padėties, pvz.: iš pradžių dėl būtinybės sudaryti rašybos komisiją, vėliau dėl Kauno universiteto Humanitarų fakulteto paskirtos rašybos komisijos neveiklumo, dėl kalbininkų darbo ir pan.

Išskirtinę reikšmę lietuvių kalbos rašybos norminimo istorijoje turi dvi J. Jablonskio¹ knygos: Petro Kriaušaičio „Lietuviškos kalbos gramatika“ ([Jablonskis], 1901) ir Rygiškių Jono „Lietuvių kalbos gramatika“ ([Jablonskis], 1918; 1922).

Reikšmingas leidinys bendrinės lietuvių kalbos norminimo istorijoje yra P. Kriaušaičio „Lietuviškos kalbos gramatika“ ([Jablonskis], 1901), joje pirmą kartą pateikta ir visa dabartinė lietuvių kalbos abėcėlė. Dėl šio leidinio autorystės yra visokių vertinimų², teigiama, kad „šis vadovėlis yra smarkiai perdirbta ir išplėsta P. Avižonio „Lietuviška Gramatikėlė“ (Venckienė, 2022). Toji gramatika tai J. Jablonskio kalbinių „Varpo“ straipsnių pakartojimas, papildymas, perdirbinys bei tęsinys“ (Jonikas, 1987, 336). Atskiros rašybos skyriaus šiame leidinyje nėra, bet rašybos dalykai aprašyti aptariant įvairius kalbos reiškinius, daugiausia skyriuose „Žodžių garsai ir skiemens“, „Dvibalsės“, „Priebalsių įstatymai“, taip pat teikiama rašyba aiškiai matyti iš iliustruojamųjų pavyzdžių, ypač vardažodžių linksniavimo ir veiksmožodžių asmenavimo. Tačiau knygos pabaigoje yra skyrius „Keli žodžiai apie gramatikos rašybą“, kuriame rašoma, kad šios gramatikos autorius nenori daryti rašyboje didelių permainų ir norėtų, kad rašyboje būtų kuo daugiau vienodumo ir nuoseklumo ([Jablonskis], 1901, 83).

¹ J. Jablonskis savo publikacijas pasirašydavo įvairiais slapyvardžiais: Petras Kriaušaitis, K. Obelaitis, Rygiškių Jonas, Nedruskuis ir kt.

² Išsamiai šio leidinio atsiradimo istoriją aprašė A. Piročkinas (1980a, 76–77). Jis teigė, kad Petras Avižonis savo gramatikėlę nusiuntė į konkursą Amerikoje, bet buvo paprašytas leidinį papildyti. P. Avižonis kreipėsi pagalbos į J. Jablonskį. Šis pasitelkė dar kelis pagalbininkus ir 1900 metų vasarą visi drauge įtemptai dirbo, J. Jablonskis diktodavo, jo padėjėjai užrašydavo, rinkdavo pavyzdžius, visi kartu svarstydavo terminus. Iš P. Avižonio gramatikėlės mažai kas liko, todėl laikoma, kad knygos autorius yra tik J. Jablonskis, jis vienas tenurodomas ir Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos kataloge.

Rašybos normoms nusistovėti didžiausią įtaką padarė kitas J. Jablonskio leidinys – „Lietuvių kalbos gramatika“ (1918; 1922). 1918 metų leidimas pasirašytas dviem slapyvardžiais – P. Kriaušaičio ir Rygiškių Jono, 1922 metų – autorius nurodytas tik Rygiškių Jonas. Abu knygos leidimus atidžiai išnagrinęęs A. Piročkinas (1980a, 86–87) apgailestauja dėl kalbos istorijoje nuvertinto pirmo leidimo reikšmės. Kalbininko nuomone, antras leidimas nedaug tesiskiria nuo pirmo, antras tik nedaug papildytas, tačiau pagrindinės lietuvių kalbos gramatikos aprašo nuostatos pateiktos pirmame leidime. Lietuvių kalbos rašybai skirti pirmieji du skyriai „Gramatikos dalykas. Raidės ir garsai“ ir „Atskirųjų raidžių vartojimas“ ([Jablonskis], 1918, 5–14), dar rašybos dalykų galima rasti ir kalbos dalių aprašuose. Tačiau būtent 1922 metų „Lietuvių kalbos gramatikos“ leidimas Švietimo ministerijos buvo patvirtintas kaip privalomas vadovėlis mokykloms. Jame nustatytos pagrindinės rašybos taisyklės iš esmės galioja iki šiol³.

3. J. Jablonskio pastangos vienodinti lietuvių kalbos rašybą

Diskusiją dėl lietuvių kalbos rašybos J. Jablonskis pradėjo „Varpo“ žurnale. Jame paskelbė 5 publikacijas: „Dar keletas žodžių apie mūsų rašybą“ (1893, Nr. 1, p. 8–9/1934c, 3–8), „Ar reikalingi tam tikri ženklai ilgomjoms i ir u išreikšti“ (1893, Nr. 8, p. 118–120/1934a, 8–13), „D-ro J. Basanavičiaus rašyba“ (1894, Nr. 5, p. 71–72/1934e, 13–17), „Prie istorijos musun rašybos“ (1900, Nr. 7, p. 78–80; Nr. 8, p. 92–93/1934i, 17–23) ir „Dar apie mūsų rašybą“ (1902, Nr. 8, p. 178–182/1934b, 23–29). Pirmajame straipsnyje J. Jablonskis aiškino, kad lietuvių kalboje reikalingi skirtingi rašmenys ilgiesiems ir trumpiesiems balsiams žymėti (ilgajam balsiui *u* siūlė vartoti raidę *ū*), kad dvibalsius reikia žymėti digrafais, bet analogiškai dviem raidėmis siūlė žymėti ir priebalsių diftongus – *tš* ir *dž*, remdamasis Frydrichu Kuršaičiu ir Augustu Šleicheriu (*August Schleicher*) aptarė atvejus, kur rašytinos nosinės raidės. Kitą visą straipsnį paskyrė argumentavimui, kodėl rašant lietuvių kalba būtina skirtingais ženklais žymėti balsių ilgumą ir trumpumą ([Jablonskis], 1893/1934a,

³ 1977 metais pakeista žodžių su šaknimis *bjaur-*, *pjau-* ir *spjau-* rašymo taisyklė.

8–13). Šia tema J. Jablonskis dažnai rašydavo, nes norėjo visuomenei įsiūlyti naują raidę *ū*, nors šis siūlymas iš pradžių nebuvo labai palankiai sutiktas, bet kalbininko pastangos pasiteisino, ši raidė pateko į lietuvių kalbos abėcėlę.

Kaip jau minėta, dalis kalbininko publikacijų buvo skirta kitų kultūros veikėjų raštuose vartojamos rašybos kritikai. Dviejuose straipsniuose J. Jablonskis (1894/1934e, 13–17; 1900/1934i, 17–23) kritikavo J. Basanavičiaus rašybą: nepritarė jo siūlomoms raidėms *d* ir *t* su „ženkleliais po apačia“ diftongams *dž* ir *č* žymėti, išskirtiniam *uo* žymėjimui ir kitiems siūlomiems savitiems ženklams, peikė, kad nevartojo nosinių raidžių, taip pat *ū*, kad neskyrė balsių *e* ir *ė*, *i* ir *y* ir pan. Diskutuodamas su A. Jakštu kritikavo pastarojo siūlymus viena raide užrašyti dvibalsius *ie*, *uo*, vienodai žymėti ilgąsias ir nosines raides ir tam siūlomą savitą stogelio formos ženklėlį virš raidės, prieštaravo teiginiui, kad nosinės lietuvių kalboje išnykusios, ir pan. ([Jablonskis], 1915/1934d, 67–86). Taip pat nepriimtina J. Jablonskiui buvo Vydūno rašyba ([Jablonskis], 1915/1934m, 86–90), nes šis pirmiausia rūpinosi rašybos paprastumu, vienodai su stogeliu žymėjo ilgąsias ir nosines raides, J. Jablonskiui buvo neaiškus ir žymimas balsių ilgumas. Kritikos sulaukė M. Grigonio siūlomas rašybos projektas ([Jablonskis], 1919/1934h, 97–99), dėl kurio J. Jablonskis atsakyme Lietuvos švietimo liaudies komisariatui, Mokyklų skyriui rašė, kad daryti projekte siūlomą reformą būtų neišmintinga.

Su J. Basanavičiumi ir kitais savo kritikais J. Jablonskis diskutavo gana aštriai, nevengdamas sarkazmo (pvz., *Ką daryti! ne visiems Dievas suteikė protavimui vienodus smegenis, ne visi turi matymui vienodas akis* ([Jablonskis], 1902/1934b, 26)), bet toks rašymo tonas, matyt, pasirinktas todėl, kad sakosi, kad buvo užgauliojamas ir iš jo buvo bjauriai tyčiojama. J. Jablonskis mėgo savo nepasitenkinimą reikšti retoriniais sušukimais, pvz.: *Gaila tyrinėtojo, kuris pramano apie savo priešininką nebūtus daiktus!* ([Jablonskis], 1900/1934i, 21); *Kiek čia melo, kiek neteisybės!* ([Jablonskis], 1902/1934b, 25).

Tačiau suvokdamas kritikos aštrumą atsiprašydavo ir pasiaiškindavo, kodėl taip darė: *Jei kame, iš vėžės išklydęs, paskiau kokį negražų žodelį, prašau man dovanoti: viena, turiu pasakyti, esu tiktai feldšeris, nors yra žmonių, kurie mane ir ponu daktaru pavadina, antra – ir į mano langą ne*

visada šviesi saulė spindi, trečia – recenzentas davė man negražų pavyzdį, o juk visi žino, kad exempla trahunt ([Jablonskis], 1902/1934b, 28).

Apie K. Jauniaus „Lietuvių kalbos gramatiką“ J. Jablonskis (1914/1934g, 29–48) teigia, kad jos rašyba yra labai nepaprasta, labai sunki, abejoja, ar kas iš jo siūlomos rašybos prigis, kadangi K. Jaunius balsius žymi „dvejopai, kartais trejopai, vis norėdamas įvairių tarmių skaitytojams įtikti“. Jo rašybą vadina „žodykilmine“, nes kalbininkas „tam tikrus sudėtinus žodžius rašo taip, kad būtų ir tų žodžių kilmė aiški skaitytojui (rašo: išsemti, pėdsakas, pussalė..., nors tariame: isemti, pėtsakas–pėcakas, pusalė...)“. Tačiau dėl šių žodžių rašybos J. Jablonskio abejonės nepasiteisino, jie įsitvirtino dabartinėje rašyboje greta kitų K. Jauniaus siūlymų, pvz.: *veskime, meskime, vesiu, mesiu, bjaurus, pjauti*.

Atskirai reikia aptarti J. Jablonskio ir K. Būgos bendradarbiavimą dėl rašybos problemų. Šiedu lietuvių kalbininkai nemažai diskutavo dėl lietuvių rašybos vienodinimo. XX a. pradžioje Lietuvoje rašybai vis įvairuojant, kalbininkai suprato, kad būtina sutarti dėl bendros rašybos ir parengti rašybos vadovėlį pavedė K. Būgai. Tačiau šis dėl kitų savo darbų vadovėliui parengti nerado laiko, todėl 1913 m. išleido „Rašybos mažmožius“ (Būga, 1913/1958, 384–400). J. Jablonskis (1914/1934j, 49–67) recenzuodamas šį leidinį džiaugėsi pastangomis vienodinti rašybą ir gyrė, kad K. Būga rašydamas elgiasi „kaip tikras europietis“ – rašte skiria ilguosius ir trumpuosius garsus: *rytas, vyras, siūlas nutrūko, vyrai užtruko, kamuolys ritasi*... Taip pat jis džiaugėsi, kad „su Būga sutinka dabar visi pasaulio kalbininkai“ ir pritarė tokiam rašymui, kurį ir pats teikė. Net retorinius sušukimus pasitelkė, kad pagirtų K. Būgos siūlymų pagrįstumą: „Kaip gaila, kad šitas rašybos dalykėlis pirmą kartą tėra taip aiškiai iškeltas aikštėn!“ ([Jablonskis], 1914/1934j, 59).

J. Jablonskis švelniai prieštaravo jam nepriimtiniams siūlymams: „Su šituo nusakymu sutikti, man rodos, nereikėtų“ (kalbama apie siūlymą visur rašyti priešdėlį *in-*). Įnirtingiau diskutavo dėl *j* (ne)rašymo po *b*, *p* žodžiuose *bjaurus* / *biaurus*, *pjauti* / *piauti*, *spjauti* / *spiauti*⁴. J. Jablonskis

⁴ Dėl šio atvejo J. Jablonskio ir K. Būgos nuomonė nesutapo, įsigalėjo J. Jablonskio siūloma rašyba be *j*, tik 1975 m. pavyko ją pakeisti. Tai buvo vienas iš didžiausių to meto rašybos taisyklių pakeitimų.

nepritare K. Būgos nuomonei, kad rašydami „[...] minkštinamąjį ženklą *i* vietoj girdimojo *j* mes tiesiai spjauname akysna liaudies kalbai. Čia mūsų kalbininkas bus nereikalingai, man rodosi, pasikarščiaęs“ ([Jablonskis], 1914/1934j, 62).

J. Jablonskio diskusijos dėl rašybos truko ilgiau nei 30 metų, kalbininkas savo nuomonę kai kuriais atvejais keitė atsizvelgdamas į tai, kas vartosenoje įsigalėdavo. Tai rodė ir jo lankstumą, ir sugebėjimą dėl bendro rašybos vienodinimo tikslo atsisakyti savo siūlymų. Jo rekomendacijos pirmiausia buvo grindžiamos aiškiais argumentais, jis stengėsi savo siūlymus pagrįsti lietuvių kalbos dėsniniais. Labai tiksliai J. Jablonskio rašybos norminamąją veiklą apibendrino P. Jonikas: „Savo kritikoje ir siūlymuose jis [Jablonskis] daugiau žiūrėjo praktiškumo, stengėsi per daug nenutolti nuo lietuviškuose tekstuose praktikuojamos rašybos, tik norėjo įvesti raidyne daugiau nuoseklumo, kalbinės logikos, troško susilaukti daugiau vienybės“ (Jonikas, 1987, 330).

Lietuvių kalbos rašyba daugmaž nusistovėjo 1918 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, nors kurį laiką dar gyvavo dvi rašybos – jablonskinė ir būginė (jau minėta, kad K. Būgos siūlomą rašybą palaikė ir J. Enzelynas). Siekiant sunorminti rašybą Kauno universitete buvo sudaryta speciali rašybos komisija, į ją įėjo ir J. Jablonskis, bet komisija iširo, nieko reikšminga nenuveikusi. Kaip jau minėta, rašybos normoms įsitvirtinti didelę įtaką padarė J. Jablonskio knyga „Lietuvių kalbos gramatika“ (1918; 1922) ir jos pagrindu išleistas vidurinių mokyklų pirmosioms klasėms skirtas „Lietuvių kalbos vadovėlis“ (1925). Nors pats J. Jablonskis dar dėl kai kurių savo siūlomų rašybos normų ir abejojo, tačiau viešojoje vartosenoje (kanceliariniuose raštuose, periodikoje, taip pat ir mokykloje) įsitvirtino jo 1922 m. gramatikoje nustatyta rašyba. Esminis tai nulėmęs veiksnys buvo administracinis veiksmas – Švietimo ministerijos nurodymas vadovėlį naudoti mokyklose. Tai tik patvirtino J. Jablonskio ne viename straipsnyje išsakytą mintį, kad rašyba visų pirma turėtų būti mokyklos reikalas, nes joje mokoma rašyti.

4. J. Jablonskio mintys apie rašybą ir jos norminimą

J. Jablonskio požiūris į rašybą, jos paskirtį ir normintojus išryškėja iš jo publikacijų. Kalbininkas teigė ([Jablonskis], 1922/1934f, 112), kad „rašyba yra ne tiek paties kalbos mokslo, kiek raštų praktikos reikalas, ypač mokyklos reikalas“. Savo siekį norminant rašybą aiškiai suvokė ir ketino „surinkti kiek galėdamas visa, kas buvo gero kada pasakyta dėl išaiškinimo rašybos dalykų, malonėčiau, kad mūsų rašyboje būtų daugiau gramatiškos logikos, kad būtų sergimi įstatymai nuoseklumo“ ([Jablonskis], 1893/1934c, 3).

Teikdamas rašybos rekomendacijas pirmiausia pabrėžė tradicijų tąsą: „Visa, ką randame Kriaušaičio rašyboje, yra ne nauja ir ne jo paties „išgalvota“. Savo rašybai jis naudojosi daugiausia tomis taisyklėmis, kurios buvo išdirbtos Prūsų lietuviams Kuršaičio ir mūsų kraštui (daugiausia jauniems kunigams) – Jauniaus. Iš jo vieno, iš Kriaušaičio, teturi pradžių rašymas: *duona, puodas, sviestas, vieta* (su *uo, ie*)“ ([Jablonskis], 1914/1934j, 53).

J. Jablonskio manymu, norminant rašybą yra svarbus kalbininkų ir visuomenės bendradarbiavimas: „Rašyba yra praktikų ir kalbininkų padaras. Rašybą sutvarko visur tam tikri kalbininkai, tik šie, tvarkydami ją, turi prieš save visumet ir praktikų įpratimus, jų norus“ ([Jablonskis], 1914/1934j, 66). Todėl gerai suvokdamas kalbininko vaidmenį rašybos norminamojoje veikloje, viename iš savo straipsnių nurodė, kokius reikalavimus turėtų atitikti rašybos normintojas: jis turėtų išmanyti kalbos mokslą; turėtų mokėti išklausti kitų nuomonę ir ją nešališkai apsarstyti; jam svarbiau turėtų būti visuomenės poreikiai, o ne rašomosios kalbos istorijos dalykai; turėtų suprasti, kad neįmanoma rašyboje suderinti visas tarmes ir kalbos istoriją ([Jablonskis], 1900/1934i, 17–23).

Kalbininkas diskutuodamas su savo oponentu, pateikė lietuvių kalbos raidyno kūrimo viziją: šį darbą suvokė kaip kūrybinį procesą, siūlė lotynišką raidyną lanksčiai pritaikyti prie savo kalbos, iš jo pasiimti tai, kas tinka lietuvių kalbai, neimti to, kas nereikalinga (pvz., *f*), o ko trūksta, paieškoti kitur (pvz., *š*, *z*, *ž*, *y*) arba susikurti patiems (pvz., *ė*) ([Jablonskis], 1893/1934a, 8–13).

Skaitant J. Jablonskio svarstymus, diskusijas ir kritiką rašybos klausimais, ryškėja pagrindiniai rašybos norminimo kriterijai, kuriais kalbininkas rėmėsi savo veikloje, siekdamas suvienodinti rašybą – tai vienas iš svarbiausių J. Jablonskio siekių (*sunku mums prasimanyti viena bendra visiems rašyba*) (1914/1934j, 57):

- 1) nuoseklumas – tai vienas iš svarbiausių kriterijų, juo dažnai paremiami siūlymai, jis siejasi ir su logikos reikalavimu (*daugiaus būtų nuoseklumo* ([Jablonskis], 1893/1934c, 7); *teip rašydami būsime nuoseklesni savo rašyboje* ([Jablonskis], 1893/1934c, 6));
- 2) derinimas prie tarimo – šiuo kriterijumi remiamasi skiriant ilgųjų ir trumpųjų balsių rašymą (*rašysime maždaug taip, kaip patys ištariame* ([Jablonskis], 1893/1934c, 6));
- 3) logiškumas – logika grindžiama sąsaja su kalbos dėsningumais (*To vienodumo [...] reikalauja mūsų kalbos faktai ir tarmių mokslas* ([Jablonskis], 1914/1934j, 59); *Rašyba turi būti, žinoma, tokia, kad jos taisyklėse būtų pirmiausia nemaža logikos, kad nereikėtų daug ko atmintinai mokyti* ([Jablonskis], 1914/1934j, 64); *Mūsų rašyba būtų paremta ant taisyklių mūsų kalbamokslio* ([Jablonskis], 1893/1934c, 7));
- 4) praktiškumas, tinkamumas mokyklai – šis kriterijus apima paprastumą, aiškumą, gali būti siejamas su nuoseklumu ir logiškumu, nuolat svarstoma, ar taisyklė bus suprantama mokiniams, ar bus lengva ją išmokti (*bus įvairių vietų mokiniams palengvinimo* ([Jablonskis], 1914/1934j, 60), *taisyklės rašybai turi būti nepainios, lengvos įsistebėti ir atsiminti* ([Jablonskis], 1914/1934j, 61));
- 5) pastovumas – tradicijų tęstinumas neretai pabrėžiamas kaip taisyklių perėmimas iš anksčiau gyvenusių autoritetų (*taip rašydavo dažniausiai ir mūsų pirmieji laikraščiai* ([Jablonskis], 1914/1934j, 60); *eina kitų keliais, jis niekur nesako čia ko nauja* ([Jablonskis], 1920/1934l, 102)), bet šis kriterijus neabsoliutinas;
- 6) kitų kalbų pavyzdys – ne pagrindinis kriterijus, juo remiamasi, kai tinka (*Gera sulyginti šitas painumas mūsų rašybos su keliais*

*analogiška*s Rusų kalbos sunkumais ([Jablonskis], 1893/1934a, 10); *reikės taip daryti, kaip daro kitų tautų žmonės* ([Jablonskis], 1920/1934l, 102)), bet kartais primenama ir tai, kad kiekviena kalba turi savo savitumą;

- 7) estetiškumas – šis kriterijus taikomas svarstant siūlomų rašmenų išvaizdą (*rašymas vienos raidės ant kitos biaušina ir sunkina [...] mūsų raštą ir spaudą* ([Jablonskis], 1893/1934c, 5); *nenorėtume [...] didelio rašybos margumyno, mums netinka raštas su daugybe įvairių ženklelių viršuj ir apačioje* ([Jablonskis], 1901, 84));
- 8) priimtinumą visuomenei – rašybos siūlymai turi būti svarstomi ir priimti bendruomenės (*tvarkydamiesi rašybą, turėsime [...] reikalo su praktikais (rašytojais, spaustuvininkais, skaitytojais...) ir su kalbininkais* ([Jablonskis], 1914/1934j, 66)).

Apibendrinant J. Jablonskio pažiūras į rašybos norminamąją veiklą, reikia pasakyti, kad jis labai aiškiai suvokė bendros rašybos svarbą ir nuosekliai bei atkakliai šio tikslo siekė savo veikloje atsižvelgdamas į praktinę rašybos paskirtį, savo rekomendacijas grįsdamas nuoseklumo, derinimo prie tarties, logiškumo, pastovumo (tradicijų tęstinumo), estetiškumo, priimtimumo visuomenei kriterijais.

5. Išvados

Lietuvių kalbos norminimo istorijoje minimi trys svarbiausi faktai, patvirtinantys J. Jablonskio nuopelnus lietuvių kalbos rašybai: 1) kalbininkas pasiūlė ir įdiegė vartosenoje *ū* raidę, 2) 1901 m. „Lietuviškos kalbos gramatikoje“ pirmą kartą pateikė visą dabartinę lietuvių kalbos abėcėlę, 3) 1922 m. „Lietuvių kalbos gramatika“ buvo patvirtinta kaip privalomas vadovėlis mokykloms ir todėl joje nustatyta rašyba visuotinai įsigalėjo.

Kalbininkas normindamas rašybą siekė raštų vienodumo, nuoseklumo, logiškumo (taip pat ir gramatinio), estetiškumo, pastovumo. J. Jablonskis ypatingą dėmesį skyrė rašybos taisyklių praktiškumui, ypač tinkamumui mokyklai, todėl siekė, kad taisyklės būtų aiškios, lengvai įsimenamos, o kartu logiškos ir nuoseklios. Kalbininko taikytus rašybos pastovumo ir

tradicijų tąsos principus pabrėžė ir pagrindinė XX a. II pusės lietuvių kalbos rašybos taisyklių rengėja N. Sližienė, tai būdinga ir 2022 metais atnaujintoms lietuvių kalbos rašybos taisyklėms (žr. LKR).

Lietuvių kalbos rašybos norminimo istorijoje J. Jablonskis paliko gilų pėdsaką kaip sumanus rašybos taisyklių kūrėjas ir įžvalgus bei lankstus kitų kultūros veikėjų teikiamų rašybos rekomendacijų sistemintojas bei autoritetingas diegėjas.

ŠALTINIAI

- Balčikonis, J. (red.). (1934). *Jablonskio raštai, III: Rašybos dalykai*. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys.
- [Jablonskis, J.] (1901). *Lietuviškos kalbos gramatika: rašytojams ir skaitytojams vadovėlis*. (Parašė Petras Kriaušaitis). Tilžė.
- [Jablonskis, J.] (1918). *P. Kriaušaičio ir Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Lietuvių mokslo draugija.
- [Jablonskis, J.] (1922). *Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatika* (2. leid.). Kaunas: „Švyturio“ bendrovės leidinys.
- [Jablonskis, J.] (1934a). Ar reikalingi tam tikri ženklai ilgomjoms i ir u išreikšti. In J. Balčikonis (red.), *Jablonskio raštai, III: Rašybos dalykai*. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 8–13. (Pirmasis leidimas: 1893)
- [Jablonskis, J.] (1934b). Dar apie mūsų rašybą. In J. Balčikonis (red.), *Jablonskio raštai, III: Rašybos dalykai*. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 23–29. (Pirmasis leidimas: 1902)
- [Jablonskis, J.] (1934c). Dar keletas žodžių apie mūsų rašybą. In J. Balčikonis (red.), *Jablonskio raštai, III: Rašybos dalykai*. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 3–8. (Pirmasis leidimas: 1893)
- [Jablonskis, J.] (1934d). Del A. Jakšto „Mūsų alfabeto klausimas“. In J. Balčikonis (red.), *Jablonskio raštai, III: Rašybos dalykai*. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 67–86. (Pirmasis leidimas: 1915)
- [Jablonskis, J.] (1934e). D-ro J. Basanavičiaus rašyba. In J. Balčikonis (red.), *Jablonskio raštai, III: Rašybos dalykai*. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 13–17. (Pirmasis leidimas: 1894)
- [Jablonskis, J.] (1934f). Ir vėl rašybos dalykas. In J. Balčikonis (red.), *Jablonskio raštai, III: Rašybos dalykai*.

Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 111–114. (Pirmasis leidimas: 1922)

Jablonskis, J. (1934g). Kun. Kazimiero Jauniaus Lietuvos kalbos gramatika. In J. Balčikonis (red.), *Jablonskio raštai, III: Rašybos dalykai*. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 29–48. (Pirmasis leidimas: 1914)

[Jablonskis, J.] (1934h). Lietuvos Švietimo Liaudies Komisarui, Mokyklų Skyriui. In J. Balčikonis (red.), *Jablonskio raštai, III: Rašybos dalykai*. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 97–99. (Pirmasis leidimas [rankraštis]: 1919)

[Jablonskis, J.] (1934i). Prie istorijos musun rašybos. In J. Balčikonis (red.), *Jablonskio raštai, III: Rašybos dalykai*. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 17–23. (Pirmasis leidimas: 1900)

[Jablonskis, J.] (1934j). Rašybos dalykai. (Del K. Būgos „Rašybos mažmožių“). In J. Balčikonis (red.), *Jablonskio raštai, III: Rašybos dalykai*. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 49–67. (Pirmasis leidimas: 1914)

[Jablonskis, J.] (1934k). Rygiškių Jonas. *Mūsų rašyba*. In J. Balčikonis (red.), *Jablonskio raštai, III: Rašybos dalykai*. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 155–200. (Pirmasis leidimas: 1917–1918)

[Jablonskis, J.] (1934l). Šis tas del mūsų šių dienų rašybos. In J. Balčikonis (red.), *Jablonskio raštai, III: Rašybos dalykai*. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 100–104. (Pirmasis leidimas: 1920)

[Jablonskis, J.] (1934m). Vydūno rašyba. In J. Balčikonis (red.), *Jablonskio raštai, III: Rašybos dalykai*. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 86–90. (Pirmasis leidimas: 1915)

Kudirka, V. (1890). *Statrašos ramsčiai* [Rankraštis]. Vilniaus universiteto biblioteka. Skaitmeninės kolekcijos. Prieiga https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/objects/VUB01_000829253#00005.

Venckienė, J. (par.). (2022). *Petras Avižonis. Lietuviška Gramatikėlė (1898–1899)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

LITERATŪRA

Būga, K. (1958). Del mūsų rašybos (rašybos mažmožiai). In K. Būga, *Rinktiniai raštai* (t. I). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 384–400. (Pirmasis leidimas: 1913)

Būga, K. (1961). XXXII. Lietuvių kalbos žodynas. Įvadas. In K. Būga, *Rinktiniai raštai* (t. III). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 9–18. (Pirmasis leidimas: 1923)

- Endzelīns, J. (1974). *Darbu izlase* (II sēj.). Rīga: Zinātne.
- Endzelīns, J. (1979a). Par latgaliešu ortografiju. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 1. daļa). Rīga: Zinātne, 65–66. (Pirmasis leidimas: 1920)
- Endzelīns, J. (1979b). Par s un z jaunajā rakstībā. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 1. daļa). Rīga: Zinātne, 60–61. (Pirmasis leidimas: 1920)
- Endzelīns, J. (1979c). Piezīme Lauvas kga rakstam „Jaunākais kroplojums mūsu rakstībā“. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 1. daļa). Rīga: Zinātne, 67. (Pirmasis leidimas: 1920)
- Endzelīns, J. (1979d). Piezīmes valdības likumprojektam „Par vārdu un uzvārdu rakstību“. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 1. daļa). Rīga: Zinātne, 428–429. (Pirmasis leidimas: 1926)
- Endzelīns, J. (1979e). Zinātņu komitejas lēmumi par ortografiju. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 1. daļa). Rīga: Zinātne, 79–82. (Pirmasis leidimas: 1920)
- Endzelīns, J. (1980a). Cīņa par valodas kultūru Lietuvā. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 2. daļa). Rīga: Zinātne, 263–268. (Pirmasis leidimas: 1935)
- Endzelīns, J. (1980b). Oficiālu pareizrakstības vārdnīcu klajā laižot. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 2. daļa). Rīga: Zinātne, 367–370. (Pirmasis leidimas: 1942)
- Jonikas, P. (1987). *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*. Chicago: Lituaniistikos instituto leidykla.
- LKE – Morkūnas, K. (reng.). (1999). *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LKR – Vladarskienė, R., & Zemlevičiūtė, P. (reng.). (2022). *Lietuvių kalbos rašyba. Taisyklės, komentarai, patarimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Palionis, J. (1995). *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Piročkinas, A. (1970). *Jono Jablonskio leksiniai taisymai*. Kaunas: Šviesa.
- Piročkinas, A. (1976). *Jono Jablonskio gramatiniai taisymai*. Kaunas: Šviesa.
- Piročkinas, A. (1978). *J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas*. Kaunas: Šviesa.
- Piročkinas, A. (1980a). *Jonas Jablonskis*. Kaunas: Šviesa.
- Piročkinas, A. (1980b). *Jono Jablonskio kalbos taisymai*. Kaunas: Šviesa.
- Skardžius, P. (1997). Jono Jablonskio nuopelnai ir jo reikšmė. In P. Skardžius, *Rinktiniai raštai* (t. II). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 311–318. (Pirmasis leidimas: 1940)
- Slišienė, N. (1975). Ar daug pasikeitė rašyba. *Kalbos kultūra*, 28, 4–13.

Smetona, A. (2021). *Lietuvių kalbos abėcėlė*. Smetona.lt. Prieiga <https://www.smetona.lt/pastabos-parastese/lietuviu-kalbos-abecele/>.

VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. (2021). Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. Prieiga <https://www.vle.lt/>; žiūrėta 2023-12-28.

Zinkevičius, Z. (1992). *Lietuvių kalbos istorija, V: Bendrinės kalbos iškilimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

INFINITĪVA PALĪGTEIKUMI UN TEIKUMA TIPU ROBEŽGADĪJUMI „NACIONĀLAJĀ KORPUSU KOLEKCIJĀ”¹

Inifinitival Subordinate Clauses and Borderline Cases of Types of Sentences in “Latvian National Corpus Collection”

- ILZE LOKMANE
- BAIBA SAULĪTE

---

¹ Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

ABSTRACT

Keywords:
infinitive,
relative clause,
treebank,
punctuation

Infinitival subordinate clauses in Latvian are subordinated to a noun or a pronoun and express finality or suitability for an action, so they have an irrealis modal meaning. The pronoun which binds the clause may be omitted or reduced, thus creating borderline cases of a simple and a complex sentence.

The predicative infinitive in various syntactic constructions was noted by Jānis Endzelīns, mostly in connection with the expression of modal meanings and the use of punctuation marks. However, deeper examination of the structure and semantics of infinitive constructions is needed in order to justify both their interpretation in the "Latvian Treebank," as well as the rules of punctuation. The data of various corpora included in the "National Corpus Collection" have been selected for the study, which allows for a sufficiently comprehensive analysis of the structure and semantics of the subclauses.

The constructions under analysis are divided into three groups, which are discussed separately: clauses subordinated to a noun, a pronoun, and headless clauses. The subordinators are lexical words fulfilling the syntactic function of a subject, an object or an adverbial in the subordinate clause – relative pronouns *kas* 'what,' *kurš* 'which,' and adverbs *kur*, *kurp* 'where,' *kā* 'how.' Both the syntactic relations between the predicate, the head, the subordinator and other word-forms in the sentence, as well as the semantic peculiarities of the subclause indicate the tendency towards lexicalization of the construction. It is concluded that sentences without a supporting word should be considered simple, not complex, and they can be tagged in the "Latvian Treebank" as one-

component or two-component clauses, depending on the semantics and valency of the infinitive. Punctuation marks are not necessary in such constructions, but in case of the reduction (ellipsis) of the supporting word, the comma may be used.

Ievads

Viens no latviešu valodas teikumu tipiēm ir teikumi ar nenoteiksmi izteicēja resp. galvenā locekļa funkcijā, kas izsaka dažādas modālas nozīmes:

- (1) *Kāpēc man **dziedāt** svešu dziesmu?* (LVK2022);
- (2) *Kā **tikt** galā ar stresu?* (LVK2022).

Gadījumos, kad nav svarīgi, vai nenoteiksmei gramatiskajā centrā līdzās ir teikuma priekšmets datīvā (1) vai tāda nav (2), rakstā lietots arī termins *predikāts* kā virsjēdziens, kas ietver gan izteicēju, gan galveno locekli (sk. Lokmane, 2013, 710). Tā kā pašai nenoteiksmei modālas nozīmes nav, tās nosauktā darbība iegūst ireālu nozīmi tikai specifiskās sintaktiskās konstrukcijās (vairāk par vienkāršiem teikumiem ar nenoteiksmi izteicējā sk. Kalnača & Lokmane, 2020; Kalnača et al., 2019). Šādu nenoteiksmi un tās nozīmes „Latviešu valodas gramatikā” analizējis arī Jānis Endzelīns, norādot, ka atsevišķos gadījumos „predikātīvais infinitīvs apzīmē iespējamu darbību” (Endzelīns, 1951, 992), bet „jautājamajos teikumos tādām infinitīvam ir „dubitātīvā konjunktīva” nozīme [...], piem., *kuo ... man darīt* ([..] jeb: *lai daru*)?” (Turpat).

Latviešu valodā iespējami arī dažādu tipu palīgteikumi, kuros predikāts ir nenoteiksmē, jeb infinitīva palīgteikumi, piemēram, papildinātāja (3), apzīmētāja (4) un teikuma priekšmeta (5) palīgteikumi:

- (3) *[..] skolnieku vislabāk var iedrošināt, sakot, ko viņam darīt, nevis ko nedarīt* (LVK2018);
- (4) *Tas ir lēts veids, kā paplašināt redzesloku* (LVK2018);
- (5) *Bet – tikai viņa paša ziņā ir, iznākt no savas celles vai nē* (LVK2018).

Minētajos piemēros (3)–(5) palīgteikumi ne formāli, ne semantiski neatšķiras no vienkāršiem teikumiem ar nenoteiksmi kā predikātu. Tomēr nenoteiksme predikāta funkcijā sastopama arī tādās palīgteikumos,

kam analoģu vienkārša teikuma līmenī nav – tad nenoteiksmes lietojums un semantika atkarīga no salikta teikuma strukturālajām īpatnībām (Lokmane, 2021, 531–533). Īpaši pieminami apzīmētāja palīgteikumi ar nenoteiksmi, kas izsaka nolūku vai piemērotību kaut kam un kuriem tādējādi ir ireāla modāla nozīme, jo tie nosauc īstenojamo, nevis reāli īstenotu darbību.

Raksta mērķis ir aplūkot apzīmētāja palīgteikumus ar predikātu nenoteiksmē (6), to robežas ar teikuma priekšmeta palīgteikumiem (7) un vienkāršiem teikumiem (8):

(6) *Nebūs viņai bezdelīgu, nebūs mazo knābīšu, ko barot ar mušām* (LVK2018);

(7) *Mums visiem ir kaut kas, ko dot otram, kaut pēdējais maizes kumoss* (LVK2018);

(8) *Bet uz to mūsu valstī laikam nav ko cerēt* (LVK2018).

Šāds pētījums nepieciešams, pirmkārt, lai precizētu minēto konstrukciju gramatisko marķējumu „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā” (Rituma et al., 2019), otrkārt, lai novērstu valodas praksē vērojamo nekonsekvenci pieturzīmju lietojumā un veidotu sintaktiskās struktūras izpētē pamatotas ieteikumus. Jāpiebilst, ka pieturzīmju lietojumu šādās konstrukcijās īsi komentējis arī J. Endzelīns. Viņš, atbildot uz jautājumu par interpunkciju teikumā *nav ko ēst*, kur var saskatīt vienkārša un salikta teikuma robežgadījumu, ieteicis komatu nelikt, t. i., to uzskatīt par vienkāršu teikumu (Endzelīns, 2001, 59). Valodnieks nav sniedzis teorētisku pamatojumu, bet, kā atklāts tālāk rakstā (sk. 4. sadaļu), šāda atziņa lielā mērā ir saistīta ar nenoteiksmes nozīmi konstrukcijās ar nenoteiksmi (sk. „predikātīvais infinitīvs” Endzelīns, 1951, 990–992).

Pētījumam tika izvēlēti dažādu „Nacionālajā korpusu kolekcijā” (Saulīte et al., 2022) iekļauto korpusu dati, kas ļauj pietiekami vispusīgi analizēt minēto konstrukciju struktūru un semantiku. Rakstā vispirms raksturoti datu atlasē principu, pēc tam tuvāk aplūkotas trīs infinitīva palīgteikumu grupas: palīgteikumi ar lietvārdu kā atbalsta vārdu,

palīgteikumi ar vietniekvārdu kā atbalsta vārdu un palīgteikumi bez atbalsta vārda. Īpaša uzmanība pievērsta pēdējai no šīm grupām, jo tieši te vērojami vienkārša un salikta teikuma robežgadījumi, kas nosaka gan dažādas sintaktiskās marķēšanas iespējas korpusā, gan atšķirības pieturzīmju lietojumā.

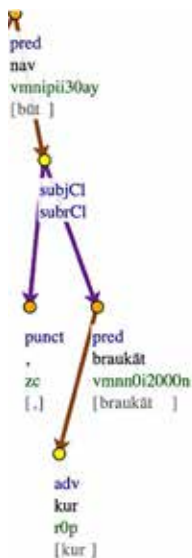
1. „Nacionālā korpusu kolekcija” un datu atlase

„Nacionālā korpusu kolekcija” (turpmāk – NKK) ir daudzveidīgu, dažādās institūcijās izstrādātu un uzturētu latviešu un latgaliešu valodas teksta un runas korpusu kopa. Lielākā daļa no korpusiem ir automātiski morfoloģiski marķēti, izmantojot LU Matemātikas un informātikas institūta (turpmāk – LU MII) izstrādāto dabiskās valodas apstrādes rīkkopu. Tāpat lielākā daļa korpusu ir iekļauti vienotās meklēšanas sistēmā – ar vienkāršiem vaicājumiem vārda vai vārdu savienojuma izplatību var atrast 27 korpusos uzreiz. Piemēram, ja vaicājumā ieraksta vārdu *kūka*, tiek iegūts pārskats – kuros korpusos un cik reizi visas šīs leksēmas vārdformas pieminētas –, kā arī tiek piedāvāta iespēja rezultātu un konkrētus piemērus aplūkot katrā atsevišķajā korpusā. Jāpiebilst, ka latgaliešu valodas teksta korpusos ar šo vaicājumu tiks atrasta tikai vārdforma *kūka* ‘koka’ (*Nūkuopu nūst nu kūka* ‘Nokāpu nost no koka’), jo šie korpusi pagaidām nav morfoloģiski marķēti (vairāk par vienoto meklēšanu sk. Saulīte et al., 2023).

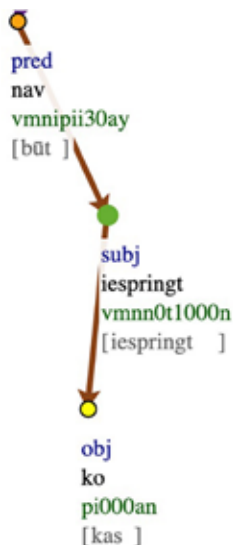
Pētījumam nepieciešamās sintaktiskās konstrukcijas visprecīzāk var atrast „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā” (LVTB), kas ir manuāli gramatiski marķēts tekstu korpus (apjoms – 17 tūkstoši teikumu). Tātad vispirms pētījumam konstrukcijas ar nenoteiksmi un to gramatiskais marķējums tika aplūkots LVTB, kur konstatētas šādas grupas:

- 1) izteicējs nenoteiksmē palīgteikumos: 66 piemēri (52 – ar lietvārdu, 10 – ar vietniekvārdu kā atbalsta vārdu, četri – bez atbalsta vārda); sk. 1. attēlu;
- 2) teikuma priekšmets nenoteiksmē saistījumā ar *būt* izteicēja funkcijā (12 piemēri); sk. 2. attēlu.

Konsekvents sintaktiskais marķējums LVTB palīdz nodrošināt LU MII izstrādātā automātiskā morfoloģiskā marķētāja precizitāti, tāpēc šo konstrukciju struktūra un semantika analizēta plašāk, lai to gramatisko marķējumu varētu precizēt LVTB. Kā redzams piemēros (sk. 1. un 2. attēlu), semantiski līdzīgas konstrukcijas atkarībā no interpunkcijas LVTB arī marķētas atšķirīgi, turklāt nav skaidrs, kā precīzāk marķēt konstrukcijas bez atbalsta vārda.

1. **ATTĒLS.** LVTB iekļautā teikuma *Viņa atbildēja, ka bērniem pilsētā nav, kur braukāt, tādēļ viņi nāk uz nesen izbūvēto skolas ieeju [..]* daļas sintaktiskais marķējums

2. **ATTĒLS.** LVTB iekļautā teikuma *Drīz sāksies vasara, nav ko iespringt* daļas sintaktiskais marķējums

LVTB apjoms ir pietiekams dažādiem mašīnmācīšanās uzdevumiem (Pretkalniņa, 2023, 55), bet šo konstrukciju lingvistiskai izpētei vajag vairāk datu, tādēļ no NKK iekļautajiem korpusiem tika izvēlēti vēl divi šādu datu analīzei piemēroti korpusi:

- 1) LU MII izstrādātais „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus” (LVK2018; 10 milj. vārdu) – vienīgais līdzsvarotais latviešu valodas korpus, kas pētījuma laikā bija pieejams;

- 2) Latvijas Nacionālās bibliotēkas veidotais korpuss „Karogs” (48,7 milj. vārdu), jo tas pētījuma tapšanas laikā bija viens no jaunākajiem NKK korpusiem, kas ir pietiekami plašs un noderīgs arī interpunkcijas analīzē.

Sīkākai analīzei automātiski marķētajos korpusos svarīgākais bija pēc iespējas precīzāk atlasīt palīgteikumus ar vietniekvārdu kā atbalsta vārdu un bez tā, kā arī vienkāršus teikumus ar darbības vārdu *būt* predikāta funkcijā un nenoteiksmi teikuma priekšmeta funkcijā. Balstoties uz LVTB konstatēto konstrukciju struktūru, tika izveidots vaicājums meklēšanai *NoSketch engine* platformā, kurā ir pieejams katrs atsevišķais korpuss² un kurā var izmantot t. s. korpusu vaicājumu valodu (angl. *corpus query language*, CQL):

```
[lemma="būt"][tag="pi.*"]?[tag="zc"]?[lemma="kas|kur|kurp"]  
[tag="v..n.*"]
```

Ar šo vaicājumu tika meklētas darbības vārda *būt* (lemma="būt") formas, kam blakus fakultatīvi (apzīmē ar ?) ir nenoteiktais vietniekvārds (tag="pi.*"), fakultatīvs komats (tag="zc"), tālāk seko vārdi *kas*, *kur* vai *kurp* (lemma="kas|kur|kurp") un darbības vārds nenoteiksmē (tag="v..n.*")³. Vienlaikus tika atrasti, piemēram, šādi teikumi: *Tur nebija ko klausīties; Tev mājās nav nekā, ko pielikt klāt?; Nav ko turēt akmeni azotē; Nu ja, lai sievietei ir kur rušināties pa dārzu [...]; Žūrijai bija ko turēt [...]*. Ar šo vaicājumu LVK2018 tika atrasti 669, bet „Karogā” – 6950 piemēri (automātiski morfoloģiski marķētajos korpusos atlasītie dati nav tik precīzi, tāpēc šī statistika ir tikai aptuvena). Vispārīgais vaicājums tika modificēts, piemēram, analīzei noderīgi piemēri bija atrodami, paredzot, ka aiz darbības vārda *būt* ir viena vai vairākas partikulas (*nebija jau arī ko klausīties*). Savukārt interpunkcijas tendenču noskaidrošanai atsevišķi tika meklēti piemēri ar komatiem un bez tiem. Visos korpusa piemēros saglabāta oriģinālā interpunkcija.

² Piemēram, lai meklētu LVK2018, korpusa tīmekļvietnē <https://korpuss.lv/id/LVK2018> jāizvēlas „meklēt korpusā” vai jādodas uz <https://nosketch.korpuss.lv/#dashboard?corpname=LVK2018>.

³ NKK izmantoto latviešu valodas morfoloģisko pazīmju kopu sk. <https://korpuss.lv/docs>.

2. Palīgteikumi ar lietvārdu kā atbalsta vārdu

Vienīgais palīgteikums latviešu valodā, kas pakārtojams lietvārdam, ir apzīmētāja palīgteikums (Nitiņa, 2013, 852–855; Lokmane, 2021, 515). Ja apzīmētāja palīgteikumā predikāta funkcijā ir nenoteiksmes, tam ir ireāla modāla nozīme un tas izsaka nolūku vai piemērotību kaut kam:

(9) *Radošajās profesijās vienmēr var atrast jaunas **lietas**, ko **mācīties*** (LVK2018).

Vārds, kuram palīgteikums pakārtots un ko mēdz saukt arī par atbalsta vārdu ((9) piemērā *lietas*), nosauc kādus apstākļus vai kādu lietu, līdzekli u. tml., kas ir nepieciešams nosacījums, lai īstenotos palīgteikumā nosauktais stāvoklis vai varētu veikt palīgteikumā nosaukto darbību (Holvoet, 2000, 100). Ja virsteikumā ir noliegums, tad palīgteikumā nosaukto darbību nav iespējams īstenot:

(10) *Tajā brīdī jau nebija **kociņa**, ko **iestādīt*** (LVK2018).

Aksels Holvūts (*Axel Holvoet*) norādījis, ka atbalsta vārds parasti ir nenoteikts un nerefereents⁴, jo nosauc priekšmetu vai parādību kā tādu, resp., reāliju grupu, kas nepieciešamas, lai īstenotos palīgteikumā nosauktā darbība (Holvoet, 2000, 101). Tomēr korpusa piemēri rāda, ka atbalsta vārds var nosaukt arī ko sarunas biedriem zināmu (11) vai konkrētu (12):

(11) *Vai tik vien ir kā tas **Sprīdītis**, ko **malst**?* (LVK2018);

(12) *Man ir daži konkrēti **jautājumi**, ko **uzdot** Junkuram* (LVK2018).

Interesanti, ka nenoteiksmes nosauktās darbības darītājs bieži tiek nosaukts ar datīva formu virsteikumā (kā piemēros (6), (7), (12)). Tas norāda

⁴ Reference ir valodas vienības attiecināšana uz noteiktu reāliju, savukārt referents ir pati reālija, ko konkrētā lietojumā nosauc valodas vienība (Skujiņa, 2007, 323).

uz virsteikuma un palīgteikuma ciešo saturisko saistību un ir viens no faktoriem, kas arī no struktūras viedokļa ļauj runāt par konstrukcijas leksikalizēšanos⁵ un vienkārša un salikta teikuma robežgadījumiem. Tomēr darītāju iespējams nosaukt arī ar datīva formu pašā palīgteikumā (sk. tālāk 2. sadaļu).

Apzīmētāja palīgteikumus var ievadīt dažādi pakārtojuma vārdi (Lokmane, 2021, 515–516). Infinitīva apzīmētāja palīgteikumus ievada attieksmes vietniekvārdi *kas*, *kurš* vai apstākļa vārdi *kur*, *kurp*, *kā*. Turpmāk katra no šīm grupām aplūkota atsevišķi, jo pakārtojuma vārda lietojums saistīts gan ar atbalsta vārda, gan visa palīgteikuma semantiku.

Vietniekvārdi *kas*, *kurš* pakārtojuma vārdu funkcijā ir koreferenti ar atbalsta vārdu, tie lietojami dažādos locījumos vai savienojumā ar prievārdu. Ja pakārtojuma vārds ir akuzatīvā, tad palīgteikumā tas veic tiešā objekta jeb papildinātāja sintaktisko funkciju:

(13) *Laivas jau iepriekš bija nolaistas ūdenī, kā arī laikus sagatavotas **virves, ko piesiet** pie mastā* (LVK2018);

(14) *[..] bet viņa neuztraucas, ka nebūs **laika, ko vēltīt** jauniem kino projektiem [..]* (LVK2018).

Pakārtojuma vārds datīvā palīgteikumā veic netiešā objekta funkciju:

(15) *Viņai bija **dēls, kam dzīvot*** (Karogs);

(16) *Kad cilvēks nespēj **noticēt sev, viņš sāk meklēt vieglāko ceļu un **malduguni, kam pieķerties***** (LVK2018).

Pakārtojuma vārds datīvā palīgteikumā var veikt arī subjekta jeb teikuma priekšmeta funkciju:

⁵ Par leksikalizētām uzskatāmas tādas sintaktiskas konstrukcijas, kas zaudējušas dalāmību un valodā funkcionē kā vienots veselums (Hilpert, 2019), piemēram, frazeoloģismi un citi stabili vārdu savienojumi.

(17) *Viņš nesaprata, kā cilvēks var būt un var gribēt būt viens, jo Rūdolfs bija ceļmalas puķe un **elektrons, kam riņķot apkārt kodolam** (LVK2018);*

(18) *Mēs esam **pumpuri** koka zarā, **kam atraisīties** vien saules starā (Karogs).*

Pakārtojuma vārds kopā ar prievārdu palīgteikumā veic netiešā objekta funkciju:

(19) *Un tici man, ir daudz svarīgākas **lietas, par ko domāt...** (Karogs);*

(20) *Principialitāte viņam nav spožs **vairogs, aiz kā paslēpties, bet visīstākais kaujas ierocis** (Karogs).*

Ja atbalsta vārds nosauc laika vai vietas nojēgumu, tad pakārtojuma vārdu akuzatīvā var interpretēt kā laika vai vietas akuzatīvu:

(21) *Meitenei, cilvēkam, paliek tikai viens **gads, ko studēt, un viņš met grožus vaļā un brauc pakaļ, un apprecas** (LVK2018);*

(22) *Ja līdz šim liriskais varonis allaž pats izvēlējies **ceļu, ko iet un gājis savas gribas vadīts, tad tagad viņš ļaujas vesties** [...] (Karogs).*

A. Holvūts (Holvoet, 2000, 111–112) teikumus ar vietas un laika akuzatīviem uzskata par atsevišķu leksikalizētu teikuma tipu. Autora novērojums, ka infinitīva palīgteikumam var pievienot ne tikai lietvārdam ar vietas vai laika leksisko nozīmi, bet arī apstākļa vārdam (kā piemēros (23), (24)), jo īpaši liecina par konstrukcijas „ir ko + infinitīvs” leksikalizēšanās tendenci.

(23) *Te jau nav **tālu ko iet** (Karogs);*

(24) *Tie no Lubānas ielas pie viņa frizēties nenāca vēl ilgi, desmit verstis viņiem nebija par **tālu, ko** pie vecā Baša uz Galdaini **aizbraukt** (Karogs).*

Pakārtojuma vārds akuzatīvā atkarībā no nenoteiksmes saistāmības īpatnībām var veikt arī netiešā objekta funkciju. Parasti tas nosauc darbības līdzekli:

(25) *Es taču negrasos sev mainīt pildījumu, hi, hi, man vajag tikai mazu **šķipsniņu, ko** [=ar ko] **nopūderēt** degunu, [..] (LVK2018);*

(26) *Protams, tirgū būs iegādājamas ierastās pārtikas un rūpniecības preces, kā arī pūpolu **zari, ko** [=ar ko] **rotāt** māju (LVK2018).*

Minētajos piemēros pakārtojuma vārda formu varētu interpretēt arī kā bezprievārda instrumentāli, tomēr *ko* lietojums tur, kur mūsdienu valodā iederētos prievārdisks savienojums *ar / par ko*, liecina par konstrukcijas leksikalizēšanās tendenci:

(27) *Es gribēju, lai Mairitas tante aizdod **naudu, ko** [=par ko] **noīrēt** kravastaksi, lai atvestu visu šurp (LVK2018);*

(28) *[..] Annai šorīt nav bijis **naudas, ko** [=par ko] **nopirkt** maizi .. (Karogs).*

Ja par pakārtojuma vārdiem lietoti apstākļa vārdi *kur, kurp, kā*, atbalsta vārda semantika ir ierobežota, līdzīgi kā gadījumā ar laika akuzatīvu. Ja atbalsta vārds nosauc palīgteikuma darbības vietu (kā piemērā (29)) vai reāliju, kas saistīta ar virsteikumā raksturotām telpiskām darbībām (piemēros (30), (31)), arī pakārtojuma vārdam ir vietas nozīme:

(29) *Galu galā man tā bija pēdējā puslīdz ciešamā **vieta, kur pārnakšņot** (LVK2018);*

(30) *[..] bet gabaliņu augstāk dzidrs ūdens pār baltu smilti, lieli **akmeņi, kur pasēdēt** (LVK2018);*

(31) *Viņš visiem stāstīja, ka ar šo vāli mājās dzinis zemē **mietiņus, kur piesiet** lopus, [..] (LVK2018).*

Ja atbalsta vārds nosauc palīgteikuma darbības veidu vai paņēmienu, arī pakārtojuma vārdam ir veida nozīme:

(32) *Visdrošākais veids, kā izvairīties no kļūdām, ir nedarīt neko* (LVK2018);

(33) *Viņš pat bija izstrādājis savu metodiku, kā rīkoties šādos gadījumos* (LVK2018);

(34) *Es zinu, ka ikvienam ir savas receptes, kā turēties pretī cilvēku zemiskumam* (LVK2018).

3. Palīgteikumi ar vietniekvārdu kā atbalsta vārdu

Vietniekvārdiem piemīt references funkcija, bet tiem nav pilnvērtīgas leksiskas nozīmes, tāpēc tie teikumā nevar piesaistīt ne apzīmētājus, ne arī kādus citus pakārtotus komponentus. Ja vietniekvārds funkcionē kā palīgteikuma atbalsta vārds virsteikumā, tas uzskatāms par palīgteikuma korelātu (sk. Lokmane, 2021, 513–514) un palīgteikumam ir tāda pati sintaktiskā funkcija kā vietniekvārdam virsteikumā. Korelāta esamība vai neesamība palīgteikuma tipu nemaina, piemēram, (35a–b) ir teikuma priekšmeta palīgteikumi:

(35) a. *Kas bijis, tas bijis* (LVK2022);
b. *Kas bijis, bijis!* (LVK2022).

Arī infinitīva palīgteikumu atbalsta vārds var būt vietniekvārds, visbiežāk tieši teikuma priekšmeta funkcijā:

(36) a. *Mums visiem ir kaut kas, ko dot otram, kaut pēdējais maizes kumoss* (LVK2018);

(37) a. *Dālijas rakstāmgaldā vienmēr atradīsies šis tas, ar ko aizlāpīt tukšās vietas* (Karogs);

(38) a. *Dārzā nav nekā, ko redzēt* (LVK2018).

Tātad minētie palīgteikumi uzskatāmi par teikuma priekšmeta palīgteikumiem. Tā kā vietniekvārds, būdams deiktisks vārds, teikumam pievieno maz satura, to iespējams izlaist jeb reducēt:

(36) b. *Mums visiem ir, ko **dot** otram, kaut pēdējais maizes kumoss;*

(37) b. *Dālijas rakstāmgaldā vienmēr atradīsies, ar ko **aizlāpīt** tukšās vietas;*

(38) b. *Dārzā nav, ko **redzēt**.*

Ja virsteikumā vārda, kuram palīgteikums pakārtots, nav, teikumi atrodas uz vienkārša un salikta teikuma robežas. Robežgadījumu rašanos veicina arī iepriekš pieminētā konstrukciju leksikalizēšanās tendence.

4. Palīgteikumi bez atbalsta vārda un vienkārša un salikta teikuma robežgadījumi

Ja teikumus bez atbalsta vārda interpretē kā saliktus, tad virsteikumā ir nepilns gramatiskais centrs, *būt/nebūt* ir **eksistenciāla** nozīme, un teikuma priekšmeta funkciju veic viss palīgteikums:

(39) *Ir, par ko padomāt (LVK2018);*

(40) *Ja cilvēki dzīvotu bez riska, man **nebūtu**, ko tiesāt (LVK2018).*

Ja šāda tipa teikumus interpretē kā vienkāršus, tad *būt/nebūt* savienojumi ar vietniekvārdiem vai apstākļa vārdiem un nenoteiksmi uzskatāmi par leksikalizētām idiomātiskām konstrukcijām ar spilgti izteiktu **modālu** nozīmi – nepieciešamību (41), tās trūkumu (42) vai neiespējamību (43) (sk. arī Holvoet, 2000, 100):

(41) *Cik daudz man vēl **bija ko mācīties** (LVK2018);*

(42) *[..] nu arī zivīm tur vairs **nav ko darīt** (LVK2018);*

(43) *Par Andreja Upīša drāmas iespiešanu, ne nu vēl par izrādi, nebija ko domāt* (LVK2018).

Uz nenoteiksmes konstrukciju nepieciešamības vai iespējamības nozīmi, rakstot par debitīvu senākos tekstos un izloksnēs un par nenoteiksmes konstrukcijām latviešu rakstu valodā, norādījis arī J. Endzelīns: „Vecos tekstos un vēl tagad Lazdonā [...] verbu formas ar *jā-* nozīmē, ka pie rokas ir tas, ar ko var izdarīt verba izteikto darbību. Tā, piem., [...] *tiems nhe by ya ehde* „tiem nebija ko ēst” (Endzelīns, 1951, 972). Viņš arī atzīmē, ka „izteiciens *man nevaids kuo jāēd* [...] ir *man nevaids kuo ēst jeb ēd* un *man nevaids (kas)*⁶ *jāēd* kontāminējums”, un piebilst, ka „tagadējā rakstu valodā šai gadījumā lieto kādu relatīvformu un infinitīvu, piem., *man nav kuo ēst, man nav kur sēdēt*” (Turpat, 973). Turklāt šajos gadījumos „predikātais infinitīvs apzīmē iespējamu darbību” (Turpat, 992).

Par šo konstrukciju divējādo – eksistenciālo un modālo – dabu sīkāk rakstījis Kārlis Mīlenbahs: „Tādu pat divējādu nozīmi, kā vajadzības izteiksmē (*jāēd*), atrodam arī pie darbības vārda būt kopā ar piederuma datīvu, ja no tā atkarā stāv 1) nenoteicamā izteiksme: *man bija, man būs ēst = a) man bija, būs ko ēst, t. i., ēdiens: Salīdz. jums būs ēst, jums būs dzert, man būs jauns arājiņš [...]; b) man bija, būs jāēd [...]; 2) nenoteicamā izteiksme ar priekšējo „ko”:* *man tur ir ko iet = a) tur man labs gājiens, b) tur man jāiet [...]* tāpat noliegtos teikumos: *man tur nav jāiet; nav ko brīnīties = nav jābrīnas*” (Mīlenbahs, 1934, 173).

Pakārtojuma vārdi šī tipa teikumos ir: vietniekvārds *kas*, visbiežāk akuzatīvā (39)–(43), retāk datīvā (44) vai kopā ar prievārdu (45), kā arī apstākļa vārdi *kur, kurp* (46), (47):

(44) *Vairs jau nav kam uzbrukt*, – *Andris atteica* (LVK2018);

(45) *Un laukos, kad ārā ātri paliek tumšs ir patīkami, ka aizloga ir uz ko paskatīties* (LVK2018);

⁶ Nenoteiktais vietniekvārds (Endzelīns, 1951, 973).

(46) *Ja nav lielas lugas, arī aktierim nav kur izaugt lielam* (Karogs);

(47) *Jāizlaužas cauri, jo nav korp atkāpties* (Karogs).

Tādējādi teikumu piederība pie vienkāršiem vai saliktiem nosakāma, izmantojot gan **sintaktiskus**, gan **semantiskus** kritērijus.

Pirmkārt, no sintakses viedokļa teikumus bez atbalsta vārda varētu uzskatīt par saliktiem, ja tajos iespējams saskatīt sintaktisko redukciju un trūkstošo atbalsta vārdu ievietot (sk. piemērus (36)–(38)). Tomēr ne visos gadījumos tas iespējams:

(48) a. *Nu tad, kad Fredis palika bez kājām, tad gan vairs nebija, ko saspringt* (LVK2018).

Šajā piemērā hipotētisko atbalsta vārdu varētu ievietot vienīgi tad, ja *ko* aizstāj ar *par ko*:

(48) b. *Nu tad, kad Fredis palika bez kājām, tad gan vairs nebija nekā, par ko saspringt*.

Otrkārt, jāņem vērā **sintaktiskie sakari** starp darbības vārdu nenoteiksmē un vietniekvārdu. Ja darbības vārds nenoteiksmē ir pārejošs, *kas* akuzatīvā būtu uzskatāms par objektu jeb papildinātāju, kas pakārtots palīgteikuma predikātam:

(49) *Ja grib runāt, vajag arī būt, ko sacīt* (LVK2018);

(50) *Vecaimātei gan drīzāk patika būt tur, kur daudz ļaužu un ir, ko redzēt* (LVK2018);

(51) *Nav ko darīt, – Bille nopūtās* (LVK2018).

Tomēr bieži darbības vārds ir nepārejošs (piemēros *pazemoties, bīties, stāvēt*), tādā gadījumā sintaktiska sakara starp vietniekvārdu un darbības vārdu nenoteiksmē nav, tāpēc teikumi ir vienkārši:

- (52) *Nav **ko pazemoties** tās prastās personas priekšā!* (LVK2018);
- (53) *Tagad muiža tukša, un mums vairs nav **ko būties*** (Karogs);
- (54) *Kungi, izklistiet! Te nav **ko stāvēt!** – Neaizsprostojiet ielu!* (Karogs).

Treškārt, par sintaktiskajiem sakariem starp vārdformām liecina daži **vārdu secības** aspekti. Piemēram, no darbības vārda atkarīgs papildinātājs var atrasties nevis aiz darbības vārda, kas ir parastā pakārtotu komponentu atrašanās vieta (Valkovska & Lokmane, 2013, 799), bet gan tā priekšā, kas liecina par labu vienkāršam teikumam:

- (55) *Te teātrim nav **ko pārņemst** [..]* (Karogs);
- (56) *Par viņām nav **ko bēdāt** – rūdītas ceļotājas* (Karogs);
- (57) *To grāmatu nav **ko meklēt*** (Karogs).

Daudzos gadījumos arī iespējams mainīt vārdu secību bez pārmaiņām teikuma semantikā:

- (58) a. *[..] un viņai par šo tēmu tiešām **ir ko teikt*** (LVK2018);
b. *[..] un viņai tiešām **ir ko teikt** par šo tēmu.*

Ja šādas konstrukcijas iesaista saliktā paplašinātā teikumā, tad var rasties problēmas ar vārdformu sintaktisko sakaru un palīgteikuma robežu noteikšanu. Iespējams, šī iemesla (un arī turpmāk aplūkoto semantisko iemeslu) dēļ konstrukcijas nav liktas komatos:

- (59) *Skaidrāk nekā citiem te vienīgi pateikta atziņa: man **ir ko teikt** kas jauns, savs, ko cits neviens nevar pateikt un nepateiks* (Karogs);
- (60) *Liekšķeres bija saliktas kaktā, tās pa pusei aizsedza labības kūlis, ko saimnieks tīšām še bija atstājis neizkultu, lai **būtu ko mieloties** pārticības pūķim, kas neredzams ložņāja pa*

*paspārnēm, gulēja krāsns priekšas bedrē vai atkal kāpelēja
pa rijas melnajiem ārdiem (Karogs).*

Ceturtkārt, par labu vienkāršam teikumam liecina vairāki **semantiski** apsvērumi. Par šī tipa teikumu modālās semantikas tālāku attīstību uzskatāma nozīme, ka ir vai nav vērts kaut ko darīt:

(61) *Tur **bija ko padomāt** (LVK2018);*

(62) *Bet uz to mūsu valstī laikiem **nav ko cerēt** (LVK2018).*

Tomēr, tā kā pārejas semantikā ir plūstošas, bieži nav iespējams šo nozīmi norobežot no sākotnējās modālās nozīmes.

Piektkārt, par konstrukciju leksikalizēšanos liecina arī biežais lietojums kopā ar **partikulām** gan (63)–(65), jau (65), (66), nu (64), arī (66):

(63) *Ja, tagad **ir gan ko redzēt!** (Karogs);*

(64) *Labi, es padomāšu. Viņš padomās! Tad **nu ir gan ko domāt**. Noteikts darbs ar stabilu atalgojumu (Karogs);*

(65) *Es tā vēroju – jūs vienmēr pie darba, pārnākusi mājās, tūdaļ pa dārzu... **Ir jau gan ko rūpēties, ir gan!** (Karogs);*

(66) *Atgriezšos garām finansu departamenta namam. Kā dzeltenbrūna akmens cietoksnis. **Ir jau arī ko glabāt** – Norvēģijas dzīves standarts šobrīd viņa galotnē (Karogs).*

Apkopojot iepriekš sacīto, varam secināt, ka teikumi bez atbalsta vārda visos gadījumos būtu uzskatāmi par vienkāršiem gan no sintaktiskās struktūras, gan semantikas viedokļa.

5. Interpunkcija vienkārša un salikta teikuma robežgadījumos

Aina Blinkena teikumus bez atbalsta vārda atzinusi par saliktiem un iesaka lietot komatu: „[...] par palīgteikumiem būtu uzlūkojami un ar komatu atdalāmi nenoteiksmes savienojumi ar vietniekvārda *kas* formām vai apstākļa vārdiem *kur, kurp, kāpēc, kādēļ*, kas attiecas uz darbības vārda *būt/ nebūt* finitajām formām: *Man ir, kur iet, un ir, ko darīt. Vai jums ir, kur nomazgāties?*” (Blinkena, 2009, 203). Pieminēti arī izņēmumi: „Piezīme: Ja nenoteiksmes savienojums ar vietniekvārda akuzatīvformu *ko* lietots vajadzības izteiksmei tuvā nozīmē, tas kopā ar palīgdarbības vārda (*ne*)*būt* finitajām formām uzlūkojams par vienkopas teikuma sastata galveno locekli un komats *ko* priekšā nav liekams. *Tādu nav ko glaudīt, bet vajag sist.* Bet: *Man nav, ko glaudīt (= man nav neviena, ko glaudīt). Par niekiem nu pavisam nav, ko runāt (= nav nekā, ko teikt)*” (Turpat, 203).

Tātad, pēc A. Blinkenas domām, pieturzīmju lietojums atkarīgs gan no konstrukcijas eksistenciālās vai modālās semantikas, gan iespējas saskatīt atbalsta vārda redukciju. Savukārt J. Endzelīns Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas 387. sēdē 1935. gada 3. oktobrī norādījis: „Teikumā „nav ko ēst” priekš nenoteicamā vietnieka vārda „ko” nav liekams komats” (Endzelīns, 2001, 60). Zīmīgi, ka vietniekvārdu viņš arī sauc par nenoteicamo (sk. šo citātu) vai nenoteikto (sk. 6. parindi), nevis relatīvo, kā tas būtu, ja teikums būtu atzīstams par saliktu.

Tā kā valodnieku viedokļi ir atšķirīgi, arī valodas praksē vērojamas svārstības pieturzīmju lietojumā, kā to labi parāda korpusa dati. Korpusā „Karogs” konstatēti vairāk nekā **6800** lietojuma piemēri bez atbalsta vārda, no tiem tikai aptuveni **400** ar komatu, savukārt LVK2018 atrasts ap **650** lietojuma piemēru bez atbalsta vārda, no tiem tikai aptuveni **160** ar komatu. Tātad vairākums teksta autoru vai redaktoru izvēlas komatu nelikt. Arī šī raksta autore, balstīdamās konstrukciju sintaktisko un semantisko aspektu izpētē, iesaka komatu nelietot, ja teikumā nav atbalsta vārda. Gadījumos, kad var saskatīt atbalsta vārda redukciju, komats lietojams fakultatīvi.

6. Konstrukciju interpretācija sintaktiski marķētajā korpusā

Konstrukcijas bez atbalsta vārda korpusā sintaktiski marķējamas divējādi atkarībā no semantikas un nenoteiksmes saistāmības. Ja starp nenoteiksmi un vietniekvārdu vai apstākļa vārdu pastāv pakārtojuma sakars, tad veidojas vienkāršs divkomponentu teikums (vai salikta teikuma daļa) ar *būt/ nebūt* eksistenciāla izteicēja funkcijā un saliktu teikuma priekšmetu (piemēros *uz ko paskatīties, kur sēdēt, ko darīt*):

(67) .. aiz loga **ir** uz ko paskatīties (LVK2018);

(68) *Tur nevar tā aiziet un cerēt, ka **būs** kur sēdēt* (LVK2018);

(69) .. nu arī zivīm tur vairs **nav** ko darīt (LVK2018).

Ja sintaktisks sakars starp vietniekvārdu vai apstākļa vārdu un nenoteiksmi nepastāv, tad teikumam ir nevis eksistenciāla semantika, bet, līdzīgi kā piemēros (61) un (62), tas nosauc darbību, ko ir vai (biežāk) nav vēlams vai vērts īstenot. Šie uzskatāmi par vienkomponta teikumiem (vai salikta teikuma daļām) ar saliktu predikātu resp. galveno locekli:

(70) *Viņš pēc vidusskolas aizgāja strādāt uz televīziju un arī teica, ka **nav ko čammāties** un jātaisa īsts kino* (LVK2018);

(71) ***Nav jau ko taisnoties**, jo kādam vienalga likšos iedomīgs* .. (LVK2018);

(72) *Drīz sāksies vasara, **nav ko iespringt!*** (LVK2018).

Secinājumi

Teikumi ar atbalsta vārdu ir uzskatāmi par saliktiem teikumiem – ja atbalsta vārds ir lietvārds, veidojas apzīmētāja palīgteikumi; ja atbalsta vārds ir vietniekvārds, – visbiežāk veidojas teikuma priekšmeta, retāk citu tipu palīgteikumi. Savukārt, ņemot vērā gan

sintaktiskos sakarus starp nenoteiksmi un pakārtojuma vārdu, gan konstrukcijas semantiku, teikumi bez atbalsta vārda būtu jāuzskata par vienkāršiem teikumiem.

Valodnieku viedokļi par interpunkciju konstrukcijās bez atbalsta vārda ir atšķirīgi: A. Blinkena vienkārša un salikta teikuma robežgadījumu nošķiršanā rosinājusi vienlaikus skatīties uz vairākiem aspektiem un lielākoties atzīt šādus teikumus par saliktiem (Blinkena, 1969, 177), bet J. Endzelīns ieteicis komatu nelikt un uzskatīt šādus teikumus par vienkāršiem (Endzelīns, 2001, 59). Arī valodas praksē vērojamas svārstības pieturzīmju lietojumā, kā to labi parāda korpusa dati. Sīkāka korpusa datu semantiskā un sintaktiskā analīze apliecina, ka teikumi bez atbalsta vārda uzskatāmi par vienkāršiem teikumiem, tādēļ šādās konstrukcijās komats nav nepieciešams. Ja teikumā saskatāma atbalsta vārda redukcija, komats lietojams fakultatīvi.

LVTB konstrukcijas bez atbalsta vārda atkarībā no semantikas un nenoteiksmes saistāmības jāmarķē kā vienkārši divkomponentu vai vienkomponenta teikumi vai teikuma daļas.

AVOTI

„Karogs” – Baklāne, A., Saulespurēns, V., & Ozols, A. (2022). *Karogs 1940–1995*.

CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams <http://hdl.handle.net/20.500.12574/83>.

LVK2018 – Levāne-Petrova, K., & Dargis, R. (2018). *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>.

LVK2022 – Levāne-Petrova, K., Dargis, R., Pokratiece, K., & Lasmanis, V. J. (2022).

Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>.

LVTB – Rituma, L., Pretkalniņa, L., Saulīte, B., Nešpore-Bērzkalne, G., & Grūzītis, N. (2022). *Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpus* (v2.11). CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams <http://hdl.handle.net/20.500.12574/75>.

LITERATŪRA

- Blinkena, A. (1969). *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zinātne.
- Blinkena, A. (2009). *Latviešu interpunkcija* (2. pārstr. izd.). Rīga: Zvaigzne ABC.
- Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, J. (2001). *Profesora J. Endzelīna atbildes Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942*. ASV: Ramave.
- Hilpert, M. (2019). Lexicalization in morphology. In *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. Pieejams <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.622>.
- Holvoet, A. (2000). Infinitival relative clauses in Latvian: Their structure, development and tendency towards lexicalisation. *Linguistica Lettica*, 7, 99–116.
- Kalnača, A., & Lokmane, I. (2020). Pragmatic aspects of Latvian predicative infinitive constructions. *Kalbu studijas / Studies about languages*, 37, 74–91. Pieejams <http://dx.doi.org/10.5755/j01.sal.1.37.25881>.
- Kalnača, A., Lokmane, I., & Rūmniece, I. (2019). Nenoteiksmes predikāts latviešu valodā, tā latīņu un sengrieķu analogi un Kārļa Milēnbaha „absolūtais infinitīvs”. *Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā. Valoda: nozīme un forma*, 10, 76–91. Pieejams <https://doi.org/10.22364/vnf.10.08>.
- Lokmane, I. (2013). Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. In D. Nitiņa, & J. Grigorjevs (red.), *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 710–766.
- Lokmane, I. (2021). Syntax. In A. Kalnača, & I. Lokmane, *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press, 385–533.
- Milēnbahs, K. (1934). Sintakse jeb teikuma mācība. In J. Endzelīns, & K. Milēnbahs, *Latviešu gramatika* (5. izd.). Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 113–281.
- Nitiņa, D. (2013). Salikts teikums. In D. Nitiņa, & J. Grigorjevs (red.), *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 830–882.
- Pretkalniņa, L. (2023). *Formāls latviešu valodas gramatikas modelis un tā realizācija mašīnlasāmā sintakses korpusā*. [Promocijas darba kopsavilkums, Latvijas Universitāte]. Rīga.
- Rituma, L., Saulīte, B., & Nešpore-Bērzkalne, G. (2019). Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa gramatikas modelis. *Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā. Valoda: nozīme un forma*, 10, 200–216. Pieejams <https://doi.org/10.22364/vnf.10.16>.

Saulīte, B., Auziņa, I., & Dargis, R. (2023).
Nacionālā korpusu kolekcija Korpus.lv.
Linguistica Lettica, 31(1), 202–223.

Saulīte, B., Dargis, R., Grūzītis, N.,
Auziņa, I., Levāne-Petrova, K.,
Pretkalniņa, L., Rituma, L., Paikens, P.,
Znotiņš, A., Strankale, L., Pokratniece, K.,
Poikāns, I., Bārzdiņš, G., Skadiņa, I.,
Baklāne, A., Saulespurēns, V., &
Ziediņš, J. (2022). Latvian National
Corpora Collection – Korpus.lv.
*Proceedings of the 13th Conference on
Language Resources and Evaluation
(LREC 2022)*, 5123–5129. Pieejams
[http://www.lrec-conf.org/proceedings/
lrec2022/pdf/2022.lrec-1.548.pdf](http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2022/pdf/2022.lrec-1.548.pdf).

Skujiņa, V. (atb. red.). (2007).
*Valodniecības pamatterminu
skaidrojošā vārdnīca*. Rīga:
LU Latviešu valodas institūts.

Valkovska, B., & Lokmane, I. (2013).
Vienkārša teikuma komunikatīvā
struktūra. In D. Nitiņa, & J. Grigorjevs
(red.), *Latviešu valodas gramatika*. Rīga:
LU Latviešu valodas institūts, 774–800.

I T J K A W & ! A S R L
I Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
I Z C K , U G A H T J P
H & K & I S R & B H T
K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H Z C K , U G & Y N Q I

SOME ASPECTS OF THE HISTORY OF THE BALTIC IMPERATIVE

**Daži baltu valodu imperatīva
vēstures aspekti**

■ **AXEL HOLVOET** (AKSELS HOLVŪTS)

ABSTRACT

Keywords:
imperative,
semantic map,
paradigm structure

The article deals with developments in the paradigms of the Latvian and Lithuanian imperative. In his monumental “Latvian Grammar,” Endzelīns gives an overview of the diachrony of Latvian and Baltic imperatives with a wealth of dialectal and historical data, but a few aspects remain insufficiently investigated. Old Latvian and Old Lithuanian had richer imperatival paradigms than the contemporary languages, with 1_{SG} imperatives and exclusive 1_{PL} imperatives expressing requests for permission (OLatv. *lai es eemu* ‘let me go,’ *laid mehseetam* ‘let us go’ in Glück’s Bible, Old Lith. *t-eymi, te-pereyname* in the Chyliński Bible). Old Lithuanian kept inclusive and exclusive 1_{PL} imperatives strictly apart (*eikime* ‘let’s go,’ but *teiname, tegul einame* ‘allow us to go’); the contemporary language has retained only inclusive 1_{PL} imperatives. In Old Latvian 1_{PL} imperatives with *lai* could be both exclusive and inclusive (*lai eetam* 1. ‘let’s go,’ 2. ‘allow us to go’). The modern Latvian 1_{PL} imperative with *lai* (*lai dziedam*), now archaic or poetic, has retained only the inclusive function, but (as shown by a comparison with Lithuanian and other languages) it must have been originally exclusive. This is evidenced by its dual inclusive and exclusive use as late as the second half of the 18th century. Exclusive first-person imperatives have now gone out of use in both languages; when this happened still has to be established. Certain derived functions of 1_{SG} and 1_{PL} imperatives have survived in Latvian – e.g., in deontic questions like *ko lai es saku* ‘what am I to say’ – and in other modal functions that cannot be found in Old Latvian texts and have never developed in Lithuanian. The article further discusses questions pertaining to the structure of the imperatival paradigm as well as to patterns of markedness in imperatival forms.

KOPSAVILKUMS

Rakstā tiek apskatīta latviešu un leišu valodas imperatīva paradigmas attīstība. Šī kategorija pamatīgi iztīrāta Jāņa Endzelīna latviešu gramatikā, ar plašu izlokšņu un veco tekstu datu izmantojumu. Tomēr daži imperatīvu attīstības aspekti J. Endzelīna pētījumos palikuši neskarti. Salīdzinot ar seno rakstu valodu, abās valodās imperatīva paradigmas ir sarukušas. Veclatviešu un vecleišu valodai (16. un 17. gadsimtā) vēl raksturīga vienskaitļa 1. personas imperatīva forma un ekskluzīvā (adresātu vai adresātus neiekļaujošā) daudzskaitļa 1. personas forma, kas izteica atļaujas lūgumu (veclatv. *lai es eemu* 'ļauj man iet', *laid mehs eetam* 'ļauj mums iet' Glikā Bībelē, atbilstoši vecleišu *t-eymi*, *te-pereyname* Hilinska Bībelē). Vecleišu valodā ekskluzīvās daudzskaitļa 1. personas formas stingri atšķīrās no inkluzīvajām (*eikime* 'iesim, lai ejam', bet *teiname*, *tegul einame* 'ļauj mums iet'); mūsdienu valodā saglabājušās tikai inkluzīvās formas. Veclatviešu tekstos tai pašai 1. personas daudzskaitļa formai var būt gan ekskluzīvā, gan inkluzīvā funkcija (*lai eetam* 1. 'iesim', 2. 'ļauj mums iet'). Ekskluzīvā funkcija blakus inkluzīvajai vēl apliecināta 18. gadsimta tekstos, bet vēlāk tā ir zudusi; kad tieši tas noticis, pagaidām nav iespējams noteikt. Salīdzinājums ar leišu valodas un citu valodu faktiem vedina domāt, ka mūsdienu latviešu valodas arhaiskā forma *lai dziedam*, kas tagad ir tikai inkluzīva, sākotnēji bijusi tikai ekskluzīva, bet pēc tam ieguvusi arī inkluzīvo funkciju. Mūsdienu valodā saglabājusies tikai pēdējā kā Bībeles valodas un paaugstinātā stila arhaisms. Vecais vienskaitļa 1. personas imperatīvs un ekskluzīvais daudzskaitļa 1. personas imperatīvs nav zudis bez pēdām, bet ieguvjis jaunas funkcijas, kas leišu valodai svešas. 1. personas imperatīva pamatā izveidojusies deontiskā jautājuma konstrukcija (*ko lai es saku?*) un citas modālas konstrukcijas, kas veclatviešu

Atslēgvārdi:
imperatīvs,
semantiskā karte,
paradigmas struktūra

tekstos vēl nav sastopamas (arī vecleišu valodai šis 1. personas imperatīvu lietojums nav raksturīgs). Papildu 1. personas imperatīvu vēstures apskatam raksts sniedz arī pārdomas par marķējuma pretstatiem imperatīva paradigmā, sevišķi par to, kā jāinterpretē imperatīvu formu tipoloģiski marķētais vai nemarkētais statuss.

1. Introduction

In his “Lettische Grammatik” (Endzelin, 1923, 686–690), Jānis Endzelins gives a detailed overview of Latvian imperatival forms including dialectal and Old Latvian data. His analysis of the second-person imperatives of Latvian confirms the hypothesis of the optatival origin of the oldest Baltic imperatives. A comparable historical overview of imperatival forms and their use in Lithuanian, also taking into account older texts and the modern dialects, is given by Jonas Kazlauskas (1968/2000, 373–385). Endzelins’s discussion focuses on the fundamental forms of the imperatival paradigm, the 2SG/PL imperatival endings; the periphrastic formations for the 3SG/PL and 1PL imperatives are also mentioned. Imperatival paradigms may contain more forms, however, and a closer look at the Old Latvian and Old Lithuanian texts shows that this was once the case in Baltic languages as well. In what follows, I will discuss the first-person imperatives (1PL exclusive and 1SG) that existed in former stages of Latvian and Lithuanian but subsequently fell into disuse. I will show that, in the case of Latvian, these first-person imperatives have left traces in the modern language. Finally, I will also attempt to view the developments in the Latvian and Lithuanian imperative in a broader typological context. More specifically, I will discuss some problems of the structure of Baltic imperatival paradigms and of markedness patterns in imperatival forms.

2. Baltic imperatives, optatives, permissives and...

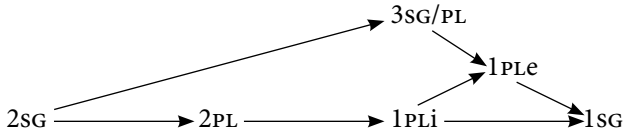
In descriptions of the Baltic languages, there is usually some hesitation as to the scope and structure of imperatival paradigms. Modern Lithuanian *ei-k* ‘go (SG),’ *ei-ki-te* ‘go (PL),’ and *ei-ki-me* ‘let’s go’ are imperatives, easily recognisable by the marker *-ki-*, but the third-person form or construction *tegu eina* is less clear: it has a different marker and might well represent a different category. Older Lithuanian grammars describe it as a separate mood, the *geidžiamoji nuosaka* or optative (Ulvydas, 1971, 141–142). In western publications the term ‘permissive,’ apparently introduced by August Schleicher (1856, 226–227) is sometimes used. In more recent grammars the relevant forms are integrated into the paradigm of the imperative, presumably because the markers of the ‘imperative’ and those

of the ‘optative’ are in complementary distribution based on person; see, e.g., Vytautas Ambrazas (1997, 261). The situation in Latvian is even less clear. For the second person, Latvian does not really have dedicated forms, using forms identical with those of the present tense instead, e.g., *esi* can mean ‘you are’ or ‘be’ (IMP). True, the standard language requires a 2PL imperative in *-iet* (with a rare and obsolete variant *-ait*) to be kept apart from the 2PL present-tense forms in *-at/-āt*, but this is an artificial rule not consistently observed in the spoken language. Endzelīns states clearly in his Latvian grammar (Endzelīns, 1923, 686) that the second-person imperative always coincides with the present tense forms. But in his 1938 book on historical Latvian phonetics and morphology he notes that the 17th-century Glück Bible still differentiated between the endings *-at*, *-āt* for the indicative and *-iet*, *-ait* for the imperative, and that the distinction is still retained in a few Latgalian dialects; he adds that this distinction deserves recommendation for the modern written language as well (Endzelīns, 1938/1981, 512). This rule has since become part of standard correct usage (Sokols, 1959, 603). There is no dedicated 1PL imperative, the 1PL of the future or present tense being used instead: *iesim/ejam* ‘let’s go’. A third-person imperative is said to be supplied by the hortative particle *lai* (from Old Latvian *laid*, the 2SG imperative of *laist* ‘let’), as in *lai iet* ‘let her/him/them go’ (Sokols, 1959, 605). In modern Latvian, *lai* has, besides, many other functions whose imperatival character is not clear. Here I will use the term ‘imperative’ in a wide sense, encompassing the various formations mentioned in this section, as well as a few additional ones which I will illustrate from Old Latvian and Lithuanian in sections 4 and 5.

3. The domain of imperatives-hortatives

Whether we call something an imperative will depend on our terminological preferences, e.g., we might choose not to extend the term ‘imperative’ to third-person forms and to call them, instead, ‘hortatives,’ ‘jussives,’ or whatever. In order to avoid such terminological controversies, Johan van der Auwera et al. (2004), refer to the grammatical domain under discussion here as imperatives-hortatives, which is meant as a cover term subsuming the ‘permissives,’ ‘injunctives,’ ‘jussives,’ ‘cohortatives,’ etc. known from the individual grammatical traditions.

Van der Auwera et al. (2004) examine the structure of imperative-hortative paradigms in a cross-linguistic context, arriving at the following implicational map (here reproduced in a simplified form, with dual and trial forms omitted):

FIGURE 1. Implicational map for imperatives-hortatives (van der Auwera et al., 2004)

The map shows a Greenbergian implicational hierarchy: the forms further to the right unilaterally imply those that are higher in the hierarchy. For example, a language will have a first-person plural inclusive imperative (a first-person plural imperative including the addressee, as in *let's go*) only if it has the more fundamental values, 2SG and 2PL, as well. Similarly, an exclusive first-person plural imperative (here marked 1PLe) implies the inclusive first-person plural imperative (1PLi). Canonical imperatives are second person imperatives, whereas a 1SG person imperative is rare and marked. It should be noted here that the hierarchy is predicated on the assumption that imperatives without dedicated markers (like English *sing!*) may also count as imperatives, a problem to which I will return later.

The semantic domain in which this hierarchy is established requires an explanation. A kind of semantic invariant for imperatives-hortatives can be devised which applies, in different ways, to all persons. Imperatives-hortatives refer to situations in which a speaker appeals to an addressee to contribute to the realization of an event desired by the speaker. The addressee can do this by complying with a request (2SG/PL), passing on the request to another person (3SG/PL), or granting the speaker (or the speaker and a number of other persons) permission to do something (1SG and 1PLe). The inclusive 1PL is a mixed variety entailing action by both speaker and addressee(s).

4. First-person imperatives: Lithuanian

As can be seen from the implicational map in van der Auwera et al. (2004), first-person plural inclusive imperatives are rather common, whereas first-person plural exclusive imperatives and 1SG imperatives are typologically rarer and more marked. In Axel Holvoet & Jelena Konickaja (2011), such exclusive imperatives are characterised as one of the instances of echoic use. First-person imperatives usually express requests for permission, though they can also be used for self-encouragement (a function considered basic for the Hebrew cohortative, a first-person imperative, see Gesenius & Kautzsch, 1909, 137). They are echoic in the sense that they anticipate a directive speech act on the part of the addressee and to this purpose copy a hortative marker used elsewhere in the imperatival-hortatival system.¹ Echoic first-person imperatives often incorporate hortative markers that are used in their original hortative function in the third person. We can see this in Old Lithuanian, where forms with the proclitic *te-*, used in hortative function in combination with third person forms, as shown in (1), are used to derive first-person imperatives expressing requests for permission, as in (2):

- (1) Old Lithuanian (Chyliński's Old Testament, Gen. 1.9)

Te-fuſiręka wądeniey wienoń wietoń,
HORT-PFX.RFL.collect.PRS.3 water.NOM.PL one.ILL.SG.F place.ILL.SG
'Let the waters ... be gathered together unto one place.'

- (2) Old Lithuanian (Chyliński's Old Testament, Ex. 4.18)

T-eymi meldziu, kad sugryszcia brolump
HORT-go.PRS.1SG pray.PRS.1SG that return.IRR.1SG brother.ALL.PL
mano, kurie ira Egypte
1SG.GEN REL.NOM.PL.M be.PRS.3 Egypt.INESS
'Let me go, I pray thee, and return unto my brethren which are in Egypt.'

¹ That first-person imperatives echoically copy the marker used for other persons is not equally obvious in all languages that have a form of this type. Latin, for instance, uses the subjunctive, which has a complete paradigm with the same marker for all persons: cf. *mane: hoc quod coepi primum enarrem* (Terence, *Heauton Timorumenos* 273, Woodcock, 1959, 85) 'wait, let me first tell the story I have begun.'

Alongside the first-person imperatives with the prefix *te-*, periphrastic forms with *tegul* also occur in writings from the same period:

(3) Old Lithuanian (Book of Christian Devotion, G 252.16)

Tegul ty Tewu išpažįstame.
HORT 2SG.ACC father.INS.SG acknowledge.PRS.1PL
'Let us acknowledge Thee as our Father.'

In the plural, such a first-person imperative expressing a request for permission will be naturally exclusive, that is, it will not include the addressee, who acts only as a permitter but not as a participant. The usual first-person plural imperative is naturally inclusive in that it expresses an exhortation addressed to one person or a group of persons to initiate an activity in which the speaker also declares her or his readiness to participate. Old Lithuanian distinguished an inclusive first-person plural imperative identical with the present-day 1PL imperative, and an exclusive form with *te-* expressing requests for permission. Compare the following examples from the Chyliński Bible:

(4) Old Lithuanian (Chyliński's Old Testament, Gen. 11.3)

Nugi, padarykim plitas, ir gierey išdegikim.
PTC make.IMP.1PL brick.ACC.PL and well burn.IMP.1PL
'Come, let us make bricks, and burn them thoroughly.'

(5) Old Lithuanian (Chyliński's Old Testament, Num. 20.17)

Te-pereyname meldziu per žiamę tawo
HORT-pass.PRS.1PL pray through land.ACC.SG 2SG.GEN
'Let us pass, I pray thee, through thy country.'

The 1SG imperative as well as the exclusive 1PL imperative have been lost in modern Lithuanian. There is now one single, inclusive 1PL imperative. Instead of the exclusive 1PL imperative constructions with forms of *leisti* 'allow' are mainly now used, cf. the following rendering of Ex. 4.18 in the modern translation by Antanas Rubšys & Česlovas Kavaliauskas:

(6) Modern Lithuanian (1998 Bible translation)

Prašyčiau leisti man grįžti pas
request.IRR.1SG allow.INF 1SG.DAT return.INF to

giminę   *i*   *Egiptą.*
relatives.ACC.SG   to   Egypt.ACC
'Please let me go and return to my brothers in Egypt.'

Though the existence of Old Lithuanian first-person imperatives was noted by Adalbert Bezzenberger (1877, 208), who cites examples from Johann Bretké's Psalter and from the "Book of Christian Devotion," they have not received any attention in the subsequent literature. A separate investigation would be needed to establish when they went out of use. A good guess would be that this happened towards the end of the 17th century. Apart from the "Book of Christian Devotion" (1653), which was already mentioned, we find many examples in Chyliński (printed version of part of the Old Testament 1660), but not one instance is to be found in the Bythner New Testament of 1701. This might be a coincidence; in this part of the Bible, Chyliński as well has only one instance of a first-person imperative:

(7) Old Lithuanian (Chyliński's New Testament, Philem. 20)

Jr labey, Brolau,   te=apturu   (tey) nog   tawęs
yes   brother.VOC   HORT-obtain.PRS.1SG (this) from   thee.GEN
Wieszpatiep
Lord.ADESS.SG

'Yes, brother, let me have profit from thee in the Lord.'

Greek NT: ναί, ἀδελφέ, ἐγὼ σου ὀναίμην ἐν Κυρίῳ

(Authorised Version: *Yea, brother, let me have joy of thee in the Lord*)

Bythner has a different construction here:

(8) Early Modern Lithuanian (Bythner New Testament, 1701)

Taipo brotau   te=eft   man   iš   tawęs
so   brother.VOC   HORT=be.PRS.3   me.DAT   from   thee.GEN
ta   nauda   Wießpatyje.
this.NOM.SG.F   profit.NOM.SG   Lord.INESS

'Yes, brother, let me have profit from thee in the Lord.'

Here we would have expected a first-person imperative if it had been available, because the Greek text has the first-person optative ὀναίμην, and the Bythner New Testament otherwise tends to be faithful to the Greek. The evidence is, of course, slender, but the Quandt Bible of 1735 confirms

the evidence of the Bythner New Testament. Here we find periphrastic constructions with the verbs *leisti* 'let, allow' and *duoti* 'give, allow,' but no first-person exclusive imperatives. Examples (9) and (10) match the examples from the Chyliński Old Testament given in (2) and (5) above:

(9) Early Modern Lithuanian (Quandt Old Testament, 1735, Ex. 4.18)

Prašau, léifk manę lankyti
beg.PRS.1SG allow.IMP.2SG 1SG.ACC visit.INF
įawo brolus Egypte.
RPO brother.ACC.PL Egypt.INESS

'Let me go, I pray thee, and return unto my brethren which are in Egypt'

(10) Early Modern Lithuanian (Quandt Old Testament, 1735, Num. 20.17)

Dūk mum's trauktis per tawo
give.IMP.2SG 1PL.DAT pass.INF through 2SG.GEN
žemę.
land.ACC.SG

'Let us pass, I pray thee, through thy country.'

These facts suggest that 1SG and exclusive 1PL imperatives went out of use in Lithuanian in the second half of the 17th century.

5. First-person imperatives: Latvian

First-person imperative forms, with the hortative particle *lai(d)*, originally the 2SG imperative of *laist* 'let,' are found in Old Latvian as well. For the 1SG this is shown in Ernst Glück's rendering of Ex. 4.18 in (11), to be compared with Chyliński's rendering of the same sentence in example (2) above:

(11) Old Latvian (Glück's Old Testament, Ex. 4.18)

Lai jelle es eemu, un pee manneem brahļeem
HORT PTC I.NOM go.PRS.1SG and to my.DAT.PL.M brother.DAT.PL
atgreeschos, kas Egiptes femmē irr.
return.PRS.1SG.RFL REL.NOM Egypt.GEN land.INESS be.PRS.3

'Let me go, I pray thee, and return unto my brethren which are in Egypt.'

For the 1PL the situation is different from that which we find in Lithuanian. The same form with *lai* is used both in inclusive and exclusive function, while Old Lithuanian distinguishes these two functions as shown in examples (9) and (10). The inclusive use is shown in (12) and the exclusive use in (13); both are counterparts of the Lithuanian examples just mentioned:

(12) Old Latvian (Glück's Old Testament, Gen. 11.3)

Nahzeet, laid mehs ķieģelus darram,
come.IMP.2PL HORT 1PL.NOM brick.ACC.PL make.PRS.1PL
un dedfinajam tohs zeeti.
and burn.PRS.1PL 3.ACC.PL.M hard.ADV
'Go to, let us make bricks, and burn them thoroughly.'

(13) Old Latvian (Glück's Old Testament, Num. 20.17)

Laid mehs zaur tawu femmi eetam.
HORT 1PL.NOM through your.ACC.SG land.ACC go.PRS.1PL
'Let us pass, I pray thee, through thy country.'

The inclusive 1PL imperative as illustrated in (12) still exists in modern Latvian, but it is now mainly archaic or poetic. It is a bookish equivalent for the 1PL future form now given as the basic hortative form for the 1PL. The 1959 Academy Grammar (Sokols, 1959, 605) states that it is characteristic of poetical language. It is more than likely that it was the influence of the Biblical language that allowed this form to survive as an archaizing or poeticising device:

(14) Modern Latvian

Lai neaizmirstam savas barikādes un
HORT NEG.forget.PRS.1PL RPO.ACC.PL.F barricade.ACC.PL and
cilvēkus uz tām!
people.ACC.PL on 3.ACC.PL.F
'Let's not forget our barricades and the people [who fought]
on them!'
(<https://www.vestnesis.lv/ta/id/12638>)

The exclusive function of 1PL imperatives with *lai*, on the other hand, has not been preserved. Wherever Glück's Bible has an exclusive

1PL construction with *lai*, the modern Bible translation uses other constructions, as in (15), the modern equivalent of (13), where the request for permission is expressed lexically with the verb *ļaut* ‘allow’, as in the Lithuanian counterpart (6):

(15) Modern Latvian (1965 Bible translation, Num. 20.17)

<i>Ļauj</i>	<i>mums</i>	<i>iziet</i>	<i>tavai</i>
allow.IMP.2SG	1PL.DAT	go.through.INF	your.DAT.SG.F
<i>zemei</i>	<i>cauri.</i>		
land.DAT.SG	through		

‘Let us pass, I pray thee, through thy country.’

Exactly when the exclusive use of *lai* + 1PL disappeared from the language has not been established; a historical corpus covering the early 19th century could shed more light on the matter. In Alexander Johann Stender the Younger’s 1790 comedy “Luftesfpehle no Semmneeka, kas par Muifchneeku tappe pahrwehrfts,” the 1PL imperatives can apparently still be both inclusive, as in (16), and exclusive, as in (17):

(16) Early Modern Latvian (Stenders, 1790, 29:11–13)

<i>Pa tam</i>	<i>lai</i>	<i>mehs</i>	<i>zeenigam</i>	<i>Kungam</i>
meanwhile	HORT	1PL.NOM	honourable.DAT.SG.M	lord.DAT.SG
<i>fchlahproku</i>		<i>apwelkam,</i>		
chamber_robe.ACC.SG		put.on.PRS.1PL		

[*neġ wiņņam labbak taps, kad isftaigahs.*]
‘Meanwhile let’s dress his Lordship in his chamber robe. [Surely he would feel better if he took a stroll.]’

(17) Early Modern Latvian (Stenders, 1790, 47:25–26)

[*Ko warri tu us to atbildeht?*]
Lai mehs no tawas muttes djirdam.
HORT we.NOM from your.GEN.SG.F mouth.GEN.SG hear.PRS.1PL
‘[What have you to answer to that?] Let us hear it from your mouth.’

And there are also relatively late attestations of 1SG imperatives. The following example is from Rūdolfs Blaumanis, from the late 19th century:

- (18) Modern Latvian (Rūdolfs Blaumanis, “Bērtuļa pirksts”, 1890)
Pagaidi, lai drusku sasildos. Man
 wait.IMP.2SG HORT a_bit warm_up.PRS.1SG.RFL 1SG.DAT
dikti salst.
 terribly be_cold.PRS.3
 ‘Wait, let me warm up a bit. I feel terribly cold.’

As shown in (12) and (13), the 1PL imperatives with *lai* could be both inclusive and exclusive in Old Latvian. We may surmise, however, that these forms originated as exclusive forms, as the marker is shared with that of the third-person imperative and differs from that of the second-person imperative. The marker must therefore have spread from the third-person to the first-person exclusive imperative, with which it is contiguous on the implicational map shown above, and hence to the first-person inclusive imperative. Such a development is suggested by the parallel of the Slavonic languages, part of which have third-person hortative markers comparable to Latvian *lai*: Polish *niech* (formerly *niechaj*), Slovenian *naj* (formerly *nehaj*), Russian *puť*. In some Slavic languages this marker has extended to first-person imperative (Polish, Slovenian), in others it has not (Russian). In Old Latvian the originally exclusive 1PL had already extended to the function of inclusive 1PL, but it is not clear whether in this function it ousted an original dedicated 1PL imperative form or whether it filled a gap in the paradigm. Nothing is known about the forms used for the 1PL imperative in Common Baltic. We know that the oldest Baltic imperative, like that of Slavonic, continues the Indo-European optative, which should, in principle, have yielded a more or less complete imperatival paradigm with uniform marking for all persons in Common Baltic. We do indeed find several fragments of such a paradigm, comprising second-person forms such as Old Latvian *eewedd* (Glück Mt 6.13), *fakki* (ibid. Mt 8.4), *krahjeet* (ibid. Mt 2.20), *atfakkait* (ibid 2.8), as well as third-person forms contained in the Lithuanian permissive, as in *te-dirb-ie*, *te-sėdy*, *te-rašai*.² Old Lithuanian (Mažvydas) has a few residual second-person imperatives

² The oldest Lithuanian texts (Mažvydas) already have forms like *te-dūfi*, *te-ijm*, which means that the function of hortative marker had shifted to the prefix *te-* (originally probably a restrictive particle) in the prehistoric period, with the forms in *-ie*, *-y*, *-ai* shifting to the status of optional allomorphs used in the new hortative forms. The prefix *te-* then became available for extension to the first person.

without *-k-* going back to the Indo-European optative: *dodi* ‘give’, *atleid* ‘forgive’, *newed* ‘do not lead’ (Stang, 1966, 248). Whether there was also a corresponding 1PL form is impossible to establish. Rare 1PL forms of an imperative without *-k-* are attested in Lithuanian dialects, cf. *paršokiemo* from Kupiškis (Endzelin, 1923, 687; Stang, 1966, 242), but as they are not attested in Old Lithuanian, they could as well be of more recent origin. The Lithuanian imperatival marker *-ki-*, which spread to the first person plural and yielded the inclusive 1PL imperative illustrated in (2), is an innovation.

6. Further developments of first-person imperatives

The fact that constructions like (18) are now obsolete does not mean that combinations of *lai* with first-person forms are not used nowadays at all. They occur, for instance, in deontic questions, i.e., in questions by which the speaker wishes to elicit a directive rather than a statement (for this notion cf. Palmer, 1986, 106–108; another term is ‘direction question,’ see Huddleston & Pullum, 2002, 876–879):

(19) Modern Latvian (1965 Bible translation, Luke 7.31)

Kam tad lai es pielīdzinu šīs
who.DAT then HORT I.NOM compare.PRS.1SG this.GEN.SG.F
paudzēs cilvēkus?
generation.GEN.SG human.ACC.PL

‘Whereunto then shall I liken the men of this generation?’

This use is not yet attested in Glück’s Bible, which consistently offers different constructions wherever the 1965 Bible translation has a deontic request with *lai*:

(20) Old Latvian (Glück’s New Testament, Luke 7.31)

Kam buhs man fchahs Tautas
who.DAT be.FUT.3 me.DAT this.GEN.SG.F people.GEN.SG
Zilwekus lihdfinaht?
human.ACC.PL compare.INF

‘Whereunto then shall I liken the men of this generation?’

It is not clear, however, that such forms can still be recognized as imperatives in the basic directive sense. In a way they still are – as, in this case, the speaker is interacting with another person, who, by issuing a directive, will contribute to a certain state of affairs being realised. In this sense the use of the hortative marker *lai* is also echoic. There are two crucial differences, however. First, the state of affairs referred to is not one the speaker her/himself wishes to be realised (which could be said to be among the defining features of true imperatives); second, the imperativ form is embedded in a question here, whereas *lai sasildos* is formally a kind of directive sentence, just like *sasildies* or *lai viņš sasildās*. The deontic requests as illustrated in (19) have led, in Latvian, to what could be called rhetorical deontic requests, expressing dissatisfaction at a demand or state of affairs that is deemed unreasonable. These are attested at least from the mid-19th century onward:

- (21) Early modern Latvian (“Latweefchu Awifes”, 1844.9, March 2)
<i>Ko</i>	<i>lai</i>	<i>tee</i>	<i>behrni</i>	<i>tur</i>	<i>mahzahs?</i>
what.ACC	HORT	those.NOM.PL.M	child.NOM.PL	there	learn.PRS.3
<i>Woi</i>	<i>tee</i>	<i>lai</i>	<i>eet</i>	<i>ar</i>	<i>paftalahm?</i>
Q	3.NOM.PL.M	HORT	go.PRS.3	with	rustic_shoe.DAT.PL
- ‘What are those children supposed to learn there? Are they to go there on their *pastalas* [rustic one-cut shoes]?’

In a further development, the construction with the hortative *lai* can express an epistemic evaluation, viz. scepticism as to the possibility of a certain state of affairs:

- (22) Early Modern Latvian (“Latweefchu Awifes”, 1840.5, February 1)
- [*Ko tahds wihrs wiffu ne fpehtu isdarriht!*]
<i>Kas</i>	<i>tad</i>	<i>tahdu</i>	<i>lai</i>	<i>peekrahpj</i>	<i>un</i>	<i>peewiļļ,</i>
who.NOM	then	such.ACC.SG	HORT	cheat.PRS.3	and	mislead.PRS.3
<i>kas</i>	<i>lai</i>	<i>wiņņu</i>	<i>apmello?</i>			
who.NOM	HORT	3.ACC.SG	lie_to.PRS.3			
- ‘[What could such a person not accomplish?] Who could cheat or mislead him, who could tell him lies?’

These developments are discussed (together with a Slovenian parallel) in Holvoet & Konickaja (2011). In Lithuanian, the extension of first-person imperatives to deontic questions never took place: in Old Lithuanian, deontic requests are formulated in the same way as requests for information, viz., with the 1st person present or future and a question marker:

(23) Old Lithuanian (Chyliński's Old Testament, Ex. 2.7)

Eysiu=gu, ir pawadynsiu tau momkos ifz
go.FUT.1SG=Q and call.FUT.1SG 2SG.DAT nurse.GEN.SG from
Žydauku?

Jewish.woman.GEN.PL

'Shall I go and call to thee a nurse of the Hebrew women?'

(24) Old Lithuanian (Bretke's Old Testament, *ibid.*)

Ar eimi, ir atwadinu Ebraischku Moteri
Q go.PRS.1SG and call.PRS.1SG Hebrew.GEN.PL woman.ACC.SG
wiena, szindamq?
one.ACC.SG nursing.ACC.SG

While imperatives-hortatives used in deontic requests, as in (12) and (13), cannot be included into the imperatival paradigms in the same way as first-person imperatives used in requests for permission, they are, of course, still imperatives formally, if we recognise *lai* as an imperatival marker at all. Non-directive imperatives are frequent in many languages; the examples of the rhetorical imperative (*Go and catch a falling star!*) or the hypothetical imperative (*Give me a place to stand and I will move the world*) are sufficient evidence of this. But these are already extended meanings of imperatival forms, and though ultimately deriving from the directive meaning of the imperative (in different ways, on which see Holvoet, 2020), they do not belong to the semantic category of imperatives any more.

7. The structure of the paradigm

In both modern Baltic languages, then, the imperative has shed its rarer and more strongly marked forms, viz. the 1SG and the exclusive 1PL. Apart from that, Lithuanian has retained the paradigm found in the

16th century, with the marker *-ki-* for the second-person and the first-person plural (inclusive), while the markers *te-* and *tegu(l)* are used for the third-person, with the former now increasingly obsolete. In Latvian, the situation is more complex as a result of the artificial retention, in standard usage, of archaic features based on the 17th-century language: the distinct 2PL form in *-iet* and the 1PL (inclusive) imperative with *lai*. If we leave those two features out of consideration, the picture becomes simpler: there are no dedicated imperatival forms for the 2nd person³ and the 1PL, while the marker *lai* is used for the third-person. As mentioned above, the hierarchy described by van der Auwera et al. (2004) works only if the less marked forms are allowed to coincide with the indicative. As the indicative is generally regarded as the unmarked mood, this makes sense. In Latvian the type of unmarkedness consisting in identity with the indicative applies not only to the second-person forms but also to the 1PL, though the latter coincides with the future form rather than with the present-tense form. This situation is somewhat paradoxical, as the hierarchy would normally be understood as stipulating that the existence of imperatives as dedicated forms further down the hierarchy implies their existence as dedicated forms at its top. But we should probably accept that second-person imperatives and 1PL inclusive imperatives may be marked syntactically (especially by the absence of an overt subject and word order), and this syntactic marking can do the same job as morphological marking; compare Latvian *ej* alongside *tu ej*, *iesim* alongside *mēs iesim*; similarly French *allez* alongside *vous allez*, *allons* alongside *nous allons*. Overt marking becomes indispensable further down the hierarchy, in third-person imperatives and 1PLE and 1SG imperatives. All this makes markedness patterns in imperatives rather complicated. Semantically (typologically) unmarked forms may also be expected to be morphologically unmarked. In the case of imperatives this may mean several things: the imperative tends to be the morphologically simplest forms of a verbal stem (Aikhenvald, 2010, 18), that is, it will often have a zero marker; on the other hand, its unmarked status may consist in its coinciding with the indicative, as we have noted here

³ Cf. Nau (1998, 34). Van der Auwera et al. (2013) mention Latvian as one of the exceedingly rare languages that have a distinct second-person plural imperative whereas the second-person singular form coincides with the indicative. As noted above, it is only 17th-century Latvian (if the evidence of the Glück Bible is authentic) that presented this typological rarity, which was apparently unstable and was soon done away with.

for Latvian. In the case of second-person imperatives, several factors are at play. 2PL is more marked than 2SG in the imperatival hierarchy, but in a more general way it is also anomalous to distinguish between indicative and imperative in the plural while there is none in the singular, because it is anomalous for any category to show more morphological differentiation in the plural than in the singular, cf. Croft (2003, 95–97). The diachronic developments in the Latvian imperative paradigm thus reflect typologically well-established markedness patterns, even though the situation in the standard language appears slightly confusing because of the (partly artificial) retention of archaic features in written usage.

8. Concluding remarks

In this article, which I offer as a modest postscript to Endzelīns' work on the Baltic imperative, I have drawn on the evidence of electronic databases, which have become increasingly accessible in recent years. The easy access we now have to such modern research tools only increases our admiration for the great linguists of the past, of which Endzelīns was such an outstanding example – for their wide erudition and mastery of detail, achieved without such aids as we now have. As can be seen from the discussion above, several aspects of the history of Baltic imperatives are still awaiting a more detailed analysis, including the chronology of the changes that occurred in this domain. A desideratum for the future is therefore the creation of historical corpora of Latvian and Lithuanian. It is an undertaking that Endzelīns would certainly have wholeheartedly supported.

ABBREVIATIONS

ACC – accusative
ADESS – adessive
ADV – adverb
ALL – allative
DAT – dative
F – feminine

FUT – future
GEN – genitive
HORT – hortative
ILL – illative
IMP – imperative
INESS – inessive

INF – infinitive
INS – instrumental
IRR – irrealis
M – masculine
NEG – negation
NOM – nominative
PFX – prefix
PL – plural

PRS – present
PTC – particle
Q – question marker
REL – relative
RFL – reflexive
RPO – reflexive possessive
SG – singular
VOC – vocative

SOURCES

1965 Bible translation – *Latviešu Jaunā Derība*. (1965). Retrieved June 14, 2023, from <https://www.bible.com/versions/318-LJD>

1998 Bible translation – *Šventasis raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas*. (1998). (A. Rubšys, & Č. Kavaliauskas, Transl.) Vilnius: Lietuvos Katalikų Vyskupų Konferencija. <http://biblija.lt/index.aspx?cmp=toc>

Book of Christian Devotion – Telega, S. J., Minvydas, S., & Božymovskis, J. (1653). *Knyga Nobažnystės*. <http://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=21>

Bretke's Old Testament – Kluge, F., Range, J. D., & Scholz, F. (Eds.). (1996). *Die Bibel, litauisch übersetzt von Johann Bretke [...] Die Bücher Mose 1–5*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Bythner New Testament – Bitneris, S. (1701). *Naujasis Testamentas*. <http://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=26>

Chyliński's New Testament – Chylinskis, S. B. *NOVM TESTAMENTUM Domini Nostri Jefu CHristi Lithvanicā Lingvā donatum*. <http://www.chylinskiibile.flf.vu.lt/>

Chyliński's Old Testament – Kavaliūnaitė, G. (Ed.). (2008). *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija, I: Senasis Testamentas. Lietuviško vertimo ir olandiško originalo faksimilės*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Glück's New Testament – *Tas Jauns Testaments*. (1685). (E. Glück, Transl.) <http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=JT1685>

Glück's Old Testament – *Ta Swehta Grahmata*. (1689–1994). (E. Glück, Transl.) http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=VD1689_94

Quandt Old Testament – *Biblia, Tai efiti: Wiffas Szwentas Raβtas Seno ir Naujo Teftamento* [...] *Nū kellū Mokytojū Lietuwoj' Lietuwiβkay perguldytas*. (1735). Königsberg: Ph. Chr. Kanter.

Stenders, A. J. (1790). *Luftespehle no Semmneeka, kas par Muifchneeku tappe pahrwehrfts*. http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=StendAJ1790_LSMP

REFERENCES

- Aikhenvald, A. Y. (2010). *Imperatives and Commands*. Oxford: Oxford University Press.
- Ambrazas, V. (Ed.). (1997). *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
- Bezenberger, A. (1877). *Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts*. Göttingen: Robert Peppmüller.
- Croft, W. (2003). *Typology and Universals* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Endzelin, J. (1923). *Lettische Grammatik*. Heidelberg: Carl Winter.
- Endzelins, J. (1981). Latviešu valodas skaņas un formas. In J. Endzelins, *Darbu izlase* (Vol. IV, Part 2). Riga: Zinātne, 303-525. (Original work published 1938)
- Gesenius, W., & Kautzsch, E. (1909). *Wilhelm Gesenius' Hebräische Grammatik, völlig umgearbeitet von E. Kautzsch* (28th ed.). Leipzig: Verlag von F. C. W. Vogel.
- Holvoet, A. (2020). Sources and pathways for non-directive imperatives. *Linguistics*, 58(2), 333-362. <https://doi.org/10.1515/ling-2020-0043>
- Holvoet, A., & Konickaja, J. (2011). Interpretive deontics. A definition and a semantic map based mainly on Slavonic and Baltic data. *Acta Linguistica Hafniensia*, 43(1), 1-20. <https://doi.org/10.1080/03740463.2011.582765>
- Huddleston, R., & Pullum, G. K. (Eds.). (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kazlauskas, J. (2000). Lietuvių kalbos istorinė gramatika. Kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis. In J. Kazlauskas, *Rinkiniai raštai* (Vol. I). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. (Original work published 1968)
- Nau, N. (1998). *Latvian* (Languages of the World/Materials, 217). München: Lincom Europa.
- Palmer, F. R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Schleicher, A. (1856). *Handbuch der litauischen Sprache, I: Grammatik*. Prag: Calve'sche Verlagsbuchhandlung.
- Sokols, E. (Ed.). (1959). *Mūsdienū latviešu literārās valodas gramatika, I: Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Stang, C. S. (1966). *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget.
- Ulvydas, K. (Ed.). (1971). *Lietuvių kalbos gramatika, II: Morfoloģija*. Vilnius: Mintis.
- van der Auwera, J., Dobrushina, N., & Goussev, V. (2004). A Semantic Map for Imperative-Hortatives. In D. Willems, B. Defrancq, T. Coleman, & D. Noël (Eds.), *Contrastive Analysis in Language. Identifying Linguistic Units of Comparison*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 44–66.
- van der Auwera, J., Lejeune, L. (with U. Pappuswamy, & V. Goussev). (2013). The Morphological Imperative. In M. Dryer, S. Matthew, & M. Haspelmath (Eds.), *WALS Online* (v2020.3) [Data set]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7385533>. Retrieved May 24, 2023, from <http://wals.info/chapter/70>
- Woodcock, E. C. (1959). *A New Latin Syntax*. London: Methuen.

LEKSIKAS VĒSTURES LIECĪBAS PERIODISKAJOS IZDEVUMOS „DARBS” UN „BALTIJAS ZEMKOPIS” (1875–1876)¹

Insights into the History of
Lexis Through the Periodicals
“Darbs” and “Baltijas
Zemkopis” (1875–1876)

■ JĀNIS VECKRĀCIS

---

¹ Raksts izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Viedais bioloģijas speciālās leksikas informācijas sistēmu komplekss lingvistiskās daudzveidības pētniecībai un saglabāšanai” (Nr. lzp-2020/1-0179).

ABSTRACT

Keywords:
specialized lexis,
biology,
chemistry,
physics,
phraseological unit

The second part of the 19th century was an essential era for the Latvian language. The era saw intense lexical development, including the enrichment of a specialized lexis. Precise information about the respective language facts and their context ensure data for examining those circumstances and linguistic cause-effect mechanisms which marked the further way towards the modern standard national language. When the specialized lexis of biology, chemistry and physics is contextually analysed, periodicals are as important sources as dictionaries and other lexical collections. In the 1870s, "Darbs" (1875-1876) and "Baltijas Zemkopis" (1875-1884) were the main newspapers where agriculture was the main thematic focus, and this suggests that the texts included in these newspapers present potentially diverse and intense use of specialized lexis of several specific branches. The aim of this paper is to examine and analyse the features of the use of written Latvian in both newspapers, mainly in the nominative aspect. The study is based on an onomasiological research method of nomination features. To this end, a description and analysis of the linguistic facts found in both newspapers is presented using the lexical items extracted. The study covers the lexis of several branches discussed in the articles of the newspapers in publication years 1875-1876 (some lexical units also refer to later publication years in "Baltijas Zemkopis") and an onomasiological analysis of the respective nomination features in view of the fact that the specialized lexis changed and developed in the context of all linguistic phenomena related to the Latvian language. The paper also focuses on the variable use of the lexis, including some expressive units. For contextualisation of the analysis, lexical items from other periodicals and lexicographical sources are used to obtain a broader set of micro-contexts.

Lexical changes, including changes in word forms and word- or term-formation techniques, feature several typical patterns. The changes in word forms or nomination are not always linear as to their temporal perspective. Both newspapers use the most recent specialized lexis of the time, though on some occasions productive lexical suggestions are accepted slowly and gradually. When changes in specialized lexis of biology are analysed, a useful reference is, for instance, the scientific (Latin) names used in botany. A typical practice was to suggest Latvian lexical variants for loan words, including internationalisms.

While numerous lexical features have changed since the period covered in this study, many lexical units, including terms, and techniques are still used and applied in the Latvian language. Both newspapers, along with other periodicals, provided substantial contribution to the enrichment and active, diverse, everyday use of the Latvian language during an important period of its development.

Ievads

Latviešu valodai un kultūrai laiks no 19. gadsimta vidus līdz valstiskuma nodibināšanai ir laikmets, kas gan kvalitatīvā, gan kvantitatīvā ziņā izpaužas latviešu valodas leksikas, tostarp speciālās leksikas, attīstībā; terminologa Māra Baltiņa (2013, 418) periodizācijā šis laiks atbilst otrajam terminrades posmam. Izglītotie latvieši sarežģītos apstākļos izdod laikrakstus, latviešu valodā tulko nozīmīgus lietišķus un daiļliteratūras tekstus un daudzpusīgi bagātina dzimto valodu, kas oficiāli funkcionē tikai tautskolu un – daļējā apjomā – pagastu administrācijas līmenī; publiskajā vidē latviešu valodu ir iespējams lietot presē, teātrī un kultūras biedrībās². Izdevējdarbībā nākas paļauties vienīgi uz biedrību un mecenātu finansējumu, bet galvenais latviskuma resurss 19. gadsimta beigās ir entuziasms un misijas apziņa.

Šāds konteksts 19. gadsimta otrajā pusē nosaka periodisko izdevumu funkcijas, saturu un tajos novērojamās valodas parādības. Līdztekus arī mūsdienās primārajai informatīvajai un izklaidēšanas funkcijai tā laika posma laikrakstos vērojama mērķtiecīga izglītošana un izskaidrošana, kas ietver arī lasītāju vārdu krājuma paplašināšanu un spēju izprast un lietot gan arvien daudzveidīgāku, gan specifiskāku leksiku.

Būtiska nozīme ir laikrakstu redaktoru nostājai un kompetencei. Jura Mātera darbības mērogu un ieguldījumu apliecina viņa paveiktais redaktora amatā gan „Baltijas Zemkopi” (1875–1880), gan „Tiesu Vēstnesī” (1880–1884). Par valodas kompetenci liecina pieredze tulkoņtāja (sk., piem., 1877. gadā izdoto grāmatu „Likumi un nosacījumi par pagastu valdīšanu un policiju Kurzemes guberņā” J. Mātera tulkojumā) un korektora darbā (Gudriķe, 1994, 10). Viņa interesi par latviešu valodu noteikti pastiprina arī darbs rakstniecībā. Abos J. Mātera izdevumos aktualitāti saglabā latviešu valodas lietojuma kvalitāte, pievēršanās latviešu valodas jautājumiem un valodas faktiskā attīstīšana, tostarp

² Sk., piemēram, Māteru Jura (ar pseidonīmu Teodors Rolands) 1878. gadā rakstu „Kur un kā latvieši mācās latviešu valodu” (BV, Nr. 16), arī Plakans, 1996, 69–70; Skujenieks, 1913, 70–74; 1922, 279; par izmaiņām pēc rusifikācijas izvēršanas sk., piemēram, Plakans, 1996, 70–72; Dreimane, 2005, 72; Skujenieks, 1913, 89–94; Štrāle, 2005, 81; par latviešu teātriem sk., piemēram, Skujenieks, 1922, 121, 156, 282.

ar tulkojumu starpniecību. Svarīga ir J. Mātera pārliecība, ka arī tad, ja konkrētajā tekstā neizdodas, piemēram, nevēlamiem ģermānismiem rast atbilstošus latviešu cilmes vārdus, to ilgtermiņā tomēr ir iespējams paveikt (Gudriķe, 1994, 25).

Arvien plašākais periodisko izdevumu klāsts, izdevēju vai rakstu autoru personisko valodas uzskatu atšķirības, savstarpējā konkurence (par to liecina arī periodisko izdevumu visnotaļ sīvie strīdi, polemika un pārmetumi)³ un pašas latviešu valodas mainīgais raksturs ietekmē valodas lietojuma specifiskās izpausmes. No tā izriet atziņa, ka valodas pārmaiņu onomasioloģiskai analīzei, kam terminu vēstures pētījumos piešķirama primāra nozīme (Baldunčiks, 2009, 7), un pilnvērtīgam priekšstatam par to, ko un kādā nozīmē un formā zinošākie un ieinteresētākie latviešu valodas lietotāji darināja, lietoja, pieņēma vai nepieņēma, no vienas puses, nav pietiekami izpētīti vienu vai dažus konkrētā laikposma izdevumus, neapzinot valodas faktus citos, no otras puses, piemēram, periodikas izpētē, ņemot vērā tekstu korpusa apjomu, kopainu var nākties veidot papildinošos pētījumos. Precīzi, daudzpusīgi un papildinoši dati par valodas lietojumu nenoteiktības, meklējumu un attīstības (un jau diezgan lielas valodas bagātības) apstākļos nodrošina nepieciešamo informāciju, lai pilnvērtīgi un pamatoti spriestu par tendencēm un „publiskās” valodas lietotāju lēmumiem, kas tolaik turpina iezīmēt ceļu uz mūsdienu literāro latviešu valodu. Turklāt tiek atzīts, ka ne tikai senāku laikposmu, bet arī 19. gadsimta terminoloģijas onomasioloģiskie pētījumi ir fragmentāri un nepietiekami (Baldunčiks, 2009). Papildinošu funkciju pilda arī šī raksta materiāls.

Pētot minētā laikposma speciālo leksiku, periodiskie izdevumi ir tikpat būtiski avoti kā vārdnīcas vai speciālās leksikas kopas, krājumi. 19. gadsimta 70. gados galvenie laikraksti, kuros lauksaimniecība kā galvenā interešu joma nosaka potenciāli daudzveidīgu speciālās leksikas

³ Piemēram, „Darbs” vairākas reizes publicē asus komentārus par vienu no konkurentizdevumiem „Pasaule un Daba”; sal.: „ko latvieši par saviem augstakiem centieniem līdz šim tureja, to tas [„Pasaule un Daba”] pavisam liek novārtā” (D, 1875, Nr. 36, 440). Līdzīgās noskaņās lasāms komentārs arī „Darba” 37. numurā. Savukārt „Baltijas Zemkopja” 1876. gada 4. numurā lasāmi pārmetumi laikrakstam „Latviešu Avīzes”, kas esot pieņēmis šādus vārdus: *ķerpers* (t. i., *ķermens*), *feini*, *fiksi*, *fektiņš*, *freilene* (jaunkundze), *fektiņš* (t. i., kautiņš) (BZ, 1876, Nr. 4, 37).

lietojumu, ir Riharda Tomsona izdotā avīze „Darbs” (1875–1876)⁴ un J. Mātera avīze „Baltijas Zemkopis” (1875–1884)⁵. Jau norādīto dažādo funkciju un uzdevumu dēļ abos izdevumos aplūkoto tēmu loks līdztekus lauksaimniecībai un bioloģijai ir plašs: elektrības un gaismas īpašības, ķīmija, skolotāju sapulces un biedrību lietas, „veselības padomi, pamācīšana, kā pusmirušus cilvēkus var atdzīvināt”⁶ (BZ, 1876, Nr. 42), karš Turcijā, politika, juridiska informācija un pārspriedumi, „[k]āds vārds mūsu Kurzemes ērģelniekiem” (BZ, 1876, Nr. 23) un Jura Alunāna rakstu sērija „Iz manām teātra atmiņām” (BZ, 1876, Nr. 24). Vēl viena īpaša tēma ir tulkojumu kritika, kas iekļauta vairākos abu laikrakstu numuros.⁸

Turklāt 1875. gada oktobrī „Baltijas Zemkopis” sāk publicēt pielikumu „Skola”; tā galvenās tēmas ir pedagogija, literatūra un latviešu valoda (BZ, Nr. 24(1), 1). „Skolas” numuros skaidroti izglītības termini⁹ un izglītības jautājumi¹⁰, svešvārdu lietošanas kritēriji, ortogrāfijas priekšraksti. Plašais latviešu valodas jautājumiem veltīto rakstu klāsts apliecina redaktora

⁴ Saskaņā ar periodisko izdevumu elektroniskās datubāzes Periodika.lv datiem laikraksts tiek atjaunots 1906. gadā, un to izdod līdz pat 1941. gadam; tiesa gan, abu izdevumu saikne ir neskaidra – 1. numurā 1875. gadā tas definēts kā „zemkopības laika=raksts ar bildēm”, savukārt 1906. gadā – kā „politiska dienas avīze”.

⁵ Drīz parādās arī citi izdevumi, kas turklāt izrādās „ilgdzīvotāji”, piemēram, „„Latviešu Avīžu” Zemkopības pielikums” (1884–1910) un „Zemkopis” (1893–1940); vēlāk tiek izdots arī laikraksts „Zeme” (1910–1940). Jāpiebilst, ka laikrakstu nosaukumi tematiskās piekritisbas ziņā reizēm var būt maldinoši: 1874. gadā iznākušais laikraksts „Vārpas” nav veltīts lauksaimniecībai; tas ir reti minēts, bet laikmeta kontekstā zīmīgs literārs un sociāli politisks izdevums, kurā lasāmi arī juridiska rakstura teksti.

⁶ Avottekstu vienības attēlotas mūsdienu rakstībā ar latīņu burtiem; saglabāts oriģinālais pieturzīmju un garumzīmju lietojums (līdztekus *ah* un *ā* aizstāts ar *ā*, *sch* ar *š* u. tml.).

⁷ Piemēros lietoto periodisko izdevumu nosaukumu saīsinājumu sarakstu sk. raksta beigās.

⁸ Piemēram: „*bangām pasaules malām*” – *tas vārds „bangām” maz pazīstams [..]. Šīni vietā lasot jādama, ka tas tik daudz nozīmē, ka „bailīgi briesmīgi”, bet pēcāk tas vārds, vietām pavisam citādā ziņā lietots, šo nozīmējumu šaubīgu padara. Šim vārdam taču nebūs tāda likta latviešu valodā, kā tam vārdam „būšana”? To lietā visur, kur tik derīgaks jeb īstais vārds, tā sakot, tik „mēles galā”; „cepuri kuldams” – nav visur pazīstams teikums, ko tas īsti nozīmē?; „Viņus pieņēma tūlīt” – no nāves teic, ka ta pieņēma: latviski vairak dzirdēts „tos laida priekšā”; „Kas tam kave augt un pieņemties” – „tam kave” skan krieviski; latviski teic: „to kave”; „pārcelt citās valodās” – vairak ieviesies un dzird vairak pie labakiem rakstītajiem: „tulkot citās valodās” (D, 1875, Nr. 31, 383).*

⁹ Piemēram, pielikuma 2. numurā (BZ, 1875, Nr. 26(2), 5) apspriesti pedagogijas jēdzieni: *audzešana*, ar ko apzīmē arī *mācīšanu*, *skološanu*, *izglītošanu*; norādīts, ka pedagogijas sadaļas ir *miesīga audzešana* (*audzinašana*) un *garīga audzešana* (*mācīšana*, *skološana*).

¹⁰ Jāpiebilst, ka „Darba” 1875. gada 25. numurā norādīts Vidzemes laukskolām izdots priekšraksts par mācību stundu plānojumu, kurā latviešu valoda mācību stundu sarakstā diezgan pārsteidzoši norādīta kā „mātes valoda” (D, 1875, Nr. 25, 301).

J. Mātera mērķtiecīgo pievēršanos valodas attīstīšanai.¹¹ Tomēr ierobežotā apjoma dēļ ar valodniecību saistītie raksti šajā izklāstā plašāk nav aplūkoti – tiem būtu vērts veltīt atsevišķu pētījumu.

Šī raksta mērķis ir noskaidrot abu laikrakstu („Baltijas Zemkopja” un „Darba”) latviešu rakstu valodas lietojuma, tostarp variatīva leksikas lietojuma (piem., variatīvas dzimtes) un vairāku ekvivalentu (piem., sinonīmu) lietojuma, iezīmes, ņemot vērā, ka 19. gadsimta otrā pusē joprojām ir uzskatāma par daudzu latviešu valodas leksisko vienību, it īpaši nozaru speciālās leksikas, introdukcijas un sākumadaptācijas posmu ar aizguvumu un latviešu vārdu konkurenci nominācijas procesā (Baldunčiks, 2003, 15), ar attiecīgiem introdukcijas un sākumadaptācijas paveidiem un formas svārstīgumu (variativitāti) līdz stabilizācijai. Nozīmīga šo norišu daļa tiek īstenota periodikas tekstos, kas līdz ar to sniedz būtiskas valodas pārmaiņu liecības. Šajā nolūkā sniegts abos izdevumos konstatējamo valodas faktu raksturojums un analīze. Pamatā izmantota nominācijas iezīmju un tendenču onomasioloģiskas izpētes metode. Ierobežotā apjoma dēļ galvenā uzmanība pievērsta „Darba” un „Baltijas Zemkopī” īpaši intensīvi lietotajai bioloģijas, vides, lauksaimniecības un lauksaimniecības aprikojuma leksikai (ekscerpētas 78 vienības un to mikrokonteksts), kā arī ķīmijas un fizikas speciālajai leksikai (61 vienība ar mikrokontekstu), kas mainās un attīstās visu latviešu valodas parādību ietvarā. Leksikas introdukcijas un sākumadaptācijas norišu analīzes nolūkā ekscerpētas 22 vienības, kas ilustrē sinonīmu (arī variatīvas dzimtes) lietojuma specifiku. Šādā kontekstā nozīmīgi raksta teorētiskie avoti ir, piemēram, Jura Baldunčika, Annas Frīdenbergas, Kornēlijas Pokrotnieces, Valentīnas Skujiņas, Anitas Ščuckas pētījumi. Nominācijas analīzē būtiskajos vārddarināšanas apsvērumos nemainīgi aktuāls avots ir Jāņa Endzelīna atziņas, kas skar arī valodu kontaktu aspektus, kam ir liela nozīme vārddarināšanas interlingvālajos (piem., leksikas un vārddarināšanas modeļu aizguvumu) apsvērumos. Turklāt J. Endzelīna idejas caurauž arī citu šī raksta teorētisko avotu atziņas.

¹¹ Par latviešu valodas jautājumiem raksta arī pats J. Māters. Lidztekus jau minētajam rakstam par latviešu valodas mācīšanos skolā var minēt rakstu „Latviešu valoda dažos māju=pirkšanas kontraktos un dažī kontrakti Latviešu valodā”, kas arī publicēts ar pseidonīmu (BZ, 1878, Nr. 20, 160–161).

Tā kā katru gadu tika izdoti 36–52 avīzes „Baltijas Zemkopis” numuri, raksta apjoma dēļ šis izdevums pamatā aplūkots tā pirmo divu iznākšanas gadu posmā (1875–1876; kopā 88 numuri), kas sakrīt ar laikraksta „Darbs”, kurš šajā pētījumā apzināts pilnā apjomā (66 numuri), izdošanas gadiem; atsevišķas leksikas vienības iekļautas arī no „Baltijas Zemkopja” turpmāko gadu numuriem. Analīzes kontekstualizācijas nolūkā izmantotas leksikas vienības no citiem periodiskajiem izdevumiem un leksikogrāfiskiem avotiem, lai iegūtu plašāku aktualizējamo mikrokontekstu kopumu.

1. Nozaru speciālā leksika „Darbā” un „Baltijas Zemkopī”

Abu izdevumu plašais tēmu loks, informēšanas, izglītošanas¹², skaidrošanas darbs un nepieciešamība attīstīt latviešu valodu, tostarp speciālo leksiku, nosaka, ka „Darba” un „Baltijas Zemkopja” lappusēs atrodama dažādu nozaru speciālā leksika. Tas apliecina, ka terminoloģijas attīstības pētniecībā un terminrades faktu konstatēšanā jāapzina ne tikai leksikogrāfiskie avoti un nozares akadēmiskie izdevumi (jeb, kā norādīts „Darba” 1875. gada 1. numurā, *uz zemkopību zīmēdamos literatūru [...] ar zemkopību savienojamās industrijās* (D, 1875, Nr. 1, 1)), bet arī periodika, kurā vērojams leksikas darināšanas un attīstības „dzīvais”, variatīvais process. Par to, ka vārddarināšanā vēl veicams būtisks pilnveides darbs, liecina šie latviskojumi: *slakas* ‘šķirnes’: *eseks* (*Essex*), *suseks* (*Sussex*), *jorkšīr* (*Yorkshire*) un *berkšīr* (*Berkshire*) (D, 1875, Nr. 21, 252). Arī pēc vairākām desmitgadēm terminrades kontekstā, raksturodams pirmās latviešu zinātniskās terminoloģijas vārdnīcas veidošanu, J. Endzelīns (1922/1979, 130) atzīst, ka latviešu valodā vajadzīgi tūkstošiem jaunvārdu.

¹² Tiesa gan, izglītošana iet roku rokā ar didaktiku, piemēram: „kalps [...] nedomā uz [...] krāšanu, bet [algū] daždažados niekos un „sivā” un „bairiti” iztērē” (D, 1876, Nr. 7, 53), savukārt biškopji tiek kaunināti par nevēlēšanos pieņemt jaunas metodes: „Bites dabai atstāt, ir viņu sakams=vārds. Tā ir mūsu tēvs un vectēvs darijais, tā darisim arī mēs” (BZ, 1876, Nr. 42, 330).

1.1. Bioloģijas, vides, lauksaimniecības un lauksaimniecības aprīkojuma leksika

Lauksaimniecībai veltītie laikraksti „Darbs” un „Baltijas Zemkopis” piedāvā daudzveidīgas tematikas rakstus par zemkopību, lopkopību, biškopību, kas nosaka diezgan plašu ar bioloģiju, lauksaimniecību, tostarp lauksaimniecības aprīkojumu, saistītas vispārējās un speciālās leksikas lietojumu. Vairāki teksti iezīmē vides tematiku un ar to saistīto vides leksiku. Tā kā speciālā leksika šajās nozarēs un jomās ir savstarpēji saistīta un robežas ne vienmēr ir skaidri nošķiramas, attiecīgās leksiskās vienības aplūkotas vienkopus. Kopējais no laikrakstos attiecīgajai tematikai veltītajiem rakstiem ekscerpēto vienību skaits – 78 (kopā ar mikrokontekstu). No šīm vienībām vispirms sniegta dažas ilustratīvas bioloģijas (botānikas un zooloģijas) speciālās leksikas vienības, pēc tam – ar lauksaimniecību un lauksaimniecības aprīkojumu saistītās speciālās leksikas vienības.

Ilustratīvas bioloģijas speciālās leksikas vienības:

- (1) *lielās pupas* (*Vicia Faba minor*¹³) (D, 1875, Nr. 2, 19) – sal.: *lauku pupiņas* (*Vicia Faba minor*) (Z, 1926, Nr. 10, 158); *lauku pupas* (*Vicia Faba minor*) (LL, 1935, Nr. 3, 75); *zirgu pupas* (*Vicia faba var. equina*, *Vicia faba var. minor*) (LV, 1997, Nr. 180/181, 8);
- (2) *ziorinzāles* (*Agrostis alba*)¹⁴ (D, 1875, Nr. 32, 387); *nezāles* (*niknas zāles*)¹⁵; *lāču auzas*¹⁶; *sūrenes* (D, 1876, Nr. 2, 12) – sal.: *sivenes*, *sūrenes* (Ilsters, 1884, 75); *sūrenes* (Galenieks, 1950, 60);
- (3) *suņuburkans* (*Aethura cynapium*)¹⁷; *melnās drigenes* (*Hyoscyamus niger*)¹⁸ (D, 1876, Nr. 7, 57); *purene jeb purna*=*puķe*

¹³ Šeit un citviet zinātniskais nosaukums norādīts oriģinālajā pieraksta formā.

¹⁴ Sal.: *baltā smilga* (*Agrostis alba*) (LLP, 1932, Nr. 23, 342); *baltās smilgas* (Galenieks, 1950, 57).

¹⁵ Korpus.lv resursos šī vārdkopa lietota jau 1631. gadā.

¹⁶ Sal.: *lāčauzas*, *lustes* (Ilsters, 1884, 68); *lāčauzas* (Galenieks, 1950, 36).

¹⁷ Sal.: *suņuburksis*, *suņuburkans*, *svētas*, *kārveles* (*Anthriscus sylvestris Hoffm.*) (Ilsters, 1884, 66); *meža suņuburkšķi* (Galenieks, 1950, 60).

¹⁸ Sal.: *driggenes* (L, 55); *drigenes* (*Hyoscyamus niger L.*) (Ilsters, 1884, 72); *melnās drigenes* (*Hyoscyamus niger*) (Galenieks, 1950, 18).

- (*Caltha palustris* L.)¹⁹ (D, 1876, Nr. 17, 130); *vella*=*rutks*, *ari ezara jeb judu*=*rutks* (*Cicuta virosa* L.)²⁰ (D, 1876, Nr. 17, 129); *niedre* (*Phragmites communis* Tr.)²¹; *ašķi*, *ašavi*, *grūži* (*Equisetum*)²²; *dūņu*=*ašķi* (*E. palustre*); *saulgrozīga vilka*=*pienene* (*E. helioscopia*)²³ (D, 1876, Nr. 17, 132); *dulluma*=*zvagulis* (*Lolium temulentum* L.)²⁴ (D, 1876, Nr. 18, 140);
- (4) *stiebris* (*salms*) (D, 1875, Nr. 131); *zirņu*=*salmi*; *zirnaji* (D, 1875, Nr. 35, 421);
- (5) *sēklas dīglīgums* (D, 1876, Nr. 2, 11); *dīglīga un pareizi izgatvojusēs sēkla* (D, 1876, Nr. 3, 21);
- (6) *Kolorado kukainitis* (D, 1875, Nr. 4, 36) – sal.: *kolorado kukainis* (BZ, 1878, Nr. 36, 291);
- (7) *ozola*=*bambali* („*maija*=*vaboles*”) (BZ, 1876, Nr. 41, 323) – Periodika.lv datos agrāks lietojums nav konstatēts;
- (8) *nakts*=*tauriņi*; *vaska*=*tārpi* (D, 1875, Nr. 23, 281) – sal.: *par kodēm un citiem vasku tārpiem bišu traukos* (TLD, 1842, Nr. 21);
- (9) *plēsīgi zvēri* (D, 1875, Nr. 1, 4) – vārds *plēsīgs* sastopams jau Georga Mancelļa (*Georg Mancelius*) perikopiju krājumā „Lettisch Vade mecum” 1631. gadā (Mancelius, 1631, 159);
- (10) *šķēpina vārna* (*die Saatkrähe*; *corvus frugilegus*) (BZ, 1876, Nr. 27, 212) – sal.: *kraukis* (*Corvus frugilegus*) (DZ, 1940, Nr. 2, 70);
- (11) *varžu kurukuļi* (D, 1876, Nr. 1, 3) – sal.: *naģģu* (*t. i. varžu*) *kurukuļi* (LA, 1857, Nr. 14, 55);

¹⁹ Sal.: *klingeri* (*Caltha palustris*) (Fischer, 1778, 251); *purene*, *purens*, (*taut. dziesm.*) *purainite* (*Caltha palustris*) (Ilsters, 1884, 68); *parastās purenes* (*Caltha palustris*) (Galenieks, 1950, 50). Savukārt sugu enciklopēdijā „Latvijas daba” norādīta *purva purene* (*Caltha palustris* L.) (Priedītis, b. g.).

²⁰ Sal.: *velna rutks*, *ezerarutks* (*Cicuta virosa* L.) (Ilsters, 1884, 69); *parastie velnarutki* (*Cicuta virosa*) (Galenieks, 1950, 64). „Latvijas dabā” norādīts *indīgais velnrutks* (*Cicuta virosa* L.) (Priedītis, b. g.).

²¹ Sal.: *niedra* (*Phragmites communis* Fr.) (Ilsters, 1884, 75); *parastās niedres* (*Phragmites communis*) (Galenieks, 1950, 44). „Latvijas dabas” dati liecina par zinātniskās izpētes izraisītām pārmaiņām, kuru rezultātā pastāv zinātniskie sinonīmi: *parastā niedre* (*Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud. (syn. *P. communis* Trin.)) (Priedītis, b. g.).

²² Sal.: *kosas* (*Equisetum*) (Galenieks, 1950, 33).

²³ Sal.: *Dieva krēslīšs*, *vējapupa*, *kārpuzāle* (*Euphorbia helioscopia*) (Ilsters, 1884, 71); *saules dievkrēslīši* (*E. helioscopia*) (Galenieks, 1950, 17).

²⁴ Sal.: *reibuma airenes* (*Lolium temulentum*) (Galenieks, 1950, 6).

(12) *sējasputni*²⁵; *ūdēns vistas*²⁶ (D, 1875, Nr. 27, 322).

Ilustratīvas ar biškopību – regulāru tēmu abos laikrakstos²⁷ – saistītās speciālās leksikas vienības:

(13) *bišu=strādnieki* (D, 1875, Nr. 12, 148) (līdztekus jau 1873. gadā: *darba bites* (BV, Nr. 36));

(14) *klars (kristalizierots) medus* (D, 1875, Nr. 12, 147) – kopsakarā ar (48) piemēru jānorāda, ka vārda *kristal(l)s* un tā citu vārdformu rakstībā, arī abos laikrakstos, šajā laikā līdzās pastāv viens vai dubultlīdzskanis²⁸; vēl 1934. gada „Svešvārdu vārdnīcā” lietots pieraksts ar dubulto *ll*: *kristalls, krislatallisks, kristallizēt* (SV, 159), bet, piemēram, laikraksta „Zemkopis” 1911. gada 21. numurā lietota vārdkopa *križtalizēta borskābe*.

Ilustratīvas ar lauksaimniecību, tostarp lauksaimniecības aprikojumu, un vidi saistītās speciālās leksikas vienības:

(15) *smalk=vilnas=aitas* (D, 1875, Nr. 4, 35) – sal. citu pierakstu: *smalkvilnas aitas* (D, 1875, Nr. 4, 37);

(16) *vaišļu zirgs/ērzelis* (D, 1875, Nr. 1, 3) – sal.: *vaišlas=bulis* (D, 1875, Nr. 4, 37); *vaišlas=lopi* (D, 1875, Nr. 8, 100); *vaišļu lopi* (BZ, 1875, Nr. 11, 87); *vaišles bites* (BZ, 1877, Nr. 8, 57); *lepni ztāteszirgi*²⁹ (D, 1875, Nr. 14, 162);

(17) *vīriešu sēklas (augļu) sulas; sēklas kustoniši; sievietes slakas olas; vīriešu slakas olas* (D, 1875, Nr. 14, 171); [*vistas*] *iekšķīgs olukrājums*; [*vistā atrodam*] *oliņas jeb tulzniņas* (D, 1875, Nr. 17, 205);

²⁵ Sk. LLVV: *sējas putns (apv.) – tārtiņš, kuitala, lakstīgala; sējputns (apv.)* (LLVV VII, 376).

²⁶ Kontekstam vērts norādīt papildu datus: *veķis „ūdēns vistiņa”* (ME IV, 526); *ūdēnvistiņa – dzērvjveidīgo kārtas ūdēnputns ar olivbrūnu muguru, tumšbrūnu vēderu, balti plankumotiem sāniem, baltu astes apakšpusi un sarkanu knābi un pieri* (LLVV VIII, 66); *ūdēnvista (novecojis)* (Tēzaurs).

²⁷ J. Māters bija Kurzemes Biškopības biedrības prezidents.

²⁸ Uz jukām tradicionālajā plūdeņu un nāseņu dubultošanā saistībā ar atteikšanos no līdzskaņu dubultošanas norāda J. Baldunčiks (2005, 197).

²⁹ *Štātīgs, štāts (der Stolz) (štāts virs, štāta sieva)* (ME IV, 103); *štātīgs* ‘1. Tāds, kas mēdz grezni ģērbties, greznoties, rotāties. 2. Brašs, stalts. 3. Lielīgs lepns’ (Tēzaurs).

- (18) *bezlaicīga* (‘priekšlaicīga’) *govu=atnešanas* (BZ, 1876, Nr. 51, 406);
- (19) *piena izdeviens* (‘izslaukums’) (D, 1875, Nr. 8, 97) – sal.: *slaukums* (*izslaukums*) (BV, 1904, Nr. 142);
- (20) *cukurarāceņi*; *paniņu piens* (D, 1876, Nr. 1, 2) – sal.: *paņas*, *panu piens*, *panīnas* (ME III, 75); *panīņas*, *panijas* (ME III, 77); *paniņ=piens* (MV, 1868, Nr. 27, 108);
- (21) *pastāvīgas vēju=joslas*; *nepastāvīgo vēju joslas* (D, 1875, Nr. 36, 439);
- (22) *jaunsūdota zeme*; *pussatrūdējuši sūdi*; *trūdu zeme*; *strādājama=jeb arama=zeme* (D, 1875, Nr. 1, 4); *krietni sūdota zeme*; *paplāni sūdota zeme* (D, 1875, Nr. 11, 131); *mālu=zeme* (D, 1875, Nr. 2, 15) – sal.: *māla zeme* (D, 1875, Nr. 2, 19); *gruntslauki*; *kartupeļu zeme* (D, 1875, Nr. 2, 16); *arama zeme* (D, 1875, Nr. 2, 17); *apakšgrunte*; *aramkārta* (D, 1875, Nr. 2, 18); *papuve* (D, 1875, Nr. 14, 162; BZ, 1876, Nr. 22, 170); *sējas=lauks* (D, 1875, Nr. 24, 290); *dīķu=lauku=saimniecība* (D, 1876, Nr. 3, 20);
- (23) *sūdu ie=aršana* (D, 1875, Nr. 1, 3); *pļava* (arī: *pļāvums*) (D, 1875, Nr. 34, 410); *lauku=ietaisīšanas*, *pļavu=kopšanas*, *drenažu=darbi* (D, 1875, Nr. 4, 35); [pļavas] *rasinašana*, *līdzināšana jeb planierešana* (D, 1875, Nr. 33, 395); *rullešana* (*velšana*, *bluķošana*) (D, 1876, Nr. 3, 22); *ūdens=novedēja=grāvis*; *sānu jeb krājeju grāvi* (D, 1876, Nr. 22, 167); *neappludinājamas pļavas* (BZ, 1875, Nr. 15, 124);
- (24) *dūņu un trušu purvs* (D, 1875, Nr. 34, 414);
- (25) *zemes burbešana* (*rūgšana*) (D, 1876, Nr. 8, 59);
- (26) *atmest upes kāšas jeb zivju vajašanu* (D, 1876, Nr. 5, 37)³⁰;
- (27) *sienapabiras*; *komposts* (D, 1875, Nr. 2, 18); *maisījuma mēsli jeb komposta* (D, 1875, Nr. 26, 314); *viķu=mistra* (D, 1875, Nr. 2, 19); *sadrupšana* (*satrūdešana*) (D, 1876, Nr. 3, 23);
- (28) *nosūnājušas pļavas*; *sūnas izdiltz* (‘iznīkst’) (D, 1875, Nr. 1, 6); *pļavu atsūnošana* (BZ, 1875, Nr. 5, 43);

³⁰ Šajā „Darba” numurā lasāms: „Upes kāšas ir vecs ieradums [...], kad ļaudim savam kungam vajadzēja noķert kādu rikti zivju, tie salasījās daudz kopā, lai iekš sava prazta tikla varētu zivis iedzīt kā zaķus maisa. Voi tādas upes kāšas jeb zivju bēres sa=iet ar šo laiku kulturi? Uz tam es atbildu: „ne!” Upes kāsnieki uz manim laikam sāks ļaunoties, ka es nievaju viņu vecu brūķi” (D, 1876, Nr. 5, 38).

- (29) *tīrumi pēc zemes savadības iedalīti: kūdra, kūdraina smilts, skaidra smilts, mālaina smilts* (D, 1875, Nr. 34, 414);
 (30) *neskaidrīs ūdens, dzerams ūdens; skaidrs, tīrs un veselīgs; zeme ūdeni skaidro* ('attīra'); *netīrumus atpakaļ patura* ('uzņem') (D, 1875, Nr. 1, 5);
 (31) *krusas nosīšana* ('krusas postījumi') (D, 1875, Nr. 3, 32);
 (32) *kāpostu ēvele* (D, 1875, Nr. 12, 140); *plavu ēvele*³¹; *cikcak= (locidamās=) ecešas* (BZ, 1875, Nr. 22, 186); *ieroči, rīki un daikari* (D, 1875, Nr. 16, 199);
 (33) *damfa= un zirgu=spēku kuļamas, labibas tīramas, ekseļu=griežamas mašīnes, stāvošas* ('stacionāras') *damfmašīnes* (BZ, 1876, Nr. 10); *baribas griešanas, graudu spiešanas mašīnas* (D, 1875, Nr. 12, 141); *puc= un zortierešanas=mašīnes* (D, 1876, Nr. 23 pielikums, 9);
 (34) *švungritenis* (D, 1875, Nr. 10, 115) – sal.: *švungritenis jeb rats* (MV, 1876, Nr. 50, 398); *mašīnu griezdamais velkonis; dzenamais rats; spriguļu rullis* (D, 1875, Nr. 13, 154); *vējokultava* ('kulšanas ierīce ar spriguļiem') (BZ, 1875, Nr. 35, 273).

Par lietojumiem *gundegas*³² (*Ranunculus*) un *ģiftīgas gundegas* (*R. sceleratus* L.) (D, 1876, Nr. 17, 130) papildus jānorāda, ka Jākoba Fišera (*Jakob Fischer*) vācumā minētas *gaiļu kajās, gaiļu pēdas* (*Ranunculus repens*) (Fischer, 1778, 249); sal.: *gundegas, gaiļapēdas* (*Ranunculus* L.); *vardukļi, gaiļapēdas* (*R. repens* L.) (Ilsters, 1884, 76); *ložņu gundegas* (*R. repens*); *ļauņās gundegas* (*R. sceleratus*) (Galenieks, 1950, 26). Savukārt tiešsaistes sugu enciklopēdijā „Latvijas daba” norādīta *ložņu gundega* (*R. repens* L.) un *ļauņā gundega* (*R. sceleratus* L.) (Priedītis, b. g.) – kā redzams, bioloģijas speciālās leksikas nomenklatūrā vēlamajā vienskaitļa formā.

Jāpiebilst, ka uz Ernesta Dinsberģa ieteiktā, bet popularitāti neieguvušā vārda *auģis* (*stādus un auģus viņu greznumā aplūkot* (BZ, 1882, Nr. 26, 103)) lietojumu citā „Baltijas Zemkopja” 1882. gada rakstā norāda Silga Sviķe (2021, 114). Iespējams, jauna vārda meklējumus noteica apsvērumi, ka lietvārda forma *augš* sakrīt ar darbības vārda *augt* nākotnes formu

³¹ Dažādās termina *ēvele* nozīmes sk. ZuTV, 199.

³² Saistībā ar līdzskaņu pārveidojumiem norādīti arī leksiskie varianti *bundaga* (Endzelins, 1933/1980b, 112) un *bundega* (Endzelins, 1938/1981, 375).

trešajā personā. Laikraksts jauno vārdu centies ieviest, izmantodams to arī vairākos citos rakstos 1881.-1882. gadā (BZ, 1881, Nr. 18, 70; Nr. 19, 73; Nr. 23, 89; 1882, Nr. 42, 166).

Par J. Ilstera jauno terminu *stublājs* (Skujiņa & Ķirīte, 2000) laikrakstā „Darbs” rakstīts: „nau gadījies šo nosaukumu kaut kur drukatu atrast, bet ir daudzkārt dzirdams”, dots piemērs: *govis lapas no=ēdušas, stublaji vien palikuši* (D, 1876, Nr. 17, 130).

Līdztekus jānorāda uz lietojumiem *agrīkulturas jeb lauksaimniecības ķemija* (D, 1876, Nr. 12, 90), *agrīkulturas ķimija* (BZ, 1877, Nr. 5, 35) un *agrīkultūr=ķimija* (BZ, 1880, Nr. 28, 220). Lietojuma *agrīkultūra* stabilitāti apliecina arī šie dati: *agrīkultūra l. agricultura (l. ager „lauks”)* (SV, 7), lai gan jau 1925.-1927. gadā periodikā lietota arī forma *agro-kultūra*. Kontekstuālam salīdzinājumam var norādīt uz lietojumu *agrānomija* (BV, 1869, Nr. 35, 274) un vēlāko *agrōnomija (gr. agros „lauks” + nomos „likums”)* (SVG, 1; SV, 7).

Vienība *pākstu=augi (pākstu=augi; dārzu=augļi* (D, 1875, Nr. 24, 290) (sal.: *dārza augļi* (D, 1875, Nr. 24, 297)); vārda *pāksts* neviennozīmīgos etimoloģiskos apsvērumus sk. Endzelīns, 1933/1980b, 111-112) jāpapildina ar lietojumiem, kas ilustrē variatīvu gramatisko formu: *zirņiem pākstes un kartupeļiem lapas nosalušas* (LA, 1856, Nr. 34, 133); *lupinu= un rapšu pākstis; pākst=stādu salmi* (BZ, 1876, Nr. 48, 382); *pākšu=augi* (BZ, 1878, Nr. 21, 168); *pākstu=stādi* (BZ, 1884, Nr. 24, 93); *pākšaugu sēklas* (Z, 1909, Nr. 33, 645).

Savukārt speciālās leksikas vienības *smilgas (Aira caespitosa)* (D, 1875, Nr. 25, 299) lietojuma mainībai un precizējumiem speciālajā literatūrā iespējams izsekot, par pamatu ņemot auga zinātnisko nosaukumu: *ciņuzāle (Aira caespitosa)* (Ilsters, 1884, 65); *ciņu zāle (Aira caespitosa)* (Galenieks, 1945, 269). Kā redzams, J. Ilsters un Pauls Galenieks sugu apzīmē tikai ar vienu vārdu salikteņa vai vārdkopas formā, turpretī mūsdienās sugas nosaukums ir binārs: „to veido sugas epitets (viens vai divi vārdi), kam seko ģints epitets (ģints nosaukums)” (Terminoloģijas Jaunumi); pārmaiņas gan skārušas ne tikai latviešu valodas leksiku, bet arī latīnisko nosaukumu – zinātnisko atklājumu ietekmē radušies

zinātniskie sinonīmi: *parastā ciņusmilga* (*Deschampsia cespitosa*, sinonīmi – piem., *Deschampsia caespitosa*; *Aira caespitosa*) (Slichter, b. g.).

Atbilstoši zinātniskajam nosaukumam var novērot arī speciālās leksikas vienības *dūņu*=*ašķi* (*Equisetum palustre*) nominācijas un formu izmaiņas: *purva ašķi* (BL, 1909, Nr. 24); *purvu skoztā* (LL, 1928, Nr. 20); *purva skoztē* (LLP, 1929, Nr. 27); *purva skostas* (DBŽ, 1939, Nr. 5); *purva kosas* (Galenieks, 1950, 33); *purva kosa* (Priedītis, b. g.).

Botānikas speciālās leksikas vienībai *vaivariņi* (*vaivariņi* (*Ledum palustre*) (D, 1875, Nr. 12, 140)) vērts sniegt papildu lietojuma datus,³³ kas ilustrē formu daudzveidību un mainību: sal.: *Vāverin*, *Vouvarinš* (*Ledum*) (Fischer, 1778, 227); *Vaivariņ* (LA, 1834, Nr. 52); *vaveraji*, *vaivariņi* (*Ledum palustre* L.) (Ilsters, 1884, 73); *vaivariņš*, *vāverājs*, *vāveriņš* (*Ledum palustre* L.) (LFŽ, 1932, Nr. 8); *parastais vaivariņš* (*Ledum palustre*) (DzV, 1937, Nr. 1); *purva vaivariņi* (*Ledum palustre*) (Galenieks, 1950, 63).

Jāpiebilst, ka saskaņā ar Periodika.lv datiem 19. gadsimtā *ziemeļa blāzma* (piem., LA, 1831, Nr. 13) vārdkopas formā (arī *ziemeļu blāzma*, *ziemeļ-blāzma*) ir biežākā lietojuma forma, saliktenis periodiskajos izdevumos sastopams tikai kopš pašām 19. gadsimta beigām; saliktenis *ziemeļblāzma* arī ME IV, 743.

Saistībā ar vārdu *laidars* (D, 1875, Nr. 1, 5) (arī *laidēris* un lietuviešu valodā attiecīgi *laidāras* un *laidēris* (Endzelins, 1911/1974, 248)) līdztekus „Latviešu etimoloģijas vārdnīcas” šķirkli *laidars* (LEV, 2001, 485–486) sniegtajiem datiem jānorāda, ka vārds lietots, piemēram, Jāņa Langija vārdnīcā (L, 133) un vairākos pirmā latviešu žurnāla „Latviska Gada Grāmata” izdevumos 1797. gadā.

Vienība *olu perinašanas mašīnas* (D, 1876, Nr. 1, 6) jāpapildina ar citiem būtiskiem lietojumu datiem: *inkubācijas jeb perinašanas periods* (Au, 1889, Nr. 10, 1258); *inkubators* (*zīdkopības rīks*) (LAZP, 1899, Nr. 4, 6); *ieguļa* (*Inkubationszeit*) (EH I, 515).

³³ Liene Markus-Narvila (2015, 99) skaidrojusi lietojumus 17. gadsimta vārdnīcās un latviešu valodas izloksnēs: *vāveres*, *vāveri*.

Vārds *lokomobile* (D, 1875, Nr. 11, 132; BZ, 1876, Nr. 10) lietots jau 1858. gadā (LA, Nr. 22, 86); termins *lokomobile* ir iekļauts „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” (ZTV, 98); skaidrots kā „pārvietojams tvaika dzinējs” (LLVV IV, 740). Jāpiebilst, ka 2020. gadā žurnālā „Ilustrētā Pasaules Vēsture” šis vārds izmantots gan sākotnējā dzimtē (*tvaika lokomobiles jeb traktori* (IPV, 2020, Nr. 10, 59)), gan mūsdienu modeļos (*elektromobilis, automobilis* (sk. ZuTV)) raksturīgākajā vīriešu dzimtē: *tā sauktajiem lokomobiļiem ar tvaika dzinēju* (IPV, 2020, Nr. 8, 33).

Par vārdiem *garaiņi* un *tvaiki* jānorāda, ka ekscerpētās vienības aplicina variatīvu vārda *tvaiks* un no vācu valodas aizgūtā vārda *damfa* (vai salikteņa daļas *damf-*) lietojumu. KLVV vārds *tvaiks* lietots, definējot gāzi: *tvaiks, kas nav no ūdens cēlies* (KLVV, 95). Vārds *tvaiki* latviešu valodā tiek lietots ilgi pirms aplūkotā laikposma (sk., piem., Fürecker, 1650; LGG, 1797). Savukārt saistībā ar vārdu *garaiņi* par diferenciācijas centieniem liecina KLVV: *испарение – garaiņas* (KLVV, 191), *нар – гарайни* (KLVV, 363).

1.2. Ķīmijas un fizikas speciālā leksika

Gan laikraksts „Darbs”, gan laikraksts „Baltijas Zemkopis” bieži pievēršas ķīmijas un fizikas atziņu populārzinātniskai skaidrošanai; izdevumi aktīvi izmanto jaunāko nozaru speciālo leksiku un reizēm to pat papildina. Arī šajā latviešu valodas vārdu krājuma sadaļā (ekscerpēta 61 vienība ar mikrokontekstu) notiek lingvistiski meklējumi. Jauno latviskojumu lietojums reizēm ir nestabils; daudzi leksiskie ierosinājumi latviešu valodā ilglaicīgā lietojumā neieviešas.

Saistībā ar vienībām *nejūtamo siltumu nosauc par savaldzināto jeb paslēpto (latentu) siltumu un valdzināts siltums tiek svabads* (D, 1875, Nr. 25, 305) jānorāda, ka ZTV izmantots *slēpts, latents* (ZTV, 79); „Zinatņu terminu krājumā” – *latents siltums, slēptais siltums* ar norādi, ka praksē būtu izmantojams *kušanas, iztvaikošanas siltums utt.* (ZTK, 104). Citos avotos: *apslēptais siltums* (FTV, 184); *apslēptais (latentais) siltums* (FR, 129).

Savukārt par vienību *zemes pievilkšanas jeb iesūkšanas=īpašību likumi* (D, 1876, Nr. 4, 29) jāpiebilst, ka vēlāk izdotajā ZTV fizikas terminu sadaļā ir minēta *absorbcija, uzsūkšana, sicināšana* (ZTV, 86), taču nav iekļauti vārdi

gravitācija vai *pievilkšana*; ZTK norādīta *gravitācija* (ZTK, 116), *staru absorbēšana* (*uzsūkšana*) (ZTK, 81) un – jau citā rakstībā – *abzorcpcija* (*uzsūkšanas*) *spektrs* (ZTK, 107). Sal.: *absorbcijas jeb uzsūkšanas spēja* (BL, 1914, Nr. 8, 145); *gravitācija* (IMMR, 1921, Nr. 10, 1097).

Par fizikas terminu *darbīga enerģija* un *potenziella enerģija* ([k]ad šī mesta *savu visaugstako vietu sasnieguse, tad visa darbīga enerģija* ('kinētiskā enerģija') *pavalkata* ('iztērēta'), *bet potenciellas enerģijas tai visuvairak. Atpakaļ krizdama, tā zaudē potenciellu enerģiju, darbīgu jeb aktuellu enerģiju krādama* (D, 1876, Nr. 17, 132)) turpmāko attīstību liecina šie dati: *potenciāla* (*stāves, stāvokļa*) *enerģija*; *kinētiska* (*kustības*) *enerģija* (IMMR, 1920, 35); *kinētiskā enerģija*; *potenciālā enerģija* (FTV, 1964, 61-62); *kinētiskā enerģija*; *potenciālā enerģija* (FR, 1988, 11, 64).

Variatīvu lietojumu ilustrē šīs leksiskās vienības: laikrakstā „Darbs” izmantots gan *caur elektrīgu pievilksanu un atgrūšanu* (1875, Nr. 8; 101), gan – vēlākā tā paša gada numurā – *magnetes pievilksanas un atgrīšanas spēks* (D, 1875, Nr. 23, 274) (tajā pašā laikā identisks lietojums atrodams „Mājas Viesī” (1875, Nr. 39, 306)). Savukārt citā „Darba” numurā novērojams lietojums: *caur savstarpīgu atstumšanas un pievilksanas spēku* (D, 1875, Nr. 24, 295). Citi lietojumi: *dzelzainus ķermeņus pievelk un satur; pievilksanas spēks* (Bankins, 1880, 46-47). Terminu lēno un pakāpenisko nostiprināšanos valodā apliecina arī leksikogrāfiskie avoti: ZTV iekļautas tikai vienības *virsas pievilce* (ZTV, 131) un *atgrūdienu rādītājs* (ZTV, 142), bet ZTK ir atrodama vienība *identisku lādiņu savstarpeja atgrūšanās* (ZTK, 75). Tikmēr abos speciālās leksikas avotos nav speciālās leksikas vienību *pievilksanās, magnētiskais spēks* vai *elektriskais spēks*, tomēr ir termini *elektromagnētiskais spēks* (ZTV, 125); *magnetisms* (ZTV, 122); *elektriskais magnetlauks* (ZTK, 139).

Citi piemēri:

(35) *pastāvīgas jeb (stūrgalvīgas) gāzas (permanente Gaze)* (D, 1875, Nr. 24, 293);

(36) *tekoši (piloši) šķidrūmi; izkāšana (filtrēšana); aprīšana (abzorcpcija)* (D, 1875, Nr. 25, 305-306);

(37) *[ē]ters ir tas vārds, ar kuru nosauca to lietu, to gaisu, to atmosferu, kas debess plašumus pilda* (D, 1876, Nr. 12, 93);

- (38) *grūtuma jeb (vispārīgs) pievilkšanas* (‘gravitācijas’) spēks (D, 1876, Nr. 12, 96);
- (39) *mechanika jeb (āriņu) spēku zinātnība* (D, 1876, Nr. 14, 110);
- (40) *iz kāda šķidrums, kriztaļiem taisoties, daļas kriztaļos tiek ieslodzītas. Šo ūdeni sauc par sprēģaļu ūdeni; [s]prēģaļu ūdens ir piemaisījums; ja=izšķir no ta ūdeņa, kurš pilnīgi pie kriztaļa pieder* (D, 1875, Nr. 27, 332);
- (41) *izplatījums (volumen)*³⁴ (D, 1875, Nr. 13, 156) – *vairums (Volumen)* (Ar, 1882, Nr. 13) – no baltu cilmes (ME IV, 189) atvasinātais *tilpums* (DL, 1888, Nr. 114);
- (42) *[kuņģī] nesavāram* (D, 1875, Nr. 19, 229) – *sagreimojams (savāram)* (BZ, 1875, Nr. 24, 201) – *sagreimojams* (D, 1875, Nr. 37, 444).

Dažkārt lietojumam nepiemīt secīgums (laika ziņā) un tas ir variatīvs, piemēram:

- (43) *ķemīks* (D, 1875, Nr. 17, 210; BZ, 1876, Nr. 13, 98), arī *ķimīks*³⁵ (‘ķīmīķis’) (D, 1875, Nr. 6, 74), lai gan jau 1865. gadā lietots *ķimiķis* (MV, Nr. 36, 285; sk. arī KLVV, 635), kas rakstībā *ķimiķis* saglabāties mūsdienu literārajā valodā;
- (44) *elasticitete* (D, 1875, Nr. 24, 295); sal.: *elaztīgs* (PA, 1865, Nr. 6, 57); *elaztība* (BV, 1871, Nr. 32, 254); *elaztīgs* (SVG, 8); *elazticība* (Bankins, 1880, 9); *elaztība, elazticitate* (Dravnieks, 1906, 66); *elastība, atsperība* (ZTV, 90).

Interesants ir rosinājums latviskot internacionālismus: *kādība (kvalitete); cikkādība (kvantitete)* (D, 1875, Nr. 18, 220; BZ, 1875, Nr. 17, 130). Jāpiebilst, ka 1869. gadā latīņu vārdam *qualitas* rosināts latviešu valodā izmantot vārdu *tādība* (DB, Nr. 3-42, 167). Vārds *kādība* (līdztekus svešvārdam *kvalitate*) iekļauts ZTK (45). Savukārt saskaņā ar Periodika.lv vārds *cikkādība* lietots tikai divos „Darba” numuros 1875. un 1876. gadā un ir uzskatāms par okazonālu lietojumu līdzīgi vārdam *tādība*.

³⁴ V. Skujiņa (1998, 22) norāda, ka arī fizikā izmantots vārds *volums*, kas aizgūts no franču valodas.

³⁵ Citas šī vārda formas sk. Baldunčiks, 2009, 10.

Iespējams, ka viens no iemesliem, kāpēc minētie darinājumi neieviešas, ir saistīts ar to morfoloģisko modeli. Analizējot neraksturīgus atvasinājumus ar *-ība* G. Manceļa darbos, A. Frīdenberga min, piemēram, vārdus *trijaidība* (Frīdenberga, 2016, 70–71), *pirmība* un *vienība* (Turpat, 76), kas darināti no reti izmantota motivētārvārda, t. i., no skaitļa vārda. (Tiesa gan, it īpaši mūsdienu kontekstā vārdu *trijaidība* iespējams uzlūkot arī kā atvasinājuma modeli *trejāds* (īpašības vārds) + *-ība* (vēl 1860. un 1870. gados lieto rakstību *trijāds*) līdzīgi kā *vienāds* + *-ība* → *vienādība*; mūsdienu latviešu valoda liecina, ka šāda modeļa vārdus lietotāji pieņem.) Atzīts, ka no tādām noslēgtām leksikas grupām kā vietniekvārdi un skaitļa vārdi jauni darinājumi rodas reti (Turpat, 177–178) (jāpiebilst, ka skaitļa vārdi bieži kļūst, piem., par salikteņa elementiem, raksturīga joma – bioloģija; tomēr atsevišķi jāizšķir salikteņi, kas aizstāj plašākas vārdkopas, piem., reliģijas terminā *trīsvienība*). Tikmēr vietniekvārdu kā motivētārvārdu atvasinājumos ar *-ība* nemin arī V. Skujiņa (2002). Noteiktu robežšķirtni apliecina tas, ka vietniekvārds *cits* latviešu valodā nekļūst par *citību*, bet īpašības vārds *citāds* šādā atvasinājumā pastāv: [cilvēka] *citādība*, taču šī vārda un *kādība* līdzība morfoloģiskā ziņā ir tikai šķietama. Tāpat latviešu valodā nav, piemēram, atvasinājumu *trijība* vai *trīsība*. Atbilstoši šim modelim līdzīga problēma rastos ar *kvantitātes* potenciālo leksisko homosēmu³⁶ „daudzību”. J. Endzelīns (1951, 333) norāda, ka latviešu valodā jebkuru īpašības vārdu var izmantot atvasinājumos ar *-ums*, turpretī atvasinājumi ar *-ība* parasti apzīmē pastāvīgas un aktīvas *dzīvu radību* [izcēlums mans – aut.] īpašības. Ja pieņemam, ka vietniekvārds, līdzīgi skaitļa vārdam, var kļūt par elementu saliktenī (*vienādveida*; *vienveida*), kuram pievieno *-ība* (piem., *vienveidība*)³⁷, tad *kvalitātes* latviskojumā teorētiski būtu iespējams, piemēram, saliktenis *kādveidība* vai *kādējādība*, taču rastos jēdzieniski semantiska problēma – galvenokārt tiktu izcelts formas, nevis kvalitātes jēdzienā būtiskākais satura raksturojuma aspekts. Tas būtu nozīmīgs trūkums – piemēram, J. Endzelīns, kurš vairākkārt iezīmējis gan terminoloģiskā darba būtību, gan termina un jēdziena sakaru, 1922. gadā norāda, ka termins gan „neizsmel” jēdziena saturu

³⁶ Homosēmi ir vienādas nozīmes vārdi; termins, kas rosināts, ņemot vērā J. Endzelīna aizrādījumu, ka par sinonīmiem vajadzētu saukt nozīmes niansēs atšķirīgus vārdus (Grisle, 2005, 131).

³⁷ Citā skatījumā ir iespējams darināt saliktu celmu un pievienot *-ība*: *vien[a]+veid[a]+īb+a*.

(to dara definīcija), tomēr terminā jāizpaužas būtiskai jēdziena pazīmei (Endzelīns, 1922/1979, 128).

Plašākā skatījumā termini *kādība* un *cikkadība* apstiprina, ka kopumā labvēlīgie un raksturīgie latviskošanas centieni ne vienmēr ir produktīvi, ja tie attiecas uz internacionālismiem, kas pieņemti daudzās valodās³⁸ vai kas labi iedzīvojušies latviešu valodā. Piemēram, J. Endzelīns, pats uzsvērdams šādu principu, tā ievērošanu 1940. gadā atzīst arī kā būtisku Pētera Šmita ieguldījumu (Endzelīns, 1940/1980a, 352). Tas apliecina šī apsvēruma ilgstošo aktualitāti latviešu terminradē.

Tiek norādīts, ka 19. gadsimta otrajā pusē ir vērojama tendence terminiem, kam vācu un/vai krievu valodā ir pašcilmes (nevis no klasisko valodu elementiem veidoti) vārdi, arī latviešu valodā darināt pašcilmes vārdus, kas nereti tomēr ir kalki vai veidoti pēc tiešas analogijas (Baldunčiks, 2009, 10). Arī *kādības* gadījumā pieeja, iespējams, aizgūta no krievu valodas, kurā tāpat kā poļu un ukraiņu valodā tieša aizguvuma vietā lietots senslāvu valodas cilmes vārds, kas savukārt ir vārdarināšanas kalks no grieķu valodas; *κακβιη* ‘kāds’ (plašāk sk. Šanskij, 1982, 1040) (šāds risinājums nav raksturīgs visām slāvu valodām; piem., serbu valodā lieto internacionālismu).

Reizēm meklējumi tekstā izpaužas arī pavisam tiešā veidā – rakstu autori verbalizē leksisko variantu apsvērumus, nereti uzsverot vajadzību pēc latviskojuma. Lasītājs var pārliecināties, ka ne vienmēr rasts galīgais risinājums: *piebikstišanas vara* (*kontakt=vara; vārdu pēc vārda tulkojot: saduras=vara*); *piebiksteklis*³⁹ (*vidotajs, kopinatajs, kontakt=ķermenis; vārdu pēc vārda tulkojot: saduras=ķermenis*) (D, 1875, Nr. 12, 145); *piebikstītais jeb sagumditajs; [s]požs platnis labs piebiksteklis* (D, 1876, Nr. 12, 91).

³⁸ Līdzīgā kārtā galvenokārt stilistiski ekspressīvā nozīmē latviešu valodā pastāv termina *televīzija* latviskojums *tālrāde*. J. Baldunčiks norāda uz šī vārda neizmantojamību termina statusā. Viens no iemesliem – nominācijā nav panākta pietiekama diferenciācija (par tālrādi varētu saukt arī binokli vai teleskopu); plašāk sk. Baldunčiks, 1987. Tiesa, jāpiebilst, ka tad iederīgāks būtu vārds vīriešu dzimtē – *tālrādis*. Tiek norādīts arī uz to, ka internacionālismi parasti ir noderīgi specifisku jēdzienu apzīmēšanai, savukārt latviskas cilmes vārds var apzīmēt plašākus jēdzienus (*teleskops* ir viens no *tālskatu* veidiem) (Skujiņa, 1972, 334).

³⁹ Interesanti, ka vēl 2017. gadā šo vārdu ekspressivitātes nolūkā izmanto akadēmiķis Jānis Stradiņš (cit. pēc Trapencieris, 2020, 20).

Sastopami arī jaunu terminu meklējumu apraksti: [*savienojumus cieta metālu starpā*] gribetu latviski par *salijām* saukt. Krievu, vācu, franžu un citās mēlēs šos nosaukumus salīdzinādams neattapu labaka nosaukuma neka „salijas”. [...] Ja tanīs salijās dzīvsudrabs starpā, tad par „*amalgamu*” nosauc (D, 1875, Nr. 19, 228).

Līdztekus novērojama runas prakse, kas ir pretrunā deklarētajam „tīras” latviešu valodas principam un šajā ziņā leksikas lietojums ir uzskatāmi nekonsekvents: *lielums*, *augstums* un *umfangs* (no vācu val. *Umfang* ‘apkārtmērs’) (D, 1875, Nr. 20, 246) – piemēram, jau 1798. gadā izmantots gan *caurimērs*, gan *apkārtmērs* (LGG, Nr. 4, 1).

Dažas jaunās speciālās leksikas vienības saglabājas, piemēram: [*jā skābeklis ar šās kārtas elementiem vairak pakāpienos savienojās, [...] pakāpienus apzīmē: oksiduls, kur vismazak skābekļa oksids*⁴⁰, kur vairak O; *oksidul=oksid, kur abi vienoti paradās* (D, 1875, Nr. 19, 228). Periodika.lv resurss atrodams arī vienu mēnesi senāks *oksidula* lietojums: *slāpekļa=oksidulam līdzīgā īpašības* (Diriķis, 1875, 219).

Dažu vielu klasifikācija, salīdzināta ar pašreizējo iedalījumu, liecina, ka vielas vienkopus tiek grupētas, izmantojot nekonsekventus, atšķirīgus kritērijus; novērojams arī variatīvs vai vēl nenostabilizējies biedruzīmes⁴¹ lietojums (grūti spriest, kad tā ir drukas kļūda): *nevtrālas sālis – iz skābēm un bāzēm celdamies, visu savu ūdens=vielu (H) pret metali pārmainīja; bāzes sālis – iz nevtrālām sālīm ronās, kad tās ar kādu metālu=oksidu savienojam; dubultas=sālis – ronas, divas nevtrālas sālis savienojot* (D, 1875, Nr. 23, 282). Mūsdienu izpratnē viena klasifikācijas grupa ir normālie, skābie un bāziskie sāļi, bet cita – dubultsāļi, jauktie un kompleksie sāļi.

Turpinājumā sniegtas ilustratīvas valodas faktu vienības:

(45) *ķemija*⁴² iedalās: *fizioloģija, lauksaimniecības ķemija, ārstu ķemija; aptieku ķemija* (‘farmācijas ķīmija’ (Mauriņa,

⁴⁰ Šis vārds pirmo reizi lietots 1852. gadā (Baldunčiks, 2009, 9).

⁴¹ J. Baldunčiks (2014, 32) lieto vārdu *biedrotājzīme*.

⁴² Par vārdu *ķimija* un *ķīmiķis* lietojuma vēsturi sk. Baldunčiks, 2009.

- 2009, 2)), *augu fizioloģija – mācība par vielu mainīšanos augos* (D, 1875, Nr. 9, 110);
- (46) *analītīga metode* (D, 1875, Nr. 15, 185); *sintētīga metode* (D, 1875, Nr. 16, 197-198) – šāds lietojums apstiprina raksturīgo parādību 19. gadsimta valodas praksē aizgūtus adjektīvus lietot ar izskaņu *-īgs* (Pokrotniece, 2002, 175);
- (47) [ķermeņi] *izgaiso*⁴³, *izgaisība* (D, 1875, Nr. 27, 329) – jāpiebilst, ka vēl ZTK iekļautas vienības *gaistīgs, izgaisīgs* (ZTK, 54), lai gan iepriekš ZTV izmantots mūsdienu lietojumam atbilstošais vārds *gaistošs* (ZTV, 75) – piemēram, *gaistošas skābes* (Zommers, 1981, 155); vārds *izgaisība* lietots arī eksistenciāli filozofiskā nozīmē (*novītuša zieda izgaisība* (B, 1925, Nr. 106, 1));
- (48) *kristallu=ķermeņi; vienadveida (=isomorphe) ķermeņi; bezveida (amorphe) ķermeņi*⁴⁴ (D, 1875, Nr. 27, 331);
- (49) *visi elementi savā starpā [...] nevienojas ar vienadu gribas jeb patikas spēku* (D, 1875, Nr. 10, 119);
- (50) [vielu] *atsverība (cukuru un ūdeni vaijag [...] vienu otram piemērit; no viena nedrīkst par daudz, no otra par maz ņemt)* (D, 1875, Nr. 14, 167); *atsvars (ekvivalents)* (D, 1875, Nr. 15, 185); *1 ekvivalents skābekļa ar 1 ekvivalentu skābekļa* (D, 1875, Nr. 15, 184) – izmantotā speciālā leksika ir tuva pašlaik izmantotajai, sal.: *kā blakusprodukti izdalās 2 ekvivalenti F un 2 ekvivalenti CH₃Cl* (Narvaišs et al., 2021, 32); *[t]ilpuma analīzes pamatā ir ekvivalentu likums: vielas savā starpā reaģē ekvivalentos daudzumos* (Kazuša & Kaksis, 2014, 9);
- (51) *svara daļas (lotiņas)* (D, 1875, Nr. 186) – Periodika.lv resursos vārda *lotiņa* lietojums šādā nozīmē vēl sastopams tikai D, 1876, Nr. 15;
- (52) vārds *zēvele* bieži lietots ar nozīmi 'sērs' (*zēveļa=skābes* (D, 1875, Nr. 5, 51); *zēvelskābe* (D, 1875, Nr. 12, 145); *zēvel=ūdens=viela* (D, 1875, Nr. 12, 145); reti izņēmumi: *zēvelkociņi [...] ar sēra pumpiņām galā* (D, 1875, Nr. 15, 190);

⁴³ Darbības vārds *isgaizt* lietots jau, piemēram, 1769. gadā (LĀ, Nr. 15, 57).

⁴⁴ Par vārdu *lieta, daikts, viela, būte, būtība* un *priekšmets* lietojumu sk. Baldunčiks, 2009.

- sēra skābe* (D, 1875, Nr. 29, 312)), lai gan aizguvums *sērs*⁴⁵ latviešu valodā lietots jau sen (sk. Baldunčiks, 2009);
- (53) *Fe₂S₂* – *pusotrazēveldzelze jeb dzelzs zeskvi*⁴⁶ (*pusotra zulfids* (D, 1875, Nr. 18, 221) – *zeskvi* lietošanā neieviesās; uzskatāms par okazonālu lietojumu;
- (54) *izacots* (*porēts*) *platina gabaliņš* [...] *platin=švams*⁴⁷ (D, 1875, Nr. 13, 155);
- (55) *izmēģinājumi* (*eksperimenti*); *sabiezošanās* (*kondenzācija*) (D, 1875, Nr. 13, 156);
- (56) *optigi*⁴⁸ ('optikas') *likumi* (D, 1875, Nr. 19, 232);
- (57) *cauri nespīdīgas lietas*; *caurskatīgs gaisis* (D, 1875, Nr. 22, 268–269) – sal.: *caurspīdošs* (Bankins, 1880, 40); *caurspīdība* (Z, 1915, Nr. 21, 243);
- (58) *rasas punkte* (D, 1876, Nr. 4, 26) – sal.: *rasas=punkts* (Z, 1901, Nr. 22, 297); *rasas punkts* (ZTK, 114);
- (59) *Tā ir viena pazīstama elektricitetes*⁴⁹ *īpašība, ka tā pa spīcām jeb asām lietām bes plēšanas ieskrien un atkal izskrien* (D, 1875, Nr. 7, 87);
- (60) *elektriciteti neturpinatajas* (*lietas*) *un savrupinatajas* (*izolatori*) (D, 1875, Nr. 10, 121); sal.: (*elektrības*) *izolatori* (ZTK, 42); RF, 191; ZTV līdztekus norāda latviskojumu *sevinātājs* (ZTV, 121); reizēm izmanto arī vārdu *nevadītājs* (LV, 2008, Nr. 145); citi lietojumi: *elektrības promlaideji*; *elektrības pieturetaji*; *konduktors, kas* [...] *pieņem elektrību* (Bankins, 1880, 50, 52); *izolatori*; *vadītājs jeb konduktors* (Gulbis, 1925, 6) – sal.: *elektrības vadītāji* (ZTK, 88; RF, 191).

Vārdforma ar fināli *-itete*, kas aizgūta no vācu valodas un ko ilustrē aplūkotie vārdi *elazticitete* ((44) piemērs) un *elektricitete* ((60) piemērs), 19. gadsimtā latviešu valodā acīmredzami tiek uzskatīta par produktīvu (arī *elektritete*, *kvantitete*, *liberalitete* ('brīvprātība'), *moralitete*, *soverenitete*

⁴⁵ Savukārt kādā dzejoli lasāma šāda rinda: *Pīķis, zēvele un sērs!* (At, 1929, Nr. 229, 12).

⁴⁶ No latīņu *sesquialter* ('pusotrs').

⁴⁷ Sal.: *Schwamm* – *sūklis* (ZTV, 73); *sūk{veidīgie audi}* (ZTK, 29).

⁴⁸ Sal.: *brīļļu taisitajs* (*optikis*) (LA, 1862, Nr. 35); *optikas* (*redzamas*) *instrumentes* (DB, 1869, Nr. 3-45); *optika*; *optiks* (*brīļļu taisitajs*) (SV, 1878, 26).

⁴⁹ Par vārda *elektrība* lietojumu sk. Baldunčiks, 2013.

(‘patvara, virsvaldība’), *trinitete* (‘trīsvienība’), *universitete* (sk. SVG)). Tomēr tās lietojums pakāpeniski izzuda. Piemēram, Jēkaba Dravnieka „Svešu vārdu grāmata” (1906) atrodams tikai vārda *ekztremitetes* šķirklis, savukārt biežāk lietotas izskaņas *-itate* (*kvantitate*, *moralitate*) un *-iba* (līdztekus gan reizēm norādīta arī iepriekšējā forma): *subjektivība*, *elektrība* (*elektricitete*), *enormība* (*enormitete*), *frivolība* (*frivolitete*); vārds *liberalitete* ieguvis *-isma* formu: *liberalisms*⁵⁰.

2. Variatīvs leksikas lietojums

Variatīvisms un sinonīmija ir ierasta valodas iezīme, kas nodrošina gan valodas bagātību un daudzveidīgas izteiksmes iespējas, gan potenciāli vitālus valodas procesus – plaša sinonīmija sniedz, piemēram, kontekstuāla lietojuma iespējas atbilstoši runas stilam, turklāt sinonīmu daudzveidība attiecīgajā semantiskajā laukā saglabā iespēju, ka kāds no sinonīmiem laika gaitā no vispārlietojamās leksikas vienības kļūst par daļu no speciālās leksikas ar nozīmes sašaurinājumu vai paplašinājumu. Sinonīmija ir bieži sastopama 19. gadsimta otrajā pusē – ne tikai periodikā, bet arī leksikogrāfiskos avotos, kur sinonīmi mijas ar speciālās leksikas variantiem un skaidrojumiem. Tomēr specifiska un bieži novērojama iezīme ir variantu eksplicīta norādīšana tekstā līdzās (*liesa* (*nespecīga*) *zeme* (D, 1875, Nr. 1, 4)).

Speciālās leksikas lietojuma un terminrades kontekstā aizguvumu svārstīgo lietojumu, tostarp, kad tie kļūst par termina sinonīmu, aprakstījuši J. Baldunčiks (2014) un A. Ščucka (2009). Raksturīga situācija novērojama šajā mikrokonteksta vienībā, kad aizgūtam terminam līdzās tiek piedāvāts jauns pašcilmes vārds: *360. daļu no loka nosauc par grādu* (*latv. būtu solis jeb pakāpenis*) (D, 1875, Nr. 29, 352). Latvisku ekvivalentu darināšana līdzās svešvārdam notiek arī mūsdienās. Piemēram, kā liecina LZA TK protokols Nr. 3/1075 (2007), pēc J. Baldunčika piedāvājuma, aizgūtajiem

⁵⁰ Vārdu, arī terminu, formu attīstības starpposmu ilustrē kāda publikācija laikrakstā „Draugs un Biedris” 1868. gadā. Piemēram, tiek skaidrots, ka no svešām saknēm darinātiem vārdiem ieteicams izmantot izskaņas (*galliņus*) *-is*, *-nieks*, *-smis*, *-ija*; attiecīgi tiek ieteikts formas *intendante* (vīriešu dzimtē) vietā izmantot *intendantis*, *telegrafzitis* vietā – *telegrafnieks* (plašāk sk. Nr. 2-24).

teksta lingvistikas terminiem *koherence* un *kohēzija* attiecīgi pievienoti varianti *sakarīgums* un *sasaite*.

Tomēr ne vienmēr eksplicīti norādītu sinonīmu lietojums abos laikrakstos novērojams tikai speciālās leksikas jomā un ne vienmēr tas ir saistīts ar aizguvumiem un līdzās piedāvātiem pašcilmes vārdu sinonīmiem. Variantu eksplicīta norādīšana var liecināt arī par citiem, sekundāriem iemesliem, piemēram:

- 1) ņemot vērā lasītāju dažādo lingvistisko kompetenci, tiek piedāvāti vairāki leksiskās vienības sinonīmi, no kuriem vismaz viens lasītājam varētu būt pazīstams un/vai saprotams, piemēram, *vārdu=pētnieks (filologs)* (D, 1875, Nr. 13, 155); jāpiebilst, ka visus attiecīgā lietojuma sociolingvistiskos apstākļus nav iespējams konstatēt;
- 2) eksplicīta sinonīmu norādīšana var liecināt par variatīvu lietojumu, kurā nav iespējams noteikt ierastāko, visbiežāk lietoto vārdu, kas, piemēram, leksikogrāfiskā izpratnē veidotu pamatšķirkļa vārdu; tas īpaši attiecas uz speciālo leksiku;
- 3) sinonīmu norādīšana var liecināt, ka kāds no vārdiem lietojumā ienācis nesen, tāpēc uztveramības nolūkā līdztekus tiek norādīts senākais variants arī tad, ja jaunais vārds tiek atzīts par vēlamāku; arī īpaši attiecas uz speciālo leksiku (sākumlietojuma noformējuma veidu aprakstu sk. Baldunčiks, 2003).

Plašākā skatījumā variantu norādīšana var liecināt par leksikas „iedzīvināšanas” centieniem, kas ir saistīti ar lasītāju izglītošanu, tostarp vārdu krājuma aktualizāciju, lasītāju latviešu valodas bagātināšanu. Kopumā no šiem apsvērumiem izriet atziņa, ka speciālās leksikas variantu vai sinonīmu lietojums, arī to eksplicīta norādīšana, ir nozīmīgu valodas norišu uzskatāma liecība.

Vēl jānorāda, ka variatīva lietojuma vienības ir nošķiramas, piemēram, no tām vienībām, kurās tiek skaidrotas no valodas īpatnībām izrietošās leksiskās iezīmes, piemēram, saistībā ar homonīmiem: *lāva (uguns izvēsums)*, *lāva (pirtī)* (BZ, 1875, Nr. 33, 270).

Sinonīmu (arī variatīvas dzimtes) lietojuma specifiku (kopējais ekscerpēto vienību kopskaits – 22 vienības ar mikrokontekstu) ilustrē speciālās leksikas vienības *vītes* (*laksti*) (BZ, 1875, Nr. 22, 183) (sk. arī *vītis* (*laksti*) (MV, 1888, Nr. 1)). Abu speciālās leksikas vienību formu un lietojumu plašāks aplūkojums iepriekšējo gadu publikācijās vismaz zināmā mērā izskaidro sinonīmu norādīšanas iemeslus; iespējams konstatēt, ka noteicošā ir sieviešu dzimtes forma (sk. 1. tabulu).

1. TABULA. Leksēmu *vīte* un *laksts* lietojuma piemēri

<i>jauņās skoziņas (vītes, stīgas) piesietas; tukšas vītes alekšu garumā no zemes top nogrieztas</i>	LGG, 1798, Nr. 4
<i>Jūli sāce vītes (luksti) nokalst</i>	LA, 1850, Nr. 2
<i>Apīnu vīte</i>	VLA, 1859, Nr. 11
<i>mīļi viņnam pieglaudās daiļa sieviņa./ It kā apīn=vīte pie stalta ozola</i>	BV, 1870, Nr. 45

Leksikogrāfisko avotu izpēte liecina, ka vācu valodas vārdam *Kraut* ‘laksti’ (Bisenieks & Niselovičs, 1994, 382) senākos leksikogrāfiskos avotos norādīts tikai tulkojums *zāle* (Mancelius, 1638, 92; L, 116), salīdzinājumam – *vīte, cers, krūms* (1872. gada KLVV, 221), arī *biešu laksts* (KLVV, 548). Būtiski, ka „Bioloģijas rokasgrāmatā” (Ilziņa et al., 1995) vārds *vīte* lietots abās mūsdienu nozīmēs (sk. LLVV VIII, 55): *tomātu straujā vīte* (Ilziņa et al., 1995, 103) un *zirņu vītes* (Turpat, 331), savukārt saistībā ar speciālās leksikas vārdu *laksts* rokasgrāmatā konstatējami šādi lietojumi: saliktenis *lakstaugi*, vārdkopa *kartupeļu laksti* un arī adjektīva forma – *lakstaini stumbri*.

Saistībā ar vārdkopu *kartupeļu laksti* jāpiebilst, ka, no vienas puses, vērojama lietojuma stabilitāte, ko apliecina, piemēram, jau 1829. gada publikācijas mikrokonteksts: *kad kartupeļi jau lakstos irr* (LA, Nr. 39), no otras puses, arī ilgstošā laikposmā vērojamas svārstības – Periodika.lv resursi liecina par vairākiem vārdkopas *kartupeļu vītes* lietojumiem laikā līdz 1941. gadam. Turklāt Lauksaimnieku kalendārā 1924. gadam atrodamā vienība *kartupeļu vītes jeb laksti* (Ziemelis, 1923, 91).

Turpinājumā sniegti vairāki citi piemēri, kuros līdzās eksplīcīti norādīti varianti un sinonīmi (vēl citas šādas vienības sk. speciālās leksikas sadaļā) (sk. 2. un 3. tabulu).

2. **TABULA.** Dabaszinātņu speciālās leksikas variantu un sinonīmu lietojuma piemēri

<i>izolirets, t. i. atšķirts</i>	D, 1876, Nr. 15, 115
<i>savrūpinatajās (=izolatori)</i>	D, 1875, Nr. 10, 121
<i>ģeolōģija</i> ⁵¹ (<i>zemes=lodes karšu mācība</i>)	D, 1875, Nr. 13, 158

3. **TABULA.** Vispārlietojamās leksikas variantu un sinonīmu lietojuma piemēri

<i>garaini jeb suta</i> ⁵²	D, 1875, Nr. 25, 305
<i>pores (mazi caurumiņi jeb actiņas)</i>	D, 1875, Nr. 8, 97
<i>noplaucēšanas (nabrucinašanas)</i>	D, 1875, Nr. 23, 275
<i>ķeme jeb suka</i> ⁵³	D, 1876, Nr. 7, 53
<i>lāpa (pīķu svece)</i>	BZ, 1875, Nr. 10, 79
<i>birztes</i> ⁵⁴ (<i>sukas</i>)	D, 1875, Nr. 6, 73
<i>rezultats (iznākums)</i> ⁵⁵	BZ, 1875, Nr. 11, 90
<i>tējkarote</i> ⁵⁶ (<i>piņģerots</i>)	BZ, 1875, Nr. 12, 98
<i>ievinejuši (īemantojuši)</i>	BZ, 1876, Nr. 17, 133

Saistībā ar lietojumu *puri* (*kvieši*) (D, 1875, Nr. 4, 34) vērts atsaukties arī uz latviešu tautasdziesmām un izlokšņu dotumiem, piemēram, sk.: *grūti malti pūru maize / viegli nesti padusē* ‘grūti malt kviešu graudus, viegli nest padusē’ (Turlavā (LD 1784-0)); *kvietyš* (liet.); *kviši* Zemgales sēliskajās izlokšnēs (Bakšiene et al., 2012, 127-129). „Visā Kurzemē, arī dažās Zemgales izlokšnēs ar nozīmi ‘ziemas kvieši’ lieto nosaukumu *pūri* vai *pūri*” (Stafecka, 2001, 30) (ziemas kviešu nosaukumi skaidroti arī Leskauskaitē et al., 2012, 134-135). Šī raksta autors, būdams kurzemnieks, vārdu *pūri* lietojumā nav novērojis, bet tēvs (dz. 1936. gadā) šādu lietojumu zina.

Saistībā ar vienību *vairojamas jeb lielinajamas glāzes* (BZ, 1875, Nr. 14, 116) jānorāda uz sevišķi variatīviem nosaukumiem: *vairošanas glāze* (D, 1875, Nr. 14, 173); *vairuma glāzes* (D, 1876, Nr. 1, 6); *vairumglāze*

⁵¹ Periodika.lv resursos vārds lietots jau 1862. gadā (PA, Nr. 1).

⁵² Norādīta arī vīriešu dzimtes forma *suts* (Endzelins, 1922/1979, 394).

⁵³ Sal.: *kemmes* (L, 112); *ķeme, suseklis* (KLVV, 105); *ķemme* (ME II, 363).

⁵⁴ Periodika.lv resursos vārds lietots jau 1857. gadā (*dzelzu=birztes*) (VLA, Nr. 9).

⁵⁵ Periodika.lv resursos vārds lietots jau 1864. gadā (*rēķinuma iznākums*) (LA, Nr. 7).

⁵⁶ Periodika.lv resursos vārds lietots jau 1874. gadā (BV, Nr. 4). Izmantota arī vārdkopas forma: *tējas karote* (MV, Nr. 46).

(D, 1876, Nr. 4, 31)). Salīdzinājumam: *glāze* (Fürecker, 1650, 37; L, 78); *pavairošanas glāze* (KLVV, 612; līdztekus vienīgā no slāviem aizgūtā⁵⁷ vārda *stikls* lietojums vārdnīcā ir šāds: *priekš stikļa griešanas* (KLVV, 215) un *stikļa-* (KLVV, 586)); *palielinama glāze* (PA, 1865, Nr. 15); *palielinams stikls* (DL, 1892, Nr. 64).⁵⁸

Par lietojumu *mazuma=skati = mikroskopi* (D, 1875, Nr. 8, 97) jāpiebilst, ka termina *mikroskops* variantu *mazuma=skats* grūti iekļaut raksturīgos vārddarināšanas modeļos. Saistībā ar latviešu valodā sen pastāvošā vārda *mazums* (sk., piem., Fürecker, 1650) nozīmēm un attiecīgajā laikā fiksētajam vārda *skats* nozīmēm (sk., piem., KLVV, 40, 42, 53, 133) konkrētā vienība *mazuma=skats* varētu apzīmēt ar mikroskopu iegūto attēlu ('sīkskats, sīkattēls'), bet ne pašu ierīci; to var uzskatīt par okazonālu darinājumu. Bijuši arī citi rosinājumi, piemēram, *mikroskops (vairošanas glāze, kas mazu lietu par lielu rāda)* (LA, 1853, Nr. 9); *mikroskops (vairošanas glāze)* (MV, 1894, Nr. 31); *mikroskops (palielinatajs stikls – „vairošanas glāzes”)* (MV, 1898, Nr. 15). Tomēr raksturīgāks ir svešvārda lietojums (SVG, 24).

Par vienību *glīt=rakstišana*⁵⁹ (*kaligrafija*⁶⁰) (D, 1875, Nr. 3, 28) jānorāda, ka pēc sengrieķu vārda *kalligraphia* parauga daļēji kalkotais latviešu valodas saliktenis *glītrakstišana* iekļauts arī KLVV (196) līdzās svešvārdam rakstībā ar dubulto *ll*, kas savukārt konstatējams, piemēram, jau 1867. gadā (LA, Nr. 52). Citi latviskojumi: *skaiztrakstišana* līdzās *kalligrafijai* (BV, 1871, Nr. 46); *smukrakstišana* līdztekus *kaligrafijai* (SVG, 15); *daiļrakstišana* paralēli *kaligrafijai*, *glītrakstišanai* (Dravnieks, 1906, 115). Svešvārda rakstība ar dubulto *ll* Periodika.lv resursos pēdējo reizi konstatējama 1932. gadā.

Latviskas cilmes vārdu, kam līdzās lietots svešvārds (internacionālisms) ilustrē arī vienība *kontrolierēt (pārraudzīt)* (BZ, 1875, Nr. 14, 116). Vārds

⁵⁷ Sk. Endzelīns, 1945/1982, 316.

⁵⁸ Plašāka izpēte vajadzīga par leksēmu *lupa*. Šeit vien jāpiemin fakts, ka Atis Kronvalds piedāvā vārdu *lūktuve – proti stikla (glāze) rīks, ar kurru mazas, sīkas lietas varr jo labbaki aplūkot* (BV, 1869, Nr. 59, 464).

⁵⁹ Periodika.lv resursos agrāks šī vārda lietojums nav atrodams.

⁶⁰ Periodika.lv resursos vārds lietots jau 1870. gadā (LA, Nr. 52). Citi latviskojumi līdzās svešvārdam no sengrieķu *kalligraphia*: *smukrakstišana* (SVG, 15); *daiļrakstišana* (Dravnieks, 1906, 115).

pārraudzīt lietots, piemēram, „Latviešu Dieva=lūgšanu=grāmatā”: *biedriem par labu pārraudzīta* (1830, 1). SVG līdzās svešvārdam *kontrole* norādīti vārdi *pretuzzīmešana*, *pretuzraudzīšana* (SVG, 18), vēlāk norādīts lietojuma sašaurinājums – *uzraudzība*, *it īpaši viena ierēdņa pār otru* (Dravnieks, 1906, 138); turpat norādīts, ka *kontrole* ir aizgūvums no franču valodas. Savukārt franču valodas etimoloģijā iekļauta atsauce uz senfranču valodas *contre-rôle* (Brachet, 1873, 93).

Ilgstoši latviešu valodas lietojumā līdztekus ir sadzīvojuši abi norādītie vārdi: *kaimiņi* (*nāburgi*) (BZ, 1875, Nr. 12, 99). Lai gan baltu cilmes vārds *kaimiņš* (arī adjektīva funkcijā) (LEV, 171, 367) latviešu valodā ir sens (sk., piem., LGG, Nr. 1, 79), no vācu valodas aizgūtais identisms *nāburgs* lietojumā pastāv arī pašlaik – sarunvalodā vai stilistiskā funkcijā.

Saistībā ar lietojumu *izplatījumi* (*dimensijas*) (D, 1876, Nr. 4, 28), jāpiebilst, ka vārds *izplatījums(-i)* (arī *izplātījums* (*протяжение* (KLVV, 503)) un *izplatījums*) ilustrē leksiskas vienības piesātināšanu ar vairākām nozīmēm. Blakus terminā *dimensija* un *tilpums* (sk. arī (41) piemēru) variantam vārds lietots arī citās nozīmēs: *virusus izplatījuma mērs* (‘virusmas laukums’) (BV, 1874, Nr. 10); *[p]eld debess izplatījumā* (‘tāle’, ‘telpa’, ‘Visums’) (MV, 1875, Nr. 25). Arī mūsdienu latviešu valodā šis vārds ir saglabājies kā neformāls vārda *Visums* sinonīms. Tas liecina, ka ar produktīvu vārddarināšanas paņēmieni radītiem vārdiem piemīt lietojuma noturība arī tad, ja dažas tā lietojuma nozīmes mainās vai tiek zaudētas.

Deverbālā atvasinājuma modelis ar *-ums* latviešu valodā ir sens (piem., sk. Zemzare, 1961; Fridenberga, 2016); par produktivitāti liecina arī *-ums* kā nozīmīgas formas iekļaušana leksikogrāfiskos avotos līdztekus *-šana* formai (sal.: *baudīšana*, *laupīšana*, *sūtišana* (Fridenberga, 2016) un *baudījums*, *laupījums*, *sūtījums* (L, 30, 136, 292)).

Bieži vārdu dažādība ir motivēta ar nozīmes nošķirumu: *pacnuska* – *izrakstišana* (KLVV, 530; nav formu *izrakstījums* vai *izraksts*); *выдержка*, *Auszug* – *izvilksana*, *saņemšana* *īsos vārdos* (KLVV, 74) un jau mūsdienu literārajai valodai tuvā forma un nozīme *Verzierung* – *izrakstījums* un it īpaši *Auszug* – *izraksts* (ME I, 789).

Cits apsvērumu rakursr sasauca ar J. Alunāna jau 1862. gadā uzsvērtu nepieciešamību nošķirt, piemēram, vārdus *dalība*⁶¹, *dališana* un *dalāmība* (Alunāns, 1956, 250). Šajā kontekstā saistībā ar vārdu *izplatījums*, *izplatīšana* un *izplatība* lietojumu jānošķir divas atšķirīgas situācijas. Ja lietvārdiem ar izskaņu *-šana* un *-ums* nav krasu semantisku atšķirību (piem., (pasažieru) *pārvadāšana* un (pasažieru) *pārvadājums*), par lietvārda pamatformu (arī par terminoloģisko formu un par šķirkli leksikogrāfiskos avotos) bieži kļūst *-ums* forma (sk., piem., *pārvadājums* (LLVV VI₁, 426)), bet vārdu ar izskaņu *-šana* līdztekus verba nenoteiksmes formai, kas kā šķirklis iekļauta leksikogrāfiskā avotā, papildus mēdz nenorādīt. Turpretī vārdi *izplatījums* ('Visums') un *izplatīšana* ('piegāde lietotājam') (arī *izplatība*) ir līdzīgi vārdiem *peldēšana* un *peldējums* – starp tiem pastāv būtiska nozīmes un/vai lietojuma atšķirība (*peldēšana* ir arī sporta termins). Līdz ar to leksikogrāfiskos avotos ir iekļauti gan vārdi *peldēšana* un *peldējums* (LLVV VI₁, 591), gan *izplatījums* un *izplatība* (LLVV III, 632), savukārt, piemēram, latviešu-angļu vārdnīcā (Veisbergs, b. g.) ir iekļauts arī šķirklis *izplatīšana*.

Pazīstams nominācijas paņēmieni – ja lietots darāmās kārtas tagadnes divdabī ar *-ošs*, bieži tiek darināta vārdkopa (Skujiņa, 2002, 54) – vērojams arī vārdkopā *krietoša zvaigzne*, kas laikrakstā „Darbs” minēta kā svešvārda *meteors*⁶² skaidrojums (D, 1876, Nr. 8, 95). Vārdkopas *krietoša zvaigzne* lietojums reģistrēts arī, piemēram, PA, 1863, Nr. 3.

Šajā kontekstā vērts pieminēt „Dienas Lapas” (1889, Nr. 184) neizpratni par vārdkopas *steidzošs darbs* izmantojumu „Baltijas Vēstnesī” (tiesa gan, arī pašā „Dienas Lapā” ir līdzīgs lietojums gan pirms tam (*steidzošs darbs* (DL, 1888, Nr. 225)), gan pēc tam (*steidzoša vēstule* (DL, 1893, Nr. 123)). Lokāmā tagadnes divdabja veidošanā no darbības vārda tagadnes nostiprinājies modelis, ko raksturo piemēri: *rotājōšs* ‘tāds, kas izrotā’, *mazgājōšs* ‘tāds, kas mazgā’. Saskaņā ar vispārīgajam lietojuma iezīmēm latviešu valodā darbs pats nesteidzas, līdz ar to vajadzīga ciešamās kārtas

⁶¹ Jāpiebilst, ka latviešu valodā ir izzudusi šī vārda daudzskaitļa forma un nozīme (sk. ME I, 435; Endzelins, 1945/1982, 499; turpat arī par latviešu izskaņu *-ība*, leišu *-yba* un slāvu *-ība*).

⁶² Periodika.lv resurss vārds lietots jau 1868. gadā (MV, Nr. 9). Iekļauts SVG, tomēr uzmanību piesaista skaidrojums: *gaisa zime, parādišanas gaisā* (SVG, 23).

divdabja ar izskaņu *-ams* forma, kas ietver ciešamās kārtas nozīmi (sal. *darāms darbs* ‘tāds, kas jādara’) (plašāk sk. Skujiņa, 2002, 22).

Jāpiebilst, ka 19. gadsimta teksti reizēm atgādina par latviešu valodas vārdiem, kas lietojumā nav nostiprinājušies, tomēr tos var uzlūkot par potenciālismiem, piemēram, [*lasitajus*] *jucina* (‘jauc prātu’, ‘mulsina’) (BZ, 1875, Nr. 14, 116). Lai gan vārds *jucināt* nav ieviesies, latviešu valodā tam būtu iederīgs lietojums, kas varētu pastāvēt līdzās *jaukt prātu*, līdzīgi kā *mulsināt* pastāv līdzās *raisīt mulsumu*. Jāpiebilst, ka J. Endzelīns 1936. gadā „Valdības Vēstnesī” (Nr. 89) un „Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā” (Nr. 5/6) publicējis lūgumu skaidrot vārda *jucināt* izrunu, nozīmi un vietu; ME I iekļauts šķirklis *apjūcināt* (ME I, 92). Vārds *jucināt* nav darināts no lietvārda un atšķiras, piemēram, no rosinājuma lietot verbu *padomēt* (‘dot padomu’), kas izraisa asu reakciju (DL, 1889, Nr. 29). Uz „Baltijas Vēstneša” (1889, Nr. 25) skaidrojumu, ka vārds *padomet* ir pieņemams, jo pastāv arī *dūmi un dūmot, vara un varet*, „Dienas Lapa” (1889, Nr. 29) atbild ar ironisku ieteikumu tad šādi darināt arī *degunet, paģirot* u. tml. Pamatproblēma šajā situācijā ir saistīta ar latviešu vārddarināšanā ierasto substantivāciju un gluži pretējo verba formas darināšanu no lietvārda (tiesa gan, tā reizēm novērojama, piem., valodu kontaktu rezultātā valodā ienākušiem aizguvumiem (Veisbergs, 2005, 199)).

Savukārt vārdkopa *piķu svece* ar daudzskaitļa pirmo elementu iederas attiecīgā laika formu variantos, tomēr, ja vārdkopa būtu saglabājusies lietojumā, tās forma, visticamāk, būtu *piķa svece*.

No laikrakstiem iegūstamo datu kontekstualizēšanas nozīmi ilustrē, piemēram, lietojums *virca (sutra)* (D, 1875, Nr. 1, 6) (sal.: *ar virci (sutraju)*) (BZ, 1875, Nr. 1, 6)). Vienkāršots diahronisks secinājums, kas izrietētu no sinhroniskas uztveres: līdztekus mūsdienu literārajā latviešu valodā lietotajam vārdam *virca* 19. gadsimta otrajā pusē vēl izmantots iepriekš aktuālais vārds *sutra* (sk. arī, piem., *ļauj dzeramā ūdenī sutram ieteccēt*) (BV, 1870, Nr. 40, 316), kas plašāk zināms kā apdivvārds. Turpretī faktiski lietojuma vēsture nav tik lineāra: no lībiešu valodas aizgūtais vārds *virca* no iepriekšējā šaurā lietojuma nonāk plašākā lietojumā paralēli baltu cilmes vārdam *sutra* (LEV, 1169). Leksikogrāfiskie avoti liecina, ka līdzās vārda *sutra* nozīmei

‘šķidrie kūtsmēsli’ (vācu val. *Mistjauche* (ME III, 1128), sal.: *virca – Jauche, Mistwasser* ‘šķidrie kūtsmēsli’, burtiski – ‘kūtsūdens’ (ME IV, 604)), un nozīmei ‘kartupeļu vai dārzeņu kaudze glabāšanai (zem kļajas debess), pārklāta ar zemi, gariem salmiem un kūtsmēsliem’ (EH II, 606) vārdam *sutra* bijušas arī citas nozīmes saistībā ar vācu valodas vārdu *Dunst*, kam savukārt norādītas nozīmes ‘tvaiks, dvinga, tvaņa’ (KLVV, 642).

Par vārda *sutra* aktualitāti liecina atvasinājumi: *sutrains, sutralnis, sutralne, sutraljs* (ME III, 1128). Savukārt vārdam *virca* sniegtas divas nozīmes: ‘šķidrie kūtsmēsli’ un ‘garšvielas’ (ME IV, 604). KLVV pašu vārdu *sutra* un *virca* nav. Citi vēlāka laikposma leksikogrāfiskie dati liecina, ka *virca* norādīta nozīmē ‘šķidrie kūtsmēsli’ (garšvielu nozīmē norādīts no vācu valodas aizgūtais vārds *virces*) (LLVV VIII, 504; LEV, 1169), bet vārda *sutra* pirmā nozīme sniegta, izmantojot mijnorādi uz pamatšķirkli *virca*, bet otra nozīme ir ‘tvaiks, tvans, dūmaka’ (LLVV VII, 292).

Lietojums *domas kārtīgi sarakstīt (stilistika)*⁶³ (Leppevičs, 1875, 28) laikraksta „Darbs” 3. numurā vedina uz pieļāvumu, ka tas varētu būt viens no pirmajiem valodniecības termina *stilistika* lietojumiem. Šāda iespēja izriet no J. Baldunčika pētījuma, kurā pamatoti noraidīts apgalvojums, ka termins *stils* pirmo reizi lietots vien 1890. gadā. J. Baldunčiks norāda, ka to 1875. gadā bez paskaidrojuma lietojis Matīss Kaudzīte (Baldunčiks, 2008, 32); precīzs M. Kaudzītes publikācijas avots gan nav minēts. Visticamāk, runa ir par vārda *stils* lietojumu rakstā „Skolas=maizes otra daļa” (Kaudzīte, 1875, 70). Periodika.lv resursos vārds *stils* lietots jau 1874. gadā: *rakztitajam nav nekādas zinašanas par ztilu* (BV, Nr. 15, 114); raksts parakstīts ar iniciāļiem J. P. Periodika.lv resursos termins *stilistika* 1875. gadā (gandrīz mēnesi pēc „Darba” 3. numura) lietots vēl vienā publikācijā, šoreiz bez papildu paskaidrojuma: *dažām citām loģikas un stiliztikas vainām* (Kalnings, 1875, 174).

⁶³ Sal. *domu ietērpumu mācība jeb stilistika* (Kalniņš, 1892, 12).

Secinājumi

Laikraksti „Darbs” un „Baltijas Zemkopis” sniedz vērtīgas liecības par latviešu rakstu valodas lietojuma praksi un valodas attīstības procesiem, tendencēm leksikoloģijā. Šajos izdevumos dažkārt vērojamo nekonekvenci vai pretrunas, kas runai zināmā mērā piemīt vienmēr, daļēji var uzskatīt par laikmetam raksturīgu iezīmi.

Jāuzsver būtiskais laikraksta „Baltijas Zemkopis” redaktora J. Mātera ieguldījums latviešu valodas un latviskuma stiprināšanā - viņš gan pats pievēršas valodas attīstīšanai un tās tiesību nostiprināšanai, gan sekmē plaša autoru loka publikācijas par latviešu valodas jautājumiem.

Lai gan lingvistiskā aina laikrakstos atgādina svārstu, kas reizēm kustas dažādā pārmaiņu amplitūdā, dažās leksikas un tās darināšanas iezīmēs jau vērojama stabilitāte. Protams, saglabājas arī pārmaiņu dinamikas atjaunošanas potenciāls, kas tiek aktualizēts spontānos, taču kopumā mērķtiecīgos procesos; par to liecina arī vairāki rakstā aplūkotie okazionālisti, kam plašākā skatījumā var izrādīties zināma nozīme valodas attīstībā, jo daži šādi leksiski darinājumi valodas lietojumā atgriežas vēlāk (piem., plaši zināmais vārds *zīmols*, kas tika darināts 19. gadsimtā, bet latviešu valodā nostiprinājās pēc gadsimta).

Abu laikrakstu un citu kontekstuāli būtisko izdevumu tekstos un leksikogrāfiskajos avotos leksikas lietojumā reizēm novērojama variatīva dzimte (*dzīslas* un *dzīslēs*, *garaiņas* un *garaiņi*) un rakstība (*pākstes* un *pākstis*, *ķemme* un *ķeme*); salikteņa un vārdkopas formas (*tējkarote*, *tējas karote*), lietojums dažādās vārdformās, dažkārt arī vairākos salikteņu variantos (*mālu zeme* un *māla zeme*; *vaišu lopi*, *vaislas bulis*, *vaisles bites*; *vairošanas glāze*, *vairuma glāze*, *vairumglāze*, *pavairošanas glāze* u. c.), vārdformas ar skaidru nozīmes nošķirumu (*izplatība*, *izplatījums*, *izplatīšana*), mūsdienu skatījumā neraksturīgs daudzskaitlis vārdkopā (*piķu svece*).

Dažu svešvārdu (*kristal(l)s*, *kal(l)igrāfija*) rakstība ir konsekventa gan abos laikrakstos, gan citos izdevumos, turklāt šī iezīme saglabājas līdz 20. gadsimta 30. gadiem.

Bieži speciālās leksikas vārdformu attīstība laika ziņā nav secīga, piemēram, arī tad, kad ierosina vārdformu *elastība*, 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma periodikā un leksikogrāfiskajos avotos joprojām lieto tobrīd aktuālās formas *elasticitete*, *elasticība* un *elasticitāte*.

Konstatēti aizguvumi no sengrieķu valodas (*kaligrāfija*, *mikroskops*, *meteors*), no franču valodas (*kontrolē*), ģermānismi līdzās baltu cilmes vārdiem (*nāburgi*, *kaimiņi*). Bieži arī terminoloģijā baltu valodu cilmes vārdi un aizguvumi vai vārdi ar aizgūtiem elementiem tiek lietoti līdztekus un variatīvi (*tvaiks* un *damfa* vai *damf-*), kas kopumā ir raksturīga latviešu terminoloģijas pazīme (pašlaik, piem., *internets* un *tīmeklis*).

Ekscerpētajās speciālās leksikas vienībās konstatējamie valodas fakti ilustrē joprojām aktuālu vārddarināšanas paņēmieni izmantošanu, lai gan aplūkotajā laika periodā daudzu nozaru terminoloģijā vēl jāpaveic liels latviešu terminoloģijas krājuma veidošanas darbs.

Bioloģijas speciālās leksikas lietojuma pārmaiņām iespējams izsekot, par pamatu ņemot auga zinātnisko nosaukumu. Reizēm pārmaiņas ir skārušas ne tikai latviešu valodas leksiku, bet arī latīnisko nosaukumu. Speciālā leksika bieži lietota (arī leksikogrāfiskos avotos) daudzskaitļa formā, ko mūsdienu nomenklatūrā uzskata par nevēlamu; augu sugu nosaukumos ne vienmēr ir ievērots pašlaik par speciālās leksikas prasību noteiktais binārums princips – sugu nosaukumā vajadzētu būt sugas epitetam un ģints epitetam (ģints nosaukumam). Tiesa, vērts apsvērt apzīmējuma *epitets* atbilstību šādā lietojumā.

Laikrakstos „Darbs” un „Baltijas Zemkopis” lietota tam laikam jaunākā ķīmijas un fizikas speciālā leksika, atsevišķos gadījumos tā arī papildināta.

Ne visi jaunie speciālās leksikas darinājumi nostiprinās valodas lietojumā; dažus vārdus neilgu laiku var konstatēt periodikā un leksikogrāfiskos avotos (*kādība*), bet dažu vārdu mūžs ir pavisam īss un tie uzskatāmi par okazionālismiem (*cikkadība*, *tādība*).

Svarīgu nozīmi saglabā arī lingvistisko rosinājumu kvalitātes aspekts un attiecīgi kritēriji, lai valodiskie jauninājumi būtu pamatoti un sistēmiski.

Piemēram, speciālās leksikas substantīvu forma ar izskaņu *-itete* pakāpeniski zaudē aktualitāti; parasti tā tiek aizstāta ar izskaņu *-itāte* un *-ība*. No vienas puses, jaunais aktīvi tiek iestrādāts tekstos, no otras puses, dažu, kā apliecina mūsdienu latviešu valoda, veiksmīgu leksisku jauninājumu (piem., *augs* un *ķermenis*) apguve ir lēna un pakāpeniska.

Leksikas lietojumā nozīmīgu daļu veido vārdi, kas kļuvuši par arhaismiem vai vārdiem ar semantiskām pārmaiņām; reizēm ir mainījusies vārdu dominējošā (literārās valodas) vārdforma (*atvasa* (D, 1875, Nr. 6, 74) – *atvase* (BV, 1875, Nr. 38)). Tīkmēr ir izzudušas vai lietojumā nav pieņemtas vārdformas (piem., *jucināt*), kurās var saskatīt aktualizācijas iespējas mūsdienu latviešu valodā.

Atbilstoši laikmeta tekstu iezīmēm aplūkotajos izdevumos raksturīga parādība ir leksisko vienību variantums; varianti vai sinonīmi tekstā nereti eksplīcīti lietoti kopā. Sinonīmu lietojumā nereti novērojams, ka viena leksēma ir svešvārds (bieži – internacionālisms), bet otra ir latviskas cilmes vārds. Līdztekus terminoloģiskiem iemesliem (piem., svešvārdam piedāvāts latviskojums) laikrakstos sinonīma lietojuma motivācija reizēm var būt saistīta ar lasītājam pazīstamu un/vai saprotamu variantu piedāvāšanu, ar lietojumā nesen ienākušu leksisku vienību vai ar publikācijas autora darinātu jaunvārdu, kas reizēm ir arī jauns termins. Iespējams, ka „Darbā” vai „Baltijas Zemkopī” reģistrējami daži no pirmajiem vārdu (piem., *stilistika* un *oksiduls*) lietojumiem latviešu valodā.

Lai gan „Darbā” un „Baltijas Zemkopī” saprotamā kārtā konstatējamas atšķirības no mūsdienu latviešu valodas lietojuma, abi laikraksti sniedz salīdzinoši augstas publicistikās kvalitātes tekstus ar daudzām mūsdienu tekstiem, sintaksei un leksikai raksturīgām iezīmēm; gan „Darbs”, gan „Baltijas Zemkopis” kopā ar citiem izdevumiem ir devuši nozīmīgu ieguldījumu latviešu valodas attīstībā un aktīvā, daudzveidīgā lietojumā.

PIEMĒROS IZMANTOTO PERIODISKO IZDEVUMU NOSAUKUMU SAĪSINĀJUMI

Ar – Arājs	LA – Latviešu Avīzes
At – Atpūta	LĀ – Latviešu Ārste
Au – Austrums	LAZP – Latviešu Avižu
BL – Baltijas Lauksaimnieks	Zemkopības pielikums
BV – Baltijas Vēstnesis	LFŽ – Latvijas Farmaceitu Žurnāls
BZ – Baltijas Zemkopis	LGG – Latviska Gada Grāmata
D – Darbs	LL – Latvijas Lauksaimnieks
DB – Draugs un Biedris	LLP – Latvijas Lopkopis un Piensaimnieks
DBŽ – Dārzkopības un Biškopības Žurnāls	LV – Latvijas Vēstnesis
DL – Dienas Lapa	MV – Mājas Viesis
DZ – Daba un Zinātne	PA – Pēterburgas Avīzes
DzV – Dzelzceļu Vēstnesis	TLD – Tas Latviešu Draugs
IMMR – Izglītības Ministrijas Mēnešraksts	VLA – Vidzemes Latviešu Avīzes
IPV – Ilustrētā Pasaules Vēsture	Z – Zemkopis

AVOTI UN LITERATŪRA

- Alunāns, J. (1956). Par latviešu valodu. In J. Alunāns, *Izlase*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 249–250.
- Bakšiene, R., Stafecka, A., & Ambrāzs, S. (2012). Labības nosaukumi. In D. Mikulēnienē, & A. Stafecka (sast.), *Baltu valodu atlants. Leksika, I: Flora*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 127–130.
- Baldunčiks, J. (1987). Vārdu radio un televīzija vēsture. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 23, 77–86.
- Baldunčiks, J. (2003). Rakstu avotu liecības par aizgūšanas mehānismu: sākuļlietojums un adaptācija. *Baltu filoloģija*, 12(1), 15–25.
- Baldunčiks, J. (2005). Aizguvumi 1872. gada krievu-latviešu-vācu vārdnīcā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 9, 193–200.
- Baldunčiks, J. (2008). Latviešu valodniecības terminoloģijas attīstība 19. gadsimtā. In V. Skujiņa (sast.), *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti*, 2. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, LU Latviešu

- valodas institūts, Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola, 23–35.
- Baldunčiks, J. (2009). Latviešu ķīmijas terminoloģijas attīstība 19. gadsimta 50.–70. gados. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 13(2), 6–16.
- Baldunčiks, J. (2013). Latviešu terminoloģijas vēstures lappuses: elektrība. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 17(2), 7–19.
- Baldunčiks, J. (2014). Kalki un puskalki latviešu valodā: interpretācijas un inventarizācijas jautājums. In A. Kalnača, I. Lokmane, & I. Urbanoviča (sast., red.), *Res Latvienses, III: Alīse Laua (1914–1994). In honorem*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 26–52.
- Baltiņš, M. (2013). Terminrades process un principi. In A. Veisbergs (red.), *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 414–433.
- Bankins, J. (1880). *Īsa fizika jeb dabas mācība ar kādu mazumu izķemijas priekš draudzes skolām*. Jelgava: J. F. Stefenhāgens.
- Bisenieks, V., & Niselovičs, I. (red.). (1994). *Latviešu-vācu vārdnīca*. Aizpute: Harro von Hirschheydt.
- Brachet, A. (1873). *Etymological Dictionary of French Language*. (Transl. by G. W. Kitchin). Oxford: Clarendon Press.
- Dīriķis, A. (09.07.1875). Atbilde Krenkļu J.'a kungam. *Baltijas Vēstnesis*, 28, 219–220.
- Dravnieks, J. (1906). *Svešu vārdu grāmata* (4. izd.). Jelgava: H. Alunāns.
- Dreimane, J. (2005). Bibliotēku problemātika latviešu periodikā (1900–1906). *Starptautiska konference „Informācija, revolūcija, reakcija: 1905–2005”*. *Materiālu krājums*, 70–75.
- EH – Endzelīns, J., & Hauzenberga, E. (1956). *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai* (I–II sēj.). Čikāga: Čikāgas Baltu filologu kopa.
- Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, J. (1974). Slavjano-baltijiskie ētjudy. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (II sēj.). Rīga: Zinātne, 167–354. (Pirmizdevums: 1911)
- Endzelīns, J. (1979). Atbilde Dr. med. H. Budula kgam zinātniskās terminoloģijas lietā. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 1. daļa). Rīga: Zinātne, 127–130. (Pirmizdevums: 1922)
- Endzelīns, J. (1980a). Pētera Šmita piemiņai. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 2. daļa). Rīga: Zinātne, 347–356. (Pirmizdevums: 1940)
- Endzelīns, J. (1980b). Sikumi. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (III sēj. 2. daļa). Rīga: Zinātne, 110–116. (Pirmizdevums: 1933)
- Endzelīns, J. (1981). Latviešu valodas skaņas un formas. In J. Endzelīns,

- Darbu izlase* (IV sēj. 1. daļa). Rīga: Zinātne, 303–525. (Pirmizdevums: 1938)
- Endzelīns, J. (1982). Ievads baltu filoloģijā. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (IV sēj. 2. daļa). Rīga: Zinātne, 352–410. (Pirmizdevums: 1945)
- Fischer, J. B. (1778). *Versuch einer Naturgeschichte von Livland*. Leipzig: Breitkopf.
- FR – Šilters, E. (red.). (1988). *Fizikas rokasgrāmata* (2. izd.). Rīga: Zvaigzne.
- Fridenberga, A. (2016). *Nominālā vārddarināšana Georga Mancela darbos*. [Promocijas darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga.
- FTV – *Fizikas terminu vārdnīca*. (1964). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Fürecker, Ch. (1650). *Lettisches und Teutsches Wörterbuch*. Pieejams http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Fuer1650_70_1ms.
- Galenieks, P. (1945). *Botanika* (5. izd.). Rīga: VAPP Zinātnisko rakstu apg.
- Galenieks, P. (1950). *Botaniskā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Grīse, R. (2005). Tēv(u)zeme jeb tēvija no valodnieka viedokļa. In R. Grīse, *Spēkildze* (I sēj.). Rīga: Antava, 131–132. (Pirmizdevums: 1998)
- Gudriķe, B. (1994). Māteru Juris – zemniecības aizstāvis un ideologs. In Māteru J., *Sadzīves vijņi*. Rīga: Zinātne, 5–39.
- Gulbis, F. (1925). *Eksperimentālā fizika* (II sēj.). Rīga: Latv. Universitātes stud. padomes grāmatn.
- Ilsters, J. (1884). Latviešu botaniski nosaukumi, krāti un sastādīti no J. Ilstera. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājums*, 2, 64–80.
- Ilziņa, A., Krūmiņa, A., Liepa, I., Mauriņš, A., Sloka, N., Tima, Č., Viksne, Z., & Vimba, E. (1995). *Bioloģijas rokasgrāmata* (3. izd. ar labojumiem). Rīga: Zvaigzne.
- Kalnings, R. (31.05.1875.). Pār „loģiku” un kārtīgu domu izlikšanu dažos Latviešu rakstienos. *Mājas Viesis*, 22, 174–175.
- Kalniņš, J. (1892). *Latviešu rakstniecības teorija*. Jelgava: H. J. Draviņ-Dravnieka apgādībā.
- Kaudzīte, M. (26.02.1875.). Skolas=maizes otra daļa. *Baltijas Vēstnesis*, 9, 69–70.
- Kazuša, I., & Kaksis, Ā. (2014). *Vispārīgā ķīmija medicīniskās ķīmijas kursam*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.
- KLVV – Valdemars, K. (red.) (1872). *Krievu-latviešu-vācu vārdnīca*. Moskva: Ministerstvo narodnogo prosvēščeniņa.
- L – Langjijs, J. (1936). *Nicas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. (Pēc manuskripta fotokopijas izdevis .. E. Blese). Rīga: Latvijas Universitāte.
- Latviešu Dieva=lūgšanu=grāmata: kurā dažādas tik labi vecas kā jaunās kristīgas lūgšanas tiek atrastas Dievam*

- par godu, kristīgas draudzes biedriem par labu pāraudzīta, pārtaisīta un vairota 1828tā gadā.* (1830). Rīga: Rakstos iespiests Krona grāmatu driķķēs.
- Lepevičs, E. D. (02.05.1875.). Vec-Sātes zemkopības-skola. *Darbs*, 3, 27-29.
- Leskauskaite, A., Jansone, I., Stafecka, A., & Ambrāzs, S. (2012). Ziemas kviešu nosaukumi. In D. Mikulēnienē, & A. Stafecka (sast.), *Baltu valodu atlants. Leksika, I: Flora*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Latvijas Universitātes Latvīšu valodas institūts, 134-135.
- LEV – Karulis, K. (2001). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* (2. izd.). Rīga: Avots.
- LLVV – Ceplītis, L. (atb. red.). (1972-1996). *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (I-VIII sēj.). Rīga: Zinātne.
- LZA TK protokols Nr. 3/1075. (26.06.2007.). Pieejams <https://termini.gov.lv/komisija/lza-tk-protokols-nr-31075-26062007>.
- Mancelius, G. (1631). *Lettisch Vade mecum*.. Rīga: G. Schröder.
- Mancelius, G. (1638). *Lettus, das ist Wortbuch, Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache*.. Rīga: G. Schröder.
- Markus-Narvila, L. (2015). Savvaļas augu nosaukumi 17. gs. vārdnīcās un latviešu valodas izloksnēs. *XII Tarptautinis baltīstų kongresas. Vilniaus universitetas, 2015 m. spalio 28-31 d. Pranešimų tezēs*, 99-100.
- Pieejams <http://www.baltīstukongresas.flf.vu.lt/failai/tezēs/Markus-Narvila.pdf>.
- Maurīņa, B. (2009). Ieskats rūpniecisko farmaceītu izglītībā Latvijā XX gs. 50-tajos gados. *Rūpniecisko farmaceītu ziņas*, 4, 1-2.
- ME – Milēnbahs, K. (1923-1932). *Latviešu valodas vārdnīca* (I-IV sēj.). (Redīģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns). Rīga: Izglītības ministrija.
- Narvaišs, N., Bērziņš, A., Švirksts, J., Atvars, A., & Krūze, B. (2021). *Mācību priekšmetu olimpiāžu uzdevumu un to risinājumu krājums. Ķīmija*. Rīga: Valsts izglītības saturs centrs.
- Plakans, A. (1996). Rusifikācijas politika: latvieši. 19. gadsimta 80. gadi. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 61-81.
- Pokrotiece, K. (atb. red.) (2002). *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Priedītis, N. (b. g.). Augi. In *Latvijas daba: sugu enciklopēdija*. Pieejams <https://www.latvijasdaba.lv/augi/>; skatīts 06.01.2023.
- RF – Džonsons, K., Hjūita, S., Holta, S., & Millers, Dž. (2000). *Rokasgrāmata fizikā*. (Tulk. G. Sermons). Rīga: Zvaigzne ABC.
- Slichter, P. (b. g.). *Tufted Hairgrass, Tufted Hair-grass*. Flora and Fauna Northwest. Pieejams <http://science.halleyhosting.com/nature/basin/poaceae/deschampsia/cespitosa.html>; skatīts 29.03.2024.

- Skujenieks, M. (1913). *Nacionālais jautājums Latvijā*. Pēterburga: A. Gulbis.
- Skujenieks, M. (1922). *Latvija. Zeme un iedzīvotāji*. Rīga: Valsts statistiskās pārvaldes izdevums.
- Skujiņa, V. (1972). Internacionālismi un internacionālie elementi latviešu valodas zinātniskajā terminoloģijā (sastatījumā ar krievu valodu). In A. Grabis (red.), *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873-1973*. Rīga: Zinātne, 331-346.
- Skujiņa, V. (1998). Noturīgais un mainīgais latviešu valodas tehnisko zinātņu terminoloģijā. *Tehnikas Apskats*, 132, 21-25.
- Skujiņa, V. (2002). *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi* (2. lab. un papild. izd.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Skujiņa, V., & Ķirīte, M. (2000). Termins vārdnīcā kā terminzinātnes attīstības un valodas bagātināšanas avots. *Starptautiskā konference „Latviešu grāmata un bibliotēka. 1525-2000”. 8.11.2000.-11.11.2000. Materiālu krājums, II*, 168-180.
- Stafecka, A. (2001). Sēļu novada leksika ģeolingvistiskā skatījumā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 55(5/6), 26-35.
- SV - Ozoliņš, E. (sakārt.), & Endzelīns, J. (red.). (1934). *Svešvārdu vārdnīca* (2. lab. un papild. izd.). Rīga: A. Gulbis.
- SVG - Mekons, F. (1878). *Svešu vārdu grāmata*.. Liepāja: V. Nimanis.
- Sviķe, S. (2021). Vēlreiz par terminu *augš* un vārdkopsterminu *augu valsts*: liecības speciālajā literatūrā, periodikā un vārdnīcās. *Valoda - 2012. Valoda dažādu kultūru kontekstā*, 31, 112-119.
- Šanskij, N. (1982). *Ētimoloģiskij slovar' russkogo jazyka* (t. II, vypusk 8). Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo Gosud. Universiteta.
- Ščucka, A. (2009). Derivatīvie kalki terminu sistēmā un lietojumā. *Terminoloģija un speciālā leksika lietojumā un sistēmā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 136. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*, 32-34.
- Štrāle, A. (2005). Dobeles apkārtnes mācītājmuižu bibliotēku un arhīvu liktenis 1905. gada revolūcijā: Augusta Bilenšteina liecība Dobeles evaņģēliski luteriskās baznīcas grāmatā. *Starptautiska konference „Informācija, revolūcija, reakcija: 1905-2005”. Materiālu krājums*, 76-82.
- Terminoloģijas Jaunumi - Botānikas terminoloģijas apakškomisijā apstiprinātie botānikas terminu veidošanas principi. (2004). *Terminoloģijas Jaunumi*, 10, 22-24.
- Tēzauris - *Tēzauris*. (2009-2023). (Sast. A. Spektors). LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija. Pieejams <https://tezauris.lv>; skatīts 06.01.2023.
- Trapencieris, P. (2020). Stradiņi un Latvijas Zinātņu akadēmija. *Latvijas Zinātņu akadēmijas Gadagrāmata 2020*, 19-23.

Veisbergs, A. (b. g.). *Latviešu-angļu vārdnīca*. Pieejams <https://letonika.lv/groups/default.aspx?g=2&r=10621033>; skatīts 06.01.2023.

Veisbergs, A. (2005). Tulkojumspiediens – guvums vai apdraudējums? *Latviešu valoda – robežu paplašināšana. Valsts valodas komisijas raksti, 1*, 181–201.

Zemzare, D. (1961). *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: LPSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība.

Ziemeļis, A. (1923). Barības skābešana lopiem. *Agronoma A. Bissenieka Latvijas Lauksaimnieku Kalendārs 1924*. Rīga: Latviešu Lauksaimnieku Ekonomiskā Sabiedrība, 90–91.

Zommers, K. (1981). *Ķīmijas rokasgrāmata*. Rīga: Zvaigzne.

ZTK – Loja, J. (red.). (1937). *Zinatņu terminu krājums*. Maskava: Prometejs.

ZTV – *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. (1922). Rīga: Izglītības ministrija.

ZuTV – Guļevska, D. (galv. red.). (2001). *Zinātnes un tehnoloģijas vārdnīca*. Rīga: Norden AB.

I T J K A W & ! A S R L
I Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
I Z C K , U G A H T J P
H & K & I S R & B H T
K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H Z C K , U G & Y N Q I

LATVIJAS MĀJVĀRDU VIENSKAITĻA UN DAUDZSKAITĻA FORMAS¹

Singular and Plural Forms of Latvian House-Names

■ ANTA TRUMPA

---

¹ Raksts sagatavots valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

ABSTRACT

Keywords:
*oikonyms,
house-names,
unification of
numerical forms,
influence of
literary language*

A large segment of Latvian oikonyms, or place names, are house-names, and the vast majority of Latvian house-names today are in the plural form. Such a dominance of the plural form of Latvian house-names has not always been observed; older collections of place names, house-name records in periodicals, and archive data support both singular and plural forms of house-names.

The aim of this paper is to outline the possible reasons and period of the unification of the numerical forms of Latvian place names and to define and characterize the earliest distribution areas of the numerical forms of household names based on the distribution maps of singular and plural forms of house-names.

The paper concludes that until the beginning of the 20th century there were several distinct areas in Latvia in terms of the use of the numerical forms of house-names: an area where the singular form occurred more frequently (Vidzeme and Lower Kurzeme), an area where the plural occurred more frequently (eastern Kurzeme and western Zemgale), an area of mixed usage with the dominant plural (the remaining part of Latvia, except Latgale).

Plural forms of house-names have been common in western Zemgale and eastern Kurzeme, and apparently the dominance of plural forms gradually began to spread throughout the territory of Latvia from these areas, wherever house-names were used.

The unification process of forms had begun at least by the end of the 19th century when the house-names in the singular were perceived as non-literary forms

and the plural began to dominate – initially in official documents and later in informal communication.

Although there is no law prescribing the use of the numerical form of house-names, the singular form has almost disappeared from house-names in the former areas of the singular, and it has not been revived. Currently, there are relatively few house-names in the singular.

Ievads

Lielu daļu no Latvijas oikonīmiem jeb apdzīvoto vietu nosaukumiem veido mājvārdi². Arī citur pasaulē oikodomonīma jeb mājas vai ēkas nosaukuma jēdziens nav svešs. Māju nosaukumi vēsturiski ir bijuši vai vēl šobrīd pastāv Skandināvijas valstīs, piemēram, Norvēģijā (Rygh, 1897–1936; Helleland, 2016) un Zviedrijā (Thorsell, 2017), tāpat arī Somijā (Lehikoinen, 2005), Nīderlandē, atsevišķos Vācijas reģionos (Kunze, 2000, 105), Austrijā, daļā Slovēnijas, piemēram, Augškarniolā (Klinar & Geršič, 2014), daļā Lielbritānijas, piemēram, Ziemeļvelsā (Pugh, 1954), un citur, no tuvākajiem kaimiņiem – Igaunijā (Kallasmaa, 2005). Daudzviet, piemēram, Dānijā, Zviedrijā, Igaunijā, Somijā, mājvārdu vēsture ir cieši saistīta ar uzvārdu vēsturi, proti, daudzi mājvārdi ir cēlušies no uzvārdiem, un otrādi. Tiesa, daļā šo valstu mājvārdi pamazām ir gandrīz izzuduši, saglabājoties uzvārdos un paliekot kā vēsturiska vai reģionāla parādība, piemēram, Zviedrijā mājvārdi pastāv tikai atsevišķos reģionos (Thorsell, 2017). Mājvārdu formas ziņā katrai valstij ir savas tradīcijas, piemēram, Igaunijā mājvārdiem ir raksturīgs vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīvs (Kallasmaa, 2005, 18), Augškarniolā vienskaitļa nominatīvs, bet dažkārt daudzskaitļa nominatīvs (Klinar & Geršič, 2014).

Citās tuvākā reģiona valstīs, kurās gadsimtiem ir pastāvējusi ciemu sistēma, piemēram, Lietuvā, Polijā, Krievijā, Baltkrievijā, mājvārdi ir ievērojami mazāk izplatīti. Arī daļā Latvijas, proti Latgalē, viensētas masveidā tika izveidotas tikai 20. gadsimta 20. gados, kad līdz ar zemes reformu aizsākās ciemu sadalīšana viensētās (Turlajs & Milliņš, 1998, 26–27).³

Vēsturnieks Edgars Dunsdorfs uzskatīja, ka Latvijā mājvārdi ir bijuši kopš 15.–16. gadsimta (Dunsdorfs, 1975, 67), taču arhīvu materiālos ir dati par iespējamiem Vidzemes mājvārdiem jau 14. un, iespējams, pat 13. gadsimtā (Turpat, 67).

² Latviešu onomastikā arī mājvārdus pieņemts uzskatīt par oikonīmiem, ar terminu *mājvārds* saprotot vietvārdu, „kas nosauc zemnieksētu (viensētu), retāk – cita tipa ēku vai ēku kompleksu (parasti lauku apvidū) ..” (VPSV, 267, 225).

³ Tiesa, arī Latgalē vēl pirms zemes reformas gandrīz katrā pagastā bija atsevišķas zemnieku sētas, kas neietilpa ciemā, un tām bija arī īpaši nosaukumi, tomēr tas bija izņēmums (sal. Turlajs & Milliņš, 1998, 26–27).

Nav jāveic padziļināts pētījums, lai novērotu, ka absolūtais vairākums Latvijas mājvārdu mūsdienās ir daudzskaitļa formā – vairāk ir mājvārdu vīriešu dzimtē, piemēram, *Ceriņi, Lejnieki, Akmeņkalni, Patkuļi, Liciši*, mazāk sieviešu dzimtē, piemēram, *Vīksnas, Gobas, Jaunkastaņas*, un vien pavisam neliela daļa – sieviešu vai vīriešu dzimtes vienskaitlī, piemēram, *Arkādija* un *Akmenszieds* (LĢia 2023). Tomēr šāda skaitļa formas vienvēidība Latvijas mājvārdos nav pastāvējusi vienmēr, par to liecina senāki vietvārdu vākumi, mājvārdu minējumi agrāko laiku periodikā, arhīvu materiāli.

Par to, ka noteiktā areālā Vidzemē agrāk mājvārdi lietoti galvenokārt vienskaitlī, savos onomastiskajos pētījumos par konkrētu apdzīvotu vietu mājvārdiem rakstījušas, piemēram, valodnieces Marta Rudzīte (par Braslavu – Rudzīte, 1963, 228; par Mazsalacu – Rudzīte, 1997, 249, 250) un Velta Rūķe-Draviņa (par Kauguriem – Rūķe-Draviņa, 1971, 148–150). Tomēr līdz šim nav bijis darbu, kas mēģinātu precīzi definēt plašākus areālus, kuros mājvārdu darināšana vienskaitlī agrāk ir bijusi ļoti izplatīta vai pat regulāra. Vienā no saviem pēdējiem onomastiskajiem izdevumiem – „Latvijas PSR vietvārdi” un konkrēti tā ievadā – Jānis Endzelīns atzinis: „Neesmu, diemžēl, izzinājis, kura skaitļa (vienskaitļa vai daudzskaitļa) formā parasti lietā zemnieku mājvārdus atsevišķās vietās” (Endzelīns, 1956, XI).

Raksta mērķis ir ieskicēt iespējamās Latvijas vietvārdu formu unifikācijas iemeslus un laiku un, balstoties uz pētījumā izveidotajām mājvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa formu izplatības kartēm, definēt un raksturot agrākos mājvārdu skaitļa formu izplatības areālus.

Raksta sākumā atspoguļota latviešu presē 20. gadsimta pašā sākumā notikusi diskusija par mājvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa formām, kas dod norādes gan par formu unifikācijas sākuma laiku, gan par iespējamiem tās iemesliem. Balstoties uz J. Endzelīna un Jura Plāķa 20. gadsimta 20.–30. gadu vietvārdu izdevumiem, raksta centrālajā daļā komentētas Latvijas mājvārdu skaitļa formu izplatības kartes, savukārt raksta nobeigumā raksturots skaitļa formas lietojums mājvārdos no 20. gadsimta 20.–40. gadiem līdz mūsdienām.

1. Diskusija par mājvārdiem 20. gadsimta sākuma presē

20. gadsimta sākumā vēl nebija izdoti apjomīgi vietvārdu krājumi, kas aptvertu datus par visu Latvijas teritoriju. 19. gadsimta beigās Latvijas vietvārdus vāca Augusts Bilenšteins, tomēr viņa vākums palika rokrakstā līdz J. Endzelīna vietvārdu krājuma „Latvijas vietu vārdi” (Endzelīns, 1922; 1925) un J. Plāķa krājuma „Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi” (Plāķis, 1936; 1939) izdošanai – abos šajos darbos tika ietverta arī vismaz daļa no A. Bilenšteina krājuma.

Kaut arī vēl nebija lielu vietvārdu publicējumu, interese par vietvārdiem un to lietojumu šajā laikā, kad notika aktīva rakstu valodas normēšana, bija sakāpināta. Par to liecina kultūras darbinieku un valodnieku diskusija presē par vietvārdiem un jo īpaši muižu vārdiem un mājvārdiem. Diskusija divu gadu garumā (1911–1913) publicēta laikrakstā „Dzimtenes Vēstnesis”.⁴ Tajā aplūkots arī mājvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa formu jautājums, kur vienskaitļa formu aizstāvji tās atzinuši par konkrētos novados pareizajām mājvārdu formām, savukārt to noliedzēji tās uzskatījuši par izlokšņu parādību, kurai jāpiekāpjas literāro daudzskaitļa formu priekšā.

1911. gadā rakstnieks Kažoku Dāvis (īstajā vārdā Dāvids Pelcs), kurš ir cēlies no Smiltenes, laikraksta „Dzimtenes Vēstnesis” rakstā „Nepareizi muižu nosaukumi Vidzemē”, kas iznāca vairākos turpinājumos piecos laikraksta numuros, ir kritizējis „avīžniekus”, ka tie vietvārdus lieto, neievērojot attiecīgā novada valodas īpatnības, īpaši uzsvērdams arī mājvārdu nepareizu lietošanu: „Smiltenē un apkārtējās draudzēs, lielākā apgabalā līdz Siguldai .. citkārt un vēl pa lielākai daļai tagad visus māju jeb ciematu vārdus lietoja vienskaitlī, tā ka Lībiets, Sniķeris, Daudziets, Kalacs nozīmēja ir māju, ir saimnieku. Tādēļ gadus 50 atpakaļ neviens neteica: es dzīvoju Lībiešos, Sniķeros, Daudziešos, Kalacos, kā tagad raksta un runā modes cilvēki, bet es dzīvoju Lībieša mājā jeb pie Lībieša” (Kažoku [Dāvis], 1911 [Nr. 242]).

⁴ Dati par diskusiju meklēti vietnē <http://www.periodika.lv/>.

Raunā dzimušais rakstnieks un grāmatizdevējs Rudzišu Pēteris (īstajā vārdā Pēteris Bērziņš) 1912. gadā rakstā „Ģeografiskie nosaukumi Vidzemē” minējis pretēju viedokli, uzskatot, ka vienskaitļa lietojums mājvārdos ir tāda pati izloksnes parādība kā „es ešu redzeš” un „es neešu gāš”, proti, izskaužama „aplamība”: „Visa Kurzeme un lielākā daļa Vidzemes jau pa laikam māju nosaukumus lieto tikai daudzskaitlī, kālab rauneniešiem un smilteniešiem cits neatliekas kā pieslieties vispārībai” (Rudzišu [Pēteris], 1912 [Nr. 41]). Turklāt raksta autors diezgan ticami apgalvo, ka daudzskaitļa formas pārņem mājvārdus tādēļ, ka pats vārds *mājas* latviešu valodā ir daudzskaitlī, aptverot ne tikai dzīvojamo ēku, bet arī dažādas saimniecības ēkas – kūti, riju, klēti. Viņš arī uzskata, ka „mājvārdu vienskaitlis nemaz nav īsti latvisks. Vienskaitlis sastopams tikai tanīs apgabalos, kur nojaušams stiprs līvu un igauņu valodas pārspēks .. Man šķiet, ka še pāreja no vienskaitļa uz daudzskaitli ir panākums, progress, jo tas ir kopējs ar visu citu Latviju” (Turpat).

Tajā pašā gadā arī „Dzimtenes Vēstnesī” tēmai pievērsies valodnieks Pēteris Šmits, kurš, kā izrādās, pirmais rosinājis Kažoku Dāvi aizsākt šo diskusiju un ir ar rakstnieku vienisprātis. Mājvārdu un citu vietvārdu dažādībai ir veltīts P. Šmita raksts trīs turpinājumos „Par vietu nosaukumiem”, kurā viņš argumentēti kritizējis mājvārdu skaitļa formu unifikācijas tendences: „Vietu nosaukumi, kas ir tautā iesakņojušies un saskan ar latviešu rakstu valodas fonētiku un gramatiku, nekādā ziņā nav turāmi par nepareiziem. Turpretī būtu gan nepareizi visus Latvijas vietu vārdus sagrozīt pēc viena šablona .. Kā Rīgu mēs nesaucam par Rīgām un Limbāžus par Limbāzi, tā arī Kursulis [mājvārds] lai paliek par Kursuli un Liepiņi par Liepiņiem” (Šmits, 1912 [Nr. 95]). P. Šmits arī oponentē Rudzišu Pēterim par mājvārdu vienskaitļa formu nelatviskumu: „Var uzstādīt arī pavisam pretēju hipotēzi, ka senie latvieši nosaukuši savas mājas tikai vienskaitlī, jo šādus māju vārdus lieto taisni Vidzemes vidienā, kur vislabāki ir uzglabāties senais trejādais vokāļu gaņums” (Turpat). Nobeigumā autors secinājis: „Lai nu tas viss būtu kā būdams, bet tomēr mums būtu jāturās pie tā principa, ka vietu vārdi patvaļīgi nav grozāmi, lai tie nu būtu īsti latviešu, vai arī aizņemti vārdi” (Turpat).

Šī diskusija par Vidzemes vietvārdiem ļauj izteikt pieņēmumu par to, ka mājvārdu skaitļa formu unifikācija sākusies 19. gadsimta beigās, jo 1911. un 1912. gadā rakstnieki atceras, ka pirms 50 gadiem, proti, 19. gadsimta 60. gados, Raunā un Smiltēnē mājvārdus vēl lietoja tikai vienskaitlī.⁵ No rakstnieku un valodnieku savstarpējās domu apmaiņas arī var nojaust, ka šo procesu rosinājusi rakstu valodas izplatība un tas, ka daļa sabiedrības uzskatīja izlokšņu parādības (šajā gadījumā – mājvārdus vienskaitlī) par kaut ko nevēlamu, kas jāaizstāj ar pārējā Latvijā dominējošu formu. Diskusija arī nedaudz ieskicē iespējamo mājvārdu vienskaitļa formas izplatības areālu – ir minēta teritorija Vidzemē starp Smiltēni un Siguldu.

Gan šajos, gan arī citos „Dzimtenes Vēstneša” rakstos vairākkārt izskanēja aicinājums sūtīt valodniekiem pareizās, tautā lietotās vietvārdu, t. sk. mājvārdu, formas, savukārt valodnieku uzdevums būtu apkopot un izdot visaptverošu vietvārdu vākumu. Tieši Kažoku Dāvja publikācijas ierosināts, J. Endzelīns 1911. gada beigās rakstā „Piezīmes par muižu vārdiem un vietu nosaukumiem vispārī” aicināja vākt vietu vārdus: „Zin. Komisija varētu tādus vietu vārdu sakopojumus – pa apriņķiem sakārtotus – publicēt savos rakstu krājumos. Mēs valodnieki savu palīgu un padomu tam darbam neliegsim. Un pašus vietu vārdus varētu pa brīvdienām sakrāt, piemēram skolnieki un studenti savos apgabalos un iesūtīt Zin. Komisijai” (Endzelīns, 1911). P. Šmits jau 1912. gadā solīja, ka par mājvārdu „izdošanu rūpēsies Zinību Komisija” (Šmits, 1912 [Nr. 98]). Savukārt kāds J. K. rakstā „Par latviešu vietu nosaukumiem” ierosināja: „Kad valodnieki būs minētos vārdus noskaidrojuši, tad vietu vārdus varēs kā pielikumu ievietot no Milēnbaha sastādāmā vārdnīcā, pēc kuŗa tad varēs visi rīkoties ..” (J. K., 1913).

⁵ Lai arī šī raksta uzdevums nav noteikt, cik sens ir mājvārdu lietojums vienskaitlī Vidzemē, tomēr jāpiemin, ka jau 18. gadsimta arhīvu materiālos fiksēti mājvārdi vienskaitlī, piemēram, Smiltēnes 1753.–1759. gada draudzes locekļu sarakstos (LVVA 6737. f., 1. apr., 1. l.) Blomes muižā blakus tolaik tradicionālajām vāciskajām bezgalotnes formām ir arī mājvārdi vienskaitlī: *Bahzīs, Drawneeks, Kaŗawihrs, Klehtneeks, Kurmis, Kukkulis, Ūuhfulis* (sal. *Ūzulis* Blomē Endzelīns, 1922, 69), *Zeekurs* u. c. (<https://www.raduraksti.arhivi.lv/>). Arī M. Rudzīte atzīst, ka Braslavā tradīcija mājvārdus lietot vienskaitlī bijusi jau 18. gadsimtā (Rudzīte, 1963, 228).

2. Mājvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa formas J. Endzelīna un J. Plāķa vietvārdu izdevumos

2.1. J. Endzelīna „Latvijas vietu vārdi”

J. Endzelīns nāca no pagasta, kurā mājvārdus darināja vienskaitlī, proti, no Kauguriem, viņa dzimto māju vārds bija „Mičkēns”, un 1913. gadā „Programmā izlokšņu aprakstiem”, kas bija paredzēta izlokšņu vācējiem, lūgts arī noskaidrot, vai mājvārdus konkrētajā izlokšnē lieto vienskaitlī vai daudzskaitlī (Endzelīns, 1912–1913/1974, 415).

20. gadsimta 20. gadu sākumā, kad beidzās Pirmais pasaules karš un Latvija ieguva neatkarību, J. Endzelīns atgriezās Latvijā un sāka īstenot seno nodomu – savākt Latvijas vietvārdus. Diemžēl uz 1911. gada un arī vēlākiem aicinājumiem atsaucās tikai daži entuziasti, kuru vārdi ir publicēti „Latvijas vietu vārdu” 1. daļas „Vidzemes vārdi” ievadā. Ar šiem vākumiem nepietika, tādēļ nolūkā iegūt pēc iespējas plašāku vietvārdu materiālu zinātnieks aptaujāja Latvijas Armijas karavīrus, konkrētu izlokšņu pārstāvjus, ja bija nepieciešams, arī pats personīgi devās ekspedīcijās uz pagastiem (it īpaši, vācot materiālu „Latvijas vietu vārdu” 2. daļai – Kurzemes un Latgales vietvārdus). Jau minētajā ievadā J. Endzelīns atzina, ka „būtu bijis vēlams sadabūt visus vārdus vietējās izlokšnes formā. Bet tas būtu ļoti grūti izdarāms, jo rakstu valoda ir jau lielā mērā izskaudusi izlokšņu īpatnības”, turklāt karavīri lielākoties piederot pie jaunākās paaudzes, kura vairs labi nepārzina izlokšni. Liela daļa no savāktajiem vietvārdiem bija tieši mājvārdi, un J. Endzelīns konstatēja, ka diemžēl ne vienmēr ir izdevies noskaidrot, kuros pagastos mājvārdus lieto vienskaitlī, kuros daudzskaitlī, tādēļ pieļāva, ka atsevišķos gadījumos informācija var būt kļūdaina (Endzelīns, 1922, 5).

Neraugoties uz kaismīgo diskusiju 20. gadsimta sākuma presē un vienskaitļa formu aizstāvju pārliecinošajām publikācijām, jau aizsākušos mājvārdu skaitļa formu unifikācijas procesu nebija iespējams apturēt. Jāatzīst, ka laikā, kad J. Endzelīns savāca vietvārdus un tos publicēja, mājvārdu oficiālajā lietojumā arvien vairāk sāka dominēt daudzskaitļa formas un visi vietvārdu vākumi (izņemot J. Plāķa darbu), kas bijuši pēc tam, rāda arvien lielāku daudzskaitļa formu dominanci. Tādēļ, balstoties tieši uz

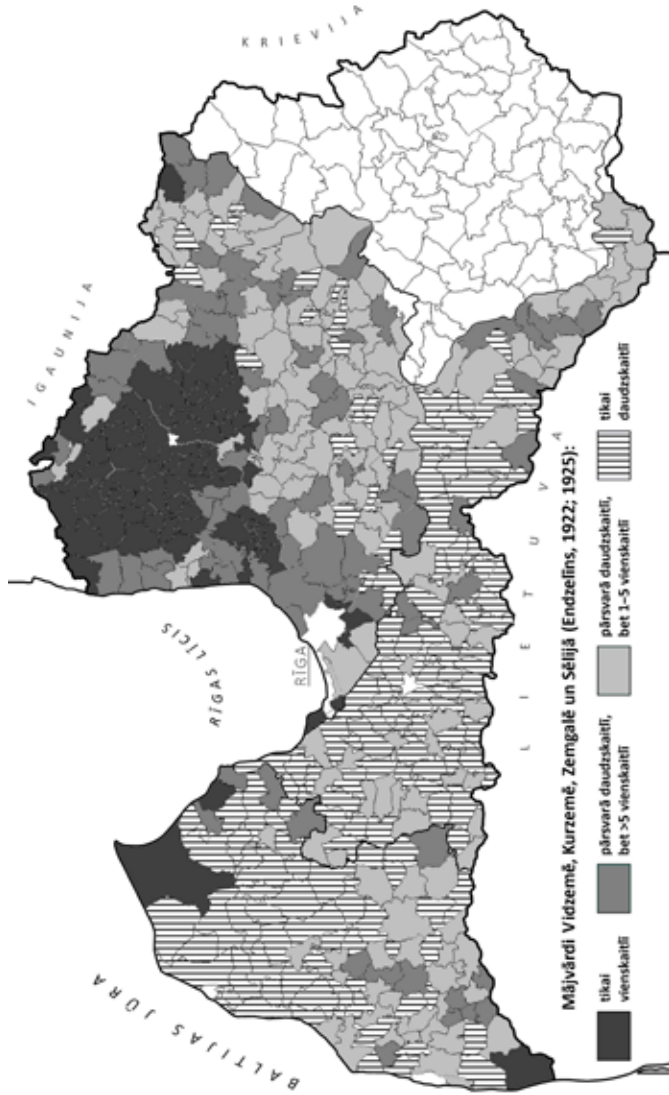
šo 100 gadus veco J. Endzelīna darbu un uz 10 gadus jaunāko J. Plāķa vākumu, šajā pētījumā tika izveidotas Latvijas mājvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa formu kartes ar mērķi noteikt agrākos mājvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa formu areālus.

Pētījumā visi pagasti, kuru mājvārdi ir publicēti J. Endzelīna darbā, tika sadalīti 4 lielās grupās (sk. karti 1. attēlā):

- 1) pagasti, kuros visi vai gandrīz visi mājvārdi ir vienskaitlī (kartē iezīmēti tumši pelēki);
- 2) pagasti, kuros lielākā daļa mājvārdu ir daudzskaitlī, bet lielāks skaits, vismaz 5, bet nereti 20 vai 30 mājvārdu, ir vienskaitlī (kartē iezīmēti vidēji pelēki);
- 3) pagasti, kuros vienskaitlī ir mazāk nekā 5 mājvārdi (kartē iezīmēti gaiši pelēki);
- 4) pagasti, kuros mājvārdi ir darināti tikai un vienīgi daudzskaitlī (kartē iezīmēti ar vertikālām svītrām).

Kaut gan J. Endzelīna darbā ir iekļauti arī Latgales vietvārdi, t. sk. mājvārdi, 1. attēla kartē Latgales mājvārdi nav ietverti tādēļ, ka:

- 1) Latgalē vēsturiski mājvārdi ir bijuši tikai sporādiski, jo mājas lielākoties ir bijušas apvienotas ciemos ar vienu kopīgu nosaukumu;
- 2) 20. gadsimta 20. gadu agrārreformas laikā piešķirtie mājvārdi ilgstoši ir bijuši un daudzviet vēl tagad ir tikai oficiālajā lietojumā, paši iedzīvotāji tos nelieto (sīkāk sk. Turlajs & Milliņš, 1998, 27; Stafecka, 2010, 83; Griķe, 2020) un sarunvalodā mājas biežāk sauc neoficiālajos nosaukumos, kas atvasināti, piemēram, no īpašnieka vārda, uzvārda vai nodarbošanās (sīkāk sk. Stafecka, 2009);
- 3) J. Endzelīns darba „Latvijas vietu vārdi” 2. daļas „Kurzemes un Latgales vārdi” priekšvārdā atzīst, ka „ne visur ir apzīmēts apdzīvotās vietas raksturs (ciems vai māja)” (Endzelīns, 1925, 4).

1. ATTEĻS. Vienskaitļa un daudzskaitļa formas Vidzemes, Kurzemes, Ziemeļē un Sēlijas mājvārdos⁶ (Endzelīns, 1922; 1925)⁷

⁶ Latviešu dialektoloģijā un onomastikā (arī šajā rakstā) izmantots 1939. gada dalījums pagastos, kas sakrīt ar latviešu izlokšņu tradicionālo iedalījumu, bet nav identisks J. Endzelīna „Latvijas vietu vārdos” izmantotajam iedalījumam (LVV, XII), tādēļ šajās kartēs pagastu robežas ir nosacītas un atsevišķos gadījumos „Latvijas vietu vārdu” pagasta atbilstība 1939. gada administratīvajam iedalījumam izsecināta, balstoties uz komentāriem J. Endzelīna „Darbu izlasē” un Latvijas vietvārdu vārdnīcas kartotēku.

⁷ Visas kartes šajā rakstā zīmējis Edmunds Trumpa.

Apkopojot datus kartē (sk. 1. attēlu), ir redzams noteikts nepārtraukts areāls Vidzemes ziemeļos, ziemeļrietumos un centrālajā daļā, kurā J. Endzelīna vietvārdu vākšanas brīdī mājvārdi vietējā izrunā lietoti gandrīz tikai vienskaitlī. Regulārs vienskaitlis mājvārdos ir ne tikai raksta sākumā atspoguļotajā diskusijā minētajā Raunā, Smiltēnē un Siguldā, bet arī daudzos citos pagastos samērā plašā teritorijā Vidzemē, piemēram, Ainažos, Baižkalnā, Burtniekos, Dikļos, Duntē, Jērcēnos, Krimuldā, Lēdurgā, Limbažos, Pālē, Raiskumā, Rūjienā, Sējā, Trikātā, Turaidā, Vainižos, Valmierā. Baižkalnā bijuši, piemēram, šādi mājvārdi: *Aņdrēns, Bitmetis, Stukis, Ķeša, Raūska* (Endzelīns, 1922, 7), Ainažos: *Abads, Lepiks, Meļnkalns, Spiņdzēle, Visteīce* (Turpat, 88), Sējā: *Braīska, Jēnis, Kalējs, Ķupis, Mežgailis, Skrallis, Vāvere* (Turpat, 58, 59).

1. attēla kartē redzams, ka diezgan plašās šim areālam blakus esošās teritorijās – gan uz austrumiem, gan uz dienvidiem, bet jo īpaši Pierīgā –, lai gan dominē daudzskaitļa formas, tomēr vienskaitlis mājvārdos nav retums. Tātad agrāk, visticamāk, vienskaitļa areāls bijis vēl plašāks. Kā pierādījums tam, iespējams, ir arī daži patālu no nepārtrauktā vienskaitļa areāla esoši pagasti, kuros mājvārdi sastopami lielākoties vienskaitlī, proti, Mārkalnē Latvijas ziemeļaustrumos: *Asvenieks, Blāķis, Eglenieks, Priekšene, Pūncene* (Endzelīns, 1922, 77, 78) un Slokā, piemēram: *Aņtiņš, Baūska, Bigaunis, Ķīris, Mīkuts, Stūris* (Turpat, 61). Par plašāku apgabalu, kurā pirms J. Endzelīna vākuma mājvārdi darināti vienskaitlī, var liecināt arī arhīvu materiāli (sal. valodnieces Dzintras Paegles pētījumu par Suntažiem – Paegle, 2014, 93).

Jo tālāk uz Vidzemes dienvidiem un austrumiem, jo vairāk tādu pagastu, kuru mājvārdos dominē daudzskaitļa formas, tomēr gandrīz visur sastopami vismaz daži mājvārdi vienskaitlī. Vidzemē gandrīz nekad daudzskaitlī nav bijuši mājvārdi, kuros pēdējais komponents ir *-kalns, -muiža, -krogs* vai kāds cits agrākais nomenklatūras vārds, piemēram, *Vāverkalns* Bērzaunē (Endzelīns, 1922, 7), *Kāuliņāre* Cesvainē (Turpat, 8), tādēļ, apkopojot informāciju par mājvārdu formām, pagasti, kuros visi mājvārdi ir daudzskaitlī, bet mājvārdi ar komponentu *-kalns, -krogs, -purvs, -muiža* u. c. ir vienskaitlī, tomēr ir pieskaitīti pie regulārā daudzskaitļa pagastu grupas un iezīmēti ar vertikālām svītrām. Tāpat vienskaitlī lielākoties bija mājvārdi, kas norāda uz iedzīvotāja nodarbošanos, piemēram, *Dravnieks, Mucenieks* Cesvainē (Turpat),

Ķesteris Ļaudonā (Endzelins, 1922, 20), *Melderītis* Gaujienā (Turpat, 72). Iespējams, vismaz daļā gadījumu šeit var runāt par metonīmisku nozīmes pārnēsumu, kad mājas īpašnieka nodarbošanās nosaukums tiek pārņests uz viņa mājas nosaukumu. Daudzskaitlī netika pārvērsti arī svešādi, vietējai videi neparasti, no ārvalstīm pārņemti vārdi, piemēram, *Aleksandrija* Kosā (Turpat, 16), *Tirānija* Rankā (Turpat, 25), *Florete Dolē* (Turpat, 38), *Londonē* un *Parīzē* Gaujienā (Turpat, 72).

Raksta sākumā minētajā diskusijā par mājvārdu pareizību kā teritorija, kur mājvārdus lieto vienskaitlī, minēta tikai daļa Vidzemes, tomēr pētnieki atzīst, ka šī parādība, kaut mazāk izplatīta, ir bijusi pazīstama arī citur Latvijā. Valodniece Benita Laumane min, ka mājvārdu vienskaitļa formas ir lietotas arī ārpus Vidzemes, piemēram, Rucavā (Laumane, 2011, 52).

J. Endzelīna vietu vārdu krājums tiešām apliecina regulāru vienskaitli Rucavas mājvārdos: *Biters*, *Bruža*, *Katužs*, *Ķepis*, *Maņgulis*, *Pagrabs*, *Plūģis* (Endzelīns, 1925, 44). Lai gan vietvārdu vākumā Dundagas mājvārdi galvenokārt ir daudzskaitlī, tomēr J. Endzelīns zemsvītras piezīmē rakstījis: „Māju vārdi Dundagā lietojami isti tikai vienskaitlī E.” (Turpat, 145), tādēļ arī šis pagasts iezīmēts tumši pelēks. Kartē, kas veidota, balstoties uz J. Endzelīna „Latvijas vietu vārdu” datiem, ir redzams daļēja vienskaitļa lietojuma izplatības apgabals Lejaskurzemē un Sēlijā un daudzskaitļa dominances apgabals Zemgalē un daļā Kurzemes. Šie areāli vēl izteiktāk ir redzami kartē, kas veidota, apkopojot J. Plāķa darba datus, un aplūkota raksta turpinājumā.

2.2. J. Plāķa „Latvijas vietu vārdi un pavārdi”

Balstoties uz J. Plāķa 1936. un 1939. gadā izdotā darba „Latvijas vietu vārdi un pavārdi, I: Kurzemes vārdi, II: Zemgales vārdi”, ir izveidota vēl viena mājvārdu skaitļa formu izplatības karte. Diemžēl Vidzemes un Latgales vietvārdus J. Plāķis pirms Otrā pasaules kara paspēja savākt, bet nepaguva publicēt un tie izdoti netika, tādēļ uz J. Plāķa darbu balstītā karte atspoguļo tikai Kurzemes, Zemgales un Sēlijas datus.

J. Plāķis, atšķirībā no J. Endzelīna, vietvārdus vāca pamatā no vietējiem mežsargiem, iespējams, vidējās un vecākās paaudzes cilvēkiem, un, lai

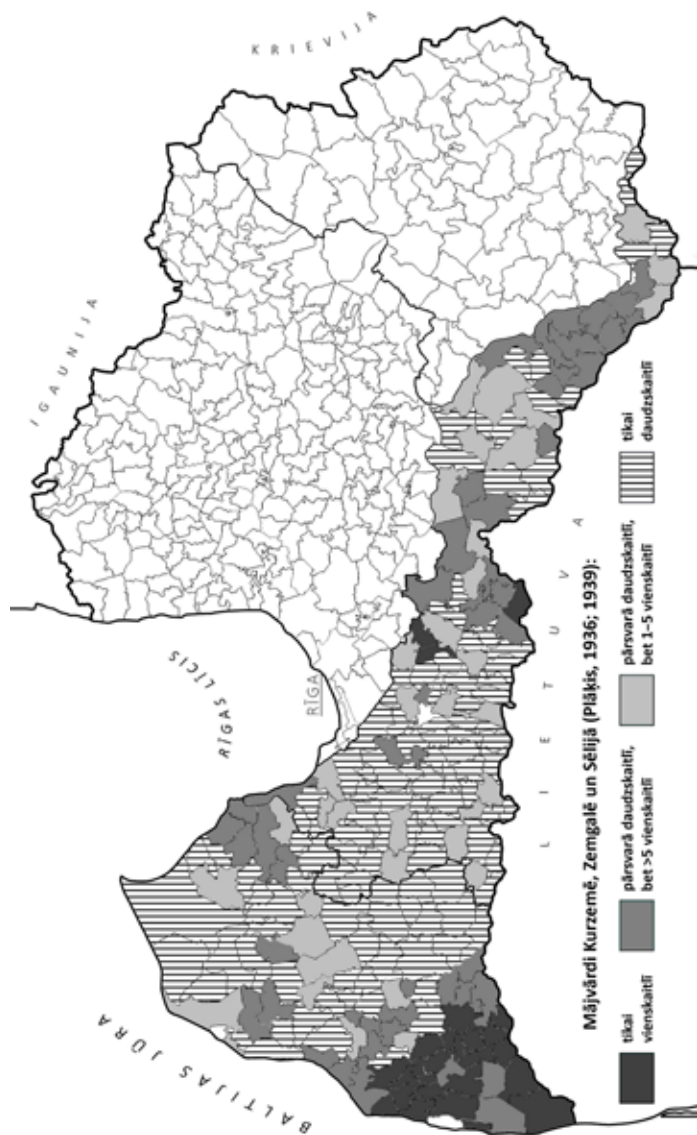
gan grāmatas priekšvārdā autors piemin faktu, ka „arī vecākie iedzīmtie teicēji jau parādūši runāt grāmatu valodu – sevišķi tas sakāms par Kurzemi ..” (Plāķis, 1936, 5), tomēr, iespējams, tieši atšķirīgais datu ievākšanas veids arī nosaka acīmredzamās atšķirības abās kartēs – J. Plāķa vārdnīcas dati rāda plašāku mājvārdu vienskaitļa formu izplatību Kurzemē, Zemgalē un Sēlijā (sk. 2. attēlu).

Šajā kartē skaidrāk nekā uz J. Endzelīna datiem balstītajā kartē ir redzami konkrēti vienskaitļa un daudzskaitļa lietojuma areāli. Kompakts vienskaitļa formu areāls veidojas Lejaskurzemē, valodas ziņā specifiskā teritorijā, kurā saglabājusies seniskāka gramatikas sistēma, tāpat ir daudz leksikas īpatnību (par to sk., piem., Bušmane, 2004, 303; Ozola & Markus-Narvila, 2021). Arī mājvārdu skaitļa formas ziņā Lejaskurzeme acīmredzami atšķiras no apkārtējiem reģioniem – atšķirībā no J. Endzelīna savāktajiem datiem J. Plāķa darbā regulārs vienskaitlis mājvārdos fiksēts ne tikai Rucavā, bet faktiski arī visā pārējā Lejaskurzemē un pat nedaudz aiz tās robežām – Dunikā, Kalētos, Gramzdā, Aizviķos, Purmsātos, Priekulē, Asītē, Virgā, Bunkā, Krotē, Vecpilī, Durbē, Gaviezē, Grobiņā, Pērkonē, Medzē, Ziemupē, Vērgalē, Dunalkā, Cīravā, Aisterē un Rāvā. Rucavā fiksēti, piemēram, šādi mājvārdi: *Dejus*, *Gruņdulis*, *Čecis*, *Ķepis*, *Paleja* (Plāķis, 1936, 97), Asītē: *Cērps*, *Dižpidžis*, *Līģis*, *Mežiņš*, *Vistiņš* (Turpat, 13), vairākos no šiem pagastiem māju nosaukumus veido vienskaitļa ģenitīva forma, kas, iespējams, sakrīt ar saimnieka uzvārdu⁸, + nomenklatūras vārds *mājas*, piemēram, Kalētos: *Akšeļa mājas* (mūsdienās daudzskaitlī *Akšeļi* – LĢIA 2023), *Kļava mājas*, *Pūces mājas*, *Špuņa mājas* (Plāķis, 1936, 37).

Visticamāk, arī Kurzemē, tāpat kā Vidzemē, senāk pagastu, kuros sistemātiski lietots vienskaitlis mājvārdos, ir bijis vairāk. Par to liecina gan virzienā uz ziemeļiem no Lejaskurzemes esošā „josla” ar pagastiem, kuros dominē mājvārdi daudzskaitlī, bet ir fiksēti vismaz pieci mājvārdi vienskaitlī, gan arī jau minētā J. Endzelīna zemsvītras piezīme par Dundagas pagastu.⁹

⁸ Valodnieces Kristīne Kapiņa un B. Laumane raksta: „Rucavas uzvārdi bieži vien sakrīt ar pagasta mājvārdiem (līdzīgi kā tas ir citviet Latvijā), tādēļ dažkārt bez rūpīgām dokumentu un arhīvu materiālu studijām grūti pateikt, kurš no abiem lietojumiem bija pirmais” (Kapiņa & Laumane, 2007, 321).

⁹ Tiesa, J. Plāķis vienskaitlī Dundagas mājvārdos nefiksē (Plāķis, 1936, 251, 252).

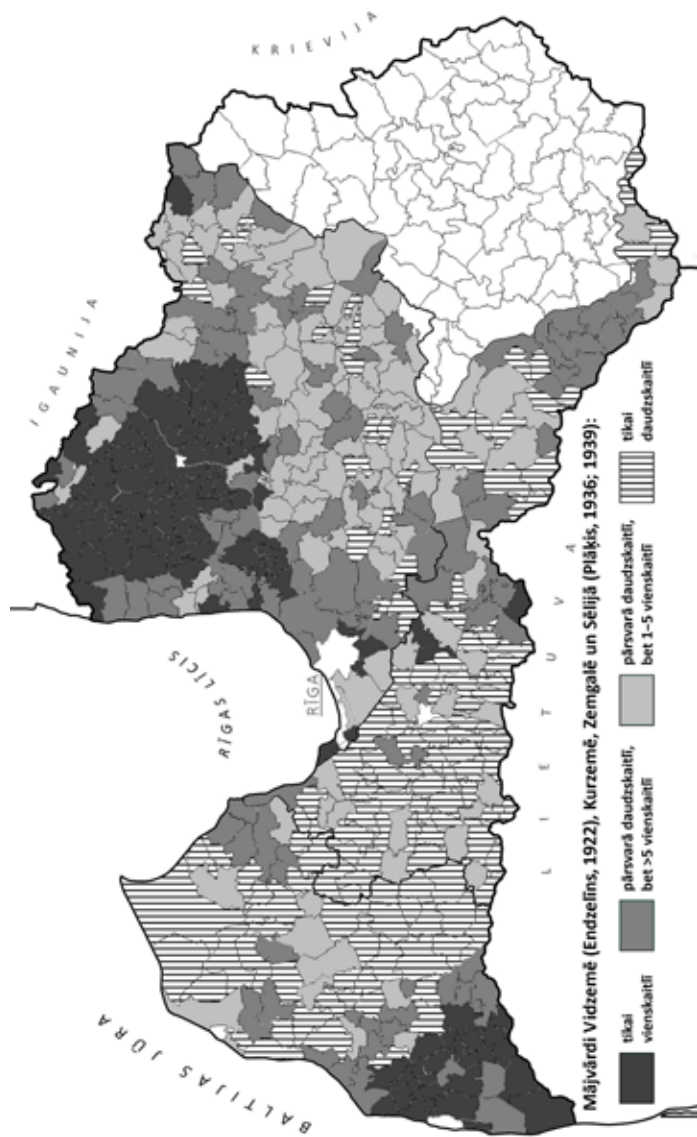
2. **ATĒLS.** Vienskaitļa un daudzskaitļa formas Kurzemes, Zemgales un Sēlijas mājvārdos (Plāķis, 1936; 1939)

Tieši vienskaitļa formu regularitāte Lejaskurzēmē liek apšaubīt Rudziņu Pētera pagājušā gadsimta sākumā izteikto viedokli par to, ka mājvārdu vienskaitlī ir nelatviski un tā ir igauņu vai lībiešu valodas ietekme. Drīzāk jāpiekrīt P. Šmita hipotēzei par vienskaitļa formām kā senākām latviešu mājvārdu formām.

2. attēla kartē izceļas vēl viens areāls – Sēlija, bijušais Ilūkstes apriņķis, kurā, kā atzīst J. Plāķis savas grāmatas Zemgalei veltītās daļas priekšvārdā, dažādos vēstures posmos ir notikusi „iedzīvotāju etniskā maiņa un jaukšanās, muižu sadalīšana mājās un sādžās un sādžu un māju savienošana muižās un pusmuižās – pie tam ar stipru iedzīvotāju tautības maiņu” (Plāķis, 1939, 213). Sēlijā, atšķirībā no apkārtnējiem reģioniem, lai gan nav pagastu, kuros būtu bijis sistemātisks vienskaitļa lietojums mājvārdos, tomēr nav arī daudzskaitļa formas absolūtas dominances. Piemēram, Prodē blakus mājvārdiem daudzskaitlī: *Čakstes, Dūdeļi, Eglēs, Jūsteli* fiksēti arī mājvārdu vienskaitlī: *Grāuss, Krīvāns, Mikuzs, Rudó^aks, Viliškis* (Turpat, 298, 299). Tiesa, vienskaitļa formas galvenokārt ir nelatviskas cilmes mājvārdiem, kas, visticamāk, ir bijušie muižu vai ciemu nosaukumi, nevis mājvārdu, piemēram, Dmenes pagastā blakus mājvārdiem daudzskaitļa formā minēti tādi onīmi kā *Majaks, Paršņovka, Pustoška, Taržaks* (Turpat, 285), no šiem onīmiem līdz mūsdienām ir saglabājušies nosaukumi *Paršņovka, Pustoška* un *Taržaks*, un tie visi apzīmē ciemus (LĢia 2023).

2. attēla kartē ir spilgti redzams vēl viens areāls – teritorija, kurā ir vismazāk mājvārdu vienskaitlī un virkne pagastu vispār bez mājvārdiem vienskaitlī, proti, Rietumzemgale un Austrumkurzeme. Var izteikt pieņēmumu, ka šis reģions ir sākotnējā teritorija, kurā mājvārdu tika saukti lielākoties daudzskaitlī un no kura šī tendence agrāk vai vēlāk izplatījās pa visu Latviju, pamazām izstumjot vienskaitļa formas kā dialektālas.

Apvienojot J. Endzelīna Vidzemes vietvārdu vākumu un J. Plāķa Kurzemes un Zemgales vākumu, ir izveidota vēl viena karte, kas rāda Latvijas mājvārdu skaitļa formu izplatību pirms 90–100 gadiem (sk. 3. attēlu).

3. ATTELS. Vienskaitļa un daudzskaitļa formas Latvijas mājvārdos (izņemot Latgali) (Endzelins, 1922; Pļākis, 1936; 1939)

Laikā, kad J. Endzelīns un J. Plāķis izdeva savus Latvijas vietvārdu vākumus, mājvārdu skaitļa formu unifikācija, visticamāk, bija jau diezgan izteikta, tādēļ šī karte rāda jau tobrīd izzūdošus faktus. Kamēr informanti vietvārdu vācējiem vēl minēja vienskaitļa formas, oficiālajā lietojumā, dažādos sarakstos dominēja daudzskaitļa formas. Acīmredzot arī sākotnējā iecere vietvārdus, to vietējās formas savākt un publicēt vienuviet vārdnīcā, lai vietvārdu lietotāji (piem., karšu izdevēji, dažādu oficiālo sarakstu – adrešu, telefona grāmatu – izdevēji) zinātu, kā pareizi vietvārds jāraksta, īstenojās tikai daļēji.

3. Mājvārdu skaitļa formas 20. gadsimta 20.–40. gados oficiālajā lietojumā

Rakstā par Mazsalacas mājvārdiem valodniece M. Rudzīte ir vērsusi uzmanību uz to, ka Voldemāra Salnā un Aleksandra Maldupa sakārtotajā izdevumā „Lauksaimnieku un citu zemes īpašnieku adrešu grāmata” publicētie Mazsalacas pagasta mājvārdi skaitļa ziņā atšķiras no vietējo iedzīvotāju 20. gadsimta vidū nosauktajiem mājvārdiem (Rudzīte, 1997, 247).

Izlases veidā aplūkojot minētajā adrešu grāmatā daļu no Vidzemes regulārā mājvārdu vienskaitļa reģiona pagastiem – Ainažus, Baižkalnu, Burtņiekus, Dikļus, Dunti, Jērcēnus, Krimuldu, Lēdurgu, Limbažus, Raiskumu, Raunu, Rūjienu, Sēju, Smilteni, Trikātu, Turaidu, Vainižus un Valmieru –, redzams, ka visos šajos pagastos, atšķirībā no J. Endzelīna vākuma, mājvārdi publicēti galvenokārt daudzskaitlī (Salnais & Maldups, 1931). Var novērot jau iepriekš rakstā minēto tendenci – pat tad, ja visi pārējie mājvārdi pārvērsti daudzskaitlī, tie, kuru sastāvā ietilpst agrākais nomenklatūras vārds, atstāti vienskaitlī, piemēram, Ainažos – visi mājvārdi daudzskaitlī, bet *Ezerkalns*, *Linurga* vienskaitlī (Turpat, 124), Raiskumā – visi mājvārdi daudzskaitlī, bet *Rožkalns*, *Jaunkalns* vienskaitlī (Turpat, 107), tomēr arī tā ir drīzāk sporādiska parādība, lielākoties arī šādi mājvārdi ir daudzskaitlī. Diezgan konsekventi minētajos pagastos vienskaitlī ir nosaukumi ar komponentu *-muiža*, *-skola*, *-krogs*, kas, visticamāk, arī apzīmē nevis

zemniekmājas, bet attiecīgās iestādes. Starp aplūkotajiem pagastiem izceļas Lēdurga, kurā no 140 adresēm 12 ir vienskaitlī (neskaitot adreses ar komponentu *-muiža*, *-skola*, *-urga*, *-kalns* utt.): *Puika*, *Vecmelsa*, *Pauda*, *Kompa*, *Luša*, *Mateika*, *Valle*, *Šitca*, *Kliesmete*, *Villa* (Salnais & Maldups, 1931, 43, 44).

Izlasses veidā tika aplūkoti arī Kurzemes regulārā mājvārdu vienskaitļa reģiona pagasti: Aistere, Asīte, Cīrava, Dunika, Durbe, Kalēti, Krote, Medze, Pērkone, Priekule, Purmsāti, Rāva, Rucava, Vecpils, Ziemepe. Visos šajos pagastos, izņemot Ziemupi, gandrīz visi mājvārdi pierakstīti daudzskaitlī. Apstiprinājās K. Kapiņas un B. Laumanes iepriekš šajā rakstā jau citētais novērojums, ka Rucavā uzvārdi daudzviet sakrīt ar mājvārdiem. Ne tikai Rucavā, bet arī vairākos citos Lejaskurzemes pagastos liela daļa mājvārdu ir darināta no uzvārda, bet mājvārdi pierakstīti daudzskaitlī (J. Plāķa vākumā šajos gadījumos gan uzvārds, gan mājvārds sakrita – abi bija vienskaitlī), piemēram, Rucavā: *Brūže* uzv. *Brūžos* mā, *Bružis* uzv. *Bružos* mā, *Cinkus* uzv. *Cinkās* mā, *Dejus* uzv. *Dejās* mā, *Trumpiks* uzv. *Trumpikos* mā (Salnais & Maldups, 1931, 290–295) un Dunikā: *Bunka* uzv. *Bunkās* mā, *Baliņš* uzv. *Baliņos* mā, *Brizga* uzv. *Brizgās* mā, *Dīķis* uzv. *Dīķos* mā, *Jakovļevs* uzv. *Jakovļevos* mā, *Lauksargs* uzv. *Lauksargos* mā (Turpat, 267–269). Starp visiem aplūkotajiem Lejaskurzemes pagastiem izceļas Ziemepe, kurā no 109 adresēm 43 ir daudzskaitlī, pārējās ir vienskaitlī, lielākoties darinātas no īpašnieka uzvārda savienojumā ar komponentu *mazmāja*, piemēram, *Birznieks* uzv. *Birznieka mazmājā* mā (Turpat, 301).

Arī Sēlijas mājvārdi nav izņēmums – Prodes mājvārdi, kas Plāķa vietvārdu vākumā ir vienskaitlī – *Grāuss*, *Rudó'ks*, *Viliškis* (Plāķis, 1939, 298, 299), šajā adresu grāmatā ir daudzskaitlī – *Grauži*, *Rudaki*, *Viliški* (Salnais & Maldups, 1931, 543–545).

Valsts statistiskās pārvaldes darbinieku V. Salnā un A. Maldupa sastādītā „Lauksaimnieku un citu zemes īpašnieku adresu grāmata” rāda, kāds bija oficiālais mājvārdu lietojums 20. gadsimta 30. gados, tomēr atsevišķu pagastu dati (Lēdurga, Ziemepe) vēl vismaz daļēji rāda reālo lietojumu, kas sakrīt ar J. Endzelīna un J. Plāķa vākumu.

Oficiālais vietvārdu lietojums 20. gadsimta 20.–40. gados redzams arī kartēs.¹⁰ Pirmās neatkarīgās Latvijas laika kartēs, piemēram, 1934. gada Latvijas ceļu un pagastu robežu kartē (LCPR) un 1935. gada Latvijas kartē (L), mājvārdi galvenokārt ierakstīti daudzskaitlī, arī Vidzemes un Lejaskurzemes regulārā mājvārdu vienskaitļa areālā. Tomēr ir arī izņēmumi, piemēram, 1920.–1940. gadu Latvijas armijas kartē (LA) Vidzemes regulārā mājvārdu vienskaitļa areālā un Rucavas pagastā mājvārdi atainoti vienskaitlī, lielākoties sakrītot ar J. Endzelīna „Latvijas vietu vārdu” datiem. Šo novērojumu apstiprinājis arī E. Dunsdorfs: „Endzelīna mājvārdu sarakstu izlietoja Latvijas armijas štāba ģeodēzijas un topogrāfijas daļa, publicējot 1:75.000 mēroga karšu lapas”¹¹ (Dunsdorfs, 1975, 47).

Pēckara gados mājvārdi jau visā Latvijā rakstīti galvenokārt daudzskaitlī, tā tas ir, piemēram, 1945. gada Latvijas PSR administratīvo robežu kartē (krievu valodā) (AR).

Šis nelielais apskats apstiprina mājvārdu daudzskaitļa formu dominanci oficiālajos dokumentos un kartēs 20. gadsimta 20.–40. gados.

4. Mājvārdu skaitļa formas 20. gadsimta 50.–80. gados

Oficiālajā lietojumā padomju gados arvien izteiktāk tika ignorēti mājvārdu vienskaitļa formu areāli. Piemēram, 1950. gada Latvijas PSR administratīvā iedalījuma kartē (AIE) gandrīz visi mājvārdi ir doti daudzskaitlī, arī agrākā regulārā vienskaitļa areālos Lejaskurzēmē un Vidzemē. Tiesa, ir daži izņēmumi – piemēram, *Lankutis* mā Dunikā (mūsdienās *Lankuti* vs LĢia 2023), *Rocis* mā Liepā (mūsdienās *Roči* vs LĢia 2023).

Liecības par mājvārdu lietojumu runātajā valodā 20. gadsimta 50.–80. gados sniedz Latvijas vietvārdu vārdnīcas kartotēka (LVVK),

¹⁰ Karšu materiāls skatīts vietnē vesture.dodies.lv, kartes.lndb.lv/.

¹¹ Ši tomēr nav vienīgā karte, kurā ir ietverti mājvārdi vienskaitļa formā – atšķirībā no daudzajām 19. gadsimta un 20. gadsimta sākuma kartēm vācu un krievu valodā arī Matīsa Siliņa latviski izdotajās kartēs vismaz Vidzemes mājvārdu vienskaitļa areālā mājvārdi ir atspoguļoti vienskaitlī (sk. Siliņš, 1894).

kurā var novērot atšķirības starp dažādu desmitgažu ekspedīciju vākumiem, proti, jo jaunāks vākums, jo lielāka daudzskaitļa formu dominānce.

Piemēram, Limbažos Vidzemē, agrākajā mājvārdu vienskaitļa areālā, 20. gadsimta 50.–70. gados ir bijušas divas vietvārdu ekspedīcijas – 1957. un 1979. gadā. Vairāki mājvārdi, kas vēl 1957. gada ekspedīcijā ir pierakstīti vienskaitlī, piemēram, *Ampērmanis z*, *Apšleja z*, *Aūgsrēnškins z*, 1979. gadā ir fiksēti jau daudzskaitlī, piemēram, *Ampermaņi mz*, *Apšlejas z*, *Augšrēnškini z*. Tomēr arī 1957. gada ekspedīcijā ne visi mājvārdi pierakstīti vienskaitlī, daļa jau tad ir pierakstīta daudzskaitlī, piemēram, *Aūsmas js*, *Avuōtiņi js*, apstiprinoties V. Rūķes-Draviņas un M. Rudzītes novērotajai tendencei, ka pagastos, kuros ir regulārs vienskaitlis vecsaimniecību nosaukumos, jaunsaimniecību nosaukumi jau darināti daudzskaitlī (Rūķe-Draviņa, 1971, 148-150; Rudzīte, 1997, 249, 250).

Nereti pagastos, kuros mājvārdi jau lielākoties darināti daudzskaitlī, mājvārda vienskaitļa ģenitīva forma ilgāk saglabājusies āru vārdos. Jaunburtņiekos 1965. gadā vietvārdu ekspedīcijā mājvārdos lielākoties dominē daudzskaitlis, piemēram, *Gaiķi mā*, *Kalnieši mā*, *Dāviņi mā*, tomēr nav reti tādi nosaukumi kā *Dāviņa pļava*, paskaidrojumā jau minot mājvārdu daudzskaitlī: „Nosaukumu dabūja no „Dāviņu” mājām”, vai arī *Ķeizara tilts*: „Nosaukumu dabūja no mājām, kuras sauca „Ķeizari””. Līdzīga parādība novērojama arī pēc deviņiem gadiem, proti, 1974. gada vākumā ir fiksēts mājvārds *Dam̃bji* daudzskaitlī, bet meža nosaukums *Dam̃bja meš*: vienskaitļa ģenitīvā¹². Vēl viena interesanta tendence – vietvārdu vācēji apdzīvotu māju vārdus pierakstījuši daudzskaitlī, bet vairs neeksistējošu māju vārdus – vienskaitlī. Tā vienskaitlī ir doti, piemēram, šādi onīmi: *Burapse* bij. mā, *Beņķis* bij. mā, *Burlaks* bij. mā, *Ceplis* bij. mā.

Līdzīga situācija, proti, vienskaitļa formu samazinājums salīdzinājumā ar J. Endzelīna un jo īpaši ar J. Plāķa vākumu, ir novērojama arī Lejaskurzemes ekspedīciju vākumos. Priekulē 1976. gada vākumā visi mājvārdi pierakstīti

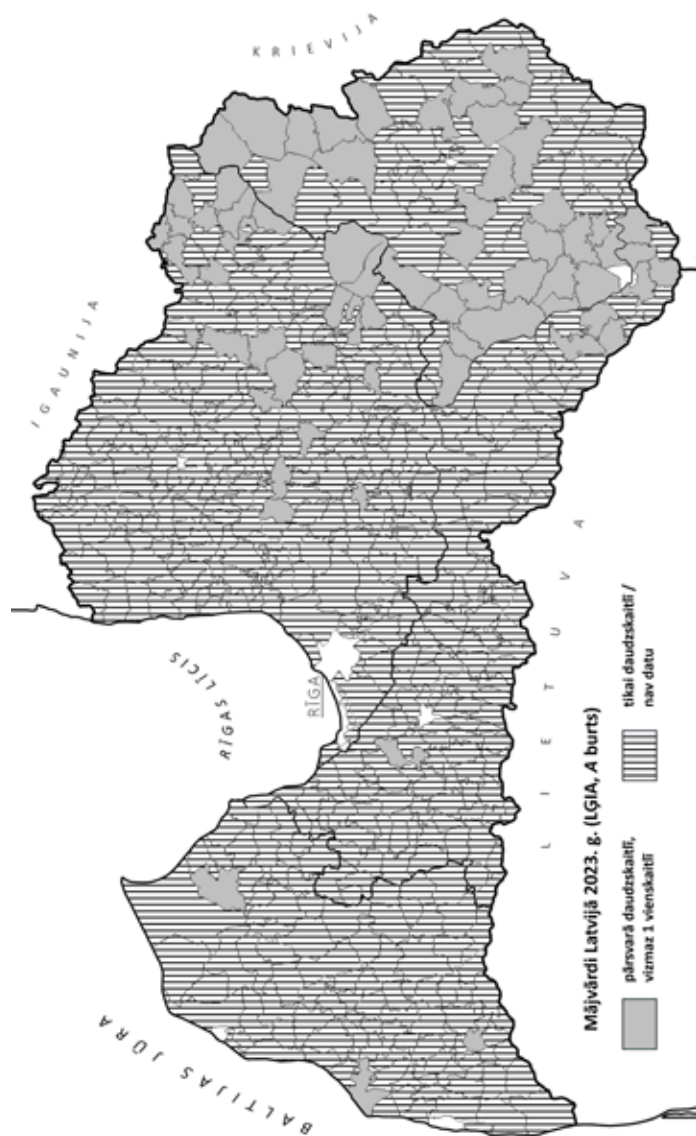
¹² Tiesa, šajā gadījumā, kad vietvārdu vācējs nav minējis saistību ar mājvārdu, iespējams, ka meža nosaukuma pamatā tiešām ir kāds netālu esošs dambis, nevis mājvārds vienskaitlī.

daudzskaitli un tikai daži vienskaitli, piemēram, nelatviskais *Āltajs*, bet arī šeit dažkārt blakus mājvārdam daudzskaitli, piemēram, *Žiņtari*, ir pierakstīts mikrotoponīms, kura viens no komponentiem ir mājvārds vienskaitļa ģenitīvā, piemēram, *Žiņtara mežs*, tas pats vērojams arī Asītē, kur 1977. gada ekspedīcijā lielākoties mājvārdi pierakstīti daudzskaitli, piemēram, *Ēņdruši*¹³, bet ir fiksēts mikrotoponīms *Ēndruša mežs* ar mājvārdu vienskaitļa ģenitīvā. Arī Ziemupē 1964. gadā tikpat kā nav mājvārdu vienskaitļa nominatīvā, bet ir ne mazums vārdkopnosaukumu ar komponentu *māja* vai *būda*, kur pirmais komponents (kas, visticamāk, sakrīt ar esošā vai agrākā mājas īpašnieka uzvārdu) ir vienskaitļa ģenitīvā, piemēram, *Garšila māja*, *Aņderšuona būda* bij. mz. Rucava ir vienīgais pagasts Lejaskurzemē, kurā regulāru vienskaitli mājvārdos rādīja J. Endzelīna vākums, tomēr arī Rucavā 20. gadsimta 60.–70. gadu ekspedīcijās mājvārdiem galvenokārt reģistrētas daudzskaitļa formas. Tiesa, vairāki mājvārdi vienskaitli Rucavā tomēr fiksēti, piemēram, 1965. gadā *Aņtuō-nišķis* mz, *Āpšūtniēks z*, *Bar·binis* js, *Brēmeris* mz, savukārt 1967. gada ekspedīcijā ir ne mazums mājvārdu, kurus veido īpašnieka uzvārds vienskaitļa ģenitīvā un nomenklatūras vārds *māja*, piemēram, *Cepleniēka māja*. Savukārt 1972. gada vākumā jau vairs tikpat kā nav mājvārdu vienskaitli – ne nominatīva, ne ģenitīva formās. Rucavas vākumi ir uzskatāms piemērs, kā mājvārdu lietojums vienskaitli pamazām izzudis arī no runātās valodas.

5. Mājvārdu skaitļa formas mūsdienās

Oficiālajā lietojumā mūsdienās Latvijas mājvārdos dominē daudzskaitļa formas, arī agrākajā mājvārdu vienskaitļa areālā. Izanalizējot Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāzē (LĢia 2023) esošos viensētu nosaukumus, kas sākas ar burtu A, proti, 3954 mājvārdus jeb aptuveni 1/18 daļu no visiem 70 248 datubāzē esošajiem viensētu nosaukumiem, redzams, ka mājvārdu vienskaitļa formas ir tikai 148 gadījumos jeb aptuveni 3,74 % gadījumu, turpretī daudzskaitļa formas sastopamas 3806 mājvārdiem jeb 96,26 %.

¹³ Abos šajos gadījumos, protams, nav izslēgta arī saistība ar iespējamu meža īpašnieka uzvārdu, kas sakrīt ar mājvārdu.

4. **ATĒLS.** Vienskaitļa un daudzskaitļa formas Latvijas mājvārdos 2023. gadā (LĢIA 2023, A burts)¹⁴

¹⁴ Arī šajā kartē mājvārdu lokalizācija ir aptuvena, jo mūsdienu administratīvais iedalījums atšķiras no 1939. gada administratīvā iedalījuma.

Starp vietvārdu datubāzē ietvertajiem un izanalizētajiem 148 mājvārdiem vienskaitlī, kas sākas ar burtu A, 80 mājvārdi jeb 54 % ir no Latgales, 39 mājvārdi jeb 26 % ir fiksēti Alūksnes un Madonas novadā, atlikušie 20 % pārējā Latvijas teritorijā, tostarp pavisam nedaudzi bijušajos vienskaitļa areālos Vidzemē un Lejaskurzemē.

Šos datus attēlojot kartē (sk. 4. attēlu), redzama pavisam citāda aina, nekā tā bija pirms 100 gadiem, gaiši pelēki iezīmēti tie pagasti, kuros ir vismaz viens mājvārds vienskaitlī, kas sākas ar burtu A. Kā redzams, lai arī maz, tomēr tādi ir sastopami Latgalē, Ziemeļaustrumvidzemē un nedaudz Sēlijā. Interesanti, ka, piemēram, no diviem Bebrenes mājvārdiem, kas sākas ar burtu A un kas LĢGIA Vietvārdu datubāzē ir ierakstīti vienskaitlī, proti, *Akmeņupe*, *Alkšņupe* (LĢGIA 2023), viens – *Akmiņupe* – tiešām ir vienskaitlī arī J. Plāķa 1939. gada Sēlijas vākumā (Plāķis, 1939, 280), resp., Sēlijā vienskaitlis atsevišķos mājvārdos tiešām varētu būt pārmantots no agrākiem laikiem, kā to rāda arī rakstā iepriekš analizētais Sēlijas vietvārdu materiāls.

Latgalē salīdzinoši biežāk sastopamās vienskaitļa mājvārdu formas mūsdienās varbūt ir skaidrojamas ar to, ka Latgale kā teritorija, kurā agrāk tikpat kā nebija mājvārdu tradīcijas, nav bijusi tik ļoti pakļauta „spiedienam” mājvārdu formas lietot tikai daudzskaitlī.

Nav datu par rakstītu un publicētu likumu, kas būtu noteicis mājvārdu lietojumu daudzskaitlī. M. Rudzīte gan savā rakstā piemin šādu, domājams, nerakstītu „normu”: „... grūti būs likvidēt kaut kad ieviestu normu, ka visi mājvārdi rakstāmi daudzskaitlī, arī tais novados, kur tos lieto vienskaitlī” (Rudzīte, 1997, 252). Visticamāk, tas bija dabisks valodas attīstības process, ko ietekmēja rakstu valodas formu izplatīšanās. Šī tendence aizsākās jau 20. gadsimta sākumā vai vēl senāk un oficiālajā lietojumā notika dažu desmitgažu laikā 20. gadsimta pirmajā pusē, tautas valodā lēnām un pakāpeniski noritēja līdz 20. gadsimta beigām. Šo parādību var novērot arī mūsdienās – lai arī oficiālajos sarakstos un kartēs agrākajos regulāra mājvārdu vienskaitļa areālos vairs tikpat kā nav novērojams vienskaitlis mājvārdos un arī vietvārdu vākumos jau pirms 50 gadiem ir fiksētas galvenokārt daudzskaitļa formas, tomēr izloksnes runātāji šo lietojumu vēl nav pilnībā aizmirsuši. Tā 2023. gadā 51 gadu vecs informants no Bērzaines, agrākā Jaunburtņieku pagasta

teritorijas, lai arī atzina, ka neviens mājvārdus vienskaitlī vairs nesauc, vēlāk brīvā sarunā vienskaitļa formu lietoja.

A.: *Greideris aizbrauca uz Dzintaru.*

B.: *Uz Dzintaru?*

A.: *Jā, uz Dzintaru* (sal. *Dzintari* vs Bērzaines pagastā LĢia 2023).

Arī Kauguros 2023. gadā informanti, vaicāti par mājvārdu skaitli, atzina, ka vienskaitlis mājvārdos vairs nav pazīstams, tiek lietots tikai daudzskaitlis, tomēr sarunās mājvārdu vienskaitļa forma visai bieži izskanēja āru vārdos, piemēram, *Romas leja* (sal. *Romas* vs Kauguru pagastā LĢia 2023), *Skāmas purvs* (sal. *Skāmas* vs Kauguru pagastā LĢia 2023).

M. Rudzīte savā rakstā uzsvērusi: „Manuprāt, skaitļa ziņā būtu jāievēro novada īpatnības” (Rudzīte, 1997, 252). Jau šajā tūkstošgadē ir bijuši mēģinājumi leģitimēt mājvārdu vienskaitļa formas, piemēram, 2003. gadā laikrakstā „Latvijas Vēstnesis” publicēti Valsts valodas centra ieteikumi „Par ciemu, viensētu, ēku un citu vietu nosaukumu (vietvārdu) veidošanu, rakstību un lietošanu oficiālos dokumentos”, un tajos pie Vispārīgajiem principiem minēts šāds punkts: „5. Veidojot jaunus vai oficiāli apstiprinot esošos nosaukumus, vēlams ņemt vērā vietējās nosaukumu veidošanas tradīcijas un novada izrunas īpatnības. Piemēram, *Dižmeži, Balgāļi* – Kurzemē; *Mičķēns, Plācis, Nēķins, Zeltiņš, Idus, Kolberģis* – Vidzemē” (VVC ieteikumi). Tomēr šis acimredzot ir palicis tikai kā labi domāts ieteikums bez reālas ietekmes, jo 2023. gadā LĢia Vietvārdu datubāzē vienīgais no piemērā minētajiem mājvārdiem (pārējie ir ciemu nosaukumi) ir dots daudzskaitļa formā *Mičķēni* (LĢia 2023).

Secinājumi

Līdz 20. gadsimta sākumam Latvijā mājvārdu skaitļa lietojuma ziņā pastāvēja vairāki atšķirīgi areāli: vienskaitļa areāls Vidzemē (ziemeļu–dienvidu virzienā: no Latvijas un Igaunijas robežas līdz Sējai, Kārļiem, Taurenei, Raunai; rietumu–austrumu virzienā: no Rīgas līča līdz Trikātai, Bilskai, Smiltenei) un Lejaskurzemē (starp Baltijas jūru

un Latvijas un Lietuvas robežu, no Rucavas līdz Ziemepei, Cīravai, Vecpiliņ, Asītei), daudzskaitļa areāls Kurzemes austrumos un Zemgales rietumos, jaukta lietojuma areāls ar daudzskaitļa dominanci pārējā Latvijas daļā, izņemot Latgali.

Iespējams, ka mājvārdu vienskaitļa areāls agrāk ir bijis vēl lielāks, visticamāk, vienskaitļa lietojums mājvārdos nav saistīts ar lībiešu, igauņu vai citu valodu ietekmi un tā ir universāla parādība, kas bijusi raksturīga arī latviešiem. Arī pagastos, kuros dominējušas mājvārdu daudzskaitļa formas, mājvārdi vienskaitlī nav bijis retums, it īpaši tādi, kuru sastāvā ir kāds bijušais nomenklatūras vārds, piemēram, *kalns, urga*.

Daudzskaitļa formas mājvārdos ir bijušas izplatītas Zemgales rietumos un Kurzemes austrumos, no šīm teritorijām acīmredzot daudzskaitļa formu dominance pamazām sākusi izplatīties visā Latvijas teritorijā, kur vien bijuši mājvārdi.

Formu vienādošanās process sācies vismaz 19. gadsimta beigās, kad vienskaitlis mājvārdos tika uztverts kā neliterāra forma un sāka dominēt daudzskaitlis – sākotnēji oficiālajos dokumentos, vēlāk arī neoficiālajā saziņā. Ilgāk mājvārdu vienskaitlis saglabājies no mājvārdiem darinātajos āru vārdos.

Iespējams, pareizs ir jau 20. gadsimta sākumā izteiktais pieņēmums, ka daudzskaitlis sācis dominēt arī tādēļ, ka latviešu valodā pats nomenklatūras vārds *mājas* ir daudzskaitlī, ar to agrāk saprotot ne tikai dzīvojamo ēku, bet arī pārējās lauku sētā ietilpstošās ēkas.

Kaut arī nav tāda likuma, kas noteiktu mājvārdu skaitļa formas lietošanu, tomēr vienskaitlis no mājvārdiem agrākajos mājvārdu vienskaitļa areālos ir tikpat kā izzudis un nav atjaunojies. Šobrīd mājvārdu vienskaitlī ir salīdzinoši maz, lielākoties Latgalē.

SAĪSINĀJUMI

bij. – bijušais

js – jaunsaimniecība

uzv. – uzvārds

mā – māja

mz – maza zemniekmāja

vs – viensēta

z – sena zemniekmāja (izveidota ne
vēlāk par Pirmo pasaules karu)

LITERATŪRA

AIE – *Latvijas PSR [administratīvais iedalījums]*. [Karte]. (1950). Pieejams <https://kartes.lndb.lv/viewer/map?b=7&x=2683938&y=7748574&z=8&h=456759>.

AR – *Latvijskaja SSR: administratīvnē granicy – na 1 marta 1945 g.* [Karte]. (1945). Pieejams <https://kartes.lndb.lv/viewer/map?b=7&x=2683938&y=7748574&z=8&h=677485>.

Bušmane, B. (2004). Lejaskurzemes izlokšņu dotumi un pētījumi latviešu valodniecībā. In B. Laumane (zin. red.), *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Liepāja: LiePA, 180–184.

Dunsdorfs, E. (1975). Vidzemes mājvārdu vecums. In *Archivs. Raksti par latviskām problēmām* (III sēj.). Melbourne: Pasaules brīvo latviešu apvienība, Kārļa Zariņa fonds.

Endzelīns, J. (28.12.1911.). Piezīmes par muižu vārdiem un vietu nosaukumiem vispārī. *Dzimtenes Vēstnesis*, 299.

Endzelīns, J. (1922). *Latvijas vietu vārdi, I: Vidzemes vārdi*. Rīga: A. Gulbis.

Endzelīns, J. (1925). *Latvijas vietu vārdi, II: Kurzemes un Latgales vārdi*. Rīga: A. Gulbis.

Endzelīns, J. (1956). *Latvijas PSR vietvārdi, I: A–J*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Endzelīns, J. (1974). Programma izlokšņu aprakstiem. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (II sēj.). Rīga: Zinātne, 404–415. (Pirmizdevums: 1912–1913)

Griķe, A. E. (2020). Tensions between House and Place Names: An Anthropological Case Study of Grāveri. In L. Balode, & K. Čišangš (atb. red.), *Onomastikas pētījumi II*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 95–111.

Helleland, B. (2016). The Great Onomastic Divide in Norway: The Standardizing Problem of Settlement (Farm) Names after 400 Years of Danish Influence. *Names and Their Environment. Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences*. Glasgow,

- 25–29 August 2014. Vol. 4: Theory and Methodology, *Socio-onomastics*, 51–59.
- J. K. (19.12.1913). Par latviešu vietu nosaukumiem. *Dzimtenes Vēstnesis*, 293.
- Kallasmaa, M. (2005). Estonian Settlement Names. *Settlement names in the Uralian languages. Onomastica Uralica*, 3, 17–33.
- Kapiņa, K., & Laumane, B. (2007). Rucavnieku uzvārdi (semantiskais aspekts). *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja: LiePA, 320–362.
- Kažoku, D[āvis]. (17.10.1911.; 19.10.1911.; 20.10.1911.; 21.10.1911.; 22.10.1911.). Nepareizi muižu nosaukumi Vidzemē. *Dzimtenes Vēstnesis*, 239–243.
- Klinar, K., & Geršič, M. (2014). Traditional House Names as Part of Cultural Heritage. *Acta geographica Slovenica*, 54(2), 411–420. Pieejams <http://dx.doi.org/10.3986/AGS54409>.
- Kunze, K. (2000). *dtv-Atlas Namenkunde: Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH.
- L - *Latvijas karte*. [Karte]. (1935[1936]). Pieejams <https://kartes.lndb.lv/viewer/map?b=7&x=2683938&y=7748574&z=8&h=91941>.
- LA - 1920–1940 *Latvijas armijas 75K*. [Karte]. (1920–1940). Pieejams <https://vesture.dodies.lv/#m=10/56.91950/24.16786&l=J/LA75>.
- Laumane, B. (2011). *Kāja un mārķāja: vārda lietojuma lauks*. Liepāja: Liepājas Universitāte.
- LCPR - Latvija. Šoseju un zemesceļu departaments. (1934). *Latvijas ceļu un pagastu robežu karte ar valsts mežiem*. [Karte]. Rīga: Valsts papīru spiestuve. Pieejams <https://kartes.lndb.lv/viewer/map?h=49415&b=7&x=2739000&y=7734854&z=7>.
- Lehikoinen, L. (2005). Finnish House Names and Their Connection with Surnames. *Settlement names in the Uralian languages. Onomastica Uralica*, 3, 7–16.
- LĢia 2023 - *Vietvārdu datubāze* (8. izd.). (b. g.). Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra. Pieejams https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.sakt.
- LVV - Balode, S., & Hirša, Dz. (sast.). (2017). *Latvijas vietvārdu vārdnīca. Saba-Sēža*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- LVVA 6737. f., 1. apr., 1. l. - *Smiltenes draudzes locekļu saraksti*. (1753–1759). Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6737. fonds, 1. apraksts, 1. lieta.
- LVVK - *Latvijas vietvārdu vārdnīcas kartotēka*. Glabājas LU Latviešu valodas institūtā.
- Ozola, I., & Markus-Narvila, L. (2021). *Valoda. Laiks. Lejaskurzeme*. Liepāja, Rīga: Liepājas Universitāte, LU Latviešu valodas institūts.

- Paegle, Dz. (2014). Suntažu pagasta māju nosaukumi un personvārdi 20. gadsimta sākumā (pēc Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāliem). *Baltu filoloģija*, 23(2), 87–99.
- Plāķis, J. (sast.). (1936). Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, I: Kurzemes vārdi. *Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija*, 4(1), 1–303.
- Plāķis, J. (sast.). (1939). Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, II: Zemgales vārdi. *Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija*, 5(5), 213–528.
- Pugh, D. H. (1954). House and Farm Names in North Wales. *Names: A Journal of Onomastics*, 2(1), 28–30.
- Rudzišu, P[ēteris]. (20.02.1912.; 21.02.1912.). Ģeogrāfiskie nosaukumi Vidzemē. *Dzimtenes Vēstnesis*, 41; 42.
- Rudzīte, M. (1963). Jaunākie mājvārdi Braslavā. *Latviešu valodas jautājumi. Pēteris Stučka Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti*, 35 (5A laid.), 217–231.
- Rudzīte, M. (1997). Izloksne vietvārdos. In A. Blinkena (zin. red.), *Savai valodai: Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklim Rūdolfram Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.
- Rūķe-Draviņa, V. (1971). *Place Names in Kauguri County, Latvia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Rygh, O. (1897–1936). *Norske Gaardnavne* (Vol. I–XIX). Kristiania: W. C. Fabritius & sønners bogtrikkeri.
- Salnais, V., & Maldups, A. (1931). *Lauksaimnieku un citu zemes īpašnieku adresu grāmata*. Rīga: Valters un Rapa.
- Siliņš, M. (1894). *Vidzemes speciālkarte (3. lapa)*. Rīga: A. Štāla litogrāfija. Pieejams <https://kartes.lndb.lv/viewer/image-map?h=34472>.
- Stafecka, A. (2009). Ieskats Naurānu neoficiālais mājvārdos. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 13(1), 317–325.
- Stafecka, A. (2010). Apdzīvoto vietu nosaukumi latviešu valodas izloksnes. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 64(3/4), 80–89.
- Šmits, P. (26.04.1912.; 27.04.1912.; 30.04.1912.). Par vietu nosaukumiem. *Dzimtenes Vēstnesis*, 95; 96; 98.
- Thorsell, E. (2017). The Farm Names of Dalarna. *Swedish American Genealogist*, 37(4), Article 26. Pieejams <https://digitalcommons.augustana.edu/swensonsag/vol37/iss4/26>.
- Turlajs, J., & Milliņš, G. (1998). *Latvijas apdzīvotās vietas: klasifikācija, vērtēšanas kritēriji, ciemu saraksts, kartes*. Rīga: Apgāds Jāņa sēta.
- VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

VVC ieteikumi – Par ciemu, viensētu, ēku un citu vietu nosaukumu (vietvārdu) veidošanu, rakstību un lietošanu oficiālos dokumentos. Valsts valodas centra ieteikumi. (07.05.2003.).
Latvijas Vēstnesis, 79 (28.05.2003.).

KĀ LOKA DARBĪBAS VĀRDUS ĒST UN GULĒT DAŽĀS DZIĻAJĀS LATGALISKĀJĀS IZLOKSNĒS¹

**How to Conjugate the Verbs
to Eat and *to Sleep* in Some of
the Deep Latgalian Sub-dialects**

- DACE MARKUS
- ANNA VULĀNE

---

¹ Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

ABSTRACT

Keywords:

*High
Latvian dialect,
Latgalian
sub-dialects,
morphology,
phonetics,
verb*

This article compares the use of the verbs *to eat* and *to sleep* in four deep Latgalian sub-dialects of the High Latvian dialect – Ziemers and Veclaicene from North-East Vidzeme and Dricāni and Gaigalava from Latgale.

When studying the deep Latgalian sub-dialects, one faces the challenge that the same linguistic unit tends to differ, both phonetically and morphologically, not only within one dialect or group of sub-dialects, but also within one sub-dialect or neighbouring sub-dialects. Typically, sub-dialect dictionaries and dialect atlases provide the transposed form as the basic unit, thereby losing the original specific phonetic and morphological form of the variant spoken in the sub-dialect in published sources. Furthermore, The Program for Data Collection for the Latvian Dialect Atlas (LVDApr, 1954) does not require a full paradigm of present tense forms for many verbs, such as the word *to sleep*.

This article identifies the common and distinct phonetic and morphological characteristics of the verbs *to eat* and *to sleep*, which could be useful in determining both isoglosses and regiolect boundaries for future sub-dialect studies.

The language material was obtained through analyzing the responses to questions of the survey of the Latvian Dialect Atlas. Additionally, the authors used material collected by themselves and other recent sources.

By comparing the verb forms of *to eat* and *to sleep* in the simple present, past, and future tenses, as well as the supine forms in the Ziemers, Veclaicene, Dricani, and Gaigalava sub-dialects, the authors identify both common features of the deep Latgalian sub-dialects

of the High Latvian dialect and significant phonetic and morphological phenomena that differentiate these sub-dialects from one another. Descriptions of specific sub-dialects, represented as language units, with precise phonetic transcriptions and the inclusion of both contemporary and earlier versions of these descriptions, are crucial for developing a more comprehensive characterisation of the dialects. For a more thorough linguistic analysis, it is important to obtain language material from respondents of different ages, as well as speakers of the same sub-dialect residing in different locations, each with their own linguistic experiences.

levads

Latviešu valodas izlokšņu materiālu mērķtiecīga vākšana sākās 19. gadsimta beigās, kad Kārlis Milenbahs un Jānis Endzelins, kuriem 2023. gadā tika svinēta attiecīgi 170. un 150. dzimšanas diena, apceļoja Latviju, vācot materiālus latviešu valodas izlokšņu vārdnīcai. Savukārt 20. gadsimta sākumā J. Endzelīns izstrādāja pirmo aptauju izlokšņu materiālu vākšanai, kurā bija iekļauts arī jautājums par darbības vārdu *ēst* un *gulēt* tagadnes un pagātnes vienskaitļa 1. un 3. personas un daudzskaitļa 1. un 2. personas formām, darbības vārda *gulēt* nākotnes formām, kā arī supīnu un divdabjiem (Endzelīns, 1974, 413–414). Gan gadsimtu mijā iegūtie izlokšņu dati, kas iekļauti J. Endzelīna darbā „Lettische Grammatik” (1922), gan vēlāko gadu plašie vākumi kļuva par nozīmīgu fundamentālā pētījuma „Latviešu valodas gramatika” (Endzelīns, 1951) pamatu. Šajā rakstā analizētās augšzemnieku dialekta Ziemera, Veclaicenes, Dricānu un Gaigalavas izlokšnes gan minētajos J. Endzelīna darbos nav raksturotas, jo, acīmredzot, attiecīgie pagasti neietilpa pētnieku maršrutā un vēlāk netika saņemti citi materiāli. Plašākais fonētikas, leksikas un morfoloģisko formu materiāls rodams Latviešu valodas dialektu atlanta vākumos, kā arī studentu un šo izlokšņu pētnieku darbos, kas tapuši 20. gadsimta otrajā pusē un 21. gadsimtā.

Latvijas austrumos runātais augšzemnieku dialekts izplatīts Vidzemes ziemeļaustrumu daļā, Augšzemē un visā Latgalē. Tas būtiski atšķiras no latviešu literārās valodas, no vidus un libiskā dialekta gan ar intonācijām, dažādiem skaņu pārveidojumiem, gan ar gramatiskajām īpatnībām, vārdu krājumu un to semantiku, kā arī sintaktiskajām konstrukcijām. Antons Breidaks pamatoti norādījis, ka „latgaliskajām izlokšnēm salīdzinājumā ar zemgaliskajām un Vidzemes vidus izlokšnēm, kas ir latviešu literārās valodas pamatā, ir pavisam cita fonētiskā un fonoloģiskā sistēma. Daudz atšķirību no zemgaliskajām un Vidzemes vidus izlokšnēm ir latgalisko izlokšņu morfoloģijā un leksikā” (Breidaks, 1996, 5).

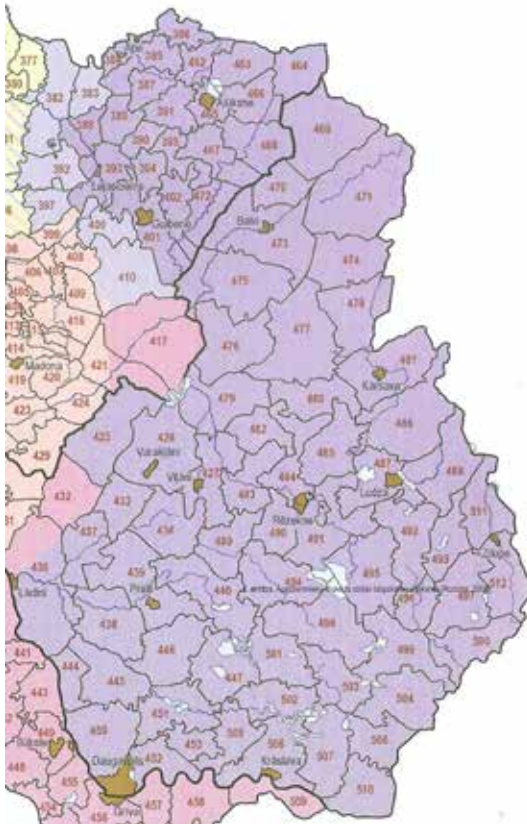
Arī dziļās latgaliskās izlokšnes neveido vienotu grupu – atšķirības vērojamas ne tikai leksikā, bet arī fonētiskā, vārddarināšanā un morfoloģijā.

Jau 20. gadsimta 30. gados Velta Rūķe ir norādījusi, ka šī dažādība liecina par piecu latgalisko izlokšņu grupu esamību: Ziemeļlatgales, Rietumlatgales, Austrumlatgales, Centrāllatgales un Dienvidlatgales (Rūķe, 1939), savukārt „Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikas atlantā” A. Breidaks piedāvājis citu dalījumu – Latgales un Ziemeļaustrumu Vidzemes dziļās latgaliskās izlokšnes (Breidaks, 1996, 9). Pētot dziļās latgaliskās izlokšnes, nākas saskarties arī ar problēmu, ka viena un tā pati valodas vienība mēdz atšķirties gan fonētiski, gan morfoloģiski ne tikai vienā dialektā vai izlokšņu grupā, bet arī vienā izloksnē vai blakus izloksnēs gan viena un tā paša runātāja, gan dažādu runātāju lietojumā.

Raksta mērķis ir noskaidrot darbības vārdu *ēst* un *gulēt* kopīgās un atšķirīgās fonētiskās un morfoloģiskās pazīmes dziļajās latgaliskajās izloksnēs Ziemeļaustrumvidzemē un Latgalē, kas turpmākajos izlokšņu pētījumos var lieti noderēt gan izglosu, gan arī reģiolektu robežu noteikšanā. Analizējot dažādos laika posmos veiktos pierakstus un dažādu informantu runu, varam konstatēt ne tikai izlokšnes attīstības dinamiku, senāku un jaunāku valodas vienību koeksistenci, bet arī vērot gan kaimiņizlokšņu un latviešu literārās valodas, gan citu valodu ietekmi.

Rakstam tika izvēlētas četras augšzemnieku dialekta dziļās latgaliskās izlokšnes – Ziemeļaustrumvidzemes Ziemera (462), Veclaicenes (386) un Latgales Dricānu (482) un Gaigalavas (479) izlokšne (sk. 1. attēlu). Salīdzināmajai analīzei izmantotas 20. gadsimta 50.–60. gados informantu sniegtās atbildes uz Latviešu valodas dialektu atlanta (LVDAm) aptaujas 228. un 230. jautājumu „Kā loka verbu „ēst” tagadnē, pagātnē un nākotnē?” un „Kā loka verbu „gulēt” tagadnē?”, kā arī ekscerpti no raksta autoru vākumiem dažādos laika posmos. Diemžēl senāki pieraksti rodami vien par Apukalna, t. sk. Veclaicenes, izloksnēm (Ābele & Lepika, 1928), bet tajos nav raksturoti minētie darbības vārdi. Tad seko 20. gadsimta 2. pusē izstrādātie studentu diplomdarbi, Latviešu valodas dialektu atlanta (LVDAm) vākumi, Ziemera izlokšnes fonētiskās sistēmas un Dricānu izlokšnes morfoloģisko vienību pētījumi. Plašāks ieskats par pētāmo darbības vārdu formu lietojumu latviešu valodas izloksnēs rodams LVDAm (2022, 54–58, 69–72).

Rakstā vispirms ir sniegts īss pētīto izlokšņu kopīgo un atšķirīgo fonētisko un morfoloģisko pazīmju apskats, pēc tam analizēta darbības vārdu *ēst* un *gulēt* formu sistēma īstenības izteiksmes vienkāršajā tagadnē, pagātnē un nākotnē, salīdzinot to fonētisko un morfoloģisko struktūru. Tā kā izlokšņu vārdnīcās un dialektu atlantos kā šķirklja pamatvienība tradicionāli tiek dota transponētā – latviešu rakstu valodas skaņu sastāvā pārceltā – forma, izlokšnē runātā varianta pieraksts bieži vien zaudē oriģinālo fonētisko un morfoloģisko veidolu, tāpēc rakstā vārdformas netiek transponētas.

1. ATTĒLS. Augšzemnieku dialekta dziļās latgaliskās izlokšnes (Rudzīte, 2005)

1. Kopīgās un atšķirīgās pētāmo izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās pazīmes

Rakstam izvēlēto izlokšņu kopīgās fonētiskās pazīmes ir divu zilbes intonāciju sistēma, jo tajās ir lauztā un krītošā zilbes intonācija, marķētā ir lauztā intonācija. Salīdzinot ar literāro valodu, sakritusi ir stieptā un krītošā zilbes intonācija. Šādu divu intonāciju sakritumu, kurā dominē krītošā intonācija, var dzirdēt arī citās augšzemnieku dialekta izloksnēs. Dziļajās latgaliskajās izloksnēs pretēji sēliskajām izloksnēm šis kritums tiek runāts opozīcijā ar lauzto intonāciju, kas Ziemeļaustrumvidzemes izloksnēs dzirdama spēcīgāk, bet Latgales izloksnēs lauzums ir vājāk izteikts. Tikmēr sēliskajās izloksnēs saklausāma kāpjošā un krītošā zilbes intonācija (sk. Rudzīte, 1964, 263–266; LVDAf, 2013, 32–35).

Kopīga pazīme ir arī tā, ka augšzemnieku dialekta dziļajās latgaliskajās izloksnēs diftongi *ie* un *uo* tiek monoftongizēti – *ie* vietā tiek runāts *ī*, *uo* vietā – *ū*, piemēram, *pīr^a//pīr^a//p'ir^{ia}* ‘piere’ un *dūm^as//dūm^s* ‘domas’.

Pētāmajās izloksnēs līdzīgi kā augšzemnieku izlokšņu lielākajā daļā ir „paglābušās seniskākas nākotnes formas tiem 1. konjugācijas vārdiem, kam sakne beidzas ar *s*, *z*, *t*, *d*, proti, tur netiek iesprausts *-ī-* starp sakni un nākotnes izskaņu” (Rudzīte, 1964, 366), piemēram, *vešš^u*, *messⁱ*.

Jautājums, vai tāpēc, ka daļa no šīm izloksnēm tiek runātas Latvijas Vidzemes daļā, bet daļa – centrālajā Latgalē, tajās ir kādas būtiskas atšķirības? Jā, ir.

Tātad, Vidzemes jeb malēniešu variantā

- 1) nav citās dziļajās augšzemnieku latgaliskajās izloksnēs saklausāma palatalizēto līdzskaņu, sal. *iêdâm* : *âd'âm'*;
- 2) nav velarizētā jeb cietā līdzskaņa *l* un patskaņa *y*, līdz ar to nav galotnes *-ys*, bet ir *-as* (*vus^as lob^as mùos^as* : *vys^ss lob^ss mùos^ss*);

- 3) garais patskanis *ū* augšzemnieku dialekta izloksnēs parasti tiek diftongizēts, bet atšķiras pārveidojumu raksturs. Malēniešu variantā tas pārvēršas par *ou*: *joūs*, *moūs^u*, *còuk^a*, *gròut^as*, bet Latgales izloksnēs *ū* vietā ir *iu* vai *yu*, piemēram, *jiūs*, *myūs^u*, *cjuk^a*, *grjūt^vs*;
- 4) prievārdā un piedēkli divskanis *ai* > *oi* (*òizìt* *òiz mùoj^as*, *òizdūt*) preti Latgalē saglabātam *aiz* (*àiz'it'* *àis sàt^vs*, *àizdūt'*);
- 5) ar piedēkli atvasinātajos darbības vārdos atgriezeniskais formants *-s* tiek pievienots vārda beigās, piemēram, *òizgulātis*, *piāstis*, *aprunātis*, savukārt Latgalē atgriezeniskais formants *-sa-*, *-za-* parasti tiek iesprausts aiz piedēkļa, piemēram, *àizagul'ât'*, *pizaās't'*, *apsarunuôt'*, kaut gan runātāji mēdz apvienot abus variantus, piemēram, *pūorzaās't'is'*, *apsagr'is't'is'*;
- 6) Ziemera un Veclaicenes izloksnē vērojamas patskaņu kvantitatīvās pārmaiņas, piemēram, piedēkļu garuma saīsinājums *j* priekšā – *gulej^u//gulaj^u*, kas nav vērojams Dricānu un Gaigalavas izloksnē, piemēram, *gul'iej^u*, *s'iéd'iej^u*;
- 7) pētāmajās Vidzemes izloksnēs sastopams arī neviendabīgs vokāļu kvalitātes pārveidojums *ē*-celma lietvārdu gala zilbē, piemēram, *màiz^a*, *sàul^a* paralēli ar formām *màiz^e*, *sàul^e*, kas līdzīgas Latgales izloksnēs runātajam t. s. gaišajam priekšējam patskanim *a*, piemēram, *màiz^ā*, *sàul^ā*. Daļā malēnisko izloksņu šāds *e* > *a* saklausāms arī piedēkļu zilbēs, piemēram, *maitan^a* 'meitene', *mèllan^as* 'mellenes' (ir arī vārds *màll^a*), *gaìlan^as* 'gailenes', *skuòban^as* 'skābenes', *reman^as* 'dārza zemenes', *gruòbakl's* 'grābeklis'. Šis īpatnības reģistrētas jau pagājušā gadsimta sākumā, kas liecina par to stabilitāti un noturību (Ābele & Lepika, 1928, 28). Latgales izloksnēs lieto vārdus ar citu piedēkli vai ar patskani *e* piedēkli, piemēram, *m'āit'in^ā*, *m'èl'n'eíc^vs*, *gaìl'in^ās'*, *skuòb'in^ās'*, *zèmn'eíc^vs*, *gruòb'ekl^ās'*;
- 8) kontrakcijas gadījumos Ziemera un Veclaicenes izloksnē jau senāk ir fiksēta pagarināta zilbes intonācija, kas atgādina vidusdialekta izloksnēm raksturīgo stiepto intonāciju. Šāds

pagarinājums dažkārt apzīmēts kā krītoši intonēts, tāpēc te var būt tāds pagarinātais patskanis, ko apzīmē gan ar stieptās, gan krītošās intonācijas zīmi, resp., iespējamās modifikācijas. Mūsu materiālos, piemēram, Veclaicenes izloksnē verba *gulēt* vienskaitļa 3. personas un visas daudzskaitļa personu formas pagātnē runā ar konsekventu kontrakciju, piemēram, *viņš, viņa gulā* 'gulēja', *mēs gulām* 'gulējām', *joūs gulāt* 'gulējāt', *viņi, viņas gulā* 'gulēja' (sk. arī Ābele & Lepika, 1928, 36). Dricānos un Gaigalavā lieto formas ar krītošo intonāciju, piemēram, *m'ās' gul'ām'*, *gul'āt'*; *jis, jèi gul'ā*.

Jāpiebilst, ka malēniskajās izloksnēs kontrakcija vērojama ne tikai darbības vārdu formās, bet arī lietvārdos: *ādā/iēdā* 'ēdāja', *gulātā* 'gulētāja', *skūlātā* 'skolotāja' gan sieviešu dzimtes vienskaitļa nominatīvā, gan vīriešu dzimtes vienskaitļa ģenitīvā. Latgales izloksnēs šāda parādība nav konstatēta. Šāds pagarinājums dzirdams ne tikai neuzsvērtās zilbēs, kā rakstījusi Marta Rudzīte (1964, 265), bet arī citās, piemēram, *vāg* 'vajag', *vāzejā* 'vajadzēja', *nātvilkt* 'neatvilkt', *nāist'kt* 'neazitikt', *pāugušā* 'paaugušu'. Valodnieces Anna Ābele un Milda Lepika konstatējušas, ka kontrakcija, *j* skaņai zūdot, palaikam neiestājas un lauzums paliek, ja pēdējā zilbē ir bijusi lauza intonācija, piemēram, *piēdaā skūlātaā* 'pēdējā skolotāja' (Ābele & Lepika, 1928, 19–49). Arī Dricānu un Gaigalavas izloksnē sastopami kontrakcijas gadījumi, piemēram, *vāg, nāt'it'* 'neatiet', *nāist'ik't'* 'neazitikt', *nāizguo* 'neizgāja, neizdevās'.

Kā redzam, viena dialekta vienā izlokšņu grupā starp attālināti esošām izloksnēm vērojamas diezgan būtiskas fonētiskās un arī morfoloģiskās atšķirības. Tās sastopamas, protams, arī leksikā, kas šajā rakstā netiek skatīts.

2. Darbības vārda ēst formu sistēma

Salīdzinot Ziemeļvidzemes Ziemera, Veclaicenes un Latgales Dricānu un Gaigalavas izloksnēs lietotās verbu *ēst* un *gulēt* formu paradigmas, kas iegūtas no LVDApr (1954) materiāliem un morfoloģijas 2. daļas izdevuma (LVDAm, 54–58, 236–250, 69–72, 256–260), kā arī 2022.–2023. gada

intervijām, konstatētas gan kopīgās, gan vairākas fonētiskās un dažas morfoloģiskās atšķirības.

Kā zināms, darbības vārds *ēst* vēsturiski ir ticis ierindots atematisko darbības vārdu grupā (Endzelīns, 1951, 723), bet, kā atzinis A. Breidaks, tā vecās atematiskās formas gandrīz nav saglabājušās, izņemot dažas, kas sastopamas atsevišķās izloksnēs „vsk. 1. personā *ēmu* < *ēdmu, vsk. 2. personā aiz *d* ir sekojusi *o*-celmu galotne **-i*” (Breidaks, 2007b, 573). M. Rudzīte norādījusi, ka „par dažām izloksnēm ir ziņas, ka verbi *dot* un *ēst* tiek jau locīti viscaur kā *o*-celmi” (Rudzīte, 1964, 360). Mūsdienās latviešu valodā *ēst* vairs netiek skatīts atematisko darbības vārdu grupā, kaut arī dažās vidus dialekta izloksnēs sporādiski sastop vienskaitļa un daudzskaitļa 1. personas formas *ēmu* un *ēmam* (sk. LVDAmS, 56, 58, 236, 239). Arī pētāmajās izloksnēs atematiskās formas nav konstatētas. Savukārt darbības vārds *gulēt* cilmes ziņā ir senā *i*-celma darbības vārds (Endzelīns, 1951, 792; Rudzīte, 1964, 133; MLLVG, 680), bet mūsdienās tieši *i*-celmam atbilstošās formas, kas nav sakritušas ar *jo*-celmu, paglābušās vien dažās vidus dialekta un augšzemnieku dialekta izloksnēs (LVDAmS, 72).

Salīdzinot darbības vārda *ēst* tagadnes, pagātnes un nākotnes formas (sk. 1. tabulu), redzams, ka Ziemeļi un Veclaicē saknes fonētiskās atšķirības konstatējamas tikai tagadnē, savukārt Dricānos un Gaigalavā saknes dažādība vienādi vērojama visās laika paradigmās. Proti, Ziemeļi visās laika formās saknē ir notikusi diftongizācija *ē* > *ie*, piemēram, tagadnē *mēs iēdām*, pagātnē *iēdām*, nākotnē *iēssām*, bet Veclaicē tagadnē saknē platais patskanis *ē* > *ā* (*mēs ādām*) tāpat kā Latgales izloksnēs, izņemot vienskaitļa 2. personas formu, kur šaurais patskanis *ē* > *ie* (*tu iēd*). Dricānos un Gaigalavā vērojama lielāka saknes fonētiskā dažādība, kas izpaužas kā pārskauņa vai diftongizācija – platais patskanis *ē* > *ā*, šaurais patskanis *ē* > *ie* vai par gaišo priekšējo patskani *ā* (*as ād^u, iēž^u, tu ād^l*). Fonētiski atšķiras arī nenoteiksmes forma – Ziemeļaustrumvidzemes izloksnēs saknes patskanis *ē* > *ie* (*iēst*), savukārt Latgales izloksnēs tiek izmantots *ē* fonētiskais variants *ā* (*ās^t*) un, protams, vērojama līdzskaņu palatalizācija.

Morfoloģiski izlokšņu formu sistēmā vērojams vairāk atšķirību. Ziemeļa, Veclaicē, Dricānu un Gaigalavas izloksnē senākos un mūsdienu

pierakstos fiksētas vienādas **tagadnes** vienskaitļa 1. personas formas ar galotni *-u* (*es iēd^u*, *ād^{u2}*; *as ād^{u3}*) un daudzskaitļa 1. un 2. personas formas ar *o*-celmiem raksturīgajām galotnēm *-am*, *-at* (*mēs iēdām*, *ādām*, *joūs iēd^{at}*, *ād^{at}*; *m'ās' ādām*, *jiūs ād^{at}*). Vienskaitļa 2. personā un vienskaitļa un daudzskaitļa 3. personā galotne ir zudusi (*tu iēd*, *viņš*, *viņ^a*, *viņⁱ*, *viņ^s iēd*, *ād*; *tu ād'*, *jis*, *jēi*, *jī*, *jūos ād*). Dricānu un Gaigalavas izloksnē daudzskaitļa 1. un 2. personā pierakstītas arī formas ar tagadnes *ā*-celmiem raksturīgajām galotnēm *-om*, *-ot*, kas varētu būt radušās to plašāka lietojuma ietekmē. Kā zināms, daļā augšzemnieku izlokšņu nešķir tagadnes *o*-celmus un *ā*-celmus (sk. LVDAmS, 86–90, 276). Antoņina Reķēna norādījusi, ka tagadnes *ā*-celma formula daudzskaitļa 1. personā ir šāda: *-om* < *-uom* < *-ām* (Reķēna, 2008, 337). Gaigalavā 2022. gadā vienas informantes runā tika dzirdēta arī forma ar galotni *-it* (*iēd^{it}*), kas varētu būt radusies vai nu *i*-celmu, vai imperatīva vienskaitļa 2. personas formas ietekmē (Endzelīns, 1951, 846). LVDAmS (58, 240) vākumos minētā forma nav tikusi pierakstīta. Dricānos šāda galotne parasti ir pavēles izteiksmes daudzskaitļa 2. personas formai, kur Veclaicēnē lieto formu *iēd^{at}* (Ābele & Lepika, 1928, 48). Savukārt Ziemerī senākos pierakstos norādīta forma *ēd^{et}* (LVDAmS, 59, 61), kas 2022. gadā vairs netika konstatēta. J. Endzelīns izteicis domu, ka galotnes patskanis *e* varētu būt vai nu sens mantojums, vai arī tas ienācis no pagātnes formas (Endzelīns, 1951, 847).

Pagātnes formu vienskaitļa 1. un 2. personā visās izloksnēs ir vienādas galotnes neatkarīgi no līdzskaņu mijas (*es iēd^u*; *as iēž^u*; *tu iēdⁱ*; *tu iēdⁿ*), atšķirības konstatētas daudzskaitlī visu personu formu galotnē – Dricānos un Gaigalavā darbības vārdam pagātnē ir *ē*-celmam (sk. arī Rudzīte, 1964, 367) raksturīgās galotnes *-ām*, *-āt'*, *-ā* (*m'ās' ād'ām'*; *jiūs ād^{at}*; *jis*, *jēi*, *jī*, *jūos ād^{at}*) ar galotnes patskaņa *ē* > *ā*. Ziemerī un Veclaicēnē darbības vārdam ir fonētiski saīsinātās (Endzelīns, 1951, 884) *ā*-celma pagātnes galotnes *-am*, *-at*, *-a*, piemēram, *mēs iēdām*; *joūs iēd^{at}*; *viņš*, *viņ^a*, *viņⁱ*, *viņ^s iēd^a*. Turklāt Ziemeļaustrumvidzemes izloksnēs vairākas personu formas tagādnē un pagātnē sakrīt. Uz

² Izlokšņu piemēri doti šādā secībā: Ziemeris, Veclaicene, Dricāni, Gaigalava.

³ Vienādas formas netiek rakstītas atkārtoti.

jautājumu, kā var atšķirt, vai darbība notiek vai ir jau notikusi, informante Vizma Supe (Supe & Markus, 2023, 74), atbildēja, ka tikai pēc intuīcijas, praktiski – pēc konteksta.

Būtiskākas atšķirības ir **nākotnes** formu paradigmā, jo, kā jau norādīts, 1. konjugācijas darbības vārdiem, kam sakne beidzas ar *s*, *z*, *t*, *d*, netiek iesprausts patskanis *ī* starp sakni un nākotnes izskaņu, tāpēc rodas līdzskaņa *š* vai *s* pagarinājums. Vidzemes izloksnēs nākotnes 2. un 3. personā lieto galotni *-am*, *-at*: *mēs iēssām*, *joūs iēss^{at}*, savukārt Latgales izloksnēs – galotni *-im*, *-it*: *m'ās' ās's'im*, *jiūs ās's'it'*. Paralēli minētajām formām Ziemeļi funkcionē arī formas ar galotni *-et* (*iēss^t*). Dricānos un Gaigalavā paralēlformu ar galotni *-ām'*, *-āt'* lietojums vērojams gan daudzskaitļa 1. (*ās's'ām'*), gan 2. personā (*ās's'^{āt'}*). Šāds formu svārstīgums latviešu izloksnēs sastopams diezgan bieži, uz ko jau norādījis arī J. Endzelīns (1951, 849–852). 3. personā ir bezgalotnes forma – *iēss* Ziemeļi un Veclaicē un *ās's'* Dricānos un Gaigalavā.

1. TABULA. Darbības vārda ēst vienkāršās laika formas

Laiks	Persona	Ziemeļi	Veclaicene	Persona	Dricāni	Gaigalava
tag.	es	iēd ^u	ād ^u	as	ād ^u	ād ^u
	tu	iēd	iēd	tu	ād'	ād'
	mēs	iēdām	ādām	m'ās'	ādām/-òm	ādām/-òm
	joūs	iēd ^{at} (//ēd ^{at})	ād ^{at} (//ēd ^{at})	jiūs	ād ^{at} / ^{at}	ād ^{at} / ^{at} //iēd ^{at} '
	viņš, viņ ^a , viņ', viņ ^{as}	iēd	ād	jīs, jēi, jī, jūos	ād	ād
pag.	es	iēd ^u	iēd ^u	as	iēž ^u	iēž ^u
	tu	iēd'	iēd'	tu	iēd' ⁱ	iēd' ⁱ
	mēs	iēdām	iēdām	m'ās'	ād'ām'	ād'ām'
	joūs	iēd ^{at}	iēd ^{at}	jiūs	ād' ^{at}	ād' ^{at}
	viņš, viņ ^a , viņ', viņ ^{as}	iēd ^a	iēd ^a	jīs, jēi, jī, jūos	ād' ^a	ād' ^a
nāk.	es	iēšš ^u	iēšš ^u	as	iēššu	iēšš ^u
	tu	iēšš'	iēšš'	tu	iēšs' ⁱ	iēšs' ⁱ
	mēs	iēššām	iēššām	m'ās'	ās's'im/-ām'	ās's'im/-ām'
	joūs	iēšš ^{at} (//ēš ^{at})	iēšš ^{at} (//ēš ^{at})	jiūs	ās's' ^{it} / ^{at}	ās's' ^{it} / ^{at}
	viņš, viņ ^a , viņ', viņ ^{as}	iēšš	iēšš	jīs, jēi, jī, jūos	ās's'	ās's'

3. Darbības vārda *gulēt* formu sistēma

Darbības vārda *gulēt* fonētiskā un morfoloģiskā struktūra abās izlokšņu kopās ir līdzīgāka (sk. 2. tabulu) nekā darbības vārdam *ēst*, tomēr arī šā vārda lietojumā konstatētas gan fonētiskās, gan, jo īpaši, morfoloģiskās atšķirības (sk. arī LVDAmS, 69–72, 256–260).

2. TABULA. Darbības vārda *gulēt* vienkāršās laika formas

Laiks	Persona	Ziemeris	Veclaicene	Persona	Dricāni	Gaigalava
tag.	es tu mēs jūs viņš, viņa, viņi, viņas	<i>gul^u</i> <i>gulⁱ</i> <i>gul^{ām}</i> <i>gul^{ūt}</i> <i>gūļ</i>	<i>gul^u</i> <i>gulⁱ</i> <i>gul^{ām}</i> <i>gul^{ūt}</i> <i>guļ</i>	as tu m'ās' jūs jis, jēi, ji, jūos	<i>gul^u</i> <i>gulⁱ</i> <i>gul^{om}</i> <i>gul^{ūt}/gul^{ūt}</i> <i>gūl'</i>	<i>gul^u</i> <i>gulⁱ</i> <i>gul'im/-om/-ām'</i> <i>gul^{ūt}</i> <i>gūl'</i>
pag.	es tu mēs jūs viņš, viņa, viņi, viņas	<i>gulaj^u</i> <i>gulajⁱ</i> <i>gulajām</i> <i>gulajūt</i> <i>gulaj^o</i>	<i>gulaj^u</i> <i>gulajⁱ</i> <i>gulām</i> <i>gulāt</i> <i>gulā</i>	as tu m'ās' jūs jis, jēi, ji, jūos	<i>gul'iej^u</i> <i>gul'iejⁱ</i> <i>gul'ājām</i> <i>gul'āt'/gul'ājūt'</i> <i>gul'ā//gul'āj^o</i>	<i>gul'iej^u</i> <i>gul'iejⁱ</i> <i>gul'ājām'</i> <i>gul'āt'/gul'ājūt'</i> <i>gul'ā//gul'āj^o</i>
nāk.	es tu mēs jūs viņš, viņa, viņi, viņas	<i>guliēs^u</i> <i>guliēsⁱ</i> <i>guliēsām</i> <i>gulāsūt</i> <i>guliēs</i>	<i>gulās^u</i> <i>gulāsⁱ</i> <i>gulāsām</i> <i>gulāsūt</i> <i>gulās</i>	as tu m'ās' jūs jis, jēi, ji, jūos	<i>gul'eiš^u</i> <i>gul'eišⁱ</i> <i>gul'ās'im'</i> <i>gul'āsūt'</i> <i>gul'ās'</i>	<i>gul'eiš^u</i> <i>gul'eišⁱ</i> <i>gul'ās'im'</i> <i>gul'āsūt'/t'</i> <i>gul'ās'</i>

Tagadnes formu sakne fonētiski atbilst tās izrunai latviešu literārajā valodā un lielākajā daļā izlokšņu (LVDAmS, 69–70, 256), bet Dricānu un Gaigalavas, kā arī vairākās citās latgaliskajās izloksnēs saknes līdzskanis *l* ir palatalizēts. Tiesa, līdzskaņu mīkstinājuma pakāpi precīzi varētu noteikt tikai eksperimentālā ceļā. Vairāk atšķirību vērojams pagātnes un nākotnes formu izrunā. Tā Ziemerī pagātnē visās personās darbības vārda šaurais piedēkļa patskanis *ē* pārvērties par *a*, piemēram, *es gulaj^u*, bet Veclaicēnē šī pārmaiņa notikusi tikai vienskaitļa 1. un 2. personā, proti, *es gulaj^u*, *tu gulajⁱ*. Nākotnē Ziemerī šaurais piedēkļa patskanis *ē* > *ie* visās formās, piemēram, *tu guliēsⁱ*, izņemot daudzskaitļa 2. personu, kur tiek lietota forma ar piedēkli *-ā* – *joūs gulāsūt*, savukārt Veclaicēnē piedēkļa šaurais patskanis *ē* > *ā* visās nākotnes formās, piemēram, *es gulās^u*, *mēs*

gulās^ām. Dricānu un Gaigalavas izloksnē vērojamas vienādas piedēkļa fonētiskās pārmaiņas – vienskaitļa 1. un 2. personā pagātnē šaurais patskanis *ē > ie* – *as gul'ieju^u, tu gul'iejⁱ*, bet nākotnē *ē > ei*, piemēram, *as gul'eiš^u, tu gul'eišⁱ*. Daudzskaitļa 1. un 2. personā pagātnē un nākotnē *ē > ā*, piemēram, *m'ās' gul'ājāmⁱ, gul'ās'imⁱ, jiūs gul'ājūtⁱ, gul'ās'tⁱ, jīs, jèi, jì, jùos gul'āsⁱ*. Morfoloģiskā ziņā abās izloksņu grupās arī vērojamas vairākas atšķirības.

Tagadnes vienskaitļa 1. personā visās izloksnēs tiek lietota forma *guļu*, bet 2. personā paglābusies *i*-celmam raksturīgā forma *guli*. Izloksņu vairumā šis *i*-celma darbības vārds tagadnes formās pārveidots pēc vienskaitļa 1. vai 3. personas formas, tādējādi to pielīdzinot *o*- vai *jo*-celmiem (Rudzīte, 1964, 134). Arī 2. personā izloksņu vairākumā *i*-celmu ir aizstājis *jo*-celms (Endzelīns, 1951, 792) vai citi varianti. Darbības vārda *gulēt* biežāk sastopamā daudzskaitļa 2. personas forma izloksnēs ir *guļat*, kas ir arī literārās valodas norma (MLLVG, 680; LVG, 548). Ziemeļi un un Veclaicēnē daudzskaitli konstatētas vienādas 1. un 2. personas formas *guļām*, *guļt*, bet 3. personas forma *guļ* ir vienāda visās četrās izloksnēs.

Dricānos daudzskaitļa 1. personā lieto tagadnes *iā*-celma (sk. Reķēna, 2008, 337) formu *gul'òm*, bet Gaigalavā līdztekus senā *i*-celma formai *gul'im'* sastopamas arī paralēlformas ar galotni *-om* un *-am*: *gul'òm//gul'àm'*. Dažādu celmu formu lietojums vērojams arī daudzskaitļa 2. personā – Dricānos fiksēta gan forma ar galotni *-ot*, gan arī senā *i*-celma forma ar galotni *-it* (*gul't//gul't'*), savukārt Gaigalavā pierakstīts tikai galotnes *-it* (*gul't'*) lietojums. Raksturīgi, ka formu varianti konstatēti kā viena un tā paša, tā arī dažādu informantu runā, kas liecina gan par senāku galotņu patvērumu, gan arī par formu mijiedarbību, tendenci vispārināt viena celma galotnes.

Pagātnē tikai dažās formās vērojamas atšķirības. Ziemeļi pagātnes daudzskaitļa 1. un 2. personā ir īsinātā galotne *-am*, *-at*, savukārt Dricānu un Gaigalavas izloksnē lieto *ē*-celma formu ar īsu galotnes patskani – *m'ās' gul'ājāmⁱ, jiūs gul'ājūtⁱ*. Veclaicēnē, kā jau teikts, visās personās notikusi kontrakcija, kuras rezultāts ir formas *gulām*, *gulāt*, *gulā*. Līdzīga kontrakcija konstatēta arī Dricānu un Gaigalavas izloksnē daudzskaitļa 2. personā – *gul'āt'*, kā arī 3. personā – *guļā*, kurām

paralēli tiek lietotas pilnās formas *guļājāt'*, *gul'ājā*. Iespējams, ka īsās formas ir kādu senāku formu relikti, uz ko ir norādījis A. Braidaks, uzskatot, ka šādas sekundāro darbības vārdu pagātnes īsās formas nevar skaidrot kā vienkāršu fonētisku saīsinājumu. Tā kā arī lietuviešu valodā ir atbilstīgas formas, tad tās „neapšaubāmi ir iespējams skaidrot kā injunktīva reliktus”, savukārt to aizstāšanu ar garākajām formām varēja noteikt tas, ka „dažādu fonētisku pārveidojumu rezultātā šīs formas austrumbaltu valodās kļuva neērtas no sistēmas viedokļa” (Braidaks, 2007a, 237).

Nākotnes formu veidošanā visās izloksnēs izmantots piedēklis *-s-* un tā fonētiskais variants *-š-* vienskaitļa 1. personā. Dricānu un Gaigalavas izloksnē arī vienskaitļa un daudzskaitļa 1. un 2. personas galotnes atbilst to lietojumam latviešu literārajā valodā un lielā daļā citu izlokšņu (sk. arī LVDAm, 101–106, 287, 288), piemēram, *as gul'eis^{tu}*, *tu gul'eis^{ti}*, *m'ās' gul'ās^{ti}m'*, *jiūs gul'ās^{ti}t'*. Gaigalavas izloksnē paralēli minētajām formām tiek runātas arī formas ar galotni *-ām'*, *-āt'*, kuras varētu būt lietotas „pēc pagātnes *ē-*celmu parauga” (Braidaks, 2007b, 576), piemēram, *m'ās' gul'ās'ām'*, *jiūs gul'ās^{ti}t'*.

Ziemera un Veclaicenes izloksnē atšķirības vērojamas daudzskaitļa 1. un 2. personā, kurās lieto formas attiecīgi ar galotni *-am* un *-at*: *guliēsām*, *gulāsām*; *gulās^{at}*. J. Endzelīns norādījis, ka tā varētu būt tagadnes formu ietekme, kur pirmatnējie tagadnes celmi ar *-i* tagad daudzskaitļa 1. personā beidzas ar *-am* un 2. personā ar *-at* (Endzelīns, 1951, 850). 3. personā gan vienskaitli, gan daudzskaitli visās izloksnēs tiek lietota bezgalotnes forma, piemēram, *viņš*, *viņ^a*, *viņⁱ*, *viņ^as guliēs*, *gulās*; *jis*, *jēi*, *jī*, *jūos gul'ās'*.

4. Supīna formu lietojums

Supīns ar *-tu* (*īsim āst^{tu}*, *jūoīt gulāt^{tu}*) izplatīts Ziemeļvidzemes un Latgales izloksnēs, bet lielākajā daļā latviešu izlokšņu un literārajā valodā tas aizstāts ar nenoteiksmi (LVDAm, 123, 300). Tā ir sena ide. valodu darbības vārda forma un ir agrāko verbālnomenu locījums. Supīns ar *-tu* (piem., *ēst^{tu}*) formāli atbilst lietuviešu valodas supīnam

ar *-ty* < **-tum*, prūšu nenoteiksmi ar *-tun*, slāvu supīnam ar *-tǫ*, sanskrita nenoteiksmi ar *-tum*, latīņu supīnam ar *-tum* un ir kāda sena *tu*-celmu vienskaitļa akuzatīva forma (Endzelīns, 1951, 923; Breidaks, 2007b, 579). Šo formu lietojumā pētāmajās izloksnēs vērojamas arī savstarpēji atšķirīgas pazīmes.

Latgales izloksnēs blakus virzības darbības vārdiem lielākoties saglabātas senās supīna formas, piemēram, *āizgūo gulāt^u*, *āi āst^u*; *nu reit^a brāuks'im' is tuōl'eimū pl'ov^u s'in^a pl'āut^u* (Dricāni), bet – *āizgūo atāft' būl'v^u*, *sapl'āut' tel'im zuōlⁿ* (sk. arī LVDAMs, 123–124). Supīna formu dzird arī pavēles izteiksmē, ja izmantots virzības darbības vārds, piemēram, *āit'ā vvsⁿ gulāt^u!*, kas var būt arī izlaists, piemēram, *a nuka mudr' āst^u!*.

Atklāts ir jautājums par nenoteiksmes galotnes *-ti* un supīna ar *-tu* lietojumu analizētajos darbības vārdos Ziemeļaustrumvidzemes izloksnēs. Ziemera izloksnē kopā ar virzības darbības vārdiem veido formas ar seno nenoteiksmes galotni *-ti*, piemēram, *īsām iēst^t*, *āit^t iēst^t*, ja iepriekšējais patskanis *ē* > *ie*, bet ar supīnu, ja iepriekšējā zilbē *ē* > *ā* – *iš^u gulāt^u*, *niuc gulāt^u*. Veclaicē nenoteiksmes forma ar galotni *-ti* nav pierakstīta. Abās izloksnēs nenoteiksmes forma tiek lietota kopā ar darbības vārdiem, kas neizsaka virzību – *gribīs iēst un guliēt*, *jūtotāis^a iēst*. Varētu teikt, ka izloksnes runātāji šķir supīna un nenoteiksmes nozīmi, kaut arī formu morfoloģiskās atšķirības jau ir gandrīz zudušas. Tomēr interesanti, ka izvēli par labu supīna lietojumam izšķir saknes vai piedēkļa vokālis resp. supīnu nelieto, ja pirms galotnes iepriekšējais vokālis ir priekšējs. Veclaicenes (tāpat kā Dricānu un Gaigalavas) izloksnē darbības vārda saknes/piedēkļa *ē* attiecīgajās formās pārvērsts par *ā*, nevis *ie*. Tā kopā ar virzības darbības vārdiem Veclaicē lieto tipisko supīna formu ar *-tu* – *īsam āst^u*, *gulāt^u*.

Tātad kopumā supīna lietojumu abās Ziemeļaustrumvidzemes izloksnēs nosaka nevis saistība ar virzības darbības vārdiem, bet gan noteikums, ka pirms galotnes nedrīkst būt priekšējais vokālis. Šādā sakarā izsakāma hipotēze par vokāļu sinharmonismu starp verba galotni un iepriekšējo saknes vai piedēkļa vokāli. Šāda pakalējo-priekšējo vokāļu harmonija ir vērojama Dienvidigaunijā (Kiparsky & Pajusalu, 2000; 2003), kas varētu būt ietekmējusi minētās fonoloģiskās parādības attīstību pierobežā – Ziemeļaustrumvidzemē.

Nobeigums

Kopīgais un atšķirīgais pētītajās Ziemeļaustrumvidzemes un Latgales izloksnēs vērojams arī citās darbības vārda formās – divdabjos un izteiksmēs, ne tikai izgaismojot mūsdienās notiekošās pārmaiņas, literārās valodas ietekmi, bet arī atklājot senākas formas, kas paglābušās vai nu plašākā izlokšņu kopumā, vai pat tikai atsevišķu runātāju lietojumā.

Darbības vārdu *ēst* un *gulēt* īstenības izteiksmes tagadnes, pagātnes un nākotnes formu un supīna salīdzinājums, izmantojot kaimiņos esošas Ziemeļaustrumvidzemes Ziemera un Veclaicenes un centrālās Latgales Dricānu un Gaigalavas izloksnes, konfrontējot senākus valodas materiāla pierakstus ar mūsdienu vidējās un vecākās paaudzes informantu lietotajām formām, liecina, ka Latgales izloksnēs labāk saglabājušās senās *i*-celma formas, kā arī sastopamas pagātnes *ē*-celma formas, vairāk tiek lietotas paralēlformas ar dažādu celmu galotnēm, savukārt Ziemeļaustrumvidzemes izloksnēs vērojama Igaunijā runāto formu un skaņu pārmaiņu ietekme.

Lai iegūtu pilnīgāku informāciju par izlokšņu attīstību mūsdienās, to noturīgajām un pārmaiņām vairāk pakļautajām parādībām, ir svarīgi iegūt pēc iespējas vairāk dažādu paaudžu informantu runas ierakstus un salīdzināt lingvistiskos datus ne tikai izlokšņu grupu vai visu dialektu līmenī, bet arī vairāku izloksnes runātāju līmenī.

Dialektu pilnīgāka raksturojuma izstrādē būtiski ir konkrēto izlokšņu apraksti, kuros valodas vienības atspoguļotas precīzā fonētiskā transkripcijā un līdzās senākiem pieraksta variantiem rādītas arī mūsdienās lietotās formas. Pilnīgākas lingvistiskās ainas analizē svarīgi ir iegūt valodas materiālu gan no dažāda vecuma informantiem, gan arī no vienas izloksnes runātājiem, kuri uzturas atšķirīgās dzīvesvietās un kuriem ir atšķirīga lingvistiskā pieredze.

LITERATŪRA

- Ābele, A., & Lepika, M. (1928). Par Apukalna izloksnēm. *Filoloģu biedrības raksti*, 8, 19–49.
- Breidaks, A. (1996). *Augšzemnieku dialekta latgalisko izloksņu fonētikas atlants*. Daugavpils: Saule.
- Breidaks, A. (2007a). Injunktīva formu relikti latgaliskajās un sēliskajās izloksnēs. In A. Breidaks, *Darbu izlase* (II sēj.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 235–237. (Pirmizdevums: 1984)
- Breidaks, A. (2007b). Latviešu valodas vēsturiskā gramatika. Lekciju konspekts. In A. Breidaks, *Darbu izlase* (II sēj.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 522–590.
- Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, J. (1974). Programma izloksņu aprakstiem. In J. Endzelīns, *Darbu izlase* (II sēj.). Rīga: Zinātne, 404–415. (Pirmizdevums: 1912)
- Kiparsky, P., & Pajusalu, K. (2000). *Seto vowel harmony and the typology of disharmony*. Stanford University, MS, 1–38. Pieejams <https://web.stanford.edu/~kiparsky/Papers/seto.pdf>.
- Kiparsky, P., & Pajusalu, K. (2003). Towards a typology of disharmony. *The Linguistic Review*, 20(2–4), 217–241. Pieejams <https://doi.org/10.1515/tlir.2003.009>.
- LVDAf – Sarkanis, A. (sast.). (2013). *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- LVDAms – Kurzemiece, I., Markus-Narvila, L., Stafacka, A. (sast. un atb. red.), & Vulāne, A. (2022). *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija, II: Sintakse*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- LVDApr – *Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma*. (1954). Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- LVG – Nītiņa, D., & Grigorjevs, J. (red.). (2015). *Latviešu valodas gramatika* (2. izd.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- MLLVG – Sokols, E. (atb. red.). (1959). *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I: Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Reķēna, A. (2008). Verbu formu paralēles latgaliskajās, Zemgales sēliskajās un kursiskajās izloksnēs. In A. Reķēna, *Raksti valodniecībā* (I daļa). Liepāja: Liepājas Universitāte, 335–354. (Pirmizdevums: 1995)

Rudzīte, M. (1964). *Latviešu dialektoloģija*.

Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Rudzīte, M. (2005). *Darbi*

latviešu dialektoloģijā. Rīga:

LU Akadēmiskais apgāds.

Rūķe, V. (1939). Latgales izlokšņu

grupējums. *Filologu biedrības*

raksti, 19, 133–188.

Supe, V., & Markus, D. (2023). *Bārnu dienas*

pāmināt. *Ziemera izloksne*. Liepāja: LiePA.

I T J K A W & ! A S R L
I Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
I Z C K , U G A H T J P
H & K & I S R & B H T
K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H Z C K , U G & Y N Q I

THE PHONETICS AND PHONOLOGY OF SECONDARY STRESS IN LATVIAN

Palīguzsvara fonētika un
fonoloģija latviešu valodā

- **MARTIN KRÄMER** (MARTINS KRĒMERS)
- **BJÖRN LUNDQUIST** (BJĒRNS LUNDKVISTS)

ABSTRACT

Keywords:

*Latvian,
secondary stress,
phonetics,
phonology,
prosody*

This study investigates secondary stress in Latvian, its phonetic correlates, and its phonological properties on the basis of a nonce-word test. Measurements of intensity and length of vowels and consonants reveal results relevant beyond the study of Latvian. While stress is usually considered to be realized as increased amplitude and/or length of the segments in stressed syllables, in Latvian short, stressed vowels and following heterosyllabic stops are also lengthened. Regarding amplitude, Latvian shows post-prominence amplitude attenuation, i.e., the intensity of the vowel following a stressed vowel is reduced, while there is no significant difference in amplitude between a stressed vowel and a preceding unstressed vowel. Stress in Latvian relies primarily on amplitude as a cue and only to a lesser degree on increased segment length, while this prioritization of cues is the reverse for the last secondary stress. Furthermore, while primary stress is invariably placed at the left edge of the word, secondary stress is oriented towards the right edge and quantity-sensitive.

KOPSAVILKUMS

Atslēgvārdi:

*latviešu valoda,
palīguzsvars,
fonētika,
fonoloģija,
prosodija*

Rakstā pētīts palīguzsvars latviešu valodā, tā fonētiskie korelati un fonoloģiskās īpašības, pamatojoties uz testu, kurā lietoti neeksistējoši vārdi. Rezultāti, ko atklāj patskaņu un līdzskaņu intensitātes un garuma mērījumi, ir nozīmīgi ne vien latviešu, bet arī citu valodu pētniecībā. Ja parasti tiek uzskatīts, ka uzsvāru realizē kā palielinātu amplitūdu un/vai skaņu garumu uzsvērtajās zīlībēs, latviešu valodā pagarina arī īsos uzsvērtos patskaņus un tiem sekojošos heterosillabiskos slēdzenus. Runājot par amplitūdu, latviešu valodā novērojama amplitūdas

vājināšanās pēcuzsvāra pozīcijā, t. i., samazinās pēc uzsvērtā patskaņa sekojošā patskaņa intensitāte, bet nav būtiskas amplitūdas atšķirības starp uzsvērtu patskani un iepriekšēju neuzsvērtu patskani. Uzsvāra norāde latviešu valodā ir galvenokārt amplitūdas, mazākā mērā skaņas pagarināšana, savukārt šo norāžu relatīvais nozīmīgums pēdējam palīguzsvāram ir pretējs. Turklāt, lai gan galvenais uzsvārs vienmēr ir novietots vārda kreisajā malā, palīguzsvārs ir atkarīgs no kvantitātes un vērsts uz vārda labo malu.

1. Introduction

The phonetic correlates of stress are generally considered to be increased amplitude, pitch and length, spectral tilt, and timbre (Gordon, 2011). Languages apparently pick and choose between these acoustic cues, employing one or several of them. Regarding secondary stress, it is less clear what the acoustic cues are. Latvian primary stress is generally agreed to be word-initial and signaled by increased amplitude (“stark expiratorisch” (Endzelin, 1922, 17) ‘strongly expiratory’). Secondary stress is either neglected (e.g., Mathiassen, 1997; Prauliņš, 2012) or its position is discussed but not its phonetic correlates (Bielenstein, 1863; Endzelin, 1922; Brēde, 2003; Daugaviete, 2005; Auziņa, 2015).

This study seeks to shed light on two issues: (1) the phonetic cues for both primary and secondary stress in Latvian and (2) the location of secondary stress.

A nonce-word production experiment was carried out with native speakers of Latvian, measuring amplitude modulation and segment length of the potentially stressed vowels and following consonants. The design of the nonce-words allowed for a determination of whether secondary stress aligned with the beginning of the word or the end, whether secondary stress is quantity-sensitive and whether stress clashes are permitted. The study contributes a new detail to the phonetic correlates of stress peculiar to Latvian: The change in amplitude that signals stress is not a higher amplitude of stressed syllables compared to unstressed syllables, but rather only manifest as a decrease in amplitude on the following unstressed syllable. Regarding the placement of secondary stress, the study shows that there is a strong preference for penultimate stress in both tetra- and pentasyllabic words, i.e., a trochaic bisyllabic foot at the end of the word. Long vowels in antepenultimate position attract stress, showing that secondary stress placement is quantity-sensitive.

The paper is structured as follows. The literature on word stress in Latvian is reviewed in section 2. Section 3 outlines the experiment, a nonce-word reading task, and section 4 provides the results, looking at the potential cues of intensity of vowels and segment length, in words with only light

syllables and then at intensity variation in words with long vowels in different positions. In section 5, I will discuss the implications of the results for the analysis of stress in Latvian, and section 6 concludes.

2. Stress in Latvian

With few exceptions, main stress is on the initial syllable of the word (see Fábregas et al., 2018, for an analysis of the irregular forms). According to Jānis Endzelīns (1951; Endzelin, 1922), main stress is signalled by increased intensity. Additionally, main stress is marked by pitch (Kariņš, 1996). Since the language has a contrastive pitch accent consisting of a level, a falling, and a broken tone, the issue of the relation between pitch and stress needs further elaboration. Syllables containing a long vowel, a diphthong or a sonorant coda are counted as heavy. They carry one of the three pitch accents, regardless of their position in the word. Words with several heavy syllables can have as many different pitch accents. Unlike in Scandinavian, pitch is thus not exclusively tied to the main stress. In Krämer's (2022) analysis of Latvian pitch accents, it is crucial that these non-initial heavy syllables have secondary stress and a nuclear pitch accent. Short vowels in open syllables with main stress display increased pitch in addition to their increased amplitude (Kariņš, 1996).

While several authors discuss the placement of secondary stress, none elaborates on its phonetic realization (Bielenstein, 1863; Endzelin, 1922; Endzelīns, 1951; Brēde, 2003; Daugaviete, 2005; Auziņa, 2015). In addition, the factors placing secondary stress are not as straightforward as the main stress rule, as was made clear by Endzelins (1951; Endzelin, 1922).

Endzelīns describes secondary stress as follows. In tri-syllabic words non-initial heavy syllables carry secondary stress, as in *'ada₁tām* or *la₁bība*. However, no secondary stress is found if both non-initial syllables are light (L) or both heavy (H). Thus, stress clash is avoided unless the second syllable is H in a tri-syllabic word and the third is not.

In tetra-syllabic words, stresses are spaced evenly, unless only the last syllable is H. If the last is H and the two preceding syllables are L,

stress may fall on the last or penultimate syllable. The stress attraction of H syllables is more obvious in penta-syllabic words, in which they usually attract stress, unless this could cause a lapse at the right edge, in which case secondary stress is unstable (as in 'X- L₁H-L-L / 'X-L-H- L-L). This lapse is tolerated, however, if all non-initial syllables are L, in which case the antepenultima is stressed ('X- L₁L-L-L).

(1) Secondary stress in tetra- and penta-syllabic words, according to Endzelīns

a. 4 syllables	b. 5 syllables
'X-L ₁ L-L	'X-L-L ₁ H-L
'X-L ₁ H-L	'X ₁ H-L ₁ H-L
'X-H ₁ H-L	'X-L ₁ H-L ₁ H
'X-H ₁ H-H	'X- L ₁ H-L-L / 'X-L-H ₁ L-L
'X-H ₁ L-L	'X- L ₁ L-L-L
'X-L ₁ H-H	'X-H ₁ H-L-L
'X-L ₁ L-H / 'X-L-L ₁ H	'X-H ₁ H-L ₁ H
'X ₁ H-L ₁ H	

In penta- and hexa-syllabic words, secondary stress is unstable.

We can conclude that Endzelīns describes a weight-sensitive, left edge-oriented, clash avoiding system of secondary stress placement.

As Kariņš (1996, 67) notes, from the 1960s on scholars described Latvian as not having secondary stress or did not mention it anymore. In more recent studies, however, secondary stress experiences a revival. According to Eckert et al. (1998), secondary stress falls on the second syllable in bi-syllabic words if the second is heavy (they use the term *lange Silbe* 'long syllable'), on the second of two heavy syllables in tri-syllabic words if the last is short, and on the third heavy in tetra-syllabics if the second and fourth are light, on the second heavy if the second and third syllable are both heavy and the fourth is light, and on the second and fourth if these are heavy and the third light. In words with five or more syllables, they claim stress to be unstable. The same generalizations are reiterated by Auziņa (2015). Though, in words with five light syllables, she identifies secondary stress on the penultimate (Auziņa, 2015, 122), which means that a secondary stress foot is aligned with the right edge of the word and lapses are tolerated.

Kariņš (1996) carried out phonetic analysis of primary and secondary stress indicators, albeit with data from only two participants. First, he reconfirms Laua's (1969) observation that voiceless stops lengthen when following a short vowel in an open syllable with main stress. The same type of consonant lengthens even more when in a simple onset following an open third syllable with a short vowel. His test item for this consists of five syllables, of which the final is heavy, i.e., *nasalipina:t*. The experiment thus shows that there might be stress on the third syllable in this kind of word, but his study doesn't produce enough evidence from different words with varying syllable combinations to draw any conclusions about the placement of secondary stress. Kariņš only tries to find out whether there is secondary stress at all, rather than determining where it is located.

While it seems clear that secondary stress is quantity-sensitive, it is not quite clear to what extent stress clashes arising when a heavy syllable immediately follows the initial syllable (which has main stress) or when two heavy syllables are adjacent are tolerated. It is also not clear whether in the absence of heavy syllables, default secondary stress is placed on the third syllable from the beginning of the word or the second syllable from the end of the word. Since the phonetics of secondary stress are never discussed it is also unknown what the phonetic cues for secondary stress are, whether it is the same mixture of intensity and pitch raise as for primary stress. To shed light on these questions we conducted a nonce-word experiment.

3. Experiment design

3.1. Method

Participants were presented with two written word lists, one containing real words and one consisting of nonce-words designed for this experiment, which they read aloud after having been given time to read through the lists quietly.

All twelve participants are native speakers of Latvian originating from different areas of the country with various self-confessed levels of

proficiency in a local dialect. The subjects were between 19 and 29 years old. They were all students of Latvian dialectology at the University of Latvia in Riga, where they were recorded in a quiet room. All students were female. This was not a methodological choice but rather owed to chance, i.e., no males volunteered.

Words on the lists were numbered and participants were asked to produce the respective number in Latvian and then the stimulus twice with a pause between each rendition. For the reading task, the list was divided into blocks of four to five items with short breaks between blocks. Stimuli were presented on a screen one at a time, each preceded by its number. At the beginning of the recording every participant was asked to introduce herself and give some background information on herself in Latvian. Instructions were given in English. Productions were digitally recorded and then analyzed with Praat 6.0.16 (downloadable at www.praat.org).

3.2. Stimuli

The list with existing Latvian words contained 42 items with a wide range of combinations of light and heavy syllables. To be able to test for stress placement under controlled conditions a set of 34 nonce-words was created of which some consist of light syllables only, either three, four or five CV sequences in length, and some contain one heavy syllable in the form of a long vowel, indicated by a horizontal bar above the letter, as in Latvian orthography (e.g., <ā>), in the first, second, third or fourth position. In (2), only the nonce-words are presented which were used in the analysis. The remaining words have the same prosodic forms as represented in the list.

(2) Nonce-words

Item	Pattern	Item	Pattern
tapaka	LLL	panātala	LHLL
latanapa	LLLL	panatāla	LLHL
tanapala	LLLL	panatalā	LLLH
dānagala	HLLL	ganerabeda	LLLLL
nātalara	HLLL	kebaselepa	LLLLL
latānapa	LHLL	denalegapa	LLLLL

These items were measured for intensity of the vowels relative to neighboring vowels and segment length. Furthermore, we measured the lengths of short versus long vowels and their lengths in various non-initial positions. Together, these phonetic cues should allow us to determine whether there is secondary stress, whether it is quantity-sensitive, i.e., attracted by long vowels, and whether it is oriented towards the right or left edge of the word. For the latter question, the pentasyllabic forms are crucial. If we find any indication of stress on the penultimate syllable in these, we can assume that a trochaic foot is built at the right edge of the word. If the antepenultimate is stressed this shows that secondary stress feet are built on the left, i.e., right after the main stress foot. A third potential indicator to locate stress is the length of voiceless stops following a short vowel. If Kariņš's result can be replicated, Latvian displays stop gemination to give weight to otherwise light stressed syllables.

The quality of the consonants was also controlled for such that the behavior of sonorants versus obstruents and voiced versus voiceless stops could be compared to earlier claims in the literature (Kariņš, 1996).

3.3. Data analysis

The recorded data, sampling frequency 44100Hz, were segmented in Praat. Intensity or amplitude was extracted as the mean energy in db as measured in the centre of a vowel.

Since Fry (1955; 1958), increased intensity, length and fundamental frequency have been considered the central phonetic cues for stress. Fry, however, only examined English stress minimal pairs, and concluded that fundamental frequency is the most reliable cue. Subsequent typological studies have revealed that languages differ in which cues they use and how they weigh them (Gordon, 2011). In tone languages, fundamental frequency manipulation is used for the tonal contrast, and thus not a reliable cue for stress. Latvian is generally considered a pitch accent language, as Scandinavian languages, Serbo-Croatian and Japanese, for example. The Latvian pitch accent consists of a three-way contrast between a level, a falling, and a broken tone (the latter is comparable to

Danish *stød*) on heavy syllables (see Krämer, 2022 for a recent analysis). We do not consider fundamental frequency in the following, because of its contrastive function and the potential complications that could arise from this.

Stress has been observed to have a lengthening effect on the consonant following a stressed syllable in a range of languages (Gordon, 2011), which matches with the observations made in Latvian, and we will take this into consideration as a potential phonetic cue of stress.

4. Results

In this section, first the length and then the amplitude of short vowels will be presented for tetra-syllabic words and then for penta-syllabic words. After this, the amplitude measurements of long vowels as compared to unstressed and stressed short vowels will be shown. In the fourth subsection, we will summarize our findings on amplitude attenuation in post-stressed syllables. After this we turn to consonant length and finally look at tri-syllabic words to establish foot density. Basic values extracted from the raw data were statistically processed in R.

4.1. Four light syllables

4.1.1. Length

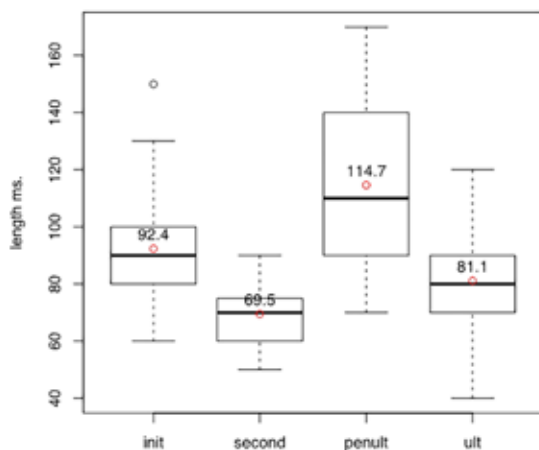
In tetra-syllabic words, the first and third vowel are longer than the second and fourth, as shown in (3) (the boxes mark first and third quartile and median, mean value is indicated as red dot). This graph shows the values for all tetra-syllabic words, excluding long vowels and vowels following long vowels. The latter were excluded, since we suspect that long vowels attract stress and that this might influence duration and intensity of the following vowel.

We fitted a linear mixed effect model using the *lme4* package in *r* (Bates et al., 2015, p-values were extracted using the *lmerTest* package, Kuznetsova et al., 2015). The dependent variable was the length of the vowel, and the

predictors were stress and position and the interaction between these two predictors. The first and penultimate syllables were coded as stressed, and the two first syllables were coded as initial trochee, and the final two syllables as second trochee. The random effect structure included an intercept for participant and item, and by-participant and by-item slopes for stress. The intercept was the initial syllable (+stressed, +initial trochee). See appendix A for full regression table. Heavy and post-heavy syllables were excluded from the analysis. We found an effect of main stress ($\beta = -28$, $SE = 5.8$, $p < 0.001$) and of position ($\beta = 10.9$, $SE = 3.34$, $p < 0.01$). That is, the initial vowel is significantly longer than the second vowel and significantly shorter than the penultimate. There was no significant interaction between stress and position ($\beta = 0.25$, $SE = 4.44$, ns): The length difference between the initial and second syllable is not different from the length difference between the penultimate and final syllable. The effects of position on length is illustrated in the boxplot in figure (3).

(3) Length of short vowels in tetra-syllabic words

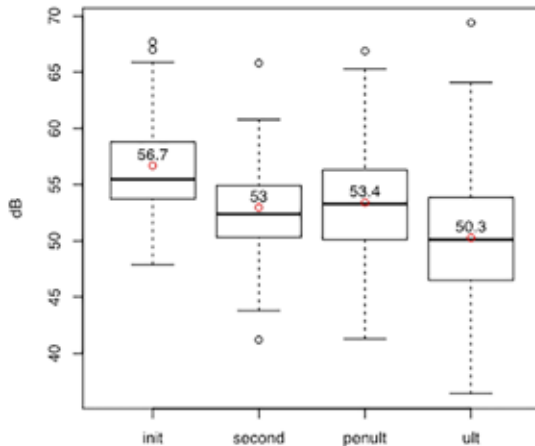

4.1.2. Amplitude

The amplitude of the four vowels presents a different picture. We fitted a model for the amplitude, with the same effect structure and coding as for the length model (see appendix B for full regression table). Here

again, we found main effects for stress ($\beta = -3.634$, $SE = 0.787$, $p < 0.001$) and position ($\beta = -3.143$, $SE = 0.526$, $p < 0.001$) but no interaction between the two predictors ($\beta = 0.325$, $SE = 0.831$, ns). Here, the initial syllable is significantly higher in amplitude than both the second and penultimate syllable. Again, the decrease in amplitude from penultimate to final syllable is not different from the decrease from the first to second syllable. However, the third vowel does not show increased amplitude with respect to the preceding vowel. The raw data is plotted in figure (4).

(4) Intensity of short vowels in tetra-syllabic words (init = Initial, i.e., 1st syllable, second = 2nd syllable, penult = 2nd-last, ult = ultima, i.e., last)

There are thus clear acoustic signs that suggest that the third syllable of tetra-syllabic words receives stress. We would have expected more uniform length of the non-initial vowels and an even intensity or an even decline in intensity across the word if there were no secondary stress in these words. Furthermore, stress is not manifested acoustically by increased length and amplitude relative to unstressed syllables, but rather by a decrease in amplitude from the stressed to the following unstressed syllable. We find an amplitude as well as a length effect for both the initial as well as the third-last syllable. The length effect is bigger for secondary stress than for initial stress. We can thus conclude that both primary as well as secondary stress are signalled with the same phonetic cues, differing in magnitude.

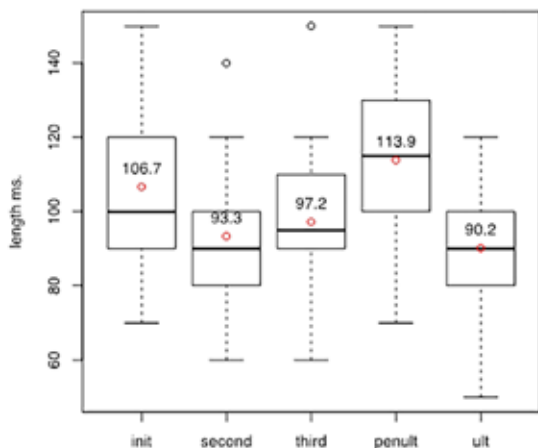
4.2. Five light syllables

In the next paragraphs, we will see that the same observations hold in words of five syllables. The vowel most like the initial vowel in length and intensity is not the third, but rather the fourth, i.e., the penultimate.

4.2.1. Length

As with tetra-syllabic words, the penultimate vowel is special in penta-syllabic words in displaying increased length in comparison with its environment.

(5) Length of short vowels in penta-syllabic words

In penta-syllabic words with light syllables only, the secondary stress could in principle fall on the antepenultimate or the penultimate. We plot the length and amplitude for five-syllable words in figures (5) and (6). As can be seen, the penultimate is the longest syllable in the penta-syllabic word, and the decrease in length that is associated with the stressed and the following vowel is present between penultimate and final syllable, and not between ante-penultimate and penultimate syllable. We fitted mixed effects models for the five-syllable words, but with order of syllable as the predictor rather than stress and position (random effect structure was identical to the four-syllable word models, see appendix C for full regression table). The penultimate was set as

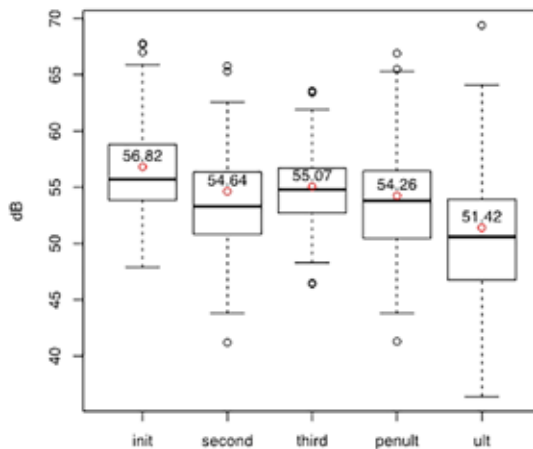
the intercept. The length model reveals that the penultimate syllable is indeed significantly longer than all other syllables, most importantly the antepenultimate ($\beta = -16.67$, $SE = 6.52$, $p < 0.05$) and the initial ($\beta = -7.22$, $SE = 3.46$, $p < 0.05$).

Comparing participants, we see that two individuals have a different pattern. One participant lengthens the final vowel and one shows increased length in the antepenultimate vowel. At present we can only speculate that this is dialectal or idiolectal variation. The participant with final lengthening grew up in Jaunlaicene, which is in the north-east of the country. The other participant was raised in Riga.

4.2.2. Amplitude

Amplitude confirms the special status of the penultimate vowel in the same way as for the tetra-syllabic words. The raw data are shown in (6).

(6) Intensity of short vowels in penta-syllabic words

The amplitude model shows a significant decrease from penultimate to final syllable ($\beta = -2.842$, $SE = 0.565$, $p < 0.001$), but no difference between penultimate and antepenultimate ($\beta = 0.8$, $SE = 0.56$, ns). As in the tetra-syllabic words, the initial syllable is significantly higher

in amplitude compared to the penultimate (beta = -2.84, SE = 0.56, $p < 0.001$). See appendix D for full regression table.

The potentially slightly higher intensity of the third compared with the fourth vowel can be explained by examining individuals. We can identify three individuals who produce the antepenultimate vowel with higher intensity than the penultimate, indicating a preference for left-aligned secondary stress for these speakers. This placement of secondary stress on the antepenult by these speakers, however, is in conflict with the length data for the same participants, since two of them lengthen the penultimate vowel, while one lengthens the final vowel.

4.3. Long vowels

Long vowels were included to clarify if the Latvian system is weight-sensitive at all. In the literature overview, we saw that authors who consider Latvian to have secondary stress also consider it to be weight-sensitive.

Starting our investigation anew, we can first ask whether weight of a non-initial syllable has an impact on the placement of primary stress, retracting it from the left edge of the word. To answer this question the realizations of the test items with a peninitial long vowel are crucial. If the amplitude drops from the initial short to the peninitial long vowel, stress is not retracted. If it doesn't decrease, also primary stress has to be considered quantity-sensitive.

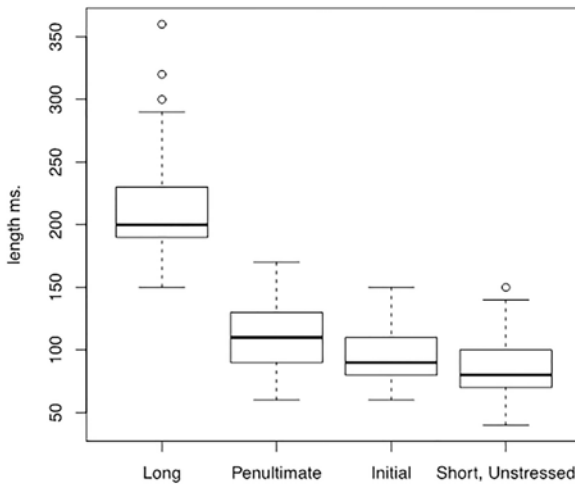
If secondary stress is quantity-sensitive, another question arises, namely whether Latvian tolerates stress clashes.

The test item with a final long vowel, *panatalā*, can help us find out if there is any quantity effect at all. If, in this word, the amplitude falls from the penult to the ultima, then the final long vowel does not attract stress and there is no quantity effect. The same holds for the relation between a peninitial long vowel and the following vowel in *latānapa* and *panātala*. If amplitude drops from the peninitial long vowel to the following vowel, the long vowel attracts stress. If, furthermore, there is also a drop between the initial and the peninitial long vowel as well as between the peninitial long and the following short vowel, there

is a stress clash. If there is an additional drop from the penultimate vowel following the long vowel to the final vowel, we can conclude that there are three stressed syllables in a row, i.e., *'pa,na:|tala*. This three-fold clash can be avoided by destressing of the long vowel, a strategy, which violates quantity-sensitivity but avoids clash altogether, or by destressing of the penultimate vowel, in which case Kariņš's claim is vindicated that a simple clash is tolerated, but three consecutive stresses are avoided.

Orthographic vowel length marks in the stimuli were always clearly realized as roughly double the length of short vowels, as shown in the next graph.

(7) Vowel length – contrastive and as a correlate of stress

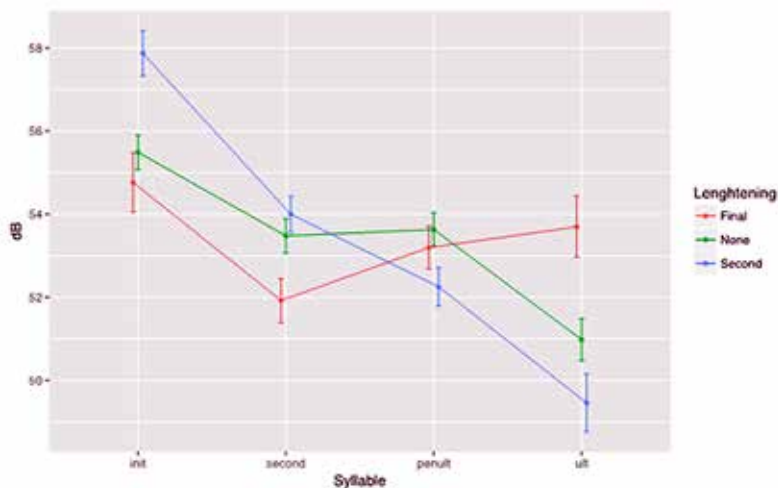

As shown above, short penultimate vowels were realized longer than other short vowels, but never as long as long vowels.

The question not answered so far is whether long vowels receive stress regardless of their position in the word. Since length is not a possible cue in this case, this could be indicated by increased amplitude or the amplitude drop observed after penultimate short vowels above. As the red graph in (8) shows, in words with a final long vowel, amplitude rises slightly from the penult to the ultima, in marked difference to the forms that

have penultimate secondary stress (green graph). We can thus conclude that long vowels attract secondary stress. The blue graph represents the forms with a peninitial long vowel. As can be seen, there are amplitude decreases from first to second, second to third and third to fourth vowel. In particular, the amplitude relation between a second long and third vowel and a second short and third vowel are markedly different. The intensity change between penult and ultima is exactly the same in both words.

(8) Mean amplitude, error bars indicate 1 standard error above/below mean

These two observations, i.e., that non-initial long vowels are very close in amplitude to initial long vowels and the amplitude drop after non-initial long vowels, suggest that we can assume the long vowels in non-initial position, even those in the second syllable, to be stressed.

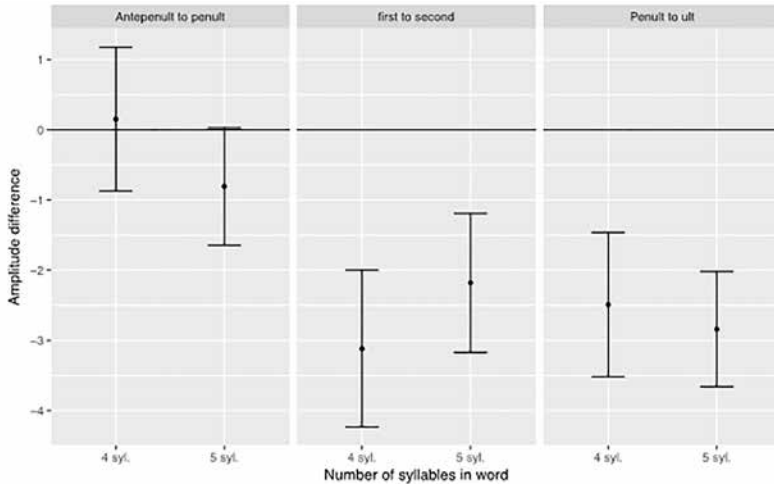
Furthermore, tetra-syllabic words with a peninitial long vowel display three stressed syllables in a row, since we see amplitude decreasing three times.

4.4. Attenuation

In Latvian, the acoustic correlate of stress is not increased amplitude, but the amplitude drop from the stressed syllable to the following syllable. The diagram below summarizes by how many db amplitude changes on

average from one syllable to the next in tetra- and penta-syllabic words with short vowels. The error bars indicate 95 % confidence intervals. As can be seen, there is not a reliable change in amplitude from an unstressed syllable to the following syllable (here, observable in the absence of change from second to third/penultimate syllable). There is neither a significant increase from the antepenult to the penult, which would be needed if stress was indicated by an increase in amplitude relative to unstressed syllables in general. However, there is always a reliable drop from both primary and secondary stressed syllables to the following syllable, both in tetra- and penta-syllabic words.

(9) Amplitude difference between consecutive light syllables

The absolute difference in amplitude between a syllable and the next thus reveals whether the first of the pair is stressed or not, while there is no significant change in amplitude between a stressed syllable and the preceding syllable.

One could object that the decrease in amplitude from the penult to the ultima is not a manifestation of stress, but rather an effect of reducing the last syllable in the word, which could be a process independent of stress. There are, however, three arguments against this interpretation of the data. First, the final long vowels are not attenuated. To the contrary,

as shown in (8), intensity slightly rises from a penultimate short to a final long vowel. Second, we see the same decrease in amplitude from the first syllable to the second syllable in the word, and there is no amplitude change between the antepenultimate unstressed vowel and a penultimate stressed vowel. Moreover, the length data bolster the assumption that these penultimate short vowels are stressed and that the attenuation of the following, final, vowel is caused by the vowel's positioning right after a stressed syllable.

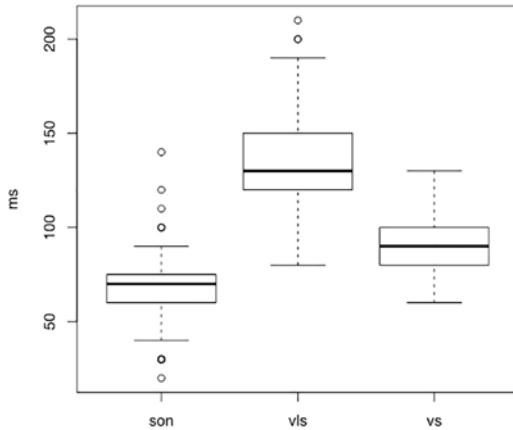
4.5. Consonant length

Latvian consonants do not show a length contrast. However, according to Kariņš (1996), voiceless stops lengthen if they are in the onset of the second syllable and preceded by a short vowel. Phonologically speaking, one can assume that vowel length is contrastive at least in the first syllable and that any constraint that requires stressed syllables to be heavy, i.e., Stress-to-Weight (Prince, 1990), is not satisfied by lengthening of an underlyingly short vowel in this position. The only option to satisfy this constraint if the vowel in the first syllable is short and the syllable is not closed by a coda consonant, is to assign a mora to the consonant in the onset of the following syllable, turning it into an ambisyllabic geminate, whose mora gives weight to the first syllable.

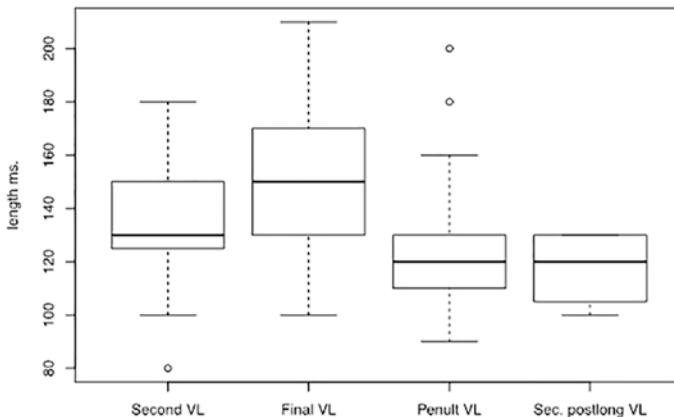
If this phenomenon is present in our data and in addition applies also in other positions, we potentially have a third phonetic indicator for secondary stress.

The graph (10) shows average consonant lengths by segment class.

Voiceless stops (vls) are longer than voiced stops (vs) and sonorants (son), which are shortest. On average, consonants have the same length as short vowels. Long vowels are more than double the length of short vowels. Among the consonants, we see in (10), the voiceless stops also show the broadest range of variation. This variation could be caused by different lengths in different prosodic positions, while such prosodically conditioned length variation is quite unlikely or negligible in the other two classes, given how little variation they show as groups across contexts.

(10) Length of non-initial consonants

The next graph displays lengths of voiceless stops in selected positions: second position following a light initial syllable, final following a light syllable, penultimate following a light syllable, and second position following a heavy syllable. The first two contexts are those in which we expect lengthening, i.e., after a stressed short vowel, while we do not expect prosodically conditioned lengthening in the latter two contexts. A first glance at the graph already shows that voiceless stops tend to be of greater length in the first two positions than in the latter two.

(11) Length of voiceless stops in poststressed and not-poststressed position

A mixed effects model reveals that the length of the initial vowel indeed affects the length of a following voiceless consonant. A voiceless consonant following an initial short vowel is significantly longer than a voiceless consonant following an initial long vowel ($\beta = -15.883$, $SE = 6.972$, $p < 0.05$). The lengthening of a voiceless post-stressed consonant is even more prominent after secondary stressed syllables with a short vowel ($\beta = 16.996$, $SE = 4.980$, $p < 0.001$), again confirming that secondary stress is to a high degree correlated with lengthening. As expected, no consonant lengthening seems to take place between the antepenult and the penult (third boxplot) and after an initial long vowel (fourth boxplot).

We thus find clear lengthening of voiceless stops that follow stressed short vowels, and again this length effect is stronger after secondary stress than primary stress. The crucial question is whether this kind of lengthening warrants a phonological analysis in terms of the addition of a mora.

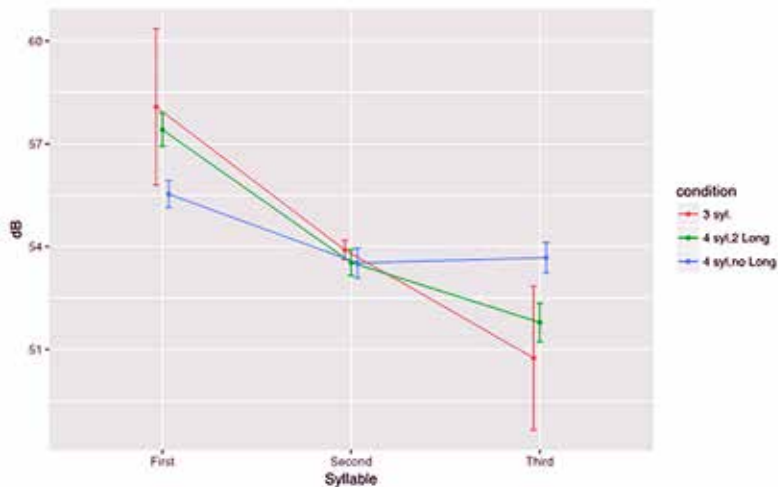
The stop lengthening effect is approximately of the same magnitude as the vowel lengthening effect, which is far from the length that lexical length imposes on a vowel. If we want to argue that the stop lengthening is an effect of mora addition, the vowel lengthening pattern has to be treated on a par. This runs into two problems. First, one has to assume that inserted moras cause less lengthening than lexically present moras, to explain the marked length difference between lengthened and lexically long vowels. Second, if both the short stressed vowel and the following stop receive a mora, we end up with a trimoraic stressed syllable. Latvian would thus show an unjustifiably exaggerated reaction to the Stress-to-Weight Principle. Given these considerations, it seems more appropriate to treat both types of lengthening as phonetic cues to stress and discard an explanation in terms of moraicity.

4.6. Foot density

The stress clash in tetra-syllables with a peninitial long vowel (¹ta)(₁na:)(₁lapa) show that Latvian permits monomoraic feet, i.e., (¹ta), while the optimal foot in Latvian is a bimoraic trochee, as in (₁na:) and

(*lapa*). The trisyllabic test item contains only short vowels and thus not enough moras to build two feet. The form shows a similar decline in amplitude across the three vowels as the tetra-syllabic form with a peninital long vowel. If there is only one bimoraic/bisyllabic foot in the trisyllabic form, one would expect a drop in amplitude from the first to the second and level amplitude in the two last syllables of *tapaka*. The diagram below compares the amplitudes of the first three vowels in the trisyllabic word with those in tetra-syllabic items with all short vowels and the item with a long vowel in the second syllable. For the tetra-syllabic items with short vowels only, it can be assumed that the second syllable is the weak part of the main stress foot and the third syllable has secondary stress, while for the items with a long vowel in the second syllable we concluded that the long vowel, i.e., second syllable has secondary stress. As the comparison shows, the second vowel in the tri-syllabic item (red line) behaves in relation to the third like a stressed vowel, since amplitude drops significantly, as in the form with a peninital long vowel (green line) and not as the second and third vowels in a word with four short vowels (blue line).

(12) First three syllables of tri- and tetra-syllabic words

5. Discussion

Penultimate vowels behave like initial vowels according to the two parameters that we measured. Amplitude decreases from these vowels to the following and the vowels in both positions are longer than peninitial, antepenultimate, and final vowels. While initial vowels display higher amplitude than any other vowel, penultimate vowels are longer than initial vowels and higher in amplitude than the following vowel. In addition, voiceless stops following initial and penultimate light syllables are longer than those in other positions.

We can thus conclude that there is secondary stress in Latvian, and that it is located on the penultimate syllable in the word if all syllables are light.

The systematic differences in amplitude and length between vowels with primary stress and secondary stress suggest that for primary and secondary stress both amplitude and length are used as a cue, and length is used with a bigger magnitude for secondary stress. The use of different cues for primary and secondary stress has been reported for other languages (Adisasmito-Smith & Cohn, 1996; Gordon & Applebaum, 2010; Plag et al., 2011; Garellek & White, 2015). The peculiarity of Latvian is that the same two cues are used.

Amplitude does not rise from an unstressed vowel to a stressed vowel in Latvian. The cue to stress is thus not higher amplitude of stressed vowels in comparison to unstressed vowels, but rather in the relation between the stressed vowel and the vowel following it.

Long vowels constantly display double the length of short vowels. Hence, length cannot be used as a cue for secondary stress in long vowels. That noninitial long vowels attract secondary stress is shown by their amplitude with respect to the following vowel. We observed the same attenuation of the vowels following long vowels as for the peninitial and final vowels.

Interestingly, voiceless stops are quite short after long vowels. One could speculate that, while, as concluded above, post-stressed stop lengthening

is not phonological, it is on the way of being phonologized. Another indication of this is the restriction of this lengthening process to voiceless stops to the exclusion of voiced stops and sonorants.

Long vowels provoke stress clashes. The item *tanālapa* has the potential for three consecutive stressed syllables. The initial syllable receives primary stress, the long vowel and the penult receive secondary stress. The amplitude profile of this word suggests that all three syllables are indeed stressed, as amplitude drops from the first to the second, from the second to the penultimate and from the penultimate to the final vowel. If amplitude had stayed stable from the second to the penultimate or from the penultimate to the final vowel, we could have concluded that the long vowel or the penultimate vowel, respectively, is not stressed, to avoid either a stress clash altogether or at least a clash of three stressed syllables, as claimed by Kariņš. Our interpretation of our data is that Latvian can have three stressed syllables in a row.

The strictness with which main stress is placed at the left edge of the word and secondary stress is placed on the penultima makes the trisyllabic item more interesting than expected. If both requirements are imposed, we get two consecutive stressed syllables on the left in this trisyllabic item. Indeed, the amplitude profile of this word suggests that this is just what happens, since amplitude decreases from each vowel to the next.

(13) Translating prominence into foot structure

- a. (ta)(paka)
- b. (lata)(napa)
- c. (gane)ra(beda)
- d. (la)(tā)(napa)
- e. (pana)ta(lā)
- f. (dā)na(gala)
- g. (pana)(tā)la / (pana)(tā)la

We can draw the following conclusions about Latvian foot structure. In words with only light syllables, a trochaic foot is built at the right edge of the word and another foot is built at the left edge, which results in penultimate secondary stress in tri-, tetra- and penta-syllabic words,

as indicated in (13a, b, c). The trisyllabic word has two feet, of which the first is a degenerate foot. In words with long vowels, the long vowel is a foot by itself (13d-g), even if this results in a degenerate foot to its left (13a) or an unparsed syllable to its right (13g).

7. Conclusions

This study showed that primary and secondary stress in Latvian are realized by a combination of length and intensity. While the language distinguishes two contrastive vowel lengths, i.e., short versus long, short stressed vowels are realized with intermediate length, especially in non-initial syllables. Also, voiceless stops following stressed (light) syllables show increased length. However, while Kariņš's finding of significant lengthening of voiceless stops could be replicated, it does not seem appropriate to analyze this as phonological. Consonant lengthening is significant but the lengthened stops do not approach the length one would expect a true geminate to display. The difference is roughly the same as that between non-poststress voiceless stops and voiced stops, which can be considered an epiphenomenon of the laryngeal contrast, but not as a phonological length difference either.

The previous claims on Latvian stress as expiratory (i.e., cued by increased intensity) could be confirmed, but with a caveat. Stressed vowels are not necessarily of higher intensity than preceding unstressed vowels. They only show higher intensity compared to the following vowel, regardless whether this vowel is unstressed or stressed. On the basis of this finding it is understandable that a whole generation of linguists ignored secondary stress in Latvian, since they did not find the expected cue.

Thus, this paper adds another parameter to the phonetic correlates of stress, the difference in amplitude between a stressed and the following vowel, i.e., post-stress attenuation.

REFERENCES

- Adisasmito-Smith, N., & Cohn, A. C. (1996). Phonetic Correlates of Primary and Secondary Stress in Indonesian: A Preliminary Study. *Working Papers of the Cornell Phonetics Laboratory*, 11, 1–15. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3734318>
- Auziņa, I. (2015). Valodas suprasegmentālās jeb prosodiskās vienības. In D. Nitiņa, & J. Grigorjevs (Eds.), *Latviešu valodas gramatika* (2nd ed.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 104–122.
- Bates, D., Mächler, M., Bolker, B., & Walker, S. (2015). Fitting Linear Mixed-Effects Models Using lme4. *Journal of Statistical Software*, 67(1), 1–48. <https://doi.org/10.18637/jss.v067.i01>
- Bielenstein, A. (1863). *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt* (I Theil). Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung.
- Brēde, M. (2003). Vārda uzsvara struktūra daudzsilbju vārdos. *Linguistica Lettica*, 12, 73–82.
- Daugaviete, A. (2005). Palīgakcenti latviešu valodā (pēc A. Bilenšteina, J. Endzelīna un M. Brēdes materiāla). *Baltu filoloģija*, 14(2), 13–46.
- Eckert, R., Bukevičiūtē, E.-J., & Hinze, F. (1998). *Die baltischen Sprachen. Eine Einführung*. Leipzig: Langenscheidt Verlag.
- Endzelin, J. (1922). *Lettische Grammatik*. Rīga: Kommissionsverlag A. Gulbis.
- Endzelins, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Fábregas, A., Krāmer, M., & Vulāne, A. (2018). On exceptional stress assignment in Latvian: the case of prefixes. *Journal of Baltic Studies*, 49(4), 529–552. <https://doi.org/10.1080/01629778.2018.1466817>
- Fry, D. B. (1955). Duration and intensity as physical correlates of linguistic stress. *Journal of the Acoustical Society of America*, 27, 765–768. <https://doi.org/10.1121/1.1908022>
- Fry, D. B. (1958). Experiments in the perception of stress. *Language and Speech*, 1(2), 126–152. <https://doi.org/10.1177/002383095800100207>
- Garellek, M., & White, J. (2015). Phonetics of Tongan stress. *Journal of the International Phonetic Association*, 45(1), 13–34. <https://doi.org/10.1017/S0025100314000206>
- Gordon, M. (2011). Stress: Phonotactic and Phonetic Evidence. In M. van Oostendorp, C. J. Ewen, E. Hume, & K. Rice (Eds.), *The Blackwell Companion to Phonology*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 924–948.
- Gordon, M., & Applebaum, A. (2010). Acoustic correlates of stress in Turkish Kabardian. *Journal of the International Phonetic Association*, 40(1), 35–58.

- Kariņš, K. (1996). *The Prosodic Structure of Latvian* [PhD dissertation, University of Pennsylvania].
- Krämer, M. (2022). The interaction of tone, weight, and stress in Latvian. *NELS 52: Proceedings of the Fifty-Second Annual Meeting of the North East Linguistic Society* (Vol. II), 173–188.
- Kuznetsova, A., Brockhoff, P. B., & Christensen, R. H. B. (2015). *ImerTest: Tests in Linear Mixed Effects Models* (R package version 2.0-29). <http://CRAN.R-project.org/package=ImerTest>
- Lau, A. (1969). *Latviešu literārās valodas fonētika* (2. izd.). Rīga: Zvaigzne.
- Mathiassen, T. (1997). *A Short Grammar of Latvian*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.
- Plag, I., Kunter, G., & Schramm, M. (2011). Acoustic correlates of primary and secondary stress in North American English. *Journal of Phonetics*, 39(3), 362–374. <https://doi.org/10.1016/j.wocn.2011.03.004>
- Prauliņš, D. (2012). *Latvian. An Essential Grammar*. London: Routledge.
- Prince, A. (1990). Quantitative consequences of rhythmic organization. *CLS 26: Papers from the 26th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, II: The Parasession on the Syllable in Phonetics and Phonology*, 355–398.

Appendix A

Mixed effects linear model for length, 4 syllable words, only including short syllables. The dependent variable is the vowel length in ms. in each syllable. Predictors are stress and foot position (first or second trochee) and the interaction between these predictors. The models include random intercept for participant and item (here, the whole word), and by-participant and by-item random slopes for stress. The initial syllable is the intercept (+stress, +first foot). Number of observation: 234, groups: number of participants: 12, number of items: 8. P-values were extracted using the lmerTest package (Kuznetsova et al., 2015).

Formula: $v\_length \sim stress * begin + (1 + stress |Participant) + (1 + stress |item)$

	Estimate	SE	df	t	Pr(> t)
(Intercept)	97.675	5.947	13.900	16.43	1.7e-10***
stressunstressed	-28.009	5.854	15.400	-4.78	0.00023***
beginfinal	10.869	3.342	194.600	3.25	0.00135**
stressunstressed: beginfinal	0.247	4.459	128.400	0.06	0.95599

Appendix B

Mixed effects linear model for amplitude, 4 syllable words, only including short syllables. The dependent variable is the amplitude of the vowel (dB) for each syllable. Predictors are stress and foot position (first or second trochee) and the interaction between these predictors. The models include random intercept for participant and item (here, the whole word), and by-participant and by-item random slopes for stress. The initial syllable is the intercept (+stress, +first foot). Number of observation: 234, groups: number of participants: 12, number of items: 8. P-values were extracted using the lmerTest package (Kuznetsova et al., 2015).

Formula: $value \sim stress * begin + (1 + stress |Participant) + (1 + stress |item)$

	Estimate	SE	df	t	Pr(> t)
(Intercept)	56.688	1.274	13.900	44.48	2.2e-16***
stressunstressed	-3.634	0.787	18.900	-4.61	0.00019***
beginfinal	-3.143	0.526	87.600	-5.98	4.7e-08***
stressunstressed: beginfinal	0.325	0.831	132.000	0.39	0.69625

Appendix C

Mixed effects linear model for length, 5 syllable words, only including short syllables. The dependent variable is the vowel length in ms. in each syllable. The predictor is syllable position (Initial, second, ante-penultimate, penultimate, final). The models include random intercept for participant and item (here, the whole word), and by-participant and by-item random slopes for stress. The penultimate syllable is the intercept. Number of observation: 180, groups: number of participants: 12, number of items: 3. P-values were extracted using the lmerTest package (Kuznetsova et al., 2015).

Formula: $v\_length \sim order + (1 + stress | Name) + (1 + stress | wug)$

	Estimate	SE	df	t	Pr(> t)
(Intercept)	113.89	7.59	5.60	15.01	1e-05***
orderthird	-16.67	6.52	7.80	-2.56	0.0347*
orderinit	-7.22	3.46	153.90	-2.09	0.0387*
ordersecond	-20.56	6.52	7.80	-3.15	0.0141*
orderult	-23.72	6.52	7.80	-3.64	0.0069**

Appendix D

Mixed effects linear model for amplitude, 5 syllable words, only including short syllables. The dependent variable is the amplitude of the vowel in dB. The predictor is syllable position (Initial, second, ante-penultimate, penultimate, final). The models include random intercept for participant and item (here, the whole word), and by-participant and by-item random slopes for stress. The penultimate syllable is the intercept. Number of observation: 180, groups: number of participants: 12, number of items: 3. P-values were extracted using the lmerTest package (Kuznetsova et al., 2015).

Formula: $value \sim order + (1 + stress | Name) + (1 + stress | wug)$

	Estimate	SE	df	t	Pr(> t)
(Intercept)	54.259	1.143	13.300	47.47	4.4e-16***
orderthird	0.808	0.565	13.700	1.43	0.1747
orderinit	2.560	0.510	153.200	5.02	1.4e-06***
ordersecond	0.379	0.565	13.700	0.67	0.5131
orderult	-2.842	0.565	13.700	-5.03	0.0002***

Appendix E

Mixed effects linear model for length of voiceless consonants after stressed and non-stressed syllables. The dependent variable is the consonant length in ms. as predicted by preceding context (second position, after a light syllable, second position after long syllable, final position, and penultimate position). The models include random intercept for participant and item (here, the syllable). Number of observation: 122, groups: number of participants: 12, number of items: 3. P-values were extracted using the lmerTest package (Kuznetsova et al., 2015).

Formula: $c\_length \sim cond + (1 | Name) + (1 | item)$

	Estimate	SE	df	t	Pr(> t)
(Intercept)	132.550	5.597	34.550	23.684	2e-16***
condFinal_VL	16.996	4.980	109.840	3.412	0.000902***
condPenult_VL	-9.378	5.129	109.980	-1.829	0.070162
conSec.postlong_VL	-15.883	6.972	109.880	-2.278	0.024649*

HRONIKA

Chronicle

■ SINTIJA KAUKĪTE

Jāņa Endzelīna 150. dzimšanas dienai veltīta starptautiska zinātniska konference „Endzelīns. Valoda. Laiks”

Akadēmiķis Jānis Endzelīns atzīts par vienu no Latvijas izcilākajiem zinātniekiem, tālab viņa 150. jubileja iekļauta UNESCO svinamo dienu kalendārā. Profesors ir veidojis un izkōpis vienotu latviešu literāro valodu un rakstību, latvisku terminoloģiju, paplašinājis vārdu krājumu, vācis un pētījis latviešu izlokšņu materiālus un risinājis aktuālus valodas prakses jautājumus izglītībā un kultūrā. 2023. gada 22.–23. februārī ar valsts pētījumu programmu atbalstu notika izcilā letonista, baltista, indoeiropēista un pedagoga J. Endzelīna 150. dzimšanas dienai veltīta starptautiska zinātniska konference „Endzelīns. Valoda. Laiks”. Divu konferences dienu garumā 33 referātus par dažādiem J. Endzelīna dzīves posmiem un viņa darba nozīmi dialektoloģijā, rakstu valodā, baltu onomastikā, terminoloģijā un valodas kultūrā nolasīja 43 pētnieki no Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Ukrainas, Vācijas, Somijas, Norvēģijas un Čehijas.

Konferences pirmo dienu svinīgi atklāja Latvijas Valsts prezidents Egils Levits un Latvijas Universitātes (LU) rektors Indriķis Muižnieks. Konferences pirmā diena noritēja LU Lielajā aulā.

Konferences zinātniskā daļa sākās ar plenārsēdi, kurā tika nolasīti septiņi referāti. Lietuviešu valodas institūta pētniece **Grasilda Blažiene** (*Grasilda Blažienė*) stāstīja par J. Endzelīnu kā baltu onomastikas klasiķi. Referātā tika pievērsta uzmanība J. Endzelīna ieguldījumam prūsistikā, piemēram, apspriežot viņa plašo rakstu „Die lettländischen Gewässernamen” (1934), kurā iekļauti arī daudzi senprūšu hidronīmu piemēri, kas palīdzējuši J. Endzelīnam, etimoloģizējot toponīmus. Uzaicināto viesu vidū bija Harkivas Universitātes pētnieki **Mihailo Procenko** (*Mykhaylo Protsenko*) un **Serhijs Kudelko** (*Sergiy Kudelko*), kuru referāts bija veltīts J. Endzelīna dzīvei un

darbam Harkivā (1909–1920). Kā norādīja pētnieki, J. Endzelīns Harkivā ieradās 1909. gadā akadēmiskās mobilitātes rezultātā un uzreiz kļuva par vienu no Vēstures un filoloģijas fakultātes vadošajiem profesoriem. LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece **Sanda Rapa** kopā ar valodnieci **Dainu Nitiņu** referātā „Jāņa Endzelīna dzīve un lingvistiskie uzskati” aplūkoja J. Endzelīna studiju laiku Jurjevas jeb Tērbatas Universitātē (1893–1908), ordinētā profesora darbu Harkivas Universitātē (1909–1920) un Rīgas posmu, ko var sīkāk iedalīt pirmskara (1921–1945) un pēckara laikā (1945–1961). LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece **Anna StafECKa** referātā „Jānis Endzelīns un latviešu dialektoloģija” uzsvēra, ka profesors bijis jaunas nozares – baltistikas – pamatlicējs salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā, kas saistīta ar dzīvo tautas valodu jeb izlokšņu faktiem. Kā norādīja referente, J. Endzelīna devums dialektoloģijā ir plašs: izlokšņu materiālu vākšana, aprakstīšana, apceļojot Latvijas novadus un fiksējot izlokšņu īpatnības fonētikā, morfoloģijā, vācot leksiku topošajai Latviešu valodas vārdnīcai; pirmās izlokšņu aprakstu programmas izstrādāšana; nozīmīgie darbi salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā; ieguldījums latviešu ģeolingvistikas attīstībā; latviešu valodas dialektu vēstures skaidrojums. LU Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks **Pēteris Vanags** referātā „Jāņa Endzelīna nozīme latviešu rakstu valodas vēstures izpētei” aplūkoja J. Endzelīna veikumu latviešu seno rakstu pētniecībā, norādot, ka, lai gan J. Endzelīns publicējis tikai četrus rakstus, kas veltīti tieši rakstu pieminekļu pētniecībai, šai problemātikai viņš ir pievērsies vairākos latviešu valodas vēstures pārskatos, kā arī iztirzājis atsevišķu valodas parādību vēsturi. LU Latviešu valodas institūta pētniece **Dīte Liepa** un zinātniskā asistente **Kristīne Mežapuķe** nolasīja referātu „Jāņa Endzelīna izstrādāto valodas kultūras normu ievērošana 21. gadsimta divdesmitajos gados”, kā profesora nozīmīgākos darbus valodas kultūrā izceļot „Dažādas valodas kļūdas” (pirmizdevums: 1928) un „Profesora J. Endzelīna atbildes” (Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942). Referātā tika vērtēta J. Endzelīna pagājušā gadsimtā aprakstīto ieteikumu aktualitāte mūsdienās, izmantojot plašsaziņas līdzekļu valodā atrastos valodas normu pārkāpumus laikā no 2020. līdz 2022. gadam. LU Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks **Māris Baltiņš** plenārsēdē uzstājās ar referātu „Profesora Jāņa Endzelīna terminoloģiskais mantojums un tā apzināšanas problēmas”, kurā tika aplūkoti trīs terminoloģiskā mantojuma aspekti: 1) J. Endzelīna dalība dažāda rakstura komisijās, kas risināja terminoloģiskos jautājumus, un

viņa rediģētie terminoloģiskie resursi; 2) profesora atziņas par terminrades principiem un vēlamajiem vārddarināšanas modeļiem; 3) viņa ieteiktie jaunvārdi, no kuriem vairums lietojami arī terminu funkcijā.

Pirmo konferences dienu noslēdza J. Endzelīna darbu izlases rādītāja atvēršana. Savukārt pēcpusdienā bija Latviešu valodas institūta iedibinātās un UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas atbalstītās Apvidvārdu talkas godināšana, kurā izskanēja lasījumi par apvidvārdiem lībiskajā, vidus un augšzemnieku dialektā, vairāku folkloras kopu uzstāšanās, J. Endzelīnam veltītās pastmarkas atvēršana un čaklāko talcinieku un pagastu godināšana.

Konferences otrajā dienā LU Latviešu valodas institūta telpās sešās sekcijās tika aplūkotas dažādas pētniecības jomas: onomastika, dialektoloģija, gramatika, interpunkcija, terminoloģija, valodas kultūra, gramatika, kā arī pievērsta uzmanība J. Endzelīna darbībai pasaulē (piem., Lietuvā un Gruzijā). Onomastikai veltītā sekcijā LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece **Anta Trumpa** uzstājās ar referātu „Latvijas mājvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa formas no Jāņa Endzelīna un Jura Plāķa vietvārdu vākumiem līdz mūsdienām”, kurā tika aplūkoti iespējamie vietvārdu formu unifikācijas iemesli, komentētas izveidotās mājvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa formu izplatības kartes un raksturota situācija mūsdienās. LU Latviešu valodas institūta vadošās pētnieces **Renātes Siliņas-Pinķes** priekšlasījumā „Par Latvijas vāciskajiem un latviskajiem muižu vārdiem” tika analizēti vietvārdu dati no četrām 17. un 18. gadsimta vārdnīcām. Kopumā fiksēti 155 Kurzemes un Zemgales vietvārdu pāri, bet īpaši analizēta tulkoto vietvārdu grupa (10–13 % no avotos ietvertajiem vietvārdiem). LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece **Ilga Jansone** nolasīja kopā ar igauņu valodnieku **Lembitu Vabu** (*Lembit Vaba*) sagatavoto referātu „Igauņu cilmes uzvārdi 1935. gada tautskaites materiālos Vidzemē”, kurā pastāstīja par igauņu cilmes uzvārdiem, kas publicēti 2022. gadā iznākušajā grāmatā „Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Vidzeme”. Pētnieki uzsvēra, ka šiem uzvārdiem raksturīgs neliels uzvārdu nesēju skaits, kā arī bieža lokalizācija Igaunijas pierobežā un citās vēsturiskās somugru apdzīvotās teritorijās. Helsinku Universitātes pētnieks **Pauls Balodis** referātā „Dubultuzvārdi Latvijā” stāstīja, ka tradicionāli latviešu valodā līdzās personai vienam vai diviem priekšvārdiem tiek lietots viens uzvārds, tomēr jau kopš uzvārdu aizsākumiem ir bijuši

izņēmumi, jo gan sievietēm, gan vīriešiem ir arī dubultuzvārdi. Pētnieks norādīja, ka vīriešu dubultuzvārdi veidojušies vēsturiski, bet sievietes dubultuzvārdus iegūst, stājoties laulībā. Savukārt LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece **Laimute Balode** referātā „Ko atklāj mūsdienu Latvijas iedzīvotāju priekšvārdi” klausītājus iepazīstināja ar jaunāko Latvijas iedzīvotāju (pilsoņu) priekšvārdu sarakstu (PMLP 2022. gada dati), sniedzot pārskatu par izplatītākajiem un retākajiem priekšvārdiem. Priekšlasījumā tika runāts par valdošiem stereotipiem – kas ir raksturīgs latviešu personvārdiem, tika salīdzināts visu iedzīvotāju personvārdu populārākais desmitnieks ar latviešu tautības iedzīvotāju izplatītākajiem personvārdiem, kā arī šie saraksti salīdzināti ar jaundzimušo personvārdu tendencēm. Viļņas Universitātes profesore **Daiva Sinkevičūte** (*Daiva Sinkevičiūtē*) referātā „Baltišķų vardu davimo polinkiai emigracijoje XX a. pabaigoje – XXI a. (Jungtinės Karalystės atvejis)”, stāstot par par baltisko personvārdu došanas tendencēm emigrācijā (Apvienotajā Karalistē) no 20. gadsimta beigām līdz 21. gadsimtam, norādīja, ka lietuviešu bērnu vārdi ir dažādas cilmes, piemēram, darināti no baltu leksēmām vai pārņemti no citām valodām, bieži paplašināti ar sufiksiem, veidoti ar atšķirīgām galotnēm vai citādi pārveidoti. Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas vadošā pētniece **Antra Kļavinska** referātā „Lauka pētījums Aglonā: socioonomastisks ieskats” pastāstīja par valodnieces pārstāvētās akadēmijas pētnieku lauka pētījumiem Aglonā 2021. gadā, kuru uzdevums bija iegūt datus latgaliešu runas korpusam. Referente iepazīstināja ar šīs apkaimes vietvārdiem un personvārdiem, referentu vārddošanas pieredzi. Daugavpils Universitātes pētniece **Jana Butāne-Zarjuta** referātā „Jauniešu priekšvārdu variācijas: situatīvais raksturojums derivatīvā aspektā” norādīja, ka viens no personas lingvistiskajiem identifikatoriem ir oficiālie un neoficiālie personvārdi, ko mūsdienās pēta socioonomastikas kontekstā. Referāta autore pastāstīja par aptauju, kurā tika noskaidrota personvārda loma Daugavpils jauniešu komunikācijā.

Dialektoloģijai veltītajā sekcijā LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece **Anna Vulāne** kopā ar Liepājas Universitātes profesori **Daci Marku** nolasīja referātu „Kā loka verbus *ēst* un *gulēt* dažās dziļajās latgaliskajās izloksnēs?”, kurā salīdzināja augšzemnieku dialekta Ziemeļvidzemes Ziemera, Veclaicenes un Latgales Dricānu un Gaigalavas izloksnē lietotās verbu *ēst* un *gulēt* formu paradigmas. LU Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente **Anete Ozola** kopā ar vadošo pētnieku **Edmundu**

Trumpu uzstājās ar referātu „Piezīmes par lībiskā dialekta Kurzemes izlokšņu prosodiju”, kurā atsevišķi Annas Ābeles minētie piemēri tika sastatīti ar 2023. gadā ierakstītajiem piemēriem no Talsu un to apkaimes jauniešu runas. Kā norādīja pētnieki, analizējot skaņu garumu attieksmes un pamattoņa (F0) kustību, vērojot arī dialektālo formu dzīvotspēju, iespējams noteikt, cik pozicionālo zilbes intonāciju variantu no A. Ābeles pētītajiem pastāv mūsdienu lībiskā dialekta pārstāvju runā. Liepājas Universitātes profesore **Ieva Ozola** nolasīja referātu „Pasīva formas un to lietojums Lejaskurzemes izlokšnēs”, uzsverot, ka Lejaskurzemes izlokšnēs 21. gadsimtā potenciāli iespējamas visas literārās valodas pasīva paradigmas formas, bet lielākā daļa no tām realizējas ļoti reti, tāpēc var neietilpt izpētei pieejamos runātās valodas tekstos. Poļu valodnieks **Miroslavs Jankovjaks** (*Mirosław Jankowiak*) no Čehijas Zinātņu akadēmijas referātā „Baltisms in Belarusian subdialects in Latvia. Vocabulary in the field of rural economy” uzsvēra, ka J. Endzelīns pētījis baltu un slāvu kontaktus un šo kontaktu areāls galvenokārt bija un ir Latgale, kur dzīvo ievērojams skaits slāvu izcelsmes iedzīvotāju (galvenokārt baltkrievi, poļi un krievi). Lietuviešu valodas institūta un Lietuviešu valodas komisijas pārstāves **Daiva Aļūkaite** (*Daiva Aliūkaiĕ*) un **Violeta Meilūnaite** (*Violeta Meiliūnaitē*) referātā „Rytų aukštaičių grafolektai, arba rašytinis tarmiškumas stebimuojų laiku” analizēja austrumu aukštaišu grafolektus jeb rakstu formas izlokšņu parādības almanahā „Bundanti vermsė” („Plaukstošs pavasaris”, 2013; 2014).

Gramatikai veltītajā sekcijā Viļņas Universitātes profesors **Aksels Holvūts** (*Axel Holvoet*) referātā „No latviešu valodas imperatīva vēstures” apskatīja latviešu valodas imperatīva paradigmas attīstību, kā arī salīdzināja latviešu valodas imperatīva formas *lai iet* un *lai dziedam* ar lietuviešu valodas un citu valodu faktiem. Ķelnes Universitātes pētnieks **Simons Frīss** (*Simon Fries*) referātā „On the diachrony of the Latvian debitive” stāstīja par vajadzības izteiksmes diahroniju latviešu valodā, uzsverot, ka konstrukcijai **jā-* ir atbilstmes vairākās citās indoeiropiešu valodās un tādēļ tā var būt pārmantota no kopīga priekšteča – protoindoeiropiešu valodas. LU Humanitāro zinātņu fakultātes profesore **Andra Kalnača** referātā „Lietvārdi ar priedēkli vai salikteņi? Morfoloģiskās un sintaktiskās vārddarināšanas robežgadījums” pievērsās tādu latviešu valodas lietvārdu darināšanas analīzei, kur kombinējas lietvārda sakne un prefiksāls elements, piemēram, *aproce*, *apkakle*, *aizmugure*, *aizdurve*, *novakare*, *nomale*,

pagalde, pagalvis, piekalne, piekraste, uzgalis, uzplecis. LU Humanitāro zinātņu fakultātes profesore **Ilze Lokmane** kopā ar LU Matemātikas un informātikas institūta vecāko pētnieci **Baibu Saulīti** referātā „Infinitīva paligteikumi un teikuma tipu robežgadījumi „Nacionālajā korpusu kolekcijā””, balstoties uz „Nacionālajā korpusa kolekcijā” iekļauto korpusu datiem, analizēja infinitīva paligteikumu (piem., apzīmētāja paligteikumu ar nenoteiksmi, kas izsaka nolūku vai piemērotību kaut kam) un teikumu ar nenoteiksmi izteicēja funkcijā struktūru un semantiku. Trumšes Universitātes profesors **Martins Krēmers** (*Martin Krämer*) referātā „Secondary stress and vowel intensity in Latvian” aplūkoja primāro un sekundāro uzsvāru, sekundārā uzsvāra atrašanās vietu vārdā un patskaņu intensitāti latviešu valodā.

J. Endzelīna darbībai pasaulē un interpunkcijai veltītajā sekcijā LU Latviešu valodas institūta pētniece **Regīna Kvašīte** nolasīja referātu „Jānis Endzelīns un lietuviešu valodnieki”, kurā aplūkoja J. Endzelīna kontaktus ar vairākiem lietuviešu laikabiedriem (kolēģiem un skolniekiem) – Kazimieru Būgu (*Kazimieras Būga*), Jurgi Ģeruli (*Jurgis Gerulis*), Jonu Kabelku (*Jonas Kabelka*), Aļģirdu Sabaļausku (*Algirdas Sabaliauskas*) un Jonu Kazlauskus (*Jonas Kazlauskas*). LU Humanitāro zinātņu fakultātes profesors **Kaspars Kļaviņš** referātā „Salīdzināmi vēsturiskās metodes lietojums Jāņa Endzelīna un Pētera Šmita veiktajā Eiropas un Āzijas garīgās kultūras mantojuma interpretācijā” pastāstīja par salīdzināmi vēsturiskās valodniecības metodes izmantojumu valodnieka J. Endzelīna un orientālista, valodnieka un folklorista P. Šmita pētījumos. Kā norādīja pētnieks, J. Endzelīns šo metodi izmantojis jau sākot ar 1911. gadā krievu valodā publicēto pētījumu „Slāvu un baltu etīdes”, bet P. Šmits to lietojis daudzu Āzijas valodu un kultūru objektīvā izvērtēšanā, piemēram, atspēkojot japāņu filologu koncepcijas par „kopējo japāņu-korejiešu valodu”. LU Akadēmiskās bibliotēkas direktore valodniece **Venta Kocere** referātā „Jānis Endzelīns un gruzīnu valodnieks Georgijs Ahvlediani (1887–1973)” stāstīja par J. Endzelīna draudzību ar vienu no viņa skolniekiem – gruzīnu valodnieku G. Ahvlediani (*Georgij Ahvlediani*). LU Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente **Sintija Ķauķīte** referātā „Pieturzīmju lietojums tekstveides funkcijā” norādīja, ka, lai gan tradicionāli uzskatīts, ka pieturzīmēm rakstu valodā ir četras funkcijas – gramatiskā, intonatīvā, semantiskā un stilistiskā funkcija, tomēr mūsdienās pieturzīmēm ir iespējams izdalīt vismaz astoņas funkcijas – gramatisko, intonatīvo, emotīvo, konatīvo,

fātisko, tekstveides, references un ornamentālo funkciju. Pētniece uzsvēra, ka pieturzīmju lietojums tekstveides funkcijā norāda uz veidu, kā pieturzīmes organizē tekstu, parāda teksta struktūru, padara lasītājam to vieglāk uztveramu. Referātā tika analizēti gan no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa”, gan manuāli (no drukātās prozas un publicistikas) ekscerpēti piemēri.

Savukārt terminoloģijai, valodas kultūrai un gramatikai veltītajā sekcijā Viļņas Ģedimina tehniskās universitātes profesore **Vaida Buivīdiene** (*Vaida Buivydienė*) un lektore **Lina Rutkiene** (*Lina Rutkienė*) nolasīja referātu „The impact of the Lithuanian primers and elementary books on the development of the standard Lithuanian language at the beginning of the 20th century: basic linguistic terminology”, kurā pievērsa uzmanību lietuviešu pirmizdevumu un mācību grāmatu ietekmei uz lietuviešu standartvalodas attīstību 20. gadsimta sākumā. Ventspils Augstskolas vadošais pētnieks **Jānis Veckrācis** referātā „Lingvistiskā aina latviešu botānikas mācību grāmatās (1880.–1940. gadi): stabilās un mainīgās iezīmes” pastāstīja par lingvistisko datu analīzi Jāņa Ilstera „Botānikā tautas skolām un pašmācībai” (1883) un Paula Galenieka „Botānikā” ar tās labotajiem un papildinātajiem izdevumiem (1924–1945). Valsts valodas centra terminoloģes **Katrina Erštiķe** un **Ieva Kraukle** referātā „Angļu valodas metaforisko terminu atveides paņēmieni” norādīja, ka nav viena ideāla metaforisko terminu atveides paņēmiena, jo katram no tiem ir savas priekšrocības un trūkumi, un šādu terminu atveidē lielākās grūtības sagādā saglabāt jēdzienisko ekvivalenci ar angļu terminu un radīt ērti lietojamas un mērķauditorijai saprotamas atbilstmes latviešu valodā. Lietuviešu valodniece **Rasole Vladarskiene** (*Rasuolė Vladarskienė*) referātā „Jonas Jablonskis ir lietuvių kalbos rašybos norminimas” stāstīja par ievērojamā lietuviešu valodnieka Jona Jablonska devumu lietuviešu valodas pareizrakstības jomā, norādot, ka viņa ieteiktie pareizrakstības pamatprincipi („Lietuvių kalbos gramatika”, 1922) ir saglabājušies līdz pat mūsdienām un atspoguļo tā laika diskusijas par pareizrakstības principiem un nepieciešamiem burtiem lietuviešu valodā.

Pilna konferences programma un referentu tēzes ir pieejamas LU Latviešu valodas institūta tīmekļvietnē <https://lavi.lu.lv/konferences-2023/>.

I T J K A W & ! A S R L
I Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
I Z C K , U G A H T J P
H & K & I S R & B H T
K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H Z C K , U G & Y N Q I

GRĀMATU APSKATS

Book review

■ ILGA JANSONE

INA DRUVIETE.

Pārliecība. Valoda, sabiedrība, politika. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 280 lpp.

Ina Druviete krājumā „Pārliecība. Valoda, sabiedrība, politika” apkopojusi 17 rakstus par latviešu valodas kā valsts valodas normatīvo pamatu, par attieksmi pret to, par latviešu valodas lietojumu dažādās dzīves sfērās, par atsevišķu pētnieku, piemēram, Kārļa Mīlenbaha un Pētera Šmita daudzšķautņaino devumu. Raksti tapuši laikposmā no 2010. līdz 2022. gadam. Krājumā apkopota tikai neliela daļa no I. Druvietes nozīmīgā ieguldījuma vispārīgajā valodniecībā, sociolingvistikā, valodas politikā. Visi izvēlētie raksti ir latviešu valodā, tie publicēti Latvijas zinātnisko rakstu krājumos.

Rakstā „**Latviešu valoda kā valsts valoda: simbols, saziņas līdzeklis vai valstiskuma pamats?**” valsts valoda, resp., latviešu valoda, aplūkota makrosociolingvistikas jeb valodas politikas aspektā. Latviešu valodas situācija analizēta gan saistībā ar pasaules zinātniskās domas evolūciju, gan saistībā ar vēsturiskajiem un politiskajiem procesiem Latvijā. Īpaša uzmanība pievērsta valodai kā latviešu, visu Latvijas iedzīvotāju un Latvijas valsts identitātes daļai, ko mērķtiecīgi attīstīt ir ne tikai mūsu tiesības, bet arī pienākums. Šis uzdevums paveicams arī pašreizējā etnodemogrāfiskajā situācijā, ja tiks stiprinātas kopīgās pamatvērtības, pirmām kārtām lojalitāte pret Latvijas valsti un latviešu valodu ne tikai simboliskas, bet reālas valsts valodas statusā.

Publikācijā „**Latviešu valoda elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos: kvantitāte un kvalitāte**” autore aplūko latviešu valodas kvantitātes (lietojuma īpatsvara) un kvalitātes problēmas svarīgā apziņas industrijas jomā – elektronisko plašsaziņas līdzekļu darbībā, norādot, ka latviešu valodas nostiprināšanos lielā mērā kavē tieši sabiedrības, tostarp pašu latviešu, izpratne un attieksme pret valodu. Elektroniskajiem plašsaziņas līdzekļiem ir izšķirīga loma sabiedrības informēšanā un izglītošanā, bet vienlaikus arī lingvistisko mītu un stereotipu uzturēšanā. Sabiedrības lingvistisko attieksmi žurnālists veido gan ar vārdiem, gan saturu, gan neverbālo komunikāciju. Tāpēc latviešu valodas nostiprināšanai plašsaziņas līdzekļos ir tieša ietekme uz sabiedrības integrāciju. Elektronisko plašsaziņas līdzekļu loma sabiedrības pieņemumu un prakses veidošanā ir daudz nozīmīgāka par iespēstās preses lomu gan audiālās, gan vizuālās uztveres kombinācijas un tiešās saskarsmes ilūzijas dēļ. Vēl nav izmantotas visas iespējas ne likumdošanā, ne sabiedriskās domas veidošanā, lai Latvijas informatīvās telpas forma un saturs atbilstu valsts valodas statusam neatkarīgā valstī.

Pētījumā „**Valsts valodas integratīvā un ekonomiskā vērtība**” I. Druviete norāda, ka ideālā gadījumā ikvienam sociāli un ekonomiski aktīvam cilvēkam jāprot vismaz trīs valodas. Valodu prasme ir neaizstājama starptautisko ekonomisko sakaru veicināšanā; Latvijas ekonomika un latviešu valoda ir globālā un Eiropas preču, pakalpojumu, darbaspēka un valodu tirgus daļa, tāpēc latviešu valodas nostiprināšanai nav nekā kopīga ar pašizolācijas tendencēm. Latvija veido iekļaujošu sabiedrību, kurā integrācija notiek uz latviešu valodas prasmes un lietojuma pamata, Latvijā tiek veicināta svešvalodu apguve, tomēr uz Eiropas un ekonomiskās labklājības altāra nedrīkstētu neapdomīgi ziedot vērtības, kas pašos pamatos nedrīkstētu tikt apšaubītas, – Latvijas valstiskumu un latviešu valodu. Blakus dažiem uzņēmējiem, kas ekonomisku interešu vārdā iebilst pret jebkādiem mēģinājumiem juridiski reglamentēt valodu lietojumu, aizvien biežāk parādās arī teorētiķi, kas cenšas it kā loģiski pamatot lingvistisko darvinismu.

Rakstā „**Valsts valoda Latvijas lingvistiskajā ainavā**” autore atklāj, ka *lingvistiskā ainava* (franču *paysage linguistique*, angļu *linguistic landscape*) ir samērā jauns termins, kas ienācis zinātniskajā apritē līdz ar straujo valodas vides pētījumu izplatību visā pasaulē. Jebkurā nozarē ik pa

laikam aktualizējas un īpaši populārs kļūst kāds pētījumu virziens vai metode, ļaujot runāt par modi arī zinātnē. Sociolingvistikā šāds virziens pašlaik ir lingvistiskās ainavas izpēte. Šajā rakstā aplūkots lingvistiskās ainavas jēdziens, tās raksturīgākās iezīmes Latvijā un lingvistiskās ainavas pētījumu iespējamā ietekme uz Latvijas valodas politikas teoriju un praksi.

Publikācijā „**Valsts valoda, nacionālā valoda, oficiālā valoda: termini valodu dominējošā statusa apzīmēšanai**” I. Druviete uzsver, ka korelācija starp jēdzienu un terminu ir nozīmīga visās zinātnes nozarēs, tomēr īpaši svarīga tā ir humanitārajās un sociālajās zinātnēs, kur termina polisēmija vai tā izraisītās asociācijas var tieši un sabiedriski nozīmīgi ietekmēt objektīvi pastāvoša jēdziena juridisko definīciju un sabiedrisko domu. Spilgts piemērs šai tēzei ir sociolingvistikas apakšnozares – valodas politikas – terminoloģija. Tiek atklāts, kāpēc raksta virsrakstā norādīto terminu lietojums Latvijā atšķirībā no vairākām citām valstīm ir problemātisks, saistīts ar vietējo politisko un kultūridentitāti. Autore norāda, ka Latvijas lingvistiskajā likumdošanā ir nostiprinājies termins *valsts valoda*, uzsverot gan tās sabiedrības vienotājas lomu, gan lietojumu oficiālā saziņā un lietvedībā. Attiecībā uz latviešu valodu latviski jālieto termins *valsts valoda*, nevis *oficiālā valoda*, šādi uzsverot latviešu valodas simbolisko un integratīvo, ne tikai instrumentālo lomu. Runājot par citu valstu dominējošajām valodām, precīza terminu atveide iespējama tad, ja izprotama attiecīgās oriģinālvalodas konstitucionālā statusa apzīmējuma semantika.

Pētījumā „**Kārļa Milenbaha un Viktora Eglīša polemika**” autore atklāj, ka liktenim labpaticis vairāku gadu garumā saistīt šo abu vīru vārdus visai asā diskusijā par daiļliteratūras, īpaši dzejas, valodas attīstību. Šī polemika tieši vai netieši ietekmējusi gan latviešu valodas, gan latviešu literatūras attīstību, tāpēc vērts to atcerēties arī pēc vairāk nekā simt gadiem. Kā norāda I. Druviete, K. Milenbaha un V. Eglīša polemika nav vērtējama, secinot „vienam taisnība – otram ne”. Šajā domu apmaiņā iesaistījušies augsti izglītoti latviešu kultūras darbinieki, kas apveltīti ar izcilu valodas izjūtu, – tikai tā bijusi atšķirīga. Diskusijas par daiļliteratūras valodu Latvijā pastāvēja vēl 20. gadsimta 80. gados – līdz tika atzīts, ka daiļliteratūras valoda tomēr ir autonoma. Tā, kaut atrodas ciešā saistībā ar kopējās literārās valodas normām, pirmām kārtām tiek vērtēta no estētikas viedokļa. Bet K. Milenbahs atbilstīgi sava laikmeta garam daiļliteratūras valodu

vērtējis atbilstoši vispārējiem kritērijiem. Dzejā zināmu *licentia poetica* valodnieks tomēr pieļāvis. Tomēr viņš noteikti vērsies pret pašdarinātu formu un izlokšņu formu lietošanu dzeja ritma un atskaņu labad.

Rakstā „**Kārlis Milenbahs, tik monumentālais un cilvēciskais...**” I. Druviete, kas ir arī monogrāfijas par K. Milenbahu autore, secina: „Tomēr tieši tagad, kad vairs nav īpaši jāpierāda K. Milenbaha zinātniskā devuma objektivā kvantitāte un kvalitāte, interesi raisa viņa darbības izvērtējums sava laika sabiedrisko un zinātnisko norišu kontekstā” (Druviete, 2023, 97). Jau no latviešu nacionālās valodniecības pirmsākumiem plašākai sabiedrībai domātās publikācijas skāra galvenokārt valodas pareizības jautājumus. 19. gadsimta otrajā pusē akadēmiski izglītotie latviešu sabiedriskie darbinieki patriotisma izpratni pavērsa citā dimensijā, līdztekus valodas attīstīšanai un kopšanai aizvien vairāk iezīmējot latviešu valodas simbolisko lomu un vietu vērtību sistēmā. Jaunlatvieši ne tikai kopa valodu, bet arī kaut zemtekstā, kaut netieši, kaut paši īsti neapzinoties, runāja par latviešu valodas tiesībām latviešu apdzīvotā teritorijā – vēl ne Latvijas valstī.

Pedagoģijas jautājumi skarti rakstā „**Bilingvālā izglītība un CLIL: vēsturisks atskats un attīstības prognozes**”. Tiek norādīts, ka viena no problēmām, kas sabiedrības apziņā risināma galvenokārt ar izglītības sistēmas palīdzību, ir valodu apguve. Multilingvisms ir sena un neatņemama civilizācijas iezīme, tomēr pēdējās desmitgadēs tas kļuvis par realitāti daudz lielākam cilvēku kopumam, turklāt mainījies tā raksturs. Samērā noslēgtajām pirmsindustriālā perioda sabiedrībām bija raksturīgs tiešo valodu kontaktu tipa multilingvisms, kas izpaudās galvenokārt mutvārdos ikdienas runas līmenī, kā arī ierobežota apjoma tā sauktais elites (aristokrātijas, garīdzniecības, zinātnieku, literātu u. tml.) multilingvisms, kas ietvēra arī citu valodu standartformas un rakstu formas apguvi. Mūsdienu sabiedrībā aizvien nozīmīgāks kļūst netiešo valodu kontaktu tipa multilingvisms – kaut gan migrācijas, internacionalizācijas, integrācijas un citu sociālu procesu dēļ pastiprinās arī tiešie kontakti starp dažādu valodu runātājiem, pieaug pasīvā multilingvisma loma. Tas izpaužas vizuāli uztveramā rakstu formā, ir kļuvis par realitāti virtuālajā vidē un vairs nav tikai šaura sociālā slāņa privilēģija. Citu valodu zināšana nu jau kļuvusi par neatņemamu elementu veiksmīgas sociālās un profesionālās karjeras (un arī personiskā komforta) attīstībā.

Pēc Latvijas Republikas Saeimas pieņemtā lēmuma par 1922. gada Latvijas Republikas Satversmes papildināšanu ar ievaddaļu (t. s. preambulu) 2014. gada 19. jūnijā nākamajā gadā tapa I. Druvietes raksts „**Latvijas Republikas Satversmes ievads (preambula) Latvijas valodas situācijas kontekstā**”. Tiek norādīts, ka Latvijas Satversmes ievadā *valoda* minēta veselas trīs reizes. Šāda prakse pasaules valstu konstitūciju un to preambulu kontekstā ir unikāla. Tomēr tai ir skaidrs pamatojums un mērķis. Preambula liecina, ka latviešu valoda ir negrozāma mūsu konstitūcijas kodola daļa, Satversmes 4. pants ir starp tiem Satversmes pantiem, kas grozāmi tikai tautas nobalsošanā, norāde uz latviešu valodu kā valsts valodu ietverta ne tikai Satversmes ievadā, bet arī 4., 18., 21. un 104. pantā. „Tādējādi konstitucionālais likumdevējs skaidri norādījis, ka valsts valodas politikas jomā nekāda atkāpšanās nav iespējama un latviešu valodas loma ir reāli jāstiprina” (Druviete et al., 2014, 296).

Publikācijā „**Latviešu valoda pasaules sociolingvistisko procesu kontekstā**” norādīts, ka beidzamajos gados uzmanības centrā ir līdzsvara un kompromisa meklējumi, kas nereti tiek apzīmēti par *glokalizāciju*. Valstu ekonomiskie, intelektuālie un kultūras sakari, kā arī vienotā informatīvā digitālā telpa ir nodrošinājusi iespēju vairāk vai mazāk harmoniski savienot mantotos un aizgūtos identitātes elementus; vairumā pasaules valstu nozīmīgāko nacionālās identitātes elementu (folkloras mantojuma, tradicionālā dzīvesveida, reliģijas, valodas u. c.) aizsardzībai un attīstībai ir pieņemti speciāli tiesību akti un valsts mēroga programmas. Tomēr vai visu valstu publiskajā telpā virmo satraukums par iespējamo savdabības apdraudējumu vai pat zudumu. Visbiežāk viedokļu apmaiņu izraisa tieši norises valodu jomā. Raksta autore norāda, ka, pēc izvērstās ranžētās paaudžu lingvistiskās pēctecības skalas (EGIDS), latviešu valoda raksturojama kā 1. līmeņa nacionālā valoda, tātad neapdraudēta valoda. Izņemot 0. līmeņa 6 starptautiskas nozīmes valodas (0,1 % no valodu kopskaita), šāds statuss ir tikai 98 pasaules valodām (1,3 % no valodu kopskaita). Tomēr no lingvistiskās attieksmes viedokļa iezīmējas problēmas.

Rakstā „**Latviešu valoda Latgalē: multilingvisms, diglosija un valodu konkurence**” secināts: Latgalē vēsturisku apstākļu dēļ ir izveidojies noturīgs valodu un valodas paveidu koeksistences modelis, kas ietver gan bilingvismu/multilingvismu, gan diglosiju/multiglosiju. Kā liecina

tautskaites un sociolingvistisko aptauju dati, visu tautību Latgales iedzīvotājiem raksturīga vismaz divu valodu prasme, tātad varam runāt par stabilu un ilgstošu bilingvisma resp. multilingvisma situāciju, kas atspoguļojas vairumā faktisko sociolingvistisko funkciju. Tipisks bilingvisma komponents šajā reģionā ir krievu valoda – gan runas, gan rakstu formā. Turklāt krievu valoda gan kopumā, gan šajā reģionā ir samērā homogēna. Latviešu valoda turpretim joprojām ir pārstāvēta vairāku desmitu tradicionālo izlokšņu formā, latgaliešu rakstu valodas formā un literārās valodas (standartvalodas) formā, kas ļauj runāt par plašu augsta līmeņa individuālās multiglosijas izplatību Latgales reģionā. Arī Kurzemē, Vidzemē un Zemgalē pastāv diglosija: daudzi iedzīvotāji vienlīdz labi pārvalda gan vietējo izlokšni, gan latviešu kopvalodu – literāro valodu – un tās lieto atbilstoši situācijai, tomēr, ņemot vērā gan vairāk izteiktās atšķirības starp augšzemnieku dialekta izlokšnēm un literāro valodu, gan īpaši paveida – latgaliešu rakstu valodas – eksistenci, diglosijas resp. multiglosijas modelis Latgalē atšķiras no pārējiem Latvijas novadiem. Tāpēc Latvijas valodas politikas īstenošanā ir jāņem vērā arī novadu reģionālās īpatnības. Latgalē nozīmīgs faktors ir ne tikai augstais sociālā bilingvisma līmenis, bet arī vairumam Latgales latviešu raksturīgā multiglosija. Pie tam latgaliešu rakstu valodas saglabāšana un attīstība būs iespējama tikai tad, ja visā Latvijā, un it īpaši Latgales reģionā, valodu hierarhijā neatgriezeniski nostiprināsies latviešu valoda kā prioritāra oficiālās un arī neoficiālās komunikācijas valoda.

Pētījumā „**Valoda stereotipu spoguļi**” atklāts, ka nepatiesību un puspatiesību ietekme uz latviešu lingvistisko pašapziņu ir grūti pētāma, jo tā nav ne izmērāma, ne formulējama precīzos terminos. Tomēr pašreizējā valodas situācijā daži stereotipi neveic audzinošo funkciju, bet drīzāk mazina pārliecību par latviešu valodas spēku. Varbūt būs cilvēki, kas, diendienā dzirdot runas par it kā „mazu” un „piesārņotu” valodu, saņemsies, lai visiem spēkiem pierādītu pretējo. Bet ja nu kādam tas būs pamudinājums aizvien vairāk lietot kādu citu valodu, kuras runātāji paši to tik zemu nevērtēs? Šajā rakstā aplūkoti daži stereotipi par latviešu valodu un tās kvalitāti. Tie, kā redzējam, var būt arī neitrāli vai vismaz subjektīvi vērtējami. Daudz bīstamāki ir kļūdaini uzskati par valodu līdzāspastāvēšanu un konkurenci – gan vispārīgi, gan tieši uz Latvijas valodas situāciju attiecināmi. Starp

tiem varētu minēt kaut vai šādus: „Nav svarīgi, kurā valodā runā, galvenais ir saprasties”, „Attīstīsim ekonomiku, gan valodas jautājumi paši atrisināsies”, „Lauki izmirst, cilvēki emigrē, valdība zog, ko jūs par to valodu”. Pret tādiem stereotipiem, kas apdraud valsts un valodas politikas pamatus, tomēr ir jāvērsas skaidri un argumentēti. Tradicionāli uzskati par valodu tāpat ir nozīmīgs faktors lingvistiskās attieksmes veidošanā, un tā savukārt ietekmē valodas noturību. Mīti, stereotipi un aizspriedumi bija, ir un būs, bet mūsu spēkos ir tos apzināties un izvērtēt plašākā valodas situācijas kontekstā.

Rakstā „**Valsts valoda augstākajā izglītībā**” I. Druviete uzsver, ka Latvija nav vienīgā valsts, kurā mērķtiecīgi tiek virzīta doma par angļu valodu kā vienīgo augstākās izglītības un zinātnes valodu. Un Latvija nav vienīgā valsts, kurā pret šādu tieksmi protestē valodas politikas speciālisti, kas valodu konkurenci un valodas noturību skata plašākā kontekstā. Arī citu valstu pieredze liek iebilst pret latviešu valodas un augstākās izglītības konkurētspējas pretstatīšanu. Nav nekādas pretstāves: gan studenti, gan mācībspēki studiju procesā jau tagad izmanto vairākas valodas, vairākums spēj brīvi lietot angļu valodu, bet Latvijā no viņu zināšanām būs jēga tikai tad, ja viņi spēs par savu jomu runāt arī latviski.

Publikācijā „**Vispārīgās valodniecības jautājumi Pētera Šmita darbos**” tā autore apliecinā, ka latviešu filologs P. Šmits plašāk pazīstams ar pētījumiem latviešu etnogrāfijā un folkloristikā, kā arī ar darbiem sinoloģijā, tomēr vismaz trīsdesmit dažāda apjoma rakstus un grāmatas viņš veltījis latviešu valodas sistēmas un atšķirīgu līmeņu valodas parādību izpētei. Daudzos P. Šmita darbos izteikti arī vispārīgi vērojumi un pārspriedumi par cilvēku valodas universālo būtību un valodu kā cilvēku sabiedrības neatņemamu iezīmi. Plašās zināšanas par dažādu tautu kultūrām un valodām zinātniekam sniegušas iespēju arī latviešu valodas parādības skatīt plašākā kontekstā, šādi papildinot visai plašo vispārīgās valodniecības jautājumiem veltīto pētījumu klāstu latviešu valodniecībā. Nozīmīgākie P. Šmita darbi, kuros vienkopus redzami viņa teorētiskie uzskati par valodu, ir grāmatas „Ievads valodniecībā” un „Ievads baltu filoloģijā”. Valodu P. Šmits uztver kā tautu kultūras sakaru liecinieci, šādā aspektā pozitīvi vērtējot arī vārdu aizgūšanu. Zinātnieks arī uzsvēris valodu daudzveidības saglabāšanas nozīmi, kaut nav noliedzis mākslīgas valodas izmantošanu praktiskiem mērķiem.

Starp izvēlētajiem rakstiem I. Druviete iekļāvusi arī grāmatas „Valodas situācija Latvijā: 2016–2020. Sociolingvistisks pētījums” 1. nodaļu „Pieci gadi latviešu valodas dzīvē (2016–2020)”. Pētījumā norādīts, ka Valsts valodas politikas mērķa sasniegšanai (2016–2020) „ir noteikti četri rīcības virzieni.

1. Valsts valodas juridiskā statusa stiprināšana. Šā virziena īstenošanai ir definēti uzdevumi, kas vērsti uz Valsts valodas likuma un citu saistīto normatīvo aktu izpildi un starptautisko sadarbību, t. sk. normatīvo aktu tulkošanu Latvijas un ES institūcijās.
2. Valsts valodas izglītības politika. Šā virziena īstenošanai tiek plānoti pasākumi, kas saistīti ar latviešu valodas izglītības jautājumiem un skar valsts valodas politikas pedagoģisko aspektu. Aktualizēta latviešu valodas mācīšanas metodikas, mācību materiālu atbilstības, pieejamības, pievilcības, kā arī jomas speciālistu un pedagogu sagatavošanas nozīme valsts valodas pozīciju stiprināšanā.
3. Latviešu valodas zinātniskā izpēte un attīstīšana. Šā virziena īstenošanai paredzēts atbalsts valsts valodas situācijas analīzei, latviešu valodas zinātniskai izpētei un valodas tehnoloģiju attīstībai, t. sk. datubāzu un latviešu valodas nacionālā korpusa izveidei, terminoloģijas attīstībai, kā arī akadēmisku un populārzinātnisku publikāciju izdošanai.
4. Sabiedrības līdzdalības nodrošināšana valsts valodas politikas īstenošanā un latviešu valodas attīstībā. Šā virziena ietvaros tiks īstenoti pasākumi, kas vērsti uz sabiedriskās domas veidošanu, sabiedrības iesaisti un līdzdalību, kā arī latviešu valodas kultūras attīstīšanu un latviešu valodas un lībiešu valodas lietošanas veicināšanu” (MK rīkojums Nr. 630).

Rakstā „**Ērtības vai vērtības: kā izprast latvieša lingvistisko uzvedību?**”

I. Druviete uzsver, ka ir pagājuši trīs gadu desmiti kopš valodu hierarhijas maiņas procesu sākuma Latvijā, un vairs nevaram aizbīdināties ar pārejas periodu. Regulāri veiktie sociolingvistiskie pētījumi apliecina, ka latviešu valodas prasmes līmenis minoritāšu starpā kopš 1989. gada no 20 % ir paaugstinājies līdz 90 %, aptverot praktiski visus sociāli un

ekonomiski aktīvos iedzīvotājus. Tomēr iespējams, ka, valodas pratēju īpatsvara pieaugumu turpinot uzskatīt par galveno Valsts valodas likuma un sabiedrības integrācijas programmu izpildes rādītāju, mēs jau dzīvojam aizvakardienā. Signāls rīcībai ir aizvien neesošā korelācija starp latviešu valodas prasmi un latviešu valodas lietojumu sabiedriski nozīmīgās, bet valstiski neregulējamās funkcionālajās jomās (tirdzniecība, pakalpojumi, neformālā komunikācija). Realitātē jūtama plaisa arī starp teorētiski pausto attieksmi pret latviešu valodu un praktisko rīcības apliecinājumu tieši latviešu valodas kolektīvā. Tas pirmām kārtām attiecas uz latviešu valodas lietojumu neformālajā komunikācijā, kā arī uz latviešu valodas konkurētspējas vērtējumu. Iespējams, ka atslēga šīs parādības izpratnei meklējama gan tīri pragmatiskā attieksmē pret valodu kā komunikācijas instrumentu, gan vērtību sistēmā.

Pētījumā „**Lingvistiskās attieksmes izpausmes ārkārtējās epidemioloģiskās situācijas apstākļos (2020–2022)**” autore norāda, ka raksts veltīts latviešu lingvistiskās attieksmes praktiskajām izpausmēm no 2020. līdz 2022. gadam, aplūkojot gan pārmaiņas dažādos valodas līmeņos, gan valodu lietojuma uztveri Covid-19 krīzes un daļēji arī Krievijas agresijas kontekstā. Šī negaidītā situācija atklāja dziļi sakņotas sociālas un humānas problēmas, kas ir nozīmīgas ne tikai epidemioloģiskās situācijas kontekstā. Atklājies, ka tām ir liela ietekme arī uz lingvistisko attieksmi. Latviešu valodas ilgtspēja un konkurētspēja ir atkarīga ne vien no tās tiesību nostiprinājuma normatīvajos aktos, visu iedzīvotāju valodas prasmes līmeņa, bet arī – un galvenokārt – no tās lietojuma visās sabiedriski nozīmīgajās funkcijās un valstiski neregulējamā saziņā. Latviešu valodas lietojumu lielā mērā nosaka lingvistiskā attieksme – sarežģīts subjektīvo faktoru komplekss, kas raksturo dažādu etnosu, sociālo grupu un indivīdu valodas uztveres īpatnības, attieksmi pret dažādām valodām (valodas variantiem) un valstisku vai sabiedrisku institūciju veiktajiem valodas situācijas regulēšanas pasākumiem. Otra pētījuma daļa saistās ar attieksmi pret bilingvālu komunikāciju Latvijas publiskajā vidē, resp., krievu valodas paralēlu lietojumu informācijā par epidemioloģisko situāciju. Populārāko naratīvu analīze atklāj viedokļu atšķirību par šādas prakses lietderību un atbilstību Latvijas valodas politikas pamatnostādņem, kas vērstas uz sabiedrības integrāciju. Tiek izdarīts secinājums, ka pandēmija ir skaidrāk atklājusi sabiedrības vājās vietas, un viena no tām ir tieši pašu latviešu attieksme pret latviešu valodu.

Rakstu krājums „Pārlicība. Valoda, sabiedrība, politika” kopā ar iepriekšējo publikāciju kopu „Skatījums. Valoda, sabiedrība, politika” (Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2010) atspoguļo būtisku un visaptverošu I. Druvietes zinātniskās darbības jomu. Tajā vienkopus lasāmi raksti, kas izkaisīti dažādos Latvijas izdevumos, kas kavēja to kompleksu uztveršanu, sociolingvistikas un valodas politikas pētījumu daudzšķautņainības atspoguļojumu. Rakstu krājums ir īpaši noderīgs humanitāro un sociālo zinātņu studentiem, valodas politikas veidotājiem un īstenotājiem, kā arī visiem, kas interesējas par latviešu valodas likteni.

Zīmīgi ir I. Druvietes secinājumi rakstu krājuma titullapā: „Lingvistiskā identitāte, mūsaprāt, nav vienīgi sociāls konstrukts vai ideoloģisks artefakts. Mēs esam pārliecināti, ka pētniekiem jāizmanto savas zināšanas un argumentācijas spēks, lai sniegtu ieguldījumu mūsu valodas ilgtspējā. Atjaunojot valsts valodas statusu latviešu valodai, nesaraujami savijās valodas politika kā zinātne un valodas politika kā iekšpolitikas nozare, un Latvijas valodas situācijā tam tā jābūt arī turpmāk” (Druvieta, 2021, 16–17).

LITERATŪRA

Druvieta, I. (2021). Valodas pētījumi valstij, sabiedrībai, cilvēkam. Priekšvārds. In I. Druvieta (zin. red.), *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse*. Kolektīva monogrāfija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 7–17.

Druvieta, I. (2023). *Pārlicība. Valoda, sabiedrība, politika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Druvieta, I., Kārklīņa, A., Kusiņš, G. et al. (2014). Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru. In *Latvijas*

Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 295–330.

MK rīkojums Nr. 630 – *Par Valsts valodas politikas pamatnostādņem 2015.–2020. gadam. Ministru kabineta rīkojums Nr. 630*. (03.11.2014.). Pieejams <https://likumi.lv/ta/id/270016-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-2015-2020-gadam; skatits 14.08.2020>.

2022. GADĀ IZDOTĀS VALODNIECĪBAS GRĀMATAS¹

Linguistics Books
Published in 2022

---

¹ Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

■ MARITA SILKĀNE, KRISTĪNE MEŽĀPUĶE (sast.)

5th International Symposium "Language for International Communication" (LINCS) : April 28–29, 2022 : book of abstracts. / University of Latvia, Faculty of Humanities. [Rīga]: University of Latvia, [2022], 94 (7 + 87) pp. Tiešsaistes resurss (PDF). Pieejams <https://conferences.lu.lv/event/2/book-of-abstracts.pdf>.

27-oji tarptautinē mokslinē Jono Jablonskio konferencija „(Kalbos) variantiškumas, kaita ir standartizavimas“ : 2022 m. spalio mėn. 6–7 d. : Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas : tezių knyga = 27th Jonas Jablonskis' conference "(Language) variability, change, standardization" : 6–7 October, 2022 : Vilnius University, Faculty of Philology : book of abstracts. Leidinio sudarytoja / Edited by Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė. Vilnius: Vilnius University Press, 2022, 64 pp. ISBN 9786090707739. Pieejams http://www.jablonskio-konferencija.flf.vu.lt/wp-content/uploads/2022/10/Jablonskio_konferencija_27_2022_tezes-1.pdf.

57. Artura Ozola dienas konference „Valodas mantojums: J. Endzelīna „Lettisches Lesebuch“ (1922) – 100“ : 2022. gada 20. maijs : referātu tēzes. / Latvijas Universitāte, Latvistikas un baltistikas nodaļa, Baltu valodniecības katedra. Rīga: [Latvijas Universitāte], [2022], 24 lpp. ISBN 9789934838774 (brošēts).

Ābola, Signe. *Latviešu valoda 4. klasei : mācību grāmata.* Red. Inese Auziņa. Rīga: Zvaigzne ABC, [2022], 143 lpp. ISBN 9789934310539 (iesiets).

Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 149. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Valodas reģionālie varianti“ : 2022. gada 22.–23. februāris : tēzes = International Scientific Conference „Regional Varieties of Language“ to commemorate the 149th anniversary of academician Jānis Endzelīns : 22–23 February, 2022 : abstracts. Sast. / Comp. by Kristīne Mežāpuķe. Lit. red. / Eds.: Anna Vulāne (latv. val.), Edmunds Trumpa (liet. val.), Igors Koškins (krievu val.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2022, 76 lpp. ISBN 9789934580123 (PDF). Pieejams <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/57005>.

Anspoka, Zenta; Birzgale, Eģina; Zemīte, Inga. *Latviešu valoda 5. klasei.* 1. daļa. Red. Eģina Birzgale. Lit. red. Ilze Zvirgzda. 1. izd. Lielvārde: Lielvārds, [2022], 112 lpp. ISBN 9789984116129 (brošēts).

Baltic Journal of English Language, Literature and Culture, 11. Ed.-in-Chief: Andrejs Veisbergs. Rīga: University of Latvia, 2021, 176 pp. ISSN 1691-9971 (print), ISSN 2501-0395 (online). Pieejams <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/56474>.

Baltic Journal of English Language, Literature and Culture, 12. Ed.-in-Chief: Andrejs Veisbergs. Rīga: University of Latvia, 2022, 174 pp. ISSN 1691-9971 (print), ISSN 2501-0395 (online). Pieejams <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/61208>.

Baltu filoloģija XXXI(1) 2022 : Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Red. Pēteris Vanags. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 198 lpp. ISSN 1691-0036 (drukāts), ISSN 2592-9348 (elektronisks izd.). Pieejams <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/64877>.

Baltu filoloģija XXXI(2) 2022 : Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Red. Pēteris Vanags. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 128 lpp. ISSN 1691-0036 (drukāts), ISSN 2592-9348 (elektronisks izd.). Pieejams <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/64878>.

Bite, Gunta. *Iespieddarbu latviešu valodā reprodukcija Braila rakstā : metodiskās vadlīnijas.* Rīga: Latvijas Neredzīgo bibliotēka, [2022], 182 lpp. ISBN 9789934912702 (spirāliesējums).

Daudziņa, Zane. *Aktiera runa 21. gadsimta latviešu teātrī.* Zin. vad. Dr. philol. Valda Čakare. Red. Elīna Vanaga. Rīga: Zvaigzne ABC, [2022], 383, [1] lpp. ISBN 9789934311017 (iesiets).

Everets, Daniels (*Everett, Daniel*). *Valoda – kultūras instruments.* Tulk. Ina Druviete. Zin. un lit. red. Sanda Rapa. Zin. konsultants Uldis Ivars Jānis Balodis. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2022, 280 lpp. ISBN 9789934617119 (brošēts).

Golubova, Vita; Ikale, Iveta; Lanka, Anita. *Latviešu valoda : 3. klase : mācību grāmata.* 1. daļa. Red. Indra Putre. / Raibu raibā pasaule. Rīga: Zvaigzne ABC, [2022], 143 lpp. ISBN 9789934097645 (iesiets).

Golubova, Vita; Ikale, Iveta; Lanka, Anita. *Latviešu valoda : 3. klase : mācību grāmata.* 2. daļa. Red. Indra Putre. / Raibu raibā pasaule. Rīga: Zvaigzne ABC, [2022], 199 lpp. ISBN 9789934097669 (iesiets).

Golubova, Vita; Ikale, Iveta; Lanka, Anita. *Latviešu valoda : ceļvedis skolotājam : kompetenču pieeja.* 2. un 3. klase. Red. Iveta Ikale. / Raibu raibā pasaule. Rīga: Zvaigzne ABC, [2022], 127 lpp. ISBN 9789934099458 (iesiets).

Golubova, Vita; Ikale, Iveta; Lanka, Anita. *Latviešu valodas burtnīca 1 : 3. klase.* Red. Indra Putre. / Raibu raibā pasaule. Rīga: Zvaigzne ABC, [2022], 40 lpp. ISBN 9789934097683 (brošēts).

Golubova, Vita; Ikale, Iveta; Lanka, Anita. *Latviešu valodas burtnīca 2 : 3. klase.* Red. Indra Putre. / Raibu raibā pasaule. Rīga: Zvaigzne ABC, [2022], 48 lpp. ISBN 9789934097706 (brošēts).

Grāvītis, Uldis; Piternieks, Kristis; Čoders, Dāvis. *Basketbola specifiskie termini angļu valodā : metodiskais līdzeklis studentiem, basketbola treneriem, spēlētājiem.* / Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija. Rīga: [Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija], 2022, 8 lpp. Tiešsaistes resurss. Pieejams [https://lspa.lv/files/2022/BASKETBOLA%20Specifiskie%20termini%20\(9\)%20\(1\).pdf](https://lspa.lv/files/2022/BASKETBOLA%20Specifiskie%20termini%20(9)%20(1).pdf).

Grīnbergs, Uldis. *1050 ventīnes brūket teican jeb bliņķš ventīņmēle, 2.* Ineses Milbergas un Alberta Miķelsona zīmējumi; papildine Štrumfingrīd un Sēļlaimdot; viss safire Kalmaņzīgs. Talsi: Aleksandra Pelēča lasītava, 2022, 107 lpp. ISBN 9789934513657 (brošēts).

Juste, Sandra; Krauce, Antra; Krotova, Ināra; Petrova, Daina; Reinika, Sanita. *Latviešu valoda 1.–6. klasei : mācību un metodiskais līdzeklis.* Rec. Diāna Gruznova. / Valsts izglītības satura centrs. [Rīga]: Valsts izglītības satura centrs, [2021]. Tiešsaistes resurss un PDF datne. ISBN 9789934540677. Pieejams (izmantojot interaktīvu satura rādītāju) <https://mape.skola2030.lv/resources/11709>.

Kaija, Inga; Laizāne, Inga. *Latviešu valodas gramatika : pamatlīmenis: A1 : mācību līdzeklis gramatikas apguvei angļu valodā runājošajiem = Grammar of the Latvian Language : elementary: A1 : teaching aid in grammar for the speakers of English.* Zin. red. Dr. philol. Inita Vītola. Rec. Dr. philol. Arvils Šalme. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2022, 295 lpp. ISBN 9789934617171 (brošēts).

Kopoloveca, Nadežda. *Čehu valodas praktiskā gramatika.* Literārā un zinātniskā red. Aiga Veckalne. Rec.: Dr. philol. Linda Lauze, Dr. philol. Alberts Sarkanis. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultātes Bohēmistikas un polonistikas centrs. Rīga: Pētergailis, 2022, 168 lpp. ISBN 9789984335520 (brošēts).

Language situation in Latvia: 2016–2020 : a sociolinguistic study. (Tulkots no latv. val.: *Valodas situācija Latvijā: 2016–2020*). Scientific eds.: Gunta Kļava, Inita Vītola. Authors: Ina Druvieta, Gunta Kļava, Nadežda Kopoloveca, Ilze Koroleva, Inta Mieriņa, Kerttu Rozenvalde, Andris Saulītis. Reviewers: Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Linda Lauze. Translator Janusz Kamiński. Rīga: Latvian Language Agency, 2022, 210 pp. Tiešsaistes resurss. ISBN 9789934617072 (PDF). Pieejams https://valoda.lv/wp-content/uploads/2022/07/ValodasSituacijaLatvija_2016%E2%80%932020_A4_ENG_WEB.pdf.

Latgaliskuma kods Eiropā: no volūdys da ekonomikai : V Latgolys kongress, 2022. g. 27.–29. aprēļs. Red. Ilga Šuplinska. Angļu teksta red.: Laimdota Ločmele, Inga Zeltiņa. Latgališu teksta, tiežu red. Lideja Leikuma. [Rēzekne]: Latgališu kultūrys bidreiba, [2022]. 76 lpp. Tiešsaistes resurss. Pieejams https://latgolyskongress.lv/wp-content/uploads/2022/05/satyslopai_kongress_brosura_gola_var.pdf.

Latviešu valoda 10–11 gadus veciem diasporas skolēniem : A2 valodas līmenis : 1. mācību gads. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, 2022, 150 lpp. Pieejams <https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2022/09/Latviesu-valoda-diasporas-skoleniem-A2.pdf>.

Latviešu valoda mazākumtautību skolā : interaktīvi mācību materiāli. 2. klase. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, 2022. Pieejams <https://maciunmacies.valoda.lv/speles/2.klase/>.

Latviešu valodas apguves programma jauniebraucējiem. 70 stundu programma 1.–12. klasei. A0–A1 līmenis. Autores: Juta Bernāne, Zaiga Dambē, Linda Krastiņa, Laima Pamiļjane, Vineta Vaivade. [Rīga]: Latviešu valodas

aģentūra, 2022, 130 lpp. Pieejams https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2022/09/Programma_jauniebraucejiem.pdf.

Latviešu valodas dialektu atlants : morfoloģija, II : sintakse. Apraksts, kartes, komentāri. Karšu un komentāru autores: Ineta Kurzemniece, Liene Markus-Narvila, Anna Stafecka, Anna Vulāne. Redkol.: Sanda Rapa, Anna Stafecka, Anna Vulāne. Sast., atb. red. un priekšvārda autore Anna Stafecka. Tulk. Guntars Dreijers. Rec.: *Dr. philol.* Alberts Sarkanis, *Dr. philol.* Vilma Šaudiņa. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2022, 320 lpp. ISBN 9789934580130 (iesiets), e-ISBN 9789934580147 (PDF). Pieejams arī tiešsaistē <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/61231>.

Latvijas ezeri Civillikuma pielikumos : ģeogrāfiska vietvārdu vārdnīca. Sast. Otilija Kovaļevska. Red. Ineta Rušmane. Informāciju vārdnīcai sagatavoja un šķirkļus papildināja: Zane Cekula, Dace Kavace, Otilija Kovaļevska, Aija Kresse, Maruta Pētersone, Ineta Rušmane, Vita Strautniece, Māra Šterna. / LĢIA Kartogrāfijas departaments, Toponimikas laboratorija. Rīga: Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra, 2022, 103 lpp. Tiešsaistes resurss. Pieejams <https://www.lgia.gov.lv/sites/lgia/files/document/VARDNICA.pdf>.

Latvijas Republikas tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmata. Valsts valodas centrs. [Rīga]: Valsts valodas centrs, 2022, 77 lpp. Tiešsaistes resurss. Pieejams <https://www.vvc.gov.lv/lv/media/209/download?attachment>.

Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktore Dr. philol. Sarma Kļaviņa : biobibliogrāfija. Sast.: Dita Tretjakova, Renāte Visocka, Dagnija Ivbule. Lit. red. Ieva Jansone. / Latvijas zinātnieki. Rīga: Zinātne, 2022, 298 lpp. ISBN 9789934599293 (brošēts). Pieejams <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/57063>.

Liepa, Dite; Polinska, Velga; Anča, Gunta; Meļņika, Irīna. *Radio ziņu minivārdnīca*. [Izdota ERASMUS+ projektā „Promoting Easy-to-read Language for Social Inclusion (PERLSI) Viegļās valodas veicināšana sociālajai iekļaušanai” (Nr. 2020-1-LV01-KA204-077527)], 2021, [7] lpp. Pieejams https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/LU.LV/Apaksvietnes/Projekti/perlsi/Radio_minivardnica_2021_2022.pdf.

Linde, Māris. *Sanskrits un mūsu Dieva valoda*. 7. sēj. [Cēsis]: Sava grāmata, 2022, 298 lpp. / Bibliotheca Lindana, LII. ISBN 9789934604645 (iesiets).

Linguistic Diversity, Terminology and Statistics : book of abstracts of the international interdisciplinary scientific conference “Linguistic Diversity, Terminology and Statistics” : November 3–4, 2022 : Ventspils, Latvia. Eds.: Arturs Stalažs, Silga Sviķe, Aiga Veckalne. / Ventspils University of Applied Sciences. Ventspils: Ventspils University of Applied Sciences, [2022], 62 pp. ISBN 9789934607042 (brošēts), ISBN 9789934607059 (PDF). Pieejams https://irp.cdn-website.com/0502f3c5/files/uploaded/LDTS_Book_of_Abstracts_online.pdf.

Linguistica Lettica, 30 : LU Latviešu valodas institūta žurnāls. Atb. red. Solvita Berra. Numura red.: Anna Vulāne, Edmunds Trumpa. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2022, 486 lpp. ISSN 1407-1932. Pieejams <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/61954>.

Malahova, Ludmila. *Sporta teksti profesionālajai komunikācijai latviešu valodā : mācību līdzeklis LSPA profesionālā bakalaura studiju programmā „Sporta zinātne” ārvalstu studējošiem*. Rec.: Dr. sc. admin. Iveta Boge, Inta Budviķe. / Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija. Rīga: Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija, 2022, 49 lpp. ISBN 9789934520525 (brošēts).

Markus, Dace; Vulāne, Anna. *Ievads runas un rakstu kultūrā : skolotāju izglītības joma: valoda*. Rec. Dr. paed. Elita Stikute. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 63 lpp. ISBN 9789934187704 (brošēts).

Martena, Sanita; Laiveniece, Diāna; Šalme, Arvils. *Lingvodidaktika: latviešu valodas mācības pusaudžiem un jauniešiem : rokasgrāmata pamatskolas un vidusskolas pedagogiem*. Red.: Ingrīda Sjomkāne, Mairita Vītola. / Valsts izglītības satura centrs. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, [2022], 160 lpp. ISBN 9789934617164 (brošēts).

Mednis, Jānis; Medne, Renāte. *Kūldalāpš : livōd lapst ja vanbīzt rōntōz = Zeltabērns : libiešu bērnū un vecāku grāmata*. Lībiešu val. red.: Tīts Reins Vīto, Ērika Krautmane. Latv. val. red. Alnis Auziņš. Lībiešu val. konsultante Tūli Tuiska. Rīga: Livōd Fond, [2022], 72 lpp. ISBN 9789934236853 (iesiets).

Mežs, Ilmārs; Jansone, Irēna Ilga; Kovaļevska, Otilija; Rapa, Sanda. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos : Vidzeme*. 1. daļa. Zin. un lit. red. Sanda Rapa. Zinātniskie konsultanti: Lembits Vaba (igauņu valodā), Renāte Siliņa-Piņķe (vācu valodā). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2022, 351 lpp. ISBN 9789934617096 (iesiets).

Mežs, Ilmārs; Jansone, Irēna Ilga; Kovaļevska, Otilija; Rapa, Sanda. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos : Vidzeme*. 2. daļa. Zin. un lit. red. Sanda Rapa. Zinātniskie konsultanti: Lembits Vaba (igauņu valodā), Renāte Siliņa-Piņķe (vācu valodā). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2022, 375 lpp. ISBN 9789934617096 (iesiets).

Orehova, Anastasija. *Latviešu valoda tiesu nolēmumos : rokasgrāmata*. Otrā, papildinātā versija. Rīga: Tiesu administrācija, 2022, 99 lpp. Tiešsaistes resurss. Pieejams <https://www.ta.gov.lv/lv/media/2111/download>.

Ozola, Māra. „*Protu, protu rakstīt*”: 1. daļa : Vārdu pareizrakstība „priekš mulķiem”. Red. Silvija Ozola. [Siguldas novads]: MontMasca, [2021], 160 lpp. ISBN 9789934903915 (brošēts).

Pātaga, Daiga; Segliņa, Ingrīda. *Laboratorijas darbi literatūrā un latviešu valodā pamatskolai*. Rīga: Zvaigzne ABC, [2022], 79, [1] lpp. ISBN 9789934099298 (brošēts).

Rācene, Sandra; Aelīta Žučkova. *Saki ABC! : mācību materiāls*. Rīga: RaKa, [2022], 63 lpp. + pielikums 28 nenumur. lpp. ISBN 9789984464558 (brošēts).

Radošā rakstīšana : specializētā kursa programmas paraugs vispārējai vidējai izglītībai. Izstrādāja: Zanda Gūtmane, Inese Lāčauniece, Līta Silova, Linda Zulmane. Ārējie eksperti: Signe Ābola, Haralds Matulis. / Valsts izglītības satura centrs.

[Rīga]: Valsts izglītības satura centrs, [2022], 22 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934240980. Pieejams <https://mape.skola2030.lv/resources/14205>.

Ričardsa, Mērija (*Richards, Mary*). *Vārdu vēsture bērniem*. Tulk. Renāte Punka. Lit. red. Sigita Kušnere. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, [2022], 95 lpp. ISBN 9789984239033 (iesiets).

Romāne-Kalniņa, Līga. *Nacionālās identitātes veidošana un atspoguļojums Baltijas valstu prezidentu runās – korpusā balstīta kritiskā diskursa analīze : promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai valodniecības un literatūrzinātnes nozarē lietišķās valodniecības apakšnozarē = Construction and Representation of National Identity in the Speeches of the Presidents of the Baltic States: Corpus-Assisted Critical Discourse Analysis : summary of doctoral thesis submitted for the degree of doctor of philosophy in the field of linguistics and literature, subfield of applied linguistics*. Zin. vad. Dr. philol. Indra Karapetjana. Rec.: prof. Ina Druvietē, prof. Dace Markus, prof. Jānis Silis. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga: Latvijas Universitāte, 2022, 97 lpp. ISBN 9789934188541 (brošēts), ISBN 9789934188558 (PDF). Pieejams <https://dom.lndb.lv/data/obj/1054739.html>.

Romāne-Kalniņa, Līga. *Nacionālās identitātes veidošana un atspoguļojums Baltijas valstu prezidentu runās – korpusā balstīta kritiskā diskursa analīze : promocijas darbs zinātniskā doktora (Ph. D.) grāda iegūšanai valodniecības un literatūrzinātnes nozarē lietišķās valodniecības apakšnozarē*. Zin. vad. Dr. philol. prof. Indra Karapetjana. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga: [b. i.], 2022, [18], 350 lpp. Pieejams <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/61241>.

Ropa, Anastasija; Rudzinska, Ieva. *Special Terminology in English : mācību līdzeklis LSPA studentiem*. Part 1. Rec.: Iveta Boge, Uldis Švinks. / Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija. Rīga: [Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija], 2022, 77 lpp. ISBN 9789934520532 (brošēts).

Suitu alfabēts ar uzdevumiem : grāmatīņa pirmsskolas vecuma bērniem. Teksts: Kristīne Vasiļevska-Stepanova, Māra Rozentāle. [Kuldīgas novads]: Suitu kultūras mantojums, [2022], 37 nenumur. lpp. ISBN 9789934915703 (brošēts).

Šaudiņa, Vilma. *Bičolis, cepelīni, ģirtokles... : Lietuvas pierobežas sēlisko izloksņu lituānismi*. Rec.: Dr. habil. philol. Alvīds Butkus, Dr. philol. Alberts Sarkanis. Red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saulē”, 2022, 302 lpp. ISBN 9789984149646.

Valoda – 2022. Valoda dažādu kultūru kontekstā : XXXII Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saulē”, 2022, 204 lpp. ISSN 1691-6042, ISBN 9789984149752. Pieejams <https://du.lv/zinatne/zinatniskie-izdevumi/valoda-dazadu-kulturu-konteksta/>.

Valoda: nozīme un forma 13 : Gramatika un valodas prasme = Language: Meaning and Form 13 : Grammar and Language Skills. LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums. Krājuma sast. un red. Andra Kalnača. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 248 lpp. ISSN 2255-

9256, e-ISSN 2256-0602, ISBN 9789934189081 (brošēts), ISBN 9789934189098 (PDF).
Pieejams <https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/valoda-nozime-un-forma-language-meaning-and-form/vnf-13/>.

Valoda un vara : valoda, valodniecība un kultūrpolitika no 1940. gada. Red. Vineta Porīņa. Rec. Baiba Metuzāle-Kangere, Pēteris Vanags. Angļu val. tekstu tulk. Gundega Michele. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2022, 160 lpp. ISSN 2592-9305, ISBN 9789934891960 (brošēts).

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi : populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 17. Atb. red. Ina Druviete. Rec.: *Dr. philol.* Linda Lauze, *Dr. philol.* Agris Timuška. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2022, 294 lpp. ISSN 1691-273X.

Valodniecība. Literatūrzinātne. Folkloristika : Latvijas Universitātes 80. starptautiskā zinātniskā konference : referātu tēzes. Sast. un red.: Indra Karapejāna, Paula Kļaviņa. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 159 lpp. ISBN 9789934188688 (PDF). Pieejams <https://dom.lndb.lv/data/obj/1054664.html>.

Valodu apguve: problēmas un perspektīva : zinātnisko rakstu krājums, XVII/XVIII = Learning Language Acquisition: Problems and Perspective : conference proceedings, XVII/XVIII. Redakcijas kolēģijas priekšsēdētāja Diāna Laiveniece. Lit. red.: Diāna Laiveniece (latv. val.), Baiba Kačanova (angļu val.), Ulrike Kurth (vācu val.), Natalja Malašonoka (krievu val.). Liepāja: LiePA, 2022, 529 lpp. ISSN 1407-9739 (iespiests), ISSN 2661-5584 (digitāls). Pieejams <https://dom.lndb.lv/data/obj/1055516.html>.

Vārds un tā pētīšanas aspekti : rakstu krājums, 26 = The Word: Aspects of Research : collection of articles, 26. Atb. red. Linda Lauze. / Liepājas Universitāte, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Liepāja: LiePA, 2022, 324 lpp. ISSN 1407-4737 (iespiests), ISSN 2661-5819 (digitāls). Pieejams <https://dom.lndb.lv/data/obj/1059984.html>.

Veisbergs, Andrejs. *Tulkojumi latviešu valodā : 16.–20. gadsimta ainava : monogrāfija.* Rec.: Gunta Ločmele, Gunta Roziņa, Jānis Silis. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 264 lpp. ISBN 9789934188671.

Via Latgalica : humanitāro zinātņu žurnāls : latgalistikys kongresu materiali : V. Mikeļa Bukša montuojums : Mikeļa Bukša symtgadei : 5. storptautyskuo latgalistikys konference, Reiga, 2012. goda 5.–6. oktobris. Redakcejis kolegeja: Aleksejs Andronovs, Lideja Leikuma, Nikole Naua, Ilga Šuplinska. Rēzekne: Rēzeknis Augstškola, 2021, 255 lpp. ISSN 1691-5569.

Vīduša, Iveta. *Latviešu valoda 4. klasei : programma.* Red. Inese Auziņa. Rīga: Zvaigzne ABC, [2022], 32 lpp. ISBN 9789934312823 (brošēts).

Vīduša, Iveta. *Latviešu valoda 5. klasei : programma.* Red. Inese Auziņa. Rīga: Zvaigzne ABC, [2021], 44, [1] lpp. ISBN 9789934098284 (brošēts).

Viduša, Iveta; Laiveniece, Diāna. *Latviešu valoda 7.–9. klasei : mācību līdzeklis*. Rec.: Signe Berga, Linda Lauze. [Rīga]: Valsts izglītības satura centrs, [2022]. Tiešsaistes resurss + PDF datne. ISBN 9789934597244.

Vieglā valoda : rokasgrāmata. Autori: Gunta Anča, Indra Karapetjana, Tatjana Knapa (*Tatjana Knapp*), Dite Liepa, Irina Meļņika, Erika Pičukāne, Velga Polinska, Gunta Roziņa. Zin. red.: *Dr. philol.* Dite Liepa, *Mg. art., Mg. philol.* Velga Polinska. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 145 lpp. ISBN 9789934188046 (PDF). Pieejams <https://dom.lndb.lv/data/obj/1039223.html>.

Zurikova, Maša. *Bilingvālā ābece : latviešu-ukraiņu ilustrētā ābece bērniem = Білінгвальна абетка : латисько-українська ілюстрована абетка для дітей*. Red. Oļeša Burkevica. [Jelgavas novads]: Biedrība „Droši un Koši”, [2022], 95 lpp. ISBN 9789934891755.

拉脱维亚线上汉语教学纵论 = *A Study of Online Chinese Teaching in Latvia*. Chief eds.: Shang Quanyu, Pēteris Pildegovičs, Bai Bingyu. Literary ed. Bai Bingyu. English language ed. Andra Damberga. / University of Latvia, Confucius Institute. Riga: University of Latvia Press, [2022], 445 pp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934189241 (print), ISBN 9789934189258 (online). Pieejams https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Konfucija_instituts/Study-Online-Chinese-Teaching-in-Latvia.pdf.

Комарова, Вера. *Экономика в словах : единообразие терминологии в переводах экономических текстов*. Rec.: *Dr. oec.* Jeļena Lonska, *Dr. philol.* Jeļena Semeņesa. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saulē”, 2022, 247 lpp. ISBN 9789984149561 (brošēts). Pieejams arī tiešsaistē https://du.lv/wp-content/uploads/2022/02/Komarova-Vera_2022_DRUKA.pdf.

APSVEICAM

Congratulations

■ ANNA VULĀNE

Latviešu izlokšņu un latgaliešu rakstu valodas pētniecei ANNAI STAFECKAI – apaļa jubileja

Foto: Daina Ģeibaka (<https://www.rcb.lv/2019/09/konference-baltu-mantojums-rigas-dome/>)

*Dzīd, trailoj mežs, un akmiņš gavilej
tik skaidrā volūdā kai iudiņš olūtā,
zīd maize teirumā un grīze grīž
tik teirā volūdā kai iudiņš olūtā,
un myužam zeme ar mums runuosīs
tik spūdrā volūdā kai iudiņš olūtā!*
(Anna Rancāne)¹

Šķiet, šajās A. Rancānes dzejas rindās ieskanas tā dvēseles melodija, kas vienmēr ir pavadījusi viņas vārda māsas un novadnieces Annas Stafeckas (bij. Strodes) dzīves un darba ritumu, jo dzimtā valoda, tās bagātība un dažādība viņai vienmēr ir bijusi svarīga.

¹ Rancāne, A. (1986). *piektdiena*. Rīga: Liesma, 80.

Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenajai loceklei, filoloģijas zinātņu doktorei, starptautiski pazīstamajai ģeolingvistikas un latgaliešu rakstu valodas pētniecei Annai Stafeckai 2023. gada 15. decembrī apritēja apaļa gadskārta.

Annas dzīves ceļš ir sācies 1953. gada 15. decembrī Rēzeknes novada Miglinīku (tag. Nautrānu) pagasta Silovā. Jau kopš agras bērnības acis priecēja dabas skaistums, bet attieksmi pret cilvēkiem un darbu veidoja mātes un tēva paraugs – ar laipnu vārdu var panākt vairāk nekā ar skarbu kliedzienu, ikviens darbs veicams kārtīgi, neko neatstājot pusratā.

Atmiņā palikuši agrie ganu rīti, kas tagad šķiet kā brīnišķīgas gleznas, saulei rotājoties rīta rasā. Bija tik patīkami skatīties uz glītajām puķu dobēm pie mājas, izravēto dārzu, nokoptajām siena pļāvām un tīrumiem, īpaši tad, kad paaugoties tur ik dienas tika ieguldīts arī pašas darbs. Ar lielu interesi tika tvertas pieaugušo sarunas par dzīvi, cilvēku likteņiem, notikumiem, savukārt brīvo laiku aizpildīja grāmatas. Kaut arī vecāki nebija augstās skolās studējuši, viņiem piemita tā gara inteliģence, kas nepieciešama, lai bērns pārmantotu darba tikumu, ģimenes tradīcijas un vērtības un izaugtu par zinātkāru, radošu, krietnu cilvēku. Mājās un skolā veidojās arī pirmā apjausma par dzimtās puses kultūras bagātību, jo dzimtajā pagastā dzīvojuši un darbojušies daudzi ievērojami Latgales kultūras darbinieki.

Mācības tika uzsāktas Liuzinīku pamatskolā (1961–1965), kur klasē bija 6 skolēni (vienā solū rindā sēdēja 1. klase, otrā – 3., pēc tam – 2. un 4. klase), un turpinātas Nautrēnu vidusskolā (1965–1972). Latviešu valodu un literatūru mācīja skolotāja Reģina Zvirbule, kuras pedagoģiskā meistarība kļuva par paraugu profesionālā ziņā. Reizēm šķita – kā var nesaprast valodas sistēmu, ja to tik labi izskaidro un tas ir interesanti? Annai ļoti patika zīmēt teikumu shēmas, jo tās loģiski parādīja teikuma struktūru un pieturzīmju lietojumu. Anna lielu paldies saka savai Nautrēnu vidusskolai, kurā arī dziļajos padomju laikos skolotāji atrada iespēju skolēnus iepazīstināt ar novada kultūras un literatūras pārstāvjiem. Tas lielā mērā ietekmēja arī turpmāko studiju izvēli.

Ģimenē valdīja stingra nostāja – bērniem ir jāmacās, jāiegūst laba izglītība. Pēc vidusskolas absolvēšanas ceļš veda uz Rīgu, uz Latvijas Valsts universitātes

Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļu (1972–1977), kur tika iegūta filologa, latviešu valodas un literatūras pasniedzēja kvalifikācija. Skolā gūtās zināšanas bija tik stabilas, ka iestājpārbaudījumos Latvijas Valsts universitātē reflektante bija pilnīgi pārliecināta par savas atbildes pareizību un pamatoti noraidīja eksaminatores apgalvojumu, ka teikuma shēma ir kļūdaina. Kā daudziem latviešu dialektologiem, kuri nāk no savas izloksnes, arī Annai liktenīga bija tikšanās ar profesori Martu Rudzīti. Viņa prata ievirzīt studentus izlokšņu – valodas dzīvo avotu – pētniecībā, atklājot tās kā vērtību. Tika vākta dzimtās Naurānu izloksnes leksika gan latviešu valodas, gan Eiropas valodu atlantam, izstrādāts kursa darbs, pēc tam – diplomdarbs „Naurānu izloksnes leksika”.

Rosīgs darbs notika Dialektoloģijas pulciņā un Studentu zinātniskajā biedrībā. 4. kursā veiktais pētījums „Naurānu izloksnes leksika *Eiropas valodu atlantam*” tika pieteikts Latvijas Zinātņu akadēmijas organizētajam konkursam un ieguva jauno zinātnieku balvu. Arī referāts folkloristikā „Epitēti skaistā apzīmēšanai latviešu tautas dziesmās” tika godalgots.

Studiju laikā savu dziļāko latgalisko identitāti bija izdevība mācīties saprast no gados vecākajiem, dzīves nopietnus pārbaudījumus izturējušajiem Latgales kultūras darbiniekiem Jāņa Cibuļska, Valerijana Viļčuka u. c.

Filoloģijas fakultātes studenti pēc 4. kursa devās muzeja praksē. Annai tā bija Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja Jasmuižas filiāle. Pēc prakses beigām studenti uzaicināja kļūt par muzeja darbinieci. Viņa pieņēma šo piedāvājumu un gandrīz četrus gadus (1976–1979) veica tur uzticēto darbu. 1979. gadā Anna Stafecka sāka darbu Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā. Vispirms tie bija vecākās laborantes, tad jaunākās un vecākās zinātniskās līdzstrādnieces pienākumi, līdz sekoja studijas Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta aspirantūrā (1984–1988) un disertācijas „Latgaliešu rakstu valodas gramatiskās sistēmas īpatnības” izstrāde. 1990. gadā tā tika aizstāvēta un iegūts filoloģijas zinātņu kandidāta grāds (1992. gadā nostrificēts par filoloģijas doktora grādu). Kopš 1992. gada A. Stafecka ir Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece, bet kopš 1992. gada – arī Dialektoloģijas nodaļas vadītāja. Līdztekus šiem pienākumiem ilgus gadus vadīta institūta Zinātniskā padome. 2008. gadā A. Stafecka tika ievēlēta par Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekli, bet 2020. gadā – par īsteno locekli.

43 darba gados ir sekmīgi vadīti daudzi ar dialektoloģiju un ģeolingvistiku saistīti projekti, koordinēts darbs vairākos starptautiskos projektos, publicēts ap 300 zinātnisku un populārzinātnisku rakstu un nolasīti referāti starptautiskās zinātniskās konferencēs gan Latvijā, gan ārzemēs – Lietuvā, Igaunijā, Vācijā, Polijā, Portugālē, Kiprā, Austrijā, ASV un citur. Vairākās publikācijās un referātos aplūkota latviešu ģeolingvistisko pētījumu vēsture, sniegts pārskats par mūsu dialektiem un izlokšņu grupām, kā arī skatītas latviešu un lietuviešu leksikas kopīgās un atšķirīgās iezīmes, pētītas kontaktvalodu pēdas latviešu valodas dialektos. Zinātniskie raksti un referāti veltīti arī dažādiem ar dialektoloģiju un ģeolingvistiku saistītiem konkrētiem jautājumiem: konkrētu leksēmu izlokšņu variantu izplatībai, izlokšņu leksiski tematisko grupu, piemēram, bišu stropu, apdzīvotu vietu, maizes raudzēšanas trauku nosaukumiem, kā arī dažādu vārdšķiru morfoloģisko formu lietojumam latviešu izloksnēs.

Kaut arī dzīves ceļš sen aizvijies prom no tēva mājām, dzimtā puse A. Stafeckai vienmēr ir bijusi nozīmīga gan emocionāli, gan lingvistiski. Ir savākts bagāts Naurānu izloksnes un vietvārdu materiāls, publikācijās un referātos personvārdi, vietvārdi un ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdi vietvārdos, kā arī raksturoti izloksnes sociolingvistiskie procesi.

Liels darbs ieguldīts, kopā ar kolēģiem izstrādājot fundamentālos pētījumus „Latviešu valodas dialektu atlanta” leksikas (1999) un morfoloģijas (2021, 2022) daļas, kopā ar lietuviešu valodniekiem – „Baltu valodu atlanta” leksikas 1. daļu „Flora” (2021) un 2. daļas „Fauna” manuskriptu, gatavojot atbildes „Eiropas valodu atlantam” (*Atlas Linguarum Europae*). Atlantiem pavisam sagatavots ap 130 karšu un to komentāru. Nozīmīgs veikums ir A. Stafeckas vadībā sagatavotais pētījums par latviešu valodas dialektiem 21. gadsimtā „Avoti vēl neizsīkst” (2016), kurā pirmo reizi rodams pagaidām pilnīgākais latviešu izlokšņu sociolingvistiskais raksturojums, kā arī iekļauti mūsdienās runātās valodas paraugi.

Lai varētu izstrādāt šādus pētījumus, nepieciešams plašs valodas materiāls, tāpēc daudz laika veltīts tā ieguvei, dodoties vismaz 20 ekspedīcijās, pierakstot informantu stāstīto un ekscerpējot iegūto materiālu. Pētīta ne tikai Latvijas, bet arī Sibīrijas latviešu valoda, rodot tajā daudzas seniskas vērtības, diemžēl arī spēcīgu krievu valodas ietekmi.

Līdztekus dialektoloģijas un ģeolingvistiskajiem pētījumiem A. Stafeckas zinātnisko interešu lokā vienmēr bijusi latgaliešu rakstu valoda no tās attīstības pirmsākumiem līdz mūsdienām. Jaunībā iepazīstot latgaliešu valodas un literatūras mantojumu, neizpratni radīja pilnīgais informācijas trūkums par to gan izglītībā, gan zinātnē. Tāpēc loģiski šķita izpētīt latgaliešu rakstu valodas vēsturi un darīt to zināmu pēc iespējas plašākam interesentu lokam gan zinātniskajās konferencēs un rakstos, gan populārzinātniskās lekcijās un publikācijās. Tika rūpīgi studēti senie latgaliešu rakstu avoti un arhīvu dokumenti, izziņāta nozīmīgu Latgales kultūras personību – Stefana Baginska, pirmā latgaliešu reliģiski filozofiskās dzejas autora, Andryva Jūrdža, ievērojamā Latgales rokraksta literatūras pārstāvja, Stefānijas Uļanovskas, Viļānu un Rēzeknes apkaimes folkloras vācējas, radošā darbība. 1999. gadā dienas gaismu ieraudzīja A. Jūrdža „Myužeygays kalinders” (805 lpp.), kura plašā kultūrvēsturiskā ievada, lingvistisko komentāru un leksisko dialektismu skaidrojumu autore ir A. Stafecka. 2004. gadā izdošanai tika sagatavots pirmās līdz mūsdienām saglabājušās latgaliešu grāmatas – evaņģēliju tulkojuma „Evangelia toto anno .” (1753) faksimilizdevums, kam pievienoti apraksti par latgaliešu rakstu valodas attīstības gaitu latviešu (tostarp latgaliešu), lietuviešu un angļu valodā un vārdu un to gramatisko formu rādītājs. Izdevums veltīts grāmatas 250 gadu un latīņu drukas aizlieguma atcelšanas (1904) simt gadu jubilejai. Līdz ar izvērsto kultūrvēsturisko un lingvistisko apcerējumu šis latgaliešu rakstu valodas pirmsākumu unikālais piemineklis ir kļuvis pieejams plašam interesentu lokam ne tikai Latvijā, bet arī ārzemēs.

Lai latgaliešu rakstu valodu un tās vēsturi, folkloru, literatūru un personības varētu iepazīt visā Latvijā, bet jo īpaši – skolā, kopā ar Janīnu Kursīti tika sagatavotas grāmatas „Latgaliešu literatūra” (1995) un „Latgale: valoda, literatūra, folklorā” (2003).

Nozīmīgs ir A. Stafeckas ieguldījums latgaliešu rakstības normēšanas jautājumu risināšanā. Pagājušā gadsimta 90. gados Latgales intelīģences pārstāvji, starp kuriem bija arī valodniece A. Stafecka, prof. Antona Breidaka vadībā atsāka darbu pie latgaliešu rakstu valodas normēšanas, par pamatu ņemot *Dr. phil.* Pītera Stroda vadībā izstrādātos pareizrakstības nosacījumus. Bija skaidrs, ka īstenojama P. Stroda ideja par rakstības tuvināšanu tautā runātajam. Vispirms tika izstrādāti latgaliešu rakstības

galvenie principi, tie tika apspriesti Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Latgāliešu rakstu valodas apakškomisijā, kuras darbu vadīja A. Stafecka (2003–2009). 2007. gadā „Latgāliešu pareizrakstības noteikumi” tika apstiprināti. Kopš 2013. gada, kad apakškomisijas darbība tika atjaunota, A. Stafecka ir aktīva tās dalībniece.

A. Stafeckas zināšanas lieti nodērējušas, gan gatavojot izdošanai un rediģējot izlokšņu aprakstus, piemēram, Sarmītes Balodes „Kalnienas grāmatu” (2008), Maigas Putniņas „Sinoles grāmatu” (2009) un A. Bredaka „Darbu izlasi” (2006, 2007), gan skaidrojot uzvārdu cilmi Ilmāra Meža sagatavotajā izdevumā „Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos: Latgale” (2017) un „Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos: Kurzeme, Zemgale, Sēlija. I–II daļa” (2019), gan recenzējot zinātniskos rakstus un promocijas darbus, veicot Latvijas Zinātnes padomes un Daugavpils Universitātes promocijas padomes ekspertes pienākumus.

Būdama nodaļas vadītāja, A. Stafecka vienmēr centusies iesaistīt ģeolingvistikas pētījumos jaunos zinātniekus, rosinājusi un atbalstījusi viņu virzību zinātnē gan ar sirsniņu vārdu, gan ar padomu rakstu, referātu un promocijas darbu izstrādē. Viņai piemīt lieliska prasme kritiskās piezīmes izteikt tā, lai tās sekmētu domas virzību, nevis radītu lieku uztraukumu un mazvērtības izjūtu.

A. Stafecka rūpējas arī par zinātnisku pētījumu sasaisti ar sabiedrību, regulāri informējot un stāstot par jaunākajiem pētījumiem un valodnieciskiem jautājumiem plašsaziņas līdzekļos, kā arī lasot lekcijas skolās un bibliotēkās, sagatavojot šķirkļus par valodniecības jautājumiem Nacionālajai enciklopēdijai.

Valodnieces veikums guvis ne tikai kolēģu atzinību, bet arī vairākus apbalvojumus: viņa ir saņēmusi Antoņinas Reķēnas balvu dialektoloģijā (2000), Latvijas Republikas Izglītības ministrijas gada balvu (2005), Lietuvas Republikas ordeni „Už nuopelnus Lietuvai” („Par nopelniem Lietuvai labā”) (2012), bet 2023. gadā – Jāņa Endzelina balvu latviešu valodniecībā par ieguldījumu ģeolingvistikā.

Bet cilvēka dzīvi neveido tikai darbs un pienākumi. Kas to zina, kā būtu veidojusies Annas tālākā karjera, ja jaukā, sirsniņajā Latgales meitenē

nebūtu ieskatījies Jūrmalas jauneklis Andris Stafeckis. Iespējams, esam viņam pateicību parādā par to, ka Anna kļuva par valodnieci, nevis muzeja speciālisti. 1978. gadā tika svinētas kāzas. Laulībā ar Andri izaudzināta meita un dēls, nu tiek loloti mazbērni. Diemžēl 2012. gadā Andris ir devies mūžībā. Annas mīlestības lokā vienmēr ir bijusi viņas saime – savulaik vecāki, tad māsas un sava ģimene. No pavasara līdz rudenim Annu ik pa laikam var manīt rosāmos siltumnīcā vai dārziņā, kur tiek izaudzēts pats nepieciešamākais, aprūpētas puķes, lai pie mājām būtu skaistums. Par ieradumu kļuvušas garas pastaigas gar jūras krastu, izbaudot mieru un atgūstot možumu.

Kā skaidravota ūdens veldzē slāpes vasaras dienā, tā Annas sirsnība un labvēlība vienmēr ir veldzējusi gan draudzeņu, gan kolēģu sirdi. Viņa prot ne tikai atbalstīt smagos dzīves brīžos, bet arī no sirds priecāties par otra panākumiem.

Arī dzimtā puse netiek aizmirsta – Anna labprāt piedalās dažādos pasākumos, kas tiek rīkoti Nautrānos, gan vienkārši kā klausītāja vai skatītāja, gan arī stāstot skolēniem un skolotājiem par valodas bagātībām, to pētīšanu.

Annas Stafeckas pūra lāde ir pielocīta bagātiem gabaliem – tajā ir gan mātes glāsti un tēva padoms, gan cīruļu treļļi virs pieneņu saulītēm klātajiem pakalniem un ievu baltumā apskurbušo lakstīgalu dziesmas, gan šķūnī savestā siena saldaiss smārds un lauku darbu smagums, ko vieglu dara prieks par paveikto. To pilda zināšanas un darba tikums, mīlestība un krietnums, valodas skanīgums un tautas gudrība. Un tad kārtu kārtām nāk atmiņas par piedzīvoto, pārdzīvoto, satiktajiem vai aizsaules dārzos aizgājušajiem tuviniekiem, draugiem, kolēģiem, izlokšņu runātājiem, vadīto projektu pieteikumi un atskaites, konferenču programmas un uzrakstītie darbi... Bet lāde vēl nav pilna, jo ir radušās jaunas ieceres, iesākti jauni darbi – priekšā vēl daudz jo daudz brīnišķīgu gadu!

Tāpēc, mīlā vārda māsa un novadniece, pildi to ar prieku par dzīvi, skaistiem mirkļiem, kopā ar saviem mīļajiem laiku vadot un jaunus ceļos dodoties, darot to, ko pašai visvairāk gribas! Un, protams, lai raiti rit iecerētie darbi!

I T J K A W & ! A S R L
I Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
I Z C K , U G A H T J P
H & K & I S R & B H T
K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H Z C K , U G & Y N Q I

■ DITE LIEPA, VELGA POLINSKA

INU DRUVIETI sveicot

Foto: no Inas Druvietes personīgā arhīva

Rakstīt par Inas Druvietes sasniegumiem profesionālajā jomā var daudz – viņa ir patiesi daudzšķautņaina personība ar unikālām zināšanām un pieredzi. No otras puses, profesionālais viedums allaž virzīts pa vienu – sirdsapziņas ceļu. Taču sīki uzskaitīt visu, ko I. Druvieta paveikusi, nevaram apņemties: pirmkārt, tāpēc, ka par Inas devumu var uzrakstīt vairākas monogrāfijas. Otrkārt, tāpēc, ka gribas izcelt viņas personību.

Vienu līdzcilvēku dzīvē Ina parādās ļoti strauji, citu – ienāk lēni un piesardzīgi. Taču neatkarīgi no konteksta un tempa šīs satikšanās ir paliekošas. Inas tuvāko cilvēku lokā gan kurš katrs nenonāk, tomēr tie, kas kļuvuši par daļu no Inas dzīves, tiek lutināti, sargāti un apčubināti, arī uzmanīti. Un patiesi – rūpēties Ina prot! Viņas gādība nav patapīga aptekalēšana vai pāraprūpe, bet prasme ieraudzīt, kurā brīdī tiešām nepieciešams atbalsta plecs, makšķere, palīdzīga roka, burkāns vai pātadziņa, un nesavtīga vēlme vajadzīgo pasniegt bez liekas kavēšanās un arī bez liekiem pārspilējumiem. I. Druvieta ir kā ērgļu māte, kas savus zinātnes bērnus ar varenu spārnu plētumu pasargā no asiem krusas

cirtieniem un, kad vajadzīgs, nolaiž spārnus gar sāniem, lai ļautu izbaudīt saules siltumu.

Turpretī tos, kuri nenonāk I. Druvietes zinātniskajā paspārnē, viņa vienkārši vēro. Ļauj būt. Pieņem esību tādu, kāda tā ir, nepārmetot un nenosodot. Domājams, tāpēc Ina atstāj nosvērta un noslēgta, varbūt – arī atturīga cilvēka iespaidu. Un, ja kādreiz no viņas izskan arī kāds spriedums, tas parasti ir visaptverošais: „Mnja.”

Mēs abas Inas dzīvē esam ienākušas atšķirīgi: viena no mums pirms gadiem 25: „Tā bija saulaina diena vēl trauksmainajos 90. gados, kad bija izdota viena no profesores pirmajām grāmatām „Latvijas valodas politika Eiropas Savienības kontekstā”. Professore Janīna Kursīte bija uzlūgto viesu vidū un mani paņēma līdzi. Ina sēdēja Latviešu valodas institūta kabinetā un vēlīgi viesiem dāvināja savu grāmatu. Man pajautāja vārdu, lai varētu veikt ierakstu. Tobrīd apmulsu: man arī? Par kādiem sasniegumiem? Ne miņas no augstprātības vai ignorances, ar ko parasti sastopas jaunie speciālisti vecākās paaudzes valodnieku vidū. Aprunājāties, sarunas laikā tūlīt piedāvāja pāriet uz „tu”. „Un kāpēc nestudē tālāk?” Ina jautāja. „Kur vēl tālāk?” – pie sevis nodomāju. Tikko biju beigusi maģistrantūru. „Drīz sāksies uzņemšana, ir jāpiesakās studijām doktorantūrā,” Ina mierīgi pateica un pievērsās citam tematam. Mani tas interesēja un vilināja, un tā sākās mūsu sadarbība. Nu jau esmu ielāgojusi – Ina divreiz nesaka. Ir izvēles iespēja, vari arī neklausīt, bet pēc tam nečiksti un neluncinies apkārt. Lišķi un divkoši nav cieņā, pieglaimīgas runas – arī ne, Ina pazīst drēbi. Taču es vārda tiešā nozīmē tiku ievesta savdabīgajā un reizē arī atturīgajā valodnieku vidē, zinātniskajās konferencēs – arī par tādām es iepriekš neko nezināju...”

Otra pie Inas redzeslauka apvāršņiem parādījās tikai pirms diviem gadiem: „Ar Diti jau kādu mirkli bijām strādājušas kopā. Kādu dienu ieminējos, ka vispār kādreiz gribētu studēt doktorantūrā. Pēc dažām dienām viņa man zvana: „Es Inai par tevi ieminējos, uzraksti!” Es uzrakstīju, un drīz saņēmu atbildi: „Vajadzētu satīties vai vismaz pa telefonu parunāt. Izvēlēta tēma ir ļoti nozīmīga. Ja izlemjat stāties doktorantūrā, neatlieciet, dariet to jau šogad.” Tā bija zinātniskā mīlestība no pirmās tikšanās. No Inas puses – neticama uzticēšanās. No manas – neticama vēlme šo uzticību nepievilt.”

Tā viņa mūs atrod, dažkārt – mēs viņu. Jūt, redz, saprot, prot saskatīt. Esam no sirds pateicīgas par iespēju būt Inas redzeslokā, sekot Inas pēdās, baudīt Inas spārnu plētuma patvērumu. Tas ir mierīgs, uzticams un drošs. Un vēlam, lai turpmākos trīsdesmit gadus tik tiešām vienīgais, par ko uztraukties, ir kaķi un mazbērni. Veselību, spēku un izturību!

I T J K A W & ! A S R L
I Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
I Z C K , U G A H T J P
H & K & I S R & B H T
K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H Z C K , U G & Y N Q I

ZIŅAS PAR AUTORIEM

About the authors

Pauls BALODIS – *Dr. philol.*, baltu valodnieks, onomasts, tulkotājs, baltu valodu lektors, Helsinku Universitāte (*Dr. philol., linguist, researcher of onomastics, translator, lecturer of Baltic languages at the University of Helsinki*), e-pasts / e-mail: pauls.balodis@helsinki.fi

Māris BALTIŅŠ – *Dr. habil. med.*, Valsts valodas centra direktors; LU Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks (*Dr. habil. med., Director of the State Language Centre; Senior Researcher, Latvian Language Institute of the UL*), e-pasts / e-mail: maris.baltins@vvc.gov.lv

Solvita BERRA (*Solvita Burr*) – *Dr. philol.*, vadošā pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute of the UL*), e-pasts / e-mail: solvita.burr@gmail.com

Ina DRUVIETE – *Dr. habil. philol.*, vadošā pētniece, LU Latviešu valodas institūts; profesore, LU Humanitāro zinātņu fakultāte (*Dr. habil. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute of the UL; Professor, Faculty of Humanities of the UL*), e-pasts / e-mail: ina.druviete@lu.lv

Agnese DUBOVA – *Dr. philol.*, docente, vadošā pētniece, RTU Liepāja (*Dr. philol., Assistant Professor, Senior Researcher, RTU Liepāja*), e-pasts / e-mail: agnese.dubova@rtu.lv

Baiba EGLE – *Mg. transl.*, pētniece, RTU Liepāja (*Mg. transl., Researcher, RTU Liepāja*), e-pasts / e-mail: Baiba-egle@inbox.lv

Aksels HOLVŪTS (*Axel Holvoet*) – *Dr. habil. hum.*, profesors, Viļņas Universitātes Baltu valodu un kultūras institūts (*Dr. habil. hum., Distinguished Professor, Institute for the Languages and Cultures of the Baltic, Vilnius University*), e-pasts / e-mail: axel.holvoet@ff.vu.lt

Ilga JANSONE – *Dr. habil. philol.*, vadošā pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. habil. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute of the UL*), e-pasts / e-mail: irena_ilga.jansone@lu.lv

Antra KĻAVINSKA – *Dr. philol.*, vadošā pētniece, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija (*Dr. philol., Senior Researcher, Rezekne Academy of Technologies*), e-pasts / e-mail: antra.klavinska@rta.lv

Martins KRĒMERS (*Martin Krämer*) – *Ph. D.*, profesors, UiT Norvēģijas Arktiskā universitāte (*PhD, Professor of Linguistics, UiT The Arctic University of Norway*), e-pasts / e-mail: martin.kramer@uit.no

Karīna KRIEVIŅA – *Mg. paed.*, pētniece, RTU Liepāja (*Mg. paed., Researcher, RTU Liepāja*), e-pasts / e-mail: sklase@inbox.lv

Regīna KVAŠĪTE (*Regina Kvašytė*) – *Dr. philol.*, vecākā pētniece, Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija; pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Senior*

Researcher, Vilnius University Šiauliai Academy; Researcher, Latvian Language Institute of the UL), e-pasts / e-mail: regina.kvasyte@sa.vu.lt

Sintija KAUKĪTE – Ph. D., pētniece, LU Latviešu valodas institūts (PhD, Researcher, Latvian Language Institute of the UL), e-pasts / e-mail: sintija.kaukite@lu.lv

Diāna LAIVENIECE – Dr. paed., profesore, vadošā pētniece, RTU Liepāja (Dr. paed., Professor, Senior Researcher, RTU Liepāja), e-pasts / e-mail: diana.laiveniece@rtu.lv

Dzintra LELE-ROZENTĀLE – Dr. philol., vadošā pētniece, RTU Liepāja (Dr. philol., Senior Researcher, RTU Liepāja), e-pasts / e-mail: lelerozentale@gmail.com

Dite LIEPA – Dr. philol., pētniece, LU Latviešu valodas institūts; docente, Rīgas Stradiņa universitāte (Dr. philol., Researcher, Latvian Language Institute of the UL; Associate Professor, Rīga Stradiņš University), e-pasts / e-mail: dite.liepa@lu.lv

Ilze LOKMANE – Dr. philol., asociētā profesore, LU Humanitāro zinātņu fakultāte (Dr. philol., Associate Professor, Faculty of Humanities of the UL), e-pasts / e-mail: ilze.lokmane@lu.lv

Bjērns LUNDKVISTS (Björn Lundquist) – Ph. D., asociētais profesors, UiT Norvēģijas Arktiskā universitāte (PhD, Associate Professor of Linguistics, UiT The Arctic University of Norway), e-pasts / e-mail: bjorn.lundquist@uit.no

Dace MARKUS – Dr. habil. philol., profesore, RTU Liepāja (Dr. habil. philol., Professor, RTU Liepāja), e-pasts / e-mail: markus@latnet.lv

Kristīne MEŽAPUĶE – Mg. hum., zinātniskā asistente, LU Latviešu valodas institūts (Mg. hum., Research Assistant, Latvian Language Institute of the UL), e-pasts / e-mail: kristine.mezapuke@lu.lv

Velga POLINSKA – Mg. art., zinātniskā asistente, LU Latviešu valodas institūts (Mg. art., Research Assistant, Latvian Language Institute of the UL), e-pasts / e-mail: velga.polinska@lu.lv

Baiba SAULĪTE – Dr. philol., vadošā pētniece, LU Matemātikas un informātikas institūts, Mākslīgā intelekta laboratorija (Dr. philol., Lead Researcher, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, UL), e-pasts / e-mail: baiba.valkovska@lumii.lv

Marita SILKĀNE – Mg. hum., zinātniskā asistente, LU Latviešu valodas institūts (Mg. hum., Research Assistant, Latvian Language Institute of the UL), e-pasts / e-mail: marita.silkane@lu.lv

Anna STAFECKA – *Dr. philol.*, vadošā pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute of the UL*), e-pasts / e-mail: anna.stafecka@lu.lv

Anta TRUMPA – *Dr. philol.*, vadošā pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute of the UL*), e-pasts / e-mail: anta.trumpa@lu.lv

Jānis VECKRĀCIS – *Dr. philol.*, asociētais profesors, Ventspils Augstskola (*Dr. philol., Associate Professor, Ventspils University of Applied Sciences*), e-pasts / e-mail: janis.veckracis@venta.lv

Rasole VLADARSKIENE (*Rasuolė Vladarskienė*) – *Ph. D.*, vecākā pētniece, Lietuviešu valodas institūts (*PhD, Senior Researcher, Institute of the Lithuanian Language*), e-pasts / e-mail: rasuole.vladarskiene@lki.lt

Sarmīte VORZA – *Mg. philol.*, vecākā bibliogrāfe, Balvu Centrālā bibliotēka (*Mg. philol., Senior Bibliographer, Balvi Central Library*), e-pasts / e-mail: sarmite.vorza@inbox.lv

Anna VULĀNE – *Dr. philol.*, vadošā pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute of the UL*), e-pasts / e-mail: anna.vulane@lu.lv

I T J K A W & ! A S R L
I Z C K , U G K F J W
Q I E J W X ! A S R Y D
I Z C K , U G A H T J P
H & K & I S R & B H T
K A H T O P M E Y W X & ! A
I N M E ? I D Z C K , U G F
I & J V W X ! A S R Q F J V
A I N Q F J I Y I V K W X ! A S
N Y N H T O P M E ? & J V
H I H Z C K , U G & Y N Q I

